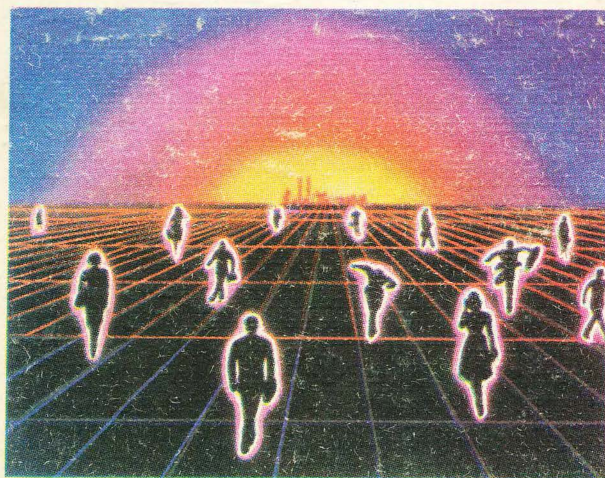
MALTHUS

ESEU
asupra
PRINCIPIULUI POPULAŢIEI

LEGEA POPULAŢIEI

LEGEA POPULAŢIEI

LEGEA POPULAŢIEI

LEGEA POPULAŢIEI

AN
ESSAY ON
THE
PRINCIPLE OF POPULATION,
AS IT AFFECTS

THE FUTURE IMPROVEMENT OF SOCIETY,
WITH REMARKS

ON THE SPECULATIONS OF MR. GODWIN,
M. CONDORCET,
AND OTHER WRITERS

LONDON:
PRINTED FOR J. JOHNSON, N ST. PAUL'S
CHURCH-HARD
1798

MALTHUS

Thomas Robert

ESEU
asupra
PRINCIPIULUI POPULAȚIEI

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
București
1992

Redactor: ARGENTINA FIRUŢĂ

Coperta de ADRIAN AVRAM

Ediţie îngrijită şi tradusă de
dr. *VICTOR VASILOIU* şi *ELENA ANGELESCU*
Studiu introductiv de prof.
dr. *VLADIMIR TREBICI*
membru corespondent al Academiei Române

Traducere după originalul în limba engleză: *An Essay on the Principle of Population* de T. R. Malthus, ediţia a VI-a din 1826, ultima din timpul vieţii autorului, apărută la Londra în editura J. M. Dent and Sons Ltd 1967.

ISBN: 973—44—0095—9

CUPRINS

CARTEA A V-A

Despre perspectivele noastre viitoare privind înlăturarea sau alinarea răului care provine din legea populației

MALTHUS – ASTĂZI

Malthus în românește! Să recunoaștem: surpriza este copleșitoare. La aproape două secole de la apariția primei ediții a „Eseului asupra principiului populației" (1798)[1], Editura științifică face un dar neprețuit cititorului român oferindu-i prima traducere în limba română a celebrei lucrări a lui Thomas Robert Malthus (după ediția a VI-a, ultima din timpul vieții autorului). Întîrzierea editării lui Malthus în România își are explicația sa; în general, receptarea operei acestuia în spațiul cultural românesc ar merita un studiu istoric, sociologic și psihologic în care să fie implicată și istoria mentalităților, fiindcă Malthus nu a fost un necunoscut, în aceste două secole, în România. A fost citat, a fost criticat, a fost hulit — mai ales în ultimii 45 de ani —, ideile sale au fost contestate cu vehemență. Paradoxal este faptul că opera sa era practic necunoscută. Situația din România nu este singulară; și în alte țări s-a constatat același lucru. În 1980, cunoscutul istoric și demograf francez, profesorul Jacques Dupâquier, publica un articol intitulat „L-ați citit pe Malthus?" [2] dînd și exemple din lucrările unor importanți autori din care rezulta necunoașterea operei lui Malthus. Exemplul cel mai tipic, citat de J. Dupâquier, este cel al „banchetului naturii", imaginat de Malthus: „Fiecare om care se naște într-o lume deja ocupată, dacă familia sa nu îl poate hrăni sau dacă societatea nu are nevoie de munca sa, nu are nici cel mai mic drept să ceară o porție oarecare de hrană și realmente el este de prisos pe pămînt. La marele banchet al naturii el nu are un tacîm. Natura îi ordonă să plece și ea nu întîrzie să execute, ea însăși, acest ordin". Cei mai mulți autori se referă la ediția întîi (1798), cînd în realitate este vorba de ediția a doua (1803).

Dar în Franța — ca și în alte țări europene occidentale — cartea lui Malthus fusese tradusă, chiar în mai multe ediții, în timp ce în România nu fusese făcută nici o încercare de a ni-l prezenta în limba română.

Cu opera lui Malthus s-a întîmplat un lucru straniu. Pe baza cîtorva idei care au șocat opinia publică chiar la prima ediție, a început să se urzească o legendă care i-a eclipsat opera. În formă reducționistă concepția lui Malthus era cunoscută sub forma faimoasei creșteri geometrice a populației și a creșterii în progresie aritmetică a mijloacelor de subsistență, a necesității de a stăpîni instinctul de procreere — în acest scop, Malthus recomanda „reținerea morală" ("moral restraint") — care se manifestă necontrolat la clasele de jos, cu efectele

[1] *An Essay on the Principle of Population* as it affects the future improvement of society with remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other writers. London, Printed for J. Johnson, in St. Paul's Church Yard., 1798 (fără numele autorului).

[2] J. Dupâquier, *Avez-vous lu Malthus?*, în: *Population*, vol. 35, 1980, p. 280—290.

negative asupra nivelului de trai, în cazul cînd nu este frînat de „obstacole" ("checks").

Apariţia unor curente ca „malthusianism" şi „neo-malthusianism", mijloce „malthusiene" şi „neo-malthusiene", a unor noţiuni ca „politici malthusiene" (de limitare a naşterilor) şi „antimalthusiene" (de stimulare a natalităţii, în general politici „populaţioniste") l-ar fi surprins în cel mai înalt grad pe Malthus însuşi. Cît despre imprecaţiile la adresa lui Malthus venite în special din partea socialiştilor, mergînd pînă la atribuirea de epitete ca „duşman înverşunat al clasei muncitoare", „apologet făţiş al capitalismului", „lacheu al burgheziei", sorgintea lor este aceeaşi necunoaştere a operei lui Malthus.

Desigur, ideile lui Malthus au avut şi au partizani, ele au dat naştere şi la critici care nu au contenit şi, probabil, nu vor conteni, intrînd în paradigma generală a unei teorii sociale. Principalul este — repetăm — cunoaşterea temeinică a operei autorului în cauză.

Legenda lui Malthus este organic legată de situaţia economică, politică demografică a timpului său; perpetuarea ei nu poate fi înţeleasă fără cunoaşterea evoluţiei economice şi demografice în cele două secole, a situaţiei actuale şi a perspectivelor — în special, demografice — în deceniile următoare. Aşa se şi explică acţiunile periodice de reconsiderare a lui Malthus. Una din cele mai importante a fost cea din mai 1980, organizată de Société de démographie historique din Paris, ale cărei lucrări s-au desfăşurat la sediul UNESCO. Peste 500 de participanţi din 61 de ţări au fost prezenţi dezbătînd 164 de comunicări legate de opera lui Malthus. Obiectivele acestei Conferinţe Internaţionale de Demografie Istorică au fost: „redescoperirea ideilor lui Malthus prin curăţirea lor de toate interpretările greşite şi de abuzurile care au făcut ca ele să devină practic de nerecunoscut; studierea originii lor şi a aplicării; stabilirea dacă aceste idei rămîn aplicabile astăzi".

Este locul să spunem că o Conferinţă internaţională consacrată lui Malthus, de o asemenea amploare, are loc pentru prima dată în Franţa, ţară care, prin tradiţie, era ostilă ideilor lui Malthus. Marii demografi francezi — să-i amintim pe Adolphe Landry (1874—1956) şi Alfred Sauvy (1898—1990) — numeroşi oameni politici în Franţa, preocupaţi de scăderea natalităţii populaţiei franceze şi de consecinţele negative ale acestei tendinţe au fost împotriva practicilor cunoscute ca „malthusiene", a ideilor lui Malthus privind limitarea naşterilor. Franţa este şi rămîne ţara opţiunilor pronataliste, a cărei politică demografică şi familială este — indiferent de partidul la putere — natalistă. Şi totuşi, Conferinţa a avut loc la Paris! Înseamnează că ceva s-a schimbat.

Recolta acestei sesiuni ştiinţifice, în forma sa cea mai concentrată, este o carte în care Malthus este analizat ca demograf, istoric, economist, etnograf, biolog, teolog [3].

Fiecare acţiune ştiinţifică de acest gen pune în lumină nouă ideile lui Malthus, dovedindu-ne că el este „contemporanul nostru". Nu este deloc paradoxal că o carte a lui W. Petersen, unul din cei mai avizaţi exegeţi ai lui Malthus, intitulată „Malthus reconsiderat" [4] a apărut în traducere franceză cu titlul „Malthus, primul antimalthusian" [5]. S-ar putea ca timpul să ne ofere noi surprize în interpretarea lui Malthus.

[3] *Malthus Past and Present*, edited by J. Dupâquier, A. Fauve-Chamoux and E. Grebenik, Academic Press, London, 1983.

[4] W. Petersen, *Malthus Reconsidered*, Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts, 1979.

[5] W. Petersen, *Malthus, le premier antimalthusien*, Dunod, Paris, 1980.

Biografia lui Thomas Robert Malthus (1766—1834) are cîteva repere care pot explica geneza concepției sale. S-a născut la 13 februarie 1766 ca al șaselea fiu al lui Daniel Malthus, în Wotton, comitatul Surrey (Anglia). Tatăl său, un om instruit, cu o situație materială bună, prieten cu J. J. Rousseau și David Hume—care l-au vizitat în chiar anul nașterii lui Thomas Robert—s-a îngrijit să-i dea copilului o educație temeinică. Printre primii săi educatori s-au numărat Richard Graves (1715—1804) și Gilbert Wakefield (1756—1801), nume binecunoscute în istoria culturală și politică a Angliei. În 1782, intră la Jesus College în Cambridge; în 1788 este preoțit, iar în 1791 devine Master of Arts. Din 1793 profesor la Jesus College; în paralel, este preot la Wotton. Prima sa lucrare tipărită este „Eseul..." din 1798. Urmează o serie de călătorii pe continent. În 1803 apare edița a doua a „Eseului". În 1804 este chemat ca profesor de istorie a economiei politice, la East India College, din Hertfort, recent înființat (ulterior în Haileybury). În același an se căsătorește cu Harriet Eckersall. În 1820 îi apare cea de-a doua mare operă: "The Principles of Political Economy". În 1810 începe o corespondență cu economistul David Ricardo (1772—1823), care durează pînă la moartea acestuia din urmă. În 1833 este ales membru al „Académie des Sciences Morales et Politiques" din Franța, în 1834 co-fondator al lui "Statistical Society". În 1834 moare în urma unui atac de cord. În rezumat, o viață liniștită de om de știință și de preot, marcată de cîteva călătorii în străinătate.

Scrierile sale au ca obiect principal populația și economia, de aceea este dificilă separarea lui Malthus-demograful de Malthus-economistul. Ne vom referi în special la opera sa demografică, încercînd să-l situăm în istoria acestei discipline. Din opera sa cele mai importante rămîn „Eseul asupra principiului populației" (1798) și „Principiile economiei politice" (1820).

Prima ediție poartă titlul: „*Eseu asupra principiului populației în măsura în care el influențează progresul viitor al societății, împreună cu observații asupra teoriilor d-lui Godwin și M. Condorcet și ale altor autori*", London, 1798. Ecoul și discuțiile pe care le-a provocat acest „pamflet", apărut fără numele autorului, îl determină pe Malthus să scoată o nouă ediție, în 1803, cu un titlu dezvoltat: „Eseu asupra principiului populației sau o trecere în revistă a efectelor sale trecute și prezente asupra fericirii umane, împreună cu o cercetare a perspectivelor referitoare la îndreptarea sau moderarea relelor pe care acesta le provoacă"[6]. Diferența între cele două ediții constă nu numai în titlul adoptat și în mărimea acestuia (prima ediție are 50.000 cuvinte, a doua 200.000 cuvinte) ci și în elementele noi aduse, în analiza mai aprofundată a problemei, încît se poate spune că este de fapt o nouă lucrare.

Urmează ediția a III-a (1806), ediția a IV-a (1807), semnată T. R. Malthus "A. M. Late Fellow of Jesus College, Cambridge and Professor of History of Political Economy in the East India College, Hertfordshire", ediția a V-a (1817) și a VI-a (1826), ultima din timpul vieții lui Malthus. În 1820, vede lumina tiparului lucrarea sa: "Principles of Political Economy, considered with o view to their practical application", by the Rev. T. R. Malthus. Au apărut, de-a lungul timpului, o serie de ediții în limba engleză, cele mai frecvent citate sînt cele în editura Everyman Library, Londra și New York, cu o introducere de M. P. Fogarty.

[6] „*An Essay on the Principle of Population* or a view of its past and present effects on Human Happiness, with an inquiry into our prospects respecting the future removal or mitigation of the evils which it occasions". A new edition, very much enlarged. By T. R. Malthus, A. M. Felow of Jesus College, Cambridge, 1803.

Ideile cuprinse în „Eseu..." cititorul le va cunoaște din această primă versiune românească. Trebuie însă amintite cîteva teze în legătură cu geneza lucrării.

Ediția din 1798 este de fapt o polemică cu Godwin, Condorcet și alții care considerau perfectibile la infinit omul și societatea, în spiritul teoriei iluminiștilor, însușite și de tatăl său, Daniel Malthus. Tînărul îi opune concepția sa privind evoluția societății și perfectibilitatea omului, considerată drept pesimistă — însuși Malthus a afirmat acest lucru — și fatalistă. Concepția este concentrată în următoarele formulări : Numărul populației este în mod necesar limitat de mijloacele de subsistență ; numărul populației crește în mod invariabil acolo unde mijloacele de subzistență cresc, cu excepția cazului cînd această creștere a populației este împiedicată de anumite obstacole puternice și manifeste ; aceste obstacole și, în general, obstacolele care reprimă forța de sporire a numărului populației și care fac să se mențină efectele ei la același nivel cu mijloacele de subsistență pot fi concretizate în *reținere morală, viciu și suferință.* Cît privește creșterea populației și a mijloacelor de subzistență raportul este :

— creșterea populației în progresie geometrică :
1 ; 2 ; 4 ; 8 ; 16 ; 32 ; 64 ; 128 ; 4.096

— creșterea mijloacelor de subzistență în progresie aritmetică :
1 ; 2 ; 3 ; 4 ; 5 ; 6 ; 7 ; 8 ; 9 ; 13

Numărul populației se dublează în 25 ani, ceea ce înseamnă o rată de creștere medie anuală de trei la sută [7].

Avem de-a face deci cu formularea unei legi naturale, a unei corelații între populație și mijloacele de subzistență, a „obstacolelor" în calea creșterii populației și a primului „model demo-economic". Toate aceste idei — și altele — au influențat demografia și economia politică, pînă în zilele noastre.

Este paradoxal că Malthus nu l-a citat și nu l-a folosit pe compatriotul său, John Graunt (1620—1674), întemeietorul demografiei ca știință, cu acea lucrare „Observații naturale și politice..." (1662) și fondator, împreună cu Wiliam Petly, al „aritmeticii politice", precursoarea economiei politice. Pe celălalt întemeietor al demografiei, Johann Peter Susomilch (1707—1767), îl citează, dar abia în ediția a doua a „Eseului".

În general, documentarea — în special cea statistică a lui Malthus era destul de modestă. Să nu uităm că primul recensămînt al populației a avut loc în Anglia, în 1801. Dar instrumente ca tabela de mortalitate fuseseră deja create, în lucrările lui J. Graunt și Ed. Halley, sau modele precum „legea" de mortalitate au fost formulate de matematicianul german L. Euler. Exegeții sînt de acord că partea statistico-matematică în opera lui Malthus este relativ modestă. Cel mai important este faptul că lui Malthus i se datorează formularea explicită a corelației „demo-economice", dezvoltată abia în anii 1960—1980 în demografie.

Secolul al XIX-lea nu a oferit lui Malthus argumente pentru „legea" de creștere. Ritmul de creștere a populației țărilor europene a fost, practic, inferior ritmului creșterii economice și , respectiv, a mijloacelor de subzistență, cum a arătat Simon Kuznets, laureat al Premiului Nobel pentru economie, pe baza seriilor statistice seculare. În schimb, evoluția postbelică a populației țărilor în curs de dezvoltare, marcată de „explozia demografică", a oferit temeiuri în sprijinul ideilor lui Malthus.

[7] În perioada 1965—1970 populația mondială a crescut cu 2% anual (dublare în 35 ani), dar multe țări în curs de dezvoltare au rate de creștere mai mari, atingînd 4% anual.

Dacă Malthus, ca adevărat teolog creştin, recomanda „reţinerea morală" — celibatul, întîrzierea căsătoriei şi abstinenţa sexuală — , în perioada postbelică au fost recomandate planificarea familiei şi limitarea naşterilor, cu ajutorul contracepţiei şi avorturilor, mijloace numite neo-malthusiene, dar pe care Malthus nu le-a acceptat niciodată.

Habent sua fata libelli! Nicicînd acest adagio nu a fost mai actual ca în cazul „Eseului..." lui Malthus. În spaţiul francez, „Eseul" a pătruns curînd : în 1809 ediţia a II-a a fost tradusă de P. şi G. Prévost şi publicată simultan la Paris şi Geneva. O traducere mai completă a apărut în 1823, datorită aceloraşi traducători, de astădată după ediţia a V-a engleză (1817). Acesta este textul cel mai răspîndit în Franţa. Unii autori români au folosit „Essai sur le principe de population" apărut la Guillaumin et C-ie, 1852.

În spaţiul germanic prima traducere a apărut în 1807, la Altona se datorează lui Fr. H. Hegewisch, cu titlul „Versuch über die Bedingungen und die Folgen der Volksvermehrung". O altă ediţie este cea semnată de T. Stöpel, apărută în 1879, cu titlul : „Versuch über das Bevölkerungsgesetz..." (după ediţia a 7-a), apoi, una semnată de V. Dorn : „Eine Abhandlung über das Bevölkerungsgesetz", în 1905, la Jena, cu o introducere de H. Waentig ediţia a II-a cu titlul „Eine Abhandlung über das Bevölkerungsgesetz oder eine Untersuchung...", în traducere V. Doru şi cu o introducere de prof. dr. Heinrich Waentig, a apărut în editura Gustav Fischer, Jena, 1924.

După ştiinţa noastră singura versiune în limba rusă datează din 1868, cu titlul „Opîtozakone narodnaselenia", după versiunea franceză Guillaumin et C-ie din 1845.

Se observă că în limbile franceză, italiană, spaniolă titlul "The Principle" s-a tradus cu „Principiu", în timp ce în limbile germană şi rusă s-a încetăţenit termenul de „lege" („Gesetz" şi respectiv „Zakon"). În limba română a circulat expresia de „principiu", fiind luată mai curînd după versiunea franceză. După 1945, sub certă influenţă sovietică s-a pus în circulaţie — fără justificarea necesară — termenul de „lege". La aceasta a contribuit mult K. Marx care, în „Capitalul", a lansat expresia de „lege a populaţiei" atunci cînd vorbeşte de legea „capitalistă" a populaţiei, dar îl citează pe Malthus cu „principiul populaţiei". În socialism au fost „descoperite" „legi', ale populaţiei în feudalism, în sclavagism şi, bineînţeles, în socialism. S-au dat diferite formulări „legii" populaţiei în socialism, modificate în funcţie de evoluţia demografică şi de interesele de conjunctură. Cum realitatea nu se încadra în asemenea „legi" s-a făcut o distincţie între „legea" demografică a populaţiei şi „legea" economică a populaţiei în socialism. În ultimii ani s-a abandonat complet o asemenea „lege", cum s-a renunţat la „legea" creşterii necontenite a bunăstării, „legea" creşterii necontenite a productivităţii muncii, „legea" dezvoltării planice proporţionale a economiei naţionale şi alte „legi". Termenul de „lege" este mai sărac decît cel de „principiu" şi s-ar aplica numai corelaţiei dintre creşterea populaţiei şi a mijloacelor de subzistenţă, în măsura în care, statistic vorbind, folosim expresia de „lege" de mortalitate.

Se ştie mai puţin că prima ediţie a „Eseului" lui Malthus nu a fost practic tradusă decît foarte recent. Prima versiune germană este din 1977 [8], prima versiune franceză datează din 1980 [9].

[8] Thomas Robert Malthus, *Das Bevölkerungsgesetz*, 1798, Herausgegeben und übersetzt von Christian M. Barth. Deutscher Teschenbuch Verlag, München 1977. (Cu reproducerea titlului original englez).

[9] *Essai sur le Principe de Population...*, par Thomas Robert Malthus, Londres — 1798. Traduction par Eric Vilquin. Institut National d'Etudes Démographiques, Paris, 1980.

S-ar cuveni un întreg capitol în care să se arate istoria ideilor lui Malthus în cele două secole şi modul cum au fost ele primite. Marele naturalist Charles Darwin (1809—1882) mărturiseşte că fără teoria lui Malthus nu ar fi ajuns să formuleze propria sa teorie a selecţiei naturale, în timp ce marele economist John Maynard Keynes (1883—1946) nu s-a sfiit să recunoască pe Malthus ca predecesor al propriei sale teorii. Dar şi numărul adversarilor a fost mare. Economistul J. J. Proudhon (1809—1865) — cel pe care Marx l-a caracterizat drept ,,ideologul micii burghezii din cap pînă în picioare" şi a cărui ,,filozofie a mizeriei" i-a inspirat lui Marx ,,Mizeria filozofiei" — s-a exprimat astfel: ,,La théorie de Malthus, c'est la théorie de l'assassinat politique, de l'assassinat par philanthropie pour l'amour de Dieu", iar un alt economist n-a ezitat să afirme că dacă există un om de prisos — făcînd aluzie la ,,banchetul naturii" — acela nu este decît... Malthus.

În Franţa, unde starea de spirit dominantă a fost şi rămîne ,,antimalthusiană", un mare număr de autori au luat atitudine împotriva teoriilor lui Malthus. Este suficient să-l cităm pe marele Alfred Sauvy, economist, sociolog, demograf [10].

În România, care nu a cunoscut nici o versiune în româneşte a operei lui Malthus, ideile lui au fost cunoscute, comentate, aprobate sau respinse. Într-un studiu despre ,,Receptarea lui Malthus în România", aflat în pregătire, vom arăta care a fost poziţia unui P. S. Aurelian, dr. Iacob Felix, a medicilor igienişti Iuliu Moldovan, Gheorghe Banu, Sabin Manuila, Petre Rîmneanţu, a unor sociologi şi economişti în perioada interbelică. Faimoasă a fost în epocă polemica dintre Em. Socor [11] şi A. C. Cuza [12]. Oricum, chiar această polemică, în care abundau acuzaţiile de plagiat, mistificare, se făcea pe textul lui Malthus.

Perioada cea mai penibilă a fost a ultimilor 45 ani, în care au circulat nu idei, ci epitete, cele mai multe preluate din literatura sovietică şi atribuite lui Marx. Este adevărat că Marx în formularea legii ,,capitaliste" a populaţiei se referă la Malthus numindu-l ,,popă", ,,plagiator", ,,apologet al capitalismului", dar nu rezultă — cum au crezut cei mai mulţi detractori ai lui Malthus — , că Marx ar fi fost natalist şi populaţionist în opoziţie cu Malthus care ar fi fost antinatalist şi antipopulaţionist.

Pe scurt, generaţii întregi l-au cunoscut pe Malthus după limbajul de lemn al epocii. ,,Economist şi teolog englez, exponent ideologic, de pe poziţii burgheze vulgare, al aristocraţiei funciare îmburghezite", ,,autorul teoriei apologetice şi reacţionare a suprapopulaţiei absolute din capitalism, prin care încerca să deplaseze cauza mizeriei" etc. etc., putem citi într-o lucrare de mare circulaţie din 1974.

Îi va veni greu cititorului din România să se dezintoxice de această propagandă şi de asemenea reprezentări generate şi cultivate decenii întregi.

La Conferinţa internaţională de demografie istorică de la Paris (1980), pe baza comunicărilor şi dezbaterilor, s-a ajuns la cîteva concluzii unanim acceptate: 1. Malthus nu a fost antinatalist; 2) Malthus nu are nimic comun cu ,,neo-malthusienii" şi nici chiar cu ,,malthusienii"; 3) Malthus nu a fost duşmanul săracilor; 4) Modelul demografic al lui Malthus cu cele două creşteri diferenţiate nu este un model mecanic.

[10] Alfred Sauvy, *Théorie générale de la population*, Volume I, Economie et croissance; ed. III 1963; Volume II *La vie des populations*, ed. III, 1966, Presses Universitaires de France, Paris, De asemenea: *De Malthus à Mao-Tze-Tung*. Le problème de la population dans le monde, Paris, 1958 şi *Malthus et les deux Marx*, Paris, 1963.

[11] Emanuel Socor, *Despre populaţie*, Editura Librăriei Socec et Co., Sucursala Iaşi, 1913,

[12] A. C. Cuza, *Despre poporaţie, statistica, teoria şi politica ei. Studiu economic*. Iaşi, 1899. XVII + 466 p. şi ediţia a II-a, Bucureşti, 1929, VIII + 700 pag.

La asemenea concluzii se poate ajunge numai pe baza cunoaşterii temeinice a operei lui Malthus prin eliminarea unor prejudecăţi şi a unor mentalităţi generate de ignoranţă, ceea ce, recunosc, nu este uşor, după cum se poate vedea din următoarea întîmplare. Un cunoscut al semnatarului acestor rînduri („persoană marcantă", cîndva) aflînd despre editarea lui Malthus în limba română şi despre prefaţa scrisă de mine m-a întrebat : „NU-i aşa că îl vei demasca pe Malthus aşa cum se cuvine?"

Răspunsul era de prisos. Îl vor da cititorii după ce îl vor studia pe Malthus cu toată luarea aminte pe care o merită un clasic al demografiei şi al economiei politice.

Prof. dr. VLADIMIR TREBICI
Membru corespondent
al Academiei Române

Septembrie 1991

PREFAȚA AUTORULUI LA EDIȚIA A DOUA

Eseul despre Legea Populației, pe care l-am publicat în 1798, mi-a fost sugerat, după cum am spus în prefață, de un studiu din Mr. Godwin's Inquirer. L-am scris sub impulsul momentului, folosind puținele materiale care se găseau la îndemîna mea atunci la țară, unde locuiam. Hume, Wallace, Adam Smith și Dr. Price au fost singurii autori din ale căror scrieri am dedus legea care a constituit argumentul principal al eseului; scopul meu a fost de a aplica această lege, spre a pune la încercare adevărul acelor speculații despre perfectibilitatea omului și a societății, care pe vremea aceea atrăgeau atenția publică într-o măsură considerabilă.

În cursul cercetării am ajuns în mod firesc la o examinare a efectelor acestei legi asupra stării existente a societății. Mi s-a părut că explică în mare parte acea sărăcie și mizerie care se observă la oamenii din clasele de jos din toate țările, precum și acele repetate insuccese ale eforturilor făcute de clasele mai înalte, pentru a le alina suferințele. Cu cît mă gîndeam mai mult la subiect din acest punct de vedere, cu atît mai mare importanță părea să capete.

Acest gînd, împreună cu atenția pe care publicul o acordase eseului meu, m-au determinat să îndrept lectura mea din timpul liber către o cercetare istorică a efectelor legii populației asupra stării din trecut și de astăzi a societății. Voiam ca, prin lămurirea mai largă a subiectului, în aplicarea la starea de lucruri actuală și trăgînd din el deducțiile pe care experiența părea să le justifice, să pot să-l fac să trezească un interes mai puternic și mai durabil.

În cursul acestei cercetări am constatat că s-a făcut mult mai mult decît mi-am dat eu seama, cînd am publicat prima dată lucrarea. Sărăcia și mizeria pricinuite de o creștere prea rapidă a populației au fost foarte clar văzute și s-au propus remediile cele mai brutale încă din timpul lui Platon și Aristotel. Iar în anii din urmă subiectul a fost tratat de unii din economiștii francezi, ocazional, de Montesquieu, și dintre scriitorii noștri, de Dr. Franklin, Sir James Stewart, Mr. Arthur Young și Mr. Townsend, în așa fel, încît este de mirare că nu a stîrnit mai multă atenție.

Totuși mai rămînea încă mult de făcut.

Independent de comparația dintre creșterea populației și a hranei, care poate că nu a fost enunțată cu destulă tărie și precizie, cîteva dintre părțile cele mai curioase și mai interesante ale subiectului au fost total omise sau tratate foarte superficial. Deși s-a enunțat clar că populația trebuie să fie menținută totdeauna la nivelul mijloacelor de subzistență, totuși s-au făcut puține cercetări despre diferitele moduri în care acest nivel este realizat, iar legea nu a fost niciodată suficient urmărită pînă la consecințele ei, nici nu s-au tras concluziile practice, pe care se pare că le sugerează o examinare strictă a efectelor ei asupra societății.

Aşa se explică tratarea mai amănunţită a acestor puncte în lucrarea care urmează.

În forma sa actuală poate fi considerată ca o nouă lucrare şi probabil că aş fi publicat-o ca atare, renunţînd să păstrez cele cîteva părţi din prima lucrare, dacă nu aş fi dorit să constituie un întreg şi să nu aibă nevoie de o continuă referire la cealaltă. De aceea, sper că nu este necesară nici o scuză faţă de cumpărătorii primei ediţii.

Celor care au înţeles demult subiectul, sau care l-au văzut limpede cînd au citit prima ediţie, mă tem că li se va părea că am tratat unele părţi mult prea detaliat şi că m-am făcut vinovat de repetări inutile. Am comis aceste greşeli în parte din lipsă de iscusinţă, şi, în parte, cu intenţie. Trăgînd concluzii similare cînd am examinat starea societăţii în diferite ţări, mi-a fost foarte greu să evit unele repetări. Iar în acele părţi ale cercetării care duceau la concluzii diferite de modul nostru obişnuit de gîndire, mi s-a părut, în slaba speranţă de a fi convingător, că era necesar să le prezint minţii cititorului în vremuri diferite şi în circumstanţe diferite. Am fost dispus să sacrific toate pretenţiile la o compunere vrednică de laudă, în speranţa de a impresiona o mai largă categorie de cititori.

Principala lege formulată este atît de indiscutabilă, încît dacă m-aş fi limitat doar la consideraţii generale aş fi putut să mă închid într-o fortăreaţă de necucerit, iar lucrarea, în această formă, ar fi avut, probabil, un aspect mult mai măiestrit. Dar astfel de consideraţii generale, deşi pot să fie utile pentru cauza adevărului abstract, au rareori un avantaj practic. Am crezut, deci, că nu aş trata just subiectul şi nu l-aş aduce în discuţie în mod corect, dacă refuzam să iau în consideraţie oricare dintre consecinţele care par să decurgă inevitabil din el, oricare ar fi aceste consecinţe. Urmărind acest plan, totuşi, bag de seamă că am deschis uşa multor obiecţiuni şi probabil unei foarte severe critici. Dar mă consolez cu gîndul că prin faptul că vor da ocazie la discuţii şi vor crea un interes sporit pentru cercetări, chiar erorile în care poate că am căzut ar putea să fie de folos importantului scop de a face cît mai cunoscut un subiect atît de mult legat de fericirea societăţii.

În toată lucrarea de faţă nu m-am îndepărtat, în principiu, de prima ediţie, decît că am admis acţiunea unei alte piedici puse creşterii populaţiei, care nu poate fi trecută nici la viciu, nici la mizerie, iar în ultima parte mi-am dat silinţa să atenuez unele din concluziile cele mai aspre ale primei lucrări. Făcînd aceasta sper că nu am violat principiile unui just raţionament şi nici nu am exprimat vreo părere în legătură cu ameliorarea probabilă a societăţii, fără să mă sprijin pe experienţa trecutului. Pentru acei care încă mai cred că orice piedică pusă creşterii populaţiei ar fi mai gravă decît relele pe care le alină, concluziile primei lucrări îşi vor păstra întreaga valabilitate. Dacă adoptăm această părere, vom fi nevoiţi să admitem că sărăcia şi mizeria care domnesc în clasele de jos ale societăţii sînt absolut iremediabile.

Mi-am dat toată osteneala cu putinţă spre a evita orice erori în faptele şi calculaţiile prezentate în cursul lucrării. Dacă, totuşi, unele din ele se vor dovedi eronate, cititorul va vedea că nu vor afecta esenţial scopul final al raţionamentului. Din mulţimea de materiale care s-au oferit la expunerea primei părţi a subiectului, nu îndrăznesc să mă laud că le-am ales pe cele mai bune sau că le-am aranjat în modul cel mai limpede. Pentru acei care sînt interesaţi de problemele morale şi politice, sper că noutatea şi importanţa subiectului vor compensa imperfecţiunile lucrării.

Londra, 8 iunie 1803

CARTEA I

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREŞTERII POPULAŢIEI ÎN REGIUNILE MAI PUŢIN CIVILIZATE ALE LUMII ŞI ÎN VREMURILE TRECUTE

CAPITOLUL 1

ENUNŢAREA SUBIECTULUI. RATELE DE CREŞTERE ALE POPULAŢIEI ŞI ALE HRANEI

Atunci cînd ne propunem să facem o cercetare asupra progresului societăţii, modul de tratare a acestui subiect se oferă de la sine, cît se poate de firesc, şi anume:

1. Investigarea cauzelor care au stînjenit pînă acum mersul înainte al omenirii către fericire.

2. Examinarea posibilităţii de a înlătura total sau parţial aceste cauze.

A cerceta în întregime această problemă şi a enumera toate cauzele care au influenţat pînă acum perfecţionarea existenţei umane, ar fi mult peste puterile unui singur om. Scopul principal al prezentei lucrări este de a examina efectele unei mari cauze, intim legate de natura omului, care, deşi a acţionat constant şi cu forţă de la începutul societăţii umane, a atras totuşi prea puţin atenţia celor care au tratat acest subiect. Faptele care dovedesc existenţa acestei cauze au fost într-adevăr menţionate şi recunoscute de nenumărate ori, dar efectele ei naturale şi inevitabile au fost aproape complet trecute cu vederea, deşi în rîndul acestor efecte probabil că poate fi socotită o parte importantă din viciu şi mizerie, precum şi din inegala repartiţie a darurilor naturii, pe care filantropii luminaţi din toate timpurile au căutat neîncetat să o corecteze.

Cauza la care mă refer este tendinţa, constantă la toate vieţuitoarele, de a se înmulţi mai mult decît îngăduie cantitatea de hrană la dispoziţia lor.

Doctorul Franklin a observat că nu există nici o limită pentru facultatea de proliferare a plantelor sau a animalelor, decît aceea care rezultă din numărul lor prea mare şi din amestecul fiecăruia în mijloacele de subzistenţă ale celuilalt. Dacă faţa pămîntului, spune el, ar fi golită de orice alte plante, ar putea fi treptat semănată şi acoperită numai cu un singur soi, de exemplu cu mărar. Şi dacă nu ar mai avea alţi locuitori ar putea, în cîteva generaţii, să fie populată din nou de o singură naţiune, de exemplu de englezi[1].

Acesta este un adevăr incontestabil. Prin intermediul regnului animal şi vegetal natura a răspîndit pretutindeni seminţele vieţii cu o mînă darnică şi generoasă, dar prin comparaţie a fost econoamă cu spaţiul şi cu hrana necesară pentru creşterea lor. Germenii existenţei aflaţi pe acest pămînt, dacă ar putea

[1] Franklin, *Miscell*, p. 9. (Deoarece nu s-au putut verifica toate trimiterile bibliografice, în cele mai multe cazuri am respectat formula aleasă de autor — *nota red.*).

să se dezvolte liber, ar umple milioane de lumi în decurs de cîteva mii de ani. Necesitatea, această imperioasă şi universală lege a naturii, îi restrînge în graniţele cuvenite. Plantele şi animalele dau înapoi din faţa acestei mari legi restrictive, iar omul nu poate, prin nici un efort al raţiunii, să scape de ea.

La plante şi la animalele iraţionale cercetarea acestei probleme este simplă. Ele sînt toate împinse de un puternic instinct să-şi sporească specia. Acest instinct nu este stăvilit de nici o teamă în legătură cu procurarea hranei pentru progenitura lor. Aşadar, oriunde există libertate, forţa de înmulţire a speciei acţionează, iar ceea ce rezultă în plus este înlăturat apoi din lipsă de spaţiu şi de hrană.

Pentru om efectele acestui obstacol sînt mai complicate. Împins la sporirea speciei sale de un instinct tot atît de puternic, raţiunea îi întrerupe goana şi îl întreabă dacă nu va aduce oare pe lume fiinţe pentru care nu poate procura mijloacele de întreţinere. Dacă ar asculta de această teamă firească, foarte adesea restricţia ar duce la viciu. Dacă nu i-ar da ascultare, specia umană s-ar înmulţi mereu, depăşind mijloacele de subzistenţă. Dar datorită acestei legi a firii noastre, care face ca hrana să fie indispensabilă vieţii omului, populaţia nu poate să crească niciodată, în realitate decît pînă la nivelul pe care i-l permite cea mai redusă cantitate de hrană necesară pentru a rămîne în viaţă. Astfel, dificultatea de a procura hrană constituie un puternic obstacol care acţionează permanent împotriva creşterii populaţiei. Această dificultate trebuie să se ivească undeva şi trebuie să fie, inevitabil, greu de suportat de către o mare parte a omenirii, sub una sau alta din variatele forme ale mizeriei sau ale temerii de mizerie.

Că populaţia are această tendinţă constantă de a creşte dincolo de mijloacele de subzistenţă şi că este reţinută de către aceste cauze la nivelul necesar, se va vedea cu prisosinţă dintr-o privire retrospectivă asupra diferitelor perioade ale existenţei societăţii. Dar înainte de a începe această expunere, poate că subiectul va apare într-o lumină mai puternică dacă ne vom strădui să stabilim care ar fi creşterea naturală a populaţiei dacă ar fi lăsată să acţioneze în deplină libertate şi care ar putea fi rata de creştere a produselor naturii în condiţiile cele mai favorabile ale activităţii omeneşti.

Trebuie să admitem că pînă acum nu se cunoaşte nici o ţară în care moravurile să fi fost atît de curate şi de simple, iar mijloacele de subzistenţă atît de abundente, încît să nu fi existat nici un fel de obstacol împotriva căsătoriilor timpurii din cauza dificultăţii de a purta de grijă unei familii şi nu s-a pricinuit nici o irosire a speciei umane din cauza obiceiurilor corupte, a vieţii din oraşele mari, a ocupaţiilor nesănătoase sau a unei munci prea grele. Aşadar, nu cunoaştem nici un stat în care forţa de creştere a populaţiei să fi fost lăsată să se desfăşoare într-o libertate perfectă.

Fie că este instituită sau nu legea căsătoriei, porunca naturii şi a virtuţii pare să fie ataşamentul timpuriu pentru o singură femeie. Dacă nu s-ar ridica nici un fel de obstacole în calea unei uniri permanente, consecinţă naturală a unui asemenea ataşament, şi dacă nu ar exista după aceea nici o cauză de depopulare, înmulţirea speciei umane ar depăşi, desigur, orice nivel atins vreodată.

În statele din nordul Americii, unde mijloacele de subzistenţă au fost mai bogate, moravurile populaţiei mai curate şi piedicile în calea căsătoriilor timpurii mai puţine decît în oricare din statele moderne ale Europei, s-a constatat că timp de peste un secol şi jumătate populaţia s-a dublat, în mod succesiv,

în mai puţin de douăzeci şi cinci de ani [2]. Totuşi, chiar în cursul acestor perioade, în unele oraşe numărul deceselor a depăşit numărul naşterilor [3], o împrejurare care dovedeşte limpede că, în acele regiuni ale ţării care au compensat această deficienţă, creşterea trebuie să fi fost mult mai rapidă decît media generală.

În aşezările din interior, unde singura ocupaţie este agricultura, iar obiceiurile vicioase şi ocupaţiile nesănătoase sînt puţin cunoscute, s-a constatat că populaţia se dublează în cincisprezece ani [4]. Chiar această extraordinară rată de creştere probabil, ar putea, să fie şi mai mare, dacă forţa de creştere a populaţiei nu ar întîmpina obstacole. Este necesară o muncă foarte grea pentru a defrişa o regiune nouă, astfel de aşezări nu sînt în general prea sănătoase, iar locuitorii probabil că suferă din cînd în cînd incursiunile indienilor, care pot răpi viaţa cîtorva oameni sau, în orice caz, pot diminua rezultatele eforturilor făcute.

După un tabel al lui Euler, calculat la o mortalitate de 1 din 36, dacă naşterile ar fi, faţă de decese, în proporţie de 3 la 1, perioada de dublare ar fi de numai 12 ani 4/5-imi [5]. Aceasta nu este doar o simplă presupunere, ci s-a produs efectiv, în intervale scurte de timp, în mai multe ţări.

Sir William Petty crede posibilă o dublare, chiar într-o perioadă foarte scurtă, cum ar fi zece ani [6].

Dar, pentru a fi perfect siguri că ne găsim în limitele adevărului, vom lua cea mai mică dintre aceste rate de creştere, o rată cu care concordă toate mărturiile care au contribuit la stabilirea ei şi despre care s-a constatat, în mod repetat, că provine numai din naşteri.

De aceea, se poate spune cu certitudine, că populaţia, atunci cînd nu este oprită de nici un obstacol, se dublează la fiecare douăzeci şi cinci de ani, sau creşte în progresie geometrică.

Nu va fi tot atît de uşor de determinat rata potrivit căreia putem presupune că se înmulţesc produsele naturii. Totuşi, putem fi perfect siguri că rata creşterii lor, într-un teritoriu limitat, trebuie să fie cu totul diferită de rata de creştere a populaţiei. O mie de milioane de oameni sînt dublate la fiecare douăzeci şi cinci de ani de către forţa de creştere a populaţiei, tot atît de uşor ca o mie. Dar hrana pentru întreţinerea populaţiei provenite de la această creştere nu va fi nicidecum obţinută cu aceeaşi uşurinţă. Omul este constrîns la un spaţiu limitat. Cînd pogon după pogon, tot pămîntul fertil a fost ocupat, creşterea anuală a hranei depinde de ameliorarea pămîntului deja stăpînit. Acesta este un fond care, datorită naturii tuturor solurilor, în loc să dea rezultate tot mai bune, dimpotrivă, se micşorează treptat. Dar populaţia, dacă ar găsi hrană, ar putea merge mai departe fără să-şi epuizeze vigoarea şi creşterea ei dintr-o perioadă ar procura forţa pentru o mai mare creştere data următoare şi aceasta fără nici o limită.

Din relatările pe care le avem despre China şi Japonia, este destul de îndoielnic că toate eforturile posibile ale sîrguinţei umane ar putea dubla în aceste ţări produsele naturii, chiar o dată la un număr oricît de mare de ani. Există într-adevăr multe regiuni ale globului necultivate pînă acum şi aproape neocupate, dar din punct de vedere moral va fi contestat dreptul de a exter-

[2] Din nişte calcule şi estimaţii recente se pare că de la prima stabilire în America pînă în anul 1800, perioadele de dublare au fost cu foarte puţin peste douăzeci de ani. Vezi o notă despre creşterea populaţiei americane în Cartea II, cap. 11.

[3] Price, *Observ. on Revers.*, Pay. vol. I, p. 274, 4th edit.

[4] Ibidem, Pay., vol. I, p. 282, 4th edit.

[5] Vezi acest tabel la sfîrşitul cap. IV, Cartea II.

[6] *Polit. Arith.*, p. 14.

mina sau de a înghesui într-un colţ, unde mor de foame, tocmai pe locuitorii din aceste regiuni slab populate. Procesul de instruire şi de îndrumare a activităţii lor ar fi lent. În acest timp, cum creşterea populaţiei ar ţine regulat pasul cu producţia în continuă creştere, rareori s-ar întîmpla să existe o populaţie cu un nivel ridicat de cunoştinţe şi de hărnicie, care să înceapă imediat să lucreze un pămînt bogat şi fără stăpîn. Chiar acolo unde aceasta s-ar întîmpla, aşa cum se întîmplă uneori în coloniile noi, o progresie geometrică creşte cu o atît de extraordinară repeziciune încît avantajul nu ar putea să dureze mult. Dacă în Statele Unite ale Americii populaţia va continua să crească, ceea ce este sigur că se va întîmpla, deşi nu cu aceeaşi rapiditate ca mai înainte, indienii vor fi împinşi din ce în ce mai mult în interiorul teritoriului lor, pînă cînd întreaga rasă va fi exterminată, iar teritoriul va fi cu neputinţă să fie extins mai mult.

Aceste observaţii sînt, într-o măsură oarecare, aplicabile la toate regiunile pămîntului unde terenul este imperfect cultivat. Exterminarea locuitorilor celei mai mari părţi din Asia şi Africa nu poate trece prin mintea cuiva, nici măcar o clipă. Civilizarea şi dirijarea activităţii diferitelor triburi de tătari şi negri ar fi o muncă de lungă durată şi cu o reuşită variabilă şi incertă.

Europa nu este nicidecum atît de dens populată cît ar putea să fie. În Europa există cea mai bună şansă ca activitatea umană să primească cea mai bună îndrumare. Ştiinţa agriculturii a fost studiată mult în Anglia şi Scoţia, şi tot mai există mult pămînt necultivat în aceste ţări. Să examinăm în ce măsură ar putea creşte producţia acestei insule în cele mai favorabile condiţii de progres.

Dacă am presupune că prin cea mai bună politică şi prin importante încurajări acordate agriculturii, producţia medie a insulei ar putea fi dublată în primii 25 de ani, ar însemna probabil că am presupus o creştere mai mare decît aceea la care ne-am putea aştepta în mod raţional.

Este imposibil de presupus că în următorii 25 de ani producţia ar putea fi împătrită. Ar fi în contradicţie cu toate cunoştinţele noastre despre însuşirile pămîntului. Ameliorarea pămînturilor nefertile ar fi o treabă de durată şi o muncă grea. De altfel, este evident pentru cei care au cît de puţine cunoştinţe despre problemele agricole că, pe măsură ce se extinde cultura, creşterea anuală a producţiei medii scade de la an la an, treptat şi cu regularitate. Ca să fim mai în măsură să comparăm creşterea populaţiei şi a hranei, să facem o presupunere care, oricît de inexactă ar fi, este totuşi evident mai favorabilă forţei de producţie a pămîntului, decît ne-ar îndreptăţi experienţa pe care o avem despre calităţile lui.

Să presupunem că acea creştere anuală a producţiei medii precedente în loc să descrească, ceea ce s-ar întîmpla cu siguranţă, ar rămîne neschimbată şi că producţia acestei insule ar putea fi mărită la fiecare 25 de ani cu o cantitate egală cu aceea pe care o produce acum. Cel mai entuziast gînditor nu ar putea presupune o creştere mai mare decît aceasta. În cîteva secole fiecare pogon din Anglia ar arăta ca o grădină.

Să aplicăm această presupunere întregii planete şi să admitem că mijloacele de subzistenţă umană pe care le produce pămîntul ar putea fi majorate, la fiecare 25 de ani, cu o cantitate egală cu ceea ce produce în prezent. Ar însemna că admitem o rată de creştere mult mai mare decît s-ar putea realiza prin toate eforturile omenirii.

De aceea, se poate afirma corect, luîndu-se în consideraţie actuala stare medie a pămîntului, că mijloacele de subzistenţă, în condiţiile cele mai favora-

bile pentru activitatea oamenilor, nu ar putea să crească mai repede decît în progresie aritmetică.

Efectele inevitabile ale acestor două rate de creştere diferite, cînd sînt comparate, sînt într-adevăr uluitoare. Să zicem că populaţia Angliei ar fi de 11 milioane şi că producţia actuală ar fi suficientă pentru a hrăni fără dificultăţi un asemenea număr de oameni. În primii 25 de ani populaţia ar fi de 22 milioane, iar hrana fiind de asemenea dublată, mijloacele de subzistenţă ar face faţă acestei creşteri. În următorii 25 de ani, populaţia ar fi de 44 de milioane, iar mijloacele de subzistenţă nu ar putea întreţine decît 33 de milioane. În perioada următoare, populaţia ar fi de 88 milioane, iar mijloacele de subzistenţă ar putea să întreţină numai jumătate din numărul populaţiei. Astfel, la sfîrşitul primului secol, populaţia s-ar ridica la 176 de milioane, iar mijloacele de subzistenţă nu ar ajunge decît pentru 55 de milioane, lăsînd complet fără hrană o populaţie de 121 de milioane.

Dacă în locul acestei insule luăm în calcul întregul pămînt, emigrarea ar fi desigur exclusă. Presupunînd actuala populaţie egală cu o mie de milioane, specia umană ar creşte astfel: 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256, iar mijloacele de subzistenţă: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. În două secole populaţia ar fi, faţă de mijloacele de subzistenţă, în proporţie de 256 faţă de 9, în trei secole de 4096 faţă de 13 şi în două mii de ani, diferenţa ar fi aproape incalculabilă.

În această presupunere nu am pus nici o limită forţei de producţie a pămîntului. Producţia poate să crească la infinit şi să depăşească orice cantitate determinabilă. Cu toate acestea, forţa de creştere a populaţiei fiind, în fiecare pericadă, atît de mult superioară forţei de producţie a pămîntului, înmulţirea speciei umane poate fi menţinută la nivelul mijloacelor de subzistenţă numai prin acţiunea constantă a puternicei legi a necesităţii, care are rolul de obstacol împotriva forţei mai mari.

CAPITOLUL 2

DESPRE OBSTACOLELE GENERALE ÎMPOTRIVA CREŞTERII POPULAŢIEI ŞI MODUL CUM OPEREAZĂ ELE

Din capitolul precedent reiese deci că obstacolul fundamental împotriva creşterii populaţiei este lipsa de hrană, care rezultă din ratele diferite cu care cresc populaţia şi hrana. Dar acest obstacol de bază nu este niciodată imediat, decît în cazurile de adevărată foamete.

Se poate spune că obstacolul imediat constă din toate acele obiceiuri şi boli, care par să fie generate de lipsa mijloacelor de subzistenţă, la care se adaugă toate cauzele independente de această lipsă, de natură fizică sau morală, care tind să slăbească şi să distrugă corpul omenesc de timpuriu.

Aceste obstacole împotriva creşterii populaţiei, care operează constant, cu o forţă mai mare sau mai mică, în toate societăţile şi care menţin numărul oamenilor la nivelul mijloacelor de subzistenţă, pot fi clasificate în două grupe generale: obstacole preventive şi obstacole pozitive.

Obstacolul preventiv, în măsura în care este voluntar, este propriu omului şi provine din acea superioritate caracteristică a raţiunii sale, care îi permite

să calculeze consecinţele îndepărtate. Obstacolele care stăvilesc înmulţirea fără sfîrşit a plantelor şi a animalelor iraţionale sînt, toate, fie pozitive, fie involuntare, în cazul cînd sînt preventive. Dar omul nu poate să privească în jurul său fără să vadă mizeria care deseori apasă pe cei cu familii numeroase. Nu poate să se gîndească la bunurile şi veniturile sale actuale, pe care acum aproape că le consumă chiar el şi calculînd cantitatea ce va reveni fiecăreia din cele şapte-opt persoane între care vor trebui împărţite aceste venituri, foarte puţin majorate, să nu simtă o teamă că dacă ar da curs înclinărilor sale, poate că nu ar fi capabil să întreţină copiii pe care probabil că îi va aduce pe lume. Într-o societate întemeiată pe un sistem egalitar, dacă ar putea exista aşa ceva, aceasta ar fi o simplă întrebare. În starea actuală a societăţii, apar alte motive de luat în consideraţie. Nu îşi va pierde rangul în lume şi nu va fi obligat să renunţe într-o mare măsură la obiceiurile sale de mai înainte? Se va ivi vreun fel de ocupaţie cu ajutorul căreia să poată, în mod rezonabil, spera să întreţină o familie? În orice caz, nu îşi va crea singur dificultăţi mai mari, nu se va supune unei munci mai grele, decît în situaţia sa de celibatar? Va fi în stare să transmită copiilor săi avantajele educaţiei şi instrucţiunii de care s-a bucurat el? Are cel puţin certitudinea că în cazul cînd ar avea o familie numeroasă, cele mai mari eforturi pe care le-ar face i-ar feri pe ai săi de zdrenţe, de o sordidă sărăcie şi de consecinţa ei, dispreţul societăţii? Şi nu ar fi silit, oare, să ajungă în dureroasa situaţie de a-şi pierde independenţa şi de a fi obligat să ceară ajutor pentru trai din mîna econoamă a carităţii?

Aceste considerente au ca scop să împiedice, şi desigur că ele împiedică, un mare număr de oameni din toate popoarele civilizate să dea ascultare îndemnului naturii de a se ataşa de timpuriu de o femeie.

Dacă din această reţinere nu rezultă vicii, fără îndoială că ea este răul cel mai mic pe care poate să-l producă legea populaţiei. Dacă ţinem seama că este o înfrînare a unei puternice înclinaţii naturale, trebuie să admitem că aduce, într-o oarecare măsură, o nefericire temporară, dar desigur neînsemnată în comparaţie cu relele care rezultă din oricare din celelalte obstacole puse creşterii populaţiei. Este de aceeaşi natură cu multe alte sacrificări ale unor satisfacţii trecătoare, pentru cele permanente, pe care trebuie să le facă mereu un om moral.

Cînd această reţinere produce vicii, relele care decurg sînt mult prea evidente. Relaţiile promiscue, care merg pînă la a împiedica naşterea copiilor, par să înjosească foarte categoric demnitatea umană. Ele nu pot rămîne fără efect asupra oamenilor şi nimic nu poate fi mai evident decît tendinţa lor de a degrada caracterul femeilor şi de a le distruge cele mai plăcute şi mai distinse calităţi. La care trebuie adăugat că printre aceste femei nenorocite, de care sînt pline toate oraşele mari, se găseşte poate mai multă suferinţă reală şi mizerie cruntă decît în oricare alt compartiment al vieţii umane.

Cînd o corupţie generală a moravurilor, în ceea ce priveşte viaţa sexuală, pătrunde în toate clasele societăţii, efectele ei inevitabile sînt : otrăvirea izvoarelor fericirii casnice, slăbirea afecţiunii conjugale şi părinteşti şi scăderea eforturilor şi a ardoarei unite a părinţilor pentru îngrijirea şi educarea copiilor, efecte care nu se produc fără a aduce o incontestabilă scădere a fericirii generale şi a virtuţii societăţii, mai ales că necesitatea vicleniei pentru realizarea şi desfăşurarea legăturilor amoroase şi pentru ascunderea consecinţelor lor duce, inevitabil, la alte multe vicii.

Obstacolele pozitive în calea creşterii populaţiei sînt extrem de variate şi includ, fie că îşi au originea în viciu fie în mizerie, toate cauzele care contribuie la scurtarea duratei naturale a vieţii omeneşti. De aceea, sub acest titlu

pot fi enumerate toate ocupațiile nesănătoase, muncile aspre și expuse schimbărilor vremii, sărăcia extremă, proasta hrănire a copiilor, marile orașe, excesele de tot felul, întregul cortegiu de boli obișnuite și epidemice, războaiele, ciuma, foametea.

Examinînd aceste obstacole împotriva creșterii populației, pe care le-am clasat sub titlurile de obstacole preventive și obstacole pozitive, reiese că toate pot fi reduse la reținere morală, vicii și mizerie.

Dintre obstacolele preventive, reținerea de la căsătorie, care nu este urmată de satisfaceri contrare regulilor, poate fi în mod corect numită reținere morală [7].

Relațiile sexuale promiscue, pasiunile nefirești, adulterul și practicile necinstite pentru a ascunde urmările legăturilor în afara căsătoriei sînt obstacole preventive care se încadrează clar la capitolul viciu.

Dintre obstacolele pozitive, acelea care rezultă inevitabil din legile naturii pot să fie numite în exclusivitate mizerie, iar acelea pe care evident ni le atragem singuri, cum sînt războaiele, excesele și multe altele pe care am putea să le evităm, sînt de natură amestecată. Ni le atragem singuri prin vicii, iar consecința lor este mizeria [8].

Suma tuturor acestor obstacole preventive și pozitive, luate împreună, formează obstacolul imediat împotriva creșterii populației. Este evident că într-o țară unde nu poate intra în acțiune întreaga forță de procreare, obstacolele preventive și pozitive trebuie să varieze între ele, adică în țările cu natură nesănătoasă sau cu o mare mortalitate, obstacolul preventiv, oricare ar fi cauza lui, va avea influență redusă. Dimpotrivă, în acele țări care au o natură sănătoasă și unde se constată că obstacolul preventiv are o influență considerabilă, obstacolul pozitiv va avea o influență redusă sau mortalitatea va fi foarte scăzută.

În orice țară, unele dintre aceste obstacole acționează constant, cu o forță mai mică sau mai mare. Totuși, în ciuda predominării generale a acestor obstacole, sînt puține țări în care să nu existe un permanent efort al populației de a crește, dincolo de mijloacele de subzistență. Acest efort constant tinde

[7] Trebuie remarcat că folosesc aci termenul *moral* în sensul cel mai limitat. Prin reținere morală aș vrea să se înțeleagă reținerea de la căsătorie din motive de prudență, dar cu conduită strict morală în timpul acestei perioade de reținere; și nu am deviat niciodată în mod intenționat de la acest sens. Cînd am dorit să vorbesc despre reținerea de la căsătorie nelegată de consecințele sale, am numit-o reținere preventivă sau o parte a obstacolului preventiv, a cărei principală ramură o formează într-adevăr.

Am fost învinuit că atunci cînd am parcurs diferitele stadii ale societății, nu am acordat destulă importanță efectului pe care îl are reținerea morală ca obstacol împotriva creșterii populației, dar dacă cineva este atent la sensul strict limitat, pe care l-am explicat aici, mă tem că nu va spune că aș fi greșit mult în această privință. Aș fi foarte bucuros să cred că am greșit.

[8] Întrucît consecința obișnuită a viciului este mizeria și întrucît această consecință este chiar motivul pentru care o acțiune este numită vicioasă, s-ar părea că numai termenul mizerie ar fi suficient aici și că este de prisos să le folosim pe amîndouă. Dar înlăturarea termenului viciu ar atrage o mare confuzie în limbajul și în ideile noastre. Vrem în mod special să facem distincție între aceste acțiuni a căror tendință comună este să producă mizerie și care, din această cauză, sînt interzise de poruncile Creatorului și de preceptele moralistului, deși, în efectele lor imediate sau individuale, ar putea să aducă exact contrariul. Satisfacerea tuturor pasiunilor noastre are ca efect imediat fericirea, nu mizeria. În unele cazuri individuale, chiar consecințele cele mai îndepărtate (cel puțin în această viață) pot să fie înscrise sub aceeași denumire. Probabil că au existat relații ilegale cu femei, care au mărit fericirea ambelor părți și nu au făcut rău nimănui. De aceea aceste acțiuni individuale nu pot fi trecute sub titlul mizerie. Dar ele sînt totuși evident vicioase, pentru că așa este denumită o acțiune care nesocotește un anumit precept și care are tendința generală de a produce mizerie, oricare ar fi efectul ei individual. Și nimeni nu poate pune la îndoială că tendința obișnuită a unei legături ilegale între sexe este de a leza fericirea societății.

tot atît de constant să ducă la mizerie clasele de jos ale societății și să împiedice orice ameliorare permanentă și importantă a stării lor.

În condițiile actuale ale societății, aceste efecte par să fie produse în felul următor. Să presupunem mijloacele de subzistență dintr-o țară oarecare exact suficiente pentru întreținerea fără dificultate a locuitorilor săi. Efortul constant către creșterea populației, care se constată că acționează chiar și în cele mai vicioase societăți, crește numărul oamenilor înainte ca mijloacele de subzistență să fi crescut. De aceea hrana, care înainte era suficientă pentru 11 milioane, acum trebuie să fie împărțită între 11 milioane și jumătate. În consecință, săracii vor trăi mult mai rău și mulți dintre ei vor ajunge într-o situație disperată. Numărul muncitorilor fiind de asemenea crescut într-o proporție mai mare decît cererea de muncă de pe piață, prețul muncii are tendința de a scădea, pe cînd prețul alimentelor va avea în acest timp tendința de a urca. De aceea muncitorul trebuie să muncească mai mult pentru a cîștiga la fel ca înainte. În această perioadă de cumplită sărăcie, teama de căsătorie și dificultatea întreținerii unei familii sînt atît de mari încît creșterea populației se oprește. Între timp, ieftinătatea muncii, abundența de muncitori și necesitatea acestora de a-și mări activitatea, îi încurajează pe cultivatori să întrebuințeze mai multe brațe de muncă pe pămînturile lor, să defrișeze pămînturi noi, să pună îngrășăminte și să amelioreze cu mai multă grijă pe cele deja cultivate, astfel că pînă la urmă mijloacele de subzistență ajung să fie în aceeași proporție față de populație ca în perioada de la care am pornit. Situația muncitorului fiind acum din nou relativ bună, piedicile împotriva creșterii populației sînt, într-o măsură oarecare, înlăturate și după o scurtă perioadă, se repetă aceleași mișcări retrograde și progresive în legătură cu bunăstarea populației.

Acest fel de oscilație probabil că nu va fi evident pentru ochiul obișnuit și chiar pentru cel mai atent observator ar putea fi dificil să calculeze perioadele acestei oscilații. Totuși, nici un om obișnuit să gîndească și care reflectează profund asupra acestui subiect nu poate să aibă vreo îndoială că în majoritatea statelor vechi trebuie să existe o alternare de acest fel, deși mult mai puțin pronunțată și mult mai neregulată decît am descris-o eu.

Unul din principalele motive pentru care această oscilație a fost remarcată mai puțin și confirmată de experiență mai puțin hotărît decît ne-am putea aștepta în mod firesc, este acela că în cărțile de istoria omenirii pe care le avem, autorii s-au ocupat în general numai de istoria claselor superioare. Nu avem multe relatări, pe care să ne putem bizui, despre moravurile și obiceiurile acestei părți a omenirii, la care, în special, se fac simțite aceste mișcări retrograde și progresive. O istorie satisfăcătoare în acest sens, despre un singur popor și o singură perioadă, ar necesita atenția permanentă și minuțioasă a multor observatori care să facă observații locale și generale despre situația claselor de jos ale societății și cauzele care au influențat-o. În plus, pentru a trage concluzii exacte asupra acestui subiect, ar fi necesară o succesiune de astfel de istorici timp de cîteva secole. În ultimii ani a început să se dea atenție, în unele țări[9], acestei ramuri a științei statistice, așa că putem să sperăm

[9] Întrebările judicioase pe care Sir John Sinclair le-a făcut să circule în Scoția și rapoartele valoroase pe care le-a strîns din această parte a țării îi fac cea mai mare cinste; iar aceste rapoarte vor rămîne totdeauna un monument extraordinar al învățăturii, bunului simț și cunoștințelor generale ale clerului Scoției. Este de regretat că parohiile învecinate nu sînt puse împreună în lucrare, ceea ce ar fi ajutat memoria atît pentru a afla situația unor anumite districte, cît și pentru a-și aminti de această situație. Repetările și părerile contradictorii care apar, nu sînt, după părerea mea, chiar atît de condamnabile, deoarece se poate acorda mai multă încredere rezultatului unei astfel de mărturii, decît mărturiei unei persoane oarecare. Chiar dacă acest rezultat ar fi fost stabilit

într-o mai bună înţelegere a structurii interne a societăţii omeneşti, pe măsură ce aceste cercetări vor înainta. Dar, se poate spune că ştiinţa (statistica — n.tr.) este încă în perioada copilăriei şi multe din subiectele despre care ar fi fost de dorit să avem informaţii, au fost omise sau nu au fost stabilite cu destulă exactitate. Printre acestea probabil că pot fi înscrise: proporţia numărului de adulţi faţă de numărul căsătoriilor, măsura în care s-au răspîndit obiceiurile vicioase ca o consecinţă a reţinerilor de la căsătorie, mortalitatea comparativă[18] la copiii din cea mai nenorocită pătură a comunităţii şi copiii care au o existenţă ceva mai bună, variaţiile preţului real al muncii, diferenţele vizibile în situaţia claselor de jos ale societăţii, cu privire la bunastare şi fericire, la date diferite dintr-o anumită perioadă, precum şi liste foarte exacte de naşteri, decese şi căsătorii, care sînt de cea mai mare importanţă pentru acest subiect.

O istorie fidelă, care ar conţine astfel de amănunte, ar ajuta foarte mult la lămurirea modului în care acţionează obstacolele constante împotriva creşterii populaţiei şi probabil că ar dovedi existenţa mişcărilor retrograde şi progresive, menţionate mai înainte, deşi timpul cînd are loc oscilaţia lor desigur că devine neregulat din cauza intervenţiei multor cauze care produc întreruperi, cum ar fi: introducerea sau nereuşita anumitor manufacturi, un spirit de iniţiativă în agricultură mai mult sau mai puţin activ, ani de abundenţă sau de lipsă, războaie, epidemii, legi pentru săraci, emigraţii şi alte cauze de acelaşi fel.

O circumstanţă care a contribuit, poate mai mult decît oricare alta, să ascundă această oscilaţie de privirea mulţimii este diferenţa dintre preţul nominal şi cel real al muncii. Se întîmplă foarte rar ca preţul nominal al muncii să scadă peste tot simultan, dar ştim bine că foarte deseori rămîne acelaşi, în timp ce preţul nominal al mijloacelor de subzistenţă a crescut treptat. Într-adevăr, acesta ar fi cazul în general dacă sporirea manufacturilor şi comerţului ar fi suficiente pentru a folosi noii muncitori care ar fi aruncaţi pe piaţă şi pentru a împiedica oferta, astfel crescută, să scadă preţul în bani[10]. Însă un număr mai mare de muncitori primind acelaşi salariu în bani, prin concurenţa dintre ei vor majora inevitabil preţul cerealelor. În fapt, aceasta este o reală scădere a preţului muncii şi, în acest timp, situaţia claselor de jos ale societăţii se va înrăutăţi treptat. Dar fermierii şi capitaliştii se vor îmbogăţi ca urmare a ieftinătăţii reale a muncii. Capitalurile lor în creştere le dă posibilitatea să folosească un număr mai mare de oameni şi cum creşterea populaţiei a întîmpinat probabil un obstacol din cauza dificultăţii mai mari de întreţinere a familiei, cererea de muncă, după un timp oarecare, va fi mare în comparaţie cu oferta, iar preţul ei se va ridica desigur, dacă este lăsat să-şi găsească nivelul natural. Astfel, salariile muncitorilor şi, în consecinţă, condiţiile de viaţă ale claselor de jos ale societăţii pot să aibă mişcări progresive şi retrograde, deşi preţul nominal al muncii nu a scăzut niciodată.

pentru noi de un maestru, deşi, fără îndoială, că ar fi salvat mult timp preţios, totuşi informaţia nu ar fi atît de satisfăcătoare. Dacă această lucrare, împreună cu nişte îmbunătăţiri mărunte, ar fi conţinut listele exacte şi complete de naşteri, decese şi căsătorii pentru ultimii 150 de ani, ar fi fost inestimabilă şi ar fi prezentat un tablou al situaţiei interne a unei ţări mai bun decît tot ce a fost înfăţişat pînă acum în lume. Dar această din urmă îmbunătăţire esenţială nici o străduinţă nu ar fi putut să o realizeze.

[10] Dacă noii muncitori aruncaţi anual pe piaţă nu ar găsi ocupaţie decît în agricultură, concurenţa lor ar putea să coboare atît de mult preţul muncii încît să împiedice creşterea populaţiei de a crea o cerere efectivă pentru o cantitate mai mare de cereale. Sau, cu alte cuvinte, dacă proprietarii pămînturilor şi fermierii nu ar putea obţine altceva decît o cantitate suplimentară de muncă agricolă în schimbul oricărei producţii suplimentare pe care ar obţine-o, ei ar putea fi tentaţi să nu o producă.

În starea de sălbăticie, unde nu există un preț normal al muncii, fără îndoială că au loc oscilații similare. Cînd populația a crescut aproape pînă la limita extremă a mijloacelor de trai, toate obstacolele preventive și pozitive desigur că vor acționa cu o forță sporită. Obiceiurile vicioase în viața sexuală vor fi mai generalizate, abandonarea copiilor mai frecventă, iar războaiele și epidemiile vor deveni mai numeroase și vor face mult mai multe victime. Aceste cauze vor continua probabil acțiunea lor pînă cînd populația va scădea sub nivelul mijloacelor de subzistență și atunci întoarcerea la o relativă abundență va produce din nou o creștere, iar după un timp oarecare progresul ei mai departe va fi din nou împiedicat de aceleași cauze [11].

Dar fără a încerca să stabilim aceste mișcări progresive și retrograde în diferite țări (ceea ce evident că ar necesita cunoștințe istorice mult mai exacte decît acelea pe care le posedăm noi), mișcări pe care progresul civilizației tinde firesc să le neutralizeze, avem intenția să facem dovada următoarelor principii :

1. Populația este, în mod necesar, limitată de mijloacele de subzistență ;

2. Populația crește invariabil acolo unde mijloacele de subzistență cresc, dacă nu este împiedicată de unele obstacole foarte puternice și evidente [12];

3. Aceste obstacole și acelea care stăvilesc forța preponderentă de creștere, a populației și îi mențin efectele, la același nivel cu mijloacele de subzistență, se reduc toate la abstinență morală, viciu și mizerie.

Primul dintre aceste principii aproape nu are nevoie să fie explicat. Al doilea și al treilea vor fi îndeajuns demonstrate prin examinarea obstacolelor imediate care au împiedicat înmulțirea populației în trecut și în starea actuală a societății.

Această examinare va constitui subiectul capitolelor următoare.

CAPITOLUL 3

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREȘTERII POPULAȚIEI PE TREAPTA CEA MAI DE JOS A SOCIETĂȚII UMANE

Nefericiții locuitori ai Țării de foc au fost așezați, prin acordul unanim al călătorilor, pe treapta cea mai de jos a ființelor omenești [13]. Totuși avem puține relatări despre moravurile și obiceiurile lor domestice. Ținutul lor sterp

[11] Sir James Stuart compară foarte just forța de procreație cu un arc încărcat cu o greutate variabilă (*Econ. Polit.*, vol. I, 4, p. 20), care ar produce exact acest fel de oscilație despre care am vorbit. În prima carte din lucrarea sa *Political Economy*, el a tratat cu competență multe părți din problema populației.

[12] M-am exprimat în acest mod prudent, deoarece cred că sînt unele cazuri cînd populația nu rămîne la nivelul mijloacelor de subzistență. Dar acestea sînt cazuri extreme ; în general, se poate spune că :

2. Populația crește totdeauna acolo unde mijloacele de subzistență cresc.

3. Obstacolele care frînează forța preponderentă de creștere a populației și îi mențin efectele la același nivel cu mijloacele de subzistență se reduc toate la abstinență morală, viciu și mizerie.

Trebuie remarcat că prin „creșterea mijloacelor de subzistență'' se înțelege aici acea creștere care face posibil pentru întreaga masă a societății să dispună de hrană mai multă. Desigur că poate avea loc o creștere care, în situația de fapt a unei anumite societăți, să nu fie repartizată claselor de jos și, în consecință, nu ar fi un stimulent pentru creșterea populației.

[13] Cook, *First Voy.*, vol. II, p. 59.

şi condiţiile mizerabile în care trăiesc au împiedicat orice legătură cu ei, care ne-ar fi adus astfel de informaţii. Dar nu ne este greu să ne închipuim obstacolele împotriva creşterii populaţiei la o rasă de sălbatici, a căror simplă înfăţişare arată că sînt pe jumătate morţi de foame şi care, tremurînd de frig şi acoperiţi de murdărie şi paraziţi, trăiesc într-una dintre cele mai neospitaliere clime din lume, fără să aibă destulă inteligenţă pentru a-şi face rost de obiectele utile care ar putea să îmblînzească asprimile acestei clime şi să le facă viaţa într-o măsură oarecare mai suportabilă [14].

Imediat după aceştia, şi aproape tot atît de reduşi în ce priveşte resursele şi priceperea, au fost aşezaţi băştinaşii din ţara Van Diemen [15]. Dar unele relatări recente descriu insulele Andaman din Est ca fiind locuite de nişte sălbatici care se găsesc într-o stare de mizerie şi mai mare. Se spune că tot ce au povestit călătorii despre viaţa sălbaticilor este prea puţin faţă de barbaria acestui popor. Tot timpul este folosit pentru căutarea hranei şi cum în pădurile lor nu se găsesc decît prea puţine animale sau deloc şi foarte puţine plante comestibile, principala ocupaţie constă în căţărarea pe stînci sau vîslirea de-a lungul ţărmului mării, pentru a găsi peşte, hrană nesigură, pe care o caută zadarnic pe vreme de furtună. Statura lor rareori depăşeşte cinci picioare, au pîntecul ieşit în afară, umerii ridicaţi în sus, capetele mari şi membrele disproporţionat de subţiri. Feţele lor arată cea mai cumplită mizerie, un amestec oribil de foame şi de ferocitate, iar trupurile lor extenuate şi bolnave arată limpede lipsa unei hrane nutritive. Unele dintre aceste fiinţe nefericite au fost găsite pe ţărmul mării în ultimul stadiu de înfometare [16].

Pe treapta următoare a fiinţelor umane putem aşeza locuitorii din Noua Olandă. Despre o parte dintre aceştia avem unele relatări pe care putem să ne bizuim, fiind făcute de o persoană care a locuit mult timp în Port Jackson şi a avut dese ocazii să fie martor la obiceiurile şi moravurile lor. Povestitorul primei călătorii a Căpitanului Cook, după ce menţionase numărul foarte mic de locuitori care fuseseră văzuţi pe coasta răsăriteană a Noii Olande şi incapacitatea vădită a acestui ţinut pustiu de a hrăni mai mulţi, adaugă: „Prin ce mijloace locuitorii sînt reduşi pînă la un număr pe care îl poate hrăni acest ţinut, nu este tocmai uşor de ghicit. Fie că, la fel ca locuitorii din Noua Zeelandă, se distrug unul pe altul în lupta pentru hrană, fie că sînt seceraţi de o foamete accidentală; fie că există vreo cauză care împiedică înmulţirea speciei, trebuie să lăsăm ca viitorii exploratori să stabilească" [17].

Sper că descrierea acestor sălbatici, făcută de Collins, va oferi, într-o oarecare măsură, un răspuns mulţumitor. În general, nu sînt nici înalţi, nici bine făcuţi. Braţele, picioarele, coapsele sînt subţiri, ceea ce se atribuie modului lor de viaţă sărac. Cei ce locuiesc pe ţărmul mării se hrănesc aproape numai cu peşte, înlocuit ocazional printr-un ospăţ cu nişte viermi mari, care se găsesc pe trunchiul arborelui de gumă pitic. Numărul foarte mic de animale din păduri şi truda foarte mare necesară pentru prinderea lor fac ca locuitorii din interiorul ţinutului să trăiască în condiţii tot atît de rele ca şi fraţii lor de pe ţărm. Sînt nevoiţi să se caţăre în copacii cei mai înalţi, după miere şi animale mai mici, cum sînt veveriţa zburătoare şi oposum. Cînd trunchiurile sînt foarte înalte şi fără ramuri, cum sînt de obicei în pădurile dese, acest procedeu necesită muncă grea şi este efectuat prin tăierea cu toporişca lor de piatră a unei crestături pentru fiecare picior pe rînd, în timp ce braţul stîng

[14] Cook, *Second Voy.*, vol. II, p. 187.
[15] Vancouver, *Voy.*, vol. II, b. III, c. I, p. 13.
[16] Symes, *Embassy to Ava*, ch I, p. 129 şi *Asiatic Researches*, vol. IV, p. 401.
[17] Cook, *First Voy.*, vol. III, p. 240.

îmbrățișează copacul. S-au văzut copaci crestați în felul acesta pînă la o înălțime de optzeci de picioare înainte de a ajunge la prima ramură, unde sălbaticul înfometat putea spera să găsească răsplata pentru o caznă atît de mare [18].

Pădurile, cu excepția animalelor găsite întîmplător acolo, oferă foarte puțină hrană. Cîteva plante cu boabe, igname, rădăcină de ferigă și florile diferitelor specii de baksia constituie întregul catalog al plantelor comestibile [19].

Un băștinaș cu copilul său, surprinși pe malul rîului Hawksbury de niște coloniști de ai noștri, a pornit în grabă piroga și a lăsat pe mal un specimen din hrana sa și din delicatesele pentru stomacul său. Dintr-o bucată de lemn muiată de apă, plină de găuri, scosese și mîncase un vierme mare. Mirosul viermelui ca și al locului de unde fusese scos era cît se poate de respingător. Acești viermi sînt numiți Cah-bro în limba ținutului, și un trib de băștinași care locuiesc în interiorul ținutului, din pricină că mănîncă acești viermi dezgustători este numit Cahbrogal. Locuitorii pădurilor fac, de asemenea, o pastă din rădăcină de ferigă și furnici mari și mici zdrobite laolaltă, iar cînd este vremea lor, adaugă și ouăle acestor insecte [20].

Într-un ținut ai cărui locuitori sînt siliți să aibă aceste mijloace de subzistență, unde resursele de hrană animală și vegetală sînt atît de insuficiente și munca necesară pentru procurarea hranei este atît de grea, este evident că populația trebuie să fie foarte slab răspîndită în comparație cu teritoriul. Limita extremă trebuie să fie foarte mică. Dar cînd ne gîndim la obiceiurile ciudate și barbare ale acestui popor, la tratamentul crud aplicat femeilor și la greutatea cu care se cresc copiii, în loc să fim surprinși că populația nu se arată grăbită să depășească mai des aceste limite, mai curînd înclinăm să credem că aceste resurse, chiar așa de puține, sînt totuși mai mult decît suficiente pentru a hrăni toată populația care poate trăi în asemenea condiții.

În acest ținut, preludiul dragostei este violența într-una din cele mai brutale forme. Sălbaticul își alege viitoarea soție dintr-un alt trib, de obicei unul care este în dușmănie cu al său. Se apropie pe furiș, cînd apărătorii ei lipsesc și după ce a amețit-o mai întîi cu lovituri de măciucă sau cu o sabie de lemn, lovind-o în cap, pe spinare, pe umeri, fiecare lovitură fiind urmată de un șiroi de sînge, o tîrăște de un braț prin pădure, fără să dea atenție pietrelor și cioturilor de copaci care s-ar afla în drumul său, singura grijă fiind să-și ducă prada în siguranță în propriul său trib. Femeia cu care s-a purtat în felul acesta devine soția sa, este încorporată în tribul căruia îi aparține bărbatul și foarte rar îl părăsește pentru alt bărbat. Rudele femeii nu se supără de acest act de violență, ci doar se răzbună printr-un act similar atunci cînd le stă în putință [21].

Unirea bărbatului cu femeia are loc la o vîrstă fragedă, iar coloniștii noștri cunosc cazuri cînd bărbații au abuzat foarte mult și în mod rușinos de fete foarte tinere [22].

Purtarea bărbatului față de soția sau soțiile sale pare să fie cam de aceeași natură cu felul acesta straniu și barbar de a face curte. Femeile au pe cap urmele superiorității bărbaților, care și-o exercită aproape de îndată ce găsesc în brațe destulă putere pentru a lovi. S-au văzut astfel de ființe nenorocite care aveau pe capul ras mai multe cicatrice, tăiate în toate direcțiile, decît

[18] Collin, *Account of New South Wales*, Appendix, p. 549, 4 to.
[19] Ibidem, p. 557, 4 to.
[20] Ibidem, p. 558.
[21] Ibidem, p. 559.
[22] Ibidem, p. 563.

puteau fi numărate. Collins spune cu milă: „Situaţia acestor femei este atît de nenorocită încît adesea, văzînd un copil de sex femenin purtat pe umeri de mama sa, m-am gîndit la chinurile pentru care s-a născut şi că ar fi un act de îndurare dacă ar fi omorît" [23]. În alt loc, vorbind despre soţia lui Bennilong care născuse un copil, spune: „Găsesc în hîrtiile mele o notă în care am scris că Bennilong, pentru o jignire oarecare, îşi bătuse rău soţia de dimineaţă puţin timp înainte de a naşte copilul" [24].

Femeile tratate în acest fel brutal avortează deseori şi faptul că se abuzează de fete foarte tinere — ceea ce se întîmplă des după cum s-a spus mai sus — şi că unirea sexelor are loc în general prea devreme, tinde să le împiedice de a fi prolifice. S-au găsit cazuri mai frecvente de pluralitate, decît de o singură soţie, dar ceea ce este extraordinar, Collins nu îşi aminteşte să fi văzut vreodată mai mult de un copil. A auzit de la unii dintre băştinaşi că prima soţie revendica un drept exclusiv la îmbrăţişarea conjugală, pe cînd a doua era doar sclava şi femeia de corvoadă a ambilor [25].

Dreptul absolut exclusiv al primei soţii la îmbrăţişarea conjugală pare puţin probabil, dar s-ar putea ca a doua soţie să nu aibă permisiunea de a-şi creşte copilul. În orice caz, dacă observaţia aceasta este adevărată, dovedeşte că multe dintre femei nu au copii, ceea ce se poate explica numai prin suferinţele grele pe care le îndură sau prin anumite obiceiuri, de care Collins nu a putut să ia cunoştinţă.

Dacă mama unui sugar moare, bietul copil neputincios este îngropat de viu în acelaşi mormînt cu mama. Însuşi tatăl aşează copilul viu pe trupul soţiei moarte şi după ce a aruncat o piatră mare peste el, mormîntul este imediat umplut de ceilalţi băştinaşi. Această faptă îngrozitoare a fost săvîrşită de Co-le-be, un băştinaş bine cunoscut de coloniştii noştri şi care, cînd i s-a vorbit despre acest subiect, a justificat procedeul, declarînd că nu s-ar fi găsit nici o femeie care să ia asupra ei alăptarea copilului şi că astfel acesta ar fi murit de o moarte mult mai grea decît aceea pe care a avut-o. Collins avea motive să creadă că acest obicei era general şi notează că astfel s-ar putea explica într-o oarecare măsură de ce este rară populaţia [26].

Un asemenea obicei, deşi prin el însuşi poate că nu ar afecta mult populaţia unei ţări, scoate puternic în evidenţă greutatea creşterii copiilor în condiţiile de viaţă ale sălbaticilor. Femeile, obligate prin modul lor de viaţă la o permanentă schimbare de loc şi silite să facă la nesfîrşit corvezi pentru soţii lor, par să fie absolut incapabile de a creşte doi sau trei copii cam de aceeaşi vîrstă. Dacă un alt copil se naşte şi cel dinaintea lui nu poate să se descurce singur şi să-şi urmeze mama pe picioarele lui, unul din cei doi trebuie aproape obligatoriu să piară din lipsă de îngrijire. În traiul acesta atît de rătăcitor şi de chinuit, sarcina de a creşte chiar numai un copil trebuie să fie atît de anevoioasă şi de chinuitoare, încît nu trebuie să fim surprinşi că nu se poate găsi o femeie care să ia asupra sa această sarcină cînd nu este îndemnată de simţăminte puternice de mamă.

La aceste cauze care frînează brutal generaţia care se ridică trebuie adăugate cele care contribuie ulterior la distrugerea ei, cum sînt: frecventele războaie ale acestor sălbatici cu alte triburi şi certurile continue dintre ei, înclinarea lor ciudată spre răzbunare şi represalii, care îi împinge la omor în miez de noapte şi la dese vărsări de sînge nevinovat, fumul şi murdăria

[23] Collins, *Account of New South Wales*, Appendix, p. 583.
[24] Ibidem, p. 562.
[25] Ibidem, Appendix, p. 560.
[26] Ibidem, Appendix, p. 607.

din locuinţele lor mizerabile şi modul lor de viaţă proastă care provoacă boli de piele respingătoare şi mai ales, o boală epidemică îngrozitoare, un fel de variolă, care face la ei mari ravagii [27].

În anul 1789 s-a abătut asupra lor această epidemie, care a bîntuit printre ei cu toate aspectele şi virulenţa variolei. Pustiirea pe care a provocat-o a fost aproape de necrezut. Nici măcar o singură persoană în viaţă nu a fost găsită în golfurile şi în micile porturi care fuseseră mai înainte cele mai căutate. Nu s-a găsit pe plajă nici un semn care să arate că a trecut pe acolo picior de om. Ei au lăsat pe morţi să îngroape morţii. Scobiturile din stînci erau pline de leşuri putrezite şi în multe locuri cărările erau acoperite de schelete [28].

I s-a spus lui Collins că tribul lui Co-le-be, băştinaşul menţionat mai înainte, a fost redus în urma acestei boli îngrozitoare la trei persoane, care s-au văzut obligate să se alipească la alt trib pentru a împiedica dispariţia lor completă [29].

Am înclina în mod firesc să credem că, datorită unor asemenea cauze puternice de depopulare, produsele animale şi vegetale ale ţării ar trebui să fie în creştere faţă de locuitorii puţini la număr şi împrăştiaţi şi că adăugate la peştele prins pe ţărmuri, ar fi mai mult decît îndestulătoare pentru consumul locuitorilor. Totuşi, se pare că, socotind în mare, populaţia este în general aproape la acelaşi nivel cu media hranei procurate, aşa că o deficienţă cît de mică, din pricina vremii nefavorabile sau din alte cauze, provoacă dezastru. Se relatează că sînt destul de obişnuite perioadele cînd locuitorii păreau să îndure lipsuri mari şi că unii dintre băştinaşi arătau ca nişte schelete şi erau aproape morţi de foame [30].

CAPITOLUL 4

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREŞTERII POPULAŢIEI LA INDIENII AMERICANI

Putem apoi să ne îndreptăm privirea spre vastul continent al Americii, în care s-a descoperit că partea cea mai mare era locuită de triburi mici şi independente de sălbatici, trăind, aproape la fel ca băştinaşii din Noua Olandă, din ceea ce producea natura, fără ajutorul lor. Solul era acoperit aproape în întregime de păduri şi oferea puţine din acele fructe şi plante comestibile care cresc cu atîta îmbelşugare în insulele din Marea Sudului. Produsele unei agriculturi foarte primitive şi imperfecte, practicată de unele dintre triburile de vînători, erau atît de neînsemnate încît erau considerate doar ca un foarte slab ajutor la subzistenţa procurată prin vînătoare. De aceea, se poate spune că locuitorii acestei lumi noi trăiau în principal din vînătoare şi pescuit [31]. Limitele acestui fel de subzistenţă sînt evidente. Hrana procurată prin pescuit putea ajunge numai la cei ce se aflau la o distanţă oarecare de lacuri, rîuri

[27] Vedeţi în general apendicele la Collins, *Account of the English Colony in New South Wales.*
[28] Ibidem, Appendix, p. 597.
[29] Ibidem, p. 598.
[30] Ibidem, c. III, p. 34 şi Appendix, p. 551.
[31] Robertson, *History of America*, vol. II, b. IV, p. 127. et seq. octavo, ed. 1780.

sau malul mării. Ignoranța și indolența sălbatecului neprevăzător îl împiedicau deseori să prelungească mult timp după ce fusese efectiv obținute, avantajul acestor provizii. S-a spus și s-a recunoscut în repetate rînduri că pentru traiul vînătorului este necesar un teritoriu foarte întins [32]. Marele număr de animale sălbatice la îndemînă și ușurința cu care pot fi omorîte sau prinse în capcană, limitează în mod necesar numărul tovarășilor săi. Triburile de vînători, la fel ca animalele de pradă, cu care se aseamănă în ce privește modul de subzistență, sînt în consecință împrăștiați într-un mic număr pe o suprafață de pămînt. La fel ca animalele de pradă, ei trebuie sau să alunge orice rival sau să fugă de el, fiind astfel neîncetat în luptă unul împotriva celuilalt [33].

În asemenea condiții, faptul că America are o populație foarte rară în comparație cu întinderea teritoriului său este doar o exemplificare a adevărului evident, că populația nu poate să se înmulțească fără hrana necesară întreținerii. Dar partea interesantă a cercetării, acea parte asupra căreia aș dori în special să atrag atenția cititorului, este modul în care populația este menținută la nivelul acestor sărăcăcioase procurări de hrană. Nu se poate să nu observăm că la orice popor, insuficiența mijloacelor de hrană nu se arată numai sub formă de foamete, ci și în alte forme de suferință permanente, precum și în generarea unor anumite obiceiuri care acționează uneori cu mai multă forță pentru oprirea unei populații în creștere, decît pentru distrugerea ei ulterioară.

S-a remarcat îndeobște că femeile americane erau departe de a fi prolifice [34]. Această infertilitate a fost atribuită de către unii lipsei de ardoare a bărbaților față de femeile lor, o trăsătură de caracter care a fost considerată ca fiind proprie sălbaticului american. Totuși nu este proprie acestei rase, ci probabil că există, într-o mare măsură, la toate națiunile barbare a căror hrană este săracă și insuficientă și care trăiesc într-o teamă permanentă că vor fi chinuiți de foamete sau de un dușman. Bruce a notat-o foarte des, mai ales în legătură cu Galla și Shangalla, popoare sălbatice la hotarele Abisiniei [35], iar Vaillant menționează temperamentul flegmatic al hotentoților ca principală cauză a populației lor rare [36]. Infertilitatea pare să fie generată de greutățile și primejdiile vieții din sălbăticie, care îndepărtează atenția de la pasiunea sexuală. Că la americani acestea sînt cauzele ei principale, mai curînd decît un defect de constituție absolut, pare să fie probabil, deoarece scade în proporție cu gradul în care aceste cauze sînt atenuate sau înlăturate. În acele regiuni ale Americii unde, datorită unei poziții favorabile sau unor avantaje aduse ulterior prin îmbunătățiri, greutățile vieții în sălbăticie sînt simțite cu mai puțină asprime, pasiunea dintre bărbat și femeie devine mai ardentă. La unele triburi, așezate pe malurile rîurilor bogate în pește sau la altele care locuiesc pe teritorii unde abundă vînatul sau care și-au îmbunătățit agricultura, femeile sînt mai prețuite și mai admirate, și cum aproape că nu-și impun nici o reținere în ce privește satisfacerea dorinței, dezintegrarea moravurilor este uneori excesivă [37]

[32] Franklin, *Miscell*, p. 2.

[33] Robertson, b. IV, p. 129.

[34] Ibidem, b. IV, p. 106. Burke, *America*, vol. I, p. 187. Charlevoix, *Histoire de la Nouvelle France*, tom. III, p. 304. Lafitau, *Moeurs des Sauvages*, tom. I, p. 590. În cursul acestui capitol deseori dau aceleași referințe ca Robertson, dar niciodată fără să le fi examinat și verificat eu însumi. Cînd nu am avut ocazia să procedez așa, mă refer doar la Robertson.

[35] *Travels to discover the Source of the Nile*, vol. II, p. 223, 559.

[36] *Voyage dans l'Intérieur de l'Afrique*, tom. I, p. 12, 13.

[37] Robertson, b. IV, p. 71, *Letres Edif. et Curieuses*, tom. VI, p. 48, 322, 330; tom. VII, p. 20, 12 mo edit. 1780. Charlevoix, tom. III, p. 303, 423. Hennepin, *Moeurs des Sauvages*, p. 37.

Dacă nu considerăm, deci, această apatie a americanilor ca un defect natural al constituţiei corporale, ci numai ca o nepăsare obişnuită şi o mică frecvenţă a dorinţei sexuale, nu vom înclina să-i dăm multă importanţă în ce priveşte influenţa sa asupra numărului copiilor într-o căsătorie, ci vom fi dispuşi să căutăm cauza acestei nefertilităţi în situaţia şi obiceiurile femeilor acestor popoare sălbatice. Şi aici vom găsi cu prisosinţă cauze suficiente pentru a explica faptul în discuţie.

S-a spus just de către Dr. Robertson că ,,Dacă omul s-a perfecţionat sau nu datorită progresului artelor şi civilizaţiei, este o întrebare care a fost dezbătută de unii filozofi în dispute absurde. Că femeile sînt îndatorate şlefuirii bunelor maniere pentru schimbarea fericită a situaţiei lor este o chestiune care nu poate fi pusă la îndoială'' [38]. Pretutindeni în lume, una dintre cele mai răspîndite caracteristici ale omului sălbatic este aceea de a dispreţui şi a înjosi femeile [39]. La cele mai multe triburi din America, situaţia lor este deosebit de gravă, aşa încît cuvîntul sclavie este prea blînd pentru a descrie starea lor mizerabilă. Soţia nu este cu nimic mai bună decît un animal de povară. În timp ce bărbatul îşi petrece zilele în trîndăvie sau distracţii, femeia este condamnată la o muncă fără sfîrşit. Sarcinile îi sînt impuse fără milă şi serviciile pe care le face sînt primite fără mulţumire sau recunoştinţă [40]. Sînt unele regiuni în America unde această stare de înjosire a fost atît de aspră încît mamele şi-au omorît copiii de sex femenin pentru a-i scăpa, dintr-odată, de o viaţă în care erau condamnaţi la o sclavie atît de nenorocită [41].

Această stare de depresiune şi de trudă permanentă, adăugată la greutăţile de neînlăturat ale vieţii sălbatice, trebuie să fie foarte nefavorabilă pentru purtarea sarcinii [42]; iar libertinajul la care se dedau în general femeile înainte de căsătorie şi obiceiul de a-şi provoca avorturi, desigur că le face şi mai nepotrivite pentru a purta sarcină mai tîrziu [43]. Unul dintre misionari, vorbind despre obiceiul răspîndit la tribul Natchez de a-şi schimba soţiile, adaugă, ,,dacă nu au copii de la ele'', dovadă că multe din aceste căsătorii erau nefertile, ceea ce se poate explica prin viaţa desfrînată a femeilor înainte de căsătorie, după cum remarcase mai înainte [44].

Cauzele pe care le atribuie Charlevoix sterilităţii femeilor americane sînt: alăptarea copiilor cîţiva ani, timp în care nu trăiesc împreună cu soţii lor, munca excesivă la care sînt condamnate, în orice situaţie s-ar găsi şi obiceiul stabilit în multe locuri de a permite tinerelor femei să se prostitueze înainte de căsătorie. Pe lîngă acestea, zice el, sărăcia extremă în care sînt nevoiţi să trăiască uneori aceşti oameni le ia orice dorinţă de a avea copii [45]. La unele din triburile mai primitive există un principiu că nu trebuie să se ia povara creşterii a mai mult de doi-trei copii [46]. Cînd se nasc gemeni, unul dintre copii este de obicei abandonat, deoarece mama nu poate să-i crească pe amîndoi. Iar cînd mama moare în perioada de alăptare a copilului, nu

[38] Robertson, b. IV, p. 103.

[39] Ibidem, b. IV, p. 103., *Lettres Edif.*, passim. Charlevoix, *Hist. Nouv.* Fr. Tom III, p. 287. *Voy. de Pérouse*, c. IX, p. 402, 4 to London.

[40] Robertson, b. IV, p. 105. *Lettres Edif.* tom. VI, p. 329. Major Roger, *North America*, p. 211. Creuxii, *Hist. Canad.*, p. 57.

[41] Robertson, b. IV, p. 106. Raynal, *Hist. des Indes*, tom IV, C. VII, p. 110, 8 vo, 10 vol. 1795.

[42] Robertson, b. IV, p. 106. Creuxii, *Hist. Canad.*, p. 57. Lafitau, tom. I, p. 590.

[43] Robertson b. IV, p. 72. *Ellis, Voyage* p. 198. Burke, *America*, vol. I, p. 187.

[44] *Lettres Edif.*, tom. VII, p. 20, 22.

[45] Charlevoix, N.Fr., tom. III, p. 304.

[46] Robertson, b. IV, p. 107. *Lettres Edif.*, tom. IX, p. 140.

rămîne nici o şansă de a-l ţine în viaţă şi — la fel ca în Noua Olandă — copilul este îngropat la sînul mamei care l-a hrănit [47].

Cum părinţii sînt şi ei foarte deseori expuşi lipsurilor, greutatea de a întreţine copiii devine uneori atît de mare încît sînt nevoiţi să-i părăsească sau să-i ucidă [48]. Copiii cu diformităţi sînt de obicei abandonaţi, iar la unele triburi din America de Sud, copiii mamelor care nu suportă bine sarcina şi naşterea au o soartă asemănătoare, de teamă că progenitura va moşteni slăbiciunile mamei [49].

Unor astfel de cauze trebuie să atribuim faptul remarcabil că americanii sînt scutiţi de diformităţi corporale. Chiar cînd o mamă îşi dă osteneala să-şi crească toţi copiii fără deosebire, este aşa de mare numărul celor care pier din cauza tratamentului aspru la care probabil că sînt supuşi în viaţa lor sălbatică, încît nici unul dintre cei care sînt împovăraţi de o slăbiciune din naştere sau de o infirmitate nu poate ajunge vîrsta bărbăţiei. Dacă nu sînt înlăturaţi îndată ce s-au născut, ei nu pot totuşi să-şi prelungească viaţa în condiţiile disciplinei aspre care îi aşteaptă [50]. În provinciile spaniole, unde indienii nu duc o viaţă atît de trudită şi sînt împiedicaţi de a-şi omorî copiii, un mare număr dintre ei au diformităţi, sînt pitici, mutilaţi, orbi, surzi [51].

Poligamia pare să fi fost în general admisă la americani, dar acest privilegiu a fost rareori folosit, în afară de cazici şi de căpetenii, iar din cînd în cînd şi de alţi bărbaţi în provinciile mănoase din sud, unde hrana era mai uşor de obţinut. Greutatea de a întreţine familia făcea ca majoritatea bărbaţilor să se mărginească la o soţie [52]. Această greutate era atît de bine cunoscută şi confirmată încît taţii, înainte de a consimţi să-şi mărite fetele, cereau de la pretendent probe sigure despre îndemînarea sa la vînătoare şi despre capacitatea sa de a întreţine o soţie şi copii [53]. Se spune că femeile nu se căsătoresc de timpuriu [54]. Acest fapt pare să fie confirmat de purtările libertine ale unora dintre ele, înainte de căsătorie, ceea ce s-a remarcat atît de des de misionari şi de alţi scriitori [55].

Obiceiurile enumerate mai sus, par să fi fost generate mai ales de trăirea dificultăţilor ce însoţesc întreţinerea familiei, împreună cu numărul copiilor care inevitabil pier din cauza vieţii aspre a sălbaticilor, cu toate eforturile făcute de părinţi pentru a-i salva [56], fără îndoială că frînează considerabil generaţia care se ridică.

Cînd tînărul sălbatic a trecut cu bine primejdiile copilăriei, alte primejdii, ceva mai puţin formidabile, îl aşteaptă în timp ce se apropie de vîrsta adultă. Bolile pe care le suferă omul în stadiul sălbăticiei, deşi mai puţine ca număr, sînt mult mai violente şi fac mai multe victime decît acelea care bîntuie în societatea civilizată. Cum sălbaticii sînt uimitor de neprevăzători, iar mijloacele lor de subzistenţă sînt totdeauna precare, ei trec adeseori de la o lipsă extremă la un belşug exuberant, după cum se schimbă norocul la vînătoare

[47] Robertson, b. IV, p. 107, *Lettres Edif.*, tom. VIII, p. 86.
[48] Ibidem, b. IV, p. 108.
[49] Lafitau, *Moeurs des Sauvage*, tom. I, p. 592.
[50] Charlevoix, tom. III, p. 303. Raynal, *Hist. des Indes*, tom. VIII, l. XV, p. 22.
[51] Robertson, b. IV, p. 73, *Voyage d'Ulloa*, tom. I, p. 232.
[52] Ibidem, b. IV, p. 102. *Lettres Edif.*, tom. VIII, p. 87.
[53] Ibidem tom. IX, p. 361. b. IV, p. 115.
[54] Ibidem, b. IV, p. 107.
[55] *Lettres Edif.*, passim. *Voyages d'Ulloa*, tom. I, p. 343, Burke, *America*, vol. I, p. 187. Charlevoix, tom. III, p. 303, 304.
[56] Creuxius spune că de abia unul din treizeci atinge vîrsta adultă (*Hist. Canad.*, p. 57), dar trebuie să fie o mare exagerare.

sau după diversitatea produselor anotimpurilor [57]. Lăcomia lor necugetată într-un caz, și abstinența severă în celălalt caz sînt la fel de dăunătoare pentru organismul omului; ca urmare, vitalitatea lor este slăbită de lipsuri în unele anotimpuri, iar în altele, de excesul de alimente grase și de bolile provocate de indigestii [58]. Toate aceste neajunsuri, care pot fi considerate drept consecințele de neînlăturat ale modului lor de viață, răpesc un număr foarte mare de vieți în plină tinerețe. De asemenea sînt foarte expuși la tot felul de boli ca tuberculoza, pleurita, astma și paralizia, provocate de lipsurile excesive și oboseala pe care le îndură la vînătoare și la război, și de asprimile anotimpurilor, la care sînt tot timpul expuși [59].

Misionarii vorbesc despre indienii din America de Sud că ar suferi de boli permanente, pentru care nu au leacuri [60]. Neștiind să folosească nici cele mai simple ierburi și nici să facă schimbări în alimentația lor grosolană, mor în număr mare din cauza acestor boli. Iezuitul Fauque spune că în diferitele excursii pe care le-a făcut, aproape nu a găsit un singur om mai înaintat în vîrstă [61]. Robertson constată că durata vieții umane este mai scurtă la sălbatici decît la comunitățile cu viață ordonată și activă [62]. Raynal, cu toate declarațiile sale frecvente în favoarea vieții sălbaticilor, spune despre indienii din Canada că puțini trăiesc atît cît trăiește poporul nostru, al cărui mod de viață este mai uniform și mai liniștit [63]. Iar Cook și Pérouse confirmă aceste păreri în observațiile pe care le fac despre locuitorii de pe coasta de nord-vest a Americii [64].

În cîmpiile vaste ale Americii de Sud, un soare arzător, care încinge întinsele mlaștini și terenurile inundate ca urmare a anotimpurilor ploioase, dă uneori naștere unor epidemii îngrozitoare. Misionarii spun că bolile contagioase sînt frecvente printre indieni și că uneori provoacă o mare mortalitate în satele lor [65]. Variola face pretutindeni ravagii mari, deoarece din lipsă de îngrijire și din cauza locuințelor mici, foarte puțini dintre cei bolnavi scapă [66]. Se spune că indienii din Paraguay suferă foarte mult de boli contagioase, cu toată îngrijirea și atenția acordată de iezuiți. Variola și frigurile rele, care din cauza ravagiilor pe care le fac sînt numite ciumă, deseori pustiesc aceste misiuni înfloritoare. După cum spune Ulloa, aceasta a fost cauza pentru care misiunile nu au crescut proporțional cu timpul de cînd au fost înființate și cu pacea adîncă de care s-au bucurat [67].

Aceste epidemii nu bîntuie doar în Sud. Se spune despre ele că nu ar fi neobișnuite la populațiile mai nordice [68], iar în descrierea unei călătorii pe coasta de nord-vest a Americii, Căpitanul Vancouver relatează despre o pustiire cu totul ieșită din comun, produsă de o boală de acest fel. De la New Dungeness el a navigat 150 de mile de-a lungul coastei fără să vadă 150 de locuitori. Satele părăsite erau numeroase, iar fiecare dintre ele era destul de mare ca să conțină toți sălbaticii răzleți pe care îi văzuse pe această întindere de pămînt. În diferitele excursii pe care le-a făcut, mai ales spre Port Disco-

[57] Robertson, b. IV, p. 85.
[58] Charlevoix, tom. III, p. 302, 303.
[59] Robertson, b. IV, p. 86. Charlevoix, tom. III, p. 364. Lafitau, tom. II, p. 360, 361.
[60] *Lettres Edif.*, tom. VIII, p. 83.
[61] Ibidem, tom. VII, p. 317 et seq.
[62] Ibidem, b. IV, p. 86.
[63] Raynal, b. XV, p. 23.
[64] Cook, *Third Voy.*, vol. III, ch. II, p. 520. *Voyage de Pérouse*, ch. IX.
[65] *Lettres Edif.*, tom. VIII, p. 79, 339; tom. IX, p. 125.
[66] *Voyage d'Ulloa*, tom. I, p. 349.
[67] Ibidem., tom. I, p. 549.
[68] Ibidem, tom. VI, p. 335.

very, numeroase cranii, membre, coaste și coloane vertebrale sau alte rămășițe ale corpului omenesc erau împrăștiate la întîmplare. Fiindcă nu au văzut cicatrice de război pe corpurile indienilor rămași în viață și nici nu au remarcat semne deosebite de teamă sau suspiciune, presupunerea cea mai probabilă pare să fie că această depopulare trebuie să fi fost provocată de o boală molipsitoare [69]. Vărsatul pare să fie obișnuit și mortal la indienii de pe coasta aceasta. Urmele de neșters ale acestei boli au fost observate la mulți, iar unii își pierduseră vederea la un ochi din cauza acestei boli [70].

În general, se poate spune despre sălbatici că, din cauza ignoranței fără margini, a murdăriei trupurilor și a înghesuielii și murdăriei din cabanele lor [71], ei pierd avantajul de care se bucură de obicei un ținut cu populație rară și anume, acela de a fi mai ferit de boli pestilențiale decît ținuturile cu populație densă. În America, în unele părți, casele sînt construite pentru a adăposti mai multe familii. Optzeci sau o sută de oameni se înghesuiesc împreună sub același acoperiș. Cînd familiile locuiesc separat, colibele sînt foarte mici, închise și mizere, fără ferestre și cu ușile atît de joase încît ești nevoit să te tîrăști de-a bușilea pentru a intra [72]. Pe coasta de nord-vest a Americii, casele sînt în general foarte încăpătoare. Meares descrie o casă cu dimensiuni absolut extraordinare, care aparținea unui șef de lîngă Nootka Sound și în care 800 de persoane mîncau, ședeau și dormeau [73]. Toți călătorii sînt de acord în ce privește murdăria locuințelor și a oamenilor de pe această coastă [74]. Căpitanul Cook spune că mișună paraziții pe ei și că îi prind și îi mănîncă [75]; iar despre starea locuințelor vorbește cu cea mai mare scîrbă [76]. Pérouse declară despre cabanele lor că sînt atît de murdare și cu un miros atît de urît, încît nu suferă comparație cu vizuina nici unui animal cunoscut [77].

În asemenea condiții, putem să ne imaginăm ușor ce prăpăd îngrozitor trebuie să facă o epidemie, odată apărută la ei, și este posibil ca un asemenea grad de murdărie să genereze boli de această natură, deoarece aerul caselor nu poate să fie mult mai curat decît atmosfera celor mai aglomerate orașe.

Cei ce scapă de primejdiile copilăriei și ale bolilor sînt expuși în permanență riscurilor războiului. Și cu toată grija deosebită pe care o dau americanii operațiunilor militare, totuși, din pricină că rareori se bucură de o perioadă de pace, numărul celor care pier în război este considerabil [78].

Chiar cele mai sălbatice dintre popoarele americane cunosc bine drepturile fiecărei comunități asupra terenurilor care le aparțin [79]. Și deoarece este de cea mai mare importanță să împiedice pe ceilalți de a distruge vînatul de pe terenurile lor de vînătoare, ei păzesc această proprietate națională cu o atenție aprigă. Se ivesc, în mod inevitabil, nenumărate motive de ceartă. Popoarele învecinate trăiesc într-o stare de continuă ostilitate unele față de altele [80]. Chiar faptul că un trib crește este considerat un act de agresiune de

[69] Vancouver, *Voy.*, vol. I, b. II, c. V, p. 256.
[70] Ibidem, c. IV, p. 242.
[71] Charlevoix vorbește în termeni tari despre murdăria extremă și mirosul greu al colibelor americane. „On ne peut pas entrer dans leurs cabanes qu'on ne soit impesté"; iar murdăria mîncărurilor, spune el „vous feroit horréur" (vol. III, p. 338).
[72] Robertson, b. IV, p. 182. *Voyage d'Ulloa*, tom. I, p. 340.
[73] Meares *Voyage*, ch. XII, p. 138.
[74] Ibidem., c. XXIII, p. 252. Vancouver, *Voyage*. vol. III, b. IV, c. I, p. 313.
[75] Cook, *Third Voyage*, vol. II, p. 305.
[76] Ibidem, c. III, p. 316.
[77] *Voyage de Pérouse*, c. IX, p. 403.
[78] Charlevoix, *Hist. de la Nouv. France*, tom. III, p. 202, 203, 429.
[79] Robertson, b. IV, p. 147.
[80] Ibidem, b. IV, p. 147, *Lettres Edif.*, tom. VIII, p. 40, 86 și passim. Cook, *Third Voyage*, vol. II, p. 324. Meares, *Voy*, c. XXIV, p. 267.

către vecini, deoarece va fi necesară o parte mai mare de teritoriu pentru a întreține numărul sporit de oameni. În acest caz, cearta va continua în mod firesc pînă ce echilibrul va fi restabilit prin pierderi de oameni reciproce sau pînă ce partea mai slabă va fi exterminată sau alungată din ținutul său. Cînd năvălirea unui inamic devastează pămînturile cultivate sau îi gonește din terenurile de vînătoare, ei ajung, de obicei, într-o stare de mare sărăcie, căci rareori au provizii transportabile. Toți oamenii din sectorul invadat sînt adesea forțați să-și caute adăpost în păduri sau în munți, unde nu găsesc hrana necesară și unde mulți din ei se prăpădesc [81]. Cînd fug în felul acesta, fiecare se gîndește numai la propria sa scăpare. Copiii își părăsesc părinții, iar părinții își consideră copiii ca străini. Legăturile naturale nu mai sînt obligatorii. Tatăl își va vinde fiul pentru un cuțit sau o secure [82]. Foametea și tot felul de nenorociri vin să completeze distrugerea acelora care scăpaseră din lupte și în felul acesta deseori se sting triburi întregi [83].

O asemenea stare de lucru a contribuit hotărîtor la formarea acelui feroce spirit războinic care se observă la sălbatici în general și mai ales la cei din America. Scopul lor în luptă nu este cucerirea, ci nimicirea [84]. Viața învingătorului depinde de moartea dușmanului său. În timp ce îl urmărește cu ură și un feroce spirit de răzbunare, se pare că are înaintea ochilor nenorocirile care îl așteaptă, dacă el ar fi cel învins. La irochezi, propoziția prin care își exprimă hotărîrea de a se război cu un dușman este: „Să mergem și să mîncăm nația aceea". Dacă solicită ajutorul unui trib vecin, ei îi invită să mănînce supă făcută din carnea dușmanilor [85]. La abnaki, atunci cînd o trupă de luptători pătrunde pe teritoriul unui inamic, de obicei este împărțită în diferite grupuri de 30 sau 40 de oameni, iar șeful spune fiecăruia: „Vouă vă este dat cutare cătun să-l mîncați, vouă cutare sat" [86]. Aceste expresii se mențin în limba unora dintre triburi la care nu mai există obiceiul de a mînca prizonierii făcuți în război. Totuși fără îndoială, canibalismul a existat în multe regiuni din lumea nouă [87]; spre deosebire de părerea D[rului] Robertson, eu nu pot să cred altceva decît că trebuie să-și fi avut originea într-o extrem de mare lipsă de hrană, deși, obiceiul s-ar putea să fi continuat după aceea din alte motive. Pare să fie mai puțin lăudabil pentru natura umană și pentru starea de sălbăticie, dacă atribuim acest ospăț oribil unor pasiuni rele, neîmboldite de nevoi, decît dacă îl atribuim marii legi a autoconservării, care uneori a învins orice alte simțăminte, chiar la popoarele cele mai umane și mai civilizate. Dacă a existat vreodată canibalismul, chiar numai întîmplător, teama pe care un sălbatic ar putea să o aibă de a deveni o mîncare pentru dușmanii săi poate ușor să-i ațîțe într-o măsură atît de mare sentimentul de ură și răzbunare încît să-l determine să se poarte în felul acesta cu prizonierii săi, deși, fără să fie împins de foame, de astă dată.

Misionarii vorbesc despre cîteva populații care ori de cîte ori pot face rost de carne de om par să o folosească așa cum fac cu carnea unora dintre cele mai rare animale [88]. S-ar putea ca aceste relatări să fie exagerate, deși par să fie confirmate într-o mare măsură de recentele călătorii spre coasta de nord-vest a Americii și de descrierea Căpitanului Cook despre starea societății în

[81] Robertson, *Op. cit.*, b. IV, p. 172. Charlevoix, *Nouv. France*, tom. III, p. 203.
[82] *Lettres Edif.*, tom. VIII, p. 346.
[83] Ibidem, b. IV, p. 172. *Account of North America*, by Major Rogers, p. 250.
[84] Robertson, b. IV, p. 150.
[85] Ibidem, p. 164.
[86] Ibidem, tom. VI, p. 205.
[87] Ibidem, b. IV, p. 164.
[88] Ibidem, tom. VIII, p. 105, 271; tom. VI, p. 266.

insula de sud a Noii Zeelande[89]. Locuitorii din Nootka Sound par să fie canibali[90], iar despre căpetenia ţinutului Maquinna se spune că îi place atît de mult acest ospăţ oribil, încît cu sînge rece omoară în fiecare lună un sclav, pentru a-şi satisface această poftă nefirească[91].

Principiul predominant al autoconservării, strîns legat în inima sălbaticului de siguranţa şi puterea comunităţii din care face parte, îl împiedică să accepte vreunul din idealurile de onoare şi bravură în război, idealuri familiare naţiunilor mai civilizate. A fugi de un adversar care stă de pază şi a evita o confruntare în care nu ar putea lupta fără risc pentru persoana sa şi deci pentru comunitatea sa, este o datorie de onoare pentru sălbaticii americani. O proporţie de zece la unu este necesară pentru a îndreptăţi un atac asupra unei persoane care este înarmată şi pregătită să reziste, şi chiar atunci fiecare se teme să fie cel dintîi care să facă primul pas[92]. Principalul scop al celui mai renumit războinic este de a slăbi şi a distruge triburile duşmanilor săi, cu pierderi cît mai mici pentru tribul său, prin orice vicleşug sau înşelătorie, prin orice fel de stratagemă sau surprindere pe care i le poate sugera inventivitatea sa. Să dai lupta cu inamicul în condiţii egale este considerată o nebunie. A cădea în luptă nu este socotită o moarte onorabilă[93], ci o nenorocire care pecetluieşte amintirea războinicului cu imputarea de nesăbuire şi imprudenţă. În schimb, să stea în aşteptare zi după zi, pînă cînd poate să se repeadă în siguranţă asupra prăzii care nu este în stare să-i opună rezistenţă, să se strecoare în puterea nopţii spre duşmanii săi, să le dea foc colibelor, să masacreze locuitorii lor, în timp ce aceştia fug de flăcări, goi şi fără apărare, sînt fapte glorioase[94], a căror amintire nepieritoare va rămîne în inimile compatrioţilor săi recunoscători.

Modul acesta de a purta războiul este, desigur, rezultat din cunoaşterea dificultăţilor care însoţesc creşterea unor noi cetăţeni, în condiţiile grele şi periculoase ale vieţii din stadiul sălbăticiei. Iar aceste puternice cauze de distrugere pot să fie atît de mari în unele cazuri, încît să ţină populaţia la un nivel cu mult mai scăzut decît mijloacele de subzistenţă. Dar teama pe care americanii o manifestă faţă de orice reducere a societăţii lor şi dorinţa lor vizibilă de a mări această societate nu sînt dovezi că aşa este situaţia în general. Teritoriul nu ar putea probabil suporta sporul la care rîvneşte fiecare societate, însă o creştere a puterii unui trib îi deschide noi surse de subzistenţă faţă de slăbiciunea comparativă a adversarilor şi dimpotrivă, o scădere a numărului membrilor săi, departe de a crea un belşug pentru cei rămaşi, îi expune la nimicire sau foamete din cauza năvălirii vecinilor mai puternici.

Chiriguanii, care au fost la origine doar o mică parte din tribul Guaranis, au părăsit ţinutul lor de baştină din Paraguay şi s-au stabilit în munţi, înspre Peru. Au găsit hrană suficientă în noul ţinut, s-au înmulţit cu repeziciune au atacat vecinii şi prin vitejia lor sau prin norocul lor mai mare i-au exterminat treptat şi le-au luat pămînturile. Au ocupat astfel o suprafaţă întinsă

[89] Prudent, aşa cum este totdeauna, Căp. Cook spune despre neozeelandezi „era cu totul evident că le plăcea mult acest fel de hrană''. (*Second Voyage*, vol. I, p. 246). Şi în ultima *Călătorie* vorbind despre nesfîrşitele lor ostilităţi, el spune: „şi poate că dorinţa unei mese bune nu era un îndemn chiar neînsemnat''. (Vol. I, p. 137).

[90] Cook, *Third Voyage*, vol. II, p. 271.

[91] Meares, *Voyage*, c. XXIV, p. 255.

[92] Robertson, *Lettres Edif.*, tom. VI, p. 360.

[93] Charlevoix, *Nov. Fr.*, tom. III, p. 376.

[94] Robertson, *Voiage de Ulloa* b. IV, p. 155. *Lettres Edif.*, tom. VI, p. 182, 360.

și în cîțiva ani numărul lor a crescut de la 3 sau 4 mii la 30 de mii [95], pe cînd triburile vecinilor mai slabi au fost zilnic împuținate de foamete și războaie.

Astfel de exemple dovedesc creșterea rapidă chiar și a americanilor în împrejurări favorabile și explică suficient teama care domnește în fiecare trib, în ceea ce privește scăderea numărului de oameni, precum și dorința frecventă de a mări numărul lor [96], fără a presupune o supraabundență de hrană în teritoriul pe care îl posedă de fapt.

Faptul că aceste cauze [97], care au fost menționate ca influențînd populația americană, sînt reglate mai ales de abundența sau lipsa mijloacelor de subzistență, este suficient dovedit prin numărul mai mare de triburi și prin numărul mai mare de oameni al fiecărui trib, pretutindeni unde hrana devine mai abundentă datorită vecinătății lacurilor sau rîurilor, fertilității mai mari a pămîntului sau unor ameliorări. În interiorul provinciilor care se mărginesc cu Orinoco, se poate călători cîteva sute de mile în diferite direcții fără a găsi o singură colibă sau a descoperi pașii unei singure ființe. În unele părți ale Americii de Nord, unde clima este mai aspră și pămîntul mai puțin fertil, pustiul este și mai mare. Mari întinderi de sute de leghe au fost străbătute prin cîmpii și păduri nelocuite [98]. Misionarii vorbesc de călătorii de douăsprezece zile, în care nu au întîlnit nici un singur suflet de om [99], și de imensele întinderi de pămînt în care de abia se găseau trei-patru sate, risipite [100]. Unele din aceste pustiuri nu aveau vînat [101] și de aceea erau complet părăsite; altele, care aveau vînat într-o oarecare măsură, erau străbătute în sezonul de vînat de grupuri care așezau tabere și rămîneau în diferite locuri, după cum le reușea vînătoarea, așa că acestea erau cu adevărat locuite, proporțional cu cantitatea de hrană pe care o produceau [102].

Alte districte ale Americii sînt descrise ca fiind, prin comparație, dens populate, cum sînt țărmurile marilor lacuri din nord, malurile fluviului Mississipi, Louisiana și multe provincii din America de Sud. Aici satele erau mari și apropiate unele de altele, proporțional cu bogăția mare în vînat și pește a teritoriului și cu progresele în agricultură făcute de locuitori [103]. Indienii din marile și populatele imperii Mexic și Peru provin, fără îndoială, din aceeași seminție și au avut, la început, aceleași obiceiuri ca frații lor mai necivilizați. Dar din momentul în care, printr-un concurs de împrejurări fericite, au ajuns să-și îmbunătățească agricultura și să o extindă, a urmat repede o creștere considerabilă a populației, indiferent de apatia bărbaților sau de obiceiurile distructive ale femeilor. Aceste obiceiuri au putut, de altfel, să cedeze într-o mare măsură în fața schimbării circumstanțelor. Înlocuirea vieții mereu rătăcitoare și plină de greutăți cu una mai liniștită și mai sedentară, a putut face ca imediat femeile să devină mai fertile, permițîndu-le, în același timp, să se ocupe de nevoile unei familii mai numeroase.

[95] Robertson, *Lettres Edif.*, tom. VIII, p. 243. Les Chiriguanes multiplièrent prodigieusement, en assez peu d'années leur nombre monta à trente mille âmes.

[96] Lafitau, tom. II, p. 163.

[97] Aceste cauze pot să pară mai mult decît suficiente pentru a menține populația la nivelul mijloacelor de subzistență și cu siguranță că așa ar fi dacă ceea ce s-a spus despre nefertilitatea femeilor indiene ar fi valabil pretutindeni sau măcar în general. Probabil că unele din relatări sînt exagerate, dar este greu de spus care din ele. Și trebuie să admitem că, chiar dacă ținem seama de astfel de exagerări, relatările sînt mai mult decît suficiente pentru a susține interpretarea propusă.

[98] Robertson, *Op. cit.*, b. IV, p. 129, 130.

[99] Ibidem, tom. VI, p. 357.

[100] Ibidem, p. 321.

[101] Ibidem tom. IX, p. 145.

[102] Ibidem, tom. VI, p. 66, 81, 345; tom. IX, p. 145.

[103] Ibidem, tom. IX, p. 90, 142. Robertson, b. IV, p. 141.

Privind în general continentul Americii, așa cum a fost descris de istorici, populația pare să fi fost răspîndită pe suprafața continentului aproape proporțional cu cantitatea de hrană pe care locuitorii diferitelor regiuni au putut să o obțină în stadiul de atunci al activității și al dezvoltării lor și că, în afara cîtorva excepții, populația a atins mereu această limită și a exercitat o puternică presiune împotriva ei, ceea ce rezultă din dezastrul pricinuit de lipsa mijloacelor de hrană, care și-a făcut des apariția, în toate regiunile Americii.

După cum afirmă Dr. Robertson, se găsesc exemple remarcabile despre calamitățile pe care le îndură din cauza foametei națiunile necivilizate. Ca unul dintre acestea el menționează raportul făcut de Alvar Nugnez Cabeça de Vaca, unul dintre aventurierii spanioli, care a stat aproape nouă ani printre sălbaticii din Florida. El îi descrie ca necunoscători ai oricărui fel de agricultură și hrănindu-se îndeosebi cu rădăcinile diferitelor plante, pe care le procură cu mare greutate, rătăcind din loc în loc în căutarea lor. Cîteodată vînează animale, alteori prind pește, dar în cantități atît de mici încît foamea cumplită îi silește să mănînce păianjeni, ouă de furnici, rîme, șopîrle, șerpi și un fel de pămînt unsuros; și, sînt convins, zice el, că dacă în această regiune s-ar găsi pietre, ei le-ar înghiți. Acești sălbatici păstrează oasele de la pești și de la șerpi, pe care le macină și mănîncă această pulbere. Singurul anotimp cînd nu suferă mult de foame este acela în care se coace un fruct asemănător cu opuntia sau para țepoasă, dar uneori sînt nevoiți, pentru a le găsi, să facă o călătorie departe de locul în care trăiesc de obicei. În alt loc din raport, el menționează că foarte des ei sînt siliți să trăiască două, trei zile fără hrană [104].

Ellis, în călătoria sa către Hudson's Bay, descrie cu multă simțire suferințele indienilor din acel ținut, provocate de marea lor sărăcie. După ce vorbește despre asprimea climei, spune: „Oricît de mari sînt aceste suferințe care rezultă din asprimea frigului, totuși se poate afirma în mod just că sînt mult mai mici decît cele pe care le îndură din cauza lipsei de provizii și a greutăților întîmpinate pentru procurarea lor. O poveste auzită la factorii și despre care se știe că este adevărată va face dovada și va da cititorului milos o ideie justă despre suferințele la care sînt expuși acești nefericiți oameni". Apoi povestește despre un biet indian și soția lui, care, negăsind vînat, au mîncat toate pieile pe care le purtau ca îmbrăcăminte și apoi au ajuns în situația îngrozitoare de a se hrăni, pentru a trăi, cu carnea a doi din copiii lor [105]. În altă parte spune: „S-a întîmplat uneori ca indienii care vin din vara să facă schimb de mărfuri la factorii, să fie obligați, din cauză că nu au primit ajutoarele pe care le așteptau, să pîrlească părul de pe mii de piei de castor, ca să se poată hrăni cu aceste piei" [106].

Abatele Raynal, în comparațiile sale dintre viața sălbaticilor și viața civilizată face necontenit raționamente, cît se poate de contradictorii, cu toate că într-un loc vorbește despre sălbatici că au certitudinea de a găsi mijloace de subzistență suficiente; totuși, în raportul său despre populațiile din Canada, spune că deși trăiesc într-o țară în care se găsește din abundență vînat și pește, în unele perioade și uneori mai întregi, această resursă de hrană le-a lipsit și foametea a provocat mari pierderi de vieți omenești acestui popor care este răspîndit pe distanțe prea mari pentru ca oamenii să se poată ajuta între ei [107].

[104] Robertson, *Lettres Edif.*, nota 28, p. 117, b. IV.
[105] Ibidem, b. IV, p. 196.
[106] Ibidem, b. IV, p. 194.
[107] Raynal, *Histoire des Indes*, tom. VIII, b. XV, p. 22.

Charlevoix, vorbind despre dificultățile și lipsurile pe care le îndură misionarii, menționează că, nu rareori, nenorocirile pe care le-a descris sînt date la o parte de una și mai mare, în comparație cu care toate celelalte sînt nimic. Această nenorocire este foametea. Este adevărat, spune el, că sălbaticii pot să îndure foamea cu tot atît de multă răbdare, pe cît de mare le este nepăsarea, cînd este vorba să strîngă provizii ca să se apere de foame, dar uneori ajung la situații atît de disperate încît este peste puterea lor să le îndure [108].

Există un obicei răspîndit la cele mai multe dintre populațiile americane, chiar la acelea care au făcut unele progrese în agricultură, și anume de a se împrăștia prin păduri, în anumite perioade ale anului și de a trăi cîteva luni din rezultatele vînătorii, ceea ce reprezintă astfel o parte principală din aprovizionările lor anuale [109]. Dacă rămîn în satele lor sînt expuși la foamete sigură [110]; iar în păduri nu sînt totdeauna siguri că scapă de foame. Cei mai pricepuți vînători uneori nu au succes, chiar cînd nu lipsește vînatul [111]. În codrii lor, dacă nu are succes la vînătoare, călătorul sau vînătorul este expus la cele mai mari lipsuri [112]. Indienii, în timpul expedițiilor de vînătoare, sînt uneori nevoiți să trăiască trei, patru zile fără hrană [113]. Un misionar relatează povestirea unor Irochezi, care într-o astfel de situație, după ce au trăit cît au putut mîncînd pieile pe care le aveau cu ei, încălțămintea și scoarța copacilor, pînă la urmă, de disperare, au sacrificat pe cîțiva din ceata lor, pentru a hrăni pe ceilalți. Din unsprezece, doar cinci au rămas în viață [114].

Indienii, în multe părți ale Americii de Sud, duc o viață de mari lipsuri [115] și, uneori, mor din cauza foamei [116].

Insulele, bogate — după cum păreau — erau populate complet pînă la nivelul producției lor. Dacă cîțiva spanioli se stabileau într-un ținut oarecare, acest mic spor de guri de hrănit peste numărul obișnuit producea curînd o scumpire serioasă a proviziilor [117]. În această privință înfloritorul imperiu mexican se găsea și el în aceeași situație și Cortez deseori și-a procurat cu mare greutate hrana pentru mica sa trupă de soldați [118]. Chiar misiunile din Paraguay, cu toată grija și prevederea iezuiților, și în pofida faptului că populația se menținea la un nivel redus din cauza epidemiilor frecvente, totuși nu scăpau cu totul de presiunea sărăciei. Se menționează că indienii din Misiunea St. Michael s-au înmulțit atît de mult, la un moment dat, încît pămînturile bune de cultură din vecinătate produceau numai jumătate din cantitatea de cereale necesare pentru hrana lor [119]. Perioade lungi de secetă adeseori le distrugeau vitele [120] și făceau ca recoltele să fie slabe. În asemenea împrejurări, unele misiuni ajungeau într-o stare de sărăcie cumplită și ar fi pierit de foame, dacă nu ar fi fost ajutate de vecini [121].

Ultimele călătorii pe mare către coasta de nord-vest a Americii confirmă aceste relatări privind desele presiuni exercitate de lipsa de hrană asupra vieții

[108] Charlevoix, *Hist. N. Fr.*, tom. III, p. 338.
[109] Robertson, *Lettres Edif.*, tom. VI, p. 66, 81, 345; IX, 145.
[110] Ibidem, tom. VI, p. 82, 196, 197, 215; IX, 151.
[111] Charlevoix, *N. Fr.*, tom. III, p. 201. Hennepin, *Moeurs des Sauv*, p. 78.
[112] Robertson, *Lettres Edif.*, tom. VI, p. 167, 220.
[113] Ibidem, tom. VI, p. 33.
[114] Ibidem, tom. VI, p 71.
[115] Ibidem, tom. VII, p. 383; IX, 140.
[116] Ibidem, tom. VIII, p. 79.
[117] Ibidem, b. IV, p. 121. Burke, *America*, v. I, p. 30.
[118] Robertson, B. VIII, p. 212.
[119] *Lettres Edif.*, tom. IX, p. 381.
[120] Ibidem, tom. IX, p. 191.
[121] Ibidem, tom. IX, p. 206, 380.

în sălbăticie și arată nesiguranța pescuitului, care în general pare să ofere cea mai îmbelșugată provizie de hrană pe care o procură natura singură, fără ajutorul omului. Marea, pe coasta de lîngă Nootka Sound, nu este niciodată atît de înghețată încît să fie inaccesibilă pentru locuitori. Totuși, după precauțiunile foarte mari pe care le iau, punînd la o parte provizii pentru iarnă, și după atenția pe care o dau preparării și conservării oricărui aliment care se poate păstra pentru anotimpurile mai reci, este evident că în timp de iarnă marea nu le dă pește. Și se pare că deseori în lunile reci trăiesc zile grele din lipsă de provizii [122]. În timpul șederii lui Mackay la Nootka Sound, din 1786 pînă în 1787, lungimea și asprimea iernii au dus la foamete. Rezerva de pește uscat fusese terminată și nu era de găsit nici un fel de provizii proaspete, așa că locuitorii au fost obligați să se resemneze cu o rație fixă, iar șefii aduceau în fiecare zi compatrioților noștri mîncarea stabilită și anume, șapte capete de heringi uscați. Meares spune că citirea jurnalului acestui navigator ar fi o lovitură pentru orice minte care are o idee cît de vagă despre umanitate [123].

Căpitanul Vancouver face mențiune despre niște locuitori la nord de Nootka Sound, care trăiesc foarte mizerabil, hrănindu-se cu o pastă făcută din scoarță interioară de pin și dintr-un soi de moluscă [124]. Într-una din excursiile făcute cu bărcile s-au întîlnit cu un grup de indieni care aveau pește, un soi de cambulă, dar nu s-au lăsat convinși să vîndă ceva, deși le-au oferit prețuri foarte mari. Acest fapt era cu totul neobișnuit, notează Căpitanul Vancouver, și dovedea că hrana era foarte greu de găsit [125]. La Nootka Sound, în anul 1794, peștele era greu de găsit și se vindea la prețuri exorbitante. Fie din cauză că pescuitul fusese slab, fie din neglijență, locuitorii au trăit o iarnă de suferință cumplită, neavînd provizii [126].

Pérouse scrie despre indienii din vecinătatea lui Port François, că trăiesc vara în cel mai mare belșug, datorită pescuitului, dar iarna sînt amenințați să moară de foame [127].

Așadar, nu este adevărat ceea ce își închipuie Lord Kaimes, că triburile din America nu s-au înmulțit niciodată destul pentru ca stadiul pastoral sau agricol să devină o necesitate pentru ei [128]. Dintr-o cauză oarecare, ei nu au adoptat într-o măsură mai mare aceste moduri de procurare a unei subzistențe mai îmbelșugate și de aceea numărul lor nu a crescut într-atît încît să devină numeroși. Dacă numai foamea ar fi putut să împingă triburile sălbatice din America la o astfel de schimbare a obiceiurilor lor, nu pot să concep că ar mai fi rămas vreun singur popor de vînători și de pescari. Dar, evident că în acest scop este nevoie de un oarecare concurs de împrejurări prielnice, pe lîngă stimularea dată de foame, și fără îndoială că aceste moduri de obținere a hranei vor fi inventate și îmbunătățite, mai întîi în locurile care sînt cele mai potrivite și unde fertilitatea naturală, permițînd unui număr mai mare de oameni să trăiască laolaltă, oferă cea mai bună șansă puterii inventive a minții omenești.

La cele mai multe triburi americane pe care le-am luat în considerație domnește egalitatea într-o măsură atît de mare încît toți membrii fiecărei

[122] Meares, *Voyage*, c. XXIV, 266.
[123] Ibidem, c. XI, p. 132.
[124] Vancouver, *Voyage*, v. II, b. II. c. II, p. 273.
[125] Ibidem, vol. II, b. II, c. II, p. 282.
[126] Ibidem, vol. III b. VI, c. I, p. 304.
[127] Pérouse, *Voyage*, c. IX, p. 400.
[128] *Sketches of the History of Man*, vol. I, p. 99, 105. 8 vo 2-nd edit.

comunități împart aproape egal greutățile vieții sălbatice și asprimile foametei care se ivește uneori. Dar multe dintre populațiile din sud, ca în Bogota[129] și la Natchezi[130], și mai ales în Mexic și Peru, unde există o mare deosebire de ranguri, iar clasele de jos se găseau într-o stare de servitute absolută[131], probabil că în ocazii cînd se ivea o lipsă de hrană aceștia sufereau cel mai mult și că obstacolele împotriva creșterii populației acționau aproape exclusiv asupra acestei părți a colectivității.

Depopularea extraordinară care a avut loc la indienii americani poate să pară unora că ar contrazice teoria pe care intenționăm să o fundamentăm, dar se va constata că această rapidă diminuare are cauze care, toate, pot fi reduse la cele trei mari obstacole împotriva creșterii populației, care au fost enunțate. Și nu se face afirmația că aceste obstacole, acționînd din cauza unor anumite circumstanțe, cu o forță neobișnuită, nu ar putea, în unele cazuri, să fie mai puternice chiar decît principiul creșterii.

Înclinarea nestăvilită a indienilor pentru băuturile alcoolice[132], după cum spune Charlevoix, este o pasiune care întrece orice închipuire[133], provocînd între ei certuri necontenite și dispute care uneori au un sfîrșit tragic. Această înclinare, prin faptul că îi expune la o nouă serie de boli cu care nu pot lupta, căci sînt nepregătiți datorită modului lor de viață, și prin faptul că înăbușă și distruge facultatea generativă chiar la sursă, poate ea singură să fie considerată ca un viciu capabil de a produce actuala depopulare. În plus, trebuie să se țină seama că aproape pretutindeni relațiile indienilor cu europenii au avut, în general, ca rezultat să le frîneze spiritul de luptă, să slăbească sau să dea o direcție greșită activității lor și, în consecință, să diminueze sursele lor de subzistență. În St. Domingo, indienii au neglijat în mod voit cultivarea pămînturilor pentru a-i face să moară de foame pe asupritorii lor[134]. În Peru și Chile, activitatea forțată a locuitorilor a fost din nenorocire dirijată către săpatul în măruntaiele pămîntului, în loc de cultivarea suprafeței. La triburile din nord, dorința teribilă de a cumpăra băuturi europene a îndreptat activitatea celor mai multe dintre ele, aproape exclusiv spre procurarea din belșug a produselor pentru acest schimb[135], ceea ce i-a împiedicat să dea atenție surselor mai rodnice de subzistență și, în același timp, a dus la rapida distrugere a vînatului. Numărul animalelor sălbatice a descrescut mai mult chiar decît al oamenilor, în toate regiunile cunoscute ale Americii[136]. Atenția acordată agriculturii a slăbit pretutindeni în loc să crească, așa cum ar fi fost de așteptat, ca urmare a legăturilor cu europenii. În nici o parte a Americii, nici în Nord nici în Sud, nu am auzit că vreo populație indiană ar trăi în mare belșug, ca urmare a numărului ei micșorat. De aceea, nu putem fi prea departe de adevăr dacă spunem că și acum, în ciuda tuturor cauzelor puternice de distrugere care au fost menționate, populația medie a popoarelor americane este, cu mici excepții, la același nivel cu cantitatea medie de hrană pe care o pot obține, în actuala lor stare de progres.

[129] Robertson, *Lettres...*, b. IV, p. 141.

[130] Ibidem, tom. VII, p. 21. Robertson, b. IV, p. 139.

[131] Robertson, b. VII, p. 109, 242.

[132] Major Roger, *Account of North America*, p. 210.

[133] Charlevoix, tom. III, p. 302.

[134] Robertson, b. II, p. 185. Burke, *America*, vol. I, p. 300.

[135] Charlevoix, *N. Fr.*, tom. III, p. 260.

[136] Introducerea peste tot a armelor de foc la indieni a contribuit probabil, în mare măsură, la scăderea numărului animalelor sălbatice.

CAPITOLUL 5

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREŞTERII POPULAŢIEI ÎN INSULELE DIN MAREA SUDULUI

Abatele Raynal, vorbind despre vechea stare a insulelor britanice şi a insularilor în general, spune despre ei: „Printre aceşti oameni găsim originea mulţimii de instituţii cu totul aparte care întîrzie creşterea populaţiei. Antropofagia, castrarea bărbaţilor, înfibularea femeilor, căsătoriile tîrzii, consacrarea virginităţii, aprobarea celibatului, pedepsele aplicate fetelor care devin mame la vîrstă prea fragedă", etc.[137]. Aceste obiceiuri, a căror cauză este o supraabundenţă de populaţie în insule, au fost aduse, spune el, pe continente, unde filozofii din zilele noastre se ocupă şi acum cu cercetarea cauzelor lor. Abatele nu pare să bage de seamă că un trib sălbatic din America înconjurat de duşmani, sau un popor civilizat şi numeros, înăbuşit de altul în aceeaşi situaţie, se află, din multe puncte de vedere, în aceleaşi condiţii ca şi insularul. Deşi pe continente barierele puse unei creşteri în continuare a populaţiei nu sînt tot atît de bine conturate sau vizibile pentru oricine aşa cum sînt pe insule, totuşi ele prezintă obstacole care sînt aproape tot atît de greu de trecut, iar emigrantul, care nu mai poate suporta suferinţele pe care le îndură în propria sa ţară, nu este deloc sigur că va găsi scăparea în altă ţară. Probabil că nu se cunoaşte deocamdată nici o insulă a cărei producţie să nu poată fi mărită în continuare. Aceasta este exact ceea ce se poate spune despre întregul pămînt. Ambele sînt populate pînă la nivelul producţiei lor efective. Iar întreg pămîntul, în această privinţă, este ca o insulă. Dar cum limitele numărului de oameni pe insule, în special cînd au suprafaţă mică, sînt atît de înguste şi de distinct marcate, încît oricine trebuie să le vadă şi să ia cunoştinţă de ele. O cercetare a obstacolelor împotriva creşterii populaţiei pe aceste insule, despre care avem cele mai autentice relatări, poate să ajute considerabil la lămurirea subiectului de faţă. Întrebarea pusă în prima călătorie a Căpitanului Cook, cu privire la numărul mic de sălbatici împrăştiaţi pe New Holland: „Prin ce mijloace locuitorii acestei ţări sînt reduşi la numărul de oameni pe care îi poate hrăni?"[138], poate să fie pusă la fel de corect în legătură cu cele mai populate insule din Marea Sudului, sau cu cele mai bine populate ţări din Europa sau Asia. Întrebarea, pusă în general, mi se pare că este extrem de curioasă şi că duce la elucidarea unora dintre cele mai obscure, şi totuşi importante, puncte din istoria societăţii umane. Nu pot să descriu mai limpede şi mai concis scopul precis al primei părţi din prezenta lucrare decît spunînd că este strădania mea de a răspunde la această întrebare.

Foarte puţin se cunoaşte cu certitudine despre insulele mari Noua Guinee, Noua Britanie, Noua Caledonie şi Noile Hebride. Starea societăţii este probabil foarte similară cu aceea care există la multe din popoarele sălbatice ale Americii. Par să fie locuite de un număr oarecare de triburi diferite, care deseori se luptă unul cu altul. Şefii nu prea au autoritate, iar proprietatea particulară

[137] Raynal, *Histoire des Indes*, vol. II, liv. III, p. 3. 10 vol. 8vo 1795.
[138] Cook, *First Voyage*, vol. III, p. 240, 4to.

fiind din această cauză nesigură, rareori au fost găsite provizii îmbelșugate[139]. Insula cea mare, Noua Zeelandă, o cunoaștem mai bine, dar ceea ce știm nu ne dă o impresie favorabilă despre starea societății la care au ajuns locuitorii. Tabloul acestei societăți, făcut de Căpitanul Cook în cele trei diferite Călătorii ale sale, conține unele dintre cele mai întunecate nuanțe cu care ne putem întîlni în istoria naturii umane. Starea de continuă ostilitate, în care trăiesc diferitele triburi ale acestui popor, pare să fie chiar mai uimitoare decît la sălbaticii din oricare parte a Americii[140], iar obiceiul lor de a consuma carne de om și chiar plăcerea pentru acest fel de hrană sînt constatate fără posibilitate de îndoială[141]. Căpitanul Cook, care nu este deloc înclinat să exagereze viciile vieții sălbaticilor, spune despre indigenii din apropiere de Queen Charlotte's Sound „Dacă aș fi urmat sfatul tuturor celor ce pretindeau că ne sînt prieteni, aș fi putut extermina întreaga rasă, căci oamenii din fiecare cătun sau sat m-au rugat, pe rînd, să-i distrug pe ceilalți. S-ar fi putut crede că este aproape imposibilă o dovadă atît de izbitoare despre starea de discordie în care trăiesc acești oameni nenorociți"[142]. Și în același capitol, mai departe, spune: „Din propriile mele observații și din informațiile date de Taweiharooa, pentru mine este clar că neozeelandezii trăiesc într-o continuă teamă că vor fi exterminați de ceilalți. Există puține triburi care, după cum cred ei, să nu fi avut de suferit din cauza altor triburi, pe care le pîndesc tot timpul pentru a se răzbuna. Și poate, dorința unei mese bune ar putea fi un stimulent nu chiar mic... Metoda lor pentru îndeplinirea acestor intenții oribile este de a se furișa noaptea către tribul potrivnic. Și dacă îi găsesc fără apărare (ceea ce cred eu că foarte rar se întîmplă), îi omoară pe toți fără discriminare, fără să cruțe nici chiar femeile și copiii. Cînd masacrul s-a terminat, se ospătează și se ghiftuiesc pe loc, sau duc cu ei cît de multe pot din trupurile morților și le devoră acasă cu acte de brutalitate prea înspăimîntătoare pentru a fi descrise... Cruțarea sau luarea de prizonieri nu face parte din codul lor militar, așa că învinșii nu pot să-și salveze viața decît prin fugă. Această stare continuă de război și modul distructiv în care îl fac contribuie atît de puternic la formarea unei circumspecții devenită obicei, încît este foarte greu să găsești un neozeelandez care să nu fie în apărare ziua și noaptea"[143].

Cum aceste observații sînt trecute în cartea despre ultima călătorie în care s-ar fi putut corecta erorile relatărilor precedente, și cum se arată în ea că domnește o permanentă stare de război, în așa măsură încît poate fi considerată ca obstacolul principal împotriva creșterii populației în Noua Zeelandă, nu ar fi nevoie să mai adăugăm ceva despre acest subiect. Nu ni se dau informații dacă femeile practică sau nu obiceiuri care să fie nefavorabile creșterii populației. Dacă sînt cunoscute, probabil nu se recurge niciodată la ele decît în vremuri de mari lipsuri, deoarece fiecare trib va dori în mod firesc să mărească numărul membrilor săi pentru a-și crea o forță mai mare de atac și apărare. Dar viața vagabondă pe care o duc femeile din insulele din sud și starea de permanentă alarmă în care trăiesc, fiind obligate să călătorească și să muncească cu arma în mînă[144], fără îndoială că sînt nefavorabile gestației

[139] Vedeți diferitele relatări despre Noua Guinee și Noua Britanie, în *Histoire des Navigations aux terres Australes*, și despre Noua Caledonie și Noile Hebride în Cook *Second Voyage*, vol. II, b. III.

[140] Cook, *First Voyage*, vol. II, p. 345. *Second Voyage*, vol. I, p. 101. *Third Voyage*, vol. I, d. 161, etc.

[141] Id., *Second Voyage*, vol. I, p. 246.

[142] Id., *Third Voyage*, vol. I, p. 124.

[143] Ibidem, vol. I, p. 137.

[144] Jd., *Second Voyage*, vol. I, p. 127.

şi contribuie foarte mult la împiedicarea creării unor familii numeroase. Dar, oricît de puternice ar fi aceste obstacole puse creşterii populaţiei, desele reveniri ale perioadelor de foamete arată că aceste obstacole rareori reduc numărul oamenilor sub nivelul mijloacelor medii de subzistenţă. „Că există aceste perioade" (spune Căpitanul Cook), „observaţiile noastre nu lasă loc niciunei îndoieli"[145]. Peştele este o parte principală din hrana lor, care, putînd fi procurat numai la ţărm şi în anumite timpuri[146], trebuie totdeauna considerat ca o resursă precară. Pentru un popor care trăieşte într-o permanentă stare de alarmă, trebuie să fie extrem de dificil să usuce şi să conserve stocuri mari, mai ales dacă, aşa cum sîntem îndreptăţiţi să presupunem, micile golfuri şi limanurile cele mai bogate în peşte fac cel mai des obiectul unor lupte dîrze pentru nişte oameni rătăcind în căutare de hrană[147]. Produsele vegetale sînt : rădăcini de ferigă, ignam, jujubă şi cartofi[148]. Ultimele trei cresc numai cultivate şi rareori se găsesc pe insula din sud, unde agricultura nu prea este cunoscută[149]. Cînd aceste sărăcăcioase culturi nu reuşesc din cauza vremii nefavorabile, ne putem închipui cît de îngrozitoare trebuie să fie suferinţa. În astfel de perioade este oarecum probabil că dorinţa de a avea hrană bună dă un plus de forţă dorinţei de răzbunare şi că „ei se distrug necontenit unul pe altul cu violenţă, aceasta fiind singura alternativă a pieirii prin foamete"[150].

Dacă ne întoarcem privirea de la locuitorii, puţini la număr, din Noua Zeelandă şi o îndreptăm către ţărmurile populate ale insulei Tahiti şi ale Insulelor Societăţii, ni se arată ochiului o scenă diferită. Orice teamă de foamete pare la prima privire să fie izgonită dintr-o ţară despre care se spune că este roditoare ca grădina Hesperidelor[151]. Dar această primă impresie va fi imediat corectată dacă reflectăm puţin. Fericirea şi belşugul au fost considerate totdeauna drept cele mai puternice cauze ale înmulţirii. Într-o climă încîntătoare, unde sînt puţine boli, iar femeile nu sînt condamnate la munci obositoare, de ce nu ar acţiona aceste cauze cu o forţă neîntîlnită în regiuni mai puţin favorizate? Totuşi, dacă ar acţiona, unde ar putea să găsească populaţia spaţiu şi hrană între aceste hotare închise? Dacă numărul locuitorilor din insula Tahiti, al cărei perimetru nu are 40 de leghe, l-a surprins pe Căpitanul Cook cînd i-a calculat ca fiind de 204 000[152], cum s-ar putea el dispune într-un singur secol, cînd s-ar ridica la peste 3 milioane, presupunînd că numărul lor se dublează la fiecare 25 de ani[153]. Fiecare insulă din grup s-ar găsi într-o situaţie similară. Mutarea dintr-o insulă într-alta ar fi o schimbare de loc, dar nu o schimbare a felului de mizerie. Emigraţia eficace sau importul eficient sînt cu totul excluse din cauza situaţiei geografice a insulelor şi a stării navigaţiei practicate de locuitorii lor.

Aici dificultatea redusă la o scară atît de mică este atît de clară, precisă şi puternică încît nu putem să scăpăm de ea. Nu se poate răspunde în

[145] Cook, *First Voyage*, vol. III, p. 66.
[146] Ibidem, vol. III, p. 45.
[147] Cook, *Third Voyage*, vol. I, p. 157.
[148] Id., *First Voyage*, vol. III, p. 43.
[149] Ibidem, vol. II, p. 405.
[150] Ibidem, vol. III, p. 45.
[151] *Missionary Voyage*, Appendix, p. 347.
[152] Cook, *Second Voyage*, vol. I, p. 349.
[153] Nu mă îndoiesc aproape deloc, că această rată de creştere este mult mai mică decît aceea care s-ar produce efectiv, dacă presupunem că ar fi înlăturat orice obstacol. Dacă Tahiti, cu produsele ei actuale, ar fi populată doar cu 100 de persoane, cele două sexe în număr egal, şi fiecare bărbat constant unei singure femei, eu nu pot să cred altfel decît că timp de cinci, şase perioade succesive, creşterea ar fi mai rapidă decît în orice caz cunoscut pînă acum şi probabil că ei şi-ar dubla numărul în mai puţin de 15 ani.

felul obişnuit, vag şi nepăsător, vorbind de emigraţie şi de extinderea culturii pămîntului. În cazul de faţă nu putem face altceva decît să recunoaştem că una este imposibilă, iar cealaltă evident insuficientă. Trebuie să fim cu totul convinşi că oamenii de pe acest grup de insule nu ar putea continua să-şi dubleze numărul la fiecare 25 de ani, şi înainte de a începe să cercetăm starea societăţii pe aceste insule, trebuie să fim perfect siguri că, dacă nu există un miracol permanent care face ca femeile să fie sterpe, vom putea descoperi în obiceiurile locuitorilor nişte obstacole foarte puternice împotriva creşterii populaţiei lor.

Relatările succesive pe care le-am primit despre Tahiti şi insulele învecinate ne fac să nu avem nici o îndoială despre existenţa societăţilor Earee[154], care pe bună dreptate au surprins atît de mult naţiunile civilizate. Au fost atît de mult descrise încît aici nu mai este nevoie să se spună decît că promiscuitatea şi infanticidul par să fie legile lor fundamentale. Aceste societăţi sînt formate exclusiv din persoane aparţinînd claselor de sus „şi" (după Anderson)[155] „atît de agreabil este acest mod de viaţă desfrînată pentru înclinaţiile lor, încît cei mai frumoşi bărbaţi şi cele mai frumoase femei îşi petrec de obicei zilele tinereţii în felul acesta, obişnuiţi cu practicarea unor destrăbălări care ar face de ruşine cel mai sălbatic dintre triburi ... Cînd o femeie Earee naşte un copil, acestuia i se aplică pe gură şi pe nas o bucată de pînză muiată în apă, care îl sufocă"[156]. Iar Căpitanul Cook remarcă : „Este sigur că aceste societăţi împiedică foarte mult înmulţirea claselor superioare ale populaţiei, clase din care sînt compuse"[157]. Despre adevărul acestei observaţii nu poate fi nici o îndoială.

Deşi nu au fost găsite instituţii speciale de acest fel la clasele de jos, totuşi viciile care formează trăsăturile caracteristice cele mai importante la clasele de sus sînt chiar prea răspîndite în popor. Infanticidul nu este limitat la societăţile Earee. Este permis tututor, şi întrucît practicarea lui de către clasele înalte ale populaţiei i-a înlăturat caracterul odios sau imputarea de sărăcie, probabil că este deseori adoptat, ca o modă, şi nu ca o necesitate şi pare să fie practicat fără nici o rezervă, ca un obicei familiar.

Este foarte justă observaţia lui Hume, că permiterea infanticidului contribuie în general la creşterea populaţiei unei ţări[158]. Înlăturînd teama unei familii prea numeroase, această permisiune încurajează căsătoriile, iar puternicele sentimente fireşti ale părinţilor îi împiedică de a recurge la un mijloc de scăpare atît de crud, exceptînd cazuri extreme. Moda societăţilor Earee, în Tahiti şi în insulele învecinate, s-ar putea să fi făcut din ele o excepţie la această observaţie, iar obiceiul are, probabil, aici, o tendinţă contrarie.

Destrăbălarea şi promiscuitatea care există în clasele de jos ale populaţiei, deşi s-ar putea să fie exagerate în unele relatări, sînt stabilite într-o măsură foarte mare pe baza unor informaţii care nu pot fi puse la îndoială. Căpitanul Cook, în dorinţa mărturisită de a salva femeile din Tahiti de imputarea prea generală că duc o viaţă desfrînată, recunoaşte că există aici mai multe asemenea femei decît în orice alte ţări. El face totodată o remarcă de natură

[154] Cook, *First Voyage*, vol. II, p. 207 et seq. *Second Voyage*, vol. I, p. 352. *Third Voyage*, vol. II, p. 157 et seq. *Missionary Voyage*, Appendix, p. 347 4 to.

[155] Anderson a avut funcţiunea de naturalist şi chirurg în ultima călătorie a lui Cook. Căpitanul Cook şi toţi ofiţerii acestei expediţii se pare că au avut o părere deosebit de bună despre talentele sale şi despre exactitatea observaţiilor sale. De aceea, relatările sale pot fi considerate ca fiind o sursă de informaţii de cea mai bună calitate.

[156] Cook, *Third Voyage*, vol. II, p. 158. 159.

[157] Id., *Second Voyage*, vol. I, p. 352.

[158] Hume, *Essay*, vol. I, essay XI, p. 431, 8 vo 1764.

decisivă, spunînd că femeile care se poartă astfel nu îşi pierd deloc rangul în societate, ci se amestecă fără nici un fel de discriminare cu femeile cele mai virtuoase [159].

De obicei, căsătoriile în Tahiti sînt fără nici o altă ceremonie decît un dar făcut de bărbat părinţilor fetei. Pare să fie mai curînd un tîrg cu ei pentru permisiunea de a pune fata la încercare, decît un adevărat contract de căsătorie. Dacă tatăl crede că nu a fost destul de bine plătit pentru fiica lui, nu îşi face nici un scrupul şi o forţează să-şi părăsească prietenul şi să trăiască împreună cu alt bărbat care este mai darnic. Bărbatul are totdeauna libertatea de a face o nouă alegere. Dacă femeia rămîne gravidă, el poate să omoare copilul şi după aceea să continue convieţuirea cu mama sau să o părăsească, după cum îi place. Numai cînd bărbatul adoptă copilul şi îl lasă să trăiască, părţile sînt considerate căsătorite. Totuşi după aceea, o soţie mai tînără poate fi adusă lîngă prima. Dar schimbarea legăturilor este mult mai obişnuită decît acest procedeu şi este un fapt atît de comun încît ei îl discută cu multă indiferenţă [160]. În final, libertinajul dinaintea căsătoriei nu pare să constituie o obiecţiune pentru o legătură de felul acesta.

Obstacolele împotriva creşterii populaţiei din cauza acestei stări a societăţii chiar singure ar părea suficiente pentru a anula efectele celei mai minunate clime şi ale celui mai exuberant belşug. Şi totuşi, mai sînt şi altele. Războaiele dintre locuitorii diferitelor insule şi certurile civile dintre locuitorii aceleiaşi insule sînt frecvente şi purtate într-un mod cît se poate de distrugător [161]. Pe lîngă pierderile de oameni căzuţi pe cîmpul de luptă, învingătorii de obicei devastează teritoriul inamic, omoară sau cară cu ei porcii şi păsările de curte şi reduc cît pot de mult mijloacele de hrană viitoare. Insula Tahiti, care în anii 1767 şi 1768 mişuna de porci şi păsări, avea atît de puţine în 1773, încît aproape nimic nu-i putea hotărî pe posesorii lor să le vîndă. Acest fapt era atribuit de Căpitanul Cook îndeosebi războaielor care avuseseră loc în perioada aceea [162]. Cu ocazia vizitei Căpitanului Vancouver în Tahiti, în 1791, el află că muriseră cei mai mulţi dintre prietenii săi pe care îi lăsase în viaţă în 1777, că fuseseră multe războaie între timp, că în unele din acestea căpeteniile districtelor apusene ale insulei Tahiti trecuseră la inamic şi că regele fusese multă vreme complet înfrînt, iar propriile sale districte devastate. Cele mai multe din animalele, plantele şi ierburile pe care le lăsase Căpitanul Cook fuseseră distruse de ravagiile războiului [163].

Sacrificiile omeneşti frecvente în Tahiti, deşi sînt de ajuns pentru a pune, pe caracterul locuitorilor, pata barbariei, probabil că nu sînt atît de numeroase încît să diminueze simţitor populaţia, iar bolile, deşi s-au înmulţit îngrozitor ca urmare a contactului cu europenii, fuseseră mai înainte deosebit de blînde şi chiar cîtva timp după venirea europenilor nu au avut o mortalitate extraordinar de mare [164].

Principalele obstacole în creşterea populaţiei par să fie promiscuitatea sexuală, infanticidul şi războaiele, fiecare dintre ele acţionînd cu o remarcabilă vigoare. Totuşi, oricîtă forţă ar avea aceste cauze pentru împiedicarea şi distrugerea vieţii, nu totdeauna au menţinut populaţia la nivelul mijloacelor de subzistenţă. După Anderson, „Cu toată fertilitatea extraordinară a insulei,

[159] Cook, *Second Voyage*, vol. I, p. 187.
[160] Id., *Third Voyage*, vol. II, p. 157.
[161] Bougainville, *Voyage autour du monde*, c. III, p. 217. Cook, *First Voyage*, vol. II, p. 244. *Missionary Voyage*, p. 224.
[162] Cook, *Second Voyage*, vol. I, p. 182, 183.
[163] Vancouver, *Voyage*, vol. I, b. I, c. 6, p. 98, 4 to.
[164] Cook, *Third Voyage*, vol. II, p. 148.

deseori survine o foamete care, după cîte se spune, face să piară mulți oameni. Dacă este datorată unor ani cu recolte slabe, unui exces de populație (ceea ce trebuie aproape inevitabil să se întîmple, cîteodată) sau războaielor, nu am putut să stabilesc. Că acest fapt este adevărat, se poate deduce îndeajuns din marea economie de care dau dovadă în ce privește hrana lor, chiar atunci cînd este din belșug" [165]. După o masă cu o căpetenie din Ulietea, Căpitanul Cook a observat că atunci cînd mesenii s-au ridicat, mulți dintre oamenii de rînd s-au repezit să culeagă firimiturile care căzuseră și pe care le căutau chiar sub frunze. Cîțiva dintre ei mergeau zilnic la corăbii și ajutau pe măcelari, pentru a căpăta măruntaiele porcilor tăiați. În general se pare că nici nu mîncau ceva mai bun decît aceste rămășițe. „Trebuie să recunoaștem", spune Căpitanul Cook, „că sînt excesiv de grijulii cu orice fel de alimente și că nu risipesc nimic din ceea ce poate fi mîncat de oameni, în special carnea și peștele" [166].

Din relatarea lui Anderson rezultă că o parte foarte mică de hrană animală revine clasei de jos a poporului, dar și atunci este reprezentată prin pește, ouă de mare și alte vietăți marine, căci ei nu mănîncă deloc, sau foarte rar, carne de porc. Regele sau căpetenia principală este singurul în stare să-și procure în fiecare zi această mîncare de lux, iar căpeteniile mai mici o dată pe săptămînă, la două săptămîni sau la o lună, potrivit avuției lor [167]. Cînd porcii și păsările se împuținează din cauza războaielor sau a unui consum prea ridicat, se pune prohibiție pe aceste articole de hrană, prohibiție care rămîne în vigoare uneori cîteva luni sau chiar un an sau doi, timp în care desigur că se înmulțesc foarte repede și se găsesc iar din belșug [168]. Regimul de hrană obișnuit, chiar al locuitorilor Earee care aparțin locuitorilor de seamă ai insulei, este constituit, după cum spune Anderson, din cel puțin nouă zecimi hrană vegetală [169]. Și cum deosebirea de ranguri este foarte pronunțată, iar viețile și averile oamenilor din clasele de jos se pare că depind în mod absolut de voința căpeteniilor, ne putem foarte bine închipui că aceste căpetenii adeseori trăiesc în belșug, în timp ce vasalii și slujitorii duc lipsă mare.

Din ultimele relatări despre Tahiti din *Missionary Voyage* s-ar părea că de la ultima vizită a Căpitanului Cook, cauzele de depopulare, enumerate mai sus, au acționat cu o forță extraordinară. O succesiune rapidă de războaie distrugătoare în timpul unei părți din acest interval este notată cu ocazia vizitei făcute între timp de Căpitanul Vancouver [170], iar din proporția mică de femei observată de misionari [171], putem deduce că au fost omorîți mai mulți prunci de gen femeiesc decît înainte. Această lipsă de femei a făcut desigur să se mărească viciul legăturilor promiscue și ajutată de ravagiile bolilor europene a dat o grea lovitură populației, chiar la rădăcină [172]. Căpitanul Cook, din datele pe care și-a bazat calculele, probabil că a supraestimat numărul populației din Tahiti și poate că misionarii l-au subestimat [173], dar din relatările diferite care s-au făcut despre obiceiurile acestor oameni cu privire la economie în perioade diferite, nu mă îndoiesc deloc că după vizita Căpitanului Cook populația a scăzut considerabil. Căpitanul Cook și Anderson se potrivesc cînd descriu marea grijă a locuitorilor pentru orice fel de hrană, iar Anderson

[165] Cook, *Third Voyage*, vol. II, p. 153, 154.
[166] Id., *Second Voyage*, vol. I, p. 176.
[167] Id. *Third Voyage*, vol. II, p. 154.
[168] Ibidem, p. 155.
[169] Ibidem, p. 148.
[170] Vancouver, *Voyage*, vol. I, b. I, c. 7, p. 137.
[171] *Missionary Vogyage*, p. 192 și 385,
[172] Ibidem, *Appendix*, p. 347.
[173] Ibidem, c. XIII, p. 212.

evident, după o cercetare foarte atentă a problemei, vorbește despre desele apariții ale foametei. Misionarii, dimpotrivă, deși scot în evidență cumplita suferință provocată de foamete în Insulele Prieteniei și Insulele Marchize, spun despre recoltele din Tahiti că sînt îmbelșugate, remarcînd că deși se face o risipă îngrozitoare la ospețe și de către societatea Earee-lor, totuși rareori cunosc lipsa [174].

S-ar părea din aceste relatări, că populația din Tahiti în prezent este împinsă cu mult sub media mijloacelor de subzistență, dar ar fi prematur să tragem concluzia că va rămîne mult timp așa. Schimbările produse în situația insulei, pe care le-a observat Căpitanul Cook în diferitele sale vizite, par să facă dovada că există oscilații apreciabile în ceea ce privește prosperitatea și populația ei [175]. Și aceasta este exact ceea ce am presupune teoretic. Nu putem să ne închipuim că, în vreuna din aceste insule populația a rămas în trecut staționară sau că a putut să crească, cu regularitate, într-o proporție oricît de mică. Mari oscilații trebuie să se fi produs, inevitabil. În toate timpurile, suprapopulația face să crească înclinația naturală către război a sălbaticilor, iar dușmăniile izvorîte din acest fel de agresiuni continuă să răspîndească jafurile, multă vreme după ce a încetat necazul inițial, care a putut să-i împingă la agresiuni [176]. Suferințele cauzate de una sau două recolte proaste, acționînd asupra unei populații înghesuite, care trăia mai dinainte în cea mai mare economie, și exercitînd o presiune puternică asupra limitei mijloacelor de hrană, a putut pricinui, într-o asemenea stare a societății, o mai întinsă practicare a infanticidului și a legăturilor sexuale dezordonate [177]. Aceste cauze de depopulare vor fi continuat, în același mod, să acționeze cu o forță sporită, cîtva timp după ce încetase cauza care le agravase. O schimbare într-o oarecare măsură a obiceiurilor, produsă treptat de o schimbare a circumstanțelor, ar restabili curînd numărul populației, care nu poate să fie ținută mult timp sub nivelul ei natural, decît dacă se face uz de cea mai mare violență. Cît de mult poate să influențeze contactul european în Tahiti, în condițiile acestei mari violențe, și să împiedice ca insula să ajungă la populația de mai înainte, este un punct pe care numai experiența îl poate stabili. Dar dacă aceasta ar fi situația, nu am nici o îndoială că în stabilirea cauzelor am afla că ele sînt viciul și mizeria înrăutățite.

Despre celelalte insule din Oceanul Pacific avem mai puține cunoștințe decît despre Tahiti, dar informațiile noastre sînt suficiente pentru a ne face să fim siguri că, în toate grupurile principale de insule, starea societății este foarte asemănătoare, în cele mai multe privințe. La locuitorii insulelor Prieteniei și Sandwich, s-a constatat că există la fel ca în Tahiti, același sistem feudal, aceeași aroganță feudală, aceeași extraordinară putere a căpeteniilor, aceeași stare de degradare a păturilor de jos ale societății și aproape aceeași promiscuitate a relațiilor, la cea mai mare parte a poporului.

În insulele Prieteniei, deși se spunea că puterea regelui este nelimitată și că viața și avutul supușilor sînt la dispoziția lui, totuși, se pare că unele dintre căpetenii se purtau ca niște mici suverani și adeseori zădărniceau măsurile regelui, fapt de care se plîngea adesea. „Dar oricît ar fi de independenți oamenii importanți față de puterea despotică a regelui", spune Căpitanul

174 *Missionary Voyage*, p. 195, Appendix., p. 385.

175 Cook, *Second Voyage*, vol. I, p. 182 et seq. et 346.

176 *Missionary Voyage*, p. 225.

177 Sper că nu voi fi niciodată greșit înțeles în ceea ce privește unele dintre aceste cauze preventive ale suprapopulației și nu se va presupune că (-ele) implică nici cea mai slabă aprobare din partea mea numai pentru că relatez efectele lor. O cauză care ar putea să împiedice un anumit rău, poate fi — dincolo de orice comparație — mai rea decît răul acela.

Cook, „am văzut destule cazuri care dovedeau că păturile de jos ale poporului nu au nici avere, nici siguranţă pentru persoanele lor, ci sînt la dispoziţia căpeteniilor cărora le aparţin" [178]. Adeseori căpeteniile băteau oamenii de rînd fără nici o milă [179], iar cînd vreunul din ei era prins furînd pe bord, stăpînii lor nu numai că nu interveneau pentru ei, dar deseori recomandau să fie omorîţi [180]; şi cum chiar căpeteniile nu păreau să aibă mare aversiune pentru delictul de a fura, se poate trage concluzia că asprimea lor se datora faptului că socoteau vieţile acestor bieţi oameni a valora prea puţin, sau chiar nimic.

Căpitanul Cook, la prima sa vizită în Insulele Sandwich, a avut motive să creadă că războaiele externe şi tulburările interne erau foarte frecvente la băştinaşi [181], iar Căpitanul Vancouver, în relatările sale de mai tîrziu, menţionează devastările îngrozitoare produse din aceste cauze în multe insule. Necontenitele certuri provocaseră schimbări în diferite conduceri, după vizita Căpitanului Cook. Mai trăia doar unul singur dintre căpeteniile cunoscute pe vremea aceea şi făcîndu-se cercetări, s-a stabilit că puţini muriseră de moarte naturală, cei mai mulţi fiind omorîţi în aceste lupte blestemate [182]. Puterea căpeteniilor asupra claselor inferioare ale poporului, în Insulele Sandwich, pare să fie absolută. Poporul, pe de altă parte, le acordă cea mai absolută supunere, iar această stare de sclavie are o influenţă vădită, degradîndu-le atît minţile cît şi corpurile [183]. Gradaţiile rangului par să fie aci încă mai accentuate decît în alte insule, deoarece căpeteniile de rang mare se poartă faţă de cei aflaţi mai jos pe scara rangurilor, în modul cel mai arogant şi tiranic [184].

Nu se ştie dacă în Insulele Prieteniei sau Sandwich se practică infanticidul sau dacă există instituţii similare societăţilor Earee, din Tahiti. Dar se pare că s-a stabilit, pe baza unor dovezi neîndoielnice, că prostituţia este foarte răspîndită şi că este practicată într-o mare măsură de femeile din clasele de jos [185], ceea ce reprezintă totdeauna un obstacol foarte puternic împotriva creşterii populaţiei. Pare foarte probabil că *toutous* sau servitoarele care petrec cea mai mare parte din timp servind căpeteniile [186], nu se căsătoresc. Este evident că poligamia, permisă claselor de sus încurajează mult şi agravează viciul promiscuităţii relaţiilor la clasele inferioare.

Dacă ar fi un fapt constatat, că în insulele mai fertile din Oceanul Pacific oamenii suferă foarte puţin din cauza sărăciei şi a lipsei de hrană, şi cum nu putem să ne aşteptăm să găsim la sălbaticii dintr-o asemenea climă reţinerea morală într-o măsură mare, teoretic, am ajunge în mod firesc să tragem concluzia că viciul, în care este inclus războiul, era principala piedică împotriva creşterii populaţiei lor. Relatările pe care le avem despre aceste insule confirmă cu tărie această concluzie. În cele trei mari grupe de insule despre care s-a vorbit, viciul pare să aibă rolul dominant. În Insula Paştelui, din cauza disproporţiei mari dintre bărbaţi şi femei [187], cu greu ne putem îndoi că se practică infanticidul, deşi s-ar putea ca acest fapt să nu fi ajuns la cunoştinţa nici unuia dintre navigatorii noştri. Pérouse pare să creadă că femeile din

[178] Cook, *Third Voyage*, vol. I, p. 406.
[179] Ibidem, p. 232.
[180] Ibidem, vol. I, p. 233.
[181] Ibidem, vol. II, p. 247.
[182] Vancouver, vol. I, b. II, c. II, p. 187, 188.
[183] Cook, *Third Voyage*, vol. III, p. 157.
[184] Ibidem.
[185] Ibidem, vol. I, p. 401, vol. II, p. 543, vol. III, p. 130. *Missionary Voyage*, p. 270.
[186] Ibidem, vol. I, p. 394.
[187] Id., *Second Voyage*, vol. I, p. 289. Pérouse, *Voyage* c. IV, p. 323, c. V, p. 336, 4 to 1794.

fiecare district erau proprietate comună pentru bărbații din district [188], deşi numărul de copii pe care i-a văzut [189], mai curînd ar contrazice această părere. Fluctuațiile populației din Insula Paștelui par să fi fost considerabile după prima descoperire a Insulei de către Roggewein în 1722, deşi populația nu a putut să fie mult influențată de raporturile cu europenii. Din descrierea lui Pérouse se pare că, pe vremea vizitei sale, insula își refăcea populația, care descrescuse foarte mult, probabil fie din cauza secetei, a războaielor civile, fie din cauza răspîndirii foarte mari a infanticidului și a promiscuității relațiilor. Cînd Căpitanul Cook a vizitat-o, în a doua călătorie a sa, a estimat populația la 6—700 [190], Pérouse la 2000 [191], și după numărul de copii pe care i-a văzut și numărul de case noi care se clădeau, și-a închipuit că populația era în creștere [192].

În Insulele Mariane, după Père Gobien, un număr foarte mare [193] de tineri bărbați rămîneau necăsătoriți, trăind ca membrii societății Earee din Tahiti şi purtînd un nume distinctiv corespunzător [194]. În Insula Formosa, se spune că femeile nu aveau voie să aducă pe lume copii înainte de vîrsta de treizeci și cinci de ani. Dacă rămîneau gravide înainte de această vîrstă, preoteasa le făcea un avort și pînă cînd soțul împlinea patruzeci de ani soția continua să trăiască în casa tatălui ei și era văzută doar pe furiș [195].

Vizitele în trecere făcute în alte insule și relatările incomplete pe care le avem despre ele nu ne permit să dăm nici un fel de detalii speciale despre obiceiurile lor, dar din asemănarea generală a acestor obiceiuri, atît cît a putut să se observe, sîntem îndreptățiți să credem că, deşi s-ar putea ca în aceste insule să nu existe unele din particularitățile mai atroce care au fost menționate, totuși, obiceiurile vicioase în legătură cu femeile și războaiele sînt principalele obstacole împotriva înmulțirii populației lor.

Totuşi aceasta nu este tot. În ceea ce priveşte fericirea și belșugul, în care s-a spus că trăiesc băștinașii din Insulele Mării Sudului, înclin să cred că tablourile imaginate de noi au depășit adevărul, sub influența descrierilor exuberante care au fost făcute uneori despre aceste locuri încîntătoare. Lipsa de hrană, destul de frecventă chiar în Tahiti, menționată în ultima călătorie a Căpitanului Cook, a înlăturat amăgirea noastră cu privire la cea mai fertilă dintre toate insulele acestea, iar din *Missionary Voyage* reiese că, în anumite epoci ale anului, cînd fructul de pîine nu se mai găsește, toți suferă o lipsă temporară. La Oheitaboo, una din insulele Marchize, lipsa atingea foametea şi chiar animalele sufereau din cauza lipsei de hrană. La Tongataboo, insula

188 Pérouse, *Voyage*, c. IV, p. 326; c. V, p. 336.
189 Ibidem, c. V, p. 336.
190 Cook, *Second Voyage*, v. I, p. 289.
191 Pérouse, *Op, cit.*, c. V, p. 336.
192 Ibidem.
193 Une infinité de jeunes gens. *Hist. de navigations aux Terres Australes*, vol. II, p. 507.
194 Cook, *Third Voyage*, vol. II, p. 158, note of the Editor.
195 Harris, *Collection of Voyages*, 2 vol. folio edit. 1744, vol. I, p. 794. Această relație este dată de John Albert de Mandesloe, un călător german care are oarecare reputație pentru exactitatea sa, deși sînt convins că în acest caz și-a luat relatările de la scriitorii olandezi citați de Montesquieu (*Esprit des Loix*, liv. 23, c. 17). Sursa de informație nu este suficientă pentru a stabili existența unui obicei atît de straniu; totuși mărturisesc că mie nu mi se pare cu totul improbabil. În aceeași relatare se menționează că nu există nici o diferență de condiții la acești oameni, și că războaiele lor sînt atît de puțin sîngeroase încît moartea unei singure persoane este hotărîtoare. Într-o climă foarte sănătoasă, unde obiceiurile oamenilor sînt favorabile înmulțirii populației și unde a fost stabilită o comunitate a bunurilor, întrucît nici un individ nu ar avea motiv să se teamă de *sărăcie personală* din cauza unei familii prea numeroase, conducerea ar fi obligată, într-un mod oarecare, să-și ia răspunderea suprimării populației prin lege. Și întrucît aceasta ar fi cea mai mare violare a oricărui simțămînt natural, nu poate să existe un argument mai puternic împotriva comunității de bunuri.

principală din Insulele Prieteniei, pentru a-și procura hrană de ajuns, căpeteniile se mutau în alte insule [196], iar în unele perioade mulți dintre băștinași sufereau mult din cauza lipsurilor [197]. În Insulele Sandwich, uneori, sînt perioade lungi de secetă [198], porcii și ignamele sînt deseori în cantități foarte mici [199], iar vizitatorii sînt primiți fără ospitalitate, în contrast cu bunăvoința risipitoare din Tahiti. În Noua Caledonie locuitorii se hrănesc cu păianjeni [200] și cîteodată sînt nevoiți să mănînce bucăți mari de steatită, ca să-și potolească durerile foamei [201].

Aceste fapte dovedesc cu tărie că, oricît de abundente ar fi produsele acestor insule, în anumite perioade, sau oricîte obstacole ar ridica ignoranța, războaiele sau alte cauze, totuși populația medie — vorbind în general — exercită o presiune puternică împotriva limitelor hranei medii. Într-o stare a societății în care viața oamenilor din clasele de jos pare să fie socotită de către superiorii lor ca valorînd foarte puțin sau nimic, este evident că putem să ne lăsăm înșelați de aparențele de abundență, și nu este deloc greu să ne închipuim că proprietarii principali au putut să schimbe mari cantități de porci și legume pentru mărfuri europene, în timp ce vasalii și sclavii sufereau cumplit din lipsă de hrană.

Nu pot să termin această privire generală asupra acestui mod de viață a societății umane, care a fost clasificat sub numele de viață sălbatică, fără a spune că singurul avantaj față de viața civilizată pe care îl pot descoperi este acela că masa oamenilor are mai mult timp liber. Este mai puțin de făcut și, în consecință, mai puțină muncă. Cînd ne gîndim la truda fără sfîrșit la care sînt condamnate clasele de jos ale societății în viața civilizată, acest avantaj ni se pare uimitor, dar probabil că este contrabalansat de dezavantaje mult mai mari. În toate aceste ținuturi, unde hrana se procură cu ușurință domnește una dintre cele mai tiranice deosebiri de rang. Loviturile și violările proprietății par să fie fapte obișnuite, iar clasele de jos ale poporului sînt într-o stare de degradare cu mult sub ceea ce se întîlnește la popoarele civilizate. La popoarele sălbatice la care există un grad mare de egalitate, dificultatea de a procura hrana și greutățile războiului necontenit dau naștere unei munci a cărei intensitate nu este mai prejos de aceea pe care o exercită oamenii claselor de jos din societatea civilizată, care, totuși, este mult mai inegal repartizată.

Dar, deși putem compara munca acestor două clase ale societății omenești, privațiunile și suferințele lor nu suportă comparație. Ceea ce scoate în mod izbitor în evidență această constatare cred că este întregul conținut al educației la triburile mai primitive de sălbatici din America. Sălbaticului i se întipărește în minte, printr-o repetare stăruitoare, tot ce poate contribui să îl învețe cea mai neclintită răbdare față de durerile și nenorocirile cele mai grave, tot ce poate să îi împietrească inima și să-i sece izvoarele compătimirii. Omul civilizat, dimpotrivă, deși poate că este sfătuit să suporte cu răbdare răul atunci cînd sosește, nu a fost învățat că trebuie să-l aștepte mereu. Pe lîngă curaj mai sînt și alte virtuți care trebuie să intre în acțiune. El este învățat să compătimească pe vecinul său și chiar pe dușmanul său cînd sînt în nenorocire, să încurajeze și să dezvolte afecțiunile sale sociale și, în general, să lărgească

[196] *Missionary Voyage*, Appen. p. 385.
[197] Ibidem, p. 270.
[198] Vancouver, *Voyage*, vol. II, b. III, c. VIII, p. 230.
[199] Ibidem, c. VII, and VIII.
[200] Ibidem, c. XIII, p. 400.
[201] *Voyage in search of Pérouse*, ch. XIII, p. 420. Eng. transl. 4 to.

sfera emoţiilor plăcute. Din aceste două moduri diferite de educaţie se poate trage concluzia evidentă că omul civilizat speră să se bucure, sălbaticul nu se aşteaptă decît la suferinţă.

Sistemul absurd de disciplină spartană şi acea nefirească dispariţie a oricărui sentiment personal în faţa interesului public, care uneori au fost admirate în mod absurd, nu ar fi putut să existe niciodată decît la un popor expus la necontenite greutăţi şi privaţiuni din cauza războaielor fără sfîrşit şi stăpînit permanent de teama unor schimbări îngrozitoare ale soartei. În loc să consider că aceste fenomene indică o înclinare specială către curaj şi patriotism în caracterul spartanilor, le-aş considera doar ca o indicaţie puternică despre starea mizerabilă şi aproape sălbatică în care se găseau Sparta şi Grecia în general, pe vremea aceea. Ca şi mărfurile pe o piaţă, vor fi produse în cea mai mare cantitate virtuţile pentru care există cea mai mare cerere. Iar acolo unde sînt cel mai mult cerute, răbdarea în faţa durerilor şi a privaţiunilor şi sacrificiile patriotice neobişnuite, ele înseamnă o tristă indicaţie despre mizeria poporului şi nesiguranţa statului.

CAPITOLUL 6

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREŞTERII POPULAŢIEI LA VECHII LOCUITORI DIN NORDUL EUROPEI

O istorie a primelor migraţiuni şi aşezări ale omenirii şi a motivelor care le-au determinat ar ilustra într-un mod izbitor tendinţa constantă a speciei umane de a se înmulţi mai mult decît mijloacele de subzistenţă. S-ar părea că, fără o asemenea lege generală, lumea nu ar fi putut niciodată să fie populată. O stare de trîndăvie şi nu de neastîmpăr şi activitate pare să fie în mod evident starea naturală a omului dar, această ultimă însuşire nu a putut să fie generată decît de puternicul imbold al necesităţii, deşi după aceea s-ar putea să fi continuat din obişnuinţă şi din cauza unor noi însuşiri, spiritul întreprinzător şi setea de glorie războinică, născute prin asociaţie de idei.

Se spune că Abraham şi Lot aveau atît de multe cirezi, încît pămîntul nu-i mai putea hrăni pe amîndoi în aşa fel încît să locuiască împreună. Păstorii se certau între ei. Abraham îi propuse lui Lot să se despartă, şi spuse: „Nu se întinde tot ţinutul înaintea ta? Dacă o vei lua spre stînga, eu voi pleca spre dreapta. Dacă vei porni spre dreapta, atunci eu mă voi duce spre stînga" [202]. Această simplă remarcă şi această propunere exemplifică foarte clar măreţul resort al acţiunii care a răspîndit oamenii pe toată faţa pămîntului şi pe măsură ce timpul trecea, i-a împins pe unii din locuitorii mai puţin norocoşi ai pămîntului să caute, cedînd unei presiuni irezistibile, o subzistenţă neîndestulătoare în deşerturile arzătoare ale Asiei şi Africei şi în regiunile îngheţate din Siberia şi America de Nord. Primele migraţiuni nu vor fi întîmpinat, desigur, alte obstacole decît natura ţinutului, dar cînd o mare parte a pămîntului a fost populată, deşi cu o populaţie rară, stăpînii acestor ţinuturi nu le vor fi cedat altora fără luptă. Locuitorii excedentari ai oricărora din

[202] *Geneza*, cap. XIII.

punctele mai centrale nu au putut să-şi facă loc decît gonindu-i pe vecinii mai apropiaţi sau, cel puţin, trecînd prin teritoriile acestora, ceea ce inevitabil a trebuit să dea ocazie la nenumărate lupte.

Se pare că latitudinile mijlocii ale Europei şi Asiei au fost ocupate, într-o perioadă timpurie a istoriei, de către popoare de păstori. Tucidide era de părere că statele civilizate ale Europei şi Asiei, în vremea sa, nu ar fi putut să reziste sciţilor uniţi. Totuşi, o ţară cu păşuni nu poate să hrănească tot atîţia locuitori ca o ţară cu pămînt cultivat. Dar ceea ce face atît de temute popoarele de păstori este puterea pe care o au de a se deplasa împreună şi nevoia, pe care o simt foarte des, de a exercita această putere, în căutarea unor noi păşuni pentru turmele lor. Un trib bogat în vite are hrană din belşug şi imediat. Chiar stocul de animale pentru prăsilă poate fi devorat, în caz de nevoie absolută. Femeile trăiesc o viaţă mai tihnită decît ale popoarelor de vînători şi în consecinţă sînt mai prolifice. Bărbaţii, plini de îndrăzneală datorită forţei lor unite şi încrezători în puterea lor de a face rost de păşuni pentru vite prin schimbarea locului, probabil că se tem foarte puţin că nu ar putea să întreţină o familie. Aceste cauze unite produc, în curînd, efectul lor natural şi invariabil, o populaţie numeroasă. Atunci devine necesar ca schimbarea de loc să se facă mai des şi mai repede. După aceea mereu este ocupat un teritoriu tot mai depărtat şi tot mai întins. O pustietate tot mai largă se întinde de jur împrejurul lor. Membrii mai puţin norocoşi ai societăţii încep să fie chinuiţi de sărăcie. Pînă la urmă, imposibilitatea de a întreţine un număr atît de mare de oameni laolaltă devine prea evidentă pentru a i se împotrivi. Atunci vlăstare tinere sînt scoase din tulpina originară şi primesc învăţătură să exploreze noi regiuni şi să cucerească cu sabia aşezări mai fericite pentru ei.

„Lumea stă toată în faţa lor, sînt liberi să aleagă”.

Neliniştiţi din cauza suferinţei prezente, înflăcăraţi de speranţa unui viitor mai bun şi animaţi de spiritul înfăptuirilor cutezătoare, aceşti îndrăzneţi aventurieri probabil că vor deveni adversari de temut pentru toţi cei care li s-ar opune. Locuitorii unor ţinuturi demult populate, ocupîndu-se paşnic cu comerţul şi agricultura, adeseori nu au putut să reziste în faţa energiei unor oameni, împinşi la acţiune de motive atît de puternice. Desele ciocniri cu triburile aflate în aceeaşi situaţie ca a lor vor fi tot atîtea lupte pentru existenţă, iar lupta va fi dată cu curajul disperării, inspirat de gîndul că moartea va fi pedeapsa pentru înfrîngere, iar viaţa răsplata pentru victorie.

În aceste lupte cumplite, multe triburi trebuie să fi fost complet exterminate. Multe, probabil, că au pierit din cauza suferinţelor şi a foametei. Altele, a căror stea conducătoare îi îndrumase într-o direcţie mai fericită, au devenit triburi mari şi puternice şi la rîndul lor au trimis noi aventurieri în căutarea altor aşezări. La început aceştia au datorat supunere tribului originar, dar în scurt timp, legăturile dintre ei au slăbit şi au rămas prieteni sau au devenit duşmani, după cum le va fi dictat forţa, ambiţia sau bunul lor plac.

Extraordinara pierdere de vieţi omeneşti, cauzată de această veşnică luptă pentru spaţiu şi hrană a fost mai mult decît acoperită de marea forţă de creştere a populaţiei, care acţiona într-o oarecare măsură nestingherită de obiceiul constant al migraţiunii. O puternică speranţă de îmbunătăţire a stării lor prin schimbarea locului, o permanentă aşteptare a jafului şi chiar puterea de a-şi vinde copiii ca sclavi, în situaţii disperate, unite cu nepăsarea firească a caracterului barbar, au concurat pentru a face să crească o populaţie, care după aceea urma să fie redusă de foamete şi războaie.

Triburile care puseseră stăpînire pe regiunile mai mănoase, deşi probabil că le-au cucerit şi le-au păstrat prin lupte continue, au crescut repede ca

număr de oameni și forță, datorită sporirii mijloacelor de subzistență. Pînă la urmă, întregul teritoriu, de la hotarele Chinei pînă la malurile Balticei, a fost populat de un neam de barbari deosebit, viteji, robuști și cutezători, deprinși cu greutățile și dispuși să se războiască [203]. În timp ce diferitele guvernări consolidate ale Europei și Asiei, prin populația lor mai numeroasă și printr-o îndemînare superioară au putut să opună o barieră de netrecut în fața hoardelor distrugătoare, ele și-au pierdut numărul de oameni care prisosea în luptele purtate între ei. Cînd, însă, slăbiciunea guvernărilor stabile sau unirea întîmplătoare a cîtorva din aceste triburi migratoare au făcut să le crească puterea, s-a deslănțuit furtuna asupra celor mai frumoase regiuni de pe pămînt și China, Persia, Egiptul și Italia au fost cotropite, în diferite perioade, de acest val de barbari.

Căderea imperiului roman este un foarte bun exemplu pentru cele expuse mai sus. Păstorii din nordul Europei au fost multă vreme ținuți în loc de forța armatelor romane și de groaza numelui de roman. Formidabila invazie a tribului Cimbri în căutarea unor noi așezări, deși remarcabilă, căci a distrus cinci armate consulare, pînă la urmă a fost oprită în mersul ei victorios de către Marius, și barbarii au învățat, datorită exterminării aproape complete a acestei puternice colonii, să se căiască de nesăbuința lor [204]. Numele lui Iulius Cezar, ale lui Drusus, Tiberiu și Germanicus, întipărite în mințile barbarilor [205] prin uciderea celor din neamul lor, au continuat să le inspire teama de a încălca teritoriile romane. Dar barbarii fuseseră învinși, nu subjugați și deși armatele sau coloniile pe care le trimiteau înainte erau fie omorîte, fie silite să se înapoieze la vechile așezări, vigoarea marii națiuni germane rămînea neslăbită și gata de a-și revărsa fiii cutezători, val după val, oriunde puteau să forțeze o deschidere cu săbiile lor. Domniile slabe ale lui Decius, Gallus, Emilian, Valerian și Gallienus au făcut posibile astfel de deschideri și în consecință au fost marcate de o năvălire generală a barbarilor. Goții, despre care se presupune că migraseră în cîțiva ani din Scandinavia pînă la Pontul Euxin, au fost cumpărați cu un tribut anual pentru a consimți să retragă trupele lor victorioase. Dar de îndată ce acest periculos secret despre avuția și slăbiciunea romanilor a fost dezvăluit astfel întregii lumi, noi cete de barbari au făcut ravagii prin provinciile de graniță și au răspîndit spaima pînă la porțile Romei [206]. Francii, Alemanii, Goții și aventurierii din triburi mai puțin importante, cuprinși în aceste denumiri generale s-au revărsat în puhoaie asupra diferitelor ținuturi ale imperiului. Jafurile și tirania au distrus roadele recoltelor prezente și speranța unor recolte viitoare. O foamete îndelungată și generală a fost urmată de o ciumă distrugătoare care a pustiit timp de cincisprezece ani toate cetățile și provinciile imperiului roman. Și judecînd după mortalitatea din unele locuri, s-a presupus că în cîțiva ani războaiele, ciuma și foametea au distrus jumătate din specia umană [207]. Totuși, valul popoarelor migratoare continuă să se rostogolească impetuos, la intervale, dinspre nord. Seria de

[203] Diferitele ramuri, diviziuni, precum și luptele marii națiuni tătare sînt minuțios descrise în *Istoria Genealogică a Tătarilor* de Hanul Abul Ghazi (tradusă în englezește din franțuzește, cu adăugiri, în 2 vol 8 vo). Dar nenorocirea oricărei istorii este că, în timp ce motivele particulare ale cîtorva prinți și conducători, în diferitele lor proiecte ambițioase, sînt uneori descrise foarte exact, cu toate amănuntele, cauzele generale care atrag adepți de bună voie sub steagurile acestor prinți sînt adesea complet trecute sub tăcere.

[204] Tacitus, *De Moribus Germanorum*, s. 37.

[205] Ibidem.

[206] Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire*, vol. I, c. X, p. 407 et seq., 8 vo Edit. 1783.

[207] Ibidem, vol. I, c. X, p. 455, 456.

prinţi războinici, care au reparat nenorocirile predecesorilor şi au adus un sprijin imperiului destinat căderii, au trebuit să îndeplinească muncile lui Hercule pentru a libera teritoriile romane de aceşti năvălitori barbari. Goţii, care în anul 250 şi în următorii ani au invadat imperiul atît pe mare cît şi pe uscat, cu izbînzi schimbătoare, dar pînă la urmă cu pierderea aproape totală a armatelor lor îndrăzneţe [208], în anul 269 au trimis o emigraţie imensă, bărbaţi, femei şi copii, cu scopul de a se statornici acolo [209]. Această mulţime imensă, care se spune că era formată la început din 320 000 de barbari [210], a fost pînă la urmă distrusă şi împrăştiată de forţa şi înţelepciunea împăratului Claudius. Succesorul lui, Aurelian, a luptat şi a învins noi gloate, cu acelaşi nume, care părăsiseră aşezările lor din Ucraina, dar una din condiţiile de pace a fost ca el să retragă forţele romane din Dacia şi să cedeze goţilor şi vandalilor [211] această provincie importantă. O nouă şi formidabilă invazie a alemanilor ameninţa după aceea să jefuiască pe stăpînitorii lumii şi s-au dat trei lupte mari şi sîngeroase de către Aurelian, înainte ca hoardele distrugătoare să fie exterminate şi Italia să fie salvată de devastările lor [212].

Puterea lui Aurelian a zdrobit pretutindeni pe duşmanii Romei. După moartea lui, aceştia au părut că învie cu furie sporită şi în număr mai mare. Ei fură din nou învinşi, în toate părţile, de energia lui Probus. Se spune că numai eliberarea Galiei de năvălitorii germani a costat viaţa a 400 000 de barbari [213]. Împăratul victorios şi-a continuat izbînzile pînă în Germania, iar prinţii acelei ţări, uimiţi de prezenţa sa şi descurajaţi şi istoviţi de insuccesul ultimei lor emigraţii, s-au supus tuturor condiţiilor pe care le-au impus cuceritorii [214]. Probus şi după aceea Diocleţian [215] şi-au însuşit planul de a reface provinciile istovite ale imperiului prin acordarea de pămînturi barbarilor fugari sau captivi, aşezînd astfel această populaţie excedentară în locuri unde ar fi fost cel mai puţin probabil să devină un pericol pentru stat. Dar astfel de colonizări nu erau o rezolvare suficientă pentru populaţia excedentară din nord, iar temperamentul arzător al barbarilor nu se va împăca totdeauna cu muncile încete ale agriculturii [216]. În timpul viguroasei domnii a lui Diocleţian, goţii, vandalii, gepizii, burgunzii şi alemanii, nefiind în stare să dea lovituri efective frontierelor romane, şi-au irosit forţa în ostilităţi reciproce, în timp ce supuşii imperiului se bucurau de acel spectacol sîngeros, conştienţi că oricine ar fi învingătorii, ei ar învinge pe duşmanii Romei [217].

Sub domnia lui Constantin, goţii începură să se facă iar temuţi. Puterea lor se refăcuse după o pace îndelungată şi se ridicase o generaţie nouă, care nu îşi mai amintea de nenorocirile din zilele de demult [218]. În două războaie succesive foarte mulţi dintre ei fură ucişi. Învinşi din toate părţile, ei au fost împinşi în munţi. S-a calculat că în cursul unei campanii grele, peste 100 000 ar fi murit de frig şi foame [219]. Constantin îşi însuşi planul lui Probus şi al urmaşilor săi, acordînd pămînturi barbarilor care solicitau şi care fuseseră izgoniţi din propria lor ţară. Către sfîrşitul domniei sale, în provinciile Panonia,

[208] Gibbon, *Decline...*, vol. I, c. X, p. 431.
[209] Ibidem, vol. II, c. XI, p. 13.
[210] Ibidem, p. 11.
[211] Ibidem, p. 19, A.D. 270.
[212] Ibidem, vol. II, c. XI, p. 26.
[213] Ibidem, vol. II, c. XII, p. 75.
[214] Ibidem, p. 79, A.D. 277.
[215] Ibidem, c. XIII, p. 132, A.D., p. 296.
[216] Ibidem, c. XII, p. 84.
[217] Ibidem, c. XIII, p. 130.
[218] Ibidem, vol. II. c. XIV, p. 254, A.D., 322.
[219] Ibidem, vol. III, c. XVIII, p. 125, A.D. 332.

Tracia, Macedonia şi Italia, s-a repartizat un teritoriu suficient pentru adăpostirea şi întreţinerea a 300.000 de sarmaţi [220].

Războinicul împărat Julian a trebuit să se lupte şi să învingă noi cete de franci şi alemani, care, emigrînd din pădurile lor din Germania în timpul războaielor civile ale lui Constantin, s-au stabilit în diferite ţinuturi ale Galiei şi au devastat o suprafaţă de trei ori mai întinsă decît aceea cucerită [221]. Distruşi şi respinşi din toate părţile, au fost urmăriţi în cinci expediţii [222] pînă în propria lor ţară. Dar Iulian a învins de îndată ce a pătruns în Germania; iar în mijlocul acelui stup puternic, care trimesese roiuri de oameni atît de neînfricaţi, încît ţinuseră lumea romană într-o stare de teamă continuă, principalele obstacole în calea înaintării sale erau drumurile, aproape impracticabile, şi vastele păduri nelocuite [223].

Deşi subjugată şi umilită de armatele victorioase ale lui Iulian, această hidră monstruoasă se ridică din nou după cîţiva ani şi a trebuit să intre în acţiune întreaga fermitate, vigilenţă şi geniul plin de forţă cu care era dăruit Valentinian pentru a proteja coloniile sale de năvălirile făcute de alemani, burgunzi, saxoni, goţi, evazi şi sarmaţi [224].

Soarta Romei a fost pînă la urmă hotărîtă de o emigrare nestăvilită a hunilor venind de la răsărit şi nord, care a aruncat asupra imperiului pe toţi goţii [225]. Această presiune puternică şi continuă asupra popoarelor germanice pare că le-a împins la hotărîrea de a lăsa fugarilor din Sarmaţia pădurile lor şi mlaştinile sau cel puţin de a vărsa asupra provinciilor imperiului roman populaţia sa excedentară [226]. O emigraţie de 400.000 de oameni a pornit de pe aceeaşi coastă a Mării Baltice de unde se revărsase mii şi mii de cimbri şi teutoni pe vremea cînd republica era înfloritoare [227]. Cînd această mulţime a fost distrusă de războaie şi foamete, alţi aventurieri i-au urmat. Suevii, vandalii, alanii, burgunzii au trecut Rinul, pentru ca să nu se mai retragă niciodată [228]. Primii cuceritori care se stabiliseră au fost izgoniţi sau exterminaţi de noii năvălitori. Nori de barbari păreau că se adună din toate părţile emisferei nordice. Sporindu-şi întunecimea şi teroarea pe măsură ce se rostogoleau, hoardele astfel îngroşate au acoperit pînă la urmă soarele Italiei şi au scufundat în noapte lumea apuseană.

În două secole de la trecerea goţilor peste Dunăre, barbari cu felurite nume şi de diferite seminţii au jefuit şi s-au făcut stăpîni pe Tracia, Panonia, Galia, Britania, Spania, Africa şi Italia [229]. Cele mai îngrozitoare pustiiri şi o incredibilă distrugere de vieţi omeneşti au însoţit aceste cuceriri rapide. Foametea şi molimele, care totdeauna vin pe urmele războiului, atunci cînd este purtat cu o cruzime nesăbuită, au bîntuit cu furie în toată Europa. Istoricii acelor timpuri, care au văzut cu ochii lor locurile pustiite, caută zadarnic şi nu găsesc cuvintele care să le descrie. Dar mai mult decît puteau exprima cuvintele, totala schimbare care s-a produs în Europa aduce dovada despre mulţimea năvălitorilor barbari şi despre violenţa lor distrugătoare [230]. Aceste tragice urmări, atît de îndelungat şi atît de adînc resimţite în cele mai frumoase

220 Gibbon, *Decline...*, p. 127.
221 Ibidem, c. XIX, p. 215, A.D. 356.
222 Ibidem, p. 228 et vol. IV. c. XXII, p. 17, A.D. 357–359.
223 Ibidem, vol. IV, c. XXII, p. 17 et vol. III, c. XIX, p. 229.
224 Ibidem, vol. IV, c. XXV, A.D. 364–375.
225 Ibidem, vol. IV, c. XXVI, p. 382 et seq. A.D. 376.
226 Ibidem, vol. V. c. XXX, p. 213.
227 Ibidem, p. 214, A.D. 406.
228 Ibidem, p. 224.
229 Robertson, *Charles V*, vol. I, sect I, p. 7. 8 vo. 1782.
230 Ibidem, vol. I, sect. I, p. 10, 11, 12.

regiuni ale pămîntului, pot fi atribuite într-o mare măsură unei cauze simple, aceea a superiorităţii forţei de creştere a populaţiei faţă de aceea a mijloacelor de hrană.

Machiavelli, la începutul cărţii sale *Istoria Florenţei*, spune: „Oamenii care locuiesc în părţile nordice care se întind între Rin şi Dunăre, trăind într-o climă sănătoasă şi fertilă, adeseori se înmulţesc într-o măsură atît de mare încît o mulţime sînt nevoiţi să-şi părăsească ţara natală şi să plece în căutarea unor noi aşezări. Cînd una din aceste provincii începe să aibă o populaţie prea numeroasă şi vrea să scape de o parte din ea, foloseşte metoda următoare. În primul rînd, populaţia este împărţită în trei părţi şi în fiecare din acestea, există o parte egală de nobili şi oameni de rînd, bogaţi şi săraci. După aceea, se aruncă zarurile. Partea care pierde părăseşte ţara şi merge să-şi caute norocul lăsînd celorlalţi mai mult loc şi libertatea de a se bucura de avuţiile rămase acasă. Aceste emigraţii au dus la căderea Imperiului Roman" [231], Gibbon este de părere că Machiavelli a prezentat prea mult aceste migraţiuni drept măsuri obişnuite şi bine stabilite [232]. Dar eu cred că este foarte probabil ca Machiavelli să nu fi greşit prea mult în această privinţă şi că grija pentru necesitatea frecventă de a scăpa de populaţia excedentară a prilejuit la germani legea aceea, menţionată de Cesar şi Tacit, care nu permitea ca terenurile cultivate să rămînă mai mult de un an în stăpînirea aceloraşi persoane [233]. Motivele pe care le arată Cesar ca fiind la originea acestui obicei nu par suficiente, dar dacă adăugăm perspectiva emigraţiei în felul descris de Machiavelli, obiceiul pare să fie foarte util şi dă o greutate în plus unuia din motivele menţionate de Cesar şi anume, ca oamenii să nu ajungă, obişnuindu-se cu un singur loc, să schimbe osteneala războiului cu ocupaţiile agriculturii [234].

Gibbon pe drept cuvînt respinge, împreună cu Hume şi Robertson, presupunerea improbabilă că locuitorii din nord au fost altă dată mult mai numeroşi decît astăzi [235], dar în acelaşi timp se crede obligat să nege tendinţa puternică de creştere a popoarelor nordice [236], ca şi cînd între acele două fapte era o legătură necesară. Trebuie să se facă totdeauna, cu grijă, distincţia între o populaţie supraabundentă şi o populaţie cu adevărat mare. Munţii Highlands, din Scoţia, probabil că sînt mult mai suprapopulaţi decît orice altă parte din Marea Britanie. Şi deşi ar fi o absurditate palpabilă dacă am susţine că nordul Europei, acoperit în vremurile de demult cu păduri imense şi locuit de un neam de oameni care se întreţineau mai ales din cirezile şi turmele lor [237],

[231] Machiavelli, *Istorie Fiorentine*, 1. I, p. 1, 2.

[232] Gibbon, *Op. cit.* vol. I. c. IX, p. 360, notă. Paulus Diaconus, de la care se presupune că a luat Machiavelli această descriere, scrie astfel: Septentrionalis plage quanto magis ab aestu solis remota est et nivali frigore gelida, tanto salubrior corporibus hominum et propagandis gentibus magis coaptata. Sicut e contrario, omnis meridiana regio, quo solis est fervori vicinor, so morbis est abundantior, et educandis minus apta mortalibus... Multaeque quoque ex ea, eo quod tantas mortalium turmas germinat, quantas alere vix sufficit, saepe gentes egressae sunt, quae non solum partes Asiae, sed etiam maxime sibi contiguam Europam afflixere. (De Gestis Longobardorum, 1.I, c.I).
Intra hanc ergo constituti populi, dum in tantum multitudinem pullulassent, ut jam simul habitare non valerent, in tres (ut fertur) partes omnem catervam dividentes, quaenam ex illis patriam esset relictura, ut noves sedes exquirerent, sorte disquirunt. Igitur ea pars, cui sors dederit genitale solum excedere exteraque arva sectari, constitutis supra se duobus ducibus. Ibore scilicet et Agione, qui et Germani erant et juvenili aetate floridi, ceterisque praestantiores, ad exquirandas quas possint incoiere terras, sedesque statuere, valedicentes suis simul et patriae, iter arripiunt. (C.II).

[233] *De Bello Gallico*, VI, 22. *De Moribus German.*, s. XXVI.

[234] *De Bello Gallico*, VI 22.

[235] Gibbon, vol. I, c. IX, p. 361.

[236] Ibidem, p. 348.

[237] Tacitus, *De Moribus German.*, sect V: Caesar. *De Bello Gall.*, VI 22.

era mult mai populat pe atunci decît în situația de azi, totuși, faptele descrise amănunțit în *Declinul și Căderea Imperiului Roman* sau chiar schița lor foarte sumară pe care am făcut-o, nu pot avea o explicație rațională fără presupunerea că a existat la acești oameni o tendință deosebit de puternică de a se înmulți și de a repara cu ajutorul forței prolifice a poporului, repetatele lor pierderi.

De la prima năvălire a cimbrilor pînă la dispariția finală a imperiului de apus, eforturile popoarelor germanice de a înființa colonii sau de a jefui nu au încetat [238]. Numărul celor care au pierit în această perioadă din cauza războaielor și a foametei este aproape incalculabil și nu ar fi fost cu putință să fie înlocuiți, cu vigoare nemicșorată, de către o țară cu populație rară, dacă torentul nu ar fi fost alimentat de un izvor cu o forță neobișnuită.

Gibbon descrie eforturile lui Valentinian pentru a asigura frontiera Galiei împotriva germanilor, un dușman, spune el, a cărei forță era reînnoită de un torent de voluntari care se revărsa necontenit din cele mai îndepărtate triburi din nord [239]. Adoptarea cu ușurință a străinilor era probabil modul prin care unele dintre popoarele germanice își reînnoiau atît de repede puterea după cele mai sîngeroase înfrîngeri [240]. Dar această explicație nu face altceva decît să împingă dificultatea puțin mai încolo. Ne spune că pămîntul este așezat pe o broască țestoasă, dar nu ne spune pe ce este așezată broasca țestoasă. Putem să ne întrebăm mai departe, ce rezervor nordic alimenta acest torent neîntrerupt de războinici temerari? Soluția pe care o dă Montesquieu problemei cred că nu poate fi acceptată. Roiurile de barbari care veneau altădată din nord nu mai apar acum, spune el; iar explicația pe care o dă este că violența romanilor a alungat oamenii din sud către nord și că au rămas acolo atîta timp cît a existat această forță, dar îndată ce a slăbit, oamenii s-au răspîndit iar, în toate ținuturile.

Același fenomen a apărut după cuceririle și tiraniile lui Carol cel Mare și după desființarea imperiului său. Dacă un prinț, zice el, ar face astăzi în Europa distrugeri asemănătoare, populațiile alungate spre nord și rezemate de marginile universului [241] ar rămîne acolo pînă în momentul cînd ele ar inunda sau ar cuceri Europa a treia oară. Într-o notă el remarcă „vedem la ce se reduce faimoasa întrebare: De ce nordul nu mai este atît de populat ca odinioară?"

Dacă faimoasa întrebare sau mai bine zis răspunsul ei se reduce la această explicație, se reduce la o minune, căci fără un mod supranatural de a procura hrana, este puțin cam greu să ne închipuim cum au putut acele populații strînse laolaltă să trăiască în regiunile acelea sterpe, toată perioada cît a durat puterea imperiului roman. Și este greu să nu zîmbim de îndrăzneața figură de stil a acestor mulțimi extraordinare care stau cu hotărîre la marginea universului și se hrănesc, după cum trebuie să presupunem, curajoși și răbdători, cu aer și gheață, cîteva sute de ani, pînă vor putea să se întoarcă acasă la ei și să reia obișnuitul lor mod de viață mai substanțial.

Totuși, întreaga dificultate este dintr-odată înlăturată dacă aplicăm populațiilor germanice din vremea aceea un fapt care este cunoscut de toată lumea că s-a întîmplat în America, adică dacă presupunem că atunci cînd aceste popoare nu au fost împiedicate de războaie și foamete, ele au crescut într-o

[238] Caesar a găsit în Galia o colonie foarte puternică sub Ariovistus și toți se temeau că în cîțiva ani germanii vor trece Rinul *De Bell. Gall.*, I, 31.

[239] Gibbon, vol. IV, c. XXV, p. 283.

[240] Ibidem, notă.

[241] Les nations adossées aux limites de l'univers y tiendroient ferme. *Grandeur et Decad. des Rom.*, c. XVI, p. 187.

proporție care ar fi dublat numărul lor în 25 sau 30 de ani. Justețea sau chiar necesitatea de a aplica această rată de creștere locuitorilor din vechea Germanie va apărea în mod izbitor din descrierea valoroasă despre obiceiurile lor pe care ne-a lăsat-o Tacit. El scrie că nu le place să locuiască în orașe și nici măcar în așezări vecine. Fiecare își înconjură casa de un spațiu liber [242], fapt care, pe lîngă efectul folositor de a împiedica răspîndirea focului, este bine gîndit pentru ca să prevină generarea epidemiilor și să împiedice răspîndirea lor. „Aproape toți se mulțumesc să aibă o singură soție. Legătura matrimonială este strictă și severă, iar purtările lor în această privință merită cea mai mare laudă [243]. Trăiesc într-o stare de castitate bine păzită, neîntinată de spectacole corupătoare sau de petreceri ațîțătoare. Adulterul este foarte rar, iar o prostituată nu este deloc privită cu indulgență. Nici frumusețea, nici tinerețea, nici bogăția nu pot să îi procure un soț, căci nimeni la ei nu privește zîmbind viciul și nu spune că seducția reciprocă este un fapt obișnuit. A limita înmulțirea copiilor sau a omorî pe oricine din urmașii soțului este socotit un act infamant, iar moravurile virtuoase au acolo mai multă eficiență decît legile bune în alte părți [244]. Fiecare mamă își alăptează copiii și nu îi lasă pe mîinile servitoarelor și ale doicilor. Tinerii cunosc tîrziu relațiile sexuale și de aceea trăiesc neistoviți vîrsta pubertății. Nici virginele nu sînt scoase în lume. Se cere aceeași maturitate, aceeași deplină dezvoltare. Cînd se căsătoresc, tinerii sînt la fel de dezvoltați și robuști, iar copiii moștenesc vigoarea părinților. Cu cît un bărbat are o familie mai numeroasă și rude mai multe, cu atît mai liniștită este bătrînețea lui, așa că nu este de nici un folos să nu aibă copii" [245].

Cu aceste moravuri și cu obișnuința de a fi întreprinzători și de a emigra, ceea ce înlătură în mod firesc orice teamă în ce privește întreținerea unei familii, este greu de conceput o societate cu un principiu de înmulțire mai puternic; și dintr-odată vedem acel izvor prolific al armatelor și coloniilor care s-au succedat, împotriva cărora a luptat din greu, vreme îndelungată forța imperiului roman și sub care s-a prăbușit pînă la urmă. Nu este probabil ca, în două perioade succesive sau chiar într-una, populația dintre hotarele Germaniei să se fi dublat în 25 de ani. Războaiele lor necontenite, starea rudimentară a agriculturii și mai ales obiceiul foarte ciudat, adoptat de cele mai multe triburi, de a-și marca hotarele prin întinse locuri pustii [246] ar fi împiedicat o creștere mai însemnată a populației. În nici o perioadă nu s-a putut spune că țara era dens populată, deși deseori a avut prisos de populație. Ei părăseau imensele lor păduri pentru vînători, foloseau pentru pășuni cea mai însemnată parte a pămînturilor, făceau o cultură rudimentară și neîngrijită pe puținul pămînt rămas, iar cînd foametea revenea, amintindu-le cu asprime despre insuficiența resurselor lor de subzistență, dădeau vina pe nerodnicia țării, care refuza să hrănească mulțimea locuitorilor săi [247]. Dar în loc de a defrișa pădurile, de a seca mlaștinile și de a face pămîntul bun pentru a hrăni o populație numeroasă, ei credeau că este mai potrivit pentru obiceiurile lor războinice și pentru neastîmpărul lor „să plece în căutare de hrană, de jaf sau de glorie" [248], în alte țări. Acești aventurieri care își cîștigau pămînturi cu săbiile sau piereau în lupte, erau primiți în armata romană sau erau împrăștiați în teritoriul roman, sau poate, după ce despovărau țara prin absența lor, se

[242] Tacitus, *De Moribus Germ.*, s. XVI.
[243] Ibidem, a. XVIII.
[244] Ibidem, s. XIX.
[245] Ibidem, s. XX.
[246] Caesar, *De Bello Gallico*, VI, 23.
[247] Gibbon, *Op. cit.* vol. I, c. IX, p. 360.
[248] Ibidem, vol. I, c. X, p. 417.

întorceau acasă încărcaţi de pradă şi gata pentru noi expediţii, după ce îşi completau pierderile de oameni. Succesiunea de vieţi omeneşti pare să fi fost extrem de rapidă. De îndată ce unii plecau să formeze colonii sau cădeau sub coasa războiului sau a foametei, alţii se ridicau în număr sporit pentru a-i înlocui.

Potrivit acestui mod de a vedea problema, Nordul nu a putut să fie niciciînd secătuit; iar cînd Dr. Robertson, descriind calamităţile acestor năvăliri, spune că ele nu au încetat decît atunci cînd Nordul, prin trimiterea de valuri succesive, a fost golit de oameni şi nu a mai putut procura instrumentele de distrugere [249], el cade chiar în eroarea pe care se silise mai înainte să o înlăture, şi vorbeşte ca şi cînd popoarele nordice au fost într-adevăr foarte numeroase. Şi aşa trebuie să fi fost, dacă numărul locuitorilor a fost suficient în orice perioadă, cu tot măcelul războaielor, să populeze Tracia, Panonia, Galia, Spania, Africa, Italia şi Anglia în aşa fel, încît în unele părţi să nu rămînă aproape deloc urmele vechilor locuitori. Totuşi, chiar el spune că perioada de populare a acestor ţări a fost de 200 de ani [250]. În atîţia ani, noi generaţii s-au ridicat, care au putut, cu prisosinţă, să completeze toate locurile rămase libere.

Adevărata cauză care a oprit continuarea migraţiunilor dinspre nord a fost imposibilitatea de a mai face vreo impresie asupra ţărilor din Europa care îi atrăgeau cel mai mult. Acestea erau pe atunci locuite de urmaşii celor mai viteze şi mai îndrăzneţe triburi germane şi nu este probabil ca ei să fi pierdut aşa de repede vitejia moştenită de la străbuni, încît să rabde ca pămînturile să le fie smulse de oameni inferiori ca număr şi îndemînare, deşi, poate superiori ca îndrăzneală. Stăviliţi un timp pe uscat, de vitejia şi sărăcia vecinilor, spiritul întreprinzător şi numărul excesiv al locuitorilor popoarelor scandinave găsiră curînd o ieşire spre mare. Temuţi înainte de domnia lui Carol cel Mare, ei au fost respinşi cu destulă greutate prin grija şi vitejia acestui mare prinţ, dar pe vremea tulburărilor din imperiu, rămas sub conducerea unor urmaşi slabi, popoarele scandinave s-au răspîndit ca o flacără mistuitoare peste Saxonia de Sud, Friezeland, Olanda, Flandra şi malurile Rinului pînă la Metz.

După ce au prădat multă vreme ţărmurile, au pătruns în inima Franţei, au jefuit şi au ars cele mai frumoase oraşe, au impus regilor ei tributuri imense şi pînă la urmă au obţinut, prin concesie expresă, una dintre cele mai frumoase provincii ale regatului. S-au făcut temuţi chiar în Spania, Italia şi Grecia, răspîndind pretutindeni pustiul şi groaza. Cîteodată aceşti năvălitori se războiau între ei, de parcă voiau să se distrugă reciproc. Altă dată au transportat colonii în ţinuturi necunoscute sau nelocuite, de parcă voiau să repare într-un loc îngrozitoarea distrugere de vieţi omeneşti pe care o provocau în alte locuri [251].

Proasta administraţie şi războaiele civile ale regilor saxoni din Anglia au avut acelaşi efect ca slăbiciunea care a urmat după domnia lui Carol cel Mare în Franţa [252]. Timp de 200 de ani insulele britanice au fost necontenit devastate şi uneori parţial supuse de aceşti năvălitori din nord. În secolele 8, 9 şi 10, mările erau acoperite de vasele lor de la un cap al Europei la altul [253], şi ţările, astăzi cu cele mai dezvoltate arte şi cele mai puternice armate, erau victimele necontenitelor prădăciuni. Pînă la urmă, forţa acestor ţări, care

[249] Robertson, *Charles V*, vol. I, s. I, p. 11.
[250] Ibidem, vol. I, s. I., p. 7.
[251] Mallet, *Introd. à l'Histoire de Dannemare*, 12 mo. 1766, tom. I, c. X, p. 221, 223, 224.
[252] Ibidem, p. 226.
[253] Ibidem, tom. I, c. X, p. 221.

creștea și se consolida, a înlăturat toate posibilitățile de reușită ale acestor invazii [254]. Popoarele din nord au fost silite cu încetul să se restrîngă în hotarele lor naturale și să-și schimbe obiceiurile pastorale și odată cu ele dexteritatea ciudată pentru jaf și emigrație și să accepte muncile răbdătoare și profiturile încete pe care le aduc comerțul și agricultura. Dar încetineala acestor profituri a adus inevitabil o schimbare importantă în moravurile poporului.

În vechea Scandinavie, pe vremea necontenitelor războaie și migrațiuni, probabil că nimeni nu s-a abținut de a se căsători din teama că nu va fi în stare să întrețină o familie. În Scandinavia modernă, dimpotrivă, frecvența căsătoriilor este mereu împiedicată de cele mai puternice și justificate temeri de acest fel. Acesta este cazul mai ales în Norvegia, după cum voi mai avea ocazia să arăt în altă parte, dar aceleași temeri există într-o măsură mai mare sau mai mică, deși pretutindeni cu o forță considerabilă, în toată Europa. Din fericire, situația mai liniștită a vieții moderne nu necesita înlocuiri atît de rapide de vieți omenești și forțele prolifice ale naturii nu pot de aceea să intre în acțiune peste tot.

Mallet, în excelenta relatare despre populațiile nordice cu care și-a început Istoria Danemarcei, notează că nu a putut să găsească nici o dovadă că emigrațiile se datorau lipsei de spațiu de acasă [255] și unul din motivele pe care le dă este că, după o emigrație mare, ținuturile rămîneau adesea pustii și neocupate multă vreme [256]. Dar înclin să cred că astfel de cazuri au fost rare, deși au putut să se producă uneori. Fiind deprinși cu faptele îndrăznețe și cu emigrațiile, un popor întreg a putut să se mute uneori în căutarea unui teritoriu mai fertil. Pămînturile pe care le ocupaseră mai înainte au rămas pustii un timp. Și dacă solul sau poziția teritoriului a avut ceva deosebit de nemulțumitor, ceea ce ar părea că indică emigrația totală a oamenilor, ar fi fost mai potrivit cu temperamentul barbarilor din jur să procure hrana necesară cu sabia decît să ocupe imediat pămînturile părăsite. Astfel de emigrații totale fac dovada că oamenii nu au vrut să se despartă unii de alții, dar nicidecum că nu erau stînjeniți din lipsă de spațiu și din cauza sărăciei de la ei de-acasă.

Cealaltă explicație pe care o dă Mallet este că, în Saxonia, ca și în Scandinavia, vaste întinderi de pămînt rămîneau necultivate, în starea lor de la început, fără să fi fost vreodată desțelenite sau defrișate și că din descrierile Danemarcei din vremea aceea rezultă că numai țărmurile erau populate, iar ținuturile din interior formau o singură pădure vastă [257]. Este evident că aci el face obișnuita greșeală de a confunda surplusul de locuitori cu marea populație. Moravurile pastorale ale oamenilor și deprinderile lor războinice și îndrăznețe i-au împiedicat să defrișeze și să cultive pămînturile lor [258], și apoi, chiar aceste păduri, prin faptul că restrîngeau sursele de hrană înăuntrul unor hotare foarte strîmte, au contribuit la crearea unui număr excedentar de locuitori, adică o populație mai mare decît putea să trăiască din resursele sărace ale țării.

[254] Poate că lumea civilizată nu a putut să se considere în perfectă siguranță, fără amenințarea altei invazii din nord sau din răsărit, decît cînd schimbarea totală în arta războiului, prin introducerea prafului de pușcă, a făcut ca îndemînarea și cunoștințele sporite să învingă forța fizică.

[255] *Hist. Dan.*, tom. I, c. IX, p. 206.

[256] Ibidem, p. 207.

[257] Ibidem, tom. I, c. IX, p. 205, 206.

[258] Nec arare terram aut expectare annum tam facile persuaseris, quam vocare hostes et vulnera mereri; pigrum quinimo et iners videtur sudore acquirere quod possis sanguine parare. Tacitus, *De Mor. Germ.* Nimic, într-adevăr, în istoria omenirii nu este mai evident decît greutatea extremă cu care se schimbă obiceiurile; de aceea, nici un argument nu poate fi mai greșit decît acela de a presupune că oamenii care nu suferă de lipsuri mari nu folosesc cum trebuie pămînturile lor.

Mai este o cauză, căreia nu prea i se dă atenţie, care face ca în ţările sărace, reci şi cu populaţie rară, să existe tendinţa generală către un surplus de locuitori şi un impuls puternic spre emigraţie. În ţările mai calde şi mai populate, mai ales acelea în care se găsesc multe oraşe mari şi manufacturi, aprovizionarea insuficientă cu hrană rareori poate să dureze mai mult timp fără să producă epidemii, fie sub forma unei ciume întinse şi distrugătoare, fie sub forma unor boli mai puţin violente, dar de durată. În ţările sărace, reci, cu populaţie rară, dimpotrivă, datorită calităţii antiseptice a aerului, mizeria care rezultă din hrana insuficientă sau proastă poate să dureze foarte mult timp, fără să producă astfel de efecte. În consecinţă, acest stimulent puternic către emigraţie continuă să acţioneze o perioadă mult mai lungă [259].

Totuşi, nu aş vrea deloc să se înţeleagă că spun că popoarele nordice nu au întreprins niciodată expediţiile lor decît împinşi de lipsa de hrană şi sărăcia de acasă. Mallet relatează, ceea ce este probabil adevărat, că era un obicei general la ei să ţină o adunare în fiecare primăvară, cu scopul de a chibzui în ce parte trebuie să facă război [260]; şi la un popor care avea o pasiune atît de puternică pentru război şi care credea că dreptul celui mai tare este un drept divin, nu lipseau niciodată pricinile de război. Pe lîngă această dragoste curată şi dezinteresată pentru război şi cutezanţă, neînţelegerile civile, presiunea exercitată de un duşman victorios, dorinţa de o climă mai blîndă sau alte cauze au putut uneori să îi îndemne la emigraţie. Dar privind din punct de vedere general problema aceasta, nu pot să nu cred că această perioadă a istoriei oferă un exemplu remarcabil al legii populaţiei. Această lege, cred eu, a dat impulsul iniţial şi resortul acţiunii, a furnizat resursele inepuizabile şi adeseori a pregătit cauzele imediate ale acelei succesiuni de năvăliri cutezătoare şi emigraţii care au provocat căderea imperiului roman, şi după aceea, revărsîndu-se din ţări cu populaţie rară, cum erau Danemarca şi Norvegia, vreme de aproape 200 de ani au devastat şi au călcat în picioare o mare parte din Europa. Fără presupunerea unei tendinţe de înmulţire, aproape tot atît de mare ca în Statele Unite ale Americii, faptele mi se par inexplicabile [261]. Cu o asemenea presupunere nu putem fi în încurcătură pentru a indica obstacolele împotriva unei creşteri efective a populaţiei, cînd citim amănuntele revoltătoare despre acele necontenite războaie şi acea irosire de vieţi omeneşti care au caracterizat aceste vremuri barbare.

Desigur că au existat şi obstacole mai puţin importante, dar putem să spunem, cu toată siguranţa, că la popoarele de păstori din nordul Europei războiul şi foametea au fost principalele obstacole care au făcut ca populaţia să se menţină la nivelul insuficientelor mijloace de subzistenţă pe care le aveau.

[259] Epidemiile revin mai mult sau mai puţin frecvent în funcţie de sol, poziţii, aer etc. Din această cauză unele revin în fiecare an, ca în Egipt şi Constantinopol; altele la 4, 5 ani, ca în Tripoli şi Allepo; altele de abia la 10, 12 sau 13 ani ca în Anglia, altele la 20 de ani ca în Norvegia şi insulele nordice. (Short, *History of Air*, Seasons etc. vol. II, p. 344.).

[260] *Hist. Dan.*, c. IX, p. 209.

[261] Gibbon, Robertson şi Mallet par să vorbească toţi despre expresia lui Jornandes *vagina nationum* ca fiind incorectă şi exagerată, dar mie îmi pare exact aplicabilă, deşi cealaltă expresie, *officina gentium*, sau cel puţin traducerea pe care i-au dat-o, *Storehouse of nations*, nu este potrivită.

Ex hâc igitur Scanzia insula, quasi officina gentium, aut certe velut vagina nationum egressi etc. Jornandes, *De Rebus Geticis*, p. 83.

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREȘTERII POPULAȚIEI LA POPOARELE DE PĂSTORI MODERNE

Triburile de păstori din Asia, trăind în corturi și colibe transportabile, în loc de a trăi în locuințe stabile, sînt și mai puțin legate de teritoriul lor decît păstorii din nordul Europei. Tabăra, nu solul, este țara de baștină a adevăratului tătar. Cînd furajele dintr-o anumită regiune sînt consumate, tribul pornește, potrivit obiceiului, către noi pășuni. În timpul verii înaintează spre nord, iarna se întoarce în sud și astfel, în vremuri de pace deplină, tribul capătă cunoștințe practice și familiare despre una dintre cele mai dificile operații de război. Asemenea obiceiuri aveau ca efect răspîndirea spiritului migrator și de cucerire la aceste triburi migratoare. Setea de pradă, teama de un vecin prea puternic sau inconvenientele pășunilor sărace au fost, în toate epocile, cauze suficiente pentru ca să împingă hoardele din Sciția să pătrundă cu îndrăzneală în țări necunoscute, unde puteau spera să găsească mijloace de subzistență mai bogate sau un dușman mai puțin puternic [262].

În toate invaziile lor, dar mai ales cînd erau îndreptate împotriva imperiilor civilizate din sud, păstorii sciți au fost mînați totdeauna de un instinct cît se poate de sălbatic și de nimicitor. Cînd mongolii au subjugat provinciile din nordul Chinei, s-a propus, într-o consfătuire calmă și fără grabă, să fie exterminați toți locuitorii acelei țări cu populație numeroasă, pentru ca pămînturile golite să fie transformate în pășuni pentru vite. Punerea în aplicare a acestui plan oribil a fost împiedicată de înțelepciunea și tăria unui mandarin chinez [263], dar propunerea în sine arată izbitor nu numai modul inuman în care se abuza de drepturile cuceritorului, ci și puternica forță a obișnuinței la popoarele de păstori și, în consecință, dificultatea tranziției de la viața pastorală la agricultură.

Dacă am urmări, chiar foarte fugitiv, mersul schimbător al migrațiilor și cuceririlor din Asia, creșterea rapidă a unor triburi și totala dispariție a altora, am ajunge prea departe. În timpul îngrozitoarelor năvăliri ale hunilor, invaziile răspîndite pînă departe ale mongolilor și tătarilor, sîngeroasele cuceriri ale lui Atila, Gingis Han și Tamerlan și al cumplitelor frămîntări care însoțeau dispariția ca și formarea imperiilor acestora, obstacolele împotriva creșterii populației sînt mai mult decît evidente. Citind despre distrugerile speciei umane în acele timpuri, cînd cel mai mic capriciu sau avantaj arunca, adeseori, un întreg popor într-un masacru fără nici o discriminare [264], în loc să căutăm cauzele care au împiedicat o creștere a populației, putem doar să ne minunăm de forța de înmulțire a populației care a putut să furnizeze mereu recolte de vieți omenești pentru secera fiecărui cuceritor. Cercetările noastre vor fi mai folositoare dacă se vor ocupa de situația actuală a populațiilor tătare și de obstacolele obișnuite puse înmulțirii lor, cînd nu sînt sub influența acestor zvîrcoliri violente.

Ținutul imens locuit astăzi de descendenții mongolilor și tătarilor, care păstrează aproape aceleași moravuri ca strămoșii lor, cuprinde aproape toate regiunile din centrul Asiei și se bucură de avantajele unei clime bune și temperate. Pămîntul în general are o mare fertilitate naturală. Există relativ puține

[262] Gibbon, *op. cit.* vol. IV, c. XXVI, p. 348.
[263] Ibidem, vol. VI, c. XXXIV, p. 54.
[264] Ibidem, vol. VI, c. XXXIV, p. 55.

deşerturi adevărate. Întinsele cîmpii fără un arbust, care au primit uneori această denumire, şi pe care ruşii le numesc stepe, sînt acoperite cu o iarbă deasă, minunat de bună pentru păşunea numeroaselor turme şi cirezi de vite. Defectul cel mai mare al acestui ţinut întins este lipsa de apă, dar se spune că întinderile de pămînt care au acest element vital ar fi suficiente pentru a întreţine un număr de locuitori de patru ori mai mare decît cel actual, dacă ar fi cultivate cum trebuie [265]. Fiecare hoardă sau trib are un anumit teritoriu care îi aparţine şi care cuprinde păşuni atît de vară cît şi de iarnă, iar populaţia acestui vast teritoriu probabil că este distribuită pe suprafaţa lui aproape în proporţie cu gradul de fertilitate reală al diferitelor districte.

Volney descrie corect această distribuţie obligatorie, vorbind despre beduinii din Siria. „În ţinuturile aride, adică acelea cu vegetaţie puţină, triburile sînt neînsemnate şi foarte depărtate unul de celălalt, ca în deşertul Suezului, al Mării Roşii şi în partea interioară a marelui deşert Nedjid. Acolo unde solul este mai bine acoperit de vegetaţie, ca între Damasc şi Eufrat, triburile sînt mai puternice şi mai puţin depărtate. Iar în regiunile cultivabile, cum sînt paşalîcul Alep, Hauranul şi ţinutul Gaza, taberele sînt mai numeroase şi mai apropiate una de alta [266]. Asemenea distribuire a locuitorilor, după cantitatea de hrană pe care pot să o obţină în stadiul actual al activităţii şi obiceiurilor lor, este valabilă pentru Tartaria Mare, ca şi pentru Siria şi Arabia şi de fapt este la fel de aplicabilă pe întreg pămîntul, deşi comerţul naţiunilor civilizate o împiedică de a fi atît de evidentă ca în stadiile mai simple ale societăţii.

Tătarii mahomedani, care locuiesc în părţile de apus ale Tartariei Mari, cultivă o parte din pămînturile lor, dar atît de neglijent şi insuficient, încît nu le asigură o sursă principală de subzistenţă [267]. Trîndăvia şi spiritul războinic al barbarilor domneşte pretutindeni şi ei nu se resemnează uşor să obţină prin muncă ceea ce speră să obţină prin jaf. Cînd în analele Tartariei nu se găseşte un război sau o revoluţie importantă, atunci se constată că pacea internă şi activitatea lor au fost mereu întrerupte de certuri mărunte şi invazii reciproce în scopul jefuirii. Se spune că tătarii mahomedani trăiesc aproape numai din hoţie şi prădarea vecinilor, în timp de pace ca şi în timp de război [268].

Uzbecii, care stăpînesc regatul Corasan, lasă supuşilor tributari, sarţii şi turcmenii, cele mai frumoase păşuni din ţară, numai pentru că vecinii din partea aceea sînt prea săraci sau prea vigilenţi ca să le dea speranţa unui jaf reuşit. Jaful este resursa lor cea mai însemnată. Fac tot timpul incursiuni în teritoriile perşilor şi ale uzbecilor din Bucharia. Nici pacea, nici armistiţiul nu îi poate reţine, deoarece sclavii şi alte bunuri de valoare pe care le iau de acolo formează toată bogăţia lor. Uzbecii şi supuşii lor turcmenii sînt într-o continuă discordie, iar certurile lor, aţîţate deseori de prinţii din casa domnitoare, ţin ţara într-o permanentă stare de tulburări interne [269]. Turcmenii sînt totdeauna în război cu kurzii şi cu arabii, care vin deseori să le spargă coarnele vitelor şi să le răpească nevestele şi fiicele [270].

Uzbecii din Bucharia sînt socotiţi cei mai civilizaţi dintre toţi tătarii mahomedani, totuşi nu sînt cu mult mai prejos decît ceilalţi în ce priveşte jaful [271]. Sînt mereu în război cu perşii şi ocupaţi să devasteze frumoasele cîmpii

[265] *Geneal. Hist. of Tartars*, vol. II, sec. I, 8vo, 1730.
[266] *Voy. de Volney*, tom. I, c. XXII, p. 351, 8vo, 1787.
[267] *Geneal. Hist. Tart.*, vol. II, p. 382.
[268] Ibidem, vol. II, p. 390.
[269] Ibidem, p. 430, 431.
[270] Ibidem, p. 426.
[271] Ibidem, p. 459.

din provincia Corasan. Deşi ţara pe care o locuiesc are o mare fertilitate naturală şi unii din urmaşii vechilor locuitori practică paşnicele ocupaţii ale comerţului şi agriculturii, totuşi nici solul atît de bun, nici exemplul pe care îl au în faţa ochilor nu pot să îi facă să-şi schimbe vechile obiceiuri, aşa că preferă să jefuiască, să fure şi să omoare vecinii decît să se ostenească pentru a valorifica bogăţiile pe care natura le oferă din belşug [272].

Tătarii din hoarda Cazacia în Turkestan trăiesc într-o continuă stare de război cu vecinii de la nord şi răsărit. Iarna fac incursiuni către calmuci care, cam la vremea aceea, se duc să cutreiere hotarele dinspre Marea Bucharie şi regiunile de la sud de ţara lor. În partea cealaltă, ei necăjesc tot timpul pe cazacii din Jaik şi pe tătarii nogai. Vara trec munţii Vulturilor şi fac incursiuni în Siberia. Şi deşi sînt deseori foarte rău primiţi în aceste incursiuni şi întreaga lor pradă nu este egală cu ceea ce ar putea obţine cu puţină osteneală de pe pămînturile lor, totuşi preferă să se expună la nenumăratele oboseli şi pericole inerente acestui fel de viaţă, decît să se ocupe în mod serios cu agricultura [273].

Modul de viaţă al celorlalte triburi de tătari mahomedani prezintă acelaşi tablou uniform, care ar fi plictisitor de repetat, şi de aceea trimit pe cititor la *Istoria Genealogică a Tătarilor* şi valoroasele ei note. Chiar comportarea autorului acestei istorii, un han al Kowarasmului, oferă un exemplu ciudat despre modul sălbatic în care se duc în aceste ţări războaiele politice, de răzbunare sau de jaf. Invaziile sale în Bucharia Mare erau frecvente. Fiecare expediţie lăsa urme prin devastarea provinciilor şi prin totala ruinare şi distrugere a oraşelor şi satelor. Cînd numărul prizonierilor îi împiedica mişcările, îi omora pe loc fără nici un scrupul. Dorind să reducă puterea turcmenilor care erau tributarii săi, a invitat pe toţi oamenii importanţi la un ospăţ solemn şi a dat ordin să fie masacraţi, numărul lor ridicîndu-se la două mii. Le-a ars şi le-a distrus satele cu o cruzime fără margini şi a comis devastări atît de mari, încît răul făcut s-a întors împotriva autorilor, căci şi armata învingătorilor a suferit cumplit de foame [274].

Tătarii mahomedani în general urăsc comerţul şi îşi fac o datorie din jefuirea tuturor negustorilor care le cad în mînă [275]. Singurul comerţ pe care îl încurajează este comerţul cu sclavi. Aceştia formează o parte importantă a prăzii pe care o iau din incursiunile lor de jaf şi sînt consideraţi ca sursă principală a bogăţiei lor. Pe unii îi păstrează pentru propria trebuinţă, fie pentru paza cirezilor, fie ca soţii sau concubine, iar pe ceilalţi îi vînd [276]. Tătarii circasieni şi daghestani şi alte triburi din vecinătatea munţilor Caucaz, trăind într-un ţinut muntos sărac şi din această cauză mai puţin supus invaziilor, au în general o populaţie supraabundentă. Cînd nu pot obţine sclavi în modul obişnuit, fură unul de la altul, sau chiar îşi vînd soţiile şi copiii. Acest comerţ cu sclavi, atît de răspîndit la tătarii mahomedani, s-ar putea să fie una din cauzele războaielor necurmate, căci atunci cînd se iveşte perspectiva unei aprovizionări îmbelşugate în vederea acestui comerţ, nici pacea nici alianţele nu pot să îi împiedice [277].

[272] *Geneal. Hist. Tart.*, vol. II, p. 455.

[273] Ibidem, p. 573 et seq.

[274] Ibidem, vol. I, c. XII.

[275] Ibidem, vol. II, p. 412.

[276] Ibidem, p. 413.

[277] Ibidem, p. 413, 414 şi cap. XII.

„Ei motivează că este legal să aibă multe soţii căci, spun ei, ele nasc mulţi copii, pe care îi vindem pe bani sau îi schimbăm cu lucruri necesare; totuşi cînd nu au cu ce să-i hrănească,

Tătarii păgîni, calmucii și mongolii, nu se folosesc de sclavi și se spune că în general duc o viață mult mai pașnică și mai inofensivă, mulțumindu-se cu produsele cirezilor și turmelor, care formează singura lor bogăție. Rareori fac război pentru jaf și rareori năvălesc în teritoriul vecinilor, și atunci doar pentru a răzbuna un atac anterior. Totuși au și ei, uneori, războaie pustiitoare. Incursiunile tătarilor mahomedani îi silesc la apărare și represalii necontenite. Între triburile înrudite ale calmucilor și mongolilor dăinuiesc dușmănii de moarte, care, întreținute de politica abilă a împăratului Chinei, sînt continuate cu atîta dușmănie încît amenință să distrugă în întregime una sau alta din aceste populații [278].

Beduinii din Arabia și din Siria nu duc o viață mai liniștită decît locuitorii din Tartaria Mare. Chiar prin natura sa, viața de păstori pare să dea ocazii continue de război. Pășunile pe care un trib le folosește un timp constituie doar o mică parte din bunurile sale. Mari întinderi de pămînt sînt ocupate pe rînd în cursul anului și deoarece tot acest teritoriu este absolut necesar pentru subzistența anuală a tribului și considerat că îi aparține, orice violare a teritoriului, chiar dacă tribul s-ar găsi la mare distanță, este socotită o pricină de război dreaptă [279]. Alianțele și înrudirile fac ca aceste războaie să fie mai generale. Sîngele vărsat cere și mai mult sînge pentru ispășire și cum asemenea accidente s-au înmulțit de-a lungul anilor, cea mai mare parte a triburilor sînt în ceartă și trăiesc într-o stare de continuă ostilitate [280]. În vremurile dinaintea lui Mahomed s-au dat, după cum spune tradiția, 1700 de bătălii. Un armistițiu parțial de două luni, care a fost ținut cu sfințenie, trebuie considerat, potrivit unei observații juste a lui Gibbon, un exemplu încă mai grăitor despre obiceiurile lor anarhice și războinice [281].

Pierderile de vieți omenești din cauza unor asemenea obiceiuri ar părea suficiente pentru a stăvili creșterea populației. Dar probabil că efectul acestor obiceiuri este și mai puternic datorită obstacolului pe care îl ridică împotriva oricăror îndeletniciri și mai ales împotriva acelora care au ca obiect înmulțirea mijloacelor de subzistență. Chiar săparea unui puț sau construirea unui rezervor de apă necesită în prealabil unele fonduri sau o muncă, dar războiul poate să distrugă într-o zi munca din multe luni și veniturile unui întreg an [282]. Un rău pare să îl producă pe celălalt, în mod reciproc. Raritatea mijloacelor de subzistență, poate, a dat naștere obiceiurilor războinice, iar obiceiurile războinice contribuie în schimb, cu toată forța, la împuținarea mijloacelor de subzistență.

Din cauza naturii deșerturilor în care locuiesc, unele triburi par să fie inevitabil condamnate la viața de păstori [283], dar chiar acelea care locuiesc pe pămînturi bune pentru agricultură sînt prea puțin ispitite să practice această activitate atîta timp cît sînt înconjurate de vecini prădalnici. Țăranii din provinciile de frontieră ale Siriei, Persiei și Siberiei, expuși cum sînt necontenitelor incursiuni ale unui inamic care îi devastează, nu duc o viață pe care să o invidieze tătarii sau arabii nomazi. Un oarecare grad de siguranță este poate

consideră că fac un act de caritate omorînd nou-născuții, ceea ce fac și atunci cînd copiii sînt bolnavi și nevindecabili, pentru că spun că îi scapă de multe nenorociri". (Sir John Chardin, *Travels*, Harris, *Col*. b. III, c. II, p. 865.).

[278] *Geneal. Hist. Tart.*, vol. II, p. 545.

[279] Ils se disputeront la terre inculte, comme parmi nous les citoyens se disputent les héritages. Ainsi ils trouveront de fréquentes occasions de guerre pour la nourriture de leurs bestiaux et ils auront autant de choses à régler par le droit des gens qu'ils en auront peu à décider par le droit civil. (Montesquieu *Esprit de Loix*, 1. XVIII. c. XII.).

[280] Volney, *Voyage* tom. I, c. XXII, p. 361, 362, 363.

[281] Gibbon, vol. IX, c. l., p. 238, 239.

[282] Volney, *Voyage* tom. I., c. XXIII, p. 353.

[283] Ibidem, c. XXXIII, p. 350.

mai necesar decît bogăția pămîntului pentru a încuraja trecerea de la viața de păstori la aceea de agricultori, iar acolo unde această siguranță nu poate fi dobîndită, muncitorul sedentar este mai expus vicisitudinilor soartei decît cel care duce o viață nomadă și își poartă cu el tot avutul [284]. Sub guvernarea neputincioasă dar totuși asupritoare a turcilor, nu este ceva neobișnuit pentru țărani să-și părăsească satele și să-și găsească refugiul în viața de păstori, un mod de viață în care speră să poată scăpa mai ușor de jaful stăpînilor turci și al vecinilor arabi [285].

Totuși, se poate spune despre păstori, la fel ca despre vînători, că dacă numai nevoia ar putea efectua o schimbare a obișnuințelor de viață, ar mai rămîne puține triburi de păstori. Cu toate războaiele necontenite ale arabilor beduini și cu toate celelalte obstacole puse înmulțirii lor ca urmare a modului de viață, populația lor exercită o presiune atît de puternică asupra limitei mijloacelor de hrană încît sînt constrînși de nevoi la un grad de abstinență pe care numai o obișnuință veche și constantă a putut să-i învețe pe oameni să o îndure. După Volney, arabii din clasele de jos trăiesc într-o stare de mizerie și de foamete cu care sînt deprinși [286]. Triburile din deșert neagă că religia lui Mahomed a fost făcută pentru ei. „Căci", spun ei, „cum putem să facem abluțiuni cînd noi nu avem apă, cum putem să dăm pomană cînd noi nu avem avuții și de ce să postim în luna Ramadanului, cînd noi postim tot anul?" [287]

Forța și avuția unui șeic constă în numărul oamenilor din tribul său. De aceea consideră că este în interesul său să încurajeze creșterea populației, fără să se gîndească deloc cum va putea fi întreținută. Propria sa importanță depinde în mare măsură de numărul descendenților și rudelor sale [288]. Într-o stare a societății, unde forța în general procură subzistență, fiecare familie își trage puterea și importanța din numărul membrilor săi. Aceste idei acționează puternic asupra creșterii populației ca un premiu de încurajare și împreună cu un spirit de generozitate, care aproape dă naștere unei comunități de bunuri [289], contribuie la împingerea creșterii populației pînă la limita cea mai de sus și la coborîrea tuturor oamenilor în cea mai aspră sărăcie.

Obiceiul poligamiei, acolo unde au pierit mulți bărbați în război, tinde poate să producă același efect. Niebuhr constată că poligamia înmulțește familiile pînă cînd multe din ramurile lor ajung în cea mai crîncenă mizerie [290]. Urmașii lui Mahomed se găsesc în mare număr pretutindeni în răsărit și mulți dintre ei trăiesc într-o cumplită sărăcie. Un mahomedan este obligat într-o oarecare măsură la poligamie dintr-un principiu de supunere față de profetul său, care face ca una dintre cele mai mari datorii ale omului să fie procrearea copiilor, pentru a slăvi pe Creator. Din fericire, interesul individual corectează într-o oarecare măsură, ca în multe alte împrejurări, absurditatea legiuitorului, și arabul sărac este nevoit să-și adapteze supunerea religioasă la puținătatea resurselor sale. Și totuși, încurajările directe pentru creșterea populației sînt extraordinar de mari și nimic nu scoate mai puternic în evidență zădărnicia și absurditatea unor asemenea încurajări decît starea actuală a acestor ținuturi. Este recunoscut de toată lumea că populația lor, dacă nu cumva este mai puțin numeroasă decît odinioară, fără îndoială că nu este mai mare, de unde se

284 Volney, *Voyage*, p. 354.
285 Ibidem, tom. I, c. XXXIII, p. 350.
286 Ibidem, c. XXIII, p. 359.
287 Ibidem, p. 380.
288 Ibidem, p. 366.
289 Ibidem, p. 378.
290 Niebuhr, *Travels*, vol. II, c. V, p. 207.

poate trage concluzia că o creştere considerabilă a unor familii a suprimat existenţa altora. Gibbon, vorbind despre Arabia, spune că „Mărimea populaţiei depinde de mijloacele de subzistenţă, iar locuitorii acestei întinse peninsule pot fi întrecuţi la număr de locuitorii unei provincii fertile şi active" [291]. Oricare ar fi încurajările la căsătorie, această mărime nu poate fi depăşită. Atîta vreme cît arabii îşi păstrează moravurile actuale, iar ţara rămîne la actuala ei stare de cultivare a pămîntului, chiar dacă s-ar promite paradisul fiecărui om care are zece copii, numărul locuitorilor nu ar creşte decît prea puţin, dar s-ar agrava foarte mult mizeria lor. Încurajările directe la înmulţirea populaţiei nu pot deloc să schimbe aceste moravuri şi nici să promoveze cultivarea pămîntului. Poate au mai curînd o tendinţă contrarie, deoarece neliniştea permanentă din cauza sărăciei şi lipsei pe care le provoacă încurajează cu siguranţă spiritul de pradă [292] şi înmulţeşte ocaziile de război.

La tătari care, din cauză că trăiesc pe un sol mai fertil, au, prin comparaţie, vite mai multe, prada care se poate obţine din incursiunile de jaf este mai mare decît la arabi. Şi cum certurile sînt mai sîngeroase din cauza puterii mai mari a triburilor, iar obiceiul de a lua sclavi este general, pierderile de oameni în război vor fi mai importante. Aceste două circumstanţe unite permit unor hoarde de jefuitori norocoşi să trăiască în belşug prin comparaţie cu vecinii lor mai puţin întreprinzători. Profesorul Pallas face o relatare detaliată despre două triburi nomade supuse Rusiei, dintre care unul trăieşte aproape numai din jaf, iar celălalt trăieşte atît de paşnic cît îi permite neastîmpărul vecinilor săi. S-ar putea să fie interesantă urmărirea obstacolelor diferite pe care le opun creşterii populaţiei aceste obiceiuri diferite.

Chirchizii, după Pallas [293], trăiesc bine în comparaţie cu alte triburi nomade supuse Rusiei. Spiritul de libertate şi de independenţă care domneşte la ei, împreună cu uşurinţa cu care îşi pot procura o turmă îndestulătoare pentru întreţinerea lor, fac ca nici unul dintre ei să nu fie nevoit să intre în serviciul altuia. Toţi aşteaptă să fie trataţi ca fraţii, de aceea bogaţii sînt obligaţi să folosească sclavi. Se poate pune întrebarea, care sînt cauzele care împiedică clasele de jos ale poporului să se înmulţească la număr pînă ar ajunge săraci.

Pallas nu ne-a informat cît de mult a putut să contribuie la acest rezultat obiceiurile vicioase cu privire la femei şi abţinerile de la căsătorie din teama de a avea o familie. Dar descrierea pe care o face despre constituţia lor civilă şi despre înclinaţia lor neînfrînată spre jaf poate reprezenta singură o explicaţie aproape suficientă. Hanul nu poate să exercite autoritatea sa decît prin intermediul unui consiliu de persoane importante, ales de popor, şi chiar decretele astfel confirmate sînt tot timpul violate fără pedeapsă [294]. Deşi jaful şi captura de oameni, de vite şi de mărfuri, pe care chirchizii le fac la vecinii lor — kazalpacii, bucharienii, persanii, turcmenii, calmucii şi ruşii, sînt oprite prin legi, totuşi nimeni nu se teme să le mărturisească. Dimpotrivă, se laudă cu

[291] Este o împrejurare cam curioasă, că un adevăr atît de important, care a fost enunţat şi recunoscut de atît de mulţi autori, să fi fost atît de rar urmărit pînă la consecinţele sale. Oamenii nu mor de foame în fiecare zi. Cum se face atunci că populaţia se reglează după cantitatea mijloacelor de subzistenţă?

[292] Aussi arrive-t-il chaque jour des accidents, des enlèvements de bestiaux; et cette guerré de maraude est une de celles qui occupent davantage les Araves. (Volney, *Voy.* tom. I, cap. XXIII, p. 364.).

[293] Neputînd să procur lucrarea lui Pallas despre istoria naţiunilor mongole, am făcut uz aici de un rezumat general al lucrărilor călătorilor ruşi, în 4 volume oct. publicate la Berna şi Lausanne în 1781 şi 1784, intitulate *Découvertes Russes*, tom. III, p. 399.

[294] *Découv. Russ.*, tom. III, p. 389.

succesele lor în această direcţie de parcă ar fi cele mai cinstite fapte. Uneori, trec singuri hotarele spre a-şi căuta norocul, alteori se adună în trupe sub comanda unui şef capabil şi jefuiesc caravane întregi. Un mare număr de chirchizi sînt omorîţi sau luaţi sclavi în cursul acestor jafuri, dar poporului îi pasă prea puţin de această pierdere. Cînd aceste distrugeri sînt comise de aventurieri individuali, fiecare reţine ce a luat, fie că sînt vite sau femei. Sclavii de sex masculin şi mărfurile sînt vîndute bogătaşilor sau negustorilor străini [295].

Cu aceste obiceiuri, adăugate la luptele lor naţionale, care din cauza înclinaţiilor spre turbulenţă şi nestatornicie ale tribului sînt extrem de frecvente [296], putem uşor să ne închipuim că obstacolele puse creşterii populaţiei de cauze violente pot să fie atît de puternice, încît aproape să le excludă pe toate celelalte. O foamete întîmplătoare poate uneori să se abată asupra lor în timpul războaielor lor de devastare [297], al obositoarelor incursiuni de jaf sau din cauza secetelor lungi şi a mortalităţii vitelor, dar în desfăşurarea obişnuită a faptelor, apropierea sărăciei ar fi semnalul pentru o nouă expediţie de jefuire. Chirchizul sărac se va întoarce cu o pradă suficientă pentru traiul său ori îşi va pierde viaţa sau libertatea în această încercare. Cel ce se hotărăşte să fie bogat sau să moară şi nu şovăie în alegerea mijloacelor, nu poate să trăiască multă vreme sărac.

Calmucii care înainte de emigrarea lor din 1771 locuiau în stepele fertile ale Volgăi sub protecţia Rusiei, în general duceau o viaţă diferită. Rar se amestecau în războaie prea sîngeroase [298], iar puterea hanului fiind absolută [299] şi administraţia civilă reglementată mai bine decît la chirchizi, expediţiile jefuitorilor particulari erau stăvilite. Femeile calmuce sînt extrem de prolifice. Căsătoriile sterile sînt rare şi în general trei sau patru copii pot fi văzuţi jucîndu-se în jurul fiecărei colibe. Din aceasta, spune Pallas, se poate trage în mod firesc concluzia că ei trebuie să se fi înmulţit foarte mult în timpul celor 150 de ani cît au trăit liniştiţi în stepele Volgăi. El arată că motivele care i-au împiedicat să se înmulţească atît cît ar fi fost de aşteptat sînt numeroasele accidente provocate de căderile de pe cai, frecventele războaie neînsemnate dintre diferiţii lor prinţi şi cu diferiţi vecini şi mai ales numărul celor din clasele mai sărace care mor de foame, de mizerie şi de tot felul de calamităţi, ale căror victime sînt cel mai adesea copiii [300].

Se pare că atunci cînd acest trib s-a pus sub protecţia Rusiei, se despărţise de sungarezi şi nu era deloc numeros. Posesiunea stepelor mănoase de la Volga şi un trai mai liniştit l-a făcut să crească repede şi în 1662 număra 50.000 de familii [301]. De la această dată pînă în 1771, anul migraţiunii sale, se pare că s-au înmulţit foarte încet. Întinderea păşunilor pe care le aveau probabil că nu va fi permis o populaţie mult mai mare, căci la vremea fugii lor din acele locuri, enervarea hanului faţă de purtarea Rusiei era însoţită de plîngerile oamenilor din cauza lipsei de păşuni pentru numeroasele lor cirezi.

295 *Découver's Russes.* p. 396, 397, 398.

296 Ibidem, tom. III, p. 378.

297 Cette multitude dévaste tout ce qui se trouve sur son passage: ils emmènent avec eux tout le bétail qu'ils ne consomment pas, et réduisent à l'esclavage les femmes, les enfants et les hommes, qu'ils n'ont pas massacrés. (*Découv. Russ.*, tom. III, p. 390).

298 Ibidem, tom. III, p. 221. Tribul este descris aici sub numele de Torgots, care era denumirea cuvenită. Ruşii le-au dat numele mai general de calmuci.

299 Ibidem, p. 327.

300 Ibidem, tom. III, p. 319, 320, 321.

301 Ibidem, p. 221. Tookè, *View of the Russian Empire*, vol. II, b. II, p. 30. Alt exemplu de creştere rapidă se iveşte într-o colonie de calmuci botezaţi, care au primit de la ruşi un ţinut mănos pentru a se stabili. De la 8695 care era numărul lor în 1754 au crescut în 1771 la 14.000. (Tooke, *View of the Russ. Emp.*, vol. II, b. II, p. 32, 33).

Pe vremea aceea tribul număra între 55.000—60.000 de familii. Soarta tribului în această migrațiune ciudată a fost aceea pe care probabil au avut-o multe alte hoarde migratoare, care din cauza pășunilor puține sau a altor cauze de nemulțumire au încercat să caute așezări noi. Era iarnă cînd au pornit și mulți au pierit de frig, de foame și de mizerie în timpul acestei călătorii anevoioase. O mare parte au fost omorîți sau prinși de chirchizi, iar cei care au ajuns la locul de destinație, deși la început au fost bine primiți de chinezi, după aceea au fost tratați cu mare asprime [302].

Înainte de această migrațiune, clasele de jos ale calmucilor trăiseră într-o mare sărăcie și mizerie și ajunseseră să folosească în mod obișnuit orice animal, plantă sau rădăcină din care era posibil să extragă hrană [303]. Foarte rar tăiau vreuna din vitele sănătoase, cu excepția celor furate și acestea erau devorate imediat de teamă să nu fie descoperite. Caii răniți și cei istoviți peste măsură și vitele care mureau de orice boală cu excepția epidemiilor contagioase, erau socotiți hrana cea mai minunată. Unii dintre calmucii cei mai săraci mîncau mortăciunea oricît de putrezită și chiar băligarul vitelor [304]. Un mare număr de copii piereau, desigur, din cauza hranei proaste [305]. În timpul iernii, toate clasele de jos sufereau cumplit de frig și de foame [306]. În general, o treime din oile lor și adesea mult mai multe mureau în timpul iernii, cu toată îngrijirea dată, iar dacă spre sfîrșitul anotimpului venea un îngheț după ploaie și ninsoare, așa încît vitele nu mai puteau să dea de iarbă, mortalitatea cirezilor devenea generală și oamenii din clasele mai sărace erau expuși unei foamete inevitabile [307].

Frigurile rele, generate mai ales de hrana lor putredă și de miazmele infecte de care erau înconjurați, și variola, de care se temeau ca de ciumă, uneori diminuau numărul oamenilor [308], dar în general se pare că populația exercita o presiune atît de mare împotriva limitelor mijloacelor de subzistență, încît sărăcia, împreună cu bolile pe care le aduce, pot fi considerate ca principalul obstacol împotriva creșterii populației.

Un călător care ar străbate Tartaria în timpul lunilor de vară, ar vedea probabil stepe întinse neocupate și iarbă din belșug stricîndu-se din cauza lipsei vitelor care să o mănînce. Ar trage poate concluzia că țara ar putea să hrănească un număr mult mai mare de locuitori, chiar presupunînd că ar rămîne în starea lor de păstori. Dar aceasta ar fi o concluzie grăbită și neîntemeiată. Se spune că la un cal, sau la orice animal de muncă, măsura puterii sale este puterea celei mai slabe părți a corpului său. Dacă picioarele sînt subțiri și neputincioase, puterea trupului său va fi de mică importanță, sau dacă nu are putere în spinare și crupe, forța pe care ar avea-o în picioare nu ar putea să intre complet în acțiune niciodată. Același raționament trebuie aplicat puterii pămîntului de a hrăni ființele și animalele. Bogăția de hrană care se revarsă în perioadele de belșug nu poate să fie consumată în întregime de numărul redus de ființe care au putut să reziste în perioada de sărăcie. Cînd activitatea oamenilor și prevederea sînt îndrumate în modul cel mai bun, populația pe care poate să o hrănească solul se reglează după producția medie din cursul unui an. Dar la animale și în stadiile necivilizate ale omului, popu-

[302] Tooke, *View of the Russ. Emp.*, vol. II, b. II, p. 29, 30, 31. *Découv. Russ.*, tom. III, p. 221.
[303] *Découv. Russ.*, tom. III, p. 275, 276.
[304] Ibidem, p. 272, 273, 274.
[305] Ibidem, p. 324.
[306] Ibidem, p. 310.
[307] Ibidem, p. 270.
[308] Ibidem, p. 311, 312, 313.

lația va fi mult sub această medie. Tătarul ar găsi că este foarte greu să strîngă și să care cu el cantitatea de fîn care ar hrăni bine toate vitele sale în cursul iernii. I-ar stînjeni mișcările, l-ar expune la atacuri din partea dușmanilor și o zi nenorocoasă i-ar putea răpi toată munca dintr-o vară întreagă, deoarece în invaziile reciproce care se produc, se pare că este o practică generală aceea de a arde și de a distruge tot nutrețul și toate proviziile care nu pot fi luate [309]. De aceea, tătarul face provizii de iarnă numai pentru cele mai prețioase dintre vitele sale și lasă pe celelalte să se hrănească singure cu ierburile rare pe care le pot găsi. Această hrană săracă împreună cu frigul aspru firește că distruge un număr important de vite [310]. Populația tribului se măsoară după mărimea cirezilor sale, și numărul mediu al tătarilor, ca și al cailor care aleargă sălbatici prin pustiu, este atît de mult redus de sosirea anuală a frigului și a sărăciei din timpul iernii, încît nu pot să consume toate darurile îmbelșugate ale verii.

Seceta și anotimpurile nefavorabile au, în proporție cu frecvența lor, aceleași efecte ca și iarna. În Arabia [311] și în cea mai mare parte a Tartariei [312], seceta nu este ceva neobișnuit. Presupunînd că seceta revine la 6 sau 8 ani o dată, populația medie nu poate nicicînd să depășească cu mult numărul celor pe care poate să îi hrănească pămîntul în acești ani răi. Aceasta este adevărat pentru orice situație, dar poate că în starea vieții de păstori, omul depinde extraordinar de mult de influența anotimpurilor și o mare mortalitate a stocului de prăsilă este o nenorocire mult mai mare și mai îndelung resimțită decît o proastă recoltă de cereale. Pallas și ceilalți călători ruși vorbesc despre epizootii ca fiind foarte obișnuite în aceste părți ale lumii [313].

Cum la tătari a avea o familie este totdeauna o cinste și femeile sînt socotite foarte folositoare pentru îngrijirea vitelor și la treburile gospodăriei, nu este probabil ca mulți oameni să fie speriați de căsătorie din teama de a nu putea întreține o familie [314]. În același timp, deoarece toate soțiile sînt cumpărate de la părinții lor, trebuie să fie uneori peste puterea celor săraci să facă o asemenea achiziție. Călugărul Rubruquis, vorbind despre acest obicei, spune că, deoarece părinții își păstrează toate fiicele pînă pot să le vîndă, fetele sînt uneori foarte trecute înainte de a fi căsătorite [315]. La tătarii mahomedani femeile capturate țin locul de soții [316], dar la tătarii păgîni, care folosesc prea puțin sclavii, neputința de a cumpăra soții trebuie să acționeze asupra oamenilor mai săraci ca un obstacol împotriva căsătoriei, mai ales că prețul probabil că se menține ridicat din cauza poligamiei practicate de cei bogați [317].

Se spune despre calmuci că nu sînt geloși [318] și din frecvența bolilor venerice [319] putem deduce că există într-o oarecare măsură relații promiscue la ei.

[309] On mit le feu à toutes les meules de blé et de fourrage... Cent cinquante villages également incendiés. (*Mémoires du Baron du Tott*, tom. I, p. 272). El face o descriere detaliată a devastării unei armate de tătari și a suferințelor ei din timpul unei campanii de iarnă. Cette journée coûta à l'armée plus de 3000 hommes, et 30.000 chevaux, qui périrent de froid, p. 267.

[310] *Découvertes Russes*, vol. III, p. 261.

[311] Volney, *Voy.* vol. I, c. 23, p. 353.

[312] *Découv. Russ.*, tom. I, p. 467: II, p. 10, 11, 12 etc.

[313] Ibidem, tom. I, p. 290 etc.; II, p. 11; IV, p. 304.

[314] *Geneal. Hist. of the Tartars*, vol. II, p. 407.

[315] *Travels of Wm. Rubruquis*, în 1253. Harris, *Collection of Voy.*, I, c. II, p. 561.

[316] *Découv. Russ.*, tom. III, p. 413.

[317] Pallas remarcă numărul mic de femei și supraabundența de bărbați la calmuci, cu toate că sexul masculin este mult mai expus la tot felul de accidente. (*Découv. Russ.*, tom. III, p. 320).

[318] Ibidem, p. 239.

[319] Ibidem, 324.

De aceea, în general, s-ar părea că în această formă a vieţii de păstori pe care am cercetat-o în acest capitol, principalele obstacole care menţin populaţia la nivelul mijloacelor de subzistenţă sînt: abţinerea din cauza neputinţei de a dobîndi o soţie, obiceiurile vicioase cu privire la femei, epidemiile, războaiele, foametea şi bolile provocate de o sărăcie extremă. Primele trei obstacole şi ultimul par să fi acţionat cu mult mai puţină forţă la păstorii din nordul Europei.

CAPITOLUL 8

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREŞTERII POPULAŢIEI ÎN DIFERITE REGIUNI ALE AFRICII

Park spune despre regiunile Africei vizitate de el că nu sînt nici bine cultivate, nici bine populate. A găsit multe ţinuturi întinse şi frumoase, complet lipsite de locuitori şi în general frontierele diferitelor regate aveau o populaţie rară sau erau complet pustii. Malurile mlăştinoase ale Gambiei, Senegalului şi ale altor fluvii care se îndreptau spre mare păreau să fie neprielnice creşterii populaţiei, din cauză că erau nesănătoase [320]. Dar alte ţinuturi nu erau aşa, şi — spune el — nu era cu putinţă să priveşti minunata rodnicie a pămîntului, marile cirezi de vite, bune atît pentru hrană cît şi pentru muncă, şi să te gîndeşti la mijloacele care se ofereau de la sine pentru o întinsă navigaţie interioară, fără să plîngi că un ţinut atît de îmbelşugat dăruit de natură trebuie să rămînă în starea sa actuală, sălbatic şi neglijat [321].

Cauzele acestei neglijări rezultă totuşi limpede din descrierea pe care o face Park despre obiceiurile comune popoarelor de culoare neagră. Într-o ţară împărţită în o mie de state neînsemnate, cele mai multe independente şi invidiindu-se reciproc, este firesc, spune el, să ne închipuim că se nasc frecvent războaie din provocări foarte mărunte. Războaiele din Africa sînt de două feluri, unul numit Killi care este recunoscut făţiş şi altul Tegria, care constă din jaf şi furt. Acestea din urmă sînt foarte obişnuite, mai ales pe la începutul anotimpului uscat, cînd muncile cu strîngerea recoltei sînt terminate şi proviziile îmbelşugate. Aceste expediţii de jefuire aduc totdeauna represalii prompte [322].

Nesiguranţa proprietăţii, consecinţă a acestui permanent pericol de jefuire, are în mod inevitabil un efect cît se poate de dăunător asupra activităţii oamenilor. Părăsirea în care se găsesc toate provinciile de frontieră este o dovadă suficientă. Felul climei este nefavorabil eforturilor la popoarele de culoare neagră şi cum nu există multe ocazii pentru valorificarea surplusului de produse rezultat din munca lor, nu este cazul să ne mirăm că-n general se mulţumesc să cultive numai atît teren cît le este necesar pentru traiul lor [323]. Aceste cauze par să explice suficient starea de necultivare a pămîntului.

Pierderile de vieţi omeneşti în aceste permanente războaie şi incursiuni de jaf trebuie să fie considerabile şi Park este de aceeaşi părere cu Buffon

[320] Park, *Interior of Africa*, c. XX, p. 261, 4to.
[321] Ibidem, c. XXIII, p. 312.
[322] Ibidem, c. XXII, p. 291 et seq.
[323] Ibidem, c. XXI, p. 280.

cînd declară că, independent de cauzele violente, longevitatea este rară la negri. La 40 de ani, spune el, cei mai mulţi au părul alb şi sînt acoperiţi de zbîrcituri. Puţini dintre ei trăiesc peste 55—60 de ani[324]. Această scurtă durată a vieţii, Buffon o atribuie relaţiilor sexuale premature şi unui timpuriu şi excesif desfrîu [325]. În această problemă poate că a exagerat, dar fără să atribuim prea multă influenţă acestei cauze, pare să fie natural să presupunem că, deoarece locuitorii din ţările calde ajung la maturitate mult mai devreme decît locuitorii din ţările mai reci, probabil că mor de asemenea mai de timpuriu.

După Buffon, negresele sînt extrem de prolifice, dar din cele spuse de Park reiese că au obiceiul de a alăpta copiii 2—3 ani, şi cum soţul în acest timp îşi îndreaptă întreaga atenţie către celelalte soţii ale sale, fiecare soţie rareori are mulţi copii [326]. Poligamia este de obicei permisă la negri [327] şi, în consecinţă, mulţi bărbaţi sînt nevoiţi să trăiască necăsătoriţi, afară doar de cazul cînd am presupune un excedent de femei mai mare decît sîntem îndreptăţiţi să o facem. Această privaţiune îi loveşte mai ales pe sclavi, care, după Park, sînt în proporţie de trei la unu faţă de bărbaţii liberi [328]. Un stăpîn nu are voie să-şi vîndă sclavii din casă sau pe cei născuţi în casa lui, decît în caz de foamete, pentru a se hrăni el şi familia sa. De aceea este lesne de imaginat că nu va permite ca numărul lor să crească peste acela pe care îl poate utiliza. Sclavii care sînt cumpăraţi sau prizonierii luaţi în război sînt cu totul la dispoziţia stăpînilor [329]. Sînt adesea trataţi cu mare asprime şi dacă ar fi lipsă de femei din cauza poligamiei bărbaţilor liberi, desigur că sclavii vor fi privaţi de ele fără nici un scrupul. Puţine femei probabil că rămîn într-o situaţie de celibat strict, dar avînd în vedere numărul celor căsătorite, se pare că starea societăţii nu este favorabilă creşterii populaţiei.

Din totdeauna Africa a fost principalul tîrg de sclavi. Scurgerea populaţiei sale în acest fel a fost mare şi constantă, mai ales după introducerea lor în coloniile europene, dar poate, cum remarcă Dr. Franklin, ar fi greu de găsit golul lăsat de o sută de ani de export de negri, deşi aceştia au înnegrit jumătate din America [330]. Căci, în ciuda acestei emigraţii constante, a pierderilor de oameni din cauza războaielor fără sfîrşit şi în ciuda obstacolelor ridicate de viciu şi de alte cauze, se pare că populaţia exercită neîncetat o presiune asupra limitei mijloacelor de subzistenţă. După cum spune Park, anii de sărăcie şi de foamete sînt frecvenţi. Printre cele patru cauze principale ale sclaviei din Africa, el trece imediat după război, foametea [331]. Permisiunea expresă dată stăpînilor de a vinde sclavii din casă pentru a-şi întreţine familia, ceea ce nu au voie să facă în împrejurări mai puţin presante [332], pare să

[324] Park, *Africa* c. XXI, p. 284.

[325] L'usage prématuré des femmes est peut-être la cause de la briéveté de leur vie ; les enfants sont si débauchés, et si peu contraints par les pères et mères que dès leur plus tendre jeunesse ils se livrent à tout ce que la nature leur suggère ; rien n'est si rare que de trouver dans ce peuple quelque fille qui puisse se souvenir du temps auquel elle a cessée d'être vierge. (*Histoire Naturelle de l'Homme,* vol. VI, p. 255, 5th edit. 12 mo. 31. vols).

[326] Park, *Africa,* c. XX, p. 265. Întrucît relatările lui Park şi acelea pe care şi-a bazat observaţiile Buffon sînt probabil relatări despre populaţii diferite şi desigur în perioade diferite, nu putem să presupunem că una din ele este incorectă, fiindcă se deosebesc una de alta ; dar pînă unde se întind observaţiile lui Park, ele sînt desigur mai îndreptăţite de a fi crezute decît oricare din cele ale călătorilor care l-au precedat.

[327] Ibidem, p. 267.

[328] Ibidem, c. XXII, p. 287.

[329] Ibidem, p. 288.

[330] Franklin, *Miscell.,* p. 9.

[331] Park, *Africa,* c. XXII, p. 295.

[332] Ibidem, p. 288, note.

însemne că o mare sărăcie se face simțită destul de des. În timpul unei foamete mari, care a durat trei ani, în ținuturile Gambiei, un mare număr de oameni au devenit sclavi. Dr. Laidley l-a asigurat pe Park că în vremea aceea mulți bărbați liberi au venit și l-au rugat cu toată seriozitatea să-i treacă în rîndul sclavilor săi, pentru ca să nu îi lase să piară de foame [333]. În timpul cînd Park se afla în Manding, cei săraci duceau o mare lipsă de alimente, după cum l-a convins în mod dureros următoarea împrejurare. Cît a stat acolo, a văzut în fiecare seară cinci, șase femei care veneau la casa lui Mansa și primeau fiecare o oarecare cantitate de grîu. „Privește băiatul acela", îi spuse Mansa, arătîndu-i un copil frumos de vreo cinci ani, „mama sa mi l-a vîndut pentru hrana pe 40 de zile pentru ea și restul familiei. Am mai cumpărat un alt băiat în același mod" [334]. În Susita, un mic sat Jallonka, Park a fost informat de stăpîn că nu îi poate procura nici un fel de alimente, căci fusese în ultimul timp o mare foamete în acea parte a ținutului. L-a asigurat că înainte de a fi strîns recoltele lor prezente, toți locuitorii din Kullo nu puseseră grîu în gură 29 de zile. În acest timp se hrăniseră numai cu pulberea galbenă care se găsește în păstăile de nitta (așa este numită de indigeni), o specie de mimoză, și cu semințele de trestie de bambus, care cînd sînt bine frămîntate și pregătite seamănă mult la gust cu orezul [335].

S-ar putea spune că, deoarece, potrivit relatării lui Park, mult pămînt bun rămîne necultivat în Africa, foametea poate fi atribuită unei lipse de oameni. Dar dacă acesta ar fi cazul, cu greu putem presupune că un număr atît de mare de oameni ar fi anual trimiși afară din țară. Ceea ce lipsește de fapt popoarelor africane este securitatea proprietății și tovarășa sa obișnuită, hărnicia. Fără acestea, o înmulțire a oamenilor ar agrava doar nenorocirile lor. Dacă, pentru a popula acele regiuni care par să ducă lipsă de locuitori, am presupune că s-ar da un important premiu pentru copii, probabil că rezultatele ar fi o înmulțire a războaielor, o mărire a exportului de sclavi și o mare creștere a mizeriei, dar nu o creștere reală a populației, sau una prea mică [336].

Obiceiurile unor popoare și prejudecățile tuturor popoarelor acționează într-o oarecare măsură ca un premiu de acest fel. Negrii șangalla, după cum spune Bruce, înconjurați din toate părțile de dușmani activi și puternici și ducînd o viață de muncă aspră și de teamă continuă, simt prea puțină dorință pentru femei. Soția, nu bărbatul, este cauza poligamiei lor. Deși trăiesc în triburi sau popoare separate, totuși aceste populații se subdivid din nou în familii. În luptă, fiecare familie atacă și se apără singură, iar prada din jafuri și tîlhării este a acelora care o cîștigă. De aceea mamele, conștiente de dezavantajele unei familii mici, caută să o mărească prin toate mijloacele care le stau în putință, și datorită stăruinței lor soțul se lasă învins [337]. Motivele poligamiei la populația galla sînt aceleași. La ambele popoare prima soție cere în căsătorie o a doua femeie pentru soțul ei, iar argumentul principal pe care îl folosește este că familiile lor pot să se unească și să fie puternice și că, fiind puțini la număr, copiii ei ar putea să cadă pradă dușmanilor în luptă [338]. Este foarte probabil

[333] Park, *Africa*, p. 295.
[334] Ibidem, c. XIX, p. 248.
[335] Ibidem, c. XXV, p. 336.
[336] Cele două mari condiții amintite acum, necesare pentru o adevărată creștere a populației și anume securitatea proprietății și tovarășa sa firească, hărnicia, nu ne putem aștepta să existe la populațiile de culoare neagră atîta timp cît comerțul cu sclavi pe coastă încurajează permanent expedițiile de pradă pe care le descrie Park. Dacă acest comerț ar lua sfîrșit, am putea să sperăm, în mod rațional, că înainte de a trece un timp nu prea lung, viitorii călători vor putea să ne dea o descriere a stării societății la popoarele africane mai favorabilă decît aceea făcută de Park.
[337] Bruce, *Travels to discover the Source of the Nile*, vol. II, p. 556 4to.
[338] Ibidem, p. 223.

că această mare dorință de a avea familii numeroase își zădărnicește propriul scop și că sărăcia și mizeria pe care le pricinuiește fac ca mai puțini copii să crească pînă la maturitate decît dacă părinții și-ar limita atenția la creșterea unui număr mai mic.

Bruce este un mare prieten al poligamiei și o apără în singurul fel în care poate să fie apărată, prin afirmația că în țările în care există poligamia, proporția de fete față de băieții născuți este de 2 sau 3 la 1. Totuși, un fapt atît de extraordinar nu poate fi admis pe baza acelor cercetări vagi pe care își sprijină el părerea. Că există mult mai multe femei în viață decît bărbați în aceste regiuni este cît se poate de probabil. Chiar în Europa, unde se știe cu certitudine că se nasc mai mulți băieți decît fete, femeile în general întrec pe bărbați ca număr. Deci, putem să ne imaginăm că în țările foarte calde și nesănătoase și într-o stare barbară a societății, accidentele la care sînt expuși bărbații trebuie să fie cu mult mai numeroase. Femeile, datorită faptului că duc o viață mai sedentară, vor suferi mai puțin de pe urma soarelui arzător sau a miazmelor din mlaștini, vor fi în general mai ferite de bolile provocate de desfrîu, dar mai presus de toate, vor scăpa în mare măsură de distrugerile războiului. Într-o stare a societății în care ostilitățile nu încetează niciodată, pierderile de bărbați, numai din această cauză, trebuie să pricinuiască o disproporție mare între bărbați și femei, mai ales acolo unde este obiceiul, cum s-a relatat despre galla din Abisinia [339], de a masacra în război fără discriminare pe toți cei de sex bărbătesc, salvînd de la distrugerea generală doar femeile în vîrstă de a se căsători. Probabil că datorită disproporției reale dintre sexe, provocată de aceste cauze, s-a admis la început poligamia și tot această disproporție a contribuit, poate, să ne facă să credem mai ușor că proporția de copii de sex bărbătesc și de sex femeiesc în zonele calde este foarte diferită de ceea ce am constatat că este în zona temperată.

Bruce, cu prejudecățile sale obișnuite despre această problemă, pare să creadă că celibatul unei părți dintre femei este primejdios pentru populația unei țări. El remarcă despre Jidda, că din cauza lipsei mari de alimente, care este consecința unei extraordinare afluențe de oameni, într-un loc aproape lipsit de cele necesare vieții, puțini locuitori pot să se folosească de privilegiul acordat de Mahomed. De aceea nu pot să ia în căsătorie decît o singură femeie. Din această cauză rezultă, spune el, lipsa de populație și marele număr de femei nemăritate [340]. Dar este evident că lipsa de populație în acest loc arid rezultă numai din lipsa de alimente și că, chiar dacă fiecare bărbat ar avea patru soții, numărul oamenilor nu ar putea să crească permanent.

În Arabia Felix, după cum spune Bruce, unde orice fel de hrană este deosebit de ieftină, unde fructele pămîntului, hrana obișnuită a omului, sînt produse spontan, întreținerea unui număr oarecare de soții nu costă mai mult decît întreținerea aceluiași număr de sclave sau servitoare. Hrana lor este aceeași și o cămașă de bumbac albastră, îmbrăcămintea obișnuită a tuturor femeilor, nu este mult mai costisitoare pentru una decît pentru cealaltă. Consecința este, spune el, că celibatul femeilor este înlăturat și că numărul oamenilor, prin poligamie, crește într-o propoiție de patru ori mai mare decît în țările care sînt monogame [341]. Și totuși, cu toată această creștere împătrită, nu rezultă că vreo regiune a Arabiei este cu adevărat foarte dens populată.

Este indiscutabil că poligamia mărește numărul femeilor căsătorite și înlătură celibatul, dar cît de mult poate să ducă la creșterea populației reale

339 Bruce, *Travels to discover the Source of the Nile*, vol. IV, p. 411.
340 Ibidem, vol. I, c. XI, p. 280.
341 Ibidem, vol. I, c. XI. p. 281.

este o problemă cu totul diferită. S-ar putea să continue a împinge mai tare populația către limitele hranei. Dar în acest caz, sărăcia extrema și fără speranță pe care o provoacă nu este deloc prielnică activității. Și într-o climă în care se pare că sînt multe cauze care predispun la boală, este greu de conceput că această stare de mizerie nu contribuie foarte mult la mortalitatea extraordinară care a fost constatată în unele din aceste țări.

După Bruce, toată coasta Mării Roșii, de la Suez la Bab el Mandeb, este foarte insalubră, dar mai ales între tropice. Frigurile violente, numite aci Nedad, ocupă primul loc în această listă fatală și de obicei aduc moartea în a treia zi [342]. Deseori îi apucă frica pe străini cînd văd, deîndată ce sosesc, această mare mortalitate.

Jidda și toate regiunile Arabiei învecinate cu coasta răsăriteană a Mării Roșii sînt la fel de insalubre [343].

În Gondar, bîntuie tot timpul frigurile și locuitorii au toți o culoare cadaverică [344].

În Sirè, unul dintre cele mai frumoase ținuturi din lume, friguri infecte de soiul cel mai rău sînt aproape permanente [345]. În regiunile joase ale Abisiniei, de obicei, frigurile terțiane maligne provoacă o mare mortalitate [346]. Pretutindeni variola face ravagii mari, mai ales la popoarele mărginașe cu Abisinia, distrugînd uneori triburi întregi [347]. Se știe foarte bine că sărăcia, împreună cu hrana proastă, și lipsa de curățenie care o însoțește aproape totdeauna au ca efect agravarea bolilor primejdioase. Această nenorocire pare să domnească pretutindeni. Despre Tchagassa, lîngă Gondar, Bruce spune că locuitorii, cu toate că au recolte de trei ori pe an, sînt nespus de săraci [348]. Despre Adowa, capitala ținutului Tigré, el face aceeași remarcă, la fel și despre toți arendașii abisinieni. Pămîntul este arendat anual celui care oferă prețul cel mai mare și, de obicei, proprietarul procură sămînța și primește jumătate din producție, dar se spune că este un stăpîn foarte indulgent cel care nu mai ia un sfert în plus pentru riscul pe care și l-a asumat. Astfel, cantitatea care rămîne cultivatorului de abia este suficientă pentru a-i permite o întreținere mizeră pentru nefericita lui familie [349].

După cum afirmă Bruce, populația agow, una dintre cele mai importante din Abisinia din punct de vedere numeric, trăiește într-o stare de mizerie și sărăcie greu de închipuit. Am văzut niște femei, spune el, atît de zbîrcite și arse de soare încît de-abia păreau ființe omenești, rătăcind sub un soare arzător cu unul sau uneori doi copii în spinare și culegînd sămînța de iarba cîmpului pentru a face un fel de pîine [350]. Femeile agow încep să nască copii la unsprezece ani. Se căsătoresc în general cam la această vîrstă și nu știu ce este sterilitatea [351]. În Dixan, unul din orașele de frontieră ale Abisiniei, singurul comerț este vînzarea copiilor. Cinci sute sînt exportați anual în Arabia, iar în vreme de foamete, adaugă Bruce, de patru ori mai mult [352].

În Abisinia poligamia nu este instituită ca regulă. Bruce, într-adevăr, face o afirmație cam stranie în această problemă și spune că, deși citim în

Bruce, *Travels...*, vol. III, p. 33.
343 Ibidem, vol. I, p. 279.
344 Ibidem, vol. III, p. 178.
345 Ibidem, vol. III, p. 153.
346 Ibidem, vol. IV, p. 2.
347 Ibidem, vol. III, c. III, p. 68; c. VII, p. 178; vol. I, c. XIII, p. 353.
348 Ibidem, vol. III, c. VII, p. 195.
349 Ibidem, c. V. p. 124.
350 Ibidem, vol. III, c. XIX, p. 738.
351 Ibidem, vol. III, c. XIX, p. 739.
bidem, c. III, p. 88.

relatările iezuiților multe despre căsătorie și poligamie, totuși este un adevăr perfect constatat că în Abisinia nu există căsătoria [353]. Dar oricum ar fi, reiese limpede că puține femei trăiesc o viață de celibat în această țară și că forțele prolifice ale naturii sînt aproape toate chemate să intre în acțiune, exceptînd acolo unde sînt împiedicate de raporturi promiscue. Totuși, din starea moravurilor descrise de Bruce, aceste raporturi au o mare influență [354].

Obstacolele puse de război creșterii populației par să fie extraordinare. În ultimii 400 de ani, după cum spune Bruce, războiul nu a încetat niciodată de a pustii această țară nefericită [355], iar modul sălbatic în care este purtat îi produce distrugeri înzecite. Cînd a intrat Bruce prima oară în Abisinia, a văzut în toate părțile sate distruse pînă în temelii de către Rasul Michael în marșul său spre Gondar [356]. Bruce, care se afla în această țară în timpul războaielor civile, spune: „Rebelii începuseră să devasteze Dembea și arseseră toate satele din cîmpie de la răsărit la apus, lăsînd un deșert între Michael și Fasil... Adeseori regele se urca în vîrful turnului palatului său și privea cu cea mai mare mîhnire arderea satelor sale bogate din Dembea" [357]. În altă parte spune: „Întregul ținut Degwessa a fost complet distrus. Bărbații, femeile și copiii au fost în întregime exterminați, fără deosebire de vîrstă și sex. Casele au fost rase pînă la pămînt și ținutul din jur a rămas pustiu ca după potop. Satele aparținînd regelui au fost la fel de aspru tratate. Din toate părțile se auzeau strigăte, dar nimeni nu îndrăznea să propună vreun mijloc de ajutorare" [358]. În Maitsha, una din provinciile Abisiniei, i s-a spus că dacă ar întîlni vreodată un bătrîn, va putea să fie sigur că este străin, căci toți cei care erau băștinași mureau tineri în război [359].

Dacă tabloul situației din Abisinia făcut de Bruce corespunde cît de cît adevărului, atunci el pune într-o lumină foarte puternică forța acelui principiu de creștere care face ca o populație să crească și să se mențină exact la nivelul mijloacelor de subzistență, cu toate obstacolele ridicate de războaie, boli pestilențiale și relații sexuale libertine, care acționează toate într-o măsură extraordinar de mare.

La populațiile care se mărginesc cu Abisinia durata vieții este foarte scurtă. O femeie șangalla la 22 de ani, după cum spune Bruce, este mai sbîrcită și mai deformată decît o femeie europeană la 60 de ani [360]. S-ar părea deci, că în toate aceste țări, ca și la păstorii nordici pe vremea migrațiilor lor necontenite, generațiile se succed extrem de rapid. Diferența dintre aceste două exemple este că străbunii noștri din nord mureau departe de propria lor țară, pe cînd aceștia mor acasă. Dacă la aceste popoare s-ar ține registre exacte de decese, nu am nici o îndoială că ar rezulta că, incluzînd și pe cei ce mor în războaie, mortalitatea anuală este de cel puțin 1 din 17 sau 18, în loc de 1 din 34, 36 sau 40, ca în majoritatea statelor europene.

Descrierea pe care o face Bruce, a unor părți din regiunea prin care a trecut la întoarcerea acasă reprezintă un tablou mai îngrozitor chiar decît situația din Abisinia și arată cît de puțin depinde creșterea populației de numărul nașterilor, în comparație cu dependența față de producția mijloacelor

[353] Bruce, *Travels...*, c. XI, p. 306.
[354] Ibidem, p. 292.
[355] Ibidem, vol. IV, p. 119.
[356] Ibidem, vol. III, c. VII, p. 192.
[357] Ibidem, vol. IV, c. V, p. 112.
[358] Ibidem, vol. IV, p. 258.
[359] Ibidem, c. I, p. 14.
[360] Ibidem, vol. II, p. 559.

de hrană și toate acele circumstanțe naturale sau politice care influențează această producție.

„La șase și jumătate", spune Bruce, „am ajuns la Garigana, un sat ai cărui locuitori pieriseră toți de foame cu un an înainte. Oasele acestor nenorociți erau toate neîngropate și împrăștiate pe suprafața terenului unde mai înainte se ridica satul. Am făcut tabără printre oasele morților, nu s-a putut găsi nici un spațiu liber" [361].

Despre alt oraș sau sat din drumul său notează : „Forța celor din Teawa constă din 25 de călăreți. Restul locuitorilor erau cam 1200 de arabi goi, nenorociți și neajutorați, la fel cu toți cei ce trăiesc în sate. ... Aceasta era situația din Teawa. Nu putea face altceva decît să aștepte pînă cînd arabii din Daveina s-ar hotărî să o atace, cînd cîmpurile de cereale fiind arse și distruse într-o singură noapte de o ceată de călăreți, oasele locuitorilor împrăștiate pe pămînt ar fi tot ce ar rămîne din Teawa, la fel ca din acel nenorocit sat Garigana" [362].

„Între Teawa și Beyla nu există apă. Odinioară Indedidema și un număr de sate erau aprovizionate cu apă din puțuri și aveau bogate culturi de porumb, semănate în preajma satelor. Blestemul acelei țări sînt arabii din Daveina care au distrus Indedidema și toate satele din jur. Le-au astupat puțurile, le-au ars recoltele și au lăsat pe toți locuitorii să moară de foame" [363].

Curînd după ce a plecat din Sennaar, el spune : „Am început să vedem efectele cantității neîndestulătoare de ploaie. Era semănat grîu puțin și atît de tîrziu încît de-abia ieșise deasupra pămîntului. Se pare că ploile încep mai tîrziu, cu cît se îndreaptă spre nord. Mulți oameni erau ocupați aici cu strîngerea semințelor de iarbă pentru ca să facă un fel de pîine foarte rea. Acești oameni păreau adevărate schelete și nu este de mirare, deoarece trăiesc cu o asemenea hrană. Nimic nu mărește mai mult primejdiile călătoriei și prejudecățile împotriva străinilor, decît lipsa de alimente în țara prin care trebuie să treci" [364].

„Am sosit la Eltic, un sat răzlețit la vreo jumătate de milă departe de Nil, în nordul unei întinse cîmpii goale. Peste tot pășuni, cu excepția malurilor fluviului, care sînt acoperite cu pădure. Acum nu am mai văzut grîu semănat. Oamenii aici aveau aceeași ocupație deprimantă ca și cei pe care îi văzusem mai înainte, aceea de a culege sămînță de iarbă" [365].

În astfel de circumstanțe naturale și politice, cu toate că un grad mai mare de prevedere, hărnicie și securitate ar putea să amelioreze foarte mult situația și să crească numărul populației, nașterea unui număr mai mare de copii, fără a fi însoțită de aceste ameliorări, nu ar face decît să agraveze mizeria lor, iar populația ar rămîne pe loc.

La fel se poate spune despre Egipt, o țară odinioară înfloritoare și cu populație numeroasă. Actuala ei stare de plîns nu a fost provocată de slăbirea legii creșterii populației, ci de slăbirea principiului de hărnicie și prevedere, din cauza nesiguranței proprietății, ca urmare a unei guvernări cît se poate de tiranice și asupritoare. În Egipt legea creșterii populației face în prezent tot ceea ce îi stă în putință : menține populația exact pînă la nivelul mijloacelor de subzistență. Dacă forța acestei legi ar fi de zece ori mai mare decît este în realitate, nu ar putea face mai mult.

[361] Bruce, *Travels...*, vol. IV, p. 349.
[362] Ibidem, p. 353.
[363] Ibidem, vol. IV, p. 411.
[364] Ibidem, p. 511.
[365] Ibidem, p. 511.

Vestigiile vechilor lucrări, întinsele lacuri, canalele şi marile conducte de apă destinate să ţină Nilul sub control, servind ca rezervoare pentru a procura apa în anii secetoşi şi ca drenaje şi locuri de scurgere pentru a împiedica supraabundenţa de apă în anii ploioşi, ne indică suficient că locuitorii de altă dată ai Egiptului reuşeau, prin măiestrie şi hărnicie, să fertilizeze din revărsările fluviului lor o suprafaţă mult mai mare de pămînt decît se face în prezent. Reuşeau de asemenea să înlăture, într-o oarecare măsură, nenorocirile pe care le suferă astăzi atît de des din cauza revărsărilor sau prea bogate sau insuficiente [366]. S-a spus despre guvernatorul Petronius că efectuînd prin măiestrie ceea ce natura refuza, el a făcut să domnească abundenţa în Egipt într-o vreme cînd revărsarea a fost atît de insuficientă încît era cazul să se producă o foamete, ca totdeauna în trecut [367]. O revărsare prea mare este la fel dăunătoare pentru cultivator ca una neîndestulătoare. De aceea, cei vechi aveau drenaje şi locuri de scurgere pentru a împrăştia apele de prisos peste nisipurile însetate ale Libiei, făcînd bun de locuit chiar deşertul. Aceste lucrări sînt acum toate prea ruinate pentru a mai putea fi reparate şi din cauza proastei gospodăriri, adeseori fac mai mult rău decît bine. Cauzele acestei neglijenţe şi în consecinţă ale reducerii mijloacelor de subzistenţă, ţin, în mod evident, de marea ignoranţă şi brutalitatea guvernării, împreună cu starea mizerabilă a poporului. Mamelucii, care deţin principala putere, nu se gîndesc decît la îmbogăţire şi în acest scop folosesc metoda cea mai simplă, şi anume de a înşfăca bani şi bunuri oriunde pot fi găsite, de a le smulge prin violenţă de la cel care le posedă şi de a impune mereu contribuţii noi şi arbitrare [368]. Ignoranţa şi brutalitatea lor, precum şi starea de permanentă alarmă în care trăiesc, îi împiedică de a se gîndi să îmbogăţească ţara, pentru ca astfel să o pregătească mai bine pentru jaful lor. De aceea nu poţi aştepta de la guvernare nici o lucrare publică, şi nici un proprietar individual nu îndrăzneşte să întreprindă o îmbunătăţire care ar însemna că posedă capital, deoarece ar fi probabil semnalul imediat pentru jefuirea lui. În asemenea condiţii, nu putem să fim surprinşi de faptul că lucrările vechi sînt neglijate, că pămîntul este prost cultivat şi că mijloacele de subzistenţă, şi în consecinţă populaţia, sînt foarte mult reduse. Dar atît de mare este fertilitatea naturală a Deltei graţie revărsărilor Nilului, încît fără a se folosi vreun capital pentru teren, fără drept de succesiune şi în consecinţă aproape fără drept de proprietate, delta totuşi hrăneşte o populaţie considerabilă în comparaţie cu întinderea ei. Dacă proprietatea ar fi sigură şi hărnicia bine dirijată, această populaţie ar fi suficientă pentru ca treptat să îmbunătăţească şi să extindă cultivarea pămîntului, redînd ţării vechea ei stare de prosperitate. Se poate spune cu toată siguranţa despre Egipt că nu lipsa de populaţie i-a frînat activitatea, ci că lipsa de activitate i-a frînat creşterea populaţiei.

Cauzele imediate care menţin populaţia la actualul nivel restrîns al mijloacelor de subzistenţă sînt chiar prea evidente. Ţăranilor li se acordă pentru întreţinere numai atît cît să îi ţină în viaţă [369]. Un fel de pîine nenorocită făcută din „dura'' fără drojdie şi fără aromate, apa rece şi ceapa crudă constituie întreaga lor hrană. Carnea şi grăsimea, alimente care le plac nespus de mult, nu apar decît la zile mari şi numai la cei care sînt mai înstăriţi. Locuinţele lor sînt colibe făcute din pămînt, în care un străin s-ar sufoca de căldură şi fum, şi pe care deseori le vizitează, făcînd mari ravagii, bolile provocate de lipsa

[366] Bruce, *Op. cit.* vol. III, c. XVII, p. 710.
[367] Volney, *Voyage*, tom. I, c. III, p. 338vo.
[368] Ibidem, tom. I, c. XII, p. 170.
[369] Ibidem, tom. I, c. XII, p. 172.

curățeniei, de umezeală și de hrană proastă. La aceste rele fizice se adaugă o stare de alarmă permanentă, teama de jafurile arabilor și de vizitele mamelucilor, spiritul de răzbunare transmis în familii și toate relele unui război civil neîncetat [370].

În anul 1783 ciuma a făcut extrem de mari ravagii, iar în 1784 și 1785 a bîntuit în Egipt o foamete îngrozitoare, din cauza revărsării insuficiente a Nilului. Volney face un tablou îngrozitor al mizeriei pe care au îndurat-o oamenii. Străzile din Cairo, care la început erau pline de cerșetori, au rămas curînd fără ei, căci au murit sau au fugit. O mare mulțime de nenorociți, ca să scape de moarte, s-au împrăștiat prin toate țările învecinate și orașele Siriei au fost inundate de egipteni. În străzile și piețele publice se îngrămădeau schelete înfometate și muribunde. S-a recurs la cele mai revoltătoare mijloace de potolire a chinurilor foamei. Hrana cea mai dezgustătoare era devorată cu nerăbdare. Volney ne asigură că a văzut sub zidurile vechiului oraș Alexandria doi nenorociți așezați pe hoitul unei cămile, luptîndu-se cu cîinii pentru carnea putrezită. S-a estimat că în cei doi ani a pierit a șasea parte din totalul populației [371].

CAPITOLUL 9

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREȘTERII POPULAȚIEI ÎN SIBERIA DE NORD ȘI DE SUD

Locuitorii din regiunile cele mai nordice ale Asiei trăiesc mai ales din vînătoare și pescuit. De aceea se poate presupune că obstacolele care se opun creșterii numărului lor sînt de aceeași natură cu acelea care acționează la indienii americani, cu diferența că obstacolele puse de război sînt mult mai mici, iar obstacolele puse de foamete probabil sînt mai mari decît în regiunile temperate ale Americii. De Lesseps, care a călătorit de la Kamciatka la Petersburg, ducînd hîrtiile nefericitului Pèrouse, face o descriere deprimantă a mizeriei provocate uneori în această parte a lumii de lipsa alimentelor. El notează, în timpul cînd se afla la Bolșerețk, un sat din Kamciatka: „Ploile foarte puternice sînt dăunătoare în acest ținut, pentru că pricinuiesc revărsări care alungă peștii din rîuri. Rezultatul este o foamete îngrozitoare pentru bieții locuitori, așa cum s-a întîmplat anul trecut în toate satele de pe coasta apuseană a peninsulei. Această teribilă calamitate se abate atît de des asupra acestui ținut încît locuitorii sînt nevoiți să-și părăsească locuințele și să plece cu familiile pe malul fluviului Kamciatka, unde speră să găsească mai multe resurse, peștele fiind mai îmbelșugat în acest fluviu. Kasloff, ofițerul rus care el conducea pe de Lesseps, intenționase să continue drumul pe coasta apuseană, dar veștile despre această foamete l-au hotărît, contrar dorinței sale, să se înapoieze, decît să fie silit să se oprească la jumătatea drumului sau să

[370] Id., p. 173. Această schiță a stării țărănimii din Egipt făcută de Volney pare să fie îndeaproape confirmată de toți cei ce au scris despre acest subiect și mai ales într-o scriere valoroasă intitulată „*Considérations générales sur l'Agriculture de l'Egypt*", par L. Reynier (*Mémoires sur l'Egypt*-tom. IV, p. 1).

[371] *Voyage*, Volney, tom. I, c. XII, p. II.

moară de foame" [372]. Deşi au plecat pe alt drum, totuşi în cursul călătoriei aproape toţi cîinii care trăgeau săniile au murit din lipsă de hrană şi îndată ce unul din cîini cădea, era devorat imediat de ceilalţi [373].

Chiar în Ocoţk, un însemnat oraş comercial, locuitorii aşteaptă cu mare nerăbdare spargerea gheţurilor pe rîul Okota în primăvară. Cînd era de Lesseps acolo, stocul de peşte uscat era aproape sfîrşit. Mîncarea era atît de scumpă încît oamenii de rînd nu erau în stare să o cumpere. Cînd rîul a fost curăţat de gheţuri, a fost prinsă o cantitate uimitoare de peşte mărunt, aşa că bucuria şi gălăgia s-au înteţit. Cei mai înfometaţi au fost serviţi întîi. De Lesseps spune cu emoţie : „Nu mi-am putut opri lăcrămile văzînd cît de înfometate erau aceste biete fiinţe... Familii întregi se luptau pentru peşte, pe care apoi îl înghiţeau crud sub ochii mei" [374].

În toate ţinuturile nordice ale Siberiei, variola face un număr mare de victime. În Kameiatka, după cum spune de Lesseps, a secerat trei pătrimi [375] din locuitorii băştinaşi.

Pallas confirmă această relatare şi descriind pe ostiakii de pe Obi, care trăiesc aproape la fel, notează că această boală face ravagii îngrozitoare la ei şi poate fi considerată ca principalul obstacol în calea creşterii populaţiei [376]. Mortalitatea extraordinară a variolei la aceşti oameni este justificată foarte natural din cauza căldurii mari, a murdăriei şi a aerului infect din locuinţele lor de sub pămînt. Trei sau patru familii de ostiaki sînt înghesuite împreună într-o singură colibă şi nimic nu poate fi atît de dezgustător ca modul lor de viaţă. Nu se spală niciodată pe mîini, iar resturile putrezite de peşte şi excrementele copiilor nu sînt niciodată scoase afară. Din această descriere, spune Pallas, este uşor pentru oricine să-şi facă o idee de mirosul urît, aburii fetizi şi umiditatea iurtelor [377]. Rareori au copii mulţi. Este un lucru rar să vezi trei sau patru copii într-o singură familie, iar motivul pe care îl dă Pallas este că foarte mulţi mor la o vîrstă fragedă din cauza hranei proaste [378]. La aceasta ar trebui poate să se adauge starea de servitute jalnică şi trudită la care sînt condamnate femeile [379], ceea ce desigur că le împiedică de a fi fertile.

Samoiezii, crede Pallas, nu sînt chiar atît de murdari ca ostiakii, pentru că fac mai multă mişcare vînînd în timpul iernii, dar starea femeilor este o servitute şi mai nenorocită şi plină de trudă [380]. În consecinţă, piedica pusă creşterii populaţiei de această cauză trebuie să fie mai mare.

Cei mai mulţi dintre locuitorii acestor regiuni neospitaliere trăiesc aproape în acelaşi mod nenorocit, care, din această cauză, ar fi o simplă repetare dacă l-am descrie. Din cele ce s-au spus, putem să ne formăm o idee suficientă despre principalele obstacole care menţin populaţia actuală la nivelul puţinelor mijloace de subzistenţă pe care le oferă aceste ţinuturi posomorîte.

În unele din regiunile sudice ale Siberiei şi în ţinuturile din vecinătatea Volgăi, după descrierea călătorilor ruşi, solul este de o fertilitate extraordinară. Constă, în general, dintr-un pămînt negru, mărunt şi atît de bogat încît nu necesită şi chiar nu suferă să fie îngrăşat. Bălegarul face doar să crească grînele prea din belşug, riscînd astfel să cadă la pămînt şi să se strice. Singura metodă

[372] *Travels in Kamtschatka*, vol. I, p. 147, 8vo Eng. trans. 1790.
[373] Ibidem, vol. I, p. 264.
[374] Ibidem, vol. II, p. 252, 253.
[375] Ibidem, vol. I, p. 128.
[376] Pallas, *Voyage*, tom. IV, p. 63, 4to, 5 vols., 1788, Paris.
[377] Ibidem, p. 60.
[378] Ibidem, tom. IV, p. 72.
[379] Ibidem, p. 60.
[380] Ibidem, p. 92.

care se practică pentru refacerea acestui soi de pămînt este de a-l lăsa pîrloagă la fiecare al treilea an. Şi procedînd astfel, se spune că unele terenuri par să aibă o fertilitate inepuizabilă [381]. Totuşi, cu toate că aparent s-ar putea procura cu mare uşurinţă cea mai îmbelşugată subzistenţă, multe din aceste ţinuturi au o populaţie rară şi în nici unul din ele, poate, populaţia nu creşte în proporţia la care ne-am putea aştepta datorită naturii solului.

Asemenea ţinuturi par să se găsească în acea imposibilitate morală de creştere a populaţiei pe care James Steuart o descrie atît de bine [382]. Dacă din cauza felului guvernării sau din cauza obiceiurilor oamenilor există obstacole împotriva aşezării de ferme noi sau subîmpărţirii celor vechi, o parte a societăţii poate să sufere de sărăcie, chiar în mijlocul unei abundenţe vădite. Nu este de ajuns ca o ţară să aibă puterea de a produce hrană din abundenţă, ci starea societăţii trebuie să fie astfel încît să ofere mijloacele pentru justa repartiţie a hranei. Motivul pentru care creşterea populaţiei merge greu în aceste ţări este că o cerere de mînă de lucru prea mică împiedică acea repartiţie a produselor solului, care, cît timp împărţirile terenurilor rămîn aceleaşi, ea singură poate să facă părtaşe clasele de jos ale societăţii la belşugul pe care îl oferă solul. Felul agriculturii este extrem de simplu, necesitînd deci puţini muncitori. În unele locuri doar se aruncă sămînţa pe pîrloagă [383]. În general se cultivă hrişca şi deşi se seamănă foarte puţină, totuşi odată semănată durează cinci sau şase ani şi produce în fiecare an de 12 sau 13 ori cantitatea iniţială. Sămînţa care cade în timpul secerişului este suficientă pentru anul următor şi este necesar numai să se treacă peste ea cu grapa o dată, în primăvară. Se continuă, astfel, pînă cînd fertilitatea pămîntului începe să scadă. S-a remarcat foarte just că nici un alt fel de cultură de cereale nu poate să se potrivească atît de bine locuitorilor indolenţi din cîmpiile Siberiei [384].

Cu un asemenea sistem de agricultură şi cu manufacturi puţine sau deloc, cererea de mînă de lucru trebuie să fie foarte uşor de satisfăcut. Cerealele vor fi foarte ieftine fără îndoială, dar proporţional, munca va fi şi mai ieftină. Deşi fermierul va fi în stare să asigure o cantitate mare de hrană pentru copiii săi, totuşi salariile muncitorului său nu vor fi suficiente pentru a-i permite să-i crească uşor pe ai săi.

Dacă, observînd insuficienţa populaţiei în comparaţie cu fertilitatea pămîntului, ne-am strădui să o remediem prin acordarea unei prime pentru copii, dînd astfel putinţă muncitorului să crească un număr mai mare de copii, care ar fi consecinţa? Nimeni nu ar avea nevoie de munca acestor muncitori supranumerari care ar fi astfel aduşi pe piaţă. Chiar dacă hrana îmbelşugată pe o zi a unui om s-ar putea cumpăra cu un ban, nimeni nu ar da acestor oameni un sfert de ban pentru munca lor. Fermierul poate să facă tot ce doreşte, tot ce crede necesar pentru cultura pămîntului său, cu ajutorul propriei sale familii, ajutată de unul sau doi muncitori, pe care îi folosea şi înainte. De aceea, cum noii muncitori nu pot să îi dea ceva de care are nevoie, nu ne putem aştepta ca să îşi învingă indolenţa naturală şi să întreprindă o afacere mai mare şi mai obositoare, numai pentru a le procura gratis hrana. Într-o asemenea stare de lucruri, cînd foarte mica cerere de muncă pentru manufacturi este satisfăcută, ce vor face ceilalţi? În fapt, sînt complet lipsiţi de mijloace de subzistenţă, de parcă ar trăi pe un banc de nisip sterp. Ei trebuie să plece în altă parte, unde este nevoie de munca lor sau să moară de o sărăcie

[381] Pallas, *Voyage*, p. 5.
[382] *Polit. Econ.*, b. I, c. V, p. 30, 4to.
[383] Pallas, *Op. cit.* tom. I, p. 250.
[384] *Decouv. Russ.*, vol. IV, p. 329 8vo, 4 vols Berne.

vrednică de plîns. Dacă ar fi feriți de a ajunge în această situație disperată, dîndu-li-se o subzistență insuficientă, prin folosirea cu totul ocazională a muncii lor, este evident că, deși ei ar putea să trăiască, nu ar fi însă în stare să se căsătorească și să continue să mărească numărul populației.

Dacă în cele mai bine cultivate și în cele mai populate țări ale Europei, actuala împărțire a terenurilor și fermelor ar fi avut loc fără să fi fost urmată de introducerea comerțului și a manufacturilor, creșterea populației s-ar fi oprit demult din lipsa totală de motive pentru cultivarea mai departe și din lipsa de cerere de muncă ce ar fi rezultat. Deci, este evident că extraordinara fertilitate a regiunii de care ne ocupăm acum mai curînd ar agrava decît ar micșora dificultățile.

Se va spune probabil că, dacă ar exista mult pămînt bun nefolosit, s-ar face noi așezări omenești și noi împărțiri și că populația excedentară și-ar cultiva hrana proprie și ar da naștere unei cereri de hrană, ca în America.

Așa s-ar întîmpla, fără îndoială, în prejurări favorabile, dacă, de exemplu, în primul rînd, pămîntul ar fi de natură să ofere pe lîngă cereale, toate celelalte materiale absolut necesare. În al doilea rînd, dacă acest pămînt ar fi de cumpărat în loturi mici, iar proprietatea garantată de o guvernare liberă. Și în al treilea rînd, dacă deprinderi de hărnicie și de economie ar fi larg răspîndite în marea masă a poporului. Dar lipsa oricăreia din aceste condiții ar ridica obstacole sau ar putea să oprească total creșterea populației. Un pămînt care dă cele mai îmbelșugate recolte de cereale ar putea să fie cu totul nepotrivit pentru așezări omenești extensive și generale din cauza lipsei lemnului sau a apei. Economiile individuale s-ar îndrepta fără plăcere și foarte încet către cultura pămîntului dacă arendarea fermelor s-ar face în condiții nesigure sau înjositoare. Oricît de lesnicioasă ar fi producția, nu s-ar putea realiza o creștere permanentă și o justă repartiție a bunurilor necesare vieții în condițiile unor înrădăcinate deprinderi de indolență și de lipsă de prevedere.

Este evident că împrejurările favorabile, despre care am vorbit aici, în Siberia nu au fost îmbinate și chiar presupunînd că nu ar exista defecte fizice în natura solului care ar trebui să fie învinse, dificultățile morale și politice în calea unei creșteri rapide a populației nu vor ceda decît foarte încet în fața celor mai bine dirijate eforturi. În America, creșterea rapidă a capitalului agricol este determinată într-o mare măsură de economiile din salariile mari ale muncii obișnuite. O sumă de cel puțin 30 sau 40 de lire sterline este considerată necesară pentru a da putință unui tînăr harnic să înceapă o plantație proprie în așezările îndepărtate. O asemenea sumă poate fi economisită în cîțiva ani fără mare greutate în America, unde munca este foarte căutată și plătită cu un preț mare. Dar muncitorul supranumerar din Siberia ar găsi că este extrem de greu să strîngă fondurile care i-ar da putința să construiască o casă, să cumpere vite și unelte și să trăiască pînă ar putea să pună la punct pămîntul cel nou și să obțină un venit îndestulător. Chiar copiii fermierului, cînd ar crește mari, nu ar procura ușor fondurile necesare. Într-o stare a societății în care piața pentru cereale este foarte restrînsă și prețul foarte scăzut, cultivatorii sînt totdeauna săraci și deși s-ar putea să fie în stare să asigure cu îndestulare o hrană simplă pentru familia lor, totuși nu pot să strîngă un capital pe care să-l împartă între copiii lor și să le dea astfel putința de a întreprinde cultivarea unor pămînturi noi. Chiar dacă acest capital necesar ar fi foarte mic, fermierul poate că nu este în stare să dobîndească nici măcar această sumă mică, pentru că atunci cînd cultivă o cantitate de

cereale mai mare decît de obicei, nu găseşte cumpărător pentru ea [385] şi nu poate să o transforme în nici un fel de articol de durată, care să permită vreunuia din copii să aibă la dispoziţie, în viitor, o parte echivalentă de subzistenţe sau de muncă [386]. De aceea, adeseori se mulţumeşte să cultive numai ceea ce este suficient pentru nevoile imediate ale familiei sale şi pentru piaţa restrînsă cu care este obişnuit. Şi dacă are o familie numeroasă, mulţi dintre copii probabil că ajung în rîndul muncitorilor şi înmulţirea lor mai departe este stăvilită, ca în cazul muncitorului descris mai înainte, de lipsa mijloacelor de subzistenţă.

Prin urmare, nu de o încurajare directă la procreare şi la creşterea copiilor este nevoie în aceste ţinuturi pentru a mări populaţia lor, ci de crearea unei cereri efective pentru produsele solului, prin promovarea mijloacelor pentru repartiţia acestor produse. Aceasta se poate realiza numai prin introducerea manufacturilor şi prin atragerea cultivatorului către ele, în acest fel lărgindu-se piaţa internă.

Ecaterina a II-a, împărăteasa Rusiei, a încurajat atît manufacturile, cît şi cultivatorii şi a procurat străinilor de tot felul capital fără nici o dobîndă, pe un anumit număr de ani [387]. Aceste eforturi bine dirijate, adăugate la ceea ce făcuse Petru I, au avut un efect considerabil, după cum era de aşteptat. Teritoriile ruseşti, în special părţile asiatice, care dormitaseră sute de ani cu o populaţie aproape staţionară sau cel mult crescînd foarte încet, pare să se fi pus deodată în mişcare în anii din urmă. Cu toate că populaţia celor mai fertile provincii ale Siberiei este încă foarte insuficientă faţă de bogăţia solului, totuşi, în unele din ele, agricultura înfloreşte într-o măsură care nu este de trecut cu vederea, şi se cultivă mari cantităţi de cereale. În timpul unei foamete generale, care a bîntuit în 1796, provincia Iseţk a fost în stare, cu toată recolta slabă, să aprovizioneze în mod obişnuit turnătoriile şi metalurgiile din Urali, pe lîngă aceasta scăpînd de ororile foametei toate provinciile învecinate [388]. Iar în teritoriul Krasnoiarsk, pe malurile Ienisei-ului, cu toată nepăsarea şi beţia locuitorilor, abundenţa de cereale este atît de mare încît nu se ştie ca vreodată să fi fost o recoltă rea [389]. Pallas observă just că, dacă ţinem seama că mai puţin de două sute de ani în urmă Siberia era o pustietate complet necunoscută, şi în ce priveşte populaţia chiar mult în urma celor mai pustii ţinuturi din America de Nord, putem pe drept cuvînt să fim uimiţi de situaţia prezentă a acestei regiuni şi de mulţimea de locuitori ruşi, care ca număr întrec cu mult pe băştinaşi [390].

Cînd a fost Pallas în Siberia, alimentele erau extraordinar de ieftine în aceste districte fertile, mai ales în împrejurimile Krasnoiarsk-ului. Un pud, adică 40 de livre, de făină de grîu se vindea cu vreo $2^1/_2$ penny, un bou cu

[385] Il y a fort peu de débit dans le pays, parceque la plupart des habitants sont cultivateurs, et élèvent eux-mêmes des bestiaux. Pallas, *Voyage*, tom. IV, p. 4.

[386] Afară de cauzele menţionate aci, am fost informat de curînd că unul din motivele principale pentru care mari întinderi de pămînt bogat rămîn necultivate în această parte a lumii sînt roiurile de lăcuste care în anumite anotimpuri acoperă aceste ţinuturi şi de ale căror distrugeri este imposibil să fie apărate grînele în creştere.

[387] Tooke, *View of the Russian Empire*, vol. II, p. 242. Principalul rezultat, poate, al acestor aduceri de străini a fost introducerea de oameni liberi în locul sclavilor, şi a hărniciei germane în locul indolenţei ruseşti. Dar introducerea acelei părţi de capital care constă din maşinării ar fi de o mare importanţă, iar ieftinătatea mărfurilor fabricate ar da curînd cultivatorilor gustul pentru ele.

[388] Pallas, *Voyage*, tom. III, p. 10.

[389] Ibidem, tom. IV, p. 3.

[390] Ibidem, p. 6.

5 sau 6 şilingi şi cu 3—4 şilingi o vacă [391]. Această ieftinătate anormală, datorată unei lipse de vînzare pentru produsele solului, era poate principala stavilă pusă activităţii. În perioada care s-a scurs de atunci, preţurile s-au ridicat considerabil [392]. De aceea, putem trage concluzia că s-a dobîndit într-o mare măsură ceea ce lipsea şi că înmulţirea populaţiei merge înainte, cu paşi mari şi repezi.

Pallas totuşi se plînge că intenţiile împărătesei cu privire la popularea Siberiei nu au fost totdeauna bine îndeplinite de organele subordonate şi că proprietarii, în grija cărora a fost lăsată această operaţie, adeseori au trimis acolo colonişti care, din cauza vîrstei, a bolii şi a lipsei de hărnicie, au fost din toate punctele de vedere nepotriviţi scopului [393]. Chiar imigranţii germani din districtele de lîngă Volga, după Pallas, sînt deficitari în acest din urmă punct [394], care este desigur unul esenţial. Într-adevăr, se poate afirma cu toată siguranţa că importul de hărnicie are mult mai multă însemnătate pentru populaţia unei ţări decît importul de bărbaţi şi femei considerat numai din punct de vedere al numărului lor. Dacă ar fi posibil să se schimbe dintr-o dată deprinderile unui popor întreg şi să se dirijeze după plac activitatea lui, nici o guvernare nu ar fi vreodată nevoită să încurajeze coloniştii străini. Dar schimbarea unor deprinderi de mult căpătate este dintre toate faptele îndrăzneţe cea mai dificilă. Trebuie să treacă mulţi ani în împrejurările cele mai favorabile, înainte ca ţăranul siberian să aibă hărnicia şi zelul unui muncitor englez. Şi cu toate că guvernarea rusească s-a străduit neîncetat să convertească la agricultură triburile de păstori din Siberia, totuşi multe persistă cu încăpăţînare să sfideze toate încercările făcute pentru a-i dezvăţa de trîndăvia lor dăunătoare [395]. Multe alte obstacole contribuie pentru a împiedica creşterea rapidă a coloniilor ruseşti pe care forţa de procreare ar permite-o. Unele din ţinuturile joase ale Siberiei sînt nesănătoase din cauza numeroaselor mlaştini din cuprinsul lor [396], iar epizootiile puternice şi distrugătoare sînt frecvente [397]. În districtele de lîngă Volga, cu toate că pămîntul este fertil de la natură, totuşi seceta este atît de frecventă încît rareori au mai mult de o recoltă bună din trei [398]. Coloniştii din Saratov, după ce fuseseră colonizaţi cîţiva ani, au fost nevoiţi din această cauză să se mute în alte districte. Întreaga cheltuială pentru construirea caselor, care se ridică la peste un milion de ruble, le-a fost restituită de împărăteasă [399]. În scopul siguranţei sau al înlesnirii, casele fiecărei colonii sînt clădite alăturate sau aproape alăturate şi nu răspîndite pe diferite loturi de fermă. Ca urmare, curînd se simte lipsa de spaţiu în imediata vecină-

[391] Pallas, *Voyage*, p. 3.

[392] Tooke, *View of the Russian Empire*, vol. III, p. 239.

[393] Pallas, *Op. cit.* tom. IV, p. 5.

[394] Ibidem, p. 253.

[395] Tooke, *Russian Empire*, vol. III, p. 313.

[396] Pallas, *Op. cit.* tom. III, p. 16. Deşi în ţinuturile unde puterea de procreare nu intră niciodată complet în acţiune, anotimpurile nesănătoase şi epidemiile au un efect prea mic asupra populaţiei medii, totuşi în coloniile noi, care au condiţii diferite în această privinţă, împiedică sensibil creşterea populaţiei. Această distincţie nu este înţeleasă suficient. În ţinuturile în care populaţia este staţionară sau în creştere foarte lentă, dacă toate obstacolele puse imediat creşterii populaţiei, care au fost amintite, ar continua să se menţină, nici o abundenţă de hrană nu ar putea să crească efectiv numărul oamenilor. Dar tocmai o astfel de abundenţă acţionează prin diminuarea obstacolelor imediate, care înainte erau predominante. Dar acelea care ar rămîne, fie din cauza dificultăţii de a schimba deprinderile, fie din cauza oricăror condiţii nefavorabile ale pămîntului sau ale climei, vor continua totuşi să acţioneze, împiedicînd puterea de procreare de a-şi produce întregul efect.

[397] Pallas, *Op. cit.*, tom. III, p. 17, tom. V, p. 411.

[398] Ibidem, tom. V, p. 252 et seq.

[399] Tooke, *Russian Empire*, vol. II, p. 245.

tate a satului, în timp ce pămînturile depărtate rămîn într-o stare de cultivare incompletă. Observînd aceasta în colonia Kocesnaia, Pallas a propus ca o parte din ei să fie mutați de împărăteasă în alte districte, pentru ca restul să fie lăsați mai în largul lor [400]. Această propunere pare să facă dovada că împărțiri spontane de acestfel nu aveau loc deseori și că nici copiii coloniștilor nu ar găsi totdeauna un mod ușor de a întemeia, ei înșiși, o colonie și de a crește copii la rîndul lor. Se spune că în colonia înfloritoare a Fraților Moravi din Sarepta, tinerii nu se pot căsători fără consimțămîntul preoților și că acest consimțămînt în general nu se acordă decît tîrziu [401]. De aceea s-ar părea că, printre obstacolele împotriva creșterii populației, chiar în aceste colonii noi, obstacolul preventiv are partea sa. Populația nu poate niciodată să crească foarte repede decît cînd prețul real al muncii obișnuite este foarte ridicat, ca în America. Dar în această parte a teritoriilor rusești, din cauza stării societății și a consecinței acestei stări, lipsa unei desfaceri adecvate a produsului activității, creșterea prețului real al muncii, care de obicei însoțește noile colonii și este de cea mai mare importanță pentru dezvoltarea lor rapidă, aici nu se produce decît într-o măsură neînsemnată [402].

CAPITOLUL 10

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREȘTERII POPULAȚIEI ÎN ȚĂRILE SUPUSE TURCIEI ȘI ÎN PERSIA

În regiunile asiatice ale imperiului turc, nu va fi greu de urmărit, din relatările călătorilor, obstacolele împotriva creșterii populației și cauzele declinului actual. Și cum moravurile turcilor se deosebesc prea puțin, fie că trăiesc în Europa sau în Asia, nu merită osteneala de a face obiectul unei examinări separate.

Cauza fundamentală a numărului redus pe care îl are populația Turciei, în comparație cu întinderea teritoriului, este fără îndoială natura guvernării. Tirania, slăbiciunea, legile proaste, aplicarea lor și mai proastă, împreună cu nesiguranța proprietății rezultată din acestea, ridică astfel de obstacole în calea agriculturii încît mijloacele de subzistență descresc inevitabil cu fiecare an și cu ele, firește, numărul populației. *Miri* sau impozitul agricol general plătit sultanului este în sine moderat [403], dar prin abuzurile inerente guvernării turcești, fiecare pașă și reprezentanții lor au descoperit mijlocul de a-l face

[400] Pallas, *Op. cit.*, tom. V, p. 253.
[401] Ibidem, p. 175.
[402] S-ar putea ca și alte cauze, pe care nu le-a observat Pallas, să contribuie la restrîngerea populației din Siberia. În general, trebuie observat în ce privește toate obstacolele imediate împotriva creșterii populației, pe care le-am menționat deja sau voi avea ocazia să le menționez, că, întrucît este evident imposibil de stabilit măsura în care acționează fiecare și proporția întregii forțe de procreare pe care o împiedică, nici un fel de deducții în legătură cu starea exactă a populației nu pot să fie trase din ele à priori. Principalele obstacole la două popoare diferite pot să pară că sînt exact de același fel, dar dacă sînt diferite în ce privește gradul, rata creșterii la fiecare va fi desigur cît se poate de diferită. De aceea tot ce se poate face este de a proceda ca la cercetările fizice, adică întîi să se observe faptele și apoi să fie explicate în lumina celor mai bune cunoștințe care pot fi obținute.
[403] Volney, *Op. cit.*, tom. II, c. XXXVII, p. 373. 8vo, 1787.

dezastruos. Deşi nu pot să modifice radical impozitul care a fost stabilit de sultan, ei au introdus o mulţime de schimbări care, fără să se numească aşa, produc toate efectele unei majorări[404]. În Siria, după cum spune Volney, avînd la dispoziţia lor cea mai mare parte a pămîntului, ei împovărează cu condiţii oneroase concesiunile de terenuri şi pretind jumătate, uneori două treimi, din recoltă. Cînd secerişul s-a terminat, fac şicane pentru pierderi şi deoarece au puterea în mîinile lor, iau cu ei tot ceea ce cred că li se cuvine. Dacă este un an rău, pretind totuşi aceeaşi sumă şi pun în vînzare tot ce posedă sărmanul ţăran. La aceste asupriri permanente se adaugă o mie de jecmăneli întîmplătoare. Uneori un sat întreg este pus la contribuţie pentru o ofensă reală sau imaginară. La numirea fiecărui guvernator se storc daruri arbitrare. Se cere pentru caii lui iarbă, ovăz şi paie. Misiunile sînt înmulţite pentru ca soldaţii care duc ordinele să poată trăi pe spinarea ţăranilor muritori de foame, pe care îi tratează cu cea mai brutală obrăznicie şi nedreptate[405].

Consecinţa acestor jefuiri este că locuitorii cei săraci, ruinaţi şi incapabili să mai plătească miri-ul, devin o povară pentru sat sau fug la oraş. Dar miri-ul nu poate fi modificat şi suma de perceput trebuie să fie găsită undeva. Partea celor care au fost alungaţi în felul acesta din casele lor cade asupra locuitorilor care au rămas, a căror sarcină, deşi uşoară la început, devine acum insuportabilă. Dacă vin doi ani consecutivi de secetă şi foamete, întregul sat este ruinat şi părăsit, iar impozitul pe care ar fi trebuit să-l plătească este perceput de pe pămînturile vecine[406].

Acelaşi procedeu este utilizat pentru impozitul pe creştini, care a fost urcat prin aceste mijloace de la 3, 5 şi 11 piaştri, cît a fost fixat la început, la 35 şi 40, ceea ce sărăceşte complet pe cei de la care este perceput şi îi obligă să părăsească ţara. S-a observat că aceste impozite exagerate au progresat rapid în ultimii patruzeci de ani, timp de cînd datează declinul agriculturii, depopularea ţării şi scăderea cantităţii de numerar adus la Constantinopol[407].

Hrana ţăranilor se reduce aproape peste tot la o turtă mică de orz sau de mei, ceapă, linte şi apă. Ca să nu piardă nimic din cerealele lor, lasă în ele tot felul de seminţe sălbatice, care deseori provoacă urmări supărătoare. În munţii Liban şi Nablous, în timp de foamete, culeg ghindele stejarilor, pe care le mănîncă după ce le-au fiert sau le-au copt în cenuşă[408].

Ca o consecinţă firească a acestei mizerii, arta cultivării pămîntului este într-o stare de plîns. Cultivatorul aproape nu are unelte, iar cele pe care le are sînt foarte proaste. Plugul său adesea nu este decît ramura unui copac tăiată sub o bifurcaţie, şi folosit fără roţi. Pămîntul este arat cu măgari sau vaci, rareori cu boi, căci ar vădi prea multă bunăstare. În districtele ameninţate de arabi, cum este Palestina, ţăranul trebuie să semene cu arma în mînă. Grînele sînt secerate cînd de abia s-au îngălbenit şi sînt ascunse în gropi subterane. Pentru însămînţare se foloseşte cît se poate de puţină sămînţă, pentru că ţăranii nu seamănă mai mult decît ceea ce este necesar pentru hrana lor. Întreaga lor activitate se mărgineşte la satisfacerea nevoilor imediate, şi pentru a procura puţină pîine, cîteva cepe, o cămaşă albastră şi puţină stofă de lînă, nu este nevoie de multă muncă. „De aceea ţăranul trăieşte în mizerie, dar cel puţin nu îi îmbogăţeşte pe tiranii săi, şi avariţia despotismului îşi ia singură pedeapsa'' [409].

404 Volney, *Voyage*, p. 373.
405 Ibidem, tom. II, c. XXXVII, p. 374.
406 Ibidem, p. 375.
407 Ibidem, p. 376.
408 Ibidem, tom. II, c. XXXVII, p. 377.
409 Ibidem, p. 379.

Acest tablou, pe care îl face Volney cînd descrie starea țăranilor din Siria, pare să fie confirmat de toți ceilalți călători prin aceste ținuturi și după cum spune Eton, reprezintă foarte just situația țăranilor din cele mai multe regiuni ale Imperiului otoman [410]. Pretutindeni, funcțiunile de ori ce fel sînt puse în vînzare, iar în intrigile seraiului, care reglementează toate cedările de posturi, totul se face cu ajutorul mitei. Ca urmare, pașii care sînt trimiși în provincii fac uz cît pot de mult de puterea lor de a stoarce, dar sînt totdeauna întrecuți de funcționarii imediat subordonați, care, la rîndul lor, fac loc pentru organele subordonate lor [411].

Pașa trebuie să strîngă bani pentru a plăti tributul și, de asemenea, pentru a se despăgubi de cumpărarea funcțiunii sale, pentru a-și susține demnitatea și pentru a se asigura contra accidentelor. Și deoarece toată puterea, atît militară, cît și civilă este concentrată în persoana sa, ca reprezentant al sultanului, iar mijloacele sînt la discreția sa, cele mai rapide sînt invariabil considerate cele mai bune [412].

Nesigur de ziua de mîine, tratează provincia sa ca pe o simplă posesiune trecătoare și se străduiește să culeagă, dacă se poate, într-o singură zi fructele mai multor ani, fără să țină deloc seama de succesorul lui sau de paguba pe care ar putea să o aducă puterii de contribuție pentru multă vreme [413].

Agricultorul este în mod inevitabil mai expus acestor jecmăneli decît locuitorul din orașe. Din cauza naturii îndeletnicirii sale este legat de un singur loc, iar produsele agriculturii nu pot să fie ușor ascunse. Pe lîngă aceasta, stăpînirea pămîntului și dreptul de succesiune sînt nesigure. Cînd un tată moare, moștenirea revine sultanului, iar copiii pot doar să răscumpere succesiunea prin plata unei sume de bani considerabile. Aceste cauze pricinuiesc în mod firesc o indiferență față de proprietățile funciare. Satele sînt părăsite și fiecare om este dornic să fugă la oraș, unde nu numai că în general va fi mai bine tratat, dar poate spera să strîngă niște bunuri pe care va putea să le ascundă mai ușor de ochii stăpînilor lacomi [414].

Pentru a completa distrugerea agriculturii, în multe cazuri s-a stabilit o cotă maximală, iar țăranii sînt obligați să aprovizioneze orașele cu cereale la preț fix. Este un principiu al politicii turcești, cu originea în slăbiciunea guvernării și în teama de răscoala poporului, de a menține prețuri mici la cereale în toate orașele importante. În cazul unei recolte slabe, toți cei care au orice fel de cereale sînt obligați, sub pedeapsa cu moartea, să le vîndă la prețul stabilit. Dacă nu există în vecinătate, sînt obligate alte districte [415]. Cînd la Constantinopol lipsesc alimentele, pentru aprovizionarea sa poate că zece provincii sînt lăsate pradă foamei [416]. La Damasc, în timpul foametei din 1784, oamenii au plătit numai un penny și un sfert pentru un pfund de pîine, în timp ce la sate, țăranii efectiv mureau de foame [417].

Nu este nevoie să insistăm asupra efectului pe care îl are asupra agriculturii un asemenea sistem de guvernare. Cauzele descreșterii mijloacelor de subzistență sînt chiar evidente, iar obstacolele care mențin populația la nivelul acestor resurse în descreștere pot fi urmărite aproape cu o egală certitudine

[410] Eton, *Turkish Empire*, c. VIII, 2nd edit. 1799.
[411] Ibidem, c. II, p. 55.
[412] Volney, *Op. cit.* tom. II, c. XXXIII, p. 347.
[413] Ibidem, p. 350.
[414] Ibidem, tom. II, c. XXXVI, p. 369.
[415] Ibidem, tom. II, c. XXXVIII, p. 38.
[416] Ibidem, c. XXXIII, p. 345.
[417] Ibidem, c. XXXVIII, p. 381.

Ele cuprind, după cum se va arăta, aproape toate genurile de viciu și mizerie care sînt cunoscute.

Se observă în general că familiile creștine sînt formate dintr-un număr mai mare de copii decît familiile mahomedane care practică poligamia [418]. Acesta este un fapt extraordinar, căci, deși poligamia, producînd o repartizare inegală a femeilor, este în mod natural nefavorabilă creșterii populației unei țări întregi, totuși, bărbații care sînt în stare să țină mai multe soții, ar trebui desigur, cînd lucrurile se desfășoară normal, să aibă un număr mai mare de copii decît acei care sînt limitați la o singură femeie. Felul în care explică Volney acest fapt este că, din cauza practicării poligamiei și a căsătoriilor timpurii, turcii se vlăguiesc de tineri și impotența la treizeci de ani este foarte obișnuită [419]. Eton menționează un viciu contrar naturii, care este destul de răspîndit printre oamenii de rînd și pe care îl consideră un obstacol împotriva creșterii populației [420]. Cele cinci cauze principale ale depopulării, pe care le enumeră, sînt :

1. Ciuma, de care imperiul nu scapă niciodată complet.

2. Dezordinele îngrozitoare care urmează aproape totdeauna după ciumă, cel puțin în Asia.

3. Bolile epidemice și endemice din Asia, care fac ravagii tot atît de îngrozitoare ca și ciuma.

4. Foametea.

5. Și, în sfîrșit, bolile care urmează după o foamete și care pricinuiesc o mortalitate mult mai mare [421].

Apoi face o relatare mai amănunțită despre ravagiile ciumei în diferite regiuni ale împărăției și încheie, remarcînd că dacă numărul mahomedanilor a descrescut, această singură cauză este suficientă pentru a explica acest efect [422] și că dacă lucrurile continuă în acest fel, populația turcă va dispare într-o sută de ani [423]. Dar această concluzie și calculațiile legate de ea sînt desigur eronate. Creșterea populației în intervalele acestor perioade de mortalitate este probabil mai mare decît știe acest autor. În același timp, trebuie amintit că într-o țară în care activitatea cultivatorului se limitează la satisfacerea nevoilor de neînlăturat, în care el seamănă numai atît cît să nu moară de foame și nu este în stare să agonisească vreun surplus de producție, o pierdere mare de oameni nu se recuperează ușor, deoarece efectele naturale ale reducerii numărului de oameni nu se fac simțite în aceeași măsură ca în țările în care predomină hărnicia și în care proprietatea este asigurată.

După legiuitorul persan Zoroastru, a planta un copac, a cultiva un cîmp, a da naștere unui copil, sînt acțiuni meritorii. Dar din relatările călătorilor rezultă că mulți din cei din clasele de jos ale poporului nu pot să dobîndească ușor ultimul merit. În acest caz, ca în nenumărate altele, interesul particular al individului corectează erorile legiuitorului. John Chardin spune că în Persia căsătoria este foarte costisitoare și că numai bărbații înstăriți se încumetă, altfel ar fi ruinați [424]. Călătorii ruși par să confirme această relatare și afirmă că oamenii din popor sînt nevoiți să amîne căsătoria pînă tîrziu și că numai cei bogați se căsătoresc mai devreme [425].

418 Eton, *Turkish Empire*, c. VII, p. 275.
419 Volney, *Voyage*, tom. II, c. XL, p. 445.
420 Eton, *Turkish Emp.*, c. VII, p. 275.
421 Ibidem, c. VII, p. 264.
422 Ibidem, p. 291.
423 Ibidem, p. 280.
424 Sir John Chardin, *Travels*, Harris, *Collect.* b. III, c. II, p. 870.
425 *Découv. Russ.*, tom. II, p. 293.

Zguduirile îngrozitoare la care a fost supusă Persia fără încetare timp de sute de ani trebuie să fi fost foarte dăunătoare pentru agricultură. Perioadele de repaus între războaiele din afară și răscoalele interne au fost scurte și puține. Chiar în vremurile de pace adîncă, provinciile de la hotare au fost mereu expuse jafurilor tătarilor.

Rezultatul acestei stări de lucruri este acela la care ne putem aștepta. John Chardin afirmă că în Persia proporția pămîntului necultivat față de cel cultivat este de zece la unu [426]. Modul în care funcționarii șahului și proprietarii particulari arendează țăranilor pămînturile nu este cel mai potrivit pentru a reanima activitatea. În plus, grînele în Persia sînt foarte expuse distrugerii de către grindină, secetă, lăcuste și alte insecte [427], ceea ce probabil că duce la îndepărtarea capitalului de cultura pămîntului.

Ciuma nu se întinde pînă în Persia, dar călătorii ruși spun că variola face ravagii îngrozitoare [428].

Nu merită să intrăm în amănunte despre obstacolele împotriva creșterii populației în Persia, deoarece par să fie similare celor descrise vorbind despre țările supuse turcilor. Nimicirea mai mare făcută de ciumă în Turcia este probabil aproape egalată de frecvența mai mare a tulburărilor interne din Persia.

CAPITOLUL 11

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREȘTERII POPULAȚIEI ÎN INDUSTAN ȘI TIBET

În preceptele lui Manu, legiuitorul indian, pe care le-a tradus William Jones și le-a numit *Institutes of Hindu Law*, căsătoria este foarte mult încurajată, și un moștenitor de sex bărbătesc este considerat ca deosebit de important.

„Prin fiu un bărbat obține victoria asupra tuturor oamenilor, prin fiul fiului el are nemurirea și apoi prin fiul acestui nepot, el ajunge în locuința din soare".

„Pentru că fiul își eliberează tatăl din iad, numit Put, el a fost numit puttra chiar de către Brahma". [429]

Manu a atribuit fiecăruia dintre diferitele rituri nupțiale calități speciale.

„Fiul unei brahmane, adică soția cununată prin cea dintîi ceremonie, dacă face fapte virtuoase, răscumpără din păcat zece strămoși, zece urmași și pe el însuși, el fiind a douăzeci și una persoană".

„Un fiu născut de o soție cununată prin ceremonia nupțială *Daiva* răscumpără șapte și șapte, din gradul ascendent și cel descendent. Născut de o soție cununată prin *Arsha*, trei și trei și născut de o soție cununată prin *Prájápatya*, șase și șase" [430].

[426] Chardin, *Travels*, Harris, *Collect.*, b. III, c. II, p. 902.
[427] Chardin, *Travels*, Harris, *Collect.*, b. III, c. II, p. 902.
[428] *Découv. Russ.*, tom. II, p. 377.
[429] William Jones, *Works*, vol. III, c. IX, p. 354. Vorbind despre legile indiene, Abatele Raynal spune: „La population est un devoir primitif, un ordre de la nature si sacré, que la loi permet de tromper, de mentir, de se parjurer pour favoriser un mariage". *Hist. des Indes*, tom. I, b. I, p. 81, 8vo, 10 vols., Paris, 1795.
[430] Wm. Jones, *Works*, vol. III, c. III, p. 124.

Un tată de familie este considerat că are cel mai mare rang. „Înţelepţii divini, mani, zeii, spiritele şi oaspeţii se roagă pentru binele capului de familie”[431]. Un frate mai mare, care nu s-a căsătorit înaintea celui tînăr este menţionat printre persoanele care trebuie evitate cu grijă[432].

Astfel de prescripţii au bineînţeles tendinţa de a face să se considere căsătoria o datorie religioasă. Totuşi se pare că scopul atît de mult dorit este mai curînd o succesiune de moştenitori de sex bărbătesc, decît un număr foarte mare de descendenţi.

„Tatăl care a zămislit un fiu plăteşte datoria pe care o are faţă de strămoşii săi”.

„Numai acel fiu, prin naşterea căruia îşi plăteşte datoria şi prin care ajunge la imortalitate, a fost zămislit din simţul datoriei. Toţi ceilalţi sînt consideraţi de înţelepţi că au fost zămisliţi din plăcere”[433].

În unele împrejurări se permite unei văduve să aibă un fiu de la fratele sau de la o anumită rudă a soţului decedat, dar sub nici un motiv nu se permite un al doilea fiu. „Scopul principal al înţelegerii fiind atins, potrivit legii, atît fratele cît şi cumnata trebuie să trăiască împreună ca tată şi fiică prin căsătorie”[434].

Aproape pretutindeni în preceptele lui Manu, senzualitatea de orice fel este condamnată cu tărie, iar castitatea recomandată ca o datorie religioasă.

„Un bărbat care prin organele sale este atras de plăcerile simţurilor comite un păcat, dar dacă şi le stăpîneşte complet, obţine beatitudinea cerească”.

„Orice om poate obţine toate aceste satisfacţii sau orice om poate renunţa complet la ele, renunţarea la toate plăcerile este mult mai bună decît obţinerea lor”[435].

Este logic de presupus că astfel de pasaje ar putea, într-o oarecare măsură, să tindă spre contracararea acelor încurajări la creşterea populaţiei menţionate mai înainte. Ar putea determina pe unii oameni religioşi să înceteze de a se mai lăsa în voia simţurilor după ce au căpătat un fiu sau să rămînă în situaţia de necăsătoriţi, cu un sentiment de mulţumire pe care altfel nu l-ar avea. Castitatea strictă şi absolută pare într-adevăr să elimine obligaţia de a avea descendenţi.

„Multe mii de Brahmani, care au evitat senzualitatea din cea mai fragedă tinereţe şi care nu au lăsat urmaşi în familiile lor, au urcat totuşi la cer”.

„Şi întocmai ca acei bărbaţi abstinenţi, o soţie virtuoasă va urca la cer, deşi nu are nici un copil, dacă după decesul stăpînului său, se consacră unei austerităţi evlavioase”[436].

Permisiunea, despre care s-a vorbit, ca un frate sau o rudă să dea naştere unui moştenitor pentru soţul decedat, se acordă numai femeilor din clasa servilă[437]. Cele din clasele mai înalte nu trebuie nici măcar să pronunţe numele altui bărbat, ci „trebuie pînă la moarte să ierte toate ofensele, să îndeplinească sarcini grele, să evite orice plăceri ale simţurilor şi să practice cu bucurie incomparabilele reguli ale virtuţii”[438].

[431] Sir Wm. Jones, *Works*, vol. III, c. III, p. 130.
[432] Ibidem, p. 141.
[433] Ibidem, vol. III, c. IX, p. 340.
[434] Ibidem, p. 343.
[435] Ibidem, *Works*, vol. III, c. II, p. 96.
[436] Ibidem, vol. III, c. V, p. 221.
[437] Ibidem, c. IX, p. 343.
[438] Ibidem, c. V, p. 221.

În afară de aceste precepte stricte, referitoare la dominarea pasiunilor, alte circumstanţe au putut contribui pentru a împiedica efectul prescripţiilor care încurajează căsătoria.

Împărţirea poporului în caste şi continuarea aceleiaşi profesii, în aceeaşi familie ar fi mijlocul de a arăta fiecăruia într-un mod limpede şi precis, perspectivele sale în ce priveşte mijloacele de trai. După cîştigurile tatălui său ar fi în stare să judece dacă va putea sau nu să întreţină o familie cu aceeaşi ocupaţie. Şi cu toate că atunci cînd un om nu poate să-şi cîştige mijloacele de trai în ocupaţiile proprii castei sale, i se permite, cu unele restricţii, să-şi caute altă ocupaţie, totuşi se pare că de această soluţie este legată un fel de dizgraţie. Dar probabil că nu sînt mulţi cei ce s-ar căsători avînd această perspectivă sigură de a fi obligaţi să iasă din casta lor şi de a-şi coborî într-un mod atît de clar poziţia lor în viaţă.

Pe lîngă aceasta, se pare că alegerea unei soţii este o problemă deosebit de dificilă. Un bărbat poate să rămînă necăsătorit mult timp pînă să găsească o tovarăşă de viaţă exact după prescripţia legiuitorului. Zece familii de o anumită categorie trebuie să fie evitate cu grijă, oricît ar fi de importante sau oricît ar fi de bogate în vaci, capre, oi, aur şi grîne. Fetele cu prea puţin sau prea mult păr, care sînt prea vorbăreţe, care au ochi răi, un nume neplăcut sau vreo boală, care nu au frate, sau al căror tată nu este bine cunoscut, sînt toate excluse împreună cu multe altele. Apoi, alegerea pare să fie într-o oarecare măsură limitată, de vreme ce trebuie să se oprească în mod obligatoriu asupra unei fete „al cărei corp nu are nici un cusur, care are un nume plăcut, care are mersul graţios ca un flamingo sau ca un elefant tînăr, al cărei păr este moderat în cantitate şi ai cărei dinţi au o mărime potrivită, al cărei corp este de o moliciune plăcută" [439].

Ni se spune că o femeie din clasa servilă nu este pomenită, nici chiar în vreuna din vechile poveşti, ca soţie a unui brahman sau a unui Cshatriya, chiar dacă acesta ar întîmpina mari greutăţi în găsirea unei partide potrivite, ceea ce pare să însemne că o astfel de greutate poate să existe uneori [440].

Un alt obstacol împotriva căsătoriei, rezultat din obiceiurile hinduse, este acela că un frate mai vîrstnic care nu se căsătoreşte pare să oblige într-un mod oarecare şi pe ceilalţi fraţi la aceeaşi situaţie, căci un frate mai tînăr care se căsătoreşte înaintea celui mai vîrstnic îşi atrage dizgraţia şi este menţionat printre persoanele care trebuie să fie ocolite [441].

Descrierea pe care o face legiuitorul despre moravurile şi caracterul femeilor din India este extrem de nefavorabilă. Printre alte pasaje redactate cu aceeaşi asprime, el spune că : „datorită pasiunii pentru bărbaţi, caracterului lor schimbător, lipsei lor de afecţiune stabilă şi naturii lor perverse, oricît de bine ar fi păzite în lumea aceasta, ele se înstrăinează curînd de soţii lor" [442].

Acest caracter, dacă este adevărat, probabil că a rezultat din faptul că nu li s-a acordat niciodată nici cea mai mică libertate [443], şi din cauza stării de degradare la care au fost aduse de poligamie. Dar ori cum ar fi, asemenea pasaje arată foarte clar că relaţiile nelegale între bărbaţi şi femei erau frecvente, cu toate legile împotriva adulterului. De remarcat că aceste legi nu se referă la soţiile dansatorilor sau cîntăreţilor sau ale acelor oameni josnici care trăiau de pe urma intrigilor amoroase ale soţiilor lor [444], ceea ce

[439] Sir William Jones, *Works*, vol. III, c. III, p. 120.
[440] Ibidem, vol. III, c. III, p. 121.
[441] Ibidem, p. 141.
[442] Ibidem, c. IX, p. 337.
[443] Ibidem, c. V, p. 219.
[444] Ibidem, c. VIII, p. 325.

dovedeşte că astfel de persoane erau destul de obişnuite şi oarecum tolerate. La aceasta, trebuie adăugat că practicarea poligamiei[445] de către cei bogaţi făceau uneori dificilă pentru cei din clasele de jos găsirea unei soţii şi această dificultate era deosebit de mare pentru cei ajunşi în situaţia de sclavi.

Din combinarea tuturor acestor circumstanţe, pare probabil că în India obstacolul preventiv are partea sa de influenţă, împreună cu celelalte obstacole, în stăvilirea creşterii populaţiei. Dar ţinînd seama de obiceiurile preponderente şi de părerile oamenilor, este logic să credem că tendinţa către căsătorii timpurii a fost totdeauna predominantă şi în general a determinat să facă acest pas pe orice om care spera să aibă o şansă cît de mică de a întreţine o familie. Consecinţa firească a fost că oamenii din clasele de jos au ajuns într-o stare de sărăcie extremă şi au fost nevoiţi să adopte un mod de alimentaţie cît se poate de simplu şi de neîndestulător. Această sobrietate a crescut şi s-a extins într-o oarecare măsură la clasele mai de sus ale societăţii, datorită faptului că a fost socotită ca o virtute aleasă[446]. Populaţia a fost astfel împinsă puternic către limitele mijloacelor de subzistenţă şi hrana produsă în această ţară a trebuit să fie împărţită majorităţii oamenilor în cele mai mici cantităţi care puteau să îi ţină în viaţă. Într-o asemenea stare de lucruri, o recoltă proastă din cauza vremii nefavorabile avea urmări foarte grave. India, după cum ne putem aştepta, a fost bîntuită în toate timpurile de cea mai îngrozitoare foamete.

O parte a preceptelor lui Manu este consacrată în mod expres luării în consideraţie a vremurilor de sărăcie. Se dau diferitelor clase instrucţiuni cu privire la purtarea lor în timpul acestor perioade. Deseori se face menţiunea[447] despre brahmani chinuiţi de foame şi lipsuri, şi sînt descrise anumite personaje virtuoase din vremea de demult, care au făcut fapte impure şi contrare legii, dar care au fost considerate de legiuitor ca justificate, din cauza mizeriei crunte în care ajunseseră.

„Ajigarta, murind de foame, era gata să-şi distrugă propriul fiu vînzîndu-l în schimbul cîtorva vite. Totuşi nu era vinovat de crimă, căci nu căuta decît un leac împotriva foametei".

„Vámadéva, care ştia bine ce este corect şi ce este incorect, nu a devenit deloc impur, deşi a dorit, pe cînd era biruit de foame, să mănînce carne de cîine".

„Viswamitra, de asemenea, care ştia mai bine ca oricine diferenţa între virtute şi viciu, s-a hotărît, fiind mort de foame, să mănînce pulpa unui cîine, pe care o primise de la un *Chaudála*"[448].

Dacă aceşti oameni mari, plini de virtuţi, făcînd parte din clasa cea mai înaltă, faţă de care toate persoanele aveau obligaţia să îi ajute, au putut ajunge într-o asemenea lipsă, este foarte uşor să ne închipuim care trebuie să fi fost suferinţele clasei de jos.

Asemenea pasaje dovedesc clar existenţa unor perioade de cumplită suferinţă, în acele vremuri de demult cînd au fost formulate aceste precepte şi avem motive să credem că s-au repetat de atunci la intervale neregulate. Unul dintre iezuiţi spune că îi este cu neputinţă să descrie suferinţele la care a fost martor în timpul celor doi ani de foamete, în 1737 şi 1738[449]. Dar descrierea pe care o face despre această foamete şi despre mortalitatea pe care a provocat-o, este destul de îngrozitoare fără alte amănunte. Alt iezuit, vorbind

[445] Sir Wm. Jones, *Works*, c. IX, p. 346, 347.
[446] Ibidem, vol. III, c. III, p. 133.
[447] Ibidem, c. IV, p. 165, c. X, p. 397.
[448] Ibidem, vol. III, c. X, p. 397, 398.
[449] Robertson, *Lettres Edif.*, tom. XIV, p. 178.

în linii mari, spune: „În fiecare an botezăm o mie de copii pe care părinții nu îi mai pot hrăni sau care, fiind pe moarte, ne sînt vînduți de mamele lor, ca să scape de ei''[450].

Obstacolele pozitive puse creșterii populației lovesc îndeosebi casta Sundrà și pe acele ființe mult mai nefericite care sînt proscriși de toate castele și nici măcar nu au voie să locuiască în orașe[451].

Asupra acestei părți a populației, epidemiile, care sînt consecințele sărăciei și ale hranei proaste, și mortalitatea copiilor mici fac în mod inevitabil mari ravagii. Într-o perioadă de foamete, probabil că mii de oameni dintre acești nenorociți sînt secerați de moarte, înainte ca lipsa de alimente să fi atins clasele mijlocii ale societății. Abatele Raynal spune, pe ce bază nu știu, că atunci cînd recolta de orez este proastă, se dă foc colibelor acestor sărmani paria, iar cei ce viețuiesc în ele sînt împușcați de proprietarii terenurilor, pentru ca să nu poată consuma nici un pic de produse[452].

Greutatea de a crește copii chiar în clasele de mijloc sau mai înalte ale societății, sau teama de a decade din casta lor a împins oamenii din unele regiuni ale Indiei să adopte cele mai brutale soluții pentru a nu avea o descendență numeroasă. S-a constatat că într-un trib de la granița districtului Junapore din provincia Benares, există obiceiul de a omorî pruncii de sex femeiesc. Mamele erau obligate să-i lase să moară de foame. Justificarea pe care oamenii au dat-o acestei cruzimi au fost cheltuielile foarte mari necesare găsirii unor soți potriviți pentru fiicele lor.. Un singur sat a constituit o excepție de la această regulă și în acest sat trăiau cîteva fete bătrîne.

Este firesc să ne gîndim că, din cauza acestui obicei, tribul nu ar fi putut să se mențină, dar se pare că unele excepții de la regula generală și căsătoriile cu membrii altor triburi au fost suficiente în acest scop. Compania Indiilor Răsăritene a obligat aceste populații să-și ia angajamentul de a renunța la acest inuman obicei[453].

Pe coasta Malabarului, populația nayr nu încheie căsătorii reglementare. Dreptul de moștenire prin succesiune revine fratelui mamei, sau, în lipsă, fiului sorii, deoarece tatăl copilului este considerat întotdeauna ca fiind nesigur.

La Brahmani, cînd există mai mulți frați, numai cel mai vîrstnic dintre ei se căsătorește. Frații care rămîn astfel celibatari trăiesc cu femeile nayr fără căsătorie, după obiceiul nayrilor. Dacă fratele cel mare nu are un fiu, atunci se căsătorește fratele următor.

La nayri este obiceiul ca fiecare femeie să aibă doi bărbați sau patru sau poate mai mulți.

Castele de jos, cum sînt dulgherii, potcovarii și alții, au imitat castele superioare, cu diferența că relațiile mai multor bărbați cu o singură femeie se limitează la frați sau rude de sînge, în scopul de a nu se produce o înstrăinare în cursul succesiunii[454].

Montesquieu a luat cunoștință de acest obicei al nayrilor de pe coasta Malabarului și îl explică, presupunînd că a fost adoptat pentru a slăbi legăturile de familie la această castă, căci fiind ei soldați, le va fi mai ușor să urmeze cerințele profesiunii lor. Eu însă aș crede mai curînd că își are originea în teama de sărăcie ca urmare a unei familii numeroase, mai ales că obiceiul pare să fi fost adoptat de celelalte clase[455].

[450] Robertson, *Lettres*... p. 284.
[451] Sir William Jones, *Works*, vol. III, c. X, p. 390.
[452] *Hist. des Indes*, tom. I, liv. I, p. 97. 8vo 10 vol, Paris, 1795.
[453] *Asiatic Researches*, vol. IV, p. 354.
[454] Ibidem, vol. V, p. 14.
[455] *Esprit des Loix*, liv. XVI, c. 5.

În Tibet, după relatările lui Turner despre această țară, un obicei asemănător se întîlnește peste tot. Fără a avea pretenția de a determina în mod absolut originea acestui obicei, Turner înclină spre presupunerea că s-a născut din teama unei populații prea numeroase pentru un ținut neroditor. Călătorind mult în Orient, probabil că a avut ocazia să observe efectele inevitabile rezultînd din suprapopulație și în consecință este unul din puținii autori care văd aceste efecte în adevărata lor lumină. El se exprimă foarte categoric asupra acestui subiect și, în legătură cu obiceiul menționat mai sus, spune: „Apare în mod cert că o populație supraabundentă într-o țară nefertilă trebuie să fie cea mai mare dintre calamități și produce necontenite războaie sau sărăcie fără sfîrșit. Cei mai activi și cei mai capabili dintre membrii comunității sînt nevoiți să emigreze și să devină soldați în căutarea norocului sau negustori de ocazie. Sau, dacă rămîn acasă, sînt expuși să cadă pradă foametei, ca urmare a unei recolte proaste a culturilor și așa insuficiente. Prin această înlănțuire a unor familii întregi în același jug matrimonial, probabil că a fost stăvilită creșterea prea rapidă a populației și s-a preîntîmpinat o teamă în stare să cuprindă cea mai fertilă regiune de pe pămînt și să dea naștere celui mai inuman și nenatural obicei în cea mai bogată, mai productivă și mai populată țară din lume. Mă refer la Imperiul Chinei, unde o mamă, care nu vede nici o cale pentru a crește și hrăni o familie numeroasă, își lasă să moară pe cîmp copilul nou născut. O crimă, care oricît este de odioasă, se pare că nu este deloc neobișnuită, după cum mi s-a spus" [456].

Aproape în toate țările de pe glob indivizii sînt siliți de considerente de interes personal la obiceiuri care tind să țină în frîu creșterea naturală a populației. Dar Tibetul este poate singura țară unde aceste obiceiuri sînt peste tot încurajate de guvern și unde stăvilirea mai curînd decît încurajarea creșterii populației pare să fie un scop public. În prima parte a vieții sale, Bootea se face remarcat prin continuarea celibatului, căci orice legătură matrimonială se dovedește a fi aproape o piedică sigură în calea ridicării lui în rang sau a avansării la funcțiuni de importanță politică. Creșterea populației este astfel împiedicată de cele două obstacole puternice: ambiția și religia. Bărbații din rangurile mai înalte complet absorbiți de obligațiile politice sau ecleziastice, lasă agricultorilor și muncitorilor, acelora care cultivă ogoarele și celor care trăiesc din muncă, sarcina exclusivă de propagare a speciei [457].

De aceea izolarea religioasă este frecventă [458], iar numărul mănăstirilor de călugări și al celor de călugărițe este foarte mare. Există cele mai stricte legi pentru a împiedica o femeie de a rămîne întîmplător o noapte în incinta unei mănăstiri de călugări sau un bărbat între zidurile unei mănăstiri de femei. S-a întocmit un regulament complet pentru a preîntîmpina abuzul și pentru a se da tot respectul ordinelor religioase de bărbați și de femei.

Națiunea este împărțită în două clase distincte și separate, acei ce se ocupă de treburile lumii și acei care țin legătura cu cerul. Nici un fel de amestec al laicilor nu întrerupe îndatoririle preoților. Aceștia din urmă, printr-o înțelegere mutuală, se îngrijesc de toate problemele spirituale, iar primii, prin munca lor, îmbogățesc și populează statul [459].

Dar chiar printre laici activitatea de înmulțire a populației este îndeplinită cu multă indiferență. Toți frații dintr-o familie, fără nici o restricție cu privire la vîrstă sau la număr, își leagă viața de o singură femeie, aleasă de

[456] Turner, *Embassy to Tibet*, part. II, c. X, p. 351.
[457] Ibidem, part. II, c. I, p. 172.
[458] Ibidem.
[459] Ibidem, c. VIII, p. 312.

cel mai vîrstnic şi care este considerată stăpîna casei; şi oricare ar fi rezultatele diferitelor lor îndeletniciri, ele merg la comun[460].

După cît se pare, numărul soţilor nu este determinat sau îngrădit într-o limită. Se întîmplă uneori ca într-o familie mică să nu existe decît un bărbat, dar numărul, spune Turner, poate rareori să depăşească cel pe care un locuitor de rang din Teshoo Loomboo i l-a indicat la o familie locuind în vecinătate. În acea familie, cinci fraţi trăiau împreună foarte fericiţi cu o singură femeie în aceeaşi învoială conjugală. Acest fel de alianţă nu se întîlneşte doar la oamenii de rang mic. Se poate găsi în mod frecvent în familiile cele mai bogate[461].

Este evident că acest obicei, combinat cu celibatul unui atît de numeros corp de ecleziaşti, trebuie să acţioneze foarte puternic ca un obstacol preventiv împotriva creştorii populaţiei. Totuşi, în ciuda acestei piedici excesive, s-ar părea, din relatările lui Turner despre sterilitatea naturală a solului, că populaţia se menţine la nivelul mijloacelor de subzistenţă şi acest fapt pare a fi confirmat de numărul mare de cerşetori din Teshoo Loomboo. Despre aceşti cerşetori şi despre milostenia care îi hrăneşte, observaţia lui Turner, deşi nu extraordinară, este atît de justă şi importantă, încît oricît am repeta-o, nu este prea mult.

„Astfel, am descoperit pe neaşteptate, spune el, acolo unde văzuse mereu cursul vieţii mişcîndu-se într-o rutină liniştită şi regulată, o masă de lipsuri materiale şi de trîndăvie, de care habar nu aveam. Şi totuşi nu m-a surprins defel, cînd m-am gîndit că oriunde există milă fără discriminare, niciodată nu vor lipsi cazurile asupra cărora să-şi exercite mărinimia, dar totdeauna va atrage solicitanţi mai numeroşi decît are posibilitatea de a satisface. Nici o fiinţă omenească nu poate suferi de sărăcie la Teshoo Loomboo. Totuşi, această bunăvoinţă face ca o mulţime de oameni, chiar musulmani, care au probabil statura cea mai mare şi mai robustă din lume, să se mulţumească a primi pomană din care abia pot să trăiască. Sînt informat că afară de aceştia, nu mai puţin de trei sute de hinduşi, goseini şi suniaşi sînt hrăniţi zilnic, în acel oraş, din mărinimia Lamei"[462].

CAPITOLUL 12

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREŞTERII POPULAŢIEI ÎN CHINA ŞI JAPONIA

Raportul făcut de curînd asupra populaţiei Chinei este atît de extraordinar, încît mulţi cititori au refuzat să-l creadă. Au fost tentaţi să presupună că s-a strecurat o greşeală în calcule din cauza necunoaşterii limbei, sau că mandarinul care i-a dat informaţia lui George Staunton trebuie să fi fost îndemnat de un sentiment de mîndrie naţională, răspîndit pretutindeni, dar deosebit de puternic în China, să exagereze forţa şi resursele ţării sale. Trebuie să admitem că nici una din aceste presupuneri nu este prea de necrezut. În acelaşi timp, se va constata că afirmaţia lui George Staunton nu se deosebeşte în mod esenţial

[460] Turner, *Embassy*, c. X, p. 348, 350.

[461] Ibidem, part. II, c. X, p. 349.

[462] Ibidem, c. IX, p. 330.

de alte rapoarte făcute de persoane competente, şi — departe de a necesita o contradicţie — această afirmaţie este confirmată în descrierile Chinei, despre fertilitatea căreia au scris toţi călătorii care au vizitat această ţară.

După Duhalde, la numărătoarea făcută la începutul domniei lui Kang-hi, au fost găsite 11.052.872 de familii şi 59.788.364 bărbaţi capabili să fie soldaţi. Totuşi, în acest număr nu intră nici prinţii, nici ofiţerii de la curte, nici mandarinii, nici soldaţii care fuseseră în armată şi erau eliberaţi, nici literaţii, licenţiaţii, doctorii, preoţii, nici persoanele tinere sub vîrsta de douăzeci de ani, nici mulţimea de oameni trăind pe mare sau pe rîuri în bărci [463].

Proporţia pe care o are numărul bărbaţilor de vîrstă militară faţă de întreaga populaţie a unei ţări este în general estimată a fi de 1 la 4. Dacă înmulţim 59.788.364 cu 4, rezultatul va fi 239.153.456. Dar în calculele generale de acest fel, un tînăr este considerat capabil de a face serviciul militar înainte de a împlini douăzeci de ani. De aceea ar fi trebuit să înmulţim cu un număr mai mare. Excepţiile de la numărătoare par să includă aproape toate clasele superioare ale societăţii şi un număr foarte mare din clasele de jos. Dacă luăm în consideraţie toate aceste circumstanţe, întreaga populaţie, după Duhalde, nu va fi cu mult sub cifra de 330.000.000 menţionată de George Staunton [464].

Numărul mic de familii în comparaţie cu numărul bărbaţilor care pot să fie soldaţi — parte surprinzătoare din relatarea lui Duhalde, este justificat de existenţa unui obicei despre care George Staunton spune că este răspîndit în China. El a observat că în ograda aparţinînd unei singure locuinţe se găsea de multe ori o întreagă familie compusă din trei generaţii, cu toate soţiile respective şi cu copiii lor. O singură cămăruţă este destinată să fie folosită ca dormitor de membrii fiecărei familii, care dorm în paturi diferite, despărţite doar prin rogojini care sînt atîrnate din tavan. O singură cameră comună este folosită pentru servitul meselor [465]. În China există de asemenea un număr uimitor de mare de sclavi [466], care desigur că sînt socotiţi ca făcînd parte din familia căreia îi aparţin. Aceste două circumstanţe ar putea fi suficiente pentru a explica ceea ce pare la început să fie o contradicţie în raportul lui George Staunton.

Pentru a explica această populaţie, nu este nevoie să recurgem la presupunerea lui Montesquieu, că în China clima este deosebit de favorabilă producerii copiilor şi că femeile sînt mai prolifice decît în orice altă parte a lumii [467]. Cauzele care au contribuit în principal la producerea acestui efect par să fie următoarele.

Întîi, excelenta fertilitate a solului şi aşezarea lui avantajoasă în părţile cele mai calde ale zonei temperate, care este cea mai favorabilă pentru agricultură. Duhalde are un lung capitol despre abundenţa care domneşte în China, capitol în care spune că aproape tot ce se produce în alte ţări se poate găsi în China şi, în plus, un număr infinit de lucruri care nu se găsesc nicăieri în altă parte. El spune că acest belşug poate fi atribuit tot atît de bine adîncimii solului agricol, cît şi hărniciei plină de trudă a locuitorilor, precum şi numărului mare de lacuri, rîuri, pîrîuri şi canale care udă ţara [468].

463 Duhalde, *Hist. of China*, 2 vol. folio 1738, vol. I, p. 244.
464 *Embassy to China*, vol. II, Appendix, p. 615, 4to.
465 Ibidem, Appendix, p. 155.
466 Duhalde, *China*, vol. I, p. 278.
467 *Esprit des Loix*, liv. VIII, c. XXI.
468 Duhalde, *China*, vol. I, p. 314.

Al doilea, încurajarea foarte mare care s-a dat agriculturii încă de la începutul monarhiei. Această favoare constantă a îndrumat munca oamenilor către cea mai mare producţie posibilă de articole de subzistenţă. Duhalde spune că ceea ce îi face pe aceşti oameni să îndure cele mai neînchipuite oboseli pentru cultivarea pămîntului nu este doar interesul lor personal, ci mai ales veneraţia închinată agriculturii şi stima pe care înşişi împăraţii au avut-o totdeauna pentru agricultură, de la începerea monarhiei. Unul dintre împăraţi, care are cea mai mare faimă, a fost luat de la plug pentru a fi urcat pe tron. Un altul a descoperit arta de a drena apa din mai multe ţinuturi joase care pînă atunci fuseseră acoperite de apă, de a face apa să curgă prin canale spre mare şi de a folosi acele canale pentru ca pămîntul să dea roade [469]. Pe lîngă aceasta, a scris cîteva cărţi despre felul cum se cultivă pămîntul, prin îngrăşare, arat şi irigare. Mulţi alţi împăraţi şi-au exprimat zelul pentru această artă şi au făcut legi pentru promovarea ei. Dar nici unul nu a ridicat atît de sus preţuirea agriculturii ca Ven-ti, care a domnit cu 179 de ani înainte de Christos. Acest prinţ, băgînd de seamă că ţara sa era ruinată de războaie, s-a hotărît să-i atragă pe supuşii săi la cultivarea pămîntului, prin exemplul său. În acest scop, a arat cu propriile sale mîini pămîntul care aparţinea palatului, ceea ce a obligat pe toţi miniştrii şi oamenii mari de la curte să facă la fel [470].

O mare sărbătoare, a cărei origine se crede că este această întîmplare, este celebrată în fiecare an în toate oraşele Chinei, în ziua în care soarele atinge al 15^{lea} grad al Vărsătorului, zi considerată de chinezi începutul primăverii. Împăratul merge cu multă solemnitate să are cîteva brazde de pămînt, pentru ca să îndemne pe agricultori prin propriul exemplu. Mandarinii din fiecare oraş îndeplinesc aceeaşi ceremonie [471]. Prinţii de sînge şi alte persoane ilustre împing la plug după împărat. Ceremonia este precedată de jertfa primăverii, pe care împăratul, în calitata sa de mare pontif, o oferă lui Shang-ti pentru a aduce belşug poporului său.

Împăratul care domnea pe vremea lui Duhalde celebra această sărbătoare cu o solemnitate extraordinară, arătînd agricultorilor şi în alte ocazii o consideraţie deosebită. Pentru a-i încuraja în munca lor, împăratul a ordonat guvernatorilor tuturor oraşelor să îi comunice în fiecare an cine este cultivatorul, din districtele respective, care se remarcaseră cel mai mult, prin sîrguinţa lui în agricultură, prin reputaţia fără pată, prin păstrarea unirii în propria familie şi a păcii cu vecinii şi prin cumpătarea sa şi repulsia faţă de orice risipă [472]. Mandarinii, în diferitele lor provincii, încurajează prin onoruri pe cultivatorul vigilent şi stigmatizează prin dizgraţie pe omul ale cărui pămînturi sînt neglijate [473].

Într-o ţară în care întreaga conducere are un caracter patriarhal, iar împăratul este venerat ca părinte al poporului şi izvorul înţelepciunii, este firesc să presupunem că aceste mari onoruri aduse agriculturii au dat rezultate foarte bune. În ce priveşte ordinea rangurilor, agricultorul a fost aşezat deasupra negustorului şi a meseriaşului [474]. În consecinţă, cea mai mare ambiţie a claselor de jos este să intre în posesia unei mici bucăţi de pămînt. Numărul manufacturierilor din China este neînsemnat în comparaţie cu acela al agricultorilor [475]. Întreaga suprafaţă a imperiului, cu foarte mici excepţii, este destinată produ-

[469] Duhalde, *Hist. of China*, p. 274.
[470] Ibidem, vol. I, p. 275.
[471] Ibidem, p. 275.
[472] Ibidem, p. 276.
[473] Robertson *Lettres Edif.*, tom. XIX, p. 132.
[474] Duhalde, *Op.cit.*, vol. I, p. 272.
[475] *Embassy to China*, Staunton, vol. II, p. 544.

cerii de hrană doar pentru oameni. Nu există nici o fîneață și sînt foarte puține pășuni. De asemenea nu există ogoare cu culturi de ovăz, bob sau sfeclă pentru hrana vitelor. Foarte puțin teren este folosit pentru drumuri, care sînt puține și înguste, căile de comunicație principale fiind pe apă. Nu există izlazuri, sau pămînturi necultivate din neglijență, din capriciu sau din plăcerea pentru sport a marilor proprietari. Nici un teren arabil nu este lăsat de pîrloagă. Pămîntul, sub soarele fierbinte și fertilizator, dă două recolte pe an în cele mai multe cazuri, datorită adaptării culturii la sol și a completării lipsurilor pămîntului prin amestecarea lui cu alte pămînturi, prin îngrășăminte, prin irigații și printr-o sîrguință plină de grijă și chibzuință. Munca omului se abate foarte puțin de la această activitate pentru a se îngriji de necesitățile de lux ale celor bogați și puternici sau pentru alte ocupații care nu sînt de un real folos. Chiar soldații armatei chineze, cu excepția scurtelor intervale cînd sînt obligați să stea de gardă sau fac exerciții sau alte servicii ocazionale, sînt ocupați mai ales cu lucrările agricole. Cantitatea de mijloace de subzistență este mărită de asemenea prin întrebuințarea pentru hrană a unor specii de animale și vegetale care nu sînt folosite în acest scop în alte țări [476].

Această relatare, făcută de George Staunton, este confirmată de cele spuse de Duhalde și ceilalți iezuiți. Toți vorbesc la fel despre sîrguința perseverentă a chinezilor în îngrășarea, cultivarea și udarea pămînturilor și toți remarcă succesul lor în producerea unei cantități prodigioase de hrană pentru oameni [477]. Efectul pe care trebuie să îl aibă un asemenea sistem de agricultură asupra creșterii populației este evident.

În sfîrșit, încurajările extraordinare date căsătoriei au făcut ca imensa producție a țării să fie divizată în părți foarte mici și în consecință, față de mijloacele sale de subzistență, China a devenit, poate, mai populată decît oricare altă țară din lume.

Chinezii recunosc două țeluri în căsătorie[478]: primul, perpetuarea sacrificiilor în templul strămoșilor și al doilea, înmulțirea speciei. Duhalde spune că venerația și supunerea copiilor față de părinți, care este marele principiu al conducerii politice, continuă chiar după moarte și că se îndeplinesc aceleași îndatoriri față de ei ca și cînd ar fi în viață. Ca urmare a acestor principii, un tată se simte oarecum dezonorat și nu este deloc împăcat în sinea lui dacă nu își căsătorește toți copiii. Fratele mai vîrstnic, chiar dacă nu moștenește nimic de la tatăl său, trebuie să crească pe frații mai mici și să îi căsătorească, pentru ca nu cumva familia să se stingă și strămoșii să fie lipsiți de onorurile și de îndatoririle la care au dreptul din partea descendenților [479].

George Staunton spune că tot ce este recomandat cu străşnicie și practicat pretutindeni, pînă la urmă este considerat ca un fel de obligație religioasă și de aceea în China oamenii se căsătoresc chiar dacă nu există decît cea mai neînsemnată perspectivă de a putea întreține o viitoare familie. Această speranță nu se realizează totdeauna și atunci copiii sînt părăsiți de nefericiții care le-au dat viață [480]. Dar chiar această încuviințare dată părinților de a-și abandona copiii fără îndoială că tinde la înlesnirea căsătoriilor și produce astfel o creștere a populației. Avînd la îndemînă această soluție extremă, teama de a intra în rîndul căsătoriților este mai mică, iar simțămintele părintești vor ieși totdeauna la iveală pentru a împiedica aplicarea acestei soluții, exceptînd

[476] *Embassy*, p. 545.
[477] Duhalde, chapter on Agriculture, vol. I, p. 272; chapter on Plenty, p. 314.
[478] *Lettres Edif. et Curieuses*, tom. XXIII, p. 448.
[479] Duhalde, *China*, vol. I, p. 303.
[480] *Embassy to China*, vol. II, p. 157.

cazurile de sărăcie cumplită. Căsătoria, pentru cei săraci, este, pe de altă parte, o măsură de prudență, căci copiii, mai ales fiii, sînt obligați să-și întrețină părinții [481].

La cei bogați, rezultatul acestor încurajări la căsătorie este împărțirea proprietății, ceea ce contribuie de la sine la încurajarea creșterii populației. În China, inegalitatea dintre averi este mai mică decît aceea dintre rangurile sociale. Proprietățile funciare au fost împărțite în parcele foarte modeste printr-o succesivă repartizare a averii, în părți egale, între fii. Se întîmplă foarte rar ca să existe doar un singur fiu, care să se bucure de întreaga avere a părinților decedați și, din cauza obiceiului răspîndit al căsătoriilor timpurii, această avere rareori este majorată prin succesiuni colaterale [482]. Aceste cauze tind în mod constant să niveleze bogățiile și puțini sînt cei care reușesc să strîngă atîta avere încît să nu mai aibă nevoie să muncească pentru creșterea ei. La chinezi se spune în mod obișnuit că rareori averile se mențin mari, în aceeași familie, mai mult de trei generații [483].

Asupra săracilor, efectul încurajării date căsătoriilor este de a menține salariul la un nivel cît se poate de scăzut și în consecință, de a-i împinge spre cea mai cumplită sărăcie. George Staunton spune că pretutindeni prețul muncii reprezintă, față de rata necesară pentru mijloacele de trai, cea mai mică proporție pe care o pot îndura oamenii de rînd și că, în ciuda avantajului pe care îl are traiul în comun în familii mari, ca soldații într-o cazarmă, și cu toate că fac cele mai severe economii în gospodărirea acestor cazărmi, oamenii sînt obligați să folosească hrană vegetală, și foarte rar au posibilitatea să guste carne [484].

Duhalde, după ce descrie activitatea plină de trudă a chinezilor, îndemînarea și inventivitatea lor la care recurg pentru a-și cîștiga existența, spune: „Totuși, trebuie să recunoaștem că, cu toată marea sobrietate și hărnicie a locuitorilor Chinei, numărul lor uimitor de mare dă naștere la multă sărăcie. Unii sînt atît de săraci încît, neputînd să procure pentru copiii lor cele necesare, îi părăsesc pe străzi...". „În orașele mari cum sînt Pekin și Canton, această priveliște zguduitoare este foarte obișnuită" [485].

Iezuitul Premare, scriind unui prieten din același ordin, spune: „Îți voi spune un fapt, care ar putea părea un paradox [486], dar care este totuși strict adevărat. Cel mai bogat și mai înfloritor imperiu din lume este, cu toate acestea, într-un sens, cel mai sărac și mai de compătimit dintre toate. Țara, oricît de întinsă și de roditoare ar fi, nu este destul de mare pentru a-și hrăni locuitorii. Ar fi necesar un teritoriu de patru ori mai întins pentru a le da posibilitatea unui trai îndestulat. Numai în Canton sînt, fără exagerare, mai mult de un milion de suflete și într-un oraș aflat la trei sau patru leghe depărtare, un număr și mai mare. Atunci, cine este în stare să numere locuitorii acestei provincii? Și ce înseamnă aceasta față de întregul imperiu, care conține cincisprezece provincii mari, toate la fel de populate? La cît de multe milioane s-ar ridica o astfel de calculație? A treia parte din această puzderie de oameni de-abia găsește orez îndeajuns pentru a trăi cum trebuie".

„Se știe foarte bine că mizeria împinge pe oameni la cele mai îngrozitoare excese. În China, un observator atent nu va fi uimit că mamele își omoară sau își abandonează mulți dintre copii, că părinții își vînd fiicele pe

[481] George Staunton, *Embassy...*, p. 157.
[482] Ibidem, p. 151.
[483] Ibidem, p. 152.
[484] *Embassy to China*, vol. II, p. 156.
[485] Duhalde, *China*, vol. I, p. 277.
[486] *Lettres Edif. et Curieuses*, tom. XVI, p. 394.

nimica toată, că oamenii sînt interesați și că există un mare număr de tîlhari. Uimitor este că nu se petrec fapte mult mai îngrozitoare și că în vremuri de foamete, care aici nu sînt prea rare, milioane de oameni pier de foame fără să fi recurs la acele acte disperate despre care s-a scris în istoria Europei".

„Nu se poate spune despre China, ca despre Europa, că săracii sînt leneși și că ar putea să-și cîștige existența dacă ar munci. Muncile și strădaniile acestor oameni săraci sînt dincolo de orice închipuire. Un chinez este în stare să trăiască zile întregi săpînd pămîntul, cîteodată în apă pînă la genunchi, iar seara este fericit să mănînce o lingură de orez și să bea apa fără gust în care a fost fiert orezul. În general, aceasta este toată hrana lor" [487].

O mare parte din această relatare este repetată în cartea lui Duhalde. Și chiar dacă am bănui o oarecare exagerare, faptele expuse arată, într-un mod convingător, cît de mult a fost forțată creșterea populației în China și mizeria îngrozitoare pe care a provocat-o. Populația care este rezultatul natural al fertilității pămîntului și al încurajării date agriculturii poate fi considerată adecvată și de dorit. Dar tot ce s-a adăugat ca o consecință a încurajării căsătoriilor a fost nu numai un adaos de pură mizerie, dar a și întrerupt complet fericirea de care s-ar fi putut bucura ceilalți.

S-a estimat că teritoriul Chinei ar fi cam de opt ori cît teritoriul Franței [488]. Socotind populația Franței numai de 26 milioane, de opt ori acest număr ar da 208.000.000. Dacă apoi se ia în considerație cele trei cauze puternice de creștere a populației, despre care am vorbit, nu va părea de necrezut că raportul dintre populația Chinei și populația Franței, potrivit suprafețelor respective, este de 333 la 208 sau puțin mai mare de 3 la 2.

Tendința naturală de creștere a populației este atît de puternică pretutindeni, încît va fi ușor, în general, să justifice numărul mare atins de populația unei țări. Partea cea mai dificilă și mai importantă a cercetării este de a stabili cauzele imediate care opresc creșterea în continuare a populației. Forța de procreare ar dubla în 25 de ani populația Chinei tot atît de ușor ca pe aceea din oricare stat al Americii. Dar știm că nu o poate face din cauza incapacității evidente a solului de a hrăni acest număr în plus de locuitori. Ce se întîmplă în China cu această forță puternică? Și care sînt felurile de restricție și modurile de moarte prematură care mențin populația la nivelul mijloacelor de subzistență?

Cu toate încurajările extraordinare date căsătoriei în China, am cădea poate în eroare dacă am presupune că obstacolul preventiv împotriva creșterii populației nu acționează.

Duhalde spune că numărul preoților este cu mult peste un milion, din care sînt 2000 necăsătoriți în Pekin, pe lîngă mai mult de 350.000 în templele lor așezate în diferite localități, cu aprobarea împăratului și că numai printre literați sînt aproape 90.000 de celibatari [489].

Deși săracii se căsătoresc probabil de îndată ce li se ivește cea mai mică perspectivă de a putea să întrețină o familie și datorită permiterii infanticidului, își atrag tot felul de riscuri din acest punct de vedere, totuși fără îndoială că ar renunța să se căsătorească, dacă ar avea certitudinea că vor fi nevoiți să-și abandoneze toți copiii sau să se vîndă împreună cu familia ca sclavi. Din cauza sărăciei cumplite a claselor de jos, o astfel de certitudine probabil că se ivește des. Dar tocmai la sclavi, al căror număr este uluitor din cauza

[487] *Lettres Edif. et Curieuses*, tom. XVI, p. 394 et seq.
[488] Staunton, *Embassy to China*, vol. II, p. 546.
[489] Duhalde, *China*, vol. I, p. 244.

mizeriei acestei țări, acționează îndeosebi obstacolul preventiv împotriva creșterii populației. Uneori un bărbat își vinde fiul sau se vinde el însuși împreună cu soția, la un preț foarte moderat. Maniera obișnuită pentru efectuarea acestor vînzări este de a-și da propria persoană în gaj cu drept de răscumpărare. Un mare număr de servitori și servitoare sînt legați în felul acesta de o familie[490]. Hume, vorbind despre practicarea sclaviei la cei vechi, face remarca justă că, în general, este mai ieftin să se cumpere un sclav adult, decît să fie crescut din copilărie. S-ar părea că această observație este aplicabilă mai ales chinezilor. Toți autorii sînt de acord în ce privește frecvența foametei în China. În aceste perioade de foamete probabil că se găsesc foarte mulți sclavi de vînzare aproape la prețul întreținerii lor. De aceea, rareori ar fi în interesul său ca un stăpîn să-și încurajeze sclavii să aibă copii. În consecință, putem presupune că o mare parte din servitorii din China, la fel ca în Europa, rămîn necăsătoriți.

Obstacolul împotriva creșterii populației, rezultînd din legături vicioase cu sexul opus, nu pare să fie prea important în China. Se spune că femeile sînt decente și rezervate și adulterul este rar. Totuși concubinajul este peste tot practicat, iar în orașele mari femeile publice sînt înregistrate, dar numărul lor nu este mare, fiind proporțional, după George Staunton, cu numărul mic al bărbaților necăsătoriți și al soților care nu sînt cu familia[491].

Obstacolele pozitive împotriva creșterii populației aduse de boli, deși considerabile, nu par să fie atît de mari cît ne-am aștepta. Clima este în general foarte sănătoasă. Unul dintre misionari merge pînă acolo încît să spună că bolile epidemice și ciuma nu apar decît odată într-un secol[492], dar desigur că este o eroare, întrucît alții spun despre aceste boli că sînt destul de frecvente. În unele instrucțiuni pentru mandarini, cu privire la îngroparea săracilor, care în general nu au cimitire fixe, se spune că atunci cînd bîntuie bolile epidemice, drumurile sînt acoperite cu un număr atît de mare de cadavre încît pot să infecteze aerul pînă la o mare distanță[493]. După aceea se întîlnește expresia „ani de molimă"[494], într-un mod care pare să sugereze că nu sînt neobișnuiți. În prima și a cincisprezecea zi din fiecare lună, mandarinii adună poporul și țin un discurs lung, în care fiecare guvernator joacă rolul unui tată care își instruiește familia[495].

Într-unul din aceste discursuri, pe care îl citează Duhalde, se găsește următorul pasaj : „Feriți-vă de acei ani care vin din timp în timp, cînd bolile molipsitoare împreună cu lipsa de grîu lasă locurile pustii. Atunci, datoria voastră este să aveți milă de concetățenii voștri și să îi ajutați cu orice puteți"[496].

Probabil că epidemiile, așa cum se întîmplă de obicei, lovesc cu asprime mai ales în copii. Unul dintre iezuiți, vorbind despre numărul de prunci pe care mizeria părinților îi condamnă la moarte din clipa cînd s-au născut, scrie : „Rareori este un an în care bisericile din Pekin să nu numere 5 sau

490 Duhalde, *China*, vol. I, p. 278. La misère et le grand nombre d'habitants de l'empire y causent cette multitude prodigieuse d'esclaves : presque tous les valets, et généralement toutes les filles de service d'une maison sont esclaves. *Lettres Edif.*, tom. XIX, p. 145.

491 *Embassy to China*, vol. II, p. 157.

492 *Lettres Edif.*, tom. XXII, p. 187.

493 Ibidem, tom. XIX, p. 126.

494 Ibidem, p. 127.

495 Duhalde, *China*, vol. I, p. 254.

496 Ibidem., p. 256.

6 mii de astfel de copii purificaţi prin apa botezului. Recolta aceasta este mai mult sau mai puţin abundentă potrivit cu numărul de catiheţi pe care îi putem întreţine. Dacă avem un număr suficient, nu este nevoie ca grija lor să se mărginească doar la pruncii muribunzi pe care i-am găsit. Vor fi şi alte ocazii pentru ca să-şi arate zelul, mai ales în unele perioade ale anului cînd vărsatul sau bolile epidemice răpesc vieţile copiilor într-un număr de necrezut"[497]. Într-adevăr, este aproape imposibil de presupus că lipsurile îngrozitoare în care trăiesc clasele de jos ale poporului să nu provoace boli, care fac să piară cea mai mare parte dintre copiii pe care părinţii lor ar încerca să îi crească în ciuda tuturor greutăţilor.

În ce priveşte numărul pruncilor care sînt într-adevăr părăsiţi, este greu de făcut cea mai mică apreciere, dar dacă dăm crezare scriitorilor chinezi, obiceiul acesta trebuie să fie foarte răspîndit. Guvernul a încercat în diferite rînduri să pună capăt acestui obicei, dar nu a reuşit niciodată. Într-o carte cu instrucţiuni, la care ne-am referit mai înainte, scrisă de un mandarin vestit pentru omenia şi înţelepciunea sa, se propune înfiinţarea în ţinutul său a unui spital pentru copiii găsiţi şi se relatează despre unele vechi aşezăminte de acest fel[498], care se pare că nu mai erau folosite. În această carte, se vorbeşte amănunţit despre părăsirea copiilor şi sărăcia îngrozitoare care o determină. „Vedem", spune el, „oameni atît de săraci încît nu pot să-şi procure hrana necesară pentru copiii lor. Acesta este motivul pentru care săracii abandonează un număr atît de mare de copii. În metropolă, în capitalele provinciilor şi în locurile cu un comerţ înfloritor, numărul lor atinge cifra cea mai ridicată. Dar mulţi sînt găsiţi în locuri mai puţin frecventate şi chiar la ţară. Cum în oraşe casele sînt mai înghesuite, obiceiul acesta este mai evident; dar pretutindeni aceşti bieţi prunci nefericiţi au nevoie de ajutor"[499].

În aceeaşi lucrare, o parte dintr-un decret pentru preîntîmpinarea înecării copiilor, sună astfel: „Cînd plăpîndul vlăstar care de-abia s-a născut este fără milă aruncat în valuri, se poate spune că mama i-a dat viaţă sau că el a primit-o, cînd a pierdut-o odată ce începuse să se bucure de ea? Sărăcia părinţilor este cauza acestei crime. De-abia au cu ce să trăiască ei înşişi, cu atît mai puţin nu sînt în stare să plătească o îngrijitoare şi să suporte cheltuielile necesare pentru întreţinerea copiilor. Aceasta îi împinge la disperare şi nefiind în stare să se hotărască să lase doi oameni să moară pentru ca unul singur să poată trăi, mama, pentru a păstra viaţa soţului ei, consimte să sacrifice copilul. Pentru simţămintele părinteşti este o hotărîre scump plătită, dar pe care o iau totuşi, iar ei cred că sînt îndreptăţiţi să sacrifice viaţa copilului pentru a o prelungi pe a lor. Dacă l-ar părăsi într-un loc ferit, copilul ar putea să le trezească mila cu ţipetele lui. Ce fac atunci? Îi aruncă în mijlocul rîului, ca să le piară din ochi imediat şi să-i răpească dintr-o dată orice şansă de a trăi"[500].

Asemenea scrieri par să fie cele mai autentice documente privind larga răspîndire a infanticidului.

George Saunton a stabilit, pe baza celor mai bune informaţii pe care le-a putut strînge, că numărul copiilor care sînt părăsiţi la Pekin anual este în jur de două mii[501]. Dar este foarte probabil că numărul lor variază extraordinar de la un an la altul şi că depinde foarte mult de perioadele de belşug

[497] *Lettres Edif.*, tom. XIX, p. 100.
[498] Ibidem, p. 110.
[499] Ibidem, p. 111.
[500] Ibidem, tom. XIX, p. 124.
[501] *Embassy to China*, vol. II, p. 159.

şi cele de lipsuri. După orice epidemie mare sau foamete distrugătoare numărul copiilor părăsiţi este probabil foarte mic, dar este natural să crească treptat, pe măsură ce se revine la o populaţie numeroasă. Fără îndoială, numărul lor este cel mai ridicat atunci cînd vine un an cu recoltă slabă, într-o perioadă cînd producţia medie este deja insuficientă pentru a asigura hrana mulţimii de oameni excedentari.

Aceşti ani cu recolte slabe nu par să fie rari şi foametea care urmează este poate cel mai puternic dintre toate obstacolele pozitive împotriva creşterii populaţiei chineze deşi, în unele perioade, obstacolele aduse de războaie şi tulburări interne au fost destul de însemnate[502]. În analele împăraţilor chinezi se vorbeşte des despre perioade de foamete[503] şi probabil că nu ar fi găsit un loc printre cele mai importante evenimente şi revoluţii ale imperiului, dacă nu ar fi răpit mulţime de vieţi, pustiind ţara.

Unul dintre iezuiţi menţionează că ocaziile cînd mandarinii se prefac că arată cea mai mare milă pentru oameni sînt atunci cînd se tem de o recoltă proastă din cauza secetei, a excesului de ploi sau a altor accidente, ca norii de lăcuste, care cîteodată acoperă unele provincii[504]. Cauzele enumerate aici sînt probabil cele care contribuie îndeosebi la nereuşita recoltelor în China, iar felul în care sînt menţionate pare să arate că nu sînt neobişnuite.

Meares vorbeşte de uragane violente din cauza cărora recolte întregi sînt împrăştiate şi după care urmează o foamete. Dintr-o astfel de cauză, spune el, însoţită de o secetă extraordinară, în 1787 a bîntuit o foamete îngrozitoare în toate provinciile din sudul Chinei, cînd a pierit un număr de oameni incredibil de mare. Nu era ceva neobişnuit la Canton să vezi nenorociţii înfometaţi dîndu-şi duhul. Mamele credeau că este de datoria lor să-şi omoare copilaşii, iar cei tineri să dea lovitura de graţie celor vîrstnici, pentru a-i scăpa de suferinţele unei morţi atît de lente[505].

Iezuitul Parennim scria unui membru al Academiei Regale de Ştiinţe: „Un alt lucru pe care de-abia poţi să-l crezi este că perioadele de foamete sînt atît de frecvente în China''[506], iar în încheierea scrisorii spune că dacă foametea nu ar micşora din cînd în cînd numărul imens al locuitorilor din China, ar fi imposibil pentru această ţară să trăiască în pace[507]. El încearcă să determine cauzele acestor frecvente perioade de foamete şi începe prin a remarca, foarte just, că în timp de foamete, China nu poate să obţină nici un ajutor de la vecinii săi şi trebuie neapărat să se bizuie în întregime pe propriile sale provincii[508]. Apoi, descrie întîrzierile şi vicleniile care adeseori anulează intenţiile împăratului de a ajuta, din hambarele publice, provinciile mai înfometate. Cînd într-o provincie recolta este slabă, din cauza secetei mari sau a unei inundaţii neaşteptate, mandarinii cei mari apelează la hambarele publice. Dar adesea le găsesc goale, din cauza necinstei mandarinilor mai mici, care au în grijă hambarele. Apoi se fac examinări şi cercetări, dar nimeni nu se îndeamnă să comunice la curte o veste atît de neplăcută. Totuşi, pînă la urmă se depun memorii. Acestea trec din mînă în mînă şi nu ajung la împărat decît după multe zile. Apoi se dă ordin ca marii funcţionari ai statului să se întrunească şi să se sfătuiască asupra mijloacelor pentru a le alina suferinţa poporului.

[502] *Annals of the Chinese Monarchs*. Duhalde, *China*, vol. I, p. 136.
[503] *Ibidem*.
[504] *Lettres Edif.*, tom. XIX, p. 154.
[505] Meares, *Voyage*, c. VII, p. 92.
[506] *Lettres Edif. et Curieuses*, tom. XXII, p. 174.
[507] Ibidem, tom. XXII, p. 180.
[508] Ibidem, p. 175.

Între timp sînt publicate în tot imperiul declarații pline de milă pentru popor. În sfîrșit, hotărîrea tribunalului este comunicată, dar nenumărate alte ceremonii întîrzie executarea. Între timp, toți cei ce suferă au tot timpul să moară de foame, înainte de a sosi ajutorul. Cei ce nu vor să aștepte agonia se tîrăsc cum pot în alte ținuturi, unde speră să obțină ajutor, dar cea mai mare parte dintre ei rămîn morți pe drum [509].

Dacă atunci cînd vine o foamete, curtea nu încearcă să ajute poporul, curînd se strîng mici cete de jefuitori, iar numărul lor se mărește treptat pînă cînd tulbură liniștea provinciei. Din această cauză se dau totdeauna numeroase ordine și au loc tot timpul mișcări de trupe pentru a sustrage atenția poporului pînă trece foametea. Și cum motivele pentru ajutorarea poporului sînt în general mai curînd rațiuni de stat decît milă adevărată, probabil că oamenii nu sînt ajutați în timpul și în felul cerut de nevoile lor [510].

Ultima cauză de foamete care este menționată în această cercetare și asupra căreia autorul pune un accent deosebit este marele consum de cereale pentru prepararea băuturilor spirtoase [511]. Menționînd acest consum ca o cauză a foametei, evident că a comis o mare greșeală. Totuși, în descrierea generală a Chinei făcută de Abatele Grosier, această greșeală a fost reluată și cauza menționată mai sus a fost considerată ca unul din principalele izvoare ale răului [512]. În realitate însă, această cauză are un efect cu totul contrar. Consumul cerealelor în orice alt scop decît hrana necesară stăvilește creșterea populației înainte ca să ajungă la limita extremă a subzistenței. Și cum cerealele, în vremuri de mare lipsă, pot fi retrase de la această întrebuințare specială, în acest fel se deschide un hambar public, probabil mai bogat decît s-ar fi putut forma prin alte mijloace. Odată ce s-a statornicit un astfel de consum și a deveni permanent, efectele lui sînt exact cele ce s-ar obține dacă o bucată de pămînt, cu toți oamenii de pe ea, ar fi fost scoasă din țară. Restul poporului ar fi desigur, în anii cu recoltă medie, exact în aceeași situație ca înainte, nici mai bine, nici mai rău. Dar în vremuri de foamete, producția acestei bucăți de pămînt le-ar fi înapoiată, fără guri care să le ajute să o mănînce, China, fără distileriile ei, desigur că ar fi mai populată, dar în anii cu recolte proaste ar avea și mai puține resurse decît are în prezent. În consecință, în funcție de mărimea cauzei, țara ar fi mai expusă la perioade de foamete și foametea ar fi mai cumplită.

Situația în Japonia se aseamănă cu aceea din China în atît de multe privințe, încît o examinare separată ar duce la prea multe repetări. Montesquieu atribuie densitatea populației sale nașterii unui număr mai mare de femei [513]. Dar cauza principală a acestei populații dense este, fără îndoială, ca și în China, activitatea perseverentă a locuitorilor, îndreptată, așa cum a fost întotdeauna, în special spre agricultură.

Citind prefața la raportul lui Thunberg despre Japonia, ar părea foarte dificil de găsit obstacolele care opresc creșterea populației într-o țară, despre ai cărei locuitori se spune că trăiesc în fericire și belșug. Dar lucrarea contrazice impresia lăsată de prefață.

În valoroasa istorie a Japoniei de Kaempfer, aceste obstacole sînt scoase în evidență. În extrasele din două cronici istorice publicate în Japonia, pe

[509] *Lettres Edif. et Curieuses*, p. 180.
[510] Ibidem, tom. XXII, p. 187.
[511] Ibidem, p. 184.
[512] Ibidem, vol. I, b. IV, c. III, p. 396, 8 vo Eng. tran.
[513] Liv. XXIII, c. XII. Este surprinzător că Montesquieu, care uneori pare să înțeleagă problema populației, alteori face astfel de observații.

care le prezintă [514], se face o relatare foarte amănunţită despre diferite mortalităţi, ciumă, foamete, războaie sîngeroase şi alte cauze de distrugere, care s-au petrecut de la începerea acestor cronici. Japonezii se deosebesc de chinezi, fiind mult mai războinici, mai răzvrătiţi, mai desfrînaţi şi mai ambiţioşi. Din relatarea lui Kaempfer s-ar părea că obstacolele pe care îl pune infanticidul creşterii populaţiei în China este înlocuit în Japonia prin desfrîul mai mare şi frecvenţa mai mare a războaielor şi a tulburărilor interne. În ce priveşte obstacolele pozitive împotriva creşterii populaţiei, rezultînd din boli şi foamete, se pare că aceste două ţări sînt aproape la acelaşi nivel.

CAPITOLUL 13

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREŞTERII POPULAŢIEI LA GRECI

Toată lumea este de acord, şi în adevăr nu încape îndoială, că împărţirea mai egală a proprietăţii la greci şi la romani, în prima perioadă a istoriei lor şi îndreptarea activităţii lor mai ales spre agricultură trebuie să fi contribuit foarte mult la stimularea creşterii populaţiei. Agricultura nu este numai, cum spune Hume [515], modul de activitate cel mai necesar pentru subzistenţa mulţimilor, dar în fapt este *singurul* mod prin care pot exista mulţimile. Numeroasele arte şi meserii ale lumii moderne, care pot să asigure întreţinerea unui număr atît de mare de oameni, nu au nici un efect asupra creşterii populaţiei, decît în măsura în care tind să majoreze cantitatea şi să uşureze repartiţia produselor agriculturii.

În ţările în care, din cauza influenţei unor cauze speciale, proprietatea pămîntului este divizată în loturi foarte mari, aceste arte şi meserii sînt absolut necesare pentru existenţa unei populaţii numeroase. Fără ele Europa modernă ar fi depopulată. Dar acolo unde proprietatea este divizată în loturi mici, nu se simte aceeaşi nevoie. Însăşi diviziunea atinge imediat un scop mare, acela al repartiţiei. Şi dacă ar exista pentru bărbaţi o cerere constantă de a da bătălii şi de a sprijini puterea şi demnitatea statului, putem lesne să ne închipuim că acest motiv, adăugat la dorinţa firească de a avea o familie, ar fi suficient pentru a hotărî pe fiecare proprietar să cultive cît mai bine pămîntul său, pentru ca acesta să poată hrăni cel mai mare număr posibil de descendenţi.

Împărţirea poporului în stări mici, în primele perioade ale istoriei grecilor şi romanilor, a adăugat o forţă în plus acestui motiv. Acolo unde numărul cetăţenilor liberi nu trecea poate de 10—20.000, fiecare om în parte putea să simtă în mod firesc valoarea eforturilor făcute. Ştiind că statul de care aparţine, înconjurat de rivali, stînd la pîndă, trebuie să depindă mai ales de populaţia sa pentru mijloacele de apărare şi securitate, putea sa-şi dea seama că lăsînd necultivate terenurile care i-au fost repartizate, nu şi-ar fi îndeplinit datoria

[514] Book II.

[515] *Essay*, XI, p. 467, 4to edit.

de cetăţean. Aceste cauze par să fi provocat un deosebit interes pentru agricultură, fără intervenţia stimulatoare a unor nevoi artificial create de omenire. Populaţia venea în urma produselor pămîntului cu o viteză mai mult decît egală. Cînd prisosul de populaţie nu era secerat de războaie şi molime, îşi găsea scăparea în frecvente şi repetate colonizări. Necesitatea acestor colonizări frecvente, care era legată de mica suprafaţă a statelor, ceea ce făcea pe orice om cu minte să înţeleagă problema, nu putea să nu atragă atenţia legislatorilor şi filozofilor acelor timpuri, asupra puternicei tendinţe a populaţiei de a creşte peste mijloacele de subzistenţă. Spre deosebire de oamenii de stat şi de planificatorii de astăzi, ei nu au trecut cu vederea importanţa unei probleme care afectează atît de adînc fericirea şi liniştea societăţii. Oricît am detesta, pe bună dreptate, expedientele barbare de care s-au folosit pentru a înlătura dificultatea, nu putem să nu le recunoaştem un merit pentru perspicacitatea de a vedea dificultatea şi de a-şi da bine seama că, dacă nu i se va da atenţie şi nu o vor înlătura, va fi suficientă pentru a distruge cele mai bine plănuite scheme de egalitate republicană şi de prosperitate.

Posibilitatea de a întemeia colonii este în mod inevitabil limitată. După trecerea unei perioade de timp, poate să devină extrem de dificil, sau chiar imposibil, pentru o ţară care nu este deosebit de înzestrată în acest scop, să găsească un loc neocupat, bun pentru stabilirea cetăţenilor săi expatriaţi. De aceea a fost necesar să fie luate în considerare alte soluţii afară de colonizare.

Este probabil că în Grecia s-a practicat infanticidul din cele mai vechi timpuri. În acele părţi din America unde s-a descoperit că exista infanticidul, se pare că s-a născut din marea dificultate de a creşte copii mulţi în condiţii de viaţă sălbatică şi nomadă, expusă mereu foametei şi războaielor necontenite. Am putea deci să credem că a avut o origine similară la strămoşii grecilor sau la locuitorii băştinaşi ai ţării. Şi cînd Solon a permis abandonarea copiilor, probabil că nu a făcut decît să consfinţească prin lege un obicei deja existent.

Dînd această permisiune, fără îndoială că a avut în vedere două scopuri. Întîi, cel mai evident, preîntîmpinarea unei populaţii atît de numeroase încît ar fi provocat sărăcie şi nemulţumire generală. Al doilea, de a menţine populaţia la nivelul pe care poate să îl hrănească teritoriul, prin înlăturarea temerii de a avea o familie prea numeroasă, care este principalul obstacol împotriva căsătoriei. Judecînd după efectul pe care îl are în China obiceiul de a abandona copiii, sîntem îndreptăţiţi să credem că este mai potrivit pentru a atinge al doilea scop decît primul. Dar fie că legiuitorul nu a văzut aceasta, fie că obiceiurile barbare ale acelor timpuri îi îndemna totdeauna pe părinţi să prefere să-şi omoare copiii decît să sufere sărăcia, practicarea acestui obicei a putut să pară foarte potrivită pentru a răspunde ambelor scopuri urmărite şi pentru a păstra atît de complet şi de constant pe cît era cu putinţă, proporţia necesară dintre hrană şi numărul celor care trebuiau să trăiască din ea.

Scriitorii politici greci insistă stăruitor, arătînd cît de important este să se urmărească această proporţie şi care sînt relele care rezultă inevitabil, slăbiciune sau sărăcie, din cauza deficitului sau excesului de populaţie. În consecinţă propun diverse moduri de a menţine proporţia relativă dorită.

Platon, în republica la care se gîndeşte în cărţile sale de legi, limitează numărul cetăţenilor liberi şi al locuinţelor la 5.040. El crede că acest număr poate fi păstrat dacă tatăl fiecărei familii alege pe unul dintre fiii săi ca moştenitor al lotului de pămînt pe care îl posedă şi după ce îşi căsătoreşte fiicele potrivit legii, îi repartizează pe ceilalţi fii, dacă are, pentru a fi adoptaţi de cetăţenii care nu au copii. Dar dacă numărul copiilor în totalitatea lor este prea mare sau prea mic, magistratul trebuie să dea o deosebită atenţie problemei şi să găsească posibilitatea pentru ca numărul de 5 040 de familii să

fie totuşi menţinut. Sînt multe căi, crede el, pentru a atinge acest ţel. Procrearea, dacă merge prea repede, poate fi împiedicată, sau, cînd merge prea încet, poate fi stimulată, printr-o distribuire corespunzătoare a onorurilor şi a semnelor de infamie, ca şi prin admonestarea făcută de bătrîni, pentru a preîntîmpina sau promova procreaţia, după împrejurări [516].

În cartea sa filozofică *Republica* [517], el intră mai amănunţit în acest subiect şi propune ca bărbaţii cei mai desăvîrşiţi să se unească prin căsătorie cu cele mai desăvîrşite femei, iar cetăţenii mai puţin reuşiţi să ia în căsătorie femei mai puţin reuşite. Copiii primilor să fie crescuţi, ai celorlalţi nu. La anumite sărbători stabilite prin lege, tinerii logodiţi să fie adunaţi şi căsătoriţi prin ceremonii solemne. Dar numărul căsătoriilor trebuie hotărît de magistraţi, astfel ca, ţinînd seama de reducerile provocate de războaie, boli şi alte cauze, magistraţii să poată păstra pe cît posibil un număr de cetăţeni care să nu fie nici prea numeroşi, nici prea puţini, potrivit cu resursele şi nevoile statului. Copiii născuţi astfel din cei mai buni cetăţeni trebuie duşi la anumite îngrijitoare destinate acestei funcţii şi locuind într-o parte separată a oraşului. Dar cei născuţi din cetăţeni inferiori şi oricare dintre ceilalţi dacă au imperfecţiuni corporale trebuie să fie îngropaţi într-un loc tainic şi necunoscut.

Apoi, Platon examinează vîrsta potrivită pentru căsătorie şi stabileşte că este 20 pentru femei şi 30 pentru bărbaţi. Începînd de la 20 de ani, femeia trebuie să facă copii pentru stat pînă la 40 de ani, iar bărbatul trebuie să-şi îndeplinească datoria în această privinţă de la 30 la 55 de ani. Dacă un bărbat face un copil fie înainte, fie după vîrstele stabilite, fapta sa trebuie socotită la fel de criminală şi profanatoare ca atunci cînd ar fi făcut un copil fără ceremonie nupţială şi împins doar de desfrîu. Aceeaşi regulă s-ar aplica dacă un bărbat, avînd vîrsta cerută pentru procreare ar avea legături cu o femeie avînd de asemenea vîrsta cuvenită, dar fără ceremonia căsătoriei oficiată de un magistrat. El trebuie considerat că a dat statului un copil nelegitim, profanat şi incestuos. Cînd bărbatul şi femeia au depăşit vîrsta fixată pentru a oferi copii statului, Platon acordă o mare libertate legăturilor sexuale, dar nu trebuie adus pe lume nici un copil. Dacă accidental s-ar naşte un copil viu, el trebuie abandonat la fel ca atunci cînd părinţii nu ar avea cu ce să-l întreţină [518].

Din aceste pasaje este evident că Platon a văzut perfect tendinţa populaţiei de a creşte peste mijloacele de subzistenţă. Soluţiile sale pentru a împiedica această creştere sînt într-adevăr groaznice, dar aceste soluţii şi măsura în care urmau să fie aplicate arată că înţelegea bine cît de mare era dificultatea. El se aştepta, aşa cum desigur trebuia să o facă fiindcă avea în vedere o republică mică, la o pierdere de oameni proporţional mare, în războaie. Dacă totuşi a putut să propună exterminarea copiilor tuturor cetăţenilor inferiori şi ai celor mai puţin desăvîrşiţi, exterminarea de asemenea a tuturor celor născuţi în afara vîrstelor prescrise şi fără formele prescrise, să fixeze tîrziu vîrsta pentru căsătorie şi după toate acestea, să regleze numărul căsătoriilor, experienţa şi raţionamentele sale trebuie să-i fi arătat cu tărie marea forţă a legii creşterii populaţiei şi necesitatea de a-i pune stavilă.

Aristotel pare să fi văzut această necesitate şi mai clar. El fixează vîrsta potrivită pentru căsătorie la 37 de ani pentru bărbaţi şi 18 ani pentru femei, ceea ce desigur condamnă la celibat un mare număr de femei, deoarece nu

[516] Platon, *De Legibus*, lib. V.
[517] Platon, *De Republica*, lib. V.
[518] Ibidem.

pot exista niciodată tot atîţi bărbaţi de 37 de ani cîte femei de 18 ani există. Şi, deşi a fixat atît de tîrziu vîrsta căsătoriei pentru bărbaţi, totuşi crede că ar putea fi prea mulţi copii şi propune ca numărul permis fiecărei căsnicii să fie reglementat, iar dacă o femeie ar fi gravidă după ce a născut numărul de copii prescris, va trebui să se întrerupă sarcina înainte ca foetusul să aibă viaţă.

Perioada de procreare a copiilor pentru stat trebuia să înceteze pentru bărbaţi la 54 sau 55 de ani, deoarece copiii bărbaţilor bătrîni, ca şi ai bărbaţilor prea tineri, sînt imperfecţi atît la corp cît şi la minte. Atunci cînd bărbatul şi femeia au trecut de vîrsta prescrisă au voie să continue legătura, dar, ca în republica lui Platon, nici un copil care ar putea rezulta nu trebuie adus pe lume [519].

Discutînd meritele republicii propuse de Platon în cărţile sale de legi, Aristotel este de părere că acest autor nu a dat destulă atenţie problemei populaţiei şi îl acuză de inconsecvenţă cînd egalizează proprietatea fără să limiteze numărul copiilor. Legile privind această problemă, spune Aristotel foarte just, trebuie să fie mult mai clare şi mai precise într-un stat în care este admisă egalitatea proprietăţii, decît în celelalte. În guvernările obişnuite, o creştere a populaţiei ar pricinui doar o subdiviziune mai mare a proprietăţii pămîntului, pe cînd într-o astfel de republică, unde este instituită egalitatea, locuitorii supranumerari ar fi cu totul lipsiţi de mijloace, pentru că pămînturile fiind micşorate în părţi egale şi cum s-ar spune elementare, nu s-ar mai putea împărţi mai departe [520].

Apoi observă că este necesar în toate cazurile să se reglementeze numărul copiilor, pentru ca ei să nu depăşească numărul cuvenit. Făcînd aceasta, desigur că trebuie să se ţină seamă de decese şi de sterilitate. Dar dacă, la fel ca în cele mai multe state, fiecare este lăsat liber să aibă cît de mulţi copii îi place, consecinţa inevitabilă va fi sărăcia, şi sărăcia este mama ticăloşiei şi a răzvrătirii. Din această cauză, Pheidon din Corint, unul dintre cei mai vechi scriitori despre problemele politice, a introdus o reglementare exact opusă aceleia a lui Platon şi a limitat populaţia fără să egalizeze proprietăţile [521].

Vorbind după aceea despre Phaleas din Chalcedon, care a propus să se împartă egal avuţia între cetăţeni, ca fiind o instituţie foarte salutară, el se referă din nou la reglementările lui Platon privind proprietatea şi spune că acei care ar reglementa astfel mărimea bogăţiilor ar trebui să nu ignoreze faptul că este absolut necesar ca în acelaşi timp să reglementeze numărul copiilor. Căci dacă numărul copiilor ar creşte peste mijloacele de întreţinere a lor, legea ar fi inevitabil înfrîntă şi familiile ar fi dintr-odată aduse din abundenţă la sapă de lemn — o evoluţie totdeauna periculoasă pentru liniştea publică [522].

Deci Aristotel a văzut limpede că, dacă nu este stăvilită prin legi stricte, puternica tendinţă a speciei umane de a se înmulţi răstoarnă orice sistem întemeiat pe egalitatea proprietăţii. Desigur că nu poate exista un argument mai puternic împotriva oricărui sistem de acest fel decît necesitatea unor legi ca acelea pe care le propune însuşi Aristotel.

519 Aristotelis, *De Republica*, lib. VII, c. XVI.

520 *De Republica*, lib. II, c. VI, Gillies, *Aristot.*, vol. III, b. II, p. 87. Pentru înlesnirea celor care nu s-ar osteni să consulte originalul, mă refer şi la traducerea lui Gillies, dar el a omis complet unele pasaje, iar altora nu le-a dat sensul adevărat, scopul său fiind o versiune liberă.

521 *De Republica*, lib. II, c. VII, Gillies, *Aristot.*, vol. II, b. II, p. 87.

522 *De Republica*. lib. II, c. VII, Gillies, *Aristot.*, vol. II, b. II, p. 91.

O remarcă, pe care o face după aceea cu privire la Sparta, arată și mai clar că a înțeles pe deplin legea populației. Din cauza lipsei de prevedere a legilor referitoare la succesiune, proprietatea funciară în Sparta căzuse în mîinile unui număr restrîns de oameni. Rezultase o mare reducere a densității populației țării. Pentru a remedia acest rău și a găsi bărbați pentru necontenitele lor războaie, regii care l-au precedat pe Licurg avuseseră obiceiul de a naturaliza străini. Ar fi fost mult mai bine, totuși, după Aristotel, să se fi mărit numărul cetățenilor printr-o repartizare a proprietății mai apropiată de egalitate. Dar legea referitoare la copii era direct nefavorabilă acestei îmbunătățiri. Legiuitorul, dorind să aibă mulți cetățeni, încurajase cît mai mult posibil procrearea copiilor. Un om care avea trei fii era scutit de paza de noapte, iar acela care avea patru era scutit de toate sarcinile publice. Dar este evident, așa cum spune Aristotel foarte just, că nașterea unui număr mare de copii, atîta timp cît împărțirea pămînturilor rămîne aceeași, nu ar avea alt efect decît o majorare a sărăciei [523].

Aici Aristotel pare să fi văzut exact greșeala în care au căzut mulți alți legiuitori în afară de Licurg. Se pare că înțelegea bine că a încuraja nașterea copiilor fără a avea grija cuvenită pentru întreținerea lor, înseamnă a obține un foarte mic spor de populație cu prețul unui spor foarte mare de mizerie.

Atît legiuitorul Cretei [524], cît și Solon, Pheidon, Platon și Aristotel au văzut necesitatea de a împiedica creșterea populației pentru a preîntîmpina sărăcia generală. Este de presupus că părerile unor asemenea oameni și legile întemeiate pe aceste păreri aveau o influență considerabilă. De aceea credem că obstacolul preventiv rezultînd din căsătorii tîrzii și alte cauze a acționat cu multă eficacitate asupra cetățenilor liberi ai Greciei.

Obstacolele pozitive împotriva creșterii populației le găsim imediat în războaiele pe care le purtau aproape necontenit aceste state mici. Totuși, avem o relatare despre o ciumă îngrozitoare, cel puțin la Atena. Platon presupune că republica sa va avea de suferit din cauza epidemiilor [525]. Războaiele lor nu numai că erau aproape permanente, dar și foarte sîngeroase. O armată puțin numeroasă, care intra probabil în luptă cu tot efectivul său, pierdea un număr de oameni, proporțional, mult mai mare decît pierd marile armate moderne, din care rămîne deseori neatinsă o parte importantă [526].

Din cauză că toți cetățenii liberi ai acestor republici erau de obicei folosiți ca soldați în toate războaiele, pierderile erau probabil foarte grele și nu puteau fi prea ușor înlocuite.

CAPITOLUL 14

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREȘTERII POPULAȚIEI LA ROMANI

Prăpădul făcut de război în statele mai mici ale Italiei, mai ales pe vremea primelor lupte pentru putere ale romanilor, pare să fi fost și mai mare decît în Grecia. Wallace, în cartea sa *Dissertation on the Numbers of*

[523] Aristotel, *De Republica*, lib. II, c. IX, Gillies, *Aristot.*, vol. II, b. II, p. 107.
[524] *De Republica*, lib. II, c. X. Gillies, *Aristot.*, vol. II, b. II, p. 113.
[525] *De Legibus*, lib. V.
[526] Hume, *Essay*, c. XI, p. 451.

Mankind, după ce vorbeşte despre mulţimile de oameni care au căzut în luptă în acele timpuri, spune: „La o analiză exactă a istoriei Italiei din acele timpuri, ne-am mira cum au putut fi adunate mulţimile imense de oameni care au luat parte la acele războaie nesfîrşite pînă cînd Italia a fost supusă complet"[527]. Şi Titus Livius îşi exprimă uimirea că popoarele volsci şi aequi, de fiecare dată cînd au fost cucerite, au putut să aducă pe cîmpul de luptă noi armate[528]. Dar poate că aceste minuni ar fi explicate îndeajuns dacă am presupune, ceea ce pare foarte probabil, că pierderile continue datorate războaielor au dat naştere obiceiului de a lăsa o mare libertate de acţiune forţei de creştere a populaţiei. În consecinţă, numărul copiilor care deveneau adulţi, ajungînd la vîrsta potrivită pentru a fi soldaţi, era mult mai mare, în raport cu populaţia totală, decît în alte state mai puţin războinice. Fără îndoială, această rapidă succesiune de oameni tineri le-a permis, la fel ca vechilor germani, să îi facă pe viitorii istorici să se uimească de continua înnoire a armatelor lor învinse şi pe jumătate distruse.

Totuşi avem motive să credem că practicarea infanticidului era răspîndită în Italia din cele mai vechi timpuri la fel ca în Grecia. O lege a lui Romulus interzicea părăsirea copiilor înainte de a vedea vîrsta de trei ani[529], ceea ce înseamnă că mai înainte obiceiul era de a-i părăsi de îndată ce se năşteau. Dar desigur că nu s-a recurs la această practică decît atunci cînd pierderile datorate războaielor nu erau suficiente pentru a face loc generaţiei care creştea. În consecinţă, deşi poate fi considerat ca unul din obstacolele pozitive care împiedică populaţia de a creşte, totuşi, în situaţia de atunci, desigur că a contribuit mai curînd la încurajarea decît la stăvilirea creşterii populaţiei.

La romani, care de la începutul pînă la sfîrşitul republicii au avut de susţinut necontenite războaie, unele dintre ele îngrozitor de sîngeroase, obstacolul pozitiv împotriva creşterii populaţiei datorat acestei cauze trebuie să fi fost enorm. Dar această cauză, oricît era de mare, singură nu ar fi pricinuit niciodată acea lipsă de cetăţeni romani pe vremea împăraţilor, care i-a determinat pe August şi pe Traian să emită legi pentru încurajarea căsătoriei şi a copiilor. Evident că au concurat şi alte cauze de depopulare care au avut o forţă mai mare.

Cînd egalitatea proprietăţii, care fusese instituită înainte pe teritoriul roman, a fost distrusă treptat şi pămîntul a căzut în mîinile cîtorva mari proprietari, cetăţenii, care datorită acestei schimbări fuseseră lipsiţi treptat de mijloacele pentru întreţinerea lor, fireşte că nu au găsit altă soluţie care să-i împiedice să moară de foame, decît aceea de a-şi vinde munca celor bogaţi, la fel ca în statele moderne. Dar s-au văzut împiedicaţi de numărul enorm de sclavi care, crescînd printr-un aflux necontenit o dată cu luxul din ce în ce mai mare al Romei, au ocupat toate locurile de muncă atît în agricultură cît şi în meşteşuguri. În asemenea împrejurări, departe de a ne mira că numărul cetăţenilor liberi a descrescut, uimitor este faptul că au putut exista cîţiva afară de proprietari. Şi de fapt, acei cîţiva au existat doar datorită unui obicei ciudat şi absurd, pe care totuşi poate că îl impunea starea ciudată şi nefirească a oraşului. Este vorba de obiceiul de a împărţi gratuit mari cantităţi de cereale cetăţenilor mai săraci. Sub August, 200 000 de cetăţeni au beneficiat de această dărnicie. Este foarte probabil că o mare parte dintre ei nu aveau din ce trăi altceva. Se presupune că se dădea fiecărui bărbat major, dar cantitatea era insuficientă pentru o familie şi prea mare pentru

527 *Dissertation*, Edinburgh, 1763, p. 62, 8 vo
528 Lib. VI, c. XII.
529 *Dionysius Halicarn*, lib. II, p. 15.

un singur om[530]. Cei săraci nu ar fi putut deci să aibă copii. După felul în care vorbeşte Plutarh despre obiceiul săracilor de a-şi abandona copiii[531], avem toate motivele să credem că mulţi copii erau omorîţi cu toate că exista *jus trium liberorum*. Pasajul din Tacit, în care, vorbind despre germani, face aluzie la acest obicei la Roma, pare să ducă la aceeaşi concluzie[532]. Într-adevăr, ce efect ar putea avea o asemenea lege asupra unui grup de oameni care par să fi fost complet înlăturaţi de la toate mijloacele de a-şi cîştiga traiul, cu excepţia carităţii, încît de-abia erau în stare să se întreţină ei înşişi, cu atît mai puţin o soţie şi doi, trei copii? Dacă jumătate din sclavi ar fi fost scoşi din ţară şi romanii ar fi fost întrebuinţaţi în agricultură şi în meserii, efectul ar fi fost de a spori numărul cetăţenilor romani cu mai multă siguranţă şi rapiditate decît 10 000 de legi pentru încurajarea naşterii copiilor.

Este posibil ca *jus trium liberorum* şi alte legi asemănătoare să fi fost de oarecare folos pentru clasele mai înalte de cetăţeni romani. Într-adevăr, judecînd după natura acestor legi, constînd mai ales din privilegii, s-ar părea că erau făcute îndeosebi pentru aceste clase. Dar în acel timp, tot felul de obiceiuri vicioase dăunătoare creşterii populaţiei[533] par să fi fost atît de răspîndite, încît nici un fel de legi corective nu puteau să aibă o influenţă considerabilă. Montesquieu observă în mod just: „corupţia moravurilor a distrus funcţia de cenzor, care fusese ea însăşi înfiinţată pentru a distruge corupţia moravurilor; dar cînd corupţia moravurilor devine generală, cenzura nu mai are nici o putere"[534]. 34 de ani după proclamarea legii lui August privind căsătoria, cavalerii romani au cerut abrogarea ei. Numărîndu-se căsătoriţii şi necăsătoriţii, a rezultat că ultimii erau cu mult mai numeroşi, o dovadă puternică a ineficienţei legii[535].

În multe ţări obiceiurile vicioase care stăvilesc creşterea populaţiei par să fie mai curînd o consecinţă decît o cauză a rarităţii căsătoriei. Dar la Roma, destrăbălarea moravurilor pare să fi fost cauza directă care punea piedici unirii prin căsătorie, cel puţin la cei din clasele mai înalte. Este imposibil să citim fără indignare şi dezgust cuvîntarea lui Metellus Numidicus în calitate de cenzor. „Dacă ar fi posibil", spune el, „să ne lipsim de soţii, ne-am scăpa îndată de această povară, dar cum legile naturii au rînduit astfel că nici nu putem trăi fericiţi cu ele, nici nu putem continua specia fără ele, sîntem obligaţi să avem mai multă consideraţie pentru liniştea noastră permanentă decît pentru plăcerile noastre trecătoare"[536].

Legile pozitive pentru încurajarea căsătoriei şi creşterii populaţiei, adoptate atunci cînd nevoia se face simţită, şi fără sprijinul religiei, ca în China şi în cîteva alte ţări, rareori ating scopul la care ţintesc şi de aceea, în general,

530 Hume, *Essay*, XI, p. 488.

531 *De Amore Prolis.*

532 *De Moribus Germanorum*, 19. Cît de complet erau dispreţuite legile referitoare la încurajarea căsătoriei şi a copiilor rezultată dintr-o cuvîntare a lui Minucius Felix in Octavius, cap. 30; „Vos enim video procreatos filios nunc feris et avibus exponere, nunc adstrangulatos misero mortis genere elidere; sunt quae in ipsis visceribus medicaminibus epotis originem futuri hominis extinguant et, parricidum faciunt antequam pariant".

Această crimă devenise atît de obişnuită la Roma, încît chiar Pliniu încearcă să o scuze: „Quoniam aliquarum fecunditas plena liberis tali venia indiget." Lib. XXIX, c. IV.

533 Sed jacet aurato vix ulla puerpera lecto;
Tantum artes hujus, tantum medicamina possunt,
Quae steriles facit, atque homines in ventre necandos
Conducit. Juvenal, *Sat*. VI, 593.

534 *Esprit des Loix*, liv. XXIII, c. 21.

535 Ibidem, c. 21.

536 Acelus Gellius, lib. I, c. 6.

arată ignoranța legiuitorului care le propune. Dar necesitatea aparentă a unor asemenea legi indică aproape totdeauna o mare destrăbălare morală și politică în stat. În țările în care se insistă cel mai mult asupra acestor legi, se va constata nu numai o largă răspîndire a moravurilor vicioase, dar și existența unor instituții politice cît se poate de nefavorabile hărniciei și în consecință creșterii populației.

Din această cauză, sînt cu totul de acord cu Wallace[537] cînd crede că Hume a greșit presupunînd că lumea romană a avut cea mai densă populație în timpul lungii păci de sub Traian și Antonini[538]. Știm prea bine că războaiele nu depopulează mult o țară, atîta timp cît activitatea poporului rămîne puternică și că pacea nu poate spori numărul oamenilor atunci cînd nu se găsesc mijloace de subzistență. Reînnoirea, sub Traian, a legilor privitoare la căsătorie este un indiciu al continuării obiceiurilor vicioase și al unei activități delăsate. Aceste legi par, deci, incompatibile cu presupunerea unei mari creșteri a populației.

S-ar putea spune că marea abundență de sclavi a compensat cu prisosință lipsa de cetățeni romani. Se pare însă că munca acestor sclavi nu a fost îndreptată îndeajuns spre agricultură pentru ca să poată hrăni o populație foarte numeroasă. Oricare ar fi fost situația unora dintre provincii, decăderea agriculturii în Italia este recunoscută de toți. Obiceiul dăunător de a importa mari cantități de cereale pentru a le distribui gratuit oamenilor a dat agriculturii o lovitură din care nu și-a mai revenit niciodată. Hume remarcă : „atunci cînd autorii romani se plîng că Italia, care înainte exporta grîu, a ajuns să depindă de toate provinciile pentru pîinea sa zilnică, niciodată nu pun această schimbare pe seama creșterii populației sale, ci pe neglijarea plugăritului și agriculturii"[539]. Și în alt loc scrie : „Toți autorii vechi ne spun că a existat o afluență neîntreruptă de sclavi către Italia din cele mai depărtate provincii, în special din Siria, Cilicia, Capadochia și Asia Mică, Tracia și Egipt ; totuși numărul oamenilor nu a crescut în Italia, și scriitorii se plîng de continua decădere a industriei și agriculturii"[540]. Pare foarte puțin probabil ca sub Traian și Antonini pacea să fi schimbat atît de mult obiceiurile poporului încît să modifice fundamental această situație.

Cît despre sclavie, se poate spune că nu există o dovadă mai puternică a influenței ei nefavorabile asupra propagării speciei decît necesitatea acestei afluențe continui. Această nevoie constituie o respingere totală a observației lui Wallace că sclavii din antichitate contribuiau la creșterea populației mai mult decît clasele de jos ale poporului din timpurile moderne[541]. Este foarte adevărat, după cum remarcă el, că nu se căsătoresc toți muncitorii noștri și că mulți dintre copiii lor mor sau sînt bolnăvicioși și nefolositori din cauza sărăciei și a neglijenței părinților[542]. Dar, cu toate aceste obstacole împotriva creșterii populației, este greu de găsit un exemplu în care clasele de jos ale societății din orice țară, lăsate libere, să nu fi crescut un număr de descendenți complet egal cu cererea pentru munca lor.

Pentru a lămuri obstacolele împotriva creșterii populației, care sînt proprii unui stat cu mulți sclavi și care fac necesară necontenita înlocuire a unui mare număr de sclavi, trebuie să folosim comparația dintre sclavi și vite,

[537] *Dissertation*, Appendix, p. 247.
[538] *Essay*, XI, p. 505.
[539] Ibidem, *Essay*, XI, p. 504.
[540] Ibidem, p. 433.
[541] *Dissert. on the Numbers of Mankind*, p. 91.
[542] Ibidem, p. 88.

pe care au făcut-o Wallace și Hume. Wallace, pentru a arăta că ar fi în interesul stăpînilor să aibă grijă de sclavi și să le crească copiii [543], Hume, pentru a dovedi că stăpînul ar avea mult mai des interesul de a împiedica decît de a încuraja reproducerea lor [544]. Dacă observaţia lui Wallace ar fi fost justă, fără îndoială că sclavii şi-ar fi păstrat cu uşurinţă numărul prin procreare. Dar se ştie că nu s-au menţinut prin acest mijloc și deci adevărul observației lui Hume este demonstrat clar. „Să creşti un copil în Londra pînă ar putea fi util, ar costa mult mai scump decît să cumperi un tînăr de aceeaşi vîrstă, luat din Scoţia sau din Irlanda, crescut într-o colibă, îmbrăcat în zdrenţe şi hrănit cu terci de ovăz şi cu cartofi. Din acest motiv, în ţările mai bogate şi mai populate, cei care aveau sclavi obişnuiau să le facă pe femei să renunțe la sarcină, şi să împiedice naşterea sau să le omoare copiii născuţi" [545]. Wallace recunoaşte că sclavii depăşeau cu mult numărul sclavelor [546], ceea ce trebuia să reprezinte un obstacol în plus împotriva înmulţirii lor. S-ar părea deci că obstacolul preventiv trebuie să fi acţionat cu foarte multă forţă, stăvilind creşterea populaţiei de sclavi la greci şi romani. Cum aceştia erau deseori rău trataţi, poate insuficient hrăniţi şi uneori închişi în număr mare în *ergastula* sau carcere [547] strîmte şi nesănătoase, probabil că obstacolele pozitive, provenind din boli erau de asemenea foarte serioase, şi că atunci cînd bîntuiau epidemii, cele mai numeroase victime le făceau printre sclavi.

Faptul că sclavia, în ţările în care există, este nefavorabilă înmulţirii speciei, nu este hotărîtor în problema populaţiei absolute a acestor ţări sau în problema şi mai importantă a densităţii populaţiei din ţările antice şi din cele moderne. Ştim că unele ţări au putut să-şi permită să furnizeze necontenit un mare număr de sclavi, fără ca prin aceasta să se depopuleze cîtuşi de puţin. Dacă, aşa cum probabil s-a întîmplat, acest număr mare de sclavi a fost adus exact proporţional cu cererea de muncă a naţiunii care îi primea, problema privind densitatea populaţiei acestei ţări ar avea exact aceleaşi baze ca în statele moderne. Ar depinde de numărul oamenilor cărora a putut să le dea o ocupaţie şi pe care a putut să-i hrănească. Aşadar, se poate formula ca un principiu de necontestat că, dacă luăm în consideraţie un teritoriu destul de întins pentru a avea import şi export, indiferent dacă există sclavia casnică sau nu, şi sub rezerva unor mici variaţii depinzînd de deprinderile de lux sau de cumpătare, populaţia acestei ţări va fi totdeauna în raport cu hrana pe care o va produce pămîntul muncit. Şi nici o cauză, fizică sau morală, în afară de cazul cînd acţionează într-un mod excesiv şi neobişnuit [548], nu va avea un efect considerabil şi de durată asupra populaţiei, decît dacă influenţează producţia şi distribuţia mijloacelor de subzistenţă.

Acestei probleme nu i s-a dat destulă atenţie în controversa cu privire la densitatea populaţiei la popoarele vechi şi la cele moderne. Ambii autori au scos în evidenţă cauze fizice şi morale, din care nu s-a putut trage o concluzie justă în favoarea nici uneia din opinii. Se pare că nu şi-au dat seama că, cu cît o ţară este mai productivă şi mai populată în stadiul actual, cu atît va fi

543 *Dissert. on the Numbers of Mankind*, p. 89.
544 Hume, *Essay*, XI, p. 433.
545 Ibidem, p. 433.
546 *Appendix to Dissertation*, p. 182.
547 Hume, *Essay*, XI, p. 430.
548 Insalubritatea extraordinară a Bataviei şi poate ciuma în unele ţări pot fi considerate drept cauze fizice acţionînd într-un grad excesiv. Înclinaţia excesivă şi neobişnuită a romanilor spre un celibat desfrînat şi relaţiile nereglementare din Tahiti pot fi considerate cauze morale de aceeaşi natură. Astfel de exemple şi altele de acelaşi fel, care probabil că ar putea fi găsite, fac necesar de a defini ca în text principiul general.

mai puţin probabilă puterea ei de a obţine în continuare o creştere a producţiei, şi în consecinţă, cu atît mai multe piedici vor intra inevitabil în acţiune pentru a menţine populaţia la nivelul acestei producţii staţionare sau cu o creştere înceată. De aceea, găsirea unor obstacole de această natură, la popoarele antice sau la cele moderne, nu poate să ducă la concluzii împotriva mărimii absolute a populaţiei lor. Din acest motiv, variola şi alte boli necunoscute în vechime, dar care astăzi sînt foarte răspîndite, nu pot servi ca dovadă a inferiorităţii numerice a popoarelor moderne, deşi atît Hume[549] cît şi Wallace[550] acordă o mare importanţă acestor cauze fizice.

La cauzele morale pe care le-a scos în evidenţă, au făcut aceeaşi greşeală. Wallace prezintă încurajările pozitive date căsătoriei la antici ca una din principalele cauze ale numărului mare al populaţiei în antichitate[551]. Dar necesitatea unor legi pozitive pentru încurajarea căsătoriei indică în mod sigur mai curînd o lipsă decît o abundenţă de oameni. În Sparta, la care Wallace se referă în mod special, din pasajul lui Aristotel menţionat în capitolul precedent, rezultă că legile pentru încurajarea căsătoriei au fost instituite tocmai cu scopul de a remedia o pronunţată lipsă de locuitori. Într-o ţară cu o populaţie densă şi excedentară, un legiuitor nu s-ar gîndi niciodată să facă legi pentru încurajarea căsătoriei şi a procreării copiilor. Dacă vom examina şi alte argumente ale lui Wallace, le vom găsi tot atît de neconvingătoare.

Unele dintre cauzele indicate de Hume nu sînt nici ele satisfăcătoare şi mai curînd deservesc argumentele sale în loc să le sprijine. Numărul mare de lachei, fete în casă şi alte persoane care rămîn necăsătorite în statele moderne, Hume îl consideră că este un argument împotriva unei populaţii numeroase[552]. Dar concluzia contrară pare să fie mult mai probabilă. Cînd greutăţile care însoţesc creşterea copiilor sînt foarte mari şi, ca urmare, multe persoane, bărbaţi şi femei, rămîn celibatare, este firesc să tragem concluzia că populaţia este staţionară, dar în nici un caz nu putem spune că nu este mare, vorbind în mod absolut. Într-adevăr, greutatea de a creşte copii poate să provină tocmai din faptul că populaţia absolută este mare şi în consecinţă au fost blocate toate căile care duc la cîştigarea mijloacelor de trai. Deşi aceeaşi dificultate ar putea fără îndoială să existe şi într-o ţară slab populată, dar a cărei populaţie este totuşi staţionară. Numărul de persoane necăsătorite raportat la numărul total poate constitui un fel de criteriu cu ajutorul căruia putem judeca dacă populaţia este staţionară, în creştere sau în descreştere, dar nu ne va ajuta să hotărîm ceva cu privire la numărul absolut al populaţiei. Totuşi, chiar şi acest criteriu poate să ne inducă în eroare. În unele din ţările sudice căsătoriile în general sînt timpurii şi foarte puţine femei rămîn celibatare. Totuşi, populaţia nu numai că nu creşte, dar numărul real al locuitorilor este foarte mic. În acest caz, îndepărtarea obstacolului preventiv este compensată de forţa extraordinară a obstacolului pozitiv. Suma tuturor obstacolelor pozitive şi preventive constituie fără îndoială cauza imediată care ţine în loc populaţia, dar în nici o ţară nu putem spera să reuşim vreodată să estimăm suma exactă a acestor obstacole. Desigur nu putem trage o concluzie sigură din examinarea a două, trei obstacole luate separat, deoarece se întîmplă foarte des ca excesul unui obstacol să fie compensat de lipsa altuia. Cauzele care afectează numărul naşterilor şi al deceselor pot să afecteze sau nu media populaţiei, după împrejurări. Dar cauzele care afectează producţia şi repartiţia mijloacelor de

549 *Essay*, XI, p. 425.
550 *Dissertation*, p. 80.
551 Ibidem, p. 93.
552 *Essay*, XI.

subzistenţă afectează obligatoriu creşterea populaţiei. De aceea, numai aceste cauze pot să ne dea rezultate certe, dacă nu există recensăminte efective.

Toate obstacolele împotriva creşterii populaţiei, care au fost luate în consideraţie în această descriere rapidă a societăţii omeneşti pot, evident, să fie reduse la : abstinenţă morală, viciu şi mizerie.

Deşi acea ramură a obstacolului preventiv pe care am denumit-o abstinenţă morală a contribuit într-o măsură oarecare la reprimarea forţei naturale de creştere a populaţiei, totuşi luată în sens strict, trebuie să recunoaştem că a acţionat slab în comparaţie cu celelalte. Ramura obstacolului preventiv care se numeşte viciu, deşi se pare că a avut efecte foarte importante în ultimele perioade ale istoriei romanilor, şi în cîteva alte ţări, totuşi, în general, acţiunea sa pare să fi fost mai mică decît a obstacolelor pozitive. Se pare deci că forţa de procreare s-a desfăşurat cu multă vigoare dar surplusul de populaţie care a rezultat a fost înlăturat de cauze violente. Dintre toate aceste cauze războiul are aspectul cel mai izbitor. Apoi vin la rînd foametea şi epidemiile. În cele mai multe din ţările pe care le-am examinat, se pare că populaţia rareori s-a adaptat exact la mijloacele de subzistenţă medii şi permanente. În general pare să fi oscilat între cele două extreme. În consecinţă, oscilaţiile între sărăcie şi abundenţă sînt foarte pronunţate, după cum era de aşteptat la popoarele mai puţin civilizate.

CARTEA A II-A

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREŞTERII POPULAŢIEI ÎN DIFERITELE STATE ALE EUROPEI MODERNE

CAPITOLUL 1

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREŞTERII POPULAŢIEI ÎN NORVEGIA

Pentru a analiza situaţia statelor moderne ale Europei, ne vom ajuta în cercetările noastre de registrele de naşteri, decese şi căsătorii. Cînd aceste registre sînt complete şi corecte, ne arată cu o oarecare precizie dacă obstacolele mai importante care stăvilesc creşterea populaţiei sînt din categoria celor pozitive sau preventive. Obiceiurile celor mai multe popoare europene sînt desigur foarte asemănătoare, datorită similitudinii împrejurărilor în care se găsesc. De aceea este de aşteptat ca registrele lor să ducă uneori la aceleaşi rezultate. Bazîndu-se totuşi prea mult pe această coincidenţă întîmplătoare, unii calculatori au fost induşi în eroare şi au presupus că există, în general, un procent de mortalitate invariabil în toate ţările. Dar dimpotrivă, se pare că acest procent este extrem de variabil, că este foarte diferit, în locuri diferite ale aceleaşi ţări şi că, în anumite limite, depinde de circumstanţe, pe care omul le poate modifica.

Norvegia, aproape în tot secolul trecut, nu a pierdut decît foarte puţini oameni în războaie. Clima nu este favorabilă bolilor epidemice şi, în anii obişnuiţi, mortalitatea este mai mică decît în oricare ţară europeană despre care se ştie că are registre corect ţinute [1]. Proporţia deceselor anuale faţă de întreaga populaţie, în medie pe întreaga ţară, este de numai 1 la 48 [2]. Totuşi, populaţia Norvegiei nu pare să fi crescut vreodată cu repeziciune. Începuse în ultimii 10—15 ani, dar pînă la acea epocă creşterea trebuie să fi fost foarte lentă, deoarece ştim că ţara a fost locuită din timpuri foarte vechi şi că în 1769 populaţia sa era de numai 723.141 locuitori [3].

Înainte de a începe o examinare a economiei sale interne, putem să fim siguri că, întrucît obstacolele pozitive împotriva creşterii populaţiei au fost atît de mici, obstacolele preventive trebuie să fi fost proporţional mari. Şi într-adevăr, aflăm din registre că proporţia căsătoriilor anuale faţă de în-

[1] Registrele din Rusia arată o mortalitate mai mică, dar se presupune că sînt incomplete. Se pare totuşi că în Anglia şi Wales în cursul celor 10 ani care s-au sfîrşit în 1820, mortalitatea era chiar mai redusă decît în Norvegia.

[2] Thaarup, *Statistik der Dänischen Monarchie*, vol. II, p. 4.

[3] Ibidem, vol. II, Table II, p. 5.

treaga populaţie este de 1 la 130[4], adică o proporţie mult mai mică decît apare în registrele oricărei alte ţări, exceptînd Elveţia.

Una din cauzele acestui număr mic de căsătorii este modul în care se făceau înrolările în armată pînă acum cîţiva ani. În Danemarca şi în Norvegia orice bărbat, fiu de fermier sau de muncitor agricol, este soldat[5]. Înainte vreme, ofiţerul comandant al districtului putea să îi ia pe aceşti ţărani la orice vîrstă îi convenea şi în general îi prefera pe cei între 25 şi 30 de ani. După ce era luat la armată, un bărbat nu se mai putea căsători fără să aducă un certificat, semnat de preotul parohiei, dovedind că are destule mijloace pentru a întreţine o soţie şi copii. După aceea, era necesar să mai obţină şi permisiunea ofiţerului. Dificultatea şi uneori cheltuiala pentru obţinerea certificatului şi permisiunii împiedicau în general pe cei ce nu aveau o situaţie foarte bună să se gîndească la căsătorie înainte de expirarea celor 10 ani de serviciu militar. Cum puteau fi înrolaţi la orice vîrstă sub 36 de ani, iar ofiţerii înclinau să ia întîi pe cei mai vîrstnici, adeseori aceşti ţărani erau destul de înaintaţi în vîrstă cînd se simţeau în stare să întemeieze o familie.

Preotul parohiei nu avea nici o putere legală de a împiedica să se căsătorească, pe un bărbat care nu era înrolat în armată. Dar se pare că obişnuinţa consfinţise acest drept şi preotul adeseori refuza să unească o pereche, dacă cele două părţi nu aveau mijloacele necesare întreţinerii unei familii.

Acum, toate piedicile de acest fel, rezultînd din lege sau din obiceiuri, au fost complet înlăturate. S-a dat deplina libertate pentru căsătorie la orice vîrstă, fără a fi nevoie de aprobarea ofiţerului sau a preotului, iar la înrolări sînt luaţi întîi cei în vîrstă de 20 de ani, apoi cei de 22 şi aşa mai departe, pînă se completează numărul necesar.

Ofiţerii în general nu sînt de acord cu această schimbare. Ei spun că un tînăr norvegian nu a ajuns la deplina sa putere şi nu este un soldat bun la vîrsta de 20 de ani. Şi mulţi sînt de părere că acum ţăranii se vor căsători prea tineri şi că se vor naşte mai mulţi copii decît poate să hrănească ţara.

Dar independent de orice reglementări privind înrolările militare, situaţia specială a Norvegiei pune obstacole foarte puternice în calea căsătoriilor timpurii. Nu există oraşe industriale mari care să preia populaţia excedentară de la ţară şi cum fiecare sat îşi acoperă singur nevoia de mînă de lucru, oferta depăşind în general cererea, o schimbare a locului în căutare de lucru rareori dă rezultate bune. În consecinţă, dacă nu se iveşte ocazia unei plecări în străinătate, ţăranul norvegian în general rămîne în satul în care s-a născut. Şi cum eliberările de locuri în case şi în ocupaţii se produc rar, din cauza mortalităţii reduse, el se va vedea silit deseori să aştepte multă vreme, înainte ca să poată ajunge la o situaţie, care să îi permită să întemeieze o familie.

[4] Thaarup, *Statistik der Dänischen Monarchie*, vol. II, p. 4. Proporţia căsătoriilor anuale faţă de totalul populaţiei este unul din criteriile cele mai evidente ale acţiunii obstacolului preventiv, deşi nu este cu totul corect. Vorbind în general, obstacolul preventiv este mai mare decît se poate deduce din acest criteriu, deoarece în ţările cu climă sănătoasă ale Europei, unde proporţia căsătoriilor este mică, numărul mai mare de oameni bătrîni, trăind la data acestor căsătorii, va fi mai mult decît contrabalansat de o proporţie mai mică a persoanelor sub vîrsta pubertăţii. Într-o ţară ca Norvegia, persoanele de la 20 la 50 de ani, adică avînd vîrsta cea mai potrivită pentru căsătorie, dau o proporţie în raport cu întreaga populaţie mai mare decît în cele mai multe din ţările Europei şi, în consecinţă, proporţia reală de căsătorii în Norvegia, comparată cu aceea a celorlalte ţări, nu va exprima întreaga măsură în care acţionează obstacolul preventiv.

[5] Cele cîteva amănunte pe care le voi menţiona cu referire la Norvegia au fost culese cu cazia unei excursii de vară făcută în această ţară în anul 1799.

Fermele din Norvegia folosesc de obicei un număr oarecare de muncitori agricoli căsătoriți, care se numesc oamenii casei. Numărul lor este proporțional cu mărimea fermei. Aceștia primesc de la stăpînul fermei o casă și o întindere de pămînt aproape suficientă pentru întreținerea unei familii. În schimb, au obligația de a munci pentru fermier la un preț fix, mic, ori de cîte ori sînt chemați. Dacă exceptăm vecinătatea imediată a orașelor și țărmul mării, putem spune că eliberarea unui astfel de loc este singura perspectivă care se oferă pentru întreținerea unei familii. Numărul oamenilor este atît de restrîns și ocupațiile atît de puțin variate, încît această situație este bine cunoscută de fiecare om și deci fiecare simte cît este de necesar să-și stăpînească dorința de a se căsători pînă se eliberează unul din locuri. Dacă, datorită abundenței de materiale, s-ar simți îndemnat să-și clădească o casă, nu ar putea spera ca fermierul, mulțumit cu numărul său de muncitori, să-i dea în afară de terenul casei și o bucată de pămînt. Și deși, în general, ar găsi de lucru trei sau patru luni în timpul verii, este greu de crezut că ar putea să cîștige destul pentru a întreține familia un an întreg. Probabil că în cazuri de acestea, cînd nerăbdarea celor doi tineri de a se căsători îi îndemna să-și construiască sau să propună construirea unei case și să se lase pe seama norocului în ce privește cîștigarea existenței, preoții parohiilor își exercitau puterea discreționară de a refuza să îi căsătorească.

De aceea tinerii bărbați și tinerele femei sînt obligați să rămînă la fermieri ca servitori necăsătoriți, pînă se ivește un loc liber ca om al casei. În fiecare fermă și în fiecare familie bună există astfel de servitori necăsătoriți, în număr mai mare decît pare să fie necesar pentru ceea ce este de muncit. Diviziunea muncii în Norvegia este neînsemnată. Fiecare gospodărie își acoperă singură aproape toate nevoile economiei domestice. Nu numai operațiunile obișnuite ca prepararea berii, coacerea pîinii, spălatul rufelor sînt făcute acasă, dar multe familii își fac singure brînza și untul sau le importă, își taie vitele și oile, își importă articolele de băcănie. Fermierii și oamenii de la țară de obicei își torc propriul in și propria lînă și își țes pînzeturile și postavurile de lînă. În cele mai mari orașe, cum sînt Cristiania și Drontheim, nu există ceva căreia să i se poată spune piață. Este foarte greu de găsit o bucată de carne proaspătă, iar un funt de unt proaspăt este un articol care nu se găsește de cumpărat nici în mijlocul verii. Se țin tîrguri la anumite epoci din an și atunci sînt expuse spre vînzare tot felul de alimente care se pot păstra. Dacă nu s-ar face în aceste ocazii proviziile necesare, multe necazuri s-ar întîmpla, deoarece aproape nimic nu se poate cumpăra cu amănuntul. Persoanele care locuiesc temporar la țară sau micii negustori care nu posedă ferme se plîng foarte serios de acest inconvenient. Soțiile negustorilor care au moșii mari spun că economia domestică a unei familii norvegiene este atît de întinsă și complicată, încît supravegherea pe care o necesită le cere toată atenția și nu pot să mai găsească timp pentru altceva.

Este evident că un sistem ca acesta trebuie să reclame un mare număr de servitori. Apoi, se mai spune că ei nu se remarcă prin sîrguință și că pentru aceeași cantitate de lucru sînt necesari mai mulți servitori decît în alte țări. Consecința este că în fiecare gospodărie se găsesc de două sau de trei ori mai mulți servitori decît în Anglia. Un fermier de la țară, care în înfățișare nu se deosebește de unul dintre muncitorii săi, uneori are în gospodărie 20 de persoane, număr în care este cuprinsă și propria familie.

Mijloacele de trai ale unui bărbat necăsătorit sînt din această cauză mult mai puțin limitate decît ale unui bărbat căsătorit. În asemenea condiții, oamenii din clasele de jos nu pot să-și sporească mult numărul. Înmulțirea lor nu se va produce pînă cînd dezvoltarea comerțului sau împărțirea

şi ameliorarea fermelor nu va crea un număr mai mare de locuri de muncă pentru muncitorii căsătoriţi. În ţările mai bine populate acest subiect este totdeauna învăluit într-o mare obscuritate. Fiecare om crede, fireşte, că are aceeaşi şansă ca şi vecinul său de a-şi găsi o ocupaţie şi că, dacă a dat greş într-un loc, va reuşi în altul. De aceea se căsătoreşte şi se lasă pe seama norocului. Urmarea este prea adesea că surplusul de populaţie care rezultă este înlăturat de către obstacolele pozitive: sărăcia şi boala. În Norvegia, această problemă nu este învăluită în obscuritate. Numărul familiilor suplimentare, care vor fi întemeiate datorită unei noi cereri de muncă, este bine cunoscut. Populaţia este atît de puţin numeroasă încît chiar în oraşe este greu de comis o greşeală mare în această privinţă. La ţară, împărţirea şi ameliorarea unei moşii sau înfiinţarea unui număr mai mare de locuri pentru oamenii casei sînt subiecte cunoscute de toată lumea. Dacă un om poate obţine unul din aceste locuri, se căsătoreşte şi este în stare să-şi întreţină familia. Cine nu poate obţine un loc, nu se căsătoreşte. În felul acesta se împiedică crearea unei populaţii excedentare, în loc ca aceasta să fie nimicită după ce a fost creată.

Fără îndoială că influenţa obstacolului preventiv, provenind din starea societăţii pe care am descris-o, împreună cu obstacolele puse în calea căsătoriilor timpurii din cauza înrolărilor au contribuit considerabil pentru a crea claselor de jos din Norvegia, o situaţie mai bună decît ne puteam aştepta de la felul solului şi clima acestei ţări. Pe coasta mării, unde pescuitul întreţine speranţa că hrana va fi suficientă, obstacolul preventiv nu acţionează cu aceeaşi forţă. De aceea oamenii sînt foarte săraci şi necăjiţi şi într-o stare incomparabil mai rea, decît a ţăranului din interiorul ţării.

Cea mai mare parte a solului din Norvegia este absolut nepotrivit culturii cerealelor, iar clima este supusă celor mai neaşteptate şi dăunătoare schimbări. Pe la sfîrşitul lunii august sînt trei nopţi care poartă numele de „nopţile de fier", datorită faptului că uneori distrug speranţa celor mai bune recolte. În aceste ocazii, oamenii din clasele de jos sînt cei ce suferă, dar cum aproape că nu există muncitori agricoli independenţi, cu excepţia oamenilor casei, despre care am vorbit, aceştia au toţi vite, aşa că, deşi sînt nevoiţi să amestece scoarţa interioară a pinului în făina lor, se hrănesc în schimb cu brînză, unt sărat, carne sărată, peşte sărat şi slănină, provizii de iarnă pe care în general au posibilitatea să le facă. Perioada în care lipsa de cereale se simte cel mai greu este de obicei cam două luni înaintea secerişului. Dar pe vremea aceea vacile încep să dea lapte. Cei mai săraci dintre oamenii casei au de obicei 2—3 vaci şi mulţi au 5—6, ceea ce este de mare ajutor pentru familie, mai ales pentru cei mai tineri. În vara anului 1799, norvegienii aveau aspectul oamenilor îmbelşugaţi şi mulţumiţi, în timp ce vecinii lor, suedezii, mureau de foame. Am remarcat în special că fiii oamenilor casei şi băieţii fermierilor erau mai graşi, mai voinici şi aveau pulpele picioarelor mai bune decît băieţii de aceeaşi vîrstă şi situaţii asemănătoare din Anglia.

De asemenea este incontestabil că mortalitatea atît de mică din Norvegia este datorată acţiunii obstacolului preventiv împotriva creşterii populaţiei tot atît de mult cît vreunei calităţi deosebite a aerului. Nu există nimic în climă sau în sol care să ne îndreptăţească să presupunem că ar fi extraordinar de favorabil pentru sănătatea locuitorilor. Dar cum în orice ţară mortalitatea cea mai mare este la copiii foarte mici, numărul mic al acestora în Norvegia, în comparaţie cu populaţia totală, fireşte că va da o mortalitate mai redusă decît în alte ţări, presupunînd că clima este la fel de sănătoasă.

Se va spune poate, în mod just dealtfel, că una din principalele cauze ale mortalității reduse din Norvegia este aceea că orașele sînt puține și neînsemnate și că puțini oameni sînt angajați în manufacturi nesănătoase. În alte țări, sînt multe sate care se ocupă numai cu agricultura și unde obstacolul preventiv împotriva creșterii populației nu acționează cu aceeași forță ca în Norvegia, dar care au totuși o mortalitate tot atît de redusă. Dar trebuie să ne amintim că în acest caz, calculul este doar pentru aceste sate speciale, pe cînd în Norvegia proporția de 1 la 48 este pentru întreaga țară. Populația excedentară a acestor sate pleacă în mod constant la orașe, așa că decesul unei mari părți din cei născuți în parohie nu apare în registre. În Norvegia, dimpotrivă, toate decesele intră în calcul și este clar că dacă s-ar naște mai mulți decît poate să hrănească țara, s-ar produce o mortalitate mai mare, într-o formă sau alta. Dacă oamenii nu ar pieri de boală, ar pieri de foame. Se știe foarte bine că hrana rea și insuficientă produce boală și moarte chiar în cel mai curat aer și în cea mai frumoasă climă. De aceea, presupunînd că nu ar fi nici o emigrație mare spre alte țări și nici o creștere extraordinară a resurselor țării, numai acțiunea foarte puternică a obstacolului preventiv împotriva creșterii populației în Norvegia poate să îi asigure o mortalitate mai mică decît în alte țări, oricît de curat ar fi aerul sau oricît de sănătoase ar fi ocupațiile poporului norvegian.

Norvegia pare să fi fost în vechime împărțită în mari moșii sau ferme, numite *gore*. Cum potrivit legii succesiunii, proprietatea se împarte egal între frați, este surprinzător că aceste moșii nu au fost subdivizate mai mult. Acest fapt este o dovadă că populația a crescut foarte încet. Multe din vechile moșii sînt într-adevăr împărțite acum în jumătăți de *gore* și sferturi de *gore* și unele chiar în părți mai mici. Dar în general obiceiul era ca la moartea tatălui o comisie să evalueze moșia la un preț scăzut și dacă fiul cel mai vîrstnic poate să plătească părțile fraților și surorilor [6], potrivit acestei evaluări, prin ipotecarea moșiei sau în alt fel, întreaga moșie trece în proprietatea lui. Puterea obișnuinței și indolența naturală adesea îl îndeamnă să administreze ferma după obiceiul strămoșilor, cu puține eforturi de îmbunătățire.

Un alt mare obstacol în calea îmbunătățirii fermelor în Norvegia este o lege numită „dreptul lui Odel", prin care orice descendent direct poate să răscumpere o moșie care a fost vîndută în afara familiei, plătind suma cu care a fost inițial cumpărată. Înainte aveau acest drept și descendenții colaterali, iar timpul pentru răscumpărare era nelimitat, deci cumpărătorul nu se putea considera niciodată asigurat împotriva reclamațiilor. După aceea, timpul a fost limitat la 20 de ani. În 1771 a fost redus la 10 ani și toate ramurile colaterale au fost excluse. Totuși, trebuie să fie o posesiune de 10 ani neîntreruptă de reclamații, pentru că dacă înainte de expirarea acestui termen o persoană, care are dreptul de răscumpărare în baza legii, notifică posesorului că nu renunță la dreptul său, deși nu este încă în situația de a face cumpărarea, posesorul este obligat să aștepte încă șase ani înainte de a fi perfect sigur de proprietate. Pe lîngă toate acestea, cel mai vîrstnic dintre descendenții direcți poate să reclame o moșie care a fost răscumpărată de un frate mai tînăr. De aceea legea, chiar în actuala formă modificată, trebuie considerată o mare piedică în calea îmbunătățirii moșiilor. În forma sa anterioară, cînd timpul era nelimitat și vînzarea moșiilor în acest mod era mai frecventă, se pare că această lege a fost un obstacol aproape total, care a împiedicat ameliorarea moșiilor și a făcut ca timp de multe secole populația Norvegiei să crească foarte încet.

[6] Partea unei fiice este cît jumătate din partea unui fiu.

O altă dificultate oprește defrișarea și cultivarea pămîntului. Este vorba de teama pe care o au marii comercianți de cherestea în legătură cu pădurile. Cînd o fermă a fost împărțită între copii și nepoți, deoarece fiecare dintre ei are un drept cert asupra pădurii, în general fiecare caută să taie cît poate de mult. Astfel, lemnul de cherestea este tăiat înainte de a fi gata și pădurile sînt degradate. Pentru a împiedica această pagubă, comercianții cumpără mari întinderi de păduri de la fermieri, care se obligă prin contract ca ferma să nu mai fie împărțită și să nu se mai stabilească alți oameni de casă pe fermă. Sau cel puțin, dacă numărul familiilor ar crește, ele să nu aibă drepturi asupra pădurilor. Se spune că negustorii care fac aceste cumpărări nu sînt foarte severi, cu condiția ca fermierii mai mici și oamenii de casă să nu ia lemn de cherestea pentru casele lor. Fermierii care vînd aceste suprafețe de pădure sînt obligați prin lege să-și rezerve dreptul de pășune pentru vitele lor, precum și dreptul de a tăia lemn îndeajuns pentru casele lor, pentru reparații și pentru foc.

O bucată de teren din jurul locuinței unui om de casă nu poate fi împrejmuită pentru culturi fără o cerere întîi către proprietarii pădurii, declarînd că locul nu este potrivit pentru lemn de cherestea, și apoi către un magistrat al districtului, a cărui permisiune este de asemenea necesară, probabil în scopul de a constata dacă permisiunea proprietarului a fost corect obținută.

Pe lîngă aceste obstacole împotriva unei cultivări ameliorate care pot fi considerate artificiale, natura prezintă un obstacol de neînvins, care împiedică o cultură a pămîntului și o creștere a populației cît de cît proporționale cu suprafața acestei țări. Norvegienii, deși nu sînt un popor nomad, sînt totuși într-o mare măsură un popor de păstori și depind foarte mult de vitele lor. Terenurile înalte de la poalele munților sînt cu totul nepotrivite pentru cultura cerealelor. Singura întrebuințare care li se poate da este ca pășune pentru vite, trei sau patru luni pe vară. De aceea fermierii își trimit toate vitele la aceste pămînturi, în această epocă a anului, sub grija cîtorva membri din familie. Aici este locul unde fac untul și brînza pentru vînzare sau pentru consumul lor propriu. Marea dificultate este de a-și hrăni vitele în timpul iernii lungi. În acest scop, este necesar ca o parte însemnată din cel mai roditor pămînt din văi să fie folosită pentru fîneață. Dacă din acest pămînt s-ar lua prea mult pentru arătură, numărul vitelor ar trebui micșorat proporțional și cea mai mare parte a terenurilor înalte ar deveni inutile. În acest caz, s-ar pune întrebarea dacă țara, luînd totul în considerare, ar putea hrăni o populație mai numeroasă.

Totuși, în ciuda tuturor acestor obstacole, Norvegia este capabilă să aducă mari îmbunătățiri acestei situații și în anii din urmă acțiunea a început. Am auzit de la un profesor din Copenhaga că agricultura în Norvegia a progresat atît de încet din cauză că nu au existat moșieri educați care să dea exemplu de culturi ameliorate și care să sfarme rutina plină de ignoranță și prejudecată în administrarea fermelor, rutină care le-a fost transmisă din tată în fiu, timp de sute de ani. Din ceea ce am văzut în Norvegia, aș putea spune că această lipsă a fost acum într-o oarecare măsură înlăturată. În prezent, mulți negustori inteligenți și funcționari publici bine instruiți se ocupă cu conducerea fermelor pe care le au. În regiunea din jurul Cristianiei s-au adus îmbunătățiri foarte mari în sistemul agriculturii. Și chiar în vecinătatea Drontheim-ului a fost introdusă cultura ierburilor pentru fu-

raje, problemă de cea mai mare importanță într-o țară unde este nevoie de atît de mult nutreț de iarnă pentru vite. Aproape pretutindeni a reușit cultura cartofilor și sînt din ce în ce mai mult întrebuințați, deși, în ținuturile mai îndepărtate ale țării, oamenii de rînd nu sînt bucuroși să îi mănînce.

În anii din urmă, împărțirea fermelor a devenit mai obișnuită ca înainte, și cum vînzarea de mărfuri în Norvegia nu este poate suficientă pentru a stimula cultivarea completă a fermelor întinse, această împărțire a lor probabil că a contribuit la ameliorarea pămînturilor. Într-adevăr, se pare că toți cei ce sînt judecători competenți în această problemă, sînt de acord că, în general, agricultura Norvegiei a făcut progrese mari în anii din urmă. Registrele arată că creșterea populației a ținut pasul cu acest progres și chiar l-a depășit. Într-o medie pe 10 ani, de la 1775 la 1784, proporția nașterilor față de decese era de 141 la 100 [7]. Dar această creștere pare să fi fost cam prea rapidă, căci anul următor, 1785, a fost un an de lipsuri și boli, în care decesele au depășit considerabil nașterile. Timp de patru ani după aceea, mai ales în 1789, surplusul de nașteri nu a fost important. Dar în cinci ani de la 1789 la 1794, proporția nașterilor și a deceselor era aproape 150 la 100 [8].

Multe persoane dintre cele mai înțelepte și mai instruite își exprimă teama în legătură cu această situație. Se tem, de asemenea, de rezultatele probabile ale noilor reglementări privind înrolările în armată, precum și de intenția vizibilă a curții Danemarcei de a încuraja la întîmplare creșterea populației. Din 1785 nu a mai fost în Norvegia nici un an rău, dar dacă ar veni unul, s-ar putea ca suferința să fie extrem de mare, din cauza creșterii rapide care a avut loc în vremea din urmă.

Norvegia este, cred eu, aproape singura țară din Europa unde călătorul poate să audă cuvinte de teamă în legătură cu o populație excedentară și unde s-a văzut și s-a înțeles, într-o oarecare măsură, pericolul care amenință fericirea oamenilor de jos din cauza excesului de populație. Evident că aceasta se datorește faptului că populația nu este numeroasă și în consecință problema este limitată. Dacă atenția noastră s-ar limita la o singură parohie și dacă nu ar exista posibilitatea de emigrare, chiar cel mai neatent cercetător și-ar da seama imediat că, dacă toți oamenii s-ar căsători la 20 de ani, ar fi absolut imposibil pentru fermieri, oricîtă grijă ar acorda ameliorării pămînturilor, să găsească ocupație și hrană pentru cei ce ar crește devenind adulți. Cînd un mare număr de parohii sînt unite într-un regat dens populat, mărimea subiectului și imposibilitatea oamenilor de a se muta dintr-un loc în altul, ne întunecă și ne tulbură raționamentele. Pierdem din vedere un adevăr care înainte părea cu totul evident și în mod inexplicabil, atribuim cantității însumate de terenuri, adică unei țări, o mare capacitate de a hrăni oamenii, incomparabil mai mare decît aceea care rezultă din însumarea părților care compun țara.

[7] Thaarup, *Statistik der Dänischen Monarchie*, vol. II, p. 4.

[8] Ibidem, table I, p. 4. În *Tableau Statistique des Etats Danois*, de cînd a fost publicat, rezultă că numărul total de nașteri pentru cei cinci ani care au urmat după 1794 a fost 138.799, de decese 94.530, de căsătorii 34.313. Aceste cifre dau proporția nașterilor față de decese: 146 la 100, a nașterilor față de căsătorii: 4 la 1 și a deceselor față de căsătorii: 275 la 100. Proporția medie a nașterilor anuale este de 1/35 și a deceselor anuale de 1/49 din totalul populației. Vol. II, ch. VIII.

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREŞTERII POPULAŢIEI ÎN SUEDIA

Situaţia Suediei este, din multe puncte de vedere, asemănătoare cu aceea a Norvegiei. O parte importantă a populaţiei se ocupă cu muncile din agricultură. În cele mai multe regiuni ale ţării, muncitorii agricoli căsătoriţi, care lucrează pentru fermieri, au la fel ca oamenii de casă din Norvegia, o anumită bucată de pămînt ca sursă principală pentru întreţinerea lor, iar tinerii necăsătoriţi, bărbaţi şi femei, trăiesc ca servitori în familiile fermierilor. Totuşi, această stare de lucruri nu este atît de obişnuită şi de generalizată ca în Norvegia. Din această cauză, adăugată la întinderea mai mare şi populaţia mai numeroasă a ţării, la suprafaţa mai mare a oraşelor şi la varietatea mai mare a ocupaţiilor, obstacolul preventiv nu a acţionat cu aceeaşi forţă pentru a stăvili creşterea populaţiei. În consecinţă, obstacolul pozitiv a fost mult mai puternic, cu alte cuvinte mortalitatea a fost mai mare.

Potrivit unui studiu publicat de M. Wargentin în *Mémoires abrégés de l'Académie Royale des Sciences de Stockholm*[9], mortalitatea medie anuală pentru întreaga Suedie, într-o perioadă de nouă ani, sfîrşind cu anul 1663, faţă de populaţia totală, a fost de 1 la $^{3}/_{4}$[10]. Wargentin a procurat Doctorului Price o continuare a acestor tabele, din care se vede că o medie pe 21 de ani dă un rezultat de 1 la $34^{3/5}$, aproape acelaşi ca precedentul[11]. Fără îndoială că este o mortalitate foarte ridicată, ţinînd seama că numărul celor ce se ocupă cu agricultura este foarte mare, raportat la populaţia Suediei. Rezultă din unele calculaţii din raportul despre Suedia al lui Cartzlaer, că locuitorii de la oraş faţă de locuitorii de la ţară sînt în raport de numai 1 la 13[12], pe cînd în ţările dens populate proporţia este adesea de 1 la 3 sau mai mare[13]. De aceea, mortalitatea mai mare la oraşe nu poate să afecteze mult proporţia deceselor în Suedia.

Mortalitatea medie la sate, după Süssmilch, este de 1 la 40[14]. În Prusia şi Pomerania, în care se află numeroase oraşe nesănătoase şi unde locuitorii din oraşe sînt, faţă de locuitorii de la ţară, în raport de 1 la 4, mortalitatea este mai mică de 1 la 37[15]. Mortalitatea în Norvegia, după cum am arătat mai înainte, este de 1 la 48, deci extraordinar de mică în comparaţie cu aceea din Suedia, deşi în Norvegia locuitorii din oraşe sînt într-o proporţie mult mai mare faţă de locuitorii de la sate decît în Suedia[16]. Oraşele din Suedia sînt într-adevăr mai mari şi mai nesănătoase decît în Norvegia, dar nu avem nici un motiv să credem că la ţară condiţiile sînt mai nefavorabile duratei vieţii umane. Munţii Norvegiei în general nu sînt de locuit. Singurele părţi populate ale ţării sînt văile. Multe din aceste văi sînt crăpături adînci şi înguste în munţi. Locurile cultivate din fundul acestor văi înconjurate de

[9] Vol. I, 4 to, imprimat la Paris, 1772.
[10] Ibidem, p. 27.
[11] Price, *Observ. on Revers*, Paym, vol. II, p. 126, 4th edit.
[12] *Mémoires pour servir à la connaissance des affaires politiques et économiques du Royaume de Suède*, 4 to 1776, c. VI, p. 187. Această lucrare este considerată ca foarte exactă şi este foarte preţuită la Stockholm.
[13] Süssmilch, *Göttliche Ordnung*, vol. I, c. II, sect. XXXIV, edit. 1798.
[14] Ibidem, vol. I, c. II, sect. XXXV, p. 91.
[15] Ibidem, vol. III, p. 60.
[16] Thaarup, *Statistik der Dänischen Monarchie*, vol. II, tab. II, p. 5, 1765.

stînci aproape perpendiculare, de o înălţime uimitoare[17], care ore întregi nu lasă razele soarelui să pătrundă în vale, nu pot să fie la fel de sănătoase ca pămîntul mai uscat şi mai întins al Suediei.

De aceea este dificil de explicat în întregime mortalitatea Suediei, dacă nu admitem că obiceiurile oamenilor şi strigătul necontenit al guvernului cerînd mărirea numărului supuşilor, au făcut ca populaţia să crească şi astfel să exercite o presiune prea mare asupra limitelor mijloacelor de subzistenţă. Consecinţa a fost apariţia bolilor, care sînt rezultatul inevitabil al sărăciei şi al hranei proaste. Constatările par să confirme această presupunere.

Suedia nu produce hrană suficientă pentru populaţia sa. Lipsa anuală la articolul cereale, după un calcul făcut pentru anii 1768 şi 1772, este de 440.000 tone[18]. Această cantitate sau una apropiată a fost în general importată din ţări străine, pe lîngă carne de porc, unt şi brînză în cantităţi considerabile[19].

Se presupune că în Suedia distilarea alcoolului ar consuma peste 400.000 tone. Cînd această distilare a fost interzisă de guvern, apare în tabelele de import o scădere[20], dar nu se observă creşteri importante pentru acoperirea dificitului în anii cu recolte slabe, care după cum se ştie se întîmplă frecvent. În anii cei mai îmbelşugaţi, cînd distilarea a fost liberă, se afirmă că în general s-au importat 388.000 tone[21].

Rezultă că suedezii consumă toată producţia celor mai buni ani şi aproape 400.000 tone în plus şi că în anii cei mai răi consumul lor scade cu aproape întreaga cantitate care lipseşte din recoltă. Marea masă a poporului pare să fie prea săracă pentru a cumpăra aproape aceeaşi cantitate de cereale la un preţ foarte ridicat. Deci nu există o desfacere suficientă pentru a încuraja pe negustorii de cereale să importe cantităţi mari. Efectul unui deficit de o pătrime sau o treime din recoltă este acela de a obliga pe muncitor să se mulţumească cu aproape 3/4 sau 2/3 din cantitatea de cereale pe care o folosea înainte şi să acopere restul prin întrebuinţarea oricăror înlocuitori pe care nevoia, mama invenţiei, i-ar putea sugera. Am zis aproape, pentru că este greu de presupus că importul nu ar fi ceva mai mare în anii răi decît în anii obişnuiţi, deşi nici un fel de diferenţă izbitoare nu apare în tabelele publicate de Cantzlaer. Cel mai mare import, potrivit acestor tabele, a fost în anul 1768 cînd s-a ridicat la 590.265 tone de cereale[22], dar chiar acest import este numai cu 150.000 tone peste deficitul mediu al ţării. Şi ce reprezintă această cantitate pentru acoperirea unui deficit de 1/4 sau 1/3 dintr-o recoltă? Întregul import comparat cu un asemenea deficit ar fi nimica toată!

Populaţia Suediei, pe vremea cînd a scris Cantzlaer, era cam de 2.500.000 de locuitori[23]. El socoteşte patru tone de cereale pentru un om[24]. După acest

[17] Unele văi sînt extraordinar de pitoreşti. Drumul principal de la Cristiania la Drontheim duce aproape 180 de mile engleze printr-o astfel de vale neîntreruptă, de-a lungul unui rîu foarte frumos, care într-un loc se răspîndeşte, dînd naştere marelui lac Miosen. Înclin să cred că nu există nici un fluviu în toată Europa, al cărui curs să ofere o astfel de succesiune neîntreruptă de privelişti frumoase şi romantice. Curge sub diferite nume, în diferite locuri. Verdeaţa în văile Norvegiei este deosebit de delicată, frunzişul copacilor luxuriant, iar vara nu se vede nici o urmă a climei nordice.

[18] *Mémoires du Royaume de Suède*, table XVII, p. 174.

[19] Ibidem, c. VI, p. 198.

[20] Ibidem, table XLII, p. 418, c. VI, p. 201. Nu am găsit exact măsura tonei suedeze. Este ceva mai puţin decît sacul nostru sau halfquarter.

[21] Ibidem, c. VI, p. 201.

[22] Ibidem, c. VI, p. 418.

[23] Ibidem, p. 184.

[24] Ibidem, p. 196.

calcul, nevoile anuale ale suedezilor ar fi de 10 milioane de tone, aşa că 4—500.000 tone ar ajuta foarte puţin la acoperirea unui deficit de 2.500.000 sau 3.000.000. Şi dacă luăm numai diferenţa din importul mediu, va rezulta că ajutorul pe care îl primesc suedezii din import, într-un an de lipsă, este cu totul neînsemnat.

Consecinţa acestei stări de lucruri este că populaţia Suediei este afectată foarte mult de orice variaţie a recoltelor realizate şi nu este cazul să ne mirăm de o observaţie extraordinară şi instructivă a lui Wargentin, că registrele de stare civilă ale suedezilor arată că naşterile, căsătoriile şi decesele cresc şi descresc în funcţie de starea recoltelor. Din cei nouă ani din care a scos el tabelele, dă ca exemplu următoarele:

		Căsătorii	*Naşteri*	*Decese*
Ani săraci	1757	18.799	81.878	68.054
	1758	19.584	83.299	74.370
Ani îmbelşugaţi	1759	23.210	85.579	62.662
	1760	23.383	90.635	60. 083[25]

Rezultă de aici că în anul 1760 naşterile faţă de decese au fost în proporţie de 15 la 10, dar în anul 1758 numai de 11 la 10. Consultînd tabelele populaţiei date de Wargentin pentru 1757 şi 1760 [26], vedem că numărul căsătoriilor în anul 1760, faţă de totalul populaţiei a fost în proporţie de 1 la 101, iar în anul 1757 numai de 1 la aprox. 124. Decesele, în 1760, au fost, faţă de totalul populaţiei, în proporţie de 1 la 39; în 1757 de 1 la 32 şi în 1758 de 1 la 31.

În cîteva observaţii despre registrele suedeze, Wargentin spune că în anii nesănătoşi au murit, anual, cam 1 din 29, iar în anii sănătoşi 1 din 39, şi că luînd media, mortalitatea ar putea fi considerată ca 1 din 36 [27]. Dar această deducţie nu pare să fie justă deoarece o medie între 29 şi 39, ar da 34. Şi, într-adevăr, tabelele pe care el însuşi le-a prezentat contrazic mortalitatea medie de 1 din 36 şi dovedesc că este de aprox. 1 din 34 $^3/_4$.

Proporţia căsătoriilor anuale faţă de populaţia totală rezultă că este, în medie, aproape 1 la 112 şi că variază între extremele de 1 la 101 şi 1 la 124, în funcţie de perspectivele din anul respectiv, pentru întreţinerea unei familii. În realitate, probabil că variază între limite mult mai mari, dar aceste calcule sînt bazate pe tabele numai pentru nouă ani.

În alt studiu, pe care l-a publicat în aceeaşi colecţie, Wargentin remarcă din nou că, în Suedia, anii care sînt cei mai bogaţi în produse agricole sînt cei mai bogaţi în copii [28].

Dacă s-ar face observaţii exacte în alte ţări, este foarte probabil că ar rezulta diferenţe de acelaşi gen, deşi mai puţin importante [29]. Cît despre Suedia, aceste diferenţe dovedesc în mod clar că populaţia are o tendinţă foarte puternică de a creşte, că este totdeauna gata de a urma cu multă promptitudine orice creştere medie a mijloacelor de subzistenţă şi, ceva mai mult, că face un salt înainte chiar hrana creşte tempoar şi ocazional. În acest fel, populaţia

[25] *Mémoires abrégés de l'Académie de Stockholm*, p. 29.
[26] Ibidem, p. 21, 22.
[27] Ibidem, p. 29.
[28] Ibidem, p. 31.
[29] Aceasta s-a confirmat, cu privire la Anglia, prin extrasele din registrele parohiale care au fost publicate de curînd. Anii 1795 şi 1800 arată o scădere vizibilă a căsătoriilor şi a naşterilor şi o creştere a deceselor.

depăşeşte necontenit creşterea medie şi este trasă înapoi de apariţiile periodice ale unei mari sărăcii şi a bolilor pe care le provoacă.

Cu toată această tendinţă constantă şi uimitoare a populaţiei de a creşte peste măsură, este foarte ciudat că guvernul şi toţi cei ce se ocupă cu economia politică în Suedia cer necontenit : populaţie ! populaţie ! Cantzlaer spune că guvernul, neavînd puterea de a-i determina pe străini să se stabilească în ţară sau de a mări după plac numărul naşterilor, s-a ocupat încă din 1748 de toate mijloacele care păreau potrivite pentru a mări populaţia ţării [30]. Dar presupunînd că guvernul ar avea cu adevărat puterea de a convinge pe străini să se stabilească sau de a creşte numărul naşterilor după plac, care ar fi consecinţa? Dacă străinii nu ar fi din acei care să introducă un sistem mai bun de agricultură, ar muri şi ei de foame sau ar face ca încă mai mulţi suedezi să moară de foame. Dacă numărul anual de naşteri ar fi mărit considerabil, din tabelele lui Wargentin este foarte clar pentru mine că efectul principal ar fi doar o creştere a mortalităţii. Populaţia efectivă ar putea chiar să se diminueze, deoarece atunci cînd au fost generate de hrana proastă şi de casele suprapopulate, epidemiile nu s-au oprit totdeauna cînd au luat populaţia supranumerară, ci au luat odată cu ea o parte, şi cîteodată o parte foarte însemnată, din populaţia pe care ţara ar putea să o hrănească.

În toate ţările din nordul îndepărtat, în care activitatea principală a agriculturii trebuie să fie comprimată obligatoriu în răstimpul scurt al cîtorva luni de vară, se întîmplă aproape inevitabil ca în această perioadă se se facă simţită o lipsă de forţă de muncă. Dar această nevoie temporară nu trebuie să fie confudată cu o adevărată şi efectivă cerere de forţă de muncă, singura care are puterea de a da de lucru şi de a asigura întreţinerea muncitorului pe un an întreg, nu numai pentru două-trei luni. În Suedia, dacă procesul de creştere se desfăşoară normal, populaţia va fi totdeauna gata să satisfacă această cerere efectivă. O ofertă de muncă peste această cerere, din cauza străinilor sau a unui număr în plus de naşteri, nu poate aduce decît mizerie.

Unii autori suedezi afirmă că un anumit număr de oameni şi de zile produce în Suedia numai a treia parte din ceea ce produce acelaşi număr de oameni şi de zile în alte ţări [31]. În consecinţă, ei aduc grave acuzaţii lipsei de sîrguinţă a suedezilor. Un străin nu poate fi judecător competent al temeiurilor unei asemenea acuzaţii, dar în cazul de faţă mi se pare că ar trebui să se dea mai mult pe seama climei şi solului, decît pe seama unei reale lipse de hărnicie a locuitorilor. O mare parte din an activitatea lor este inevitabil mai restrînsă din cauza climei aspre, iar în timpul cînd pot să se ocupe cu muncile agricole, calitatea inferioară a solului şi mărimea suprafeţei pentru o anumită producţie necesită, în mod obligatoriu, o cantitate de muncă proporţional mai mare. Este bine cunoscut în Anglia că o fermă cu întindere mare şi cu un pămînt sărac are nevoie de o cheltuială mult mai mare pentru aceeaşi producţie decît o fermă mică, dar cu pămînt bogat. Şi nu se poate nega că, în general, în Suedia pămîntul este sărac de la natură [32].

Am călătorit prin partea de apus a ţării şi apoi, revenind din Norvegia, am străbătut ţara pînă la Stockholm şi de acolo am urcat pe coasta de răsărit pînă la punctul de trecere în Finlanda. Mărturisesc că în aceste călătorii am văzut mai puţine semne ale unei lipse de hărnicie a locuitorilor decît m-aş fi aşteptat. Atît cît am putut să-mi dau seama, foarte rar am văzut un teren

[30] *Mémoires du Royaume de Suède,* c. VI, p. 188.
[31] Ibidem, c. VI, p. 191.
[32] Cantzlaer menţionează că pămîntul *„efectivement ensemencé”* produce numai trei grăunţe din unul, ch. VI, p. 196.

necultivat care în Anglia ar fi fost cultivat, dar cu certitudine am văzut multe bucăţi de pămînt arate, care la noi nu ar fi fost atinse de plug. Erau terenuri în care la fiecare cinci-şase yarzi se aflau pietroaie sau roci, în jurul cărora plugul trebuia să facă ocol sau să fie ridicat peste ele, făcîndu-se una sau alta din aceste operaţii în funcţie de mărimea pietrelor. Plugul este foarte uşor şi tras de un singur cal, iar la aratul printre cioturile de copaci, cînd sînt joase, practica generală este de a-l ridica peste ele. Omul care ţine plugul face aceasta cu o mişcare vioaie, fără a opri calul, sau oprindu-l foarte puţin.

Despre valoarea pentru agricultură a acestor pămînturi, care în prezent sînt acoperite cu păduri imense, nu aş putea să fac aprecieri. Dar atît suedezii cît şi norvegienii sînt acuzaţi că defrişează pădurile prea precipitat şi fără să se gîndească, în prealabil, care ar putea fi valoarea reală a pămîntului o dată defrişat. Consecinţa este că, pentru o singură recoltă bună de secară, care se poate obţine totdeauna din îngrăşămîntul produs de cenuşa copacilor arşi, se prăpădesc uneori mulţi copaci în creştere, buni de cherestea, iar pămîntul poate că după aceea devine aproape total nefolositor. După ce s-a obţinut recolta de secară, se obişnuieşte să se aducă vitele să pască iarba care ar creşte din întîmplare. Dacă pămîntul este bun de la natură, vitele pasc şi împiedică astfel creşterea altor brazi, dar dacă este rău, desigur că vitele nu pot rămîne mult acolo, iar seminţele cu care sînt încărcate toate adierile de vînt însămînţează din nou pămîntul cu brazi deşi.

Văzînd astfel de locuri, inutil derişate, atît în Norvegia cît şi în Suedia, mi-a trecut deodată prin minte un gînd pe care nu îl puteam goni, deşi, din motive de altă natură, era foarte puţin probabil să am dreptate. Aspectul acestor locuri despădurite făcea să mi se pară posibil ca aceste ţări să fi fost mai bine populate înainte vreme decît astăzi şi pămînturile care erau acum acoperite cu păduri să fi produs cereale acum o mie de ani. Războaiele, ciuma sau acel mijloc de depopulare mai puternic decît ele, o guvernare tiranică, ar fi putut să nimicească deodată sau să alunge cea mai mare parte a locuitorilor. Lăsarea în paragină a pămîntului timp de 20—30 de ani în Norvegia sau în Suedia ar aduce o schimbare surprinzătoare în înfăţişarea ţării. Nu m-am putut abţine de a menţiona aici reflecţia mea, dar cititorul ştie deja că aceasta nu a avut pentru mine destulă greutate întît să mă facă să presupun că ar fi putut să aibă oarecare probabilitate.

Să revenim la agricultura Suediei. Independent de orice deficienţă a acitivităţii naţionale, există, desigur, unele circumstanţe în reglementările politice ale ţării, care tind să împiedice progresul natural al cultivării ei. Mai există încă unele corvezi împovărătoare, pe care posesorii unor anumite pămînturi sînt obligaţi să le îndeplinească pentru domeniile coroanei [33]. Călătoria cu poştalionul în această ţară este fără îndoială foarte ieftină şi comodă pentru călător, dar este organizată într-un mod care dă loc la o mare risipă de muncă pentru fermieri, atît în ce priveşte oamenii, cît şi caii. S-a calculat de către economiştii suedezi că prin simpla înlăturare a acestui sistem de reglementare a călătoriilor cu poştalionul, munca economisită ar produce anual 300.000 tone de cereale [34]. Depărtarea foarte mare a pieţelor din Suedia şi o foarte incompletă diviziune a muncii, care este aproape o consecinţă firească a acestei depărtări, de asemenea, dau loc la o mare risipă de timp şi de eforturi. Dacă nu se poate spune despre ţăranii suedezi că le lipseşte străduinţa

[33] *Mémoires du Royaume de Suède,* c. VI, p. 202.

[34] Ibidem, p. 204.

şi hărnicia, există însă cu certitudine o lipsă de cunoştinţe privind metodele cele mai bune pentru rotarea culturilor şi pentru îngrăşarea şi ameliorarea pămînturilor [35].

Dacă guvernul s-ar ocupa de înlăturarea acestor impedimente şi ar stărui pentru a încuraja şi a dirija activitatea fermierilor, şi pentru a face să circule cele mai bune informaţii despre problemele agricole, ar face mult mai mult pentru creşterea populaţiei ţării decît prin înfiinţarea a 500 de cămine pentru copiii găsiţi.

După Cantzlaer, măsurile mai însemnate cu care s-a ocupat guvernul pentru încurajarea creşterii populaţiei au fost înfiinţarea de institute de medicină, de maternităţi şi de cămine pentru copiii găsiţi [36]. Înfiinţarea institutelor de medicină pentru îngrijirea gratuită a săracilor poate fi, în multe cazuri, extraordinar de folositoare şi probabil că aşa a fost în condiţiile speciale ale Suediei. Dar exemplul spitalelor din Franţa, care au acelaşi scop, poate să ne facă să punem la îndoială dacă asemenea instituţii sînt totdeauna foarte utile. Maternităţile, în măsura în care dau un rezultat, probabil că sînt mai curînd dăunătoare decît utile, deoarece potrivit principiului pe baza căruia sînt administrate de obicei, au tendinţa certă de a încuraja viciul. Căminele pentru copii găsiţi, fie că ating sau nu scopul lor declarat şi imediat, sînt din toate punctele de vedere păgubitoare pentru stat. Dar despre modul în care funcţionează aceste cămine voi avea ocazia să discut mai amănunţit într-un alt capitol.

Guvernul suedez totuşi nu s-a ocupat numai de astfel de măsuri. Printr-un edict din 1776, comerţul de cereale a fost lăsat complet liber pentru tot interiorul ţării, iar în ce priveşte provincia Scania, care produce mai mult decît consumul propriu, s-a permis exportul, liber de orice vamă [37]. Pînă în vremea aceea agricultura provinciilor din sud fusese frînată de lipsa de desfacere a cerealelor, din cauza dificultăţii transportului şi din cauza prohibiţiei absolute, de vînzare la orice preţ a cerealelor către străini. Provinciile din nord au încă unele dificultăţi în această privinţă, deşi nu le simt prea mult, deoarece nu produc cantitatea suficientă pentru consumul propriu [38]. Se poate spune totuşi, în general, că nu există nici un obstacol mai dăunător pentru ameliorarea culturilor decît dificultatea de a desface produsele, căci îl forţează pe fermier să se mulţumească, în anii de abundenţă, cu un preţ mult inferior preţului mediu general.

Dar ceea ce a contribuit poate mai mult decît orice altă cauză la creşterea populaţiei în Suedia este abrogarea, în 1748, a unei legi care limita numărul de persoane pentru fiecare henman sau fermă [39]. Scopul acestei legi pare să fi fost de a forţa pe copiii proprietarilor să întreprindă defrişarea şi cultivarea de pămînturi noi, crezîndu-se că astfel va fi mai repede cultivată întreaga ţară. Dar experienţa a arătat că aceşti copii, neavînd mijloace suficiente pentru astfel de lucrări, au fost nevoiţi să-şi caute norocul pe alte căi, şi se spune că, drept consecinţă, un mare număr de oameni au emigrat. Acum, un tată nu numai că are voie să-şi împartă proprietatea funciară în cîte părţi crede de cuviinţă, dar aceste împărţiri sînt recomandate în mod special de guvern. Ţinînd seama de suprafaţa vastă a fermelor suedeze şi de imposibilitatea ca ele să fie cultivate în întregime de o singură familie, astfel de împărţiri trebuie să fie extrem de folositoare, din toate punctele de vedere.

[35] *Mémoires du Royaume de Suède*, c. VI.
[36] Ibidem, p. 188.
[37] Ibidem, c. VI, p. 204.
[38] Ibidem.
[39] Ibidem, p. 177.

Populația Suediei era în 1751 de 2.229.661 de locuitori[40]. În 1799, potrivit unui raport pe care l-am primit la Stockholm de la Prof. Nicander, succesorul lui Wargentin, era de 3.043.731 de locuitori. Aceasta este o sporire considerabilă a populației permanente a țării, care a venit în urma unei creșteri proporționale a produselor solului, întrucît importul de cereale nu este mai mare decît înainte și nu avem nici un motiv să credem că starea poporului este, în medie, mai rea.

Totuși, această creștere nu a mers înainte fără obstacole periodice care, dacă nu au oprit complet cîtva timp progresul ei, i-au redus totdeauna ritmul. Nu am destule date pentru a putea spune cît de des și-au făcut apariția aceste obstacole în ultimii 50 de ani, dar pot menționa unele dintre ele. Din studiul lui Wargentin[41], pe care l-am citat deja în acest capitol, rezultă că anii 1757 și 1758 au fost neroditori și prin comparație, ani cu mare mortalitate. Dacă ar fi să judecăm după creșterea importului din 1768[42], și acest an ar părea să fie neproductiv. Potrivit tabelelor adiționale procurate de Wargentin pentru Doctorul Price, anii 1771, 1772 și 1773 au avut o mortalitate deosebit de mare[43]. Dar în 1789 mortalitatea trebuie să fi fost și mai mare, deoarece în rapoartele pe care le-am primit de la Profesorul Nicander, acest singur an a afectat considerabil raportul mediu dintre nașteri și decese pentru o perioadă de 20 de ani, sfîrșind cu 1795. Acest raport, cuprinzînd anul 1789, a fost de 100 la 77, dar dacă scoatem acest an, raportul este de 100 la 75, ceea ce este o diferență foarte însemnată făcută de un singur an într-o medie de douăzeci. Pentru a termina, voi spune că anul 1799, cînd am fost în Suedia, trebuie să fi fost un an foarte rău. În provinciile învecinate cu Norvegia, țăranii spuneau că era cel mai rău an din cîte își aminteau. Vitele suferiseră foarte rău în timpul iernii din cauza secetei din anul precedent. În iulie, cam o lună înainte de seceriș, cea mai mare parte dintre oameni trăiau cu pîine făcută din partea interioară a scoarței de pin și din măcriș uscat, fără absolut nici un amestec de făină care să o facă mai gustoasă și mai hrănitoare. Figurile palide și expresia tristă a țăranilor lăsau să se vadă cît de nesănătoasă era hrana lor. Mulți muriseră, dar efectele unui asemenea regim alimentar nu se făcuseră încă pe deplin simțite. Probabil că vor fi apărut după aceea sub forma unei boli epidemice.

Răbdarea cu care clasele de jos ale oamenilor din Suedia suportă aceste lipsuri teribile este într-adevăr uimitoare și nu poate proveni decît din faptul că sînt lăsați să se descurce complet singuri și din convingerea lor că se supun legii celei mari a necesității, nu capriciilor conducătorilor. Cei mai mulți dintre muncitorii căsătoriți, așa cum s-a arătat mai înainte, cultivă o mică bucată de pămînt. Atunci cînd, din cauza vremii nefavorabile, au o recoltă proastă sau cînd mor vitele, ei văd cauza sărăciei lor și o suportă ca fiind un semn al cerului. Orice om se va supune, cu răbdarea cuvenită, relelor despre care crede că se datoresc legilor generale ale naturii. Dar cînd vanitatea și buna voință greșită a guvernării și a claselor mai înalte ale societății, printr-un amestec permanent în treburile claselor de jos, și-au dat osteneala să îi convingă că tot binele de care se bucură le-a fost oferit de conducătorii lor și de binefăcătorii bogați, este foarte firesc ca ei să atribuie acelorași surse tot răul de care suferă. În asemenea condiții, logic vorbind, nu li se poate pretinde răbdare. Cu toate că, pentru a evita nenorociri și mai mari, s-ar

[40] *Mémoires du Royaume de Suède*, c. VI, p. 184.
[41] *Mémoires de l'Académie de Stockholm*, p. 29.
[42] *Mémoires du Royaume de Suède*, table XLII.
[43] Price, *Observ. on Revers. Pay*, vol. II, p. 125.

putea să avem permisiunea de a reprima cu forța această nerăbdare, cînd se arată prin acțiuni fățișe, totuși nerăbdarea în sine pare să fie justificată în acest caz. De consecințele ei sînt vinovați în mare măsură cei a căror purtare a avut tendința evidentă de a provoca această nerăbdare.

Deși suedezii suportaseră sărăcia cea mare din 1799 cu o resemnare extraordinară, totuși după aceea, cu ocazia unui decret al guvernului pentru prohibirea distilării băuturilor alcoolice, se spune că au fost în țară mari tulburări. Desigur că măsura în sine a fost luată în interesul poporului. Felul în care a fost primită constituie o dovadă izbitoare a stării de spirit diferite cu care oamenii suportă un rău provenit din legile naturii sau o privațiune provocată de decretele unui guvern.

Perioadele de boală din Suedia, care au întîrziat ritmul creșterii populației, par în general să fi rezultat din hrana nesănătoasă, datorată unei mari sărăcii. Această sărăcie a fost provocată de anii răi, abătuți asupra unei țări care nu avea nici un stoc de rezervă, fie în surplusul destinat exportului, fie într-o repartiție generoasă de hrană către muncitori, în anii obișnuiți; iar țara era populată complet la limita producției sale, înainte de a surveni o recoltă slabă. Această situație dovedește limpede că dacă, așa cum afirmă unii economiști suedezi, țara lor ar trebui să aibă o populație de 9 sau 10 milioane de oameni [44], nu au altceva de făcut decît să găsească mijlocul pentru ca țara să producă hrană suficientă pentru acest număr de oameni. Și pot să fie absolut siguri că după aceea nu vor duce lipsă de guri care să mănînce, chiar fără ajutorul maternităților și al căminelor pentru copii găsiți.

Cu toată mortalitatea mare din anul 1789, rezultă din rapoartele pe care le-am primit de la Prof. Nicander că sănătatea generală a țării a crescut. Mortalitatea medie într-o perioadă de 20 de ani, pînă la 1795, era de 1 la 37, în loc de 1 la mai puțin de 35, ca în cei 20 de ani precedenți. Întrucît ritmul creșterii nu fusese accelerat în cei 20 de ani, sfîrșind în 1795, descreșterea mortalității trebuie să fi fost efectul creșterii acțiunii obstacolului preventiv. Altă calculație pe care am primit-o de la acest profesor pare să confirme această presupunere. După Wargentin, citat de Süssmilch [45], 5 căsnicii existente dau un copil pe an, dar în ultima perioadă de 20 de ani proporția de căsnicii existente față de nașterile anuale era de $5^{1/10}$ la 1, iar dacă se scad copiii nelegitimi, era de $5^{3/10}$, la 1, o dovadă că în perioada mai nouă căsătoriile nu mai fuseseră la fel de timpurii și de prolifice ca în precedenta.

1825

Din rapoartele ulterioare rezultă că starea sănătății în Suedia a continuat să se îmbunătățească, de unde putem deduce în mod obiectiv că situația masei poporului s-a ameliorat.

În toată Suedia și Finlanda, în timpul perioadei de 5 ani, inclusiv anul 1805, numărul mediu al locuitorilor de toate vîrstele era : 1.564.611 bărbați, 1.683.457 femei, împreună 3.248.068. Media deceselor anuale 40.147 bărbați, 39.266 femei, adică mortalitatea anuală a bărbaților era de 1 din 38,97, a femeilor de 1 din 42,87, în medie 1 din 40,92 [46].

44 *Mémoires du Royaume de Suède*, cl. VI, p. 196.

45 *Göttliche Ordnung*, vol. I, c. VI, s. 120, p. 231.

46 *Transactions of the Royal Academy of Sciences at Stockholm* for the year 1809, și *Supplement la Encyclopaedia Britannica*, articolul *Mortality* de Milne, actuar la Sun Life Assurance Society. În perioada de cinci ani se menționează aici, nu a fost nici o epidemie mai însemnată și vaccinările au început în 1804.

Anual s-au născut în medie 55.119 băieți, fete 52.762, împreună 107.882. Adică proporția noi-născuților de sex masculin, față de populația de sex feminin era de 1 la 28,38, a fetelor, față de populația de sex masculin, era de 1 la 31,92; în medie 1 la 30,15.

Dintr-un prețios tabel întocmit de Milne pe baza acestor date și a altora, rezultă că, după legea mortalității care a existat în Suedia în perioada de 5 ani sfîrșind cu anul 1805, durata probabilă de viață la naștere era de 37,820 pentru sexul bărbătesc, de 41,019 pentru sexul femeiesc, în medie 39,385, și că jumătate din bărbați vor trăi cam pînă la vîrsta de 43 de ani, jumătate din femei cam pînă la 48 de ani și în medie, pînă la 45 ani.

O proporție a nașterilor de 1 la 30,15 și a deceselor de 1 la 40,92 ar da o depășire anuală a nașterilor față de populație de 1 la 114,5, care, dacă ar continua așa, ar da (potrivit tabelului II la sfîrșitul cap. 11, cartea II), o rată a creșterii care ar dubla populația în mai puțin de 80 de ani.

În *Revue Encyclopédique* pentru Martie 1825, se dă un scurt raport al rezultatului unei comisii pentru cercetarea creșterii populației în Suedia începînd din 1748, din care rezultă că Suedia propriu-zisă, fără Finlanda, avea atunci 1.736.483 locuitori, în 1773 avea 1.958.797, în 1798 avea 2.352.298 și în 1823—2.687.457 locuitori. În 1823 fuseseră 56.054 decese și 98.259 nașteri. Excedentul de nașteri era deci, numai în anul acela, de 42.205, și se afirmă că presupunînd același spor în anul următor, 1824, sporul anual mediu al ultimilor 15 ani ar fi de 23.333. Acesta ar fi în proporție de 1 la 108 față de populația medie, un excedent care dacă ar continua ar dubla populația cam în 75 de ani. Potrivit cifrelor arătate mai înainte, proporția nașterilor față de populație era în 1823 de 1 la 27,3, a deceselor de 1 la 47,9. De aceea, starea sănătății țării și ritmul de creștere a popuației a continuat să crească din 1805. Această creștere este atribuită progresului agriculturii și industriei și vaccinărilor.

Scăderea treptată a mortalității, începînd cu mijlocul secolului trecut, este cu totul remarcabilă.

CAPITOLUL 3

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREȘTERII POPULAȚIEI ÎN RUSIA

Listele de nașteri, decese și căsătorii din Rusia prezintă rezultate atît de extraordinare, încît este cu neputință să nu trezească o mare neîncredere. În același timp, modul sistematic în care au fost adunate și în concordanța lor în diferiți ani ne obligă să le dăm toată atenția.

Într-un referat prezentat în 1768 de B. F. Herman Academiei din Petersburg și publicat în *Nova Acta Academiae*, tom. IV, se face o comparație a nașterilor, deceselor și căsătoriilor din diferite provincii și orașe ale imperiului și se dau următoarele proporții:

În Petersburg nașterile erau față de decese de	13 la 10
În guvernămîntul Moscovei, nașterile erau față de decese	21 la 10

Districtul Moscovei, fără oraş,	”	”	”	21 la 10
Tver	”	”	”	26 la 10
Novgorod	”	”	”	20 la 10
Pskovsk	”	”	”	22 la 10
Riazan	”	”	”	20 la 10
Voronej	”	”	”	29 la 10
Arhiepiscopia Vologda	”	”	”	23 la 10
Kostroma	”	”	”	20 la 10
Arhanghelsk	”	”	”	13 la 10
Tobolsk	”	”	”	21 la 10
Oraşul Tobolsk	”	”	”	13 la 10
Reval	”	”	”	11 la 10
Vologda	”	”	”	12 la 10

După cum se observă, unele proporţii sînt foarte ridicate. În Voronej, de exemplu, naşterile sînt faţă de decese aproape în raport de 3 la 1, ceea ce este, cred eu, o proporţie atît de mare încît de-abia dacă a fost atinsă vreodată în America. Totuşi, media acestor proporţii a fost confirmată, într-o oarecare măsură, de observaţii făcute ulterior. Tooke, în lucrarea sa *View of the Russian Empire* calculează raportul total al naşterilor faţă de decese pentru întreaga ţară ca fiind 225 la 100 [47], adică 2 1/4 la 1, acest raport fiind luat din lista anului 1793 [48].

Din numărul căsătoriilor şi al naşterilor anuale Herman trage următoarele concluzii :

În Petersburg la o căsătorie revin	. . . .	4 copii
În guvernămîntul Moscovei aproape	. . . .	3 copii
Tver	. . . .	3 copii
Novgorod	. . . .	3 copii
Pskovsk	. . . .	3 copii
Riazan	. . . .	3 copii
Voronej	. . . .	4 copii
Vologda	. . . .	4 copii
Kostroma	. . . .	3 copii
Arhanghelsk	. . . .	4 copii
Reval	. . . .	4 copii
Guvernămîntul Tobolsk	. . . .	4 copii
Oraşul Tobolsk, de la 1768 la 1778	. . . .	3 copii
” ” de la 1779 la 1783	. . . .	5 copii
” ” în 1783	. . . .	6 copii

Herman notează că fertilitatea căsătoriilor în Rusia nu depăşeşte pe aceea a altor ţări, deşi mortalitatea este mult mai mică, după cum rezultă din următoarele proporţii scoase dintr-o calculaţie aproximativă a numărului de locuitori din fiecare guvernămînt :

În Petersburg	mor	anual	1 din 28
În Guvernămîntul Moscovei	”	”	1 din 32
Districtul Moscovei	”	”	1 din 74
Tver	”	”	1 din 75

[47] Vol. II, b. III, p. 162.
[48] Ibidem, p. 145.

Novgorod	”	”	1 din 68 6/7
Pskovsk	”	”	1 din 70 4/5
Riazan	”	”	1 din 50
Voronej	”	”	1 din 79
Arhiepiscopia Vologda	”	”	1 din 65
Kostroma	”	”	1 din 59
Arhanghelsk	”	”	1 din 28 3/5
Reval	”	”	1 din 29
Guvernămîntul Tobolsk	”	”	1 din 44
Orașul Tobolsk	”	”	1 din 32
” ” în 1783	”	”	1 din 22 1/4

Se poate trage concluzia, spune Herman, că în cele mai multe provincii rusești mortalitatea anuală este de 1 din 60 [49].

Această medie este atît de mare și unele dintre proporțiile indicate pentru fiecare provincie sînt atît de neobișnuite, încît este imposibil să crezi că sînt exacte. Totuși, au fost aproape confirmate prin listele ulterioare care, după cum spune Tooke, stabilesc mortalitatea totală, în întreaga Rusie, la 1 din 58 [50]. Dar chiar Tooke pare să pună la îndoială exactitatea acestui sector special al registrelor. Am auzit după aceea, din surse autorizate, că există motive să se creadă că în toate provinciile omiterea din registre a deceselor este mult mai mare decît omiterea nașterilor și că, în consecință, excedentul foarte mare de nașteri și mortalitatea foarte mică sînt mai mult aparente decît reale. Se presupune că mulți copii, mai ales în Ucraina, sînt îngropați în taină fără ca preotul să fie înștiințat. Recrutările de soldați, numeroase și repetate, fac să dispară un mare număr de oameni a căror moarte nu este înregistrată. Din cauza frecventelor emigrări a unor familii întregi către alte regiuni ale imperiului și din cauza trimiterii în Siberia a răufăcătorilor, numeroși oameni mor în timpul călătoriei sau în locuri unde nu sînt ținute liste ordonate. Unele omisiuni sînt atribuite neglijenței preoților din parohii, care au interes să înregistreze nașterile, dar nu și decesele.

La aceste motive aș adăuga că populația fiecărei provincii probabil că este estimată după numărul de țărani aparținînd fiecărei moșii, dar se știe că o mare parte dintre ei au aprobare să locuiască în orașe. De aceea nașterea lor apare în provincie, dar nu și moartea lor. Ca proporție, mortalitatea aparentă la orașe nu se majorează prin această emigrație, pentru că este estimată după numărători efective. Registrele de decese din orașe exprimă corect numărul celor morți dintr-un anumit număr de locuitori despre care se știe că locuiesc efectiv în aceste orașe. Dar registrele de decese din provincii, care au drept scop să exprime numărul celor decedați, din populația estimată a provinciei exprimă, în realitate, numărul deceselor dintr-o populație mult mai mică, pentru că o parte considerabilă din populația estimată este absentă.

În Petersburg, s-a găsit la o numărătoare din 1784 că numărul bărbaților era de 126.827 și al femeilor doar 65.619 [51]. Proporția de bărbați era deci aproape dublă, datorită numărului celor veniți la oraș pentru a-și cîștiga impozitul pe capitație, în timp ce familiile lor rămîneau la țară, precum și ca urmare a obiceiului nobililor de a reține un număr uimitor de mare de țărani de ai lor ca servitori de casă în Petersburg și Moscova.

49 *Nova Acta Academiae*, tom. IV.
50 *View of the Russian Empire*, vol. II, b. III, p. 148.
51 *Mémoire* par W. L. Krafft. *Nova Acta Academiae*, tom. IV.

Numărul naşterilor în raport cu populaţia totală a Rusiei nu diferă de media obişnuită din alte ţări, fiind cam 1 la 26 [52].

Potrivit referatului prezentat de Herman, deja citat, proporţia de băieţi care mor pînă la vîrsta de un an este la Petersburg 1/5, în guvernămîntul Tobolsk 1/10, în oraşul Tobolsk 1/3, în Arhiepiscopia Vologda 1/14, în Novgorod 1/31, în Voronej 1/24, în Arhanghelsk 1/5. Mortalitatea foarte redusă a copiilor mici în unele din aceste provincii, mai ales cum calculul nu pare să fie susceptibil de prea multe erori, face mai verosimilă cifra mică a mortalităţii generale. În Suedia, în întreaga ţară, proporţia copiilor care mor în primul an de viaţă este de 1/5 sau mai mult [53].

Raportul căsătoriilor anuale faţă de populaţia totală în Rusia este, după Herman, în oraşe cam 1 la 100 şi în provincii cam 1 la 70 sau 80. După Tooke, în cele cincisprezece guvernăminte ale căror liste le-a avut, raportul era de 1 la 92 [54].

Acest raport nu diferă mult de cel al altor ţări. La Petersburg raportul era într-adevăr de 1 la 140 [55]; dar este uşor de explicat prin ceea ce s-a spus mai înainte despre numărul extraordinar de mare al bărbaţilor în comparaţie cu al femeilor.

Se presupune că registrele oraşului Petersburg sînt bine ţinute, aşa că se poate pune bază pe ele. Acestea fac, în general, dovada unei clime prielnice. Dar există înregistrat în ele un fapt direct contradictoriu celor observate în toate celelalte ţări şi anume mortalitatea mult mai ridicată a copiilor de sex feminin decît a celor de sex masculin. În perioada de la 1781 la 1785, din 1 000 băieţi născuţi numai 147 au murit în primul an de viaţă, dar din acelaşi număr de fete au murit 310 [56]. Raportul este de 10 la 21, ceea ce este de neconceput şi trebuie într-adevăr să fi fost într-o oarecare măsură accidental, deoarece în perioadele precedente raportul a fost doar 10 la 14. Dar chiar şi acesta este extraordinar, întrucît s-a remarcat pretutindeni că în toate epocile vieţii, exceptînd în timpul sarcinei, mortalitatea la femei este mai mică decît la bărbaţi. Clima Suediei nu pare să fie foarte diferită de a Rusiei, şi Wargentin remarcă, în legătură cu tabelele Suediei, că rezultă din ele că mortalitatea mai scăzută a femeilor nu se datorează numai unei vieţi mai uniforme şi mai puţin trudite, ci este o lege a naturii, care acţionează în mod constant din copilărie pînă la o vîrstă înaintată [57].

După W. L. Krafft [58], jumătate din totalul copiilor născuţi la Petersburg ating vîrsta de 25 de ani, ceea ce indică, pentru copii şi tineri, condiţii mult mai favorabile vieţii decît există de obicei într-un oraş atît de mare. Dar după vîrsta de 20 de ani, mortalitatea devine mult mai mare decît în oricare alt oraş din Europa. Acest fapt este atribuit în mod just folosirii peste măsură a alcoolului [59]. Mortalitatea între 10 şi 15 ani este atît de mică, încît la această vîrstă mor numai 1 din 47 băieţi şi 1 din 29 fete. De la 20 la 25 de ani mortalitatea este atît de mare încît mor 1 din 9 bărbaţi şi 1 din 13 femei. Tabelele arată că această extraordinară mortalitate este pricinuită mai ales de pleurezii, febră mare şi tuberculoză. Pleureziile nimicesc

[52] Tooke, *View of the Russian Empire*, vol. II, b. III, p. 147.
[53] *Mémoires Abrégés de l'Académie de Stockholm*, p. 28.
[54] *View of the Russian Empire*, vol. II, b. III, p. 146.
[55] *Mémoire* par W. L. Krafft. *Nova Acta Academiae*, tom. IV.
[56] *Ibidem*.
[57] *Mémoires Abrégés de l'Académie de Stockholm*, p. 28.
[58] *Nova Acta Academiae*, tom. IV.
[59] Tooke, *View of the Russian Empire*, vol. II, b. III, p. 155.

1/4, febra 1/3 şi tuberculoza 1/6 din populaţia totală. Toate trei împreună sînt cauza morţii pentru 5/7 din cei ce mor.

Mortalitatea totală în perioada de la 1781 la 1785 a fost, după Krafft, 1 la 37. Într-o perioadă anterioară fusese 1 la 35 şi într-o perioadă ulterioară, cînd au bîntuit epidemii, a fost 1 la 29 [60]. Această mortalitate medie este mică pentru un oraş mare, dar, dintr-un pasaj din studiul lui Krafft [61], avem motive să credem că decesele din spitale, din închisori şi din *Maison des Enfants trouvés* sînt fie complet omise, fie arătate incorect. Fără îndoială că includerea acestor decese ar face o mare diferenţă în starea de sănătate aparentă a oraşului.

În *Maison des Enfants trouvés* mortalitatea este enormă. Nu se publică liste regulate, iar comunicările verbale sînt totdeauna incerte. De aceea nu pot avea încredere în informaţiile pe care le-am strîns în legătură cu această problemă, dar din cercetările intreprinse cu multă grijă pe lîngă cei ce lucrează la casa din Petersburg, am înţeles că 100 de decese pe lună era media obişnuită. În iarna care a precedat aceste cercetări, adică în iarna anului 1788, deseori numărul celor morţi fusese 18 pe zi. Numărul mediu al copiilor primiţi este cam 10 pe zi. După ce au stat trei zile aici, toţi sînt trimişi la ţară pentru a fi îngrijiţi. Dar cum mulţi dintre ei sînt aduşi în stare muribundă, mortalitatea trebuie să fie inevitabil foarte ridicată. Numărul de copii care se spune că sînt primiţi pare într-adevăr aproape incredibil, dar din ceea ce am văzut chiar eu, aş înclina să cred că atît acest număr, cît şi mortalitatea menţionată mai înainte nu pot fi departe de adevăr. Mă găseam la Casă pe la amiază şi tocmai fuseseră primiţi patru copii, din care unul se vedea bine că era pe moarte, iar altul nu părea că va supravieţui mult.

O parte a Casei este destinată unei maternităţi, unde orice femeie care vine este primită şi nu i se pun nici un fel de întrebări. Copiii astfel născuţi sînt încredinţaţi doicilor din Casă şi nu sînt trimişi la ţară cum sînt ceilalţi. O mamă, dacă doreşte, poate să-şi alăpteze copilul în Casă, dar nu i se dă voie să-l ia cu ea. Un copil adus la Casă poate oricînd să fie cerut de părinţi, dacă pot face dovada că sînt în stare să-l întreţină. Toţi copiii sînt însemnaţi şi numerotaţi la primirea lor, pentru ca să fie cunoscuţi şi arătaţi părinţilor la nevoie, şi dacă aceştia nu pot să-i ia, li se permite să-i viziteze.

Doicile de la ţară primesc numai două ruble pe lună, care, întrucît rubla curentă de hîrtie rareori valorează mai mult decît o jumătate de coroană, fac numai vreo cincisprezece pence pe săptămînă. Totuşi se spune că cheltuielile generale ale instituţiei sînt de 100.000 ruble pe lună. Veniturile curente aparţinînd instituţiei nu sînt chiar egale cu această sumă, dar guvernul ia asupra sa întreaga administraţie şi în consecinţă suportă toate cheltuielile în plus. Întrucît nu există nici o limită în ce priveşte numărul copiilor, este absolut necesar ca şi cheltuielile să fie nelimitate. Este evident că trebuie să rezulte cele mai îngrozitoare necazuri, datorită primirii fără limită a copiilor, fondul pentru întreţinerea lor fiind limitat. De aceea, dacă sînt bine administrate, adică dacă mortalitatea extraordinară nu atrage o diminuare a cheltuielilor, astfel de instituţii nu pot exista multă vreme decît sub protecţia unui guvern foarte bogat. Şi chiar sub o asemenea protecţie, timpul cînd vor da faliment nu poate fi prea departe.

La vîrsta de şase sau şapte ani, copiii care au fost trimişi la ţară se întorc la Casă, unde sînt puşi să înveţe tot felul de meşteşuguri şi opera-

[60] Tooke, *View of the Russian Empire*, p. 151.
[61] Ibidem, note, p. 150.

ţiuni manuale. Orele obişnuite de muncă sînt de la 6 la 12 şi de la 2 la 4. Fetele părăsesc Casa la 18 ani şi băieţii la 20 sau 21 de ani. Cînd Casa este prea plină, unii dintre cei care au fost trimişi la ţară nu mai sînt aduşi înapoi.

Mortalitatea cea mai importantă se produce desigur la sugarii de abia primiţi şi la copiii crescuţi în Casă, dar există o mortalitate considerabilă la cei ce se întorc de la ţară şi care au atins o vîrstă cînd sînt mai rezistenţi. Am fost surprins într-o oarecare măsură auzind acest fapt, după ce rămăsesem uimit de extraordinara ordine, curăţenie şi gentileţe care păreau să domnească peste tot. Clădirea fusese un palat şi toate camerele erau mari, aerate şi chiar elegante. Am fost de faţă cînd 180 de băieţi luau masa de prînz. Toţi erau îmbrăcaţi foarte îngrijit, faţa de masă era curată şi fiecare avea şerveţelul lui. Mîncarea părea să fie foarte bună şi în încăpere nu era nici cel mai mic miros neplăcut. În dormitoare, fiecare copil avea patul său. Scheletul paturilor era din fier, fără polog sau perdele, iar cuverturile şi cearceafurile erau deosebit de curate. Această mare curăţenie, aproape de neînchipuit într-o instituţie mare, se datora mai ales împărătesei văduve de atunci, care se interesa de toate amănuntele administraţiei şi cînd se afla în Petersburg, rareori lăsa să treacă o săptămînă fără să inspecteze personal. Mortalitatea care are loc, cu toate aceste îngrijiri, este o dovadă clară că organismul celor foarte tineri nu poate suporta să stea închis şi să muncească opt ore pe zi. Copiii aveau toţi o figură palidă şi bolnăvicioasă şi dacă ar fi trebuit să se aprecieze frumuseţea naţională judecînd după fetele şi băieţii din această instituţie, aprecierea ar fi fost cît se poate de nefavorabilă.

Evident că dacă sînt omise decesele aparţinînd acestei instituţii, listele de mortalitate pentru Petersburg nu pot arăta nici pe departe situaţia reală a oraşului cu privire la starea sănătăţii. În acelaşi timp, trebuie să ne amintim că unele din observaţiile care atestă starea bună a sănătăţii oraşului, ca de exemplu numărul deceselor la 1 000 de locuitori etc. nu sînt influenţate de această împrejurare. Numai dacă nu spunem, totuşi, ceea ce este poate adevărat, că aproape toţi părinţii care întîmpină greutăţi în creşterea copiilor îi trimit la căminul pentru copii găsiţi, şi în acest caz mortalitatea la copiii celor ce au situaţii bune şi trăiesc în case confortabile şi în locuri cu aer curat va fi desigur mult mai mică decît media generală, calculată la totalul copiilor născuţi.

Maison des Enfants trouvés din Moscova este organizată exact după acelaşi principiu ca aceea din Petersburg. Tooke prezintă situaţia pierderilor de copii, cu adevărat surprinzătoare, pe care a avut-o Casa în douăzeci de ani, de la data înfiinţării pînă în anul 1786. Cu această ocazie remarcă el că, dacă am şti precis numărul celor ce au murit imediat după primirea lor în Casă sau al celor care au adus cu ei germenul distrugător, probabil că ar rezulta că numai o mică parte din mortalitate trebuie atribuită în mod just căminului pentru copii găsiţi. Căci, spune acest autor, nimeni nu ar fi atît de necugetat încît să pună pierderea acestor victime sigure ale morţii în socoteala unei instituţii filantropice care îmbogăţeşte ţara an de an cu un număr mereu în creştere de cetăţeni sănătoşi, activi şi harnici [62].

Totuşi mie mi se pare că partea cea mai însemnată din această mortalitate prematură trebuie pusă fără îndoială în seama acestor instituţii, greşit numite filantropice. Dacă se poate acorda vreo încredere rapoartelor făcute despre mortalitatea infantilă în oraşele şi provinciile ruseşti, s-ar părea că este neobişnuit de scăzută. De aceea mărimea ei în căminele de copii găsiţi poate fi imputată pe bună dreptate instituţiilor care încurajează o mamă să-şi

[62] *View of the Russian Empire*, vol. II, III, p. 201.

părăsească copilul tocmai la vîrsta cînd, mai mult decît oricînd, are nevoie de îngrijirea ei. Firul slab de care atîrnă viaţa unui prunc nu lasă fără urmări întreruperea îngrijirii copilului nici pentru cîteva ore.

Mortalitatea surprinzătoare din aceste două cămine pentru copii găsiţi, din Petersburg şi Moscova, care sînt administrate în modul cel mai bun cu putinţă (după cum afirmă unanim toţi cei ce le-au văzut), mi se pare că dovedeşte incontestabil că acest fel de instituţii nu corespund scopului lor imediat. Căci acest scop este, după cum înţeleg eu, păstrarea pentru stat a unui anumit număr de cetăţeni, care altfel poate ar pieri din cauza sărăciei sau a falsei ruşini. Nu încape îndoială că dacă aceşti copii primiţi în cămine ar fi fost lăsaţi în grija părinţilor, cu tot riscul greutăţilor în care s-ar fi putut găsi, un număr mult mai mare dintre ei ar fi atins vîrsta bărbăţiei şi ar fi devenit membri utili ai statului.

Dacă vom studia puţin mai adînc problema, vom vedea că aceste instituţii nu numai că nu îşi ating scopul lor imediat dar, încurajînd în modul cel mai vizibil moravurile imorale, fac pe oameni să renunţe la căsătorie şi astfel slăbesc izvorul principal al creşterii populaţiei. Toţi oamenii bine informaţi cu care am discutat acest subiect la Petersburg au fost de acord, fără nici o excepţie, că instituţia a dus la acest rezultat într-o măsură uimitoare. A avea un copil era considerată una dintre greşelile cele mai neînsemnate pe care putea să le facă o fată. Un negustor englez din Petersburg mi-a spus că o tîrfă rusoaică, trăind în familia lui şi care muncea sub conducerea unei femei considerată ca foarte severă, trimisese la căminul de copii găsiţi şase copii, fără să îşi piardă locul.

Trebuie să notăm totuşi că în general şase copii nu sînt ceva obişnuit în relaţiile nelegitime. Acolo unde domneşte imoralitatea, naşterile nu sînt niciodată faţă de numărul oamenilor într-o proporţie atît de însemnată ca acolo unde oamenii sînt căsătoriţi. De aceea, îndemnul de a renunţa la căsătorie, rezultat din moravurile desfrînate şi numărul scăzut de naşteri, care este consecinţa, vor face mai mult decît să compenseze orice încurajare dată căsătoriei de posibilitatea oferită părinţilor de a scăpa de copiii pe care nu pot să-i întreţină.

Ţinînd seama de mortalitatea extraordinară care există în aceste instituţii şi de tendinţa lor evidentă de a favoriza obiceiurile imorale, s-ar putea spune, nu fără temei, că dacă un om ar vrea să împiedice creşterea populaţiei şi i-ar fi indiferente mijloacele, nu ar putea propune o măsură mai eficientă decît înfiinţarea unui număr suficient de cămine pentru copii găsiţi, care să nu aibă limită la primirea copiilor. În ce priveşte simţămintele morale ale unui popor este greu de crezut că ele nu ar fi slăbite prin încurajarea dată mamelor de a-şi părăsi copiii şi prin efortul făcut de a le convinge că dragostea lor pentru copiii noi născuţi este o prejudecată care, în interesul ţării, trebuie înlăturată. Uciderea din cînd în cînd, dintr-o falsă ruşine, a unui copil, este salvată la un preţ foarte ridicat dacă nu poate să fie făcută decît prin sacrificarea, de către o însemnată parte a poporului, a unora dintre simţămintele cele mai bune şi mai folositoare ale inimii omeneşti.

Presupunînd că aceste cămine pentru copii găsiţi şi-au atins scopul propus, starea de sclavie din Rusia le-ar justifica poate mai bine în acea ţară decît în oricare alta, pentru că fiecare copil adus la căminul de copii găsiţi devine un cetăţean liber, şi în această calitate probabil că este folositor statului decît dacă ar fi mărit numărul robilor aparţinînd unui proprietar particular. Dar în ţările în care nu se găsesc sclavi, succesul cel mai deplin al unor instituţii de acest fel ar fi o nedreptate strigătoare faţă de alţi membri ai societăţii. Adevărata încurajare dată căsătoriei este preţul ridicat al muncii

şi o sporire a locurilor de muncă pentru care se cer oameni pregătiţi. Dar dacă cea mai mare parte a acestor locuri de muncă sau pentru ucenici ar fi ocupate de copii găsiţi, cererea de mînă de lucru adresată celor a căror naştere este legitimă ar scădea proporţional, greutatea de a întreţine o familie ar creşte şi aceşti oameni ar fi lipsiţi de cea mai bună încurajare care se poate da căsătoriei.

Rusia are mari resurse naturale. Producţia ei, în stadiul actual, este mai mare decît consumul. Pentru a obţine o creştere a populaţiei foarte rapidă nu are nevoie de nimic decît de o libertate mai mare activităţii oamenilor şi de o desfacere corespunzătoare a mărfurilor sale, în regiunile din interiorul ţării. Obstacolul principal împotriva creşterii populaţiei este aservirea sau mai bine zis robia ţăranilor şi ignoranţa şi indolenţa care inevitabil însoţesc o asemenea stare. Averea unui nobil rus se măsoară după numărul de ţărani pe care îi posedă şi care de obicei sînt de vînzare ca vitele şi nu *adscripti glebae*. Venitul său rezultă dintr-un impozit de capitaţie asupra tuturor celor de sex masculin. Cînd ţăranii de pe o moşie se înmulţesc, se fac noi împărţiri ale pămîntului la anumite perioade şi uneori se dau pentru cultură o parte din pămînturile rămase necultivate, alteori se subdivid vechile loturi. Se dă fiecărei familii o bucată de pămînt atît cît să poată fi cultivată bine şi să îi permită să plătească impozitul. Evident că nu este în interesul ţăranului să amelioreze lotul său de pămînt şi să dea impresia că obţine mult mai mult decît este necesar pentru întreţinerea familiei sale şi pentru plata capitaţiei, căci urmarea firească va fi că la viitoarea împărţire gospodăria pe care o poseda înainte va fi considerată ca bună să întreţină două familii şi i se va lua jumătate din ea. Este uşor de închipuit nepăsarea cu care se munceşte pămîntul din cauza acestei stări de lucruri. Cînd unui ţăran i se ia mult din pămîntul pe care îl folosise înainte, face plîngeri că nu este în stare să plătească impozitul şi cere permisiunea pentru el sau fiii săi de a merge să-l cîştige la oraş. Această permisiune este de obicei cerută cu ardoare şi este acordată fără multă greutate de stăpîni, ţinînd seama că pot obţine o mică majorare a capitaţiei. Consecinţa este că pămînturile de la ţară rămîn pe jumătate necultivate şi adevăratul izvor al creşterii populaţiei începe să sece la obîrşia sa.

Un nobil rus din Petersburg, căruia i-au pus cîteva întrebări în legătură cu administrarea moşiei sale, mi-a spus că nici o dată nu şi-a dat osteneala să cerceteze dacă este cultivată cum trebuie sau nu, părînd să considere aceasta ca o chestiune care nu îl privea cîtuşi de puţin. *Cela m'est égal*, spunea el, *cela ne me fait ni bien ni mal*. El da voie ţăranilor săi să cîştige impozitul unde şi cum le plăcea şi atîta timp cît îl primea, era satisfăcut. Dar este evident că printr-o asemenea purtare el sacrifica unor considerente datorate indolenţei şi intereselor actuale, viitoarea populaţie a moşiei şi, în consecinţă, viitoarea creştere a veniturilor sale.

Totuşi este sigur că în anii din urmă mulţi nobili s-au îngrijit mai mult de îmbunătăţirea moşiilor şi de populaţia lor, îndemnaţi mai ales de recomandările şi exemplele împărătesei Ecaterina care şi-a dat cea mai mare osteneală pentru a face să progreseze cultura ţării. Numărul imens de germani pe care i-a colonizat au contribuit nu numai să populeze statul cu cetăţeni liberi în loc de robi, dar, ceea ce a fost poate şi mai important, să dea un exemplu de hărnicie şi de metode pentru folosirea hărniciei, complet necunoscute ţăranilor ruşi.

Aceste eforturi au avut în general rezultate foarte bune şi este neîndoielnic că în timpul domniei acestei împărătese şi după moartea ei cultura

pămîntului şi creşterea populaţiei au făcut progrese considerabile aproape în toate provinciile imperiului rus.

În anul 1763, o numărătoare a populaţiei, calculată după capitaţie, a dat o populaţie de 14.726,696 locuitori şi acelaşi fel de numărătoare în 1783 a dat o populaţie de 25.677.000 locuitori. Dacă aceste cifre sînt corecte, arată o creştere cu totul extraordinară. Dar se crede că numărătoarea din 1783 a fost mai corectă şi mai completă decît aceea din 1763. Incluzînd în calcul provinciile în care nu se plătea capitaţia, cifra totală pentru 1763 a fost de 20.000.000 şi pentru 1796 de 36.000.000 locuitori [63].

Într-o ediţie ulterioară a lucrării lui Tooke, *View of the Russian Empire*, se găseşte un tabel al naşterilor, morţilor şi căsătoriilor bisericii ortodoxe pentru anul 1799, luată dintr-o publicaţie periodică germană demnă de respect şi extrasă corect din dările de seamă generale primite de sinod. Conţine toate eparhiile, exceptînd Bruzlaw, care, din cauza unor dificultăţi speciale întîmpinate la stabilirea unei liste corecte a mortalităţii în acea eparhie, nu a putut fi cuprinsă. Rezultatele generale sînt :

		Bărbaţi	Femei	Total
Naşteri		531.015	460.900	991.915
Decese		275.582	264.807	540.389
		căsătorii	257.513	
Spor de naşteri	bărbaţi		255.432	451.525
	femei		196.093	

Pentru a calcula populaţia, Tooke înmulţeşte decesele cu 58. Dar cum acest tabel pare să fie mai corect decît cele dinaintea lui şi cum proporţia deceselor în comparaţie cu naşterile este mai mare în acest tabel decît în celelalte, este probabil că 58 este un coeficient prea mare. În acest tabel se poate observa că naşterile sînt faţă de decese aproape 183 la 100, naşterile faţă de căsătorii 385 la 100 şi decesele faţă de căsătorii 210 la 100.

Toate proporţiile acestea sînt mai probabile decît cele care rezultă din tabelele anterioare.

1825

Populaţia Rusiei, inclusiv triburile migratoare şi teritoriile dobîndite, era estimată în 1822 la 54.476.931 locuitori. Dar cea mai interesantă pentru cercetări este acea parte a populaţiei pentru care se găsesc registre de naşteri, decese şi căsătorii.

Tabelul următor care este dat de *Encyclopaedia Britannica*, la capitolul Rusiei, este întocmit din rapoartele publicate de sinod, cuprinzînd numai membrii bisericii ortodoxe, partea cea mai numeroasă a poporului.

	1806	1810	1816	1820
Căsătorii	299.057	310.389	329.683	317.805
Naşteri	1.361.286	1.374.926	1.457.606	1.570.399
Decese	818.585	903.380	820.383	917.680

[63] Tooke, *View of the Russian Empire*, vol. II, b. III, sect. 1, p. 126 et seq.

Populaţia aparţinînd de biserica ortodoxă este estimată la 40.351.000 locuitori.

Dacă excedentul mediu al naşterilor peste decese se aplică la seria de 14 ani care sfîrşeşte cu 1820, va rezulta că, numai din acest surplus, populaţia a crescut în această perioadă cu 8.064.616 locuitori. Şi dacă populaţia era în 1820 de 40.351.000, în 1806 era de 32.286.384 locuitori. Comparînd excedentul mediu al naşterilor cu populaţia medie în timpul celor 14 ani, se va constata că proporţia este 1 la 63, ceea ce (potrivit Tabelului II la sfîrşitul Capitolului 11 al acestei cărţi) ar dubla populaţia în mai puţin de 44 de ani, o rată de creştere foarte rapidă.

Proporţia naşterilor faţă de căsătorii este cu puţin peste $4^{1/2}$ la 1, proporţia naşterilor faţă de decese este de 5 la 3, proporţia căsătoriilor faţă de populaţie este de 1 la 114, a naşterilor faţă de populaţie este de 1 la 25,2 şi a deceselor faţă de populaţie, adică mortalitatea, este de 1 la 41,9.

Cele mai multe din aceste proporţii sînt cu totul diferite de cele menţionate în partea de la începutul acestui capitol, dar am motive serioase pentru a crede că sînt mai exacte. În orice caz, se potrivesc mai bine cu actuala creştere foarte rapidă a populaţiei din Rusia.

Aparenta creştere a mortalităţii poate fi atribuită mai curînd inexactităţii anterioare a registrelor decît unei stări proaste a sănătăţii. Se recunoaşte acum că registrele înainte de 1796 erau ţinute foarte defectuos.

CAPITOLUL 4

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREŞTERII POPULAŢIEI ÎN EUROPA CENTRALĂ

Unora dintre cititori ar putea să li se pară că am stăruit asupra statelor nordice ale Europei mai mult decît necesita importanţa lor relativă. Am procedat astfel deoarece economia lor internă este din multe puncte de vedere fundamental diferită de a noastră, iar faptul că am făcut cunoştinţă personal, deşi prea puţin, cu aceste ţări, mi-a permis să relev cîteva amănunte care nu au fost pînă acum cunoscute de toată lumea. În Europa centrală, diviziunea muncii, repartizarea locurilor de muncă şi numărul relativ de locuitori ai ţării diferă foarte puţin de ceea ce se poate observa în Anglia. De aceea ar fi zadarnic să se caute în moravurile sau în obiceiurile lor o particularitate destul de pronunţată pentru a reprezenta un obstacol împotriva creşterii populaţiei care să fie specific acestor ţări. Deci îmi voi da osteneala să îndrept atenţia cititorului în principal asupra concluziilor trase din registrele de naşteri, căsătorii şi decese în diferite ţări. Aceste date se vor da, în multe puncte importante, mai multe informaţii despre economia internă a acestor ţări decît ne-ar putea oferi călătorul cel mai atent.

Unul dintre punctele de vedere cele mai deosebite şi mai instructive din care putem judeca aceste registre mi se pare a fi dependenţa căsătoriilor de decese. Montesquieu a spus foarte just că oriunde se află un loc în care pot trăi confortabil două persoane, este sigur că va rezulta o căsătorie [64].

[64] *Esprit des Loix*, liv. XXII, c. X.

Dar în cele mai multe țări din Europa, în situația actuală a populației lor, dacă ținem seama de experiență, nu ne putem aștepta la o creștere importantă și subită a mijloacelor pentru întreținerea unei familii. De aceea, ca să se facă loc pentru o nouă căsătorie trebuie, în general, să se desfacă una veche. În consecință, exceptînd o perioadă de mare mortalitate, oricare ar fi cauza care a pricinuit-o, sau exceptînd cazul cînd în politica statului a survenit o schimbare deosebit de favorabilă culturii pămîntului și meseriilor, constatăm că numărul căsătoriilor anuale este reglat îndeosebi de numărul deceselor anuale. Ele se influențează reciproc. Există prea puține țări în care oamenii de rînd să fie atît de prevăzători încît să amîne căsătoria pînă cînd sînt în perspectiva de a putea să întrețină cum se cuvine pe toți copiii lor. De aceea, aproape în toate țările, o parte din mortalitate este provocată de numărul prea mare de căsătorii și în toate țările o mortalitate prea mare, fie că provine mai ales din această cauză, fie că este pricinuită de numărul mare de orașe și de manufacturi sau de o așezare geografică nesănătoasă, va produce inevitabil un mare număr de căsătorii.

Găsim o remarcabilă exemplificare a acestei observații în cazul unor sate din Olanda. Süssmilch a calculat că proporția medie a căsătoriilor anuale, comparată cu numărul de locuitori este între 1 la 107 și 1 la 113, în țări care nu au fost depopulate de ciumă sau războaie, sau în care nu se produce o creștere bruscă a mijloacelor de subzistență [65]. Crome, un statistician mai recent, luînd o medie între 1 la 92 și 1 la 122, estimează că raportul mediu al căsătoriilor față de locuitori este de 1 la 108 [66]. Dar în registrele a 22 de sate olandeze, a căror exactitate, după Süssmilch, nu poate fi pusă la îndoială, rezultă că din 64 de persoane se căsătorește 1 persoană într-un an [67]. Aceasta este o deviere cu totul extraordinară de la raportul mediu. Cînd am văzut întîia oară menționată această cifră, cum nu dădusem încă atenție mortalității din aceste sate, am fost foarte uimit. Și nu eram deloc satisfăcut de încercarea lui Süssmilch de a da o explicație pentru această cifră, vorbind despre marele număr de meserii și de diferitele mijloace pentru cîștigarea traiului în Olanda [68]. Nu acceptăm explicația pentru că este evident că, întrucît țara a fost multă vreme în aceeași situație, nu ar fi nici un motiv să ne așteptăm la un spor mare de noi meserii și noi mijloace de subzistență, iar cele vechi ar fi desigur toate ocupate. Dar dificultatea a fost rezolvată într-o mare măsură cînd am văzut că mortalitatea era între 1 la 22 și 1 la 23 [69], în loc de a fi 1 la 36, așa cum este de obicei cînd căsătoriile sînt în proporție de 1 la 108. Nașterile și decesele erau aproape egale. Numărul extraordinar de căsătorii nu se datora deschiderii unor surse noi de subzistență și de aceea nu aducea o creștere de populație. Era pur și simplu pricinuit de o desfacere rapidă a căsătoriilor vechi prin deces și în consecință, de un loc rămas vacant, cu ajutorul căruia putea să fie întreținută o familie.

Se poate pune întrebarea, în acest caz, dacă numărul prea mare de căsătorii, adică o creștere excesivă a populației care a exercitat o presiune puternică asupra limitelor subzistenței a contribuit cel mai mult pentru a produce mortalitatea; sau mortalitatea, provocată în mod natural de insalubritatea ocupațiilor oamenilor și de clima țării, a produs numărul mare de că-

[65] Süssmilch, *Göttliche Ordnung*, vol. I, c. IV, sect. LVI, p. 126.

[66] Crome, *Ueber die Gröse und Bevölkerung der europäischen Staaten*, p. 88, Leipzig, 1785.

[67] Süssmilch, *Göttliche Ordnung*, vol. I, c. IV, sect. LVIII, p. 127. O asemenea proporție de căsătorii totuși nu ar putea fi alimentată, într-o țară ca Olanda, din nașterile dinăuntrul teritoriului, ci trebuie să fie pricinuită mai ales de afluxul de străini, și se știe că un asemenea aflux a avut loc în mod constant înainte de Revoluție. Olanda a fost într-adevăr numită mormîntul Germaniei.

[68] Ibidem, p. 128.

[69] Ibidem, vol. I, c. IV, sect. XXXVI, p. 92.

sătorii. În cazul de față, aş înclina fără îndoială către ultima presupunere, mai ales că se pare că toată lumea este de acord că oamenii din Olanda dinaintea revoluţiei aveau, în general, o stare a sănătăţii bună. Marea mortalitate a provenit parţial din solul mlăştinos şi din numărul mare de canale şi parţial din numărul foarte mare de oameni angajaţi în ocupaţii sedentare şi numărul foarte mic al celor ocupaţi cu muncile sănătoase ale agriculturii.

Din ceea ce am spus cu privire la situaţia din Norvegia, voi aminti un contrast foarte curios şi izbitor faţă de aceste sate olandeze, pentru a lămuri subiectul de faţă. În Norvegia, mortalitatea este 1 la 48 şi căsătoriile 1 la 130. În satele olandeze, mortalitatea este 1 la 23 şi căsătoriile 1 la 64. Diferenţa, atît la căsătorii cît şi la decese, este mai mult decît dublă. Aceste proporţii se menţin într-un mod foarte exact şi arată cît de mult depind unele de altele decesele şi căsătoriile, şi că, exceptînd locul unde un salt brusc în agricultura ţării sporeşte mijloacele de subzistenţă, o înmulţire a căsătoriilor trebuie să fie însoţită de o creştere a mortalităţii şi *vice versa*.

În Rusia, această ameliorare subită a agriculturii a avut loc într-o mare măsură şi în consecinţă, deşi mortalitatea este foarte mică, totuşi proporţia de căsătorii este destul de mare. Dar pe măsură ce populaţia va face progrese, dacă proporţia căsătoriilor va rămîne cea actuală, mortalitatea se va mări inevitabil, sau dacă mortalitatea va rămîne aproape aceeaşi, proporţia căsătoriilor se va reduce.

Süssmilch a adus cîteva exemple remarcabile ale acestei descreşteri treptate a numărului proporţional de căsătorii atunci cînd o ţară face progrese către un grad mai mare de curăţenie şi de sănătate şi către o mai completă ocupare a tuturor mijloacelor prin care se poate cîştiga existenţa.

În oraşul Halle, în anul 1700, numărul căsătoriilor anuale a fost de 1 la 77 pentru întreaga populaţie. În cursul celor 55 de ani următori, această proporţie s-a schimbat treptat, după calculul Süssmilch, ajungînd 1 la 167 [70]. Această diferenţă este cu totul extraordinară şi, dacă ar fi un calcul absolut corect, ar dovedi în ca măsură a acţionat obstacolul împotriva căsătoriei şi cît de complet s-a adaptat la mijloacele de subzistenţă. Cum însă numărul locuitorilor este dedus prin calcul şi nu luat din numărători, această diferenţă foarte mare a proporţiilor s-ar putea să nu fie absolut corectă, sau ar putea să se datoreze în parte altor cauze.

În oraşul Leipzig, în anul 1620, căsătoriile anuale au fost faţă de populaţie 1 la 82. Din anul 1741 pînă în 1756 au fost 1 la 120 [71].

În Augsburg, în 1510, proporţia căsătoriilor faţă de populaţie a fost 1 la 86, în 1750 a fost 1 la 123 [72].

În Danzig, în anul 1705, proporţia era de 1 la 89, în 1745 era 1 la 118 [73].

În ducatul Magdeburg, în 1700, proporţia a fost de 1 la 87. De la 1752 la 1755 a fost 1 la 125.

În principatul Halberstadt, în 1690, proporţia a fost de 1 la 88, în 1756 de 1 la 112.

În ducatul Kleve, în 1705, proporţia a fost de 1 la 83, în 1755 1 la 100.

În marca Brandenburg, în 1700, proporţia a fost de 1 la 76, în 1755 de 1 la 108 [74].

[70] Süssmilch, *Göttliche Ordnung*, vol. I, c. IV, sect. LXII, p. 132.
[71] Ibidem, sect. LXIII, p. 134.
[72] Ibidem, sect. LXIV, p. 134.
[73] Ibidem, sect. LXV, p. 135.
[74] Ibidem, sect. LXXI, p. 140.

Se pot aduce încă multe exemple de acest fel, dar acestea sînt suficiente pentru a arăta că în țările unde, din cauza unei creșteri bruște a mijloacelor de subzistență, rezultînd fie dintr-o mare mortalitate anterioară, fie din progresele în agricultură și în meserii, s-a făcut loc pentru o proporție mare de căsătorii, această proporție va descrește anual, deoarece noile locuri de muncă se completează și nu mai este loc pentru o populație în creștere.

Dar în țările care au fost demult complet populate, în care mortalitatea rămîne aceeași și în care nu se deschid noi surse de subzistență, căsătoriile vor depinde mai ales de decese și vor avea, în general, aceeași proporție față de totalul populației în diferite perioade. Aceeași constanță se va produce chiar în țări unde există o creștere anuală a mijloacelor de subzistență, cu condiția ca această creștere să fie uniformă și permanentă. Presupunînd că această creștere ar fi atît de constantă și regulată încît timp de o jumătate de secol să facă posibil un număr fix de căsătorii peste cele desfăcute prin deces, populația ar crește, poate chiar repede. Este însă evident că proporția căsătoriilor față de populația totală s-ar menține aceeași în tot cursul acestei perioade.

Süssmilch și-a dat osteneala să stabilească această proporție în diferite țări și diferite situații. În satele din marca Brandenburg are loc anual o căsătorie din 109 persoane [75], și el crede că proporția generală pentru satele care se ocupă cu agricultura poate fi considerată între 1 la 108 și 1 la 115 [76]. În orașele mici ale mărcii Brandenburg, unde mortalitatea este mai mare, proporția este de 1 la 98 [77], în satele olandeze menționate mai înainte este 1 la 64, în Berlin 1 la 110 [78], în Paris 1 la 137 [79]. După Crome, în Paris și Roma, *orașe cu mulți celibatari*, proporția este de numai 1 la 60 [80].

Toate proporțiile generale, de orice fel, ar trebui folosite cu mare prudență, deoarece rareori se întîmplă ca hrana și populația să crească în mod uniform. Atunci cînd condițiile unei țări sînt în schimbare, fie din cauza modificării populației și a subzistenței sau din orice schimbare survenită în obiceiurile oamenilor cu privire la prudență și curățenie, evident că o proporție care este corectă într-o perioadă, nu mai poate fi în alta.

Nimic nu este mai dificil decît să stabilești pentru aceste probleme reguli care să nu dea loc la excepții. Vorbind în general, s-ar putea spune că o mai mare înlesnire în cîștigarea existenței, datorită unei mari mortalități în perioada precedentă sau ca urmare a unei îmbunătățiri a culturii pămîntului și a meseriilor, ar produce un număr proporțional mai mare de căsătorii anuale. Dar s-ar putea ca acest efect să nu se realizeze. Să presupunem că oamenii au fost mai înainte într-o stare de depresiune și că o mare parte din mortalitate a provenit din lipsa de prevedere care de obicei însoțește o asemenea stare. S-ar putea ca îmbunătățirea bruscă a situației lor să le insufle o mîndrie decentă și potrivită pentru noua situație. Urmarea ar fi că numărul proporțional de căsătorii ar putea rămîne aproape același, dar fiecare ar crește mai mulți copii. Astfel populația suplimentară de care era nevoie ar fi obținută printr-o mortalitate diminuată și nu printr-un număr mai mare de nașteri.

În același mod, dacă populația unei țări oarecare ar fi fost multă vreme staționară și deci o sporire nu s-ar realiza ușor, este posibil ca o schimbare

[75] Süssmilch, *Göotliche Ordnung*, vol. I, c. IV, sect. LVI, p. 5.
[76] Ibidem, sect. LXXV, p. 147.
[77] Ibidem, sect. LX, p. 129.
[78] Ibidem.
[79] Ibidem, sect. LXIX, p. 137.
[80] Crome, *Über die Grösse und Bevölkerung der Europäischen Staaten* p. 89.

a obiceiurilor poporului, ca urmare a unei educaţii îmbunătăţite sau din orice altă cauză, să micşoreze numărul proporţional de căsătorii. Cum însă prin înlăturarea bolilor, care sînt o consecinţă a sărăciei ar pieri un număr mai mic de copii, reducerea numărului de căsătorii ar fi contrabalansată de mortalitatea diminuată. Deci populaţia s-ar menţine la nivelul cuvenit printr-un număr mai mare de naşteri.

De aceea, astfel de schimbări survenite în obiceiurile unui popor, evident că trebuie să fie luate în consideraţie.

Regula cea mai generală care poate să fie formulată despre acest subiect este că, orice încurajări *directe* la căsătorie atrag în mod necesar o creştere a mortalităţii. Tendinţa naturală spre căsătorie este atît de mare în toate ţările, încît, fără nici un fel de încurajare, un loc convenabil pentru o căsătorie va fi totdeauna ocupat. Aşa că, astfel de încurajări sînt sau cu totul inutile sau fac să se încheie o căsătorie fără să existe un loc vacant pentru ea. Şi consecinţa trebuie să fie în mod inevitabil o creştere a sărăciei şi a mortalităţii. Montesquieu, în *Lettres Persannes*, spune că în războaiele Franţei, care au precedat epoca în care a scris el, teama de a fi înrolat în miliţie a îndemnat un număr mare de tineri să se căsătorească fără mijloacele adecvate pentru întreţinerea unei familii. Rezultatul a fost naşterea unei puzderii de copii, „que l'on cherche encore en France, et que la misère, la famine et les maladies en ont fait disparoître" [81].

După un exemplu atît de izbitor al efectelor inevitabile ale încurajărilor directe date căsătoriei, este absolut uimitor că în lucrarea sa *Esprit des Loix* el spune că Europa este încă într-o astfel de stare ce necesită legi care să favorizeze înmulţirea speciei umane[82].

Süssmilch adoptă aceleaşi idei şi deşi are înaintea ochilor cazul în care numărul căsătoriilor încetează inevitabil să mai crească, atunci cînd mijloacele de hrană nu pot să se mai înmulţească, şi, deşi examinează unele ţări în care numărul de căsătorii contractate se potriveşte exact cu numărul de căsătorii desfăcute prin deces, totuşi, el mai crede că una din principalele datorii ale guvernării este să se îngrijească de numărul căsătoriilor. Citează exemplul lui August şi Traian şi crede că un prinţ sau un om de stat ar merita cu adevărat numele de părinte al poporului său dacă de la raportul de 1 la 120 sau 125, ar putea spori căsătoriile la raportul de 1 la 80 sau 90 [83]. Dar după cum rezultă limpede din exemplele pe care le aduce chiar Süssmilch, în ţările care au fost mult timp destul de bine populate, moartea este cea mai puternică dintre încurajările date căsătoriei. Prinţul sau omul de stat care ar reuşi în acest mod să crească mult numărul căsătoriilor s-ar putea să merite mai curînd titlul de distrugător, decît de părinte al poporului său.

Proporţia naşterilor anuale faţă de totalul populaţiei depinde, evident, mai ales de proporţia oamenilor care se căsătoresc anual şi de aceea, în ţările în care nu este posibilă o creştere mare a populaţiei, naşterile depind, asemenea căsătoriilor, mai ales de decese. Acolo unde nu are loc o descreştere reală a populaţiei, naşterile vor umple totdeauna golurile lăsate de decese, depăşindu-le exact cu atît cît vor permite resursele în creştere ale ţării. Aproape în toată Europa, în perioadele dintre ciumă, epidemii sau războaie nimicitoare, care fac ravagii din cînd în cînd, naşterile depăşesc decesele. Dar cum mortalitatea variază foarte mult în ţări şi situaţii diferite, se va

[81] *Lettre*, CXXII.

[82] *Esprit des Loix*, liv. XXIII, c. XXVI.

[83] Süssmilch, *Göttliche Ordnung*, vol. I, c. IV, sect. LXXVIII, p. 151.

constata că naşterile variază în acelaşi mod, deşi nu în aceeaşi măsură, datorită excedentului de naşteri peste decese, care nu este acelaşi în toate ţările.

În 39 sate din Olanda, unde decesele sînt în jur de 1 la 23, naşterile sînt de asemenea în jur de 1 la 23 [84]. În 15 sate din jurul Parisului naşterile au aceeaşi proporţie sau chiar mai mare faţă de totalul populaţiei, din cauza unei mortalităţi şi mai mari. Naşterile sînt 1 la 22 7/10 iar decesele la fel [85]. În micile oraşe din Brandenburg, care sînt în curs de dezvoltare, mortalitatea este de 1 la 29 şi naşterile 1 la 24 7/10 [86]. În Suedia, unde mortalitatea este cam de 1 la 35, naşterile sînt 1 la 28 [87]. În 1056 sate din Brandenburg, în care mortalitatea este în jur de 1 la 30 sau 40, naşterile sînt în jur de 1 la 30 [88]. În Norvegia, unde mortalitatea este 1 la 48, naşterile sînt 1 la 34 [89]. În toate aceste exemple, naşterile sînt evident în funcţie de decese, după ce luăm în considerare surplusul de naşteri pe care îl permite situaţia fiecărei ţări.

Statisticienii şi-au dat osteneala să obţină o măsură generală a mortalităţii pentru toate ţările luate împreună. Dar chiar dacă s-ar putea obţine o asemenea măsură, nu văd la ce ar putea fi bună. Ar folosi foarte, foarte puţin la estimatea populaţiei Europei, sau a lumii. Este evident că dacă am aplica-o la ţări deosebite sau locuri deosebite am putea să cădem în cea mai mare greşeală. Deoarece mortalitatea speciei umane în diferite ţări şi în diferite situaţii variază atît de mult, adică între 1 la 20 şi 1 la 60, nici un fel de medie generală nu ar putea fi folosită cu siguranţă într-un caz particular, fără o cunoaştere temeinică a situaţiei ţării, cu privire la numărul oraşelor, obiceiurile poporului şi salubritatea climei. Aceste cunoştinţe probabil că ar elimina necesitatea de a recurge la o proporţie generală, căci s-ar cunoaşte proporţia particulară corespunzătoare acelei ţări.

Există, totuşi, o circumstanţă principală care influenţează mortalitatea ţărilor şi care poate fi considerată ca foarte generală, fiind în acelaşi timp accesibilă examinării, şi anume numărul oraşelor şi proporţia locuitorilor din oraş faţă de cei de la ţară. Efectele nefavorabile pe care le au asupra sănătăţii locuinţele prea strîmte şi închise şi ocupaţiile sedentare se fac simţite pretutindeni. De aceea mortalitatea generală a unei ţări va depinde mult de numărul de oameni trăind în felul acesta, comparat cu numărul celor care au ocupaţii în agricultură. Pe acest principiu s-a calculat că atunci cînd proporţia locuitorilor din oraşe, faţă de cei de la ţară este de 1 la 3, mortalitatea este cam 1 la 36. Se ridică la 1 la 35 sau 1 la 33 cînd proporţia orăşenilor faţă de săteni este 2 la 5 sau 3 la 7 şi scade sub 1 la 36 cînd această proporţie este de 2 la 7 sau 1 la 4. Pe această bază, mortalitatea este în Prusia 1 la 38, în Pomerania 1 la 37 1/2, în Neumark 1 la 37, în Kurmark 1 la 35, potrivit listelor din 1756 [90]. Cea mai corectă măsură medie a mortalităţii pentru toate ţările, luînd împreună oraşe şi sate, este, după Süssmilch, 1 la 36 [91]. Crome însă crede că această măsură, deşi ar putea să fi fost bună pe vremea cînd a scris Süssmilch, nu este corectă acum, cînd în cele mai multe din statele Europei au crescut atît numărul cît şi mărimea oraşelor [92]. Mai

[84] Süssmilch, *Göttliche Ordnung,* c. VI, sect. CXVI, p. 225.
[85] Ibidem, şi c. II, sect. XXVII, p. 93.
[86] Ibidem, c. II, sect. XXVIII, p. 80 şi c. VI, sect. CXVI, p. 225.
[87] Ibidem, vol. I, c. VI, sect. CXVI, p. 225.
[88] Ibidem, vol. I, c. VI, sect. CXVI, p. 225.
[89] Thaarup, *Statistik,* vol. II, p. 4.
[90] Süssmilch, *Göttliche Ordnung,* vol. III, p. 60.
[91] Ibidem, vol. I, c. II, sect. XXXV, p. 91.
[92] Crome, *Über die Grösse und Bevölkerung der Europäischen Staaten,* p. 116.

mult, Crome pare a fi de părere că această mortalitate era mai curînd sub cea adevărată pe vremea lui Süssmilch și că acum, 1 la 30 s-ar apropia mai mult de măsura medie. Într-adevăr, s-ar putea ca proporția indicată de Süssmilch să fie prea mică, deoarece el are o oarecare tendință, ca mulți alți statisticieni, de a scoate din calculele sale anii cu epidemii. Crome însă nu a prezentat dovezi suficiente pentru a stabili o măsură generală a mortalității care să înlocuiască pe aceea propusă de Süssmilch. El îl citează pe Büsching care afirmă că mortalitatea în întreaga monarhie prusiană este de 1 la 30 [93]. Dar se pare că această concluzie s-a obținut numai din listele pe 3 ani, o perioadă mult prea scurtă pentru determinarea unei medii generale. Această proporție, pentru monarhia prusiană, a fost într-adevăr complet contrazisă de constatări ulterioare menționate de Crome. Potrivit listelor pe cinci ani, sfîrșind cu 1784, mortalitatea a fost doar 1 la 37 [94]. În aceeași perioadă, nașterile au fost față de decese 131 la 100. În Silezia, mortalitatea de la 1781 la 1784 a fost 1 la 30, și nașterile față de decese 128 la 100. În Gelderland de la 1776 la 1781 mortalitatea a fost 1 la 27 și nașterile 1 la 26. Acestea sînt cele două provincii ale monarhiei care au mortalitatea cea mai ridicată. În cîteva altele este foarte mică. De la 1781 la 1784, mortalitatea medie în Neufchâtel și Ballengin a fost doar 1 la 44, iar nașterile 1 la 31. În principatul Halberstadt, de la 1778 la 1784, mortalitatea a fost și mai mică, doar 1 la 45 sau 46, iar raportul nașterilor față de decese 137 la 100 [95].

Concluzia generală pe care o trage Crome este că statele din Europa pot fi împărțite în trei clase, cărora trebuie să li se aplice o măsură a mortalității diferită. În statele cele mai bogate și mai populate, unde locuitorii orașelor sînt față de locuitorii de la țară într-o proporție atingînd 1 la 3, mortalitatea poate fi socotită ca 1 la 30. În țările care sînt într-o situație mijlocie în ce privește populația și agricultura, mortalitatea poate fi considerată de 1 la 32. Iar în statele nordice cu o populație rară, poate fi aplicată proporția lui Süssmilch de 1 la 36 [96].

Aceste proporții par să stabilească o mortalitate generală prea mare, chiar dacă includem în calcule anii cu epidemii. Este probabil că îmbunătățirea condițiilor de curățenie, care par să se fi răspîndit în anii din urmă în cele mai multe din orașele Europei, au făcut mai mult decît să compenseze, în ce privește salubritatea, efectul vătămător provocat de mărirea suprafeței orașelor.

1825

Într-un recensămînt, făcut în 1817, al populației din Prusia în situația sa lărgită de acum, s-a găsit că numărul locuitorilor era de 10.536.571, din care 5.244.308 bărbați și 5.320.535 femei. Nașterile au fost 454.031, decesele 306.484 și căsătoriile 112.034. Din totalul copiilor născuți, un număr de 53.576 sau 1/8,4 erau nelegitimi. Proporția copiilor noi născuți de gen masculin față de cei de gen feminin a fost 20 la 19. Dintre copiii nelegitimi 3 din 10 au murit în primul an de la naștere, dintre cei legitimi 2 din 10 [97].

[93] Crome, *Über die Bevölkerung der Europäischen Staaten*, p. 118.
[94] Ibidem, p. 120.
[95] Ibidem, p. 122.
[96] Ibidem, p. 127.
[97] Supliment la *Encyclopaedia Britannica*, articolul *Prusia*.

Cifrele arătate aici dau o proporţie a naşterilor faţă de decese de 149 la 100, a naşterilor faţă de căsătorii de 4 la 1, a naşterilor faţă de populaţie de 1 la 23,2, a deceselor faţă de populaţie pentru bărbaţi 1 la 33, pentru femei 1 la 36, împreună 1 la 34 1/2 şi a căsătoriilor faţă de populaţie 1 la 94. Proporţia excedentului de naşteri peste decese faţă de totalul populaţiei este de 1 la 62, un spor care, dacă s-ar menţine, ar dubla populaţia cam în 43 de ani. Cum însă nu s-a spus cît timp s-au menţinut aceste proporţii, nu se poate trage din ele concluzii prea sigure, dar fără îndoială că populaţia se înmulţeşte cu mare repeziciune.

CAPITOLUL 5

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREŞTERII POPULAŢIEI ÎN ELVEŢIA

Situaţia Elveţiei este, în multe privinţe, atît de diferită de a altor state din Europa și unele dintre faptele care au fost adunate în legătură cu a-ceastă ţară sînt atît de deosebite și atît de potrivite pentru a exemplifica principiile generale expuse în această lucrare, încît pare să merite a fi examinată separat.

Acum vreo 35 sau 40 de ani, pare să fi existat o mare panică în legătură cu depopularea ţării. Procesele verbale întocmite de Société Economique de Berne, care fusese înfiinţată cîţiva ani mai înainte, erau încărcate de situaţii în care se deplîngea decăderea industriei, artelor, agriculturii și a manufacturilor, ca și pericolul iminent al unei totale lipse de forţă de muncă. Cei mai mulţi dintre acești scriitori considerau că depopularea ţării era un fapt atît de evident, încît nu mai avea nevoie de dovezi. De aceea ei se îndeletniceau mai ales cu propunerea remediilor, printre altele aducerea de moaşe din alte ţări, înfiinţarea unor cămine pentru copii găsiţi, înzestrarea tinerelor fete, împiedicarea emigrărilor și încurajarea stabilirii străinilor în ţară [98].

Totuși, cam pe vremea aceea, a apărut un studiu conţinînd informaţii preţioase, publicat de Muret, preot în Vevey, care înainte de a începe să indice remedii, a găsit necesar să dovedească existenţa răului. El a făcut o cercetare foarte laborioasă și plină de grijă a registrelor diferitelor parohii, înapoi pînă la întemeierea lor și a comparat numărul naşterilor din trei perioade diferite, fiecare de cîte 70 de ani, prima sfîrșind în 1620, a doua în 1690 și a treia în 1760 [99]. A găsit, pe baza acestei comparaţii, că numărul nașterilor a fost ceva mai mic în a doua perioadă decît în prima și (presupunînd unele omisiuni în a doua perioadă și unele plusuri în a treia) că numărul naşterilor în a treia perioadă a fost de asemenea mai mic decît în a doua. De aceea a considerat incontestabilă evidenţa unei depopulări continue a ţării, începînd din anul 1550.

Admiţînd toate premisele acestui raţionament, concluzia poate că nu este atît de sigură cît își imagina autorul. Pe baza altor fapte care apar în

[98] A se vedea diferitele Rapoarte pentru anul 1766.

[99] *Mémoires* etc. par la Société Economique de Berne. Anné 1766, première partie, p. 15 et seq. octavo Berne.

studiul său, sînt foarte dispus să cred că Elveţia, în această perioadă, se încadrează în cazul presupus în capitolul precedent. Progresul realizat de oameni, îmbunătăţirea obiceiurilor cu privire la prudenţă, curăţenie etc. au ridicat treptat nivelul sănătăţii acestei ţări, făcînd astfel posibil ca un număr sporit de copii să ajungă la maturitate. Aşadar, s-a obţinut cu un număr mai mic de naşteri populaţia necesară. Desigur, proporţia naşterilor anuale, faţă de totalul populaţiei în ultima perioadă a trebuit să fie mai mică decît în prima.

Din calculele exacte ale lui Muret rezultă că mortalitatea a fost extraordinar de mică în ultima perioadă şi că numărul copiilor care au atins vîrsta adolescenţei a fost extraordinar de mare [100]. În perioadele anterioare nu s-ar fi putut întîmpla aşa ceva, în aceeaşi măsură. Chiar Muret spune că: „depopularea din alte vremuri a ţării trebuie să fie atribuită epidemiilor frecvente de ciumă, care pe atunci o lăsau pustie". Şi adăugă: „dacă a putut să se menţină, cu toată frecvenţa unui rău atît de îngrozitor, aceasta este dovada unei clime favorabile şi a unor resurse sigure pe care ţara a putut să le procure în scopul redobîndirii prompte a populaţiei sale" [101]. Muret nu are grijă, aşa cum ar fi trebuit, să valorifice această observaţie şi uită că o repopulare atît de promptă nu s-ar putea realiza fără ca numărul naşterilor să crească extraordinar şi că pentru a da posibilitate unei ţări să reziste împotriva ameninţării unei asemenea surse de nimicire, ar fi necesară o proporţie mai mare ca altă dată a naşterilor faţă de populaţia totală.

Într-unul din tabelele sale, dă o listă a tuturor epidemiilor de ciumă care au bîntuit în Elveţia, începînd din anul 1312. Din listă rezultă că această calamitate îngrozitoare a pustiit ţara la intervale scurte, în tot timpul primei perioade şi că a mai apărut din cînd în cînd, ultima dată cu vreo 22 de ani înainte de sfîrşitul perioadei a doua.[102]

Ar fi contrariu oricărei reguli a probabilităţii să se presupună că în perioada cînd aceste boli erau foarte frecvente, în ţară starea sănătăţii era deosebit de bună şi mortalitatea generală extrem de mică. Să presupunem că ar fi fost aşa cum se constată în multe alte ţări ferite de această calamitate, cam 1 din 32, în loc de 1 din 45, cum a fost în ultima perioadă. Naşterile ar păstra desigur proporţia lor relativă şi în loc de 1 la 36 [103] ar fi cam 1 la 26.

Estimînd populaţia unei ţări pe baza naşterilor, am avea în felul acesta doi coeficienţi foarte diferiţi pentru diferitele perioade şi deşi numărul absolut de naşteri ar putea să fie mai mare în prima perioadă, totuşi acest fapt nu ar însemna deloc o populaţie mai mare.

În cazul de faţă, suma naşterilor din 17 parohii, în timpul primilor 70 de ani, este dată a fi fost de 49.860, ceea ce anual ar fi cam 712 naşteri. Această cifră înmulţită cu 26 ar indica o populaţie de 18.512 locuitori. În ultima perioadă suma naşterilor este dată că a fost de 43.910 [104], ceea ce ar fi cam 626 anual. Aceasta, înmulţită cu 36, va arăta o populaţie de 22.536 locuitori. Dacă aceşti coeficienţi sînt corecţi, va rezulta în felul acesta că în loc de descreşterea pe care intenţionase să o dovedească, a existat o creştere foarte importantă.

[100] *Mémoires* etc. par la Société Econ. de Berne, Anné 1766, première partie, table XIII, p. 120.
[101] Ibidem, table XIII, p. 22.
[102] Ibidem, table IV, p. 22.
[103] Ibidem, table I, p. 21.
[104] Ibidem, table I, p. 16.

Am multe motive să cred că nu am estimat cu un coeficient prea ridicat mortalitatea din prima perioadă. Mă bazez mai ales pe o calculaţie privind oraşul învecinat Geneva, din care reiese că în sec. al XVI-lea, probabilitatea de viaţă, adică vîrsta pînă la care trăiesc jumătate din cei născuţi, era numai de 4,883, deci ceva mai mică de 4 ani şi 9/10, şi vîrsta mijlocie 18,511, cam 18 ani şi jumătate. În sec. al XVII-lea, probabilitatea de viaţă era 11,607, peste 11 ani şi jumătate, vîrsta mijlocie 23,358. În sec. al XVIII-lea probabilitatea de viaţă crescuse la 27,183, adică 27 ani şi aproape 1/5, iar durata medie de viaţă la 32 de ani şi 1/5 [105].

Este foarte probabil că în Elveţia să se fi produs o scădere a mortalităţii de acelaşi fel, deşi poate nu în aceeaşi măsură, şi ştim din registrele altor ţări, despre care am vorbit deja, că o mortalitate mai mare atrage în mod natural o proporţie mai mare de naşteri.

Despre această dependenţă a naşterilor de decese, chiar Muret aduce multe exemple, dar nedîndu-şi seama de adevăratul principiu al populaţiei, se mulţumeşte să îşi exprime uimirea, fără să le valorifice.

Vorbind despre lipsa de fertilitate a femeilor elveţiene, el spune că Prusia, Brandenburg, Suedia, Franţa şi într-adevăr toate ţările ale căror registre le văzuse, dau o proporţie mai mare dintre botezuri la numărul locuitori decît dă Pays de Vaud, unde această proporţie este numai 1 la 36 [106]. El adaugă că, din calculele făcute recent în Lyonnais, a rezultat că în Lyons, proporţia botezurilor era de 1 la 28, în oraşele mici 1 la 25 şi în parohii : 1 la 23 sau 24. Ce diferenţă enormă, exclamă el, între Lyonnais şi Pays de Vaud, unde cea mai favorabilă proporţie, şi aceea numai în două mici parohii cu o fecunditate extraordinară, nu trece de 1 din 26, iar în multe parohii este cu mult mai mică decît 1 la 40 [107]. *Aceeaşi diferenţă*, remarcă el, există şi în *durata medie de viaţă*. În Lyonnais este puţin peste 25 de ani, pe cînd în Pays du Vaud cea mai scăzută durată medie de viaţă, şi aceea doar într-o singură parohie mlăştinoasă şi nesănătoasă, este $29^{1/2}$ ani, iar în multe locuri este peste 45 de ani [108].

„De unde vine faptul”, zice el, „că un ţinut în care copiii mici scapă cel mai bine de primejdiile vîrstei fragede şi unde durata medie de viaţă este mai mare decît în oricare alt ţinut, în orice fel s-ar calcula, trebuie să fie exact acela în care fecunditatea este cea mai mică? Şi iarăşi, cum se face că din toate parohiile noastre, aceea care dă cea mai ridicată durată medie de viaţă trebuie să fie, de asemenea, aceea unde tendinţa de înmulţire este cea mai scăzută?”

„Pentru a rezolva această întrebare, voi risca o presupunere pe care totuşi o dau numai ca atare. Pentru a menţine pretutindeni un echilibru just al populaţiei, nu a orînduit Dumnezeu cu înţelepciune lucrurile în aşa fel încît forţa de viaţă în fiecare ţară să fie în raport invers cu fertilitatea sa?” [109]

„În fapt, experienţa confirmă presupunerea mea. Leyzin, un sat în Alpi, cu o populaţie de 400 persoane, dă doar ceva mai mult de 8 copii pe an. Pays du Vaud, în general, în raport cu acelaşi număr de locuitori dă 11 şi Lyonnais 16 copii. Dar dacă se întîmplă că la vîrsta de 20 de ani, cei 8, 11 şi 16 copii sînt reduşi la acelaşi număr, ar însemna că forţa de viaţă dă într-un loc ceea ce dă fecunditatea în altul. Şi astfel, cele mai sănătoase ţări,

[105] A se vedea o teză în *Bibliotèque Britannique*, publicată la Geneva, tom. IV, p. 328.
[106] *Mémoires* etc. par la Soc. Econ. de Berne. Anné 1766, première partie, p. 47, 48.
[107] Ibidem, p. 48.
[108] Ibidem.
[109] Ibidem, p. 48 et seq.

avînd fecunditate mai mică, nu vor ajunge suprapopulate, iar țările nesănătoase, prin fecunditatea lor extraordinară, vor fi în stare să-și mențină populația".

Putem să ne dăm seama cît de surprins a fost Muret cînd a descoperit din registre că oamenii cei mai sănătoși erau cei mai puțini prolifici, din faptul că a recurs la un miracol pentru a explica fenomenul. Dar în exemplul de față, dificultatea nu pare să merite o intervenție miraculoasă. Faptul poate fi explicat fără a recurge la o presupunere atît de stranie ca aceasta, că fecunditatea femeilor ar varia invers proporțional cu sănătatea lor.

Desigur că există o diferență considerabilă în ce privește starea sănătății în diferite țări, diferență datorată în parte solului și așezării geografice, și în parte obiceiurilor și îndeletnicirilor. Cînd prin acțiunea acestor cauze sau a altora, mortalitatea crește mult, imediat urmează o creștere proporțională a nașterilor. Această creștere este datorată atît numărului mai mare de căsătorii timpurii din cauza înmulțirii cererilor de forță de muncă, cît și fecundității mai mari a căsătoriilor, ca urmare a contractării lor la o vîrstă mai timpurie și natural mai prolifică.

Dimpotrivă, cînd din cauze contrare celor de mai sus, starea sănătății dintr-o țară sau parohie este excepțional de bună, dacă obiceiurile oamenilor se opun emigrației, care constituie o rezolvare pentru surplusul de populație, necesitatea imperioasă a obstacolului preventiv va atrage atît de puternic atenția oamenilor, încît vor trebui să o accepte sau să moară de foame. În consecință, căsătoriile făcîndu-se mai tîrziu, numărul celor încheiate anual nu numai că va fi mic în raport cu populația, dar fiecare căsătorie în parte va fi în mod firesc mai puțin prolifică.

În parohia Leyzin, despre care vorbește Muret, toate aceste circumstanțe par să-și fi dat o întîlnire neobișnuită. Așezarea sa în Alpi, dar totuși nu prea sus, probabil că i-a dat aerul cel mai curat și mai sănătos, iar îndeletnicirile oamenilor, fiind toate legate de păstorit, erau dintre cele mai sănătoase. După calculele lui Muret, a căror exactitate nu poate fi pusă la îndoială, durata probabilă de viață în această parohie pare să fi atins vîrsta extraordinară de 61 de ani [110]. Numărul mediu al nașterilor, într-o perioadă de 30 ani, fiind aproape exact egal cu numărul deceselor [111], dovedește clar că obiceiurile oamenilor nu i-a împins la emigrare și că resursele parohiei pentru susținerea populației au rămas aproape staționare. De aceea sîntem îndreptățiți să tragem concluzia că aici pășunile erau limitate și nu puteau să fie cu ușurință mărite sau ameliorate. Numărul vitelor care puteau fi ținute pe aceste pășuni era desigur limitat și de asemenea numărul persoanelor necesare pentru întreținerea acelor vite.

În astfel de condiții, cum ar fi fost posibil pentru bărbații tineri, care ajungeau la vîrsta adolescenței, să lase casa părintească și să se căsătorească, înainte ca un loc de păstor, de lăptar sau ceva de acest fel să devină vacant prin moartea celui care îl ocupa? Dar, datorită excelentei sănătăți a oamenilor, foarte rar se libera un loc. De aceea, este evident că majoritatea trebuia să aștepte o mare parte din tinerețea lor ca burlaci sau să-și asume riscul evident de a muri de foame, ei și familiile lor. Cazul este mai drastic decît în Norvegia și are o deosebită precizie din cauză că nașterile și decesele sînt aproape egale.

În această parohie, dacă un tată avea, din nefericire, mai mulți copii, tendința sa era mai curînd de a micșora decît de a mări numărul căsătoriilor.

[110] *Mémoires* etc. par la Soc. Econ. de Berne. Anné 1766, table V, p. 64.
[111] Ibidem, table I, p. 15.

Cu economia, poate că era cumva în stare să îi țină pe toți acasă, deși probabil că nu putea să le găsească ocupații potrivite pe mica lui proprietate. Desigur că trecea mult timp pînă cînd puteau să îl părăsească și prima dintre căsătoriile fiilor probabil că era după moartea tatălui. Pe cînd, dacă avea doar doi copii, unul din ei poate că se căsătorea fără a părăsi casa părintească, iar celălalt la moartea tatălui. Se poate spune, în general, că absența sau prezența a patru persoane mari necăsătorite are importanță, căci va fi sau nu va fi loc pentru întemeierea altei căsătorii și a unei noi familii.

Deoarece în această parohie căsătoriile se făceau, cu mici excepții, foarte tîrziu și totuși, datorită sănătății excepționale a așezării, erau desfăcute de asemenea foarte tîrziu, prin moartea unuia dintre soți, este evident că un număr proporțional foarte mare de căsătoriile existente erau ale unor persoane atît de înaintate în vîrstă, încît cele mai multe dintre femei nu mai puteau face copii. În consecință, s-a stabilit că numărul total al căsătoriilor existente era față de numărul nașterilor anuale în proporția foarte neobișnuită de 12 la 1. Nașterile erau doar cam a 49-a parte din populație, iar numărul persoanelor peste 16 ani era 3 la 1 față de numărul celor sub această vîrstă [112].

Ca un contrast al acestei parohii și spre a dovedi cît de puțin ne putem baza pe numărul nașterilor pentru a face estimația populației, Muret aduce în discuție parohia St. Cergue din Jura, în care căsătoriile existente erau față de nașterile anuale în proporție de numai 4 la 1, nașterile erau a 26-a parte a populației și numărul persoanelor peste și sub 16 ani, exact egal [113].

Judecînd populația acestor parohii după proporția nașterilor anuale, ar fi rezultat, spune el, că Leyzin nu depășea St. Cergue cu mai mult de 1/5, în cel mai bun caz, pe cînd din numărătoarea reală populația s-a dovedit a fi 405 în prima localitate și numai 171 în a doua [114].

Am ales, spune el, parohiile unde contrastul este cel mai izbitor, dar deși diferența nu este atît de remarcabilă în celelalte, totuși se va constata totdeauna că de la un loc la altul, chiar la distanțe foarte mici și cu așezări aparent similare, proporțiile se vor deosebi considerabil [115].

Este ciudat că, după ce a făcut aceste observații și altele de același fel, pe care nu le-am arătat, a putut să sprijine întreaga dovadă a depopulării din Pays du Vaud pe proporția nașterilor. Nu avem nici un motiv serios pentru a presupune că această proporție nu ar trebui să fie diferită în perioade diferite, așa cum este în locuri diferite. Contrastul extraordinar de fecunditate al celor două parohii, Leyzin și St. Cergue, depinde de cauze pe care timpul și împrejurările pot foarte bine să le schimbe. Judecînd după marele număr de copii care ajungeau la maturitate, rezultă că în St. Cergue clima era aproape tot atît de bună ca aceea din Leyzin [116]. Proporția nașterilor față de decese era 7 la 4 [117], dar cum numărul total al locuitorilor nu depășea 171, este evident că acest surplus mare de nașteri nu a putut să se adauge cu regularitate la populația acestei parohii în timpul ultimelor două secole. În consecință, acest surplus trebuie să fi provenit fie dintr-o dezvoltare subită, în anii din urmă, în agricultura sau meșteșugurile parohiei, fie din deprinderea de a emigra. Cred că ultima presupunere este cea adevărată și pare să fie confirmată de proporția mică de adulți care a fost deja remarcată. Parohia

112 *Mémoires* etc. par la Soc. Econ. de Berne, Anné 1766, p. 11 și 12.
113 Ibidem.
114 Ibidem, p. 11.
115 Ibidem, p. 13.
116 Ibidem, table XIII, p. 120.
117 Ibidem, table I, p. 11.

este situată în Jura, foarte aproape de drumul care duce de la Paris la Geneva, poziție care desigur ar face ca emigrarea să fie mai ușoară. Și într-adevăr pare să fi avut rolul unei parohii în care se creșteau oameni pentru orașele și regiunile de șes. Anual părăseau parohia un oarecare număr de adulți, care lăsau astfel loc pentru toți ceilalți să se căsătorească și să crească numeroși urmași.

Deprinderea de a părăsi satul depinde nu numai de așezarea geografică, ci probabil deseori de un accident. Nu mă îndoiesc că 3—4 plecări încununate de succes au dat foarte des unui sat întreg o stare de spirit favorabilă acțiunilor întreprinzătoare, iar 3—4 plecări fără rezultate bune au dat o stare de spirit contrară. Dacă s-ar introduce în Leyzin obiceiul de a pleca din sat, este neîndoielnic că proporția nașterilor ar fi imediat schimbată. După 20 de ani, o examinare a registrelor sale ar putea să dea rezultate tot atît de diferite de acelea de pe vremea calculațiilor lui Muret, pe cît erau atunci față de parohia St. Cergue. Rezultă deci că, pe lîngă o mortalitate mai ridicată, există și alte cauze care pot contribui pentru a face foarte nesigură estimația populației, în perioade diferite, după proporția nașterilor.

Faptele pe care le-a cules Muret sînt foarte prețioase, cu toate că deducțiile sale nu pot fi considerate totdeauna la fel de prețioase. A făcut unele calculații relative la Vevey, de natură să lămurească într-adevăr întrebarea privind fertilitatea căsătoriilor și să arate inexactitatea modului obișnuit de estimare a ei, deși atunci nu urmărea acest scop. A găsit că 375 de mame au adus pe lume 2093 de copii, toți născuți vii, de unde a rezultat că fiecare mamă avea $5^{10/12}$ copii sau aproape 6 copii [118]. Acestea erau într-adevăr toate mame, dar nu toate femeile căsătorite sînt mame. Ținînd seama de proporția obișnuită a femeilor căsătorite sterile din Vevey, care era 20 din 478, va rezulta că femeile măritate luate în total au născut peste $5\,^{1/3}$ copii [119]. Și totuși aceasta se petrecea într-un oraș ai cărui locuitori se pare că erau acuzați de Muret că nu se căsătoreau la vremea cînd natura îi îndemna, și cînd erau căsătoriți, că nu aveau toți copiii pe care ar fi putut să îi aibă [120]. Proporția generală a căsătoriilor anuale față de nașterile anuale este de 1 la 3,9 [121], în Pays de Vaud și desigur, după modul obișnuit de calcul va reieși că fiecare căsătorie a adus 3,9 copii.

Prin împărțirea regiunii Pays du Vaud în opt districte diferite Muret a găsit că în 7 orașe vîrsta medie era de 36 de ani și că durata probabilă de viață, adică vîrsta pînă la care trăiesc jumătate din cei născuți, era 37 de ani. În 36 de sate vîrsta medie era 37 și durata probabilă de viață 42 de ani. În 9 parohii din Alpi, vîrsta medie era 40 și durata probabilă de viață 47. În 7 parohii din Jura aceste două proporții erau 38 și 42; în 12 parohii cu culturi de cereale 37 și 40; în 18 parohii cu vii întinse 34 și 37; în 6 parohii cu vii și dealuri $33\,^{9/10}$ și 36; și într-o parohie mlăștinoasă 29 și 24 [122].

Dintr-un alt tabel se vede că numărul persoanelor care mureau la o vîrstă sub 15 ani era mai mic de 1/5 în interesanta parohie Leyzin și mai mic de 1/4 în multe alte parohii din Alpi și Jura. Pentru toată regiunea Pays du Vaud era mai mic de 1/3 [123].

[118] *Mémoires* etc. par la Soc. Econ. de Berne. Année 1766, p. 29 et seq.

[119] Din cauza căsătoriilor a doua și a treia oară, fecunditatea căsătoriilor trebuie să fie totdeauna mai mică decît fecunditatea femeilor măritate. Sînt luate în considerare aici numai mamele, independent de numărul soților.

[120] *Mémoires* etc. par la Soc. Econ. de Berne. Année 1766, p. 32.

[121] Ibidem, table I, p. 21.

[122] Ibidem, table VIII, p. 92 et seq.

[123] Ibidem, table XIII, p. 120.

Într-unele din orașele cele mai mari, ca Lausanne și Vevey, din cauza străinilor care se stabileau în ele, proporția adulților față de cei sub 16 ani era aproape la fel de mare ca în Leyzin și nu departe de 3 la 1. În parohiile din care nu plecau mulți, această proporție era de 2 la 1. Și în cele care procurau locuitori pentru alte țări, se apropia mai mult de egalitate [124].

Muret a estimat populația totală din Pays du Vaud la 113.000 locuitori, din care 76.000 erau adulți. De aceea proporția adulților față de tinerii sub 16 ani, pentru toată regiunea, a fost 2 la 1. Între cei 76.000 adulți, erau 19.000 căsătorii existente și în consecință 38.000 persoane căsătorite și același număr de persoane necăsătorite, deși dintre necăsătoriți un număr de 9.000, după Muret, probabil că erau văduve sau văduvi [125]. Cu un asemenea număr mediu de persoane necăsătorite, era foarte puțin justificată presupunerea că emigrările probabile sau înrolările în armată ar fi afectat în mod substanțial numărul căsătoriilor anuale și ar fi împiedicat dezvoltarea populației.

Proporția căsătoriilor anuale față de locuitori în Pays du Vaud era, potrivit tabelelor lui Muret, de numai 1 la 140 [126], ceea ce este chiar mai puțin decît în Norvegia.

Toate aceste calculații ale lui Muret presupun influența considerabilă a obstacolului preventiv în toate localitățile cercetate de el și avem toate motivele să credem că aceleași obiceiuri există și în alte regiuni din Elveția. Desigur ele diferă foarte mult de la un loc la altul în funcție de așezarea geografică sau ocupațiile oamenilor care îi fac să fie mai sănătoși sau mai puțin sănătoși, sau în funcție de resursele țării care permit sau nu o creștere a populației.

În orașul Berna, din anul 1583 pînă în 1654, Consiliul Suprem ordonase dreptul de burghezie unui număr de 487 de familii, din care 379 dispăruseră în decursul a două secole, așa că în 1783 rămăseseră doar 108 dintre ele. În cei o sută de ani de la 1624 pînă la 1712, 207 familii berneze s-au stins. În 1623, Consiliul Suprem a întrunit membrii a 112 familii diferite, din care nu mai sînt decît 58 [127].

În Berna, numărul persoanelor necăsătorite, inclusiv văduvele și văduvii, este cu mult peste jumătate din numărul adulților, iar proporția celor sub 16 ani față de cei peste această vîrstă nu este departe de 1 la 30 [128]. Acestea sînt dovezi puternice despre acțiunea intensă a obstacolului preventiv.

Țăranii din cantonul Berna au avut totdeauna reputația că sînt bogați și fără îndoială că această bogăție se datorește în mare măsură următoarei cauze. Cîtva timp a fost în vigoare o lege care cerea ca fiecare țăran să facă dovada că posedă armele și echipamentul necesar pentru miliție, înainte de a putea obține permisiunea de a se căsători. Această dispoziție exclude dintr-o dată de la căsătorie pe cei foarte săraci. Pe mulți alții, faptul de a ști că nu pot atinge ținta dorințelor lor fără muncă și economii, i-a determinat să adopte un mod de viață mai înțelept. Un tînăr care, avînd acest țel în minte, s-a angajat în serviciu fie în țară fie în străinătate, după ce a cîștigat suma necesară s-ar putea să se simtă foarte mîndru și să nu se mulțumească doar cu suma care i-ar procura permisiunea de a se căsători, ci ar continua să muncească pînă ar strînge o sumă cu care să poată întreține o familie.

124 *Mémoires* etc. par la Soc. Econ. de Berne. Année 1766, table XII.
125 Ibidem, première partie, p. 27.
126 Ibidem, table I.
127 *Statistique de la Suisse*, Durand, tom. IV, p. 405. 8 vo, 4 vols., Lausanne, 1796.
128 *Beschreibüng von Bern*, vol. II, table I, p. 35, 2 vols., 8 vo., Bern, 1796.

Am fost foarte dezamăgit, în timpul şederii mele în Elveţia, de faptul că nu am putut să-mi procur nici un fel de amănunte cu privire la cantoanele mai mici. M-a împiedicat agitaţia care domnea pe atunci în această ţară. Este de presupus totuşi că, fiind aproape în întregime acoperite cu păşuni, micile cantoane trebuie să se asemene foarte mult cu parohiile alpine din Pays du Vaud, în ceea ce priveşte excelenta sănătate a oamenilor şi absoluta necesitate a obstacolului preventiv, exceptînd acolo unde aceste condiţii s-ar putea să fi fost modificate de o emigraţie neobişnuită sau de introducerea manufacturilor [129].

Limitele creşterii populaţiei într-o ţară strict pastorală sînt evidente. Nu există terenuri mai puţin susceptibile de ameliorare decît păşunile din munţi. Trebuie lăsate aproape cu totul în grija naturii şi după ce s-a adus un număr suficient de cirezi de vite, nu mai rămîne mult de făcut. Marea dificultate în aceste regiuni ale Elveţiei, ca şi în Norvegia, este procurarea unei cantităţi suficiente de nutreţ pentru hrănirea în timpul iernii a vitelor care vara au păscut pe munte. În acest scop, iarba este strînsă cu cea mai mare grijă. În locurile inaccesibile vitelor, uneori ţăranul strînge fînul cu colţari la picioare. În unele locuri, iarba înaltă nici de trei degete este cosită de trei ori pe an. În văi, cîmpurile se văd tunse mărunt ca un teren de crichet şi toate denivelările tunse parcă de foarfece. În Elveţia, la fel ca în Norvegia, pentru aceleaşi motive, arta cositului pare a fi dusă pînă la cel mai înalt grad de perfecţiune. Totuşi, cum ameliorarea terenurilor din văi trebuie să depindă mai ales de îngrăşămîntul provenit de la vite, este evident că atît cantitatea de fîn cît şi numărul de vite se vor limita reciproc. Şi cum populaţia desigur că va fi limitată de producţia animalelor, nu pare cu putinţă ca ea să crească dincolo de un anumit punct şi acela nu prea înalt. De aceea, deşi populaţia în regiunile joase ale Elveţiei a crescut în ultimul secol, sînt motive pentru a crede că în munţi a fost staţionară. După Muret, a scăzut considerabil în Alpii din Pays du Vaud, dar dovezile sale pentru acest fapt au fost găsite ca extrem de nesigure. Este improbabil că Alpii au mai puţine vite ca înainte. Şi dacă locuitorii ar fi ceva mai puţini ca număr, probabil că datorită numărului mai mic de copii şi îmbunătăţirilor aduse modului de viaţă.

În unele din cantoanele mai mici au fost introduse manufacturi care, procurînd o cantitate mai mare de îndeletniciri şi în acelaşi timp o cantitate mai mare de articole de export pentru cumpărarea de cereale, desigur că au mărit considerabil populaţia lor. Dar scriitorii elveţieni par să fie toţi de acord că districtele în care au fost înfiinţate manufacturi în general au suferit în ce priveşte sănătatea, morala şi fericirea.

Este în natura păşunilor să producă hrană pentru un număr de oameni mult mai mare decît numărul celor pentru care poate procura o ocupaţie. De aceea, în regiunile exclusiv pastorale, vor fi mulţi oameni fără ocupaţie

[129] Dl. Prevost din Geneva, care a tradus această lucrare, dă unele amănunte despre micul Canton Glavis, în care a fost introdusă manufactura bumbacului. Reiese că a fost foarte prosperă la început şi că a atras obiceiul căsătoriilor timpurii şi o considerabilă creştere a populaţiei. Dar ca o consecinţă, salariile au scăzut foarte mult şi un sfert din populaţie se întreţinea din mila celorlalţi. Proporţia căsătoriilor şi deceselor faţă de populaţie, în loc să fie 1 la 36 şi 1 la 45 ca în Pays du Vaud, devenise 1 la 26 şi 1 la 35. Şi, potrivit unei relatări mai noi, în ultima traducere, proporţia naşterilor faţă de populaţie, în cei 14 ani de la 1805 la 1819, era de 1 la 24 şi a deceselor de la 1 la 30.

Aceste proporţii arată răspîndirea mare a căsătoriilor timpurii şi consecinţa naturală într-o asemenea situaţie şi în asemenea condiţii — sărăcie mare şi mortalitate mare. Heer, care a dat lui Prevost informaţia, pare să fi prevăzut mai de mult aceste consecinţe.

sau insuficient ocupați. Această stare de lucruri predispune desigur la emigrație și este motivul principal pentru care elvețienii s-au angajat în număr mare în serviciul unor țări străine. Cînd un tată are mai mult de un fecior, cei care nu sînt necesari la fermă sînt foarte tentați să se înroleze sau să emigreze într-un mod oarecare, aceasta fiind singura lor șansă care le permite să se căsătorească.

Este posibil, deși puțin probabil, ca acest spirit de emigrare, acționînd cu mai multă forță decît de obicei, într-o țară în care, după cum s-a văzut, obstacolul preventiv a avut o influență considerabilă, să fi ridicat o stavilă temporară creșterii populației în perioada în care deplîngeau toți depopularea țării. Dacă ar fi așa, fără îndoială a contribuit la îmbunătățirea condiției claselor de jos ale poporului. Toți străinii care au călătorit prin Elveția curînd după acea perioadă, sînt de acord că starea țărănimii elvețiene este mai bună decît în alte țări. Într-o excursie făcută de curînd în Elveția, am fost cam dezamăgit, căci nu am găsit-o atît de bună cît mă așteptam. Cea mai mare parte a schimbării nefavorabile poate fi atribuită pe drept pierderilor și suferințelor poporului din recentele tulburări. Dar, poate că o parte se datorează eforturilor greșit dirijate ale diverselor guverne pentru creșterea populației, precum și ultimelor consecințe chiar ale eforturilor bine dirijate, destinate pentru un timp să încurajeze bunăstarea și fericirea poporului.

Am fost foarte uimit de un efect de acest gen, într-o excursie la *Lac de Joux* în Jura. Grupul de-abia ajunsese la un mic han la capătul lacului, cînd stăpîna casei începu să se vaite de sărăcia și mizeria tuturor parohiilor din vecinătate. Ne-a spus că ținutul produce puțin, dar că era totuși plin de locuitori; că se căsătoresc băieți și fete care ar fi trebuit să mai fie la școală și că atîta vreme cît va continua obiceiul căsătoriilor timpurii, vor fi totdeauna săraci și strîmtorați din lipsă de hrană.

Țăranul care ne-a condus după aceea la izvorul Orbe a intrat mai adînc în acest subiect și părea să înțeleagă legea populației aproape mai bine decît oricare din oamenii pe care i-am cunoscut. El spunea că femeile sînt prolifice și că aerul munților este atît de curat și de sănătos încît mor foarte puțini copii, și atunci doar ca urmare a unei mari sărăcii. Solul, fiind neroditor, nu putea să dea de lucru și să asigure hrana pentru cei ce, în număr mare, ajungeau anual la vîrsta bărbăției. În consecință, salariile erau foarte scăzute și cu totul insuficiente pentru întreținerea decentă a unei familii. Totuși mizeria și foamea de care sufereau cei mai mulți dintre locuitori nu constituiau un avertisment pentru ceilalți, care continuau să se căsătorească și să dea naștere la numeroși copii pe care nu puteau să îi întrețină. Acest obicei al căsătoriilor timpurii ar putea fi numit *le vice du pays*, spunea el. Era atît de impresionat de mizeria obligatorie și inevitabilă care trebuie să rezulte din căsătoriile timpurii, încît credea că ar trebui făcută o lege care să constrîngă pe bărbați să nu se căsătorească înainte de a împlini 40 de ani și atunci să nu aibă voie decît cu „*des vieilles filles*" care ar putea să nască 2—3 copii în loc de 6 sau 8.

Nu am putut să nu fiu amuzat de seriozitatea oratoriei sale despre acest subiect și mai ales de propunerea finală. Trebuie să fi văzut și să fi simțit foarte intens mizeria provocată de o populație supraaglomerată, pentru ca să propună un remediu atît de brutal. Interesîndu-mă, am aflat că și el se căsătorise foarte tînăr.

Singura greșeală pe care o făcea cînd filozofa asupra acestui subiect era că își limita prea mult raționamentele asupra ținuturilor sterpe și muntoase, fără să le extindă și asupra cîmpiilor. Credea poate că în locurile

fertile, abundența de cereale și de muncă poate să înlăture dificultățile și să facă posibile căsătoriile timpurii. Cum nu trăise mult la șes, era firesc să cadă în această greșeală, mai ales că în ținuturile de cîmpie dificultățile sînt de obicei mai puțin vizibile din cauză că locurile cercetate sînt mai întinse. De altfel dificultățile sînt aici realmente diminuate de mortalitatea mai mare provocată în mod natural de terenurile joase, de marile orașe și de fabrici.

Cerîndu-i informații despre cauza principală a ceea ce numise *viciul predominant* al ținutului său, acest țăran mi-a explicat-o cu o mare precizie filozofică. Mi-a spus că fusese înființată, cu cîțiva ani înainte, o manufactură pentru șlefuirea pietrelor prețioase. Un timp avusese o situație înfloritoare, și procurase întregii vecinătăți salarii ridicate și ocupații. Ușurința de a cîștiga întreținerea unei familii și de a găsi de lucru pentru copii de orice vîrstă a încurajat foarte mult căsătoriile timpurii și acest obicei s-a menținut chiar atunci cînd datorită unei schimbări a modei, a unor accidente sau din alte cauze, acea manufactură era aproape lichidată. În anii din urmă, spunea el, avuseseră loc emigrări mari, dar sistemul de reproducere a populației mergea atît de repede încît emigrările nu erau suficiente pentru a scăpa ținutul de gurile de hrănit supraabundente. Rezultatul era cel pe care mi-l descrisese și pe care, în parte, l-am văzut.

În alte convorbiri pe care le-am avut cu oameni obișnuiți din diferite regiuni din Elveția și Savoya, am găsit mulți care, deși nu erau suficient de versați în legătură cu legea populației, pentru a vedea efectele ei asupra societății, ca prietenul meu din *Lac de Joux*, totuși vedeau destul de limpede ce influență avea asupra intereselor lor personale. Erau perfect conștienți despre necazurile la care probabil că s-ar fi expus dacă se căsătoreau înainte de a avea o oarecare perspectivă de a întreține o familie. Ținînd seama de cele constatate de mine în legătură cu larga răspîndire a unor idei generale despre aceste probleme, nu aș zice deloc că ar fi o sarcină grea să faci pe oamenii obișnuiți să înțeleagă legea populației și efectele sale, salarii scăzute și sărăcie.

Deși în Elveția nu există fonduri destinate pentru ajutorul celor săraci, totuși fiecare parohie de obicei are unele drepturi senioriale și proprietăți de pămînt pentru folosirea în comun, din care se presupune că își întreține săracii. Totuși, aceste fonduri fiind limitate, devin adeseori cu totul insuficiente și din timp în timp se fac colecte în acest scop. Dar totalul mijloacelor, fiind comparativ neîndestulător și nesigur, nu are aceleași efecte rele ca impozitele parohiale din Anglia. În anii din urmă, o mare parte din pămînturile comunale aparținînd parohiilor au fost împărțite în loturi individuale, ceea ce a ajutat la ameliorarea solului și la creșterea populației. Dar din cauza modului în care a fost făcută, împărțirea a acționat poate prea mult ca o încurajare sistematică la căsătorie și a contribuit la creșterea numărului săracilor. În vecinătatea celor mai bogate *communes*, deseori am remarcat cel mai mare număr de cerșetori.

Cu toate acestea, sîntem îndreptățiți să credem că eforturile Societății Economice din Berna pentru promovarea agriculturii au fost încununate cu un oarecare succes și că resursele crescînde ale țării au făcut loc pentru o populație suplimentară și au procurat o întreținere satisfăcătoare pentru cea mai mare parte, dacă nu pentru totalul acestei creșteri de populație care a avut loc de curînd.

În 1764, populația întregului canton Berne, inclusiv Pays du Vaud, era estimată la 336.689 de locuitori. În 1791, crescuse la 414.420 de locuitori.

De la 1764 la 1777 creşterea s-a făcut cu o rată de 2000 anual, iar de la 1778 la 1791 rata a fost de 3109 anual [129].

CAPITOLUL 6

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREŞTERII POPULAŢIEI ÎN FRANŢA

Deoarece registrele parohiale în Franţa, înainte de revoluţie, nu au fost ţinute cu toată grija şi nici pentru o perioadă mai lungă şi cum cele cîteva care au fost puse la dispoziţie nu prezintă rezultate cu totul neobişnuite, nu aş fi tratat despre această ţară într-un capitol distinct, dacă nu ar fi o împrejurare legată de revoluţie, care a provocat o mare surpriză şi anume: starea actuală a populaţiei sale, care nu prezintă o descreştere, cu toate pierderile suferite în timpul unei lupte atît de îndelungate şi de nimicitoare [130].
La Paris, o mare lucrare naţională, bazată pe dările de seamă ale prefecţilor din diferite departamente, este acum într-un stadiu avansat de pregătire. Cînd va fi terminată este de aşteptat ca să constituie un adaos foarte preţios la materialele ştiinţei statistice în general. Deocamdată nu sînt complete dările de seamă ale tuturor prefecţilor, dar am aflat dintr-o sursă serioasă că se cunoaşte destul pentru a afirma că în teritoriul cel vechi al Franţei, populaţia mai curînd a crescut în loc să descrească în timpul revoluţiei.
O asemenea situaţie, dacă este adevărată, confirmă cu tărie principiile generale ale acestei lucrări.

Considerînd-o deocamdată ca un fapt real, ar putea fi de folos, pentru a aduce oarecare lumină în această problemă, dacă am urmări puţin, în detaliu, modul în care poate să se întîmple un caz ca acesta.

În fiecare ţară există totdeauna un grup important de persoane celibatare, format prin acumularea treptată a diferenţei dintre numărul anual al celor ce ating vîrsta pubertăţii şi numărul anual al persoanelor care se căsătoresc. Acumularea mai departe a acestui grup se opreşte cînd numărul lui este atît de mare încît mortalitatea anuală este egală cu sporirea lui anuală. În Pays du Vaud, după cum am văzut în capitolul precedent, acest grup, inclusiv văduvii şi văduvele, persoane care nu sînt efectiv căsătorite, este egal cu numărul total al persoanelor căsătorite. Dar într-o ţară ca Franţa, unde atît mortalitatea cît şi înclinaţia spre căsătorie sînt mult mai mari decît în Elveţia, acest grup nu are o proporţie prea ridicată faţă de populaţia totală.

După un calcul din *Essai d'une Statistique Générale*, publicat la Paris în 1800, de Peuchet, se estimează că numărul bărbaţilor necăsătoriţi din Franţa, între 18 şi 50 de ani, este de 1.451.063, iar numărul bărbaţilor, indiferent dacă sînt căsătoriţi sau nu, la aceleaşi vîrste, 5.000.000 [131]. Nu se vede perioada exactă pentru care s-a făcut acest calcul, dar cum autorul foloseşte

[129] *Beschreibung von Bern*, vol. II, p. 40.
[130] Acest capitol a fost scris în 1802 şi se referă la situaţia Franţei înainte de pacea de la Amiens.
[131] P. 32. 8 vo, 78 pagini.

expresia *en tems ordinaire*, este probabil că se referă la perioada dinaintea revoluţiei. Să presupunem atunci că acest număr de 1.451.063 exprimă totalitatea bărbaţilor necăsătoriţi care la începutul revoluţiei aveau vîrsta la care puteau fi înrolaţi.

Populaţia Franţei înainte de începerea războiului a fost estimată de Adunarea Constituantă la 26.363.074 de locuitori [132]. Nu avem motive să credem că această cifră era exagerată. Necker, deşi menţionează numărul de 24.800.000, îşi exprimă credinţa fermă că naşterile anuale la acea dată se ridicau la peste un milion şi în consecinţă, potrivit multiplicatorului său de $25^{3/2}$, totalul populaţiei era de aproape 26 milioane [133]. Acest calcul a fost făcut cu 10 ani înainte de estimaţia Adunării Constituante.

Presupunînd deci că naşterile anuale ar fi ceva mai mult de 1.000.000 şi estimînd că aprox. peste 2/5 ar muri sub vîrsta de 18 ani, ceea ce pare să fie cazul după unele calcule ale lui Peuchet [134], va rezulta că peste 600.000 de oameni vor atinge anual vîrsta de 18 ani.

Căsătoriile anuale, după Necker, sînt 213. 774 [135], dar cum acest număr este o medie pe 10 ani, în care populaţia era în creştere, probabil că este prea scăzut. Dacă luăm 220.000, atunci se presupune că 440.000 persoane se vor căsători din cele 600.000 care ajung la vîrsta căsătoriei. În consecinţă, surplusul acelora care ating vîrsta de 18 ani peste numărul necesar, pentru a completa proporţia obişnuită de căsătorii anuale va fi de 160.000, sau 80.000 bărbaţi. De aceea este evident că grupul acumulat de 1.451.063, format din bărbaţi necăsătoriţi, avînd vîrsta înrolării (18—50 ani) şi aportul anual de 80.000 tineri de 18 ani pot fi luaţi pentru serviciul statului, fără să afecteze cît de puţin numărul căsătoriilor anuale. Dar nu putem presupune că cei 1.451.063 ar fi luaţi toţi odată. În plus, mulţi soldaţi sînt căsătoriţi şi în situaţia de a nu fi cu totul nefolositori pentru creşterea populaţiei. Să presupunem deci că din totalul bărbaţilor necăsătoriţi, 600.000 ar fi înrolaţi toţi odată şi că acest număr ar fi menţinut prin aportul anual de 150.000 oameni, luaţi parte din cei 80.000, atingînd anual vîrsta de 18 ani şi care nu sînt necesari pentru a completa numărul căsătoriilor anuale, şi parte din cei 851.063 rămaşi din grupul de bărbaţi necăsătoriţi care existau la începutul războiului. Este evident că din aceste două surse numărul de 150 000 poate fi adus anual în serviciul statului, timp de zece ani, permiţînd totuşi ca numărul de căsătorii anuale să se majoreze cu mai mult de 10.000.

Este adevărat că în cursul celor 10 ani, mulţi din grupul iniţial de bărbaţi necăsătoriţi vor fi depăşit vîrsta militară, dar această situaţie va fi fost echilibrată şi chiar mai mult decît echilibrată, prin utilitatea lor în căsătorie. De la început trebuie să se ţină seamă că deşi un bărbat de 50 de ani este în general considerat trecut de vîrsta milităriei, totuşi dacă se căsătoreşte cu o femeie fertilă, el poate să mai fie folositor pentru populaţie. Este de presupus că numărul de 150.000 chemaţi în fiecare an ar fi fost luaţi mai ales din cei 300.000, cifra anuală a bărbaţilor care împlineau vîrsta de 18 ani şi astfel căsătoriile anuale ar fi fost completate într-o mare măsură de către cei rămaşi din grupul iniţial de bărbaţi necăsătoriţi. Văduvii şi celibatarii între 40—50 de ani, care într-o situaţie normală ar fi constatat că este greu să găsească o soţie, probabil că nu vor mai fi avut dificultăţi în acea vreme cînd era lipsă de bărbaţi. Apoi, absenţa a 600.000 de bărbaţi

[132] A. Young, *Travele in France*, vol. I, c. XVII, p. 466, 5 to, 1792.
[133] *De l'Administration des Finances*, tom. I, c. IX, p. 256, 12 mo, 1785.
[134] *Essai*, p. 31.
[135] *De l'Administration des Finances*, tom. I, c. IX, p. 255.

a făcut desigur loc pentru un adaos considerabil la numărul căsătoriilor anuale. După toate probabilitățile, această creștere s-a produs. Mulți dintre cei rămași din grupul inițial de bărbați necăsătoriți, care altfel ar fi rămas mai departe celibatari, s-au căsătorit datorită acestor circumstanțe schimbate. Ceva mai mult, se știe că o parte foarte însemnată din tinerii sub 18 ani, spre a evita recrutarea, s-au căsătorit prematur. Atît de multe cazuri au fost și atît de mult au contribuit la reducerea numărului celibatarilor, încît la începutul anului 1798 s-a găsit necesar să se abroge legea care scutea de recrutări bărbații căsătoriți. Cei care s-au căsătorit ulterior acestei noi reglementări au fost luați în armată fără deosebire de cei necăsătoriți. Și deși după aceea înrolările au căzut în parte asupra celor ce erau efectiv utili pentru popularea țării, totuși numărul căsătoriilor neafectate de aceste înrolări s-a menținut mai mare decît numărul obișnuit de căsătorii dinaintea revoluției. Iar căsătoriile întrerupte prin plecarea soțului la armată probabil că nu vor fi rămas complet sterile.

Francis d'Ivernois, care în mod cert avea tendința de a exagera pierderile națiunii franceze și probabil că le-a exagerat considerabil, estimează pierderea totală a trupelor Franței, pe uscat și pe mare, pînă în anul 1799, la 1.500.000 [136]. Cifrele rotunde, pe care le-am presupus în scopul ilustrării subiectului, depășesc cu 600.000 estimația lui Francis d'Ivernois. Acest autor calculează totuși încă o pierdere de 1.000.000 de persoane, din alte cauze de distrugere provocate de revoluție. Dar cum această pierdere a lovit fără discriminare bărbați și femei de toate vîrstele, nu ar afecta populația la fel ca precedenta și ar fi cu prisosință compensată de cei 600.000 oameni în plină vigoare — pierdere pe care am adăugat-o peste calculul lui Francis d'Ivernois. Trebuie să se țină seama, de asemenea, că în ultima parte a războiului revoluționar probabil că recrutările au fost impuse cu mai multă asprime în teritoriile noi dobîndite decît în statul vechi și cum populația acestor teritorii noi este estimată la 5—6 milioane, i-ar reveni o parte importantă din cei căzuți în lupte, al căror număr se presupune că a fost de 1.500.000.

Legea care a înlesnit atît de mult divorțurile în prima parte a revoluției a fost fundamental rea, atît din punct de vedere moral cît și politic, totuși în condițiile unei mari lipse de bărbați a putut acționa oarecum ca poligamia și s-ar putea să fi mărit numărul copiilor în comparație cu numărul soților. Pe lîngă aceasta, femeile fără soți nu par să fi fost toate nefertile, căci proporția nașterilor nelegitime a crescut acum la 1/11 din numărul total de nașteri, de la 1/47 [137], cît era înainte de revoluție. Deși aceasta este o tristă dovadă a decăderii moravurilor, totuși, cu siguranță că va fi contribuit la mărirea numărului nașterilor și cum țărăncile din Franța au avut posibilitatea să cîștige în timpul revoluției mai mult ca de obicei, din cauza lipsei brațelor de muncă, este probabil că un mare număr din acești copii a supraviețuit.

În aceste condiții, pare posibil și oarecum chiar probabil ca populația Franței să nu fi descrescut în timpul revoluției, cu toate că au existat atîtea cauze active de nimicire, dar cu condiția ca agricultura să se fi menținut în-

[136] *Tableau des Pertes*, etc., c. II, p. 7— Garnier, în notele pe care le-a făcut la ediția lui Adam Smith, calculează că numai aproximativ a șasea parte din populația franceză a pierit în lupte. El presupune numai 500.000 numărul celor încorporați deodată și că la acest număr s-a mai adăugat încă 400.000 în cursul războiului; ținînd seama și de numărul celor ce ar muri în mod natural, crede că mortalitatea în plus provocată de război a fost numai de aprox. 45.000 pe an. Tom. V, note XXX, p. 284. Dacă pierderea efectivă nu ar fi mai mare decît o indică aceste afirmații, o mică majorare a nașterilor ar fi compensat-o ușor, dar înclin să cred că aceste afirmații sînt probabil tot atît sub nivelul adevărului cît sînt deasupra cele ale lui Sir Francis d'Ivernois.

[137] Peuchet, *Essai*, p. 28.

deajuns pentru ca să asigure mijloacele de subzistenţă necesare. Se pare că toată lumea este acum de acord că, deşi manufacturile din Franţa au avut foarte mult de suferit, agricultura dimpotrivă mai curînd a prosperat. Nu putem să presupunem că în vreuna din perioadele războiului trupele încorporate au depăşit numărul bărbaţilor care lucrau în manufacturi înainte de revoluţie. Acei care au rămas fără lucru prin distrugerea acestor manufacturi şi care nu s-au dus la armată s-au îndreptat spre muncile agricole. Dealtfel aşa a fost totdeauna obiceiul în Franţa ca femeile să lucreze foarte mult la cîmp, obicei care probabil că s-a generalizat în timpul revoluţiei. În acelaşi timp, absenţa unei părţi importante a celor mai buni şi mai viguroşi muncitori agricoli a dus la ridicarea preţului muncii. Dar cum noi suprafeţe au fost transformate în terenuri agricole şi cum un număr important dintre cei mai mari consumatori părăsiseră Franţa [138], preţul alimentelor nu a putut să crească proporţional. În consecinţă această creştere a preţului real al muncii a putut acţiona nu numai ca o încurajare puternică dată căsătoriilor, dar le-a permis ţăranilor să trăiască mai bine şi să crească un număr mai mare de copii.

Totdeauna a existat în Franţa un mare număr de mici arendaşi şi de mici proprietari. Cu toate că o asemenea situaţie nu este deloc favorabilă pentru creşterea produsului net, sau bogăţia disponibilă a unei naţiuni, ea favorizează uneori produsul brut şi are totdeauna tendinţa puternică de a încuraja creşterea populaţiei. Datorită vînzării şi împărţirii unor întinse domenii care aparţinuseră nobililor şi clerului, numărul proprietarilor de pămînt a crescut considerabil în timpul revoluţiei. Deoarece o parte din aceste domenii erau parcuri şi terenuri de vînătoare, s-au dat pentru agricultură pămînturi noi. Este adevărat că impozitul funciar a fost nu numai foarte greu, ci şi prea puţin judicios stabilit.

Probabil totuşi că acest dezavantaj a fost aproape compensat de înlăturarea vechilor oprimări care chinuiau pe cultivatori, şi că vînzarea şi împărţirea marilor domenii poate fi considerată ca un cîştig net pentru agricultură sau în orice caz pentru producţia globală, ceea ce, din punct de vedere al creşterii populaţiei este problema esenţială.

Ţinînd seama de toate acestea, pare probabil că mijloacele de subzistenţă au rămas cel puţin neatinse, dacă nu chiar au crescut în timpul revoluţiei, căci aspectul general al culturii pămîntului în Franţa de acum tinde să confirme aceste presupuneri.

De aceea nu aş putea fi de acord cu presupunerea lui Sir Francis d'Ivernois că naşterile anuale din Franţa au scăzut cu 1/7 în timpul revoluţiei [139]. Dimpotrivă, mai probabil este că au crescut cu această cifră. Raportul mediu al naşterilor faţă de populaţia din întreaga Franţă, înaintea revoluţiei, era de 1 la $25^{3/4}$, după Necker [140]. Se vede în dările de seamă pe care le-au trimis unii dintre prefecţi, că în multe locuri la ţară raportul crescuse, fiind 1 la 21, 22, $22^{1/2}$ şi 23 [141]. Deşi aceste proporţii pot fi cauzate, într-o oarecare măsură, de absenţa unei părţi a populaţiei plecată în armată, totuşi nu mă îndoiesc cît de puţin că trebuie să fie datorate naşterii unui număr mai mare de copii decît de obicei. Dacă rezultatul general al dărilor de seamă ale prefecţilor va arăta că numărul naşterilor nu a crescut proporţional cu populaţia

[138] Presupunînd că numărul majorat de copii într-o perioadă ar fi egal cu numărul bărbaţilor plecaţi în armată, totuşi aceşti copii, fiind toţi foarte tineri, nu se poate presupune că ar consuma o cantitate egală cu aceea pe care ar fi consumat-o acelaşi număr de adulţi.

[139] *Tableau des Pertes*, etc., c. II, p. 14.

[140] *De l'Administration des Finances*, tom. I, c. IX, p. 245.

[141] Peuchet, *Essai*, p. 28.

şi că totuşi populaţia nu a scăzut, va însemna că: sau multiplicatorul lui Necker pentru naşteri a fost prea mic (ceea ce este foarte probabil, deoarece din această cauză pare să fi calculat el populaţia la o cifră prea scăzută), sau mortalitatea celor neexpuşi la moarte violentă a fost mai mică decît de obicei, ceea ce nu este greu de crezut, dat fiind preţul ridicat al mîinii de lucru în agricultură şi părăsirea oraşelor pentru a se stabili la ţară.

După Necker şi Moheau, mortalitatea în Franţa, înainte de revoluţie, era de 1 la 30 sau $31^{1/8}$ [142]. Dacă ne gîndim că proporţia populaţiei care trăieşte la ţară este faţă de aceea de la oraş 3 1/2 la 1 [143], această mortalitate este extraordinar de mare, provocată probabil de mizeria care rezultă dintr-un surplus de populaţie. Prin observaţiile lui Arthur Young despre situaţia ţărănimii din Franţa [144], care sînt în întregime confirmate de Necker [145], aceasta pare să fi fost realitatea. Dacă presupunem că prin înlăturarea unei părţi din această populaţie supraabundentă, mortalitatea a scăzut de la 1 din 30 la 1 din 35, această schimbare favorabilă trebuie să fi contribuit foarte mult la acoperirea golurilor făcute de război.

Este probabil că amîndouă aceste cauze au acţionat în acelaşi timp. Naşterile au crescut şi decesele celor rămaşi în ţară au scăzut. Aşa că, datorită acţiunii celor două cauze, va reieşi probabil, cînd rezultatele tuturor dărilor de seamă ale prefecţilor vor fi cunoscute, că în timpul revoluţiei decesele, cuprinzînd pe cei morţi în lupte sau de moarte violentă, nu au depăşit naşterile.

Dările de seamă ale prefecţilor trebuie să fie întocmite pentru anul IX al republicii şi comparate cu anul 1789. Dar dacă proporţia naşterilor faţă de populaţia totală va fi dată doar pentru anul IX, ea nu va arăta raportul mediu al naşterilor faţă de populaţia totală în cursul revoluţiei. În zăpăceala provocată de acest eveniment, probabil că registrele de stare civilă nu au fost ţinute cu regularitate, dar teoretic aş înclina să cred că destul de curînd după ce a început războiul, precum şi în alte perioade din cursul războiului, proporţia naşterilor faţă de totalul populaţiei a fost mai mare decît în 1800 şi 1801 [146]. Dacă ar reieşi din dările de seamă, că numărul căsătoriilor anuale

[142] *De l'Administration des Finances*, tom. I, c. IX. p. 255. *Essai de Peuchet*, p. 29.

[143] Young, *Travels in France*, vol. I, c. XVII, p. 466.

[144] Vedeţi în general c. XVII, vol. I şi observaţiile juste despre aceste subiecte răspîndite în multe alte părţi ale valorosului său „tour".

[145] *De l'Administration des Finances*, tom. I, c. IX, p. 262 et seq.

[146] In *Statistique Générale et Particulière de la France et de ses Colonies*, publicată de curînd, sînt date dările de seamă ale prefecţilor pentru anul IX, care par să confirme această ipoteză. Naşterile sînt 955.430, decesele 821.871 şi căsătoriile 202.177. Aceste cifre abia dacă seamănă cu estimaţiile lui Necker; şi totuşi toate calculele din această lucrare, atît cu privire la totalul populaţiei cît şi la populaţia medie pe leghea pătrată, arată că vechiul teritoriu al Franţei este mai populat acum decît la începutul revoluţiei. Estimaţia populaţiei în perioada Adunării Constituante a fost deja menţionată. În acea vreme numărul de persoane pe o leghe pătrată fusese socotit 996. În anul VI al republicii, rezultatul dat de Bureau de Cadastre indică o populaţie de 26.048.254 şi pe o leghe pătrată 1020. În anul VII, Dépère a calculat populaţia totală a Franţei la 33.501.094, din care 28.810.694 aparţineau vechii Franţe, şi pe o leghe pătrată 1101. Dar calculele, se pare, erau bazate pe prima estimaţie făcută de Adunarea Constituantă, care a fost apoi respinsă ca fiind prea ridicată. În anul IX şi X, adăugîndu-se Piémont şi insula Elba, populaţia totală s-a ridicat la 34.376.313, pe o leghe pătrată 1086. Cifra pentru Franţa veche nu este indicată. Pare să fi fost cam 28.000.000 de locuitori.

În faţa acestor calcule, autorul ia pentru naşteri un multiplicator mai scăzut decît Necker, spunînd că deşi proporţiile lui Necker au rămas bune la oraş, totuşi la ţară proporţia naşterilor a crescut la 1/21, 1/22, $1/22^{1/2}$, 1/23, creştere pe care o atribuie căsătoriilor timpurii pentru evitarea luării la armată. Şi luînd totul în considerare, conchide menţionînd că 25 este multiplicatorul corect. Şi totuşi dacă folosim acest multiplicator, vom obţine o populaţie sub 25 milioane, în loc de 28 milioane. Este just, într-adevăr, că nu pot fi trase concluzii corecte din naşterile unui singur

nu a crescut în timpul revoluției, vom găsi explicația evidentă a acestui fapt în creșterea extraordinară a nașterilor nelegitime, menționată mai înainte în acest capitol și care se ridică acum la a unsprezecea parte din totalul nașterilor, în loc de a patruzecișișaptea, după calculația lui Necker dinainte de revoluție [147].

Sir Francis d'Ivernois observă, „că mai au încă de învățat primele principii ale aritmeticei politice cei ce își închipuie că pe cîmpul de luptă și în spitale se poate calcula cîte vieți a costat o revoluție sau un război. Numărul oamenilor pe care i-a ucis este mai puțin important decît numărul copiilor pe care i-a împiedicat și încă îi va împiedica să vină pe lume. Aceasta este rana cea mai adîncă pe care a căpătat-o populația Franței". „Presupunînd", spune el, „că din cifra totală a oamenilor uciși, numai 2.000.000 fuseseră căsătoriți cu un număr egal de femei, după calculele lui Buffon aceste 2.000.000 de perechi ar fi trebuit să aducă pe lume 12.000.000 de copii, pentru a înlocui la vîrsta de 39 de ani un număr egal cu acela al părinților lor. Din acest punct de vedere, consecințele acestei considerabile pierderi de bărbați devin aproape incalculabile, pentru că au un efect mult mai mare considerînd cei 12.000.000 de copii pe care îi împiedică de a căpăta viață, decît luînd în considerație pierderea efectivă de 2.500.000 de oameni pe care îi jelește Franța. Numai într-o perioadă viitoare va fi în stare să calculeze această breșă înspăimîntătoare" [148].

Și totuși, dacă raționamentele precedente sînt bine întemeiate, s-ar putea ca Franța să nu fi pierdut din cauza revoluției nici o singură naștere. Franța este cît se poate de îndreptățită să plîngă pe cei 2.500.000 de oameni pe care poate că i-a pierdut, dar nu și pe urmașii lor, pentru că, dacă acești

an, dar cum acestea sînt singurele nașteri la care se face referință, contradicția este evidentă. Poate dările de seamă viitoare vor rezolva această dificultate și nașterile vor fi mai numeroase în anii următori. Dar înclin să cred, după cum am menționat în text, că proporția nașterilor a crescut cel mai mult înainte de anul IX și probabil în cursul primilor șase, șapte ani ai republicii, cînd oamenii căsătoriți erau scutiți de serviciul militar. Dacă situația celor care se îndeletnicesc cu agricultura a fost îmbunătățită de revoluție, înclin foarte mult să cred că se va constata că atît proporția nașterilor cît și a deceselor au scăzut. Într-o climă atît de minunată cum este a Franței, doar o foarte mare mizerie a claselor de jos ar putea provoca o mortalitate de 1/30 și un coeficient al nașterilor de $1/25^{3/4}$, potrivit calculelor lui Necker. Și, în consecință, bazat pe această presupunere, nașterile din anul IX pot să nu fie inexacte și în viitor nașterile și decesele pot să nu dea o proporție atît de mare față de populație. Contrastul dintre Franța și Anglia în această privință este cu totul uimitor.

Partea din această lucrare care se referă la populație nu dovedește o cunoaștere prea bună a subiectului. Conține o remarcă bizară. Se spune că proporția căsătoriilor față de populație este 1 la 110 și a nașterilor 1 la 25; de unde se trage concluzia că o pătrime din cei născuți ating vîrsta de căsătorie. Dacă această concluzie ar fi justă, Franța ar ajunge curînd să fie depopulată.

Pentru a calcula valoarea vieților, autorul face uz de tabelele lui Buffon care sînt cu totul inexacte, fiind bazate mai ales pe registrele luate din satele din jurul Parisului. Aceste tabele dau probabilitatea de viață la naștere doar 8 ani și ceva, cifră foarte departe de media corectă pentru orașe și sate luate împreună.

Această lucrare conține foarte puține lucruri demne de remarcat peste ceea ce se găsește în Eseul lui Pauchet, pe care l-am citat de multe ori. În general, nu am găsit suficiente justificări pentru a-mi schimba vreuna din presupunerile din acest capitol, deși probabil că ele nu sînt bine fondate. Într-adevăr, adoptînd calculele lui Sir Fr. d'Ivernois cu privire la pierderea efectivă de oameni din timpul revoluției, niciodată nu am considerat că mă sprijin pe fapte. Cititorul își va da seama că le-am luat doar în scopul ilustrării și nu pentru că aș fi presupus că erau adevărate.

[147] Peuchet, *Essai*, p. 28. Este foarte probabil că această creștere a nașterilor nelegitime a făcut ca un număr mai mare de copii decît de obicei să fie părăsiți în acele locuri înspăimîntătoare, *les Hôpitaux des Enfants trouvés*, după cum a remarcat Sir Francis d'Ivernois. Dar probabil că acest obicei crud s-a limitat la anumite districte și că numărul celor părăsiți, în general, nu ar fi putut să dea o proporție prea mare față de suma tuturor nașterilor.

[148] *Tableau des Pertes* etc., c. II, p. 13, 11.

oameni ar fi rămas în țară, un număr proporțional de copii, născuți din alți părinți, care trăiesc acum în Franța nu s-ar fi născut. Dacă, în cea mai bine guvernată țară din Europa ar trebui să jelim copiii care sînt împiedicați să se nască, ar trebui să purtăm totdeauna veșminte de doliu.

Este evident că tendința constantă a nașterilor din toate țările de a completa golurile făcute de decese, din punct de vedere moral nu poate oferi nici cea mai mică umbră de scuză pentru sacrificiul absurd al bărbaților. Răul absolut care se comite în acest caz, durerea, mizeria, dezolarea și întristarea tot mai răspîndită, pe care le îndură locuitorii rămași în viață nu pot fi în nici un fel contrabalansate de considerația că breșa numerică a populației va fi repede reparată. Nu avem nici un alt drept, moral sau politic, decît acela al necesității celei mai urgente, atunci cînd facem schimb, dînd viețile unor ființe în plină vigoare și bucurîndu-se de viață pentru un număr egal de prunci neajutorați.

Trebuie remarcat de asemenea că, deși populația numerică a Franței se poate să nu fi suferit de pe urma revoluției, totuși, dacă pierderile sale au fost cît de cît apropiate de presupunerile făcute, puterea ei militară nu poate să fi rămas neatinsă. În prezent, populația Franței trebuie să fie compusă dintr-o proporție de femei și de copii mult mai mare decît înainte, iar grupul de celibatari apți pentru serviciul militar trebuie să fi scăzut într-un mod izbitor. Se știe, într-adevăr, că așa stă cazul, din dările de seamă ale prefecților care au fost primite pînă acum.

S-a văzut că punctul în care încorporările bărbaților încep să afecteze în mod esențial populația unei țări este acela în care grupul inițial de celibatari este epuizat, iar cererile depășesc surplusul, adică diferența mai mare dintre numărul de bărbați care ating într-un an vîrsta pubertății și numărul necesar pentru a se încheia căsătorii în proporția anuală obișnuită. Probabil că Franța era la oarecare distanță de acest punct la sfîrșitul războiului, dar în situația actuală a populației sale, cu o proporție mărită de femei și copii și o importantă reducere a bărbaților apți pentru militărie, ea nu ar mai putea face uriașele eforturi, pe care le-a făcut într-o anumită perioadă, fără a ataca izvoarele populației sale.

În toate timpurile, în Franța, numărul bărbaților avînd vîrsta pentru serviciul militar a fost mic în raport cu populația, datorită înclinației spre căsătorie [149] și numărul mare de copii. Necker a relevat această situație. El spune că mizeria foarte mare a țărănimii provoacă o mortalitate îngrozitoare a copiilor sub 3 — 4 ani și consecința este că numărul copiilor mici va fi totdeauna într-o proporție prea mare față de numărul adulților. Un milion de oameni, observă el în mod just, nu va reprezenta în acest caz nici aceeași forță militară, nici aceeași forță de muncă pe care le au un număr egal de oameni, într-o țară unde poporul este mai puțin sărac [150].

Elveția, înainte de revoluție, ar fi putut aduce pe cîmpul de luptă sau ar fi putut folosi în munci care necesită forța sau capacitatea adulților, o proporție mult mai mare din populația ei decît ar fi putut Franța în aceeași perioadă [151].

[149] Proporția căsătoriilor față de populația Franței, după Necker, este 1 la 113, tom. I, C. IX, p. 255.

[150] *De l'Administration des Finances*, tom. I, c. IX, p. 263.

[151] După ce am scris acest capitol, am avut ocazia să văd *Analyse des Procès Verbaux des Conseils Généraux de Départements*, care prezintă o relatare foarte deosebită și foarte amănunțită a situației interne din Franța pentru anul VIII. Cu privire la populație, din 69 de departamente ale căror dări de seamă sînt prezentate, în 16 departamente se presupune că populația a crecut, în 42 a scăzut, în 9 este staționară și în 2 se spune că populația activă a descrescut, dar că nu-

Pentru situația populației din Spania, trimit pe cititor la relatările de călătorie foarte prețioase și antrenante ale lui Townsend despre această țară, în care a găsit deseori foarte bine exemplificată legea populației. Aș fi scris despre aceasta un capitol separat, dar m-am temut că voi extinde prea mult

meric rămîne aceeași. Se pare, totuși, că multe dintre aceste rapoarte nu sînt bazate pe o numărătoare efectivă. Dar fără date pozitive, opiniile predominante despre problema populației, împreună cu faptul obligatoriu și general recunoscut al unei simțitoare descreșteri a numărului bărbaților apți pentru serviciul militar, în mod natural ar face lumea să creadă că în general populația trebuie să fi scăzut. Judecînd doar după aparențe, 100 de copii puși în locul a 100 de oameni maturi desigur că nu ar produce aceeași impresie în ce privește populația. De aceea, nu m-ar surprinde dacă, atunci cînd vor fi încheiate numărătorile pentru anul IX, ar reieși că populația în total nu s-a diminuat. În unele dintre rapoarte *l'aisance générale répandue sur le peuple* și *la division des grands propriétés* sînt menționate drept cauze ale creșterii; și aproape pretutindeni *les mariages prématurés* și *les mariages multipliés par la crainte des loix militaires* sînt menționate în mod special.

Cu privire la situația agriculturii, din 78 dări de seamă, 6 sînt de părere că s-a îmbunătățit, 10 că s-a înrăutățit, 70 cer să fie sprijinită în general, 32 se plîng *de la multiplicité des défrichemens*, iar 12 cer *des encouragemens pour les défrichemens*. Una din dările de seamă menționează „*la quantité prodigieuse de terres vagues mise en culture depuis quelque tems, et les travaux multipliés, au delà de ce que peuvent exécuter les bras employés en agriculture*" și alții vorbesc despre „*les défrichemens multipliés, qui ont eu lieu depuis plusieurs années*", care la început au părut că dau rezultate bune, dar s-a observat curînd că ar fi mai profitabil să se cultive mai puțin și să se cultive bine. Multe din dările de seamă menționează ieftinătatea griului și lipsa unei desfaceri suficiente pentru acest articol. Iar în discuția problemei privind împărțirea acelor *biens communaux*, se spune că „le partage en opérant le défrichement de ces biens, a sans doute produit une augmentation réelle de denrées, mais d-un autre côté les vaines patures n'existent plus et les bestiaux sont peut-être diminués". De aceea, luînd totul în considerație, aș înclina să trag concluzia că, deși agricultura țării nu pare să fi fost făcută cu chibzuială astfel ca să obțină un produs net important, totuși producția brută nu a fost deloc micșorată în timpul revoluției; și că încercarea de a cultiva atît de mult pămînt nou a contribuit la a face și mai simțită lipsa de muncitori agricoli. Și, dacă admitem că mijloacele de hrană ale țării nu s-au diminuat în timpul revoluției, prețul ridicat al muncii, care este menționat peste tot, trebuie să fi acționat ca o încurajare deosebit de puternică dată creșterii populației din clasele societății care muncesc.

Pretutindeni sînt plîngeri împotriva impozitului pe terenuri sau *contribution foncière*. Pare într-adevăr că este extrem de apăsător și aplicat foarte inegal. A fost plănuit să reprezinte doar a cincea parte din producția netă. Dar starea în general prea puțin avansată a agriculturii, numărul micilor proprietari și mai ales încercarea de a cultiva o suprafață prea mare față de capitalul folosit au făcut ca impozitul să se ridice deseori la o pătrime, o treime sau chiar la jumătate din produsul net. Cînd proprietatea este atît de mult divizată încît renta și profitul unei ferme trebuie să fie combinate pentru ca o familie să poată trăi, un impozit pe terenuri trebuie inevitabil să stînjenească foarte mult cultura pămîntului; deși nu are un asemenea efect sau efectul este foarte mic cînd fermele sînt mari și date în arendă, așa cum este cazul în mod foarte frecvent în Anglia. Printre greutățile întîmpinate de agricultură, dările de seamă menționează prea marea diviziune a terenurilor ocazionată de noile legi de succesiune. Împărțirea unora dintre marile domenii probabil că ar contribui la ameliorarea agriculturii, dar subdiviziunile de natura celei la care ne-am referit aici desigur că ar avea un efect contrariu și ar duce mai ales la scăderea produsului net, făcînd impozitul pe terenuri insuportabil și neproductiv. Dacă tot pămîntul din Anglia ar fi împărțit în ferme cu o rentă de 20 £ pe an, probabil că am avea o populație mai numeroasă decît acum, dar ca națiune am fi extrem de săraci și cu totul incapabili de a întreține același număr de manufacturi sau de a strînge aceleași impozite ca în prezent. Toate departamentele cer o reducere de „contribution foncière"[5] ca fiind absolut necesară pentru prosperitatea agriculturii.

Despre starea spitalelor și a instituțiilor de caritate, despre răspîndirea cerșitului și a mortalității la copiii părăsiți, se face o descriere jalnică în aproape toate dările de seamă. La început am înclina să presupunem că sărăcia și mizeria s-au agravat mult la clasele de jos ale poporului, în general. Rezultă totuși că spitalele și instituțiile caritabile au pierdut în timpul revoluției aproape toate veniturile. Această retragere bruscă a ajutorului care pentru un mare număr de oameni era singura resursă, împreună cu prăbușirea manufacturilor de la orașe și cu extraordinara creștere a numărului copiilor nelegitimi au putut să producă toate aspectele cumplitei suferințe descrise în rapoarte, fără să se pună în discuție faptul important că în general situația muncitorilor agricoli s-a ameliorat. Această ameliorare a fost determinată incontestabil de prețul ridicat al muncii și de prețul comparativ ieftin al cerealelor. Se știe că muncitorii agricoli și cultivatorii sînt în principal cei ce mențin și reînnoiesc populația efectivă a unei țări. Dacă în Anglia s-ar desființa brusc impozitele pentru ocrotirea săracilor, fără îndoială că ar rezulta cea mai cumplită mizerie în rîndul celor care erau mai înainte întreținuți din ele, dar nu m-aș aștepta ca situația oamenilor care mun-

această parte a lucrării şi că, aproape inevitabil, mă voi repeta prea de multe ori din cauza necesităţii de a trage aceleaşi concluzii în atît de multe şi diferite ţări. Pe lîngă aceasta, nu aş putea spera să adaug mult la ceea ce a fost atît de bine făcut de Townsend.

CAPITOLUL 7

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREŞTERII POPULAŢIEI ÎN FRANŢA

continuare

Nu am crezut că este recomandabil să modifice calculele ipotetice şi presupunerile din capitolul precedent, cu toate că dările de seamă ale prefecţilor pentru anul IX, precum şi nişte dări de seamă publicate ulterior de către guvern în anul 1813 au dat o proporţie a naşterilor mai mică decît aceea pe care am crezut-o probabilă. Întîi, pentru că aceste dări de seamă nu cuprind primii ani ai revoluţiei, cînd încurajările date căsătoriei şi proporţia naşterilor este de aşteptat să fi fost foarte mari. În al doilea rînd, pentru că aceste tabele par să demonstreze pe deplin chiar faptul esenţial, a cărui explicare a făcut obiectul capitolului şi anume, că populaţia Franţei nu a scăzut cu toate pierderile suferite în timpul revoluţiei, deşi s-ar putea să fi fost efectul mai curînd al unei scăderi proporţionale a deceselor decît efectul unei creşteri proporţionale a naşterilor.

cesc să se înrăutăţească sau ca populaţia ţării să sufere din această cauză. Cum proporţia copiilor nelegitimi din Franţa s-a ridicat atît de mult, de la 1/47 din totalul naşterilor la 1/11, este evident că numărul celor abandonaţi în cămine trebuie să fi crescut, ca şi numărul celor morţi acolo. Dar în acelaşi timp, trebuie să fi fost mai mulţi copii nelegitimi crescuţi acasă şi care au scăpat de mortalitatea acelor locuri înspăimîntătoare. Se pare că din cauza fondurilor reduse ale spitalelor nu au putut fi angajate doici şi numeroşi copii au murit de foame. Unele cămine, în sfîrşit, au refuzat în mod îndreptăţit să-i mai primească.

Dările de seamă, în general, nu prezintă un tablou favorabil al situaţiei interne a Franţei, dar fără îndoială că o parte trebuie pusă pe seama naturii acestor dări de seamă. Ele sînt observaţii care explică situaţia diferitelor departamente şi cereri speciale, cu scopul de a obţine asistenţă sau degrevare de la guvern. Este deci de aşteptat că să aibă tendinţa mai degrabă spre latura nefavorabilă. Cînd este vorba de stabilirea unor impozite noi sau de degrevarea celor vechi, oamenii în general se vaită de sărăcie. În privinţa impozitelor, într-adevăr, s-ar părea că guvernul francez trebuie să fie oarecum în încurcătură. Căci a recomandat foarte corect celor din *les Conseils généraux* să nu scrie plîngeri imprecise, ci să menţioneze revendicările exacte şi să propună remedieri exacte şi mai ales să nu recomande desfiinţarea unui impozit fără a sugera altul. Cu toate acestea, am impresia că toate impozitele sînt dezaprobate şi de cele mai multe ori în termeni generali, fără să se propună un înlocuitor.

La contribution foncière, la taxe mobiliaire, les barrières, les droits de douane, toate provoacă plîngeri amare. Singurul înlocuitor pe care l-am remarcat era un impozit pe vînat, care fiind acum aproape dispărut în Franţa, nu este de aşteptat să aducă un venit suficient pentru a egala pe toate celelalte. Lucrarea, în general, este extrem de amănunţită şi deoarece arată dorinţa guvernului de a cunoaşte situaţia fiecărui departament şi de a asculta toate observaţiunile şi propunerile de îmbunătăţire este foarte lăudabilă pentru conducere. A fost publicată acum cîtva timp, dar circulaţia ei a fost curînd oprită şi limitată la ministere, *les conseils généraux* etc. Într-adevăr, documentele sînt, evident, de natură mai curînd internă decît publică şi cu siguranţă nu par să fie destinate să circule în public.

Potrivit dărilor de seamă ale anului IX, proporţiile naşterilor, deceselor şi căsătoriilor, faţă de populaţia totală, sînt după cum urmează:

Naşteri	Decese	Căsătorii
1 din 33	1 din $38^{1/2}$	1 din 157 [152]

Dar acestea sînt de fapt numai proporţiile unui singur an, din care nu se poate trage o concluzie sigură. De asemenea, ele sînt aplicate la o populaţie care depăşeşte cu 3—4 000 000 pe aceea din vechea Franţă, o populaţie care s-ar putea să fi avut totdeauna o proporţie mai mică de naşteri, decese şi căsătorii. Apoi, pare foarte probabil, după unele expuneri din *Analyse des Proces Verbaux*, că registrele nu au fost ţinute cu prea mare grijă. În aceste condiţii, ele nu pot fi considerate ca dovedind ceea ce implică cifrele.

În anul XI, după Statistique Elémentaire de Peuchet, publicată ulterior lucrării sale *Essai*, s-a instituit o cercetare sub conducerea lui Chaptal cu scopul precis de a stabili proporţia medie a naşterilor faţă de populaţie [153]. O astfel de cercetare, atît de curînd după dările de seamă ale anului IX, constituie o dovadă clară că aceste dări de seamă nu au fost considerate exacte de către ministru. Pentru a atinge scopul urmărit, au fost alese din 30 departamente, răspîndite pe toată suprafaţa Franţei, acele comune care păreau să ofere cele mai exacte rezultate. Aceste rezultate pentru anul VIII, IX şi X dau o proporţie a naşterilor de 1 din 28,35, a deceselor de 1 din 30,09 şi a căsătoriilor de 1 din 132,078.

Peuchet a remarcat că proporţia populaţiei faţă de naşteri este aici mult mai mare decît s-a presupus mai înainte, dar, întrucît această calculaţie a fost făcută din numărători efective, crede că ar trebui preferată celorlalte.

Dările de seamă publicate de guvern în 1813 arată că populaţia Franţei vechi este de 28.786.911, cifră care comparată cu 28.000.000, populaţia estimată a anului IX arată o creştere de vreo 800.000 în 11 ani, de la 1802 la 1813.

Pentru căsătorii nu sînt date tabele, iar cele ale naşterilor şi deceselor sînt date numai pentru 50 de departamente.

În aceste 50 de departamente, în cursul a 10 ani, de la 1802 la 1811, numărul total al naşterilor s-a ridicat la 5.478.669 şi al deceselor la 4.696.857, ceea ce, la o populaţie de 16.710.719, indică o proporţie a naşterilor de 1 din $30^1/_2$ şi a deceselor de 1 din $35^1/_2$.

Este natural să presupunem că aceste 50 de departamente au fost alese pentru că arătau creşterea cea mai mare. Ele cuprind într-adevăr aproape întreaga creştere care a avut loc în toate departamentele după numărătoarea din anul IX şi, în consecinţă, populaţia celorlalte departamente trebuie să fi fost aproape staţionară. Apoi, se poate presupune în mod logic că tabelele de căsătorii nu au fost publicate din cauza că au fost considerate nesatisfăcătoare şi pentru că arătau o scădere a căsătoriilor şi o proporţie mărită a naşterilor nelegitime.

Din aceste dări de seamă şi din circumstanţele care le însoţesc, se poate trage concluzia că, oricare ar fi fost proporţia reală a naşterilor înainte de

[152] Vedeţi o notiţă preţioasă a lui P. Prevost, din Geneva, la traducerea pe care a făcut-o acestei lucrări, vol. II, p. 88. P. Prevost crede că există omisiuni în dările de seamă ale naşterilor, morţilor şi căsătoriilor pentru anul IX. Mai departe, el arată că proporţia populaţiei pe leghe pătrată pentru Vechea Franţa ar trebui să fie 1014, nu 1086. Dar dacă există motive pentru a crede că sînt omisiuni în registre şi că populaţia a fost exagerată, proporţiile reale vor fi esenţial diferite de acelea care sînt date aici.

[153] P. 331, Paris, 1805.

revoluție și în cei 5 sau 6 ani următori (perioadă în care au avut loc acele *mariages preaturés* la care se face aluzie în Procès Verbaux și proporțiile nașterilor au fost de 1 din 21, 22 și 23 după cum sînt menționate în Statistique Générale), proporțiile nașterilor, deceselor și căsătoriilor sînt toate acum considerabil mai mici decît s-a presupus înainte[154].

S-a pus întrebarea dacă, acest fapt fiind recunoscut, nu rezultă clar că populația a fost incorect estimată înainte de revoluție și că mai degrabă s-a micșorat decît a crescut după 1792? La această întrebare voi răspunde răspicat : S-a văzut în multe din capitolele precedente că proporțiile nașterilor, deceselor și căsătoriilor sînt extrem de diferite în țări diferite, și este absolut logic să credem că sînt foarte diferite în aceeași țară în perioade diferite și în împrejurări diferite.

Este aproape sigur că schimbări de acest fel s-au produs în Elveția. Se poate considera ca fapt demonstrat un efect similar provenind în Anglia dintr-o îmbunătățire a stării sănătății. Și dacă acordăm încredere celor mai prestigioase lucrări care se pot găsi în legătură cu acest subiect, este foarte greu să punem la îndoială faptul că rata mortalității a scăzut în timpul ultimilor o sută sau două sute de ani, în aproape toate țările Europei. De aceea nu este nimic surprinzător în faptul că populația rămîne la același nivel sau că se produce o creștere categorică a populației, cu o proporție mai mică de nașteri, decese și căsătorii. Așa că, singura întrebare este dacă actualele condiții din Franța par să facă probabilă o asemenea schimbare.

Acum toată lumea este de acord că situația claselor de jos din Franța era foarte mizerabilă înainte de revoluție. Salariile muncitorilor erau cam de 20 sous, adică zece pence, pe zi, într-o vreme cînd în Anglia salariile muncitorilor erau aproape șaptesprezece pence, iar prețul grîului de aceeași calitate nu era diferit în cele două țări. În consecință, Arthur Young spune despre clasele muncitoare ale Franței, chiar la începutul revoluției, că erau „76 la sută mai rău hrăniți, mai rău îmbrăcați și mai rău îngrijiți cînd sînt bolnavi sau sănătoși, decît aceleași clase din Anglia"[155]. Și, deși această declarație este poate cam prea tare și nu se ia destul în considerație diferența reală de prețuri, totuși lucrarea abundă peste tot în observații care arată situația tristă a claselor muncitoare din Franța în acea vreme și indică presiunea foarte puternică a populației împotriva limitelor subzistenței.

Pe de altă parte, este recunoscut de toată lumea că situația țărănimii franceze a fost categoric îmbunătățită datorită revoluției și împărțirii domeniilor naționale. Toți autorii care s-au ocupat de acest subiect menționează creșterea considerabilă a prețului muncii, ocazionată în parte de extinderea culturii și în parte de înrolările în armată. În Statistique Elémentaire a lui Peuchet se afirmă că prețul muncii obișnuite a crescut de la 20 la 30 sous[156], pe cînd prețul alimentelor reiese că a rămas același. Și Birbeck, în lucrarea sa recentă *Agricultural Tour in France*[157], spune că prețul muncii fără pensiune este 20 *pence* pe zi și că alimentele de tot felul sînt tot atît de ieftine ca în Anglia. Aceasta ar asigura muncitorului francez aceeași subzistență

[154] În anul 1792 s-a votat o lege extraordinar de favorabilă pentru căsătoriile timpurii. Aceasta a fost abrogată în anul XI și înlocuită cu o lege care punea obstacole mari în calea căsătoriei, după Peuchet (p. 234). Aceste două legi vor ajuta pentru a explica proporția mică a nașterilor și căsătoriilor în cei 10 ani anteriori anului 1813, în concordanță cu posibilitatea unei proporții mari în primii 6 sau 7 ani după începerea revoluției.

[155] Young, *Travels in France*, vol. I, p. 437.

[156] Ibidem, p. 391.

[157] Ibidem, p. 13.

pe care ar avea-o un muncitor englez cu trei șilingi și patru pence pe zi. Dar salariile pentru munca zilieră obișnuită nu au atins niciodată în Anglia trei șilingi și patru pence.

Admițînd că ar fi unele erori în aceste afirmații, ele sînt totuși mai mult decît suficiente pentru a dovedi o îmbunătățire foarte vizibilă a situației claselor de jos din Franța. Dar este o imposibilitate fizică aproape, ca o asemenea atenuare a mizeriei să se producă fără o reducere a ratei mortalității. Și dacă această reducere a ratei mortalității nu a fost însoțită de o creștere rapidă a populației, trebuie să fi fost însoțită în mod obligatoriu de o proporție mai mică a nașterilor. În intervalul dintre 1802 și 1813, populația pare să fi crescut, dar foarte încet. În consecință, o proporție mai mică de nașteri, decese și căsătorii sau o aplicare mai generală a abținerii prudente este exact ceea ce ne-am fi așteptat în aceste împrejurări. Poate că nu există o afirmație mai incontestabilă ca aceasta, că în două țări în care se presupune că rata de creștere, clima și starea orașelor și manufacturilor sînt aproape la fel, aceea în care presiunea sărăciei este mai mare va avea cea mai mare proporție de nașteri, decese și căsătorii.

Nu rezultă deci cîtuși de puțin, așa cum s-a presupus, că deoarece după 1802 proporția nașterilor în Franța a fost de 1 la 30, Necker ar fi trebuit să utilizeze coeficientul 30, în loc de 25 $^{3/4}$. Dacă cele scrise despre situația claselor muncitoare din Franța înainte și după revoluție sînt adevărate într-o măsură oarecare, cum mersul populației în ambele perioade pare să fi fost aproape același, actuala proporție a nașterilor nu ar fi putut să se aplice în perioada cînd a scris Necker. Totodată, este posibil ca el să fi luat un coeficient prea mic. Este foarte greu de crezut, dat fiind circumstanțele, că populația Franței ar fi crescut în intervalul dintre 1785 și 1802 atît de mult, adică de la $25^1/_2$ milioane la 28. Dar dacă presupunem că multiplicatorul ar fi fost în vremea aceea 27 în loc de $25^{3/4}$, înseamnă că am mers atît de departe cît este posibil în mod rațional. Și totuși, aceasta ar implica o creștere de aproape 2.000.000 de la 1785 la 1813, o creștere cu o rată mult inferioară celei care avut loc în Anglia, dar totuși destul de amplă pentru a arăta forța legii populației și ușurința cu care această lege doboară obstacolele aparent cele mai puternice.

Cu privire la problema creșterii nașterilor în primii 6 sau 7 ani după începerea revoluției, după toate probabilitățile nu va fi niciodată stabilită.

Este foarte greu de presupus că în acele vremuri tulburi registrele de nașteri, căsătorii și decese puteau să fie ținute cu regularitate și cum nu au fost strînse în anul IX, nu există nici o șansă ca ele să prezinte date corecte într-o perioadă ulterioară.

1825

După ultima ediție a acestei lucrări au mai apărut amănunte cu privire la populația Franței.

Începînd cu 1817, au fost făcute dări de seamă regulate asupra nașterilor, deceselor și căsătoriilor din fiecare an, pe tot teritoriul cuprins în granițele Franței, așa cum au fost stabilite în 1814 și 1815, iar în 1820 s-a făcut un recensămînt al populației.

În *Annuaire* publicat de *Bureau des Longitudes* pentru anul 1825 cifrele nașterilor, deceselor și căsătoriilor sînt date pentru o perioadă de 6 ani sfîr-

şind cu 1822. Sumele lor sînt următoarele :

Naşteri	Decese	Căsătorii	Excedent de naşteri faţă de decese
5.747.249	4.589.089	1.313.502	1.158.160

Media anuală :

Naşteri	Decese	Căsătorii	Media excedentului de naşteri
957.875	764.848	218.917	193.027

Potrivit unei numărători făcute în fiecare departament, în 1820 populaţia era de 30.451.187 locuitori.

Din aceste cifre rezultă că proporţia naşterilor anuale faţă de populaţia totală este de 1 la 31,79 sau aproape 1/32, mortalitatea anuală 1 la 39,81 sau aproape 1/40. Proporţia căsătoriilor anuale faţă de populaţie este de 1 la 139, proporţia naşterilor faţă de decese 125,23 la 100 sau aproape 5 la 4, iar proporţia căsătoriilor faţă de naşteri 1 la 4,37. Proporţia naşterilor nelegitime faţă de cele legitime este 1 la 14,6, proporţia naşterilor masculine faţă de cele feminine 16 la 15, iar proporţia excedentului anual de naşteri peste decese faţă de întreaga populaţie, dacă dările de seamă sînt exacte, determină rata de creştere de 1 la 157.

În ce măsură sînt exacte dările de seamă de naşteri, decese şi căsători în perioada de 6 ani sfîrşind cu 1822, este imposibil de spus. Există în ele o regularitate care are un aspect favorabil. Totuşi, ştim prea bine că, deşi au acelaşi aspect de regularitate, există omisiuni mari la înregistrarea naşterilor şi deceselor în registrele din Anglia. Dovada este făcută imediat de faptul că excedentul de naşteri peste decese, în intervalul dintre două numărători rămîne considerabil în urma creşterii populaţiei care rezultă din aceste numărători. În Franţa, numărătorile din ultimii 25 ani nu au fost la fel de regulate şi nu inspiră aceeaşi încredere ca numărătorile din Anglia. Cea din 1813, menţionată mai înainte, poate totuşi să fie comparată cu aceea din 1820 şi dacă amîndouă sînt în aceeaşi măsură aproape de adevăr, va rezulta că populaţia Franţei în cei 7 ani de la 1813 la 1820 trebuie să fi crescut cu mult mai repede decît în perioada de 6 ani sfîrşind cu 1822, aşa cum se determină din excedentul de naşteri peste decese. Totalul acestui excedent în timpul acestor 6 ani, după cum s-a arătat mai sus, a fost de 1.158.160, cu o medie anuală de 193.027, care comparată cu populaţia medie sau populaţia anului 1820, rezultă cu creşterea unui an, va da o proporţie a creşterii anuale faţă de populaţie de 1 la aproximativ 156. Această proporţie a excedentului anual de naşteri peste decese, faţă de populaţie va da, potrivit Tabelului II la sfîrşitul cap. 11, Cartea II, o rată de creştere care ar dubla populaţia cam în 108 ani.

Pe de altă parte, cum populaţia Franţei Vechi în 1813 a fost de 28.786.911 şi în 1820 de 30.451.187, diferenţa sau creşterea populaţiei în cei 7 ani fiind 1.664.276, creşterea medie anuală va fi de 237.753, în loc de 193.026. Această creştere anuală mai mare, comparată cu populaţia medie a celor 7 ani va fi de 1 la 124, în loc de 1 la 156 şi rata creşterii va fi atît de mare încît ar dubla populaţia cam în 86 ani în loc de 108, ceea ce arată probabilitatea unor omisiuni considerabile în dările de seamă ale naşterilor şi deceselor din cei 6 ani care sfîrşesc cu 1822.

Dacă cele două recensăminte pot fi considerate aproape de adevăr în aceeaşi măsură, cum nu există nici un motiv pentru a presupune că s-ar fi întîmplat o schimbare mare în proporţia naşterilor în cei trei ani dinaintea

lui 1817, rezultă că registrele franceze au nevoie de același fel de corectare ca și ale noastre, deși nu în aceeași măsură. Într-un capitol următor, am presupus că listele nașterilor pentru Anglia și Wales sînt deficiente cu 1/6 și ale deceselor cu 1/12. Această corectare, aplicată la dările de seamă franceze ar depăși ceea ce este necesar pentru a explica creșterea dintre 1813 și 1820. Dar dacă presupunem că la nașteri omisiunile ar fi de 1/10 și la decese de 1/20, proporția nașterilor față de populație ar fi atunci 1/29,1, iar proporția deceselor 1/38,1. Aceste proporții vor face ca excedentul anual al nașterilor peste decese, comparat cu populația, să fie 1 la 123 și ceva. După ce ținem seama într-o mică măsură și de decesele din străinătate, această creștere va da aceeași perioadă de dublare sau aceeași rată de creștere ca aceea care s-a produs în Franța între 1813 și 1820, cînd am presupus că ambele recensăminte sînt aproape de adevăr în aceeași măsură.

Este de remarcat că dacă se ține seama, așa cum s-a arătat mai sus, de omisiunile din registrele de nașteri și decese, rezultă că proporția deceselor este mai mică decît în oricare din registrele adunate mai înainte. Proporția nașterilor este de asemenea mai mică decît înainte de revoluție și decît în dările de seamă a 30 departamente din anii VIII, IX, și X, menționate mai înainte. Pe de altă parte, sîntem îndreptățiți să credem că au fost omisiuni importante în dările de seamă generale pentru anul IX și că omisiunile din dările de seamă din 1813 ale celor 50 departamente nu au fost mai puține decît în registrele de mai tîrziu. Pentru aceste motive se poate presupune în mod just că proporția nașterilor s-a diminuat, cu toate că rata cu care a crescut populația în anii din urmă s-a mărit. Această rată mărită pare să fie consecința unei mortalități diminuate, cauzată de situația îmbunătățită a claselor muncitoare după revoluție, la care s-a adăugat probabil introducerea vaccinării. Se dovedește astfel că o accelerare a ratei creșterii este absolut compatibilă cu o diminuare a proporției nașterilor și că o astfel de diminuare este posibil să se producă în condițiile unei mortalități diminuate, indiferent din ce cauză.

Ca o dovadă neobișnuită și izbitoare a erorii în care am cădea dacă am estima populația țărilor din diferite perioade după creșterea nașterilor, s-ar putea scoate în evidență că, după cum spune Necker, media anuală a nașterilor din Franța, calculată pentru o perioadă de 6 ani sfîrșind cu 1780, era 958.586. Nașterile pentru același număr de ani terminînd cu 1822 erau, după cum s-a spus mai sus, 957.875. Dacă am estima după nașteri, ar rezulta că în 42 ani populația mai curînd s-a diminuat decît a crescut, în timp ce, după recensăminte, avem toate motivele să credem că populația a crescut cu aproape 4.000.000 în acea perioadă.

CAPITOLUL 8

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREȘTERII POPULAȚIEI ÎN ANGLIA

Este de ajuns să aruncăm o privire fugitivă asupra societății acestei țări pentru a ne convinge că obstacolul preventiv împotriva creșterii populației acționează cu multă forță în toate clasele societății. Celor din clasele mai

înalte, care locuiesc în special în orașe, deseori le lipsește înclinația spre căsătorie din cauza ușurinței cu care își pot permite să aibă relații ilicite cu sexul opus. Iar alții ezită să se căsătorească gîndindu-se la cheltuielile pe care trebuie să le reducă și la plăcerile de care vor trebui să se lipsească, în cazul cînd ar avea o familie. Cînd averea este mare, desigur că aceste considerente sînt fără importanță, dar pe măsură ce mergem mai jos, prudența trebuie să țină seama de motive mai serioase.

Un om cu o educație liberală, cu un venit strict suficient pentru a-i permite să trăiască într-o societate înaltă, știe cu certitudine că dacă se căsătorește și are copii, va fi obligat să renunțe la toate relațiile sociale de pînă atunci. Femeia pe care și-ar alege-o, desigur, un om cu educație are aceeași creștere, aceleași obiceiuri și aceleași sentimente ca și el. Este obișnuită să aibă relații într-o societate total diferită de aceea la care trebuie să coboare prin căsătorie. Poate un om să-și îngăduie să aducă femeia iubită într-o situație atît de nepotrivită probabil, cu obișnuințele și înclinațiile ei? Coborîrea a două, trei trepte pe scara societății, mai ales la această cotitură unde se termină educația și începe ignoranța, va fi considerată de toți oamenii un rău real, nu unul ipotetic. Pentru ca relațiile sociale să fie plăcute, trebuie să fie libere, de la egal la egal și reciproce, într-o societate unde fiecare dă și primește, nu relații de felul celor dintre subaltern și patronul său, dintre săraci și bogați.

Aceste considerente desigur că împiedică pe mulți din cei aflați în această poziție socială să dea curs înclinației pentru un atașament timpuriu. Alții, sub influența unei pasiuni puternice sau lipsiți de discernămînt, nu țin seamă de aceste considerente. Și ar fi într-adevăr dureros dacă satisfacerea unei pasiuni atît de încîntătoare cum este dragostea virtuoasă, uneori nu ar compensa cu prisosință toate relele care o pîndesc. Dar mă tem că trebuie să fie bine cunoscut că urmările mult mai obișnuite ale unor asemenea căsătorii sînt de natură să justifice, mai curînd decît să dezmintă, presimțirile celor prudenți.

Fiii de comercianți și de fermieri sînt îndemnați de părinții lor să nu se căsătorească și în general găsesc că este necesar să respecte acest sfat pînă cînd se stabilesc într-o afacere sau pe o fermă, care le dă posibilitatea să întrețină o familie. Aceste eventualități pot să nu apară decît cînd sînt înaintați în vîrstă. Numărul mic de ferme este o cauză de nemulțumire generală, iar concurența în toate felurile de afaceri este atît de mare încît nu este posibil să izbutească toți. Printre funcționarii din birouri și concurenții pentru tot felul de ocupații în comerț și profesiuni, probabil că obstacolul preventiv împotriva creșterii populației este mult mai răspîndit decît în oricare alt sector al societății.

Muncitorul care cîștigă 18 pence sau 2 șilingi pe zi și trăiește îndestulat ca holtei va ezita puțin înainte de a împărți în patru sau cinci acest venit modest, care pare să fie suficient doar pentru unul singur. Poate că ar fi de acord să se supună la un trai mai aspru și la o muncă mai grea pentru a putea trăi cu femeia pe care o iubește. Dar el trebuie să fie conștient că dacă ar avea copii numeroși și l-ar lovi o nenorocire oarecare, nici cea mai mare austeritate și nici cel mai mare efort posibil al puterii sale de muncă nu l-ar feri de sentimentul sfîșietor de a-și vedea copiii murind de foame sau acela de a fi obligat să ceară ajutor de la parohie pentru întreținerea lor. Dragostea de independență este un sentiment pe care nimeni nu ar dori să-l vadă dispărînd, deși trebuie să mărturisim că în Anglia, legile pentru ocrotirea săracilor constituie cel mai chibzuit dintre sisteme pentru slăbirea treptată a acestui sentiment și pînă la urmă probabil că îl vor distruge complet.

Servitorii care trăiesc în familiile celor bogaţi au reţineri şi mai puternice de înfrînt cînd se încumetă să se căsătorească. Ei au toate cele necesare şi chiar confort, aproape tot atît de mare belşug ca stăpînii lor. Munca lor este uşoară şi hrana îmbelşugată, în comparaţie cu munca şi hrana clasei muncitoare. Sentimentul lor de dependenţă este atenuat de posibilitatea pe care o au de a schimba stăpînii dacă se simt jigniţi. Avînd astfel o poziţie confortabilă în prezent, care sînt perspectivele lor dacă se căsătoresc? Fără cunoştinţe sau capital, fie pentru afaceri fie pentru agricultură, neobişnuiţi şi de aceea incapabili să-şi cîştige întreţinerea prin muncă zilnică, singurul lor refugiu pare să fie acela de a ţine o cîrciumă mizeră, care desigur nu le oferă o perspectivă tocmai surîzătoare pentru anii bătrîneţii. De aceea, cei mai mulţi dintre ei, împiedicaţi de această perspectivă prea puţin atrăgătoare a situaţiei lor viitoare, se mulţumesc să rămînă necăsătoriţi acolo unde se află.

Dacă această schiţă a stării societăţii din Anglia este veridică, trebuie să recunoaştem că obstacolul preventiv acţionează cu o forţă considerabilă în toate clasele societăţii. Această observaţie este confirmată şi de extrasele din registrele ţinute ca urmare a Legii populaţiei [158] votată în 1800.

Din aceste extrase rezultă că în Anglia şi Wales căsătoriile anuale sînt, faţă de populaţia totală de 1 la $123^{1/5}$ [159], o proporţie a căsătoriilor mai mică decît în oricare din ţările examinate, exceptînd Norvegia şi Elveţia.

Dr. Short a estimat că în prima parte a secolului trecut proporţia aceasta era de 1 la 115 [160]. Probabil că această estimaţie era atunci corectă şi că actuala diminuare a proporţiei căsătoriilor, în ciuda unei creşteri a populaţiei mai rapide ca înainte, datorită unui progres mai rapid al comerţului şi agriculturii este, în parte, o cauză şi în parte o consecinţă a mortalităţii scăzute, observate în anii din urmă.

Se presupune că dările de seamă privind căsătoriile, întocmite ca urmare a legii amintite, ar putea fi bănuite de inexactitate mai puţin decît celelalte secţiuni ale registrelor.

Dr. Short, în lucrarea sa *New Observations on Town and Country Bills of Mortality*, spune că „va încheia cu remarca unui eminent magistrat al acestei naţiuni, după care, creşterea şi înmulţirea omenirii sînt limitate mai mult de prudenţa cu care oamenii se decid să se căsătorească, din cauza perspectivei necazurilor şi cheltuielilor pentru întreţinerea unei familii decît de ceva în natura speciei". Şi, în conformitate cu această idee, Dr. Short propune să se pună impozite şi amenzi mari asupra celibatarilor, din care să fie întreţinuţi săracii căsătoriţi [161].

Remarca eminentului magistrat este perfect justă în ce priveşte copiii care nu sînt aduşi pe lume, dar concluzia că oamenii necăsătoriţi ar trebui

[158] Acest capitol a fost scris în 1802, chiar după prima numărătoare a populaţiei, ale cărei rezultate au fost publicate în 1802.

[159] *Observ. on the Results of the Population Act*. p. 11, publicate în 1801. Rezultatele acestui Population Act au scos în sfîrşit problema populaţiei din obscuritatea în care fusese învăluită atît de multă vreme şi au adus statisticii anului cîteva date foarte preţioase. În acelaşi timp, trebuie să mărturisească că ele nu sînt atît de complete încît să excludă în întregime raţionamentele şi presupunerile privind concluziile care trebuie trase. Sperăm sincer că această chestiune nu va fi părăsită după prezentul efort. Acum, cînd prima dificultate este înlăturată, s-ar putea ca o numărătoare la fiecare zece ani să devină uşoară şi obişnuită, iar registrele de naşteri, decese şi căsătorii să fie cerute în fiecare an sau cel puţin la 5 ani. Sînt convins că din asemenea registre, se pot trage concluzii cu privire la situaţia internă a ţării, mult mai multe decît ne-am obişnuit să credem pînă acum.

[160] *New Observ. on Bills of Mortality*, p. 236, 8 vo, 1750.

[161] Ibidem, p. 247.

pedepsiţi nu pare să fie la fel de justă. Într-adevăr, forţa prolifică a naturii în această ţară este foarte departe de a-şi desfăşura din plin acţiunea. Şi totuşi, cînd ne gîndim la preţul muncii, insuficient pentru a întreţine o familie numeroasă, la mărimea mortalităţii care se trage direct sau indirect din sărăcie şi la numărul mare de copii, care sînt prematur seceraţi de moarte în marile noastre oraşe, în manufacturile şi în casele noastre de muncă, vom fi obligaţi să recunoaştem că, dacă numărul naşterilor anuale nu ar fi foarte mult micşorat de această mortalitate prematură, fondurile pentru întreţinerea muncii ar trebui să crească mult mai repede decît au crescut vreodată pînă acum în această ţară, pentru ca să se procure de lucru şi hrană pentru plusul de copii care, în acest caz, ar trăi şi ar deveni adulţi.

În consecinţă, cei ce trăiesc necăsătoriţi sau se căsătoresc tîrziu, prin această purtare nu contribuie deloc la diminuarea populaţiei efective, ci numai la micşorarea proporţiei mortalităţii premature care altfel ar fi excesivă. Ca urmare, din acest punct de vedere, nu par să merite o dezaprobare aspră sau o pedeapsă.

Se presupune, din motive bine întemeiate, că listele de naşteri şi decese sînt incomplete şi de aceea va fi greu de estimat, cu o oarecare exactitate, proporţia pe care o au faţă de populaţia totală.

Dacă împărţim populaţia existentă din Anglia şi Wales la media deceselor pe cinci ani încheiaţi cu 1800, va rezulta că mortalitatea a fost doar 1 din 49 [162]. Dar este o proporţie atît de extraordinar de mică, ţinînd seama de numărul oraşelor noastre mari şi de manufacturi, încît nu poate să fie considerată că ar corespunde adevărului.

Oricare ar fi proporţia orăşenilor faţă de locuitorii de la ţară, partea din sud a acestei insule, cu siguranţă că intră în categoria ţărilor unde această proporţie este mai mare de 1 la 3. Într-adevăr sînt motive serioase pentru a crede că este mai mare de 1 la 2. Potrivit regulii stabilite de Crome, mortalitatea ar trebui în consecinţă să fie peste 1 din 30 [163], iar după Süssmilch, de peste 1 din 33 [164]. În *Observations on the Results of the Population Act* [165] sînt scoase în evidenţă multe cauze probabile ale omisiunilor din înregistrările deceselor, dar nu se dă nici un calcul cu privire la suma acestor omisiuni şi eu nu am nici un fel de date pentru a propune un astfel de calcul. De aceea, vreau să remarc doar că dacă presupunem că totalul acestor omisiuni şi inexactităţi ar fi atît de mare încît ar face ca în prezent mortalitatea anuală să fie 1 din 40, ar însemna că am presupus cea mai mică proporţie posibilă a deceselor, ţinînd seama de condiţiile acestei ţări. Dacă ar fi reală, ar indica o uluitoare superioritate faţă de toate celelalte ţări, ca o consecinţă fie a obiceiurilor de prudenţă şi curăţenie ale poporului, fie a aşezării geografice favorabile [166]. Într-adevăr, pare să fie aproape fapt constatat că ambele cauze, care tind să diminueze mortalitatea, acţionează cu multă

[162] Populaţia este luată ca 9.168.000 şi decesele anuale 186.000 (*Obs. on the Results of Pop. Act*, p. 6 şi 9).

[163] *Ueber die Bevölkerung der Europäischen Staaten*, p. 127.

[164] Süssmilch, *Göttliche Ordnung*, vol. III, p. 60.

[165] Ibidem, p. 6.

[166] Nu este deloc surprinzător ca populaţia noastră să fi fost mai înainte subestimată, cel puţin de persoanele care încercau să o estimeze după proporţia naşterilor sau deceselor. Pînă la recentul „Population Act'' nimeni nu şi-ar fi putut închipui că se va constata că cifrele efective ale deceselor anuale, care în mod firesc era de aşteptat să fie tot atît de exacte în această ţară ca în altele, reprezintă mai puţin de a 49-a parte din populaţie. Dacă cifrele efective pentru Franţa, chiar vechi cum sînt cele din cei 10 ani sfîrşind cu 1780, ar fi fost înmulţite cu 49, ar fi rezultat că în acea vreme avea o populaţie de peste 40 milioane. Media deceselor anuale era 818.491. (Necker, de *l'Administration des Finances*, tom. I, c. IX, p. 255, 12 mo., 1785).

forţă în această ţară. Proporţia mică de căsătorii menţionată mai înainte arată că purtările prudente, extraordinar de prielnice fericirii, sînt foarte răspîndite, cu tot efectul contrar al legilor pentru ocrotirea săracilor. Apoi, rezultă din evidenţe foarte corecte că majoritatea oamenilor din parohiile noastre de la ţară sînt foarte sănătoşi. Dr. Price citează un raport al Drului Percival, cu date strînse de la preoţii diferitelor parohii şi luate din numărători efective, potrivit căruia, în unele sate mor anual doar a 45-a, a 50-a, a 60-a, a 66-a şi chiar a 75-a parte. În multe din aceste parohii naşterile reprezintă, faţă de decese, peste 2 la 1 şi într-o singură parohie peste 3 la 1 [167]. Acestea totuşi sînt cazuri speciale şi nu pot fi aplicate în toate ţinuturile agricole ale ţării. În unele aşezări de cîmpie şi mai ales în cele de lîngă mlaştini, găsim proporţii foarte diferite, şi în cîteva parohii decesele depăşesc naşterile. În cele 34 de parohii de la ţară, din ale căror registre a strîns date Dr. Short, alegîndu-le dinadins din aşezări foarte variate, mortalitatea medie era de 1 din 37 [168]. Desigur că aceasta este cu mult peste mortalitatea actuală a parohiilor noastre agricole în general. Perioada pe care a luat-o Dr. Short pentru a calcula media includea cîţiva ani cu epidemii mari, care s-ar putea să fi făcut ravagii mai mari ca de obicei. Dar anii cu epidemii trebuie totdeauna incluşi în calcul, altfel vom face greşeli mari. În 1056 sate din Brandenburg, pe care le-a studiat Süssmilch, mortalitatea pentru şase ani buni a fost 1 din 43, pentru 10 ani amestecaţi cam 1 din 1 $38^1/_2$ [169]. În satele din Anglia, pe care le menţionează F. M. Eden, mortalitatea pare să fie cam 1 din 47 sau 48 [170], iar în ultimele dări de seamă, întocmite ca urmare la Population Act, mortalitatea pare să fie şi mai scăzută. Combinînd aceste observaţii, dacă luăm 1 din 46 sau 1 din 48 ca mortalitatea medie a ţinuturilor agricole ale ţării, incluzînd şi anii cu epidemii, aceasta va fi cea mai scăzută mortalitate pe care o putem estima cu o oarecare probabilitate. Dar această proporţie în mod sigur se va ridica la 1 din 40, dacă o luăm împreună cu mortalitatea oraşelor şi a acelei părţi a populaţiei cu ocupaţii în manufacturi, spre a obţine media pentru întregul regat.

Mortalitatea din Londra, care cuprinde o parte atît de însemnată din locuitorii acestei ţări, era, după Dr. Price, pe vremea cînd a făcut el calculele, 1 din $20^3/_4$, în Norwich 1 din 24, în Northampton 1 din $26^1/_2$, în Newbury 1 din $27^1/_2$ [171], în Manchester 1 din 28, în Liverpool 1 din $27^1/_2$ [172] etc. Dr. Price spune că numărul deceselor anuale în oraşe rareori coboară la 1 din 28, exceptînd cazul cînd se produce o creştere rapidă a populaţiei datorită unei afluenţe de oameni avînd vîrsta la care mortalitatea este cea mai mică, aşa cum se întîmplă la Manchester şi Liverpool [173] sau în alte oraşe foarte prospere, care au manufacturi. Acest autor crede că, în general, mortalitatea în marile oraşe poate fi de la 1 din 19 [174] la 1 din 22 sau 23, în oraşele mijlocii de la 1 din 24 la 1 din 28 şi în sate de la 1 din 40 la 1 din 50 [175].

167 Price, *Observ. on Revers*, Paym, vol. II, note, p. 10. First-*Additional Essay*, 4th edit. În anumite parohii s-ar putea avea mai multă încredere în comunicările particulare decît în dările de seamă publice; pentru că, în general, se apelează la acei clerici care sînt într-o oarecare măsură interesaţi de această problemă şi desigur că îşi dau osteneala să fie exacţi.
168 *New Observations on Bills of Mortality*, tabel IX, p. 135.
169 *Göttliche Ordnung*, vol. I, c. II, s, XXI, p. 74.
170 *Estimate of the Number of Inhabitants in Great Britain.*
171 Price, *Observ. on Revers*, Paym. vol. I, note, p. 272.
172 Ibidem, Paym, vol. II, First additional Essay, note, p. 4.
173 Ibidem.
174 Mortalitatea la Stockholm era, după Wargentin, 1 din 19.
175 *Observ. on Revers*, Paym, vol. II. *First additional Essay*, p. 4.

S-ar putea obiecta împotriva acestor afirmații că Dr. Price are tendința de a exagera starea proastă a sănătății în orașe, dar obiecția pare să aibă însemnătate numai în ce privește Londra. Comunicările despre alte orașe sînt luate din documente pe care nu puteau să le influențeze părerile sale personale[176]. Trebuie să remarcăm, totuși, că sînt motive serioase pentru a crede că nu numai Londra, dar și celelalte orașe din Anglia și probabil și satele aveau pe vremea acestor calcule o stare a sănătății mai puțin bună decît în prezent. Dr. William Heberden spune că registrele celor zece ani de la 1759 la 1768[177], din care a calculat Dr. Price probabilitățile de viață din Londra, indică o stare a sănătății mult mai proastă decît registrele ultimilor ani. Și dările de seamă întocmite ca urmare a Actului Populației, chiar dacă ținem seama de numeroasele omisiuni în lista deceselor, arată în toate orașele din provincie și la sate o stare a sănătății mult mai bună decît înainte. În același timp, sînt convins că 1 din 31, proporția mortalității pentru Londra menționată în *Observation on the Results of the Population Act*[178] este mai mică decît în realitate. Probabil că 5000 nu este o cifră suficientă pentru a completa omisiunile din lista deceselor, și nu s-a dat destulă atenție numărului celor plecați la război sau pentru comerț. Cînd se face estimarea mortalității proporționale, ar trebui să se ia în considerație doar populația permanentă.

Se pare că în marile orașe și chiar în cele mijlocii există ceva deosebit de nefavorabil pentru vîrstele foarte fragede. Clasele societății pe care le afectează cel mai mult par să indice că această mortalitate este provocată mai curînd de aerul închis și urît mirositor, despre care se poate presupune că este nafavorabil pentru plămînii plăpînzi ai copiilor, și de spațiul restrîns în care sînt nevoiți să trăiască, decît de luxul și desfrîul de care sînt acuzate, pe bună dreptate, orașele. Părinții, avînd cea mai bună constituție fizică și trăind viața cea mai normală și mai liniștită, constată foarte rar despre copiii lor că se bucură la oraș de aceeași sănătate ca la țară.

La Londra, potrivit unor calcule anterioare, jumătate din copii mureau înainte de 3 ani, în Viena și Stockholm înainte de 2 ani, în Manchester înainte de 5 ani, în Norwich înainte de 5 ani, în Northampton înainte de 10 ani[179]. La sate, dimpotrivă, jumătate din copii trăiesc pînă la 30, 35, 40, 46 de ani și mai mult. În parohia Ackworth, în Yorkshire, rezultă dintr-o evidență foarte exactă ținută de Dr. Lee, care a notat vîrstele tuturor celor care au murit acolo într-o perioadă de 20 ani, că jumătate din locuitori ating vîrsta de 46 de ani[180]. Fără îndoială că dacă s-ar fi ținut o astfel de evidență în unele din parohiile menționate mai înainte, în care mortalitatea este mică și anume 1 din 60, 1 din 66 și chiar 1 din 75, s-ar fi găsit că jumătate din cei născuți au atins vîrsta de 50 sau 55 de ani.

Deoarece calculele privind vîrsta pe care o ating la oraș jumătate din cei născuți depind mai mult de nașterile și decesele trecute în registre, decît de estimații ale numărului locuitorilor, ele sînt din această cauză mai puțin

[176] Estimația populației sau a mortalității Londrei, înainte de ultimul recensămînt, totdeauna a depins mult de conjecturi și opinii, din cauza marilor omisiuni din registre, situație recunoscută. Dar în alte orașe arătate aci, situația era alta. Dr. Price, referindu-se la o diminuare a populației, subiect asupra căruia se pare că a făcut o mare eroare, spune foarte sincer că s-ar putea ca el să fi fost influențat, fără a băga de seamă, să susțină o părere formulată cîndva.

[177] *Increase and Decrease of Diseases*, p. 32 4-to, 1801.

[178] Ibidem, p. 13.

[179] Price, *Observ. on Revers.* Paym, vol. I, p. 264—266, 4th edit.

[180] Ibidem, Paym, vol. I, p. 268.

nesigure decît calculele cu privire la numărul proporțional al deceselor anuale dintr-un loc oarecare.

Este evident că pentru a completa golul provocat de această mortalitate în orașe și pentru a satisface mai departe toate cererile de populație, este necesar ca orașele să primească fără întrerupere noi locuitori de la țară. Această completare rezultă în fapt că vine totdeauna din excedentul de nașteri de la țară. Chiar în acele orașe unde nașterile depășesc decesele, acest excedent este efectul căsătoriilor cu persoane care nu sînt născute în acel loc. Într-un timp cînd orașele din provincie creșteau mult mai puțin repede decît în prezent, Dr. Short a calculat că 9/19 din cei căsătoriți erau veniți din altă parte [181]. Din 1618 bărbați căsătoriți și 1618 femei căsătorite, cercetați la spitalul Westminster, numai 329 bărbați și 495 femei erau născuți la Londra [182].

Dr. Price presupune că Londra cu parohiile sale învecinate, unde decesele depășesc nașterile, are nevoie de o completare anuală de 10.000 persoane. Graunt, în vremea lui, a estimat completarea numai pentru Londra la 6000 persoane [183] și mai departe notează că oricît de mare ar fi mortalitatea orașului din pricina ciumei sau a oricărei alte cauze de distrugere, acest oraș își înlocuiește totdeauna în întregime pierderile în doi ani [184].

De aceea, cum tot acest necesar de oameni este acoperit de la țară, este evident că am face o greșeală foarte mare dacă am estima proporția nașterilor față de decese pentru întregul regat după proporția constatată în parohiile de la țară, din care trebuie să plece atît de mulți locuitori.

Totuși nu este nevoie să împărtășim teama Dr-ului Price că provincia va fi depopulată din cauza acestor emigrări, cel puțin atîta timp cît fondurile pentru plata muncitorilor agricoli rămîn neatinse. Proporția nașterilor, ca și proporția căsătoriilor, dovedește clar că, în pofida creșterii orașelor și manufacturilor, cererea de oameni nu este, pentru sate, o sarcină prea grea.

Dacă împărțim populația actuală din Anglia și Wales la numărul mediu al botezurilor din ultimii cinci ani [185], va rezulta că față de populație botezurile sînt de 1 la aproape 36 [186], dar se presupune în mod just că sînt omisiuni mari la înregistrarea botezurilor.

Dr. Short a estimat că proporția nașterilor față de populația Angliei este de 1 la 28 [187]. În darea de seamă agricolă a comitatului Suffolk, s-a calculat o proporție a nașterilor față de populație de 1 la 30. Pentru întregul Suffolk, după ultimele dări de seamă, această proporție este foarte aproape de 1 la 33 [188]. După un calcul exact, făcut după numărători efective în 13 sate, prezentat de F. M. Eden, proporția nașterilor față de populație era de 1 la 33, iar după un alt calcul, al aceluiași autor, făcut pentru orașe și parohii cu manufacturi, 1 la $27^3/_4$ [189]. Îmbinînd toate aceste circumstanțe și ținînd

[181] *New Observations on Bills of Mortality*, p. 76.

[182] Price, *Observ. on Revers.* Paym, vol. II, p. 17.

[183] Short, *New Observ.*, Abstract from Graunt, p. 277.

[184] Ibidem, p. 276.

[185] Aceasta s-a scris înainte ca dările de seamă omise să fie adăugate, în 1810. Aceste completări fac ca nașterile din 1800 să însumeze 263.000, în loc de 255.426 și măresc proporția nașterilor înregistrate la 1 din 35. Vedeți capitolul următor.

[186] Cifra medie a botezurilor din ultimii cinci ani 255.426. Populația 9.198.000 (*Observ. on Results*, p. 9).

[187] *New Observ.*, p. 267.

[188] În cercetările particulare, disidenții și acei ce nu își botează copiii nu vor fi desigur socotiți în populație. În consecință, astfel de cercetări, pînă unde se extind, vor exprima mai corect adevărata proporție a nașterilor. Sîntem deci pe deplin justificați să le folosim, pentru a estima recunoscuta omisiune la înregistrarea nașterilor în dările de seamă publice.

[189] Estimate of the *Number of Inhabitants in Great Britain* etc., p. 27.

seama totodată de recunoscuta omisiune la înregistrarea naşterilor şi de cunoscuta creştere a populaţiei Angliei din ultimii ani, vom presupune că adevărata proporţie a naşterilor faţă de populaţie ar fi 1 la 30. Dacă, apoi, considerăm că mortalitatea actuală ar fi 1 din 40, după cum am sugerat mai înainte, vom obţine o proporţie de botezuri faţă de decese foarte aproape de aceea care a apărut în ultimele dări de seamă. Naşterile vor fi faţă de decese 4 la 3 sau $13^{1/3}$ la 10, o proporţie mai mult decît suficientă pentru a explica creşterea populaţiei care a avut loc de la războiul american încoace, dacă ţinem seama şi de cei despre care se poate presupune că au murit în străinătate.

În *Observations on the Results of the Population Act* se arată că durata medie de viaţă în Anglia pare să fi crescut în proporţie de 117 la 100 [190], după anul 1780. O schimbare atît de mare într-un timp atît de scurt, dacă ar fi adevărată, ar fi un fenomen extraordinar. Dar bănuiesc că această diminuare proporţională a deceselor nu vine în întregime din îmbunătăţirea stării sănătăţii, ci este, în parte, efectul unui număr mai mare de decese; ele, inevitabil, trebuie să fi avut loc în străinătate, ca urmare a creşterii foarte rapide a comerţului exterior începînd din vremea aceea, precum şi ca efect al numărului mare de oameni plecaţi cu ocupaţii în marină sau în armată şi, de asemenea, a permanentei trimiteri de noi recruţi necesari pentru a păstra neatinsă o forţă atît de mare. Un flux continuu ca acesta are desigur tendinţa de a produce efectul constatat în dările de seamă şi a putut menţine numărul deceselor staţionar, în timp ce naşterile şi căsătoriile se înmulţeau cu destulă rapiditate. În acelaşi timp, cum creşterea populaţiei după anul 1780 este indiscutabilă şi mortalitatea actuală extraordinar de mică, aş înclina să cred că partea cea mai mare a acestui efect trebuie să fie atribuită unei îmbunătăţiri a stării sănătăţii.

Proporţia de 1 din 36 este poate prea mică pentru mortalitatea medie a unui întreg secol. Dar o proporţie a naşterilor faţă de decese de 12 la 10, calculată pe baza unei mortalităţi de 1 din 36, ar dubla populaţia unei ţări în 125 ani, aşa că aceasta este cea mai mare proporţie de naşteri, faţă de decese, care poate să fie valabilă ca medie a întregului secol. Nici unul din calculele recente nu implică o creştere mai rapidă decît aceasta.

Totuşi nu trebuie să credem că această proporţie a naşterilor faţă de decese sau orice proporţie presupusă a naşterilor şi deceselor faţă de populaţia totală a rămas aproape neschimbată în tot cursul secolului trecut. În toate ţările în care registrele au fost ţinute mai multă vreme, ele arată că se ivesc variaţii mari la diferite perioade. Dr. Short, cam pe la mijlocul secolului, a estimat proporţia naşterilor faţă de decese la 11 faţă de 10 [191], şi dacă naşterile erau în timpul acela a 28-a parte din populaţie, atunci mortalitatea era de 1 din $30^3/_4$. Noi presupunem acum că proporţia naşterilor faţă de decese este peste 13 faţă de 10, dar dacă ar trebui să luăm această proporţie ca un criteriu după care să estimăm creşterea populaţiei în următorii 100 de ani, probabil că am face o mare greşeală. Nu putem presupune în mod logic că resursele acestei ţări ar continua să crească multă vreme cu o rapiditate care să facă posibilă o permanentă proporţie a naşterilor faţă de decese de 13 faţă de 10, decît dacă într-adevăr această proporţie ar fi determinată în principal de numărul mare al celor decedaţi în străinătate.

190 Vezi, p. 6.

191 *New Observ.*, tables II and III, p. 22 and 44. Price *Observ. on Revers.*, Paym, vol. II, p. 311.

După toate datele care au putut fi strînse, proporţia naşterilor faţă de populaţia totală din Anglia şi Wales s-a presupus a fi 1 faţă de 30. Este o proporţie mai mică decît am văzut în cursul acestei expuneri că are loc în alte ţări, exceptînd Norvegia şi Elveţia. Pînă acum de obicei statisticienii au considerat că o proporţie mare a naşterilor este semnul cel mai sigur al unui stat puternic şi înfloritor. Să sperăm totuşi că această prejudecată nu va dura mult. În ţări cu condiţii de existenţă ca ale Americii sau Rusiei, sau în alte ţări, după o perioadă de mare mortalitate, o proporţie mare a naşterilor este un simptom favorabil. Dar într-un stat mijlociu, cu un teritoriu dens populat, nu poate fi un semn mai rău decît o proporţie mare a naşterilor, nici nu poate fi un semn mai bun decît o proporţie mică.

Sir Francis d'Ivernois remarcă foarte just că „dacă diferitele state ale Europei ar ţine şi ar publica anual o socoteală exactă a populaţiei lor, indicînd cu grijă într-o coloană separată vîrsta exactă la care mor copiii, această a doua coloană ar arăta meritul relativ al guvernanţilor şi fericirea comparativă a supuşilor. O simplă prezentare aritmetică poate că ar fi mai concludentă decît toate argumentele care pot fi aduse"[192]. În ce priveşte importanţa concluziilor care pot să fie trase din asemenea tabele, sînt cu totul de acord cu acest autor. Este limpede că pentru a trage aceste concluzii ar trebui să dăm mai puţină atenţie coloanei arătînd numărul copiilor născuţi şi mai multă, coloanei arătînd numărul celor care au trecut de vîrsta copilăriei şi au ajuns adulţi. Acest număr va fi, aproape invariabil, cel mai mare acolo unde proporţia naşterilor faţă de populaţia totală este cea mai mică. În această privinţă, noi venim imediat după Norvegia şi Elveţia ceea ce, ţinînd seama de numărul oraşelor mari din Anglia şi al manufacturilor, este desigur un fapt cu totul remarcabil. Deoarece este cît se poate de evident că toate nevoile de populaţie ale Angliei sînt complet satisfăcute, faptul că această acoperire se face cu o proporţie mică de naşteri constituie o dovadă de netăgăduit a unei mortalităţi foarte mici, realizare remarcabilă cu care Anglia se poate mîndri. Dacă va rezulta din cercetări viitoare că am făcut o completare prea mare pentru omisiuni, atît la naşteri cît şi la decese, voi fi extrem de fericit să constat că este chiar mai mare decît am presupus eu; această realizare o consider, dacă toate celelalte circumstanţe sînt aceleaşi, ca dovada cea mai sigură a fericirii poporului şi a unei guvernări bune. În ţările cu conducere despotică, nenorocite sau cu o climă nesănătoasă se va găsi de obicei o proporţie foarte mare a naşterilor faţă de populaţia totală.

După media celor 5 ani sfîrşind cu 1800, proporţia naşterilor faţă de căsătorii este 347 la 100. În 1760 a fost 362 la 100, ceea ce duce la concluzia că registrele de naşteri, deşi cu omisiuni, nu aveau desigur mai multe omisiuni în trecut decît astăzi[193]. Dar o schimbare de acest fel în rezultatele aparente ale registrelor ar putea să provină din cauze fără nici un fel de legătură cu omisiunile. Dacă din cauza cunoscutei stări mai bune a sănătăţii din Anglia în ultima parte a secolului, în comparaţie cu cea de la mijlocul secolului, un număr mai mare de copii au trecut de vîrsta copilăriei, desigur că un număr mai mare din cei născuţi vor fi trăit, ajungînd să se căsătorească. Acest fapt ar determina în prezent o proporţie mai mare a căsătoriilor în comparaţie cu naşterile. Pe de altă parte, dacă în trecut căsătoriile vor fi fost întrucîtva mai fertile decît acum, datorită încheierii lor la o vîrstă mai tînără, rezultatul ar fi o proporţie mai mare a naşterilor în comparaţie cu

[192] *Tableau des Pertes* etc., c. II, p. 16.

[193] *Observ. on the Results of the Population Act*, p. 8.

căsătoriile. Acțiunea fiecăreia sau a ambelor cauze ar avea exact efectul constatat în registre. În consecință, din existența acestui efect nu se poate trage o concluzie justă împotriva presupunerii că registrele sînt ținute cu o exactitate crescîndă. Influența celor două cauze menționate asupra proporțiilor nașterilor anuale față de căsătorii va fi explicată într-un capitol următor.

Cu privire la întrebarea generală, dacă sînt sau nu întemeiate presupunerile că înregistrările nașterilor și deceselor aveau mai multe omisiuni în prima parte a secolului decît în ultima, aș spune că recentele dări de seamă întăresc bănuiala inexactității registrelor dinainte și arată că, din toate punctele de vedere, registrele din prima parte a secolului conțin date foarte nesigure care nu pot sta la baza unei estimări a populației din trecut. Se vede din dările de seamă că în anii 1710, 1720 și 1730 decesele au depășit nașterile. Dacă luăm cele șase perioade terminate în 1750 [194], care cuprind prima jumătate a secolului și comparăm numărul nașterilor cu numărul deceselor, excedentul nașterilor este atît de mic încît nu poate fi suficient pentru a justifica majorarea de 1.000.000 care, după un calcul bazat numai pe nașteri, se presupune că a avut loc în vremea aceea [195]. În consecință, sau registrele sînt foarte inexacte și sînt omise mai multe nașteri decît decese, sau aceste perioade, luate fiecare la distanța de zece ani, nu exprimă media justă. Acești ani s-ar putea să fi fost mai nefavorabili decît ceilalți în ce privește proporția nașterilor față de decese. Într-adevăr, se știe că unul din acești ani și anume 1710 a fost un an de mari lipsuri și mizerie. Dar dacă admitem această presupunere care este foarte posibilă și credem că a putut să afecteze primele șase perioade, am putea pe bună dreptate să presupunem că un accident contrar s-a întîmplat în legătură cu cele trei perioade următoare, terminate în 1780. În acest interval de 30 de ani s-ar părea, după același mod de calcul, că a avut loc o creștere a populației de 1.500.000 [196]. În orice caz, trebuie să recunoaștem că acești trei ani separați, luați în acest fel, nu pot fi deloc considerați suficienți pentru a stabili o medie justă. Și ceea ce încurajează întrucîtva bănuiala că acești ani ar putea fi neobișnuit de favorabili nașterilor este faptul că majorarea lor între 1780 și 1785 este neobișnuit de mică [197], ceea ce ar fi natural, fără a fi nevoie să presupunem o creștere mai lentă decît înainte, dacă nașterile din 1780 au fost întîmplător peste medie.

De aceea, ținînd seama de posibila inexactitate a vechilor registre și de pericolul foarte mare de a comite erori, dacă tragem concluzii generale din cîțiva ani separați, eu nu cred că ne putem bizui pe o estimație a populației din trecut care ar avea la bază nașterile, decît după anul 1780, de cînd există date pentru fiecare an succesiv și deci se poate obține o medie corectă a nașterilor. În sprijinul acestei afirmații vreau să spun doar că în rezumatul final al extraselor din registrele Angliei și Wales-ului se arată că în anul 1790 numărul total al nașterilor a fost 248.774, în anul 1795, 247.218 și în 1800, 247.147 [198]. În consecință, dacă am fi estimat populația după nașteri, luate din trei ani diferiți, separați unul de altul cu 5 ani, ar fi reieșit că populația a descrescut constant în cursul ultimilor zece ani, deși avem motive întemeiate să credem că a crescut considerabil.

194 *Population Abstracts*, Parish Registers. Final summary, p. 455.

195 *Observ. on the Results of the Population Act*, p. 9.

196 Ibidem, p. 9.

197 *Ibidem*.

198 *Population Abstracts*, Parish Registers, p. 455.

În *Observations on the Results of the Population Act*[199] se dă un tabel al populaţiei din Anglia şi Wales pentru tot secolul trecut, calculat după naşteri. Dar din motivele arătate mai înainte nu putem să-i acordăm decît foarte puţină încredere. În ce priveşte populaţia din timpul revoluţiei, aş înclina să mă încred mai mult în vechile calcule după numărul caselor.

Într-adevăr, se poate, deşi nu este probabil, ca aceste estimaţii ale populaţiei, la diferite perioade ale secolului, să nu fi fost prea departe de adevăr, deoarece erori contrarii au putut să se corecteze reciproc, dar supoziţia unei proporţii uniforme a naşterilor, care stă la baza acestor estimaţii, este falsă şi contrazisă de calcule. Potrivit acestor calcule, creşterea populaţiei a fost mai rapidă în perioada de la 1760 la 1780 decît de la 1780 la 1800. Totuşi reiese că proporţia naşterilor către anul 1780 a fost mai mare decît în 1800 în proporţie de 117 la 100. În consecinţă, proporţia naşterilor înainte de 1780, trebuie să fi fost mult mai mare decît în 1800, căci altfel populaţia nu ar fi putut creşte mai repede în acea perioadă. Aceasta înlătură imediat presupunerea unei uniformităţi a proporţiei naşterilor.

Prin analogie cu alte ţări şi după calculele lui King şi Dr. Short, aş fi presupus desigur că proporţia naşterilor la începutul şi la mijlocul secolului a fost mai mare decît la sfîrşit. Dar într-un calcul după naşteri, această presupunere ar da o populaţie mai mică la începutul secolului decît este arătată în *Results of the Population Act*, deşi există motive puternice pentru a presupune că populaţia arătată acolo este prea mică. După Davenant, în 1690 numărul caselor era 1.319.215 şi nu avem nici un motiv să credem că acest calcul păcătuia printr-un plus. Admiţînd doar cinci locuitori la o casă, în loc de $5^{3/5}$ cît se presupune că este proporţia în prezent, ar da o populaţie de peste 6.500.000 şi este cu totul de necrezut că din acea vreme pînă în anul 1710 populaţia să fi descrescut cu aproape 1.500.000. Este mult mai probabil că omisiunile în listele de naşteri vor fi fost mult mai numeroase decît în prezent şi mai numeroase decît cele ale deceselor. Această presupunere este confirmată şi de observaţia la care ne-am referit mai înainte, că în prima jumătate a secolului creşterea populaţiei calculată după naşteri este mult mai mare decît este justificată de proporţia naşterilor faţă de decese. De aceea, din toate punctele de vedere, nu se poate acorda prea multă încredere calculelor bazate pe naşteri.

Cititorul a putut să vadă în cursul acestei lucrări că registrele de naşteri şi de decese, chiar dacă se exclude orice suspiciune de omisiuni, oferă, în toate timpurile, date foarte nesigure pentru o estimaţie a populaţiei. Din cauza împrejurărilor diferite pentru fiecare ţară, ambele registre sînt călăuze foarte precare. Pentru că naşterile au aparent o regularitate mai mare, statisticienii în general le-au adoptat ca bază a estimaţiilor, preferîndu-le deceselor. Necker, făcînd estimaţia populaţiei Franţei, spune că o boală epidemică sau o emigrare pot face diferenţe temporare în numărul deceselor şi de aceea numărul naşterilor este cel mai sigur criteriu [200]. Dar chiar această aparentă regularitate a naşterilor în registre va duce din cînd în cînd la greşeli mari. Dacă ne putem procura într-o ţară oarecare registrele de decese pentru doi sau trei ani la rînd, totdeauna o molimă sau o epidemie mortală va ieşi în evidenţă datorită unei creşteri bruşte a deceselor în timpul acestor epidemii şi a unei descreşteri şi mai mari a deceselor după aceea. Aceste variaţii desigur că ne-ar avertiza că nu trebuie să includem totalul unei mari mortalităţi într-un număr foarte mic de ani. Dar nu există nimic asemănător pentru a ne

[199] *Population Abstracts*, Paris Registers, p. 9.
[200] *De l'Administration des Finances*, tom. I, c. IX, p. 252, 12 mo, 1785.

călăuzi în registrele de naşteri. Şi după ce o ţară a pierdut a opta parte a populaţiei sale din cauza unei molime, o medie a celor cinci sau şase ani următori ar putea arăta o creştere a numărului naşterilor. Astfel, calculele noastre ar arăta cea mai numeroasă populaţie tocmai în timpul cînd era cea mai scăzută. Această situaţie apare foarte clar în multe din tabelele lui Süssmilch şi mai ales într-un tabel pentru Prusia şi Lituania, pe care îl voi insera într-un capitol ulterior, unde în anul care a urmat după pierderea unei treimi din populaţie, naşterile crescuseră considerabil, iar într-o medie pe cinci ani scăzuseră foarte puţin, şi aceasta într-o vreme cînd, desigur, ţara nu ar fi putut face decît foarte mici progrese în recuperarea populaţiei de mai înainte.

Nu cunoaştem într-adevăr nici o mortalitate extraordinară care să se fi ivit în Anglia după anul 1700 şi sîntem îndreptăţiţi să presupunem că proporţiile naşterilor şi deceselor faţă de populaţie, în timpul ultimului secol, nu au suferit variaţii atît de mari ca în multe ţări din Europa. În acelaşi timp, este sigur că perioadele de epidemii, care se ştie că au existat, au avut efecte similare, proporţionale cu gradul lor de mortalitate, iar schimbarea care s-a observat în mortalitatea ultimilor ani ar trebui să ne facă să credem că schimbări similare au putut avea loc mai înainte vreme în ce priveşte naşterile. Toate acestea trebuie să ne facă extrem de prudenţi cînd aplicăm pentru perioade trecute sau viitoare proporţii care sînt constatate ca juste în prezent.

CAPITOLUL 9

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREŞTERII POPULAŢIEI ÎN ANGLIA

continuare

Rapoartele întocmite pe baza Actului Populaţiei, pentru anul 1811, fără îndoială că au prezentat rezultate extraordinare. Au arătat o mare accelerare a ritmului de creştere a populaţiei şi o mare îmbunătăţire a stării de sănătate a poporului, cu toată creşterea oraşelor şi a proporţiei acelei părţi din populaţie care munceşte în manufacturi. În felul acesta au oferit un alt exemplu izbitor al promptitudinii cu care creşte populaţia şi învinge aproape orice rezistenţă, atunci cînd resursele unei ţări se înmulţesc rapid.

Totalul populaţiei din 1800, împreună cu proporţiile naşterilor, deceselor şi căsătoriilor arătate în registre, au scos în evidenţă că populaţia s-a mărit un timp oarecare cu un ritm de creştere care depăşea întrucîtva pe acela care ar rezulta dintr-o proporţie a naşterilor faţă de decese de 4 la 3, cu o mortalitate de 1 din 40.

Aceste proporţii ar adăuga în fiecare an la populaţia unei ţări a 120-a parte şi dacă ar continua aşa, potrivit tabelului II cap. 11, ar dubla populaţia la fiecare $83^1/_2$ ani. În mod logic, ar fi de aşteptat ca un asemenea ritm de creştere, într-o ţară bogată şi dens populată, mai curînd să scadă decît să crească. Dar în loc să se diminueze, se pare că pînă în 1810 ritmul s-a accelerat foarte mult.

În 1810, potrivit listelor fiecărei parohii, cu o completare de 1/30 pentru soldați, marinari etc., populația din Anglia și Wales a fost estimată la 10.488.000 [201], cifră care comparată cu 9.168.000 populația anului 1800, estimată în același mod, arată o creștere de 1.320.000 în 10 ani.

Botezurile înregistrate în 10 ani au totalizat 2.878.906 și decesele înregistrate 1.950.189. Excedentul de nașteri este deci 928.717, cifră mult mai mică decît creșterea arătată de cele două numărători. Această diferență ar putea fi pricinuită fie de inexactitatea numărătorii din 1800, fie de inexactitatea registrelor de nașteri și decese, fie de acțiunea combinată a ambelor cauze, căci este evident că, dacă populația din 1800 ar fi fost estimată corect și registrele ar fi conținut toate nașterile și decesele, diferența ar trebui mai degrabă să depășească sporul real de populație în loc să fie mai mică. Adică l-ar depăși exact cu numărul persoanelor decedate în străinătate, în armată, marină etc.

Avem motive să credem că ambele cauze au contribuit pentru a produce efectul constatat, deși ultima, adică inexactitatea registrelor, a avut o influență mult mai mare.

La estimarea populației pentru tot secolul [202], s-a considerat că nașterile au tot timpul aceeași proporție față de numărul locuitorilor. Am văzut că această presupunere poate să ducă, deseori, la o estimație foarte inexactă a populației unei țări în perioade diferite și depărtate. Cum totuși se știe că populația a crescut cu mare rapiditate de la 1800 la 1810, este probabil că proporția nașterilor nu s-a micșorat substanțial în timpul acestei perioade. Dar dacă, luînd drept exact ultimul recensămînt, vom compara nașterile din 1810 cu nașterile din 1800, rezultatul va indica în 1800 o populație mai numeroasă decît se arată în numărătoarea acestui an.

Astfel, media nașterilor din ultimii 5 ani pînă în 1810 este 297.000, iar media nașterilor pe 5 ani pînă la 1800 este 263.000. Dar 297.000 este față de 263.000 ca 10.488.000, populația din 1810, față de 9.287.000, care ar fi trebuit deci să fi fost populația din 1800, dacă am presupune că proporția nașterilor rămîne aceeași, în loc de 9.198.000 rezultatul recensămîntului. Mai departe este de remarcat că majorarea populației de la 1795 la 1800 este, potrivit tabelului, neobișnuit de mică în comparație cu cele mai multe din perioadele de 5 ani precedente. O simplă cercetare a registrelor va arăta că era mai probabil ca proporția nașterilor pe 5 ani începînd cu 1795, cuprinzînd cifrele scăzute ale anilor 1796 și 1800, să fie sub media generală, nu deasupra. Pentru aceste motive, împreună cu impresia generală creată de fapte, este probabil că numărătoarea din 1800 nu a corespuns adevărului și putem considera, fără să greșim, că populația în acea vreme a fost cel puțin 9.287.000 sau cam cu 119.000 mai mare decît o arată dările de seamă.

Dar chiar făcînd această presupunere, nici excedentul nașterilor peste decese în toată perioada de zece ani, nici proporția nașterilor față de decese, așa cum o arată registrele, nu vor explica creșterea de la 9.287.000 la 10.488.000. Totuși nu este probabil că majorarea a fost mult mai mică decît este arătată de proporția nașterilor la cele două perioade. De aceea trebuie să admitem în mod necesar că s-au făcut omisiuni în registrele de nașteri și decese, despre care se știe că sînt departe de a fi exacte, mai ales registrele de nașteri.

201 Vedeți *Population Abstracts*, publicate în 1811 și valoroasele *Preliminary Observations* de Rickman.

202 Vedeți un tabel al populației pentru întregul secol la pag. XXV, din *Preliminary Observations to the Population Abstracts*, tipărită în 1811.

Se poate presupune că nu sînt omisiuni sau sînt foarte puţine în registrele de căsătorii. Dacă presupunem că omisiunile naşterilor ar fi 1/6, s-ar păstra o proporţie a naşterilor faţă de căsătorii de 4 la 1, proporţie care pare să fi fost stabilită în mod satisfăcător pe alte temeiuri [203]. Dar dacă sîntem îndreptăţiţi să facem această presupunere, va fi corect să luăm pentru omisiunile deceselor o cifră care să facă excedentul naşterilor peste decese în cei 10 ani să concorde cu creşterea populaţiei estimată după creşterea naşterilor.

Naşterile înregistrate în cei 10 ani, după cum s-a arătat mai sus, sînt 2.878.906, care majorate cu 1/6 parte vor fi 3.358.723. Decesele înregistrate sînt 1.950.189, care mărite cu 1/12-parte vor fi 2.112. 704. Ultima cifră scăzută din prima va da 1.246.019 excedent al naşterilor şi creşterea populaţiei în cei 10 ani, cifră care adăugată la 9.278.000, populaţia corectată a anului 1800, va da 10.533.019, cu 45.000 peste numărătoarea din 1810. Această diferenţă este aproape exact numărul celor care se pare că au decedat în străinătate în cursul celor 10 ani. Acest număr a fost calculat în general cam $4^1/_4$ la 100 la naşterile de sex bărbătesc. În cazul de faţă există însă mijloace pentru a stabili mai exact numărul bărbaţilor decedaţi în străinătate în cursul perioadei în discuţie. În ultimele dări de seamă despre populaţie, naşterile şi decesele de sex masculin sînt arătate separat de cele de sex feminin. După excedentul naşterilor de sex bărbătesc peste naşterile de sex femeiesc, comparat cu decesele bărbăteşti şi femeieşti, reiese că 45.000 de bărbaţi au decedat în străinătate [204].

De aceea se pare că omisiunile prezumate la înregistrările de naşteri şi decese se potrivesc foarte bine.

Rămîne să vedem dacă aceleaşi presupuneri vor da o astfel de proporţie a naşterilor faţă de decese, cu o astfel de rată a mortalităţii, încît să explice şi o creştere a populaţiei în 10 ani de la 9.287.000 la 10.488.000.

Dacă împărţim populaţia anului 1810 la media naşterilor din cei 5 ani precedenţi, cu adăugarea unei şesimi, va rezulta că proporţia naşterilor faţă de populaţie este 1 la 30. Dar este evident că dacă populaţia creşte cu asemenea repeziciune, media naşterilor pe 5 ani, comparată cu populaţia la sfîrşitul aceleiaşi perioade, trebuie să ne dea proporţia naşterilor prea mică. Şi în plus, totdeauna există probabilitatea ca o proporţie care este corectă pentru 5 ani să nu fie corectă pentru 10 ani. Pentru a obţine adevărata proporţie, aplicabilă creşterii populaţiei în cursul perioadei în discuţie, trebuie să comparăm media anuală a naşterilor pentru toată această perioadă, cu populaţia medie sau mijlocie a întregii perioade.

Numărul total de naşteri cu adaosul de 1/6 este, după cum s-a spus mai înainte, 3.358.723, iar media anuală în timpul celor 10 ani, 335.872. Populaţia mijlocie, sau media între 10.488.000 (populaţia din 1810) şi 9.287.000 (populaţia corectată din 1800) este 9.887.000. Ultimul număr împărţit la media naşterilor ne va da o proporţie a naşterilor faţă de populaţie de 1 la ceva mai puţin de $29^1/_2$, în loc de 30, ceea ce va face o diferenţă considerabilă.

În acelaşi mod, dacă împărţim populaţia din 1810 la media deceselor din cei 5 ani precedenţi, cu adaosul de 1/12, va rezulta că mortalitatea este de 1 din aproape 50. Dar pe aceleaşi temeiuri ca acelea privind naşterile, o

[203] Vezi *Preliminary Observations on the Population Abstracts*, p. XXVI.

[204] Vezi *Population Abstracts*, 1811, pag. 196, din Parish Register Abstract.
Este desigur extraordinar că a rezultat că de la 1800 la 1810 au decedat în străinătate un număr proporţional mai mic de bărbaţi decît de obicei; dar cum se pare că registrele acestei perioade dovedesc aceasta, mi-am făcut calculaţiile în mod corespunzător.

medie a deceselor pe 5 ani, comparată cu populaţia la sfîrşitul aceleiaşi perioade, trebuie să dea o proporţie a deceselor prea mică. Şi, în plus, se ştie în cazul de faţă că proporţia deceselor faţă de populaţie nu a fost deloc egală în toată perioada. În fapt, registrele arată clar o îmbunătăţire în starea sănătăţii ţării şi o scădere a mortalităţii, progresiv, de-a lungul celor 10 ani. Şi în timp ce numărul mediu al naşterilor anuale a crescut de la 263.000 la 287.000, adică mai mult de 1/8, decesele au crescut numai de la 192.000 la 196.000, adică 1/48. În mod evident este deci necesar, pentru scopul urmărit, să se compare mortalitatea medie cu populaţia medie sau mijlocie.

Numărul total al deceselor din cei 10 ani, cu adaosul de 1/12 este, după cum s-a spus mai înainte, 2.112.704, iar populaţia mijlocie 9.887.000. Ultima cifră, împărţită la prima dă o medie anuală a deceselor comparată cu populaţia, de 1 la ceva mai puţin de 47. Dar o proporţie a naşterilor de 1 la $29^1/_2$, cu o proporţie a deceselor de 1 la 47, va adăuga anual la numărul populaţiei unei ţări a 1/79 parte din total şi în 10 ani va creşte populaţia de la 9.287.000 la 10.531.000, lăsînd 43.000 pentru decesele în străinătate, ceea ce se apropie foarte mult de calculul bazat pe excedentul naşterilor [205].

De aceea putem să presupunem că omisiunile de naşteri şi decese prezumate de la 1800 la 1810 nu sînt departe de realitate.

Dar dacă aceste omisiuni de 1/6 pentru naşteri şi 1/12 pentru decese pot fi considerate ca aproape exacte pentru perioada dintre 1800 şi 1810, este probabil că pot fi aplicate, fără mare pericol de eroare, la perioada dintre 1780 şi 1800 şi pot servi pentru corectarea unor concluzii bazate doar pe naşteri. Imediat după numărătoarea exactă, metoda în care putem avea cea mai mare încredere este calculul după excedentul naşterilor peste decese. Într-adevăr, cînd registrele conţin toate naşterile şi decesele, şi există posibilitatea de a porni de la o populaţie cunoscută, este ca şi cînd s-ar face o numărătoare reală. Şi atunci cînd se poate face o completare aproape corectă pentru omisiunile din registre şi pentru decesele în străinătate, se poate obţine, în felul acesta, o aproximaţie mult mai apropiată decît din proporţia naşterilor faţă de populaţia totală, care se ştie că este supusă unor variaţiuni frecvente.

[205] O formulă generală pentru estimarea populaţiei unei ţări la orice depărtare de o anumită perioadă, în condiţiile date ale naşterilor şi mortalităţii, poate fi găsită în *Elements of Algebra* de Bridge, p. 225.

$$\text{Log } A = \log P + n \times \log \frac{1+m-b}{mb},$$

A reprezentînd populaţia cerută la sfîrşitul unui număr oarecare de ani; n = numărul de ani; P = = populaţia efectivă în perioada dată; $\frac{1}{m}$ proporţia deceselor anuale faţă de popuaţie sau rata mortalităţii; $\frac{1}{b}$ proporţia naşterilor anuale faţă de populaţie sau rata naşterilor.

În cazul de faţă, P = 9.287.000; n = 10; m = 47; b = $29^1/^2$.

$$\frac{m-b}{mb} = \frac{1}{79} \text{ şi } 1 + \frac{m-b}{mb} = \frac{80}{79}$$

$$\text{Log de } \frac{80}{79} = 00546; \quad n \times \log \frac{1+m-b}{mb} = 05460$$

Log P = 6,96787, care adăugat la 05460 = 7,02247
Log lui A căruia îi corespunde numărul 10.531.000

Numărul total al naşterilor, potrivit rapoartelor, în cei 20 de ani de la 1780 la 1800 este 5.014.899 şi al deceselor 3.840.455. Dacă adăugăm 1/6 la primul şi 1/2 la ultimul, cele două numere vor fi 5.850.715 şi 4.160.492. Deci, excedentul de naşteri peste decese va fi 1.690.223. Adăugînd acest excedent al populaţia anului 1780, aşa cum este calculată în tabelele lui Rickman, după naşteri, care este 7.953.000, rezultatul va fi 9.643.000, număr care, după ce facem completarea cuvenită pentru decesele în străinătate, depăşeşte cu mult populaţia din 1800 corectată mai înainte şi depăşeşte şi mai mult numărul arătat în tabel, ca rezultat al numărătorii.

Dar dacă procedăm pe baza mai sigură pe care am sugerat-o şi luăm populaţia anului 1800, corectată aşa cum s-a stabilit mai înainte, apoi scădem din ea excedentul naşterilor în cursul celor 20 de ani, micşorat cu numărul probabil al deceselor în străinătate, care în acest caz va fi cam 124.000, vom avea numărul 7.721.000 drept populaţia anului 1780, în loc de 7.953.000. Avem motive serioase să credem că acesta este mai aproape de adevăr [206] şi că nu numai în 1780, ci în multe din perioadele intermediare, estimaţia după naşteri a prezentat o populaţie mai mare şi crescînd mai neregulat, decît s-ar fi stabilit în realitate, dacă s-ar fi putut recurge la numărători. Aceasta s-a întîmplat din cauză că proporţia naşterilor faţă de populaţie este variabilă şi în general a fost mai mare în 1780 şi în alte perioade în cursul celor 20 de ani, decît în 1800.

În 1795, de exemplu, populaţia este arătată ca fiind 9.055.000 şi 9.168.000 [207] în 1800. Dar dacă presupunem că primul număr este exact şi adăugăm excedentul naşterilor peste decese din cei 5 ani care separă cele două perioade, chiar fără să facem o completare pentru omisiunile din registre, vom afla că populaţia din 1800 ar fi trebuit să fie 9.398.000 în loc de 9.168.000. Sau dacă luăm drept corect numărul raportat pentru 1800, va rezulta, prin scăderea din el a excedentului de naşteri în timpul celor 5 ani precedenţi, că populaţia din 1795 ar fi trebuit să fie 8.825.000 în loc de 9.055.000. De aici rezultă că estimaţia după naşteri în 1795 nu poate fi corectă.

Pentru a obţine populaţia acelei perioade, calea cea mai sigură este aplicarea corectărilor indicate mai sus pentru registre după ce s-a făcut completarea de $4^1/_2$ la 100 la naşterile de sex bărbătesc pentru decesele în străinătate, excedentul de naşteri care rămîne se scade din cifra arătată pentru anul 1800 corectată. În acest caz rezultatul va fi 8.831.086 populaţia anului 1795, indicînd o creştere în cei 5 ani de 455.914, în loc de numai 113.000 cum este arătată de tabelul calculat după naşteri.

Dacă procedăm în acelaşi mod pentru perioada de la 1790 la 1795, vom afla că excedentul naşterilor peste decese (după ce au fost aplicate corectările menţionate mai sus şi s-a făcut o completare de $4^1/_4$ la 100 asupra naşterilor de sex bărbătesc pentru decesele în străinătate) va fi 415.669, care scăzut din 8.831.086, populaţia din 1795, aşa cum s-a estimat mai înainte, dă 8.415.417 ca populaţie a anului 1790.

După acelaşi principiu se va afla că excedentul naşterilor peste decese în intervalul dintre 1785 şi 1790 este 416.776. Populaţia din 1785 va fi deci 7.998.641. Şi, în acelaşi mod, excedentul naşterilor peste decese în intervalul dintre 1780 şi 1785 va fi 277.544 şi populaţia din 1780 va fi 7.721.097.

[206] Diferenţa foarte mică dintre populaţia din 1780 şi cea din 1785, aşa cum sînt arătate în tabel, pare să însemne foarte hotărît că una din cele două estimaţii este eronată.

[207] *Population Abstracts*, 1811, Preliminary View, p. XXV.

De aceea cele două tabele ale populației de la 1780 la 1810 vor arăta astfel:

Tabel din Preliminary Observations to the Population Abstracts, tipărit în 1811, calculat după nașteri.		Tabel calculat după excedentul nașterilor peste decese, după ce s-a ținut seama de omisiunile din registre și de decesele din străinătate	
Populația în:		Populația în:	
1780	7.953.000	1780	7.721.000
1785	8.016.000	1785	7.998.000
1790	8.675.000	1790	8.415.000
1795	9.055.000	1795	8.831.000
1800	9.168.000	1800	9.287.000
1805	9.828.000	1805	9.837.000
1810	10.488.000	1810	10.488.000

În primul tabel, adică tabelul calculat numai după nașteri, sporirea populației în fiecare perioadă de 5 ani se prezintă după cum urmează:

De la 1780 la 1785	63.000
" " 1785 " 1790	659.000
" " 1790 " 1795	380.000
" " 1795 " 1800	113.000
" " 1800 " 1805	660.000
" " 1805 " 1810	660.000

În tabelul al doilea, adică tabelul calculat după excedentul nașterilor peste decese, după ce au fost aplicate corecturile propuse, sporirea populației în fiecare perioadă de cinci ani se va prezenta astfel:

De la 1780 la 1785	277.000
" " 1785 " 1790	417.000
" " 1790 " 1795	416.000
" " 1795 " 1800	456.000
" " 1800 " 1805	550.000
" " 1805 " 1810	651.000

Creșterea populației, potrivit ultimului tabel, apare mult mai naturală și mai probabilă decît potrivit primului tabel.

Din nici un punct de vedere nu este probabil ca în intervalul dintre 1780 și 1785 sporirea populației să fi fost numai 63.000 și în perioada următoare 659.000. Sau ca în intervalul dintre 1795 și 1800 să fi fost numai 113.000 și în perioada următoare 660.000. Dar nu este necesar să stăruim asupra probabilităților. Se pot aduce dovezile cele mai precise pentru a arăta că, fie că noul tabel este just sau nu, tabelul vechi trebuie să fie greșit. Fără să se țină seama de omisiunile din registre, excedentul nașterilor peste decese în perioada de la 1780 la 1785 arată o creștere de 193.000, în loc de 63.000. Și, pe de altă parte, nici o corectură pentru omisiunile din registre, care ar putea fi prezumată cu cel mai mic grad de probabilitate, nu ar face ca excedentul de nașteri peste decese în perioada de la 1785 la 1790 să fie 659.000. Dacă nu se face nici o corectură pentru omisiuni, acest excedent se ridică numai la 317.306. Și dacă am presupune că omisiunile nașterilor sînt 1/4 în loc de 1/6 și că nu au fost omisiuni în registrele de decese și că nimeni nu

a decedat în străinătate, excedentul încă ar rămîne cu multe mii mai mic decît numărul indicat.

Am obţine aceleaşi rezultate dacă am estima creşterea populaţiei în timpul acestor perioade după proporţia naşterilor faţă de decese şi după rata mortalităţii. În prima perioadă creşterea ar fi cu mult mai mare decît creşterea indicată, iar în cealaltă ar fi mult mai mică.

Observaţii similare pot fi făcute cu privire la unele din celelalte perioade din tabelul vechi, îndeosebi aceea dintre 1795 şi 1800, care a fost deja discutată.

Se va găsi, pe de altă parte, dacă proporţia naşterilor faţă de decese în timpul fiecărei perioade va fi estimată cu oarecare exactitate şi comparată cu media populaţiei, că ritmul sporirii populaţiei, determinat după acest criteriu, în toate perioadele va corespunde aproape cu ritmul creşterii determinat după excedentul naşterilor faţă de decese, după aplicarea corectărilor propuse. Şi apoi, este demn de remarcat că în cazul cînd corectările propuse ar fi într-o oarecare măsură inexacte, aşa cum este probabil, erorile provenite din asemenea inexactităţi ar fi probabil mult mai puţin importante decît acelea care inevitabil se nasc din cauza presupunerii pe care se bazează tabelul vechi şi anume, că naşterile au în toate timpurile aceeaşi proporţie faţă de populaţie.

Desigur, nu am de gînd să resping estimaţiile populaţiei întocmite în acest mod, atunci cînd nu se găsesc materiale mai bune, dar în cazul de faţă se dau registrele de decese, ca şi registrele de botezuri, pentru fiecare an, înapoi, pînă la 1780. Aceste registre, împreună cu baza solidă a ultimei numerotări în care putem avea încredere, oferă mijloace pentru a întocmi un tabel al populaţiei începînd cu 1780, mai corect decît a fost prezentat înainte, şi pentru a arăta, în acelaşi timp, nesiguranţa estimaţiilor făcute numai după naşteri, mai ales cînd vrem să calculăm sporul populaţiei în timpul unor anumite perioade. Cînd se face estimaţia populaţiei totale a unei ţări mari, două sau trei sute de mii nu au mare importanţă, dar cînd se estimează ritmul de creştere în timpul unei perioade de 5 sau de 10 ani, o eroare de un asemenea volum este foarte periculoasă. Cred că ni se va permite să tragem concluzii esenţial diferite relative la ritmul creşterii pentru oricare din perioadele de 5 ani, pe care o vom alege, dacă sporul de populaţie în timpul perioadei în discuţie este 63.000 sau 277.000, 115.000 sau 456.000, 659.000 sau 417.000.

Cît despre perioada secolului anterior anului 1780, cum nu s-au întocmit dări de seamă din registrele de botezuri şi de decese, pentru fiecare an, nu este posibil să se aplice aceleaşi corectări. Şi este evident că în tabelul calculat după naşteri dinaintea acestei perioade, cînd registrele sînt date pentru ani izolaţi la o oarecare depărtare unul de altul, se pot naşte erori foarte importante, nu numai din cauza proporţiei diferite a naşterilor faţă de populaţie, pe baza mediilor din 5 ani, dar şi din cauză că fiecare an în parte, din cei aleşi, nu reprezintă aceste medii cu destulă exactitate [208].

O privire foarte fugară asupra preţiosului tabel de botezuri, decese şi căsătorii, prezentat în Preliminary Observations to the Population Abstracts[209], va arăta cît de puţină încredere trebuie acordată concluziilor relative la populaţie, trase din numărul creşterilor, deceselor şi căsătoriilor din ani indivi-

[208] Din pricina uneia sau a celeilalte cauze, nu mă îndoiesc că numerele din tabelul pentru 1760 şi 1770, care implică o creştere atît de rapidă a populaţiei în acest interval, nu au o proporţie justă unul faţă de celălalt. Este probabil că numărul dat pentru 1770 este prea mare.

[209] Ibidem, p. 20.

duali. Dacă, de exemplu, am estima populaţia din cei doi ani 1800 şi 1801, comparaţi cu cei doi ani următori 1802 şi 1803, după proporţia căsătoriilor faţă de populaţie şi am presupune că această proporţie este totdeauna aceeaşi, ar rezulta că, dacă populaţia din primii doi ani ar fi 9.000.000, în ceilalţi doi ani imediat următori ar fi cu mult peste 12.000.000 şi astfel ar părea să fi crescut cu peste 3.000.000, adică mai mult de o treime, în acest scurt interval. Rezultatul unei estimări bazate pe naşteri pentru cei doi ani 1800 şi 1801, comparaţi cu cei doi ani 1803 şi 1804, nu ar fi substanţial diferit. Cel puţin o asemenea estimaţie ar indica o creştere de 2.600.000 în trei ani.

Cititorul nu poate fi prea surprins de aceste rezultate, dacă îşi aminteşte că naşterile, decesele şi căsătoriile au o proporţie foarte mică faţă de totalul populaţiei şi că, în consecinţă, variaţiile lor care pot să aibă loc din cauze temporare nu pot fi însoţite de variaţii similare ale întregii mase a populaţiei. O creştere a naşterilor de o treime, care poate surveni într-un singur an, în loc să crească populaţia cu o treime, ar creşte-o poate cu a opta parte sau a noua parte.

Urmează deci, cum am spus în capitolul precedent, că tabelul populaţiei pentru secolul dinainte de 1780, calculat numai după dările de seamă ale naşterilor, la o depărtare de 10 ani fiecare, poate fi considerat doar ca o apropiere foarte aproximativă de adevăr, în lipsa unor materiale mai bune, şi că de-abia dacă poate fi folosit într-o măsură foarte mică, pentru rata comparativă de creştere la anumite perioade.

Populaţia din 1810, comparată cu aceea din 1800, corectate aşa cum s-a propus în acest capitol, indică o creştere mai puţin rapidă decît diferenţa dintre cele două numărători. În plus, s-a stabilit că proporţia prezumată a naşterilor faţă de decese, de 47 la $29^1/_2$, este mai curînd mai mică, nu mai mare decît în realitate. Totuşi, această proporţie este cu totul extraordinară pentru un teritoriu bogat şi dens populat. Ar adăuga la populaţia unei ţări 1/79 parte în fiecare an şi dacă ar continua aşa, potrivit tabelului II, cap. 11 al acestei cărţi, ar dubla numărul locuitorilor în mai puţin de 55 de ani.

Acesta este un ritm de creştere care, după natura lucrurilor, nu poate fi permanent. A fost prilejuit de stimulul unei mari creşteri a cererii de muncă, împreună cu o mare creştere a forţei de producţie, atît în agricultură cît şi în manufacturi. Acestea sînt cele două elemente care formează încurajarea cea mai eficientă a creşterii rapide a populaţiei. Ceea ce s-a petrecut este o ilustrare extraordinară a legii populaţiei şi o dovadă că în pofida marilor oraşe, a ocupaţiilor în manufacturi şi a obiceiurilor căpătate treptat de un popor trăind în abundenţă şi lux, dacă resursele unei ţări vor permite o creştere rapidă şi dacă aceste resurse sînt atît de avantajos distribuite încît să dea ocazia la o cerere de muncă mereu în creştere, populaţia va reuşi să ţină pasul cu ele.

1825

După publicarea ultimei ediţii a acestei lucrări în 1817, a avut loc un al treilea recensămînt al populaţiei şi rezultatele merită cu prisosinţă atenţia noastră.

După numărătoarea din 1821 şi raportările corectate la 1811 şi 1801, aşa cum au fost arătate de Rickman în observaţiile preliminare la raportul publicat, populaţia din Marea Britanie a fost în 1801 : 10.942.646, în 1811 : 12.596.803 şi în 1821 : 14.391.631.

Aceste cifre, luate așa cum au fost date întîi și cuprinzînd numărul foarte mare de bărbați adăugat în 1811 pentru armată și marină, dau o creștere de 15% în cei 10 ani de la 1800 la 1811 și numai $14^1/_4$% de la 1810 la 1821 [210].

Dar s-a calculat că din cei 640.500 bărbați adăugați pentru armată, marină și flotă comercială, peste 1/3 trebuie să fi fost irlandezi și străini. De aceea, adăugînd numai 1/30 la populația permanentă din 1801 și 1811 și din cauza păcii, atribuind numai 1/50 pentru bărbații absenți în 1821, populația din Anglia și Wales în cele trei perioade diferite, fără a ține seama de o omisiune prezumată în prima numărătoare, va fi următoarea : în 1801 : 9.168.000, în 1811 : 10.502.500 și în 1821 : 12.218.500, dînd o creștere în intervalul dintre 1800 și 1811 de $14^1/_2$% și în intervalul dintre 1810 și 1821 de $16^1/_3$%. Primul dintre aceste două ritmuri de creștere ar dubla populația în 51 de ani și celălalt în 46 de ani. Cum însă există totdeauna o oarecare nesiguranță în legătură cu proporția celor folosiți în armată, marină și în flota comercială, care aparțin propriu-zis populației permanente, și cum din diferite cauze populația de sex bărbătesc este mai în mișcare decît cea feminină, s-a propus în mod rațional ca să se estimeze ritmul de creștere numai după populația feminină. Numărul femeilor din Marea Britanie era în 1801 : 5.492.354, în 1811 : 6.262.716 și în 1821 : 7.253.728, ceea ce dă o creștere de 14,02% în prima perioadă și 15,82 în a doua [211].

Creșterea în Scoția, luată singură, a fost în prima perioadă 13% și în a doua $14^1/_2$. Creșterea din Anglia și Wales, fără Scoția, pare să fie aproape exact aceeași, mai ales în a doua perioadă, fie că o estimăm numai după populația femeiască, fie după întreaga populație, cu corectările propuse pentru armată și marină etc., o dovadă că aceste corectări nu sînt prea departe de adevăr. În același timp, poate că ar trebui spus că dacă, din cauza războiului, în cea mai mare parte din perioada de la 1800 la 1821 a pierit un număr mai mare decît de obicei din populația bărbătească, creșterea populației totale nu ar trebui să fie, ca proporție, la fel de mare cum este creșterea populației feminine. Dacă apare o asemenea creștere, aceasta este probabil rezultatul adăugirii la populația permanentă a unui număr prea mare de bărbați pentru armată și marină, sau unei afluențe de oameni din Scoția și Irlanda.

Cifrele indicate mai sus și ritmurile de creștere au fost trecute așa cum le-a dat Rickman în „Preliminary Observations to the Population Abstracts". Dar în prima parte a acestui capitol am considerat, bazat pe un temei satisfăcător după părerea mea, că prima numărătoare nu a fost tot atît de exactă ca aceea din 1811 și probabil că numărătoarea din 1811 nu este chiar atît de exactă ca aceea din 1821. În acest caz, ritmurile de creștere din cele două perioade nu vor fi atît de mari cît s-a arătat mai sus, dar vor continua să pară cu totul ieșite din comun.

Potrivit estimației prezumate, populația, așa cum a fost indicată de numărătoarea din 1801, era cu aproape 119.000 sub cea adevărată, și dacă pe această bază luăm populația femenină dată de recensămîntul din 1801 ca avînd omisiuni de 60.000 și presupunem că în 1811 avea omisiuni de 30.000, numărul persoanelor de sex feminin din Anglia și Wales în cele trei perioade diferite se va prezenta astfel : în 1801 : 4.687.867, în 1811 : 5.313.219 și în 1821 : 6.144.709, ceea ce dă o creștere de 13,3% în perioada de la 1800 la 1811 și de 15,6% în perioada de la 1800 la 1821. Ritmurile de creștere la care se ajunge astfel, dacă s-ar menține, cel din prima perioadă ar dubla

[210] *Preliminary Observations*, p. VIII.

[211] Ibidem, p. VIII.

populaţia cam în 55 de ani şi cel din a doua ar dubla-o în 48 de ani. Luînd împreună toţi cei 20 de ani, ar rezulta un ritm de creştere care, dacă s-ar menţine, ar dubla populaţia cam în 51 de ani.

Fără îndoială că reprezintă un ritm de creştere cît se poate de neobişnuit, ţinînd seama de populaţia efectivă a ţării, comparată cu teritoriul şi cu numărul marilor oraşe şi al manufacturilor. Totuşi este mai mic decît cel indicat în Preliminary Observations to the Population Abstracts. Dar chiar ţinînd seama de acest ritm de creştere mai înceată, este necesar să presupunem că în vremea din urmă omisiunile din registrele parohiale, mai ales cele de la naşteri, s-au cam înmulţit în loc să scadă. O afirmaţie a lui Rickman în Preliminary Observations face probabilă această presupunere. El spune: „cercetarea relativă la botezurile şi decesele neînregistrate a arătat o diferenţă de aproape 4 la 1 în gradul de omisiuni din anul 1811, numărul mediu anual al botezurilor neînregistrate (după cum este indicat la sfîrşitul diferitelor comitate) fiind 14.860, al deceselor (lăsînd deoparte Londra) 3.899. În prezent, proporţia este 5 la 1 în gradul de omisiuni, numărul mediu anual al botezurilor neînregistrate (după cum este indicat la sfîrşitul diferitelor comitate) fiind 23.066, al deceselor (lăsînd deoparte Londra) 4.657". Şi mai departe spune: „Aceasta nici nu reprezintă volumul total sau proporţia botezurilor neînregistrate, deoarece preoţii celor mai populate locuri, mai ales unde mulţi dintre locuitori sînt disidenţi, refuză de obicei să facă o estimaţie la întîmplare". Un cimitir, dimpotrivă, este ceva vizibil, şi dintre persoanele care au de-a face cu el, preotul poate de obicei să procure o listă mai mult sau mai puţin exactă cu numărul înhumărilor.

Din aceste motive s-ar putea crede că, datorită numărului crescînd al disidenţilor sau din alte cauze, omisiunile din registrele de naşteri mai curînd au crescut decît au scăzut în vremea din urmă. Totuşi s-a crezut că după legea din 1812, registrele de naşteri au fost ţinute mai cu grijă şi este sigur că, în cei 10 ani sfîrşind cu 1820, proporţia naşterilor faţă de căsătorii este mai mare, deşi proporţiile naşterilor şi căsătoriilor faţă de populaţia totală sînt amîndouă mai mici decît erau în 1800 sau în cei 10 ani terminînd cu 1810. În aceste condiţii, ar fi recomandabil să aşteptăm documente ulterioare înainte de a trage o concluzie nouă privitoare la volumul probabil al omisiunilor din registrele de naşteri şi decese. Se poate considera ca sigur că omisiunile prezumate de 1/6 pentru naşteri şi 1/12 pentru decese, împreună cu o corectare justă pentru decesele din străinătate, sînt mai mult decît suficiente pentru a explica creşterea populaţiei în timpul celor 20 de ani de la 1781 la 1801 potrivit cifrelor date de Rickman, dar nu sînt suficiente pentru a explica creşterea populaţiei în cei 20 de ani de la 1801 la 1821 potrivit rezultatelor numărătorilor.

Am auzit că ar fi posibil ca numerotările, mai ales ultimele două, să fi depăşit realitatea, nu să fie mai mici, aceasta datorită numărării de mai multe ori a unor persoane care au mai multe locuri de reşedinţă. Trebuie să admitem că această presupunere ar explica faptul că proporţiile naşterilor şi căsătoriilor faţă de populaţia totală sînt diminuate, cu toată viteza extraordinară cu care pare că creşte populaţia. Dar aceleaşi proporţii diminuate ar putea să fie efectul unei mortalităţi micşorate. Întrucît o mortalitate micşorată a fost stabilită în mod satisfăcător pe alte baze, ar explica destul de bine multe din rezultate. Şi dacă se poate pune ceva în mod just pe seama numărării în plus, desigur că este o cifră neglijabilă.

Nu se poate pune la îndoială că există omisiuni mari atît la naşteri cît şi la decese, mai mari la naşteri decît la decese. Declaraţiile tuturor preoţilor care au participat la întocmirea dărilor de seamă au fost identice în această

privință, după cum spune Rickman. Şi dacă presupunem doar aceeaşi proporție de omisiuni de la 1801 la 1821, pe care am presupus-o de la 1781 la 1801 şi începem cu recensămîntul din 1801, cu prezumția că numărul înregistrărilor duble ar fi fost probabil egal cu numărul omisiunilor, va rezulta că excedentul de naşteri singur, dacă excludem decesele în străinătate, ar face ca populația să se apropie pînă la o diferență de 184.404 de numărătoarea din 1821, şi dacă includem corectarea pentru decesele în străinătate (care în cazul de față, printr-o comparație a excedentului de naşteri de sex masculin cu decesele de bărbați şi femei par să fie 128.651), ne apropiem pînă la o diferență de 313.055.

Dacă presupunem un asemenea volum de înregistrări duble neegalat de omisiuni în ultimele două dări de seamă, numerotările încă ar arăta o extraordinară creştere a populației. Ritmul creşterii în perioada de la 1801 la 1811 ar fi aproape 13% (12,88), care ar dubla populația cam în 57 de ani, iar în perioada de la 1811 la 1821 ar fi foarte aproape de 15% (14,95), care ar dubla populația în 50 de ani.

Din cauza incertitudinii în care trebuie să rămînem în prezent cu privire la numărători şi anume dacă sînt parțial greşite în minus sau în plus, am socotit că nu este recomandabil să modific tabelul îmbunătățit al populației de la 1781 la 1811, pe care l-am dat în prima parte a acestui capitol. Este bazat pe un principiu cu mult mai sigur decît o estimație numai după naşteri, aşa că trebuie să arate în orice caz creşterea populației mult mai corect decît a fost arătată în Preliminary Observations.

Într-adevăr, cu cît judecăm mai mult dările de seamă despre populație, cu atît mai nesigure apar toate estimațiile populației din trecut care au fost bazate pe presupunerea că proporția naşterilor va fi mereu aproape aceeaşi.

Dacă s-ar estima populația de la 1801 încoace în acelaşi mod în care a estimat-o Rickman înainte de acel an, ar rezulta că populația din 1821 în loc să fie potrivit numărătorii 12.218.500, ar fi doar 11.625.334, adică 593.166 sau aproape 600.000 mai puțin decît numărătoarea din 1821. Aceasta pentru motivul că proporția naşterilor față de populație care, estimată în modul sugerat de Rickman şi fără o corectare pentru omisiuni, era în 1821 numai de 1 la 36,58, în 1801 era 1 la 34,8.

Presupunînd că numărătorile sînt exacte, proporțiile variabile ale naşterilor (fără corectarea pentru omisiuni şi comparînd populația de la sfîrşitul fiecărui termen cu naşterile medii pentru cei 5 ani precedenți) ar fi pentru 1801 1 la 34,8, pentru 1811 1 la 35,3 şi pentru 1821 1 la 36,58.

Variații similare şi chiar mai mari vom vedea că există şi la proporțiile căsătoriilor față de populație.

În 1801, proporția a fost de 1 la 122,2, în 1811, 1 la 126,6, în 1821, 1 la 131,1. Admițînd că în cei 20 de ani sfîrşind cu 1820 căsătoriile, în a căror înregistrare se presupune că sînt foarte puține omisiuni, ar rămîne în aceeaşi proporție față de populație ca în 1801, dacă am fi estimat populația după căsătorii numărul populației din 1821 în loc de a fi 12.218.500, ar fi fost numai 11.377.548, deci cu 840.952 mai puțin decît numărătoarea din 1821.

Rezultă deci că, dacă putem acorda o oarecare încredere numărătorilor noastre [212], în schimb nu putem pune nădejde într-o estimare a populației din trecut bazată pe proporțiile naşterilor, deceselor sau căsătoriilor. Aceleaşi cauze care au acționat, modificînd atît de esențial aceste proporții în timpul celor 20 de ani pentru care avem numărători, se poate să fi acționat şi mai

[212] Migrațiile în Anglia din Irlanda şi Scoția pot explica în parte plusul numărătorilor peste ceea ce este justificat de excedentul naşterilor față de decese.

înainte, în aceeaşi măsură. Şi în general se va dovedi că este adevărat că starea îmbunătăţită a sănătăţii unei ţări va scădea nu numai proporţiile deceselor, ci şi proporţiile naşterilor şi căsătoriilor.

CAPITOLUL 10

DESPRE OBSTACOLELE ÎMPOTRIVA CREŞTERII POPULAŢIEI ÎN SCOŢIA ŞI IRLANDA

O examinare amănunţită a dării de seamă statistice a Scoţiei ne-ar procura numeroase ilustrări ale legii populaţiei. Am extins însă această parte a lucrării atît de mult, încît mă tem să nu obosesc răbdarea cititorilor. De aceea voi limita observaţiile mele, în cazul de faţă, la cîteva circumstanţe care mi s-au părut cu totul deosebite.

Din cauza recunoscutelor omisiuni din registrele de naşteri, decese şi căsătorii în cele mai multe parohii ale Scoţiei, nu se pot trage din ele decît prea puţine concluzii juste. Multe prezintă rezultate extraordinare. În parohia Crossmichael [213] în Kirkcudbright, mortalitatea pare că este doar 1 din 98 şi căsătoriile anuale sînt 1 din 192. Aceste proporţii ar însemna o sănătate nemaipomenită şi o acţiune extraordinară a obstacolului preventiv. Dar nu poate exista nici cea mai mică îndoială că ele sînt pricinuite mai ales de omisiunile din registrele de decese şi de celebrarea unora dintre căsătorii în alte parohii.

Cu toate acestea, în general reiese, din registrele despre care se presupune că sînt exacte, că în parohiile de la ţară mortalitatea este mică şi că proporţiile de 1 din 45, 1 din 50 şi 1 din 55 sînt destul de obişnuite. După un tabel al probabilităţilor de viaţă, calculat de Wilkie după listele de mortalitate din parohia Kettle, speranţa de viaţă la naştere este 46,6 [214], ceea ce este foarte mult, şi numai 1/10 din copii mor în primul an. Mai departe Wilkie adaugă că din 36 dări de seamă parohiale publicate în primul volum reiese că speranţa de viaţă la naştere este 40,3. Dar într-un tabel pe care l-a prezentat în ultimul volum, întocmit pentru întreaga Scoţie după studiul doctorului Webster, speranţa de viaţă la naştere se pare că este doar 31 de ani [215]. Această cifră totuşi, crede el, trebuie să fie prea mică, deoarece depăşeşte foarte puţin calculele pentru oraşul Edinburgh.

Registrele scoţiene s-au dovedit în general a fi atît de incomplete, încît s-au publicat în Population Abstracts din 1801 dările de seamă doar pentru 99 de parohii. Dacă din acestea ne putem forma o părere, ele arată o stare a sănătăţii foarte neobişnuită şi o proporţie foarte mică de naşteri. În 1801 populaţia totală a acestor parohii era 217.873 [216], media deceselor pentru o perioadă de 5 ani sfîrşind cu 1800 era cam 3815 şi a naşterilor 4928 [217] ceea ce ar însemna că în aceste parohii mortalitatea era numai 1 din 56, iar proporţia naşterilor 1 din 44. Dar aceste proporţii sînt atît de extraordinare încît

[213] *Statistical Account of Scotland*, vol. I, pag. 167.
[214] Ibidem, vol. II, p. 407.
[215] Ibidem, vol. XXI, p. 383.
[216] *Population Abstracts*, Parish Registers, p. 459.
[217] Ibidem, p. 458.

este greu de crezut că ar fi adevărate. Dacă le combinăm cu calculele făcute de Wilkie, pare improbabil ca proporțiile deceselor și nașterilor în Scoția să fie mai mici decît cele stabilite pentru Anglia și Wales, anume 1 din 40 pentru decese și 1 din 30 pentru nașteri. Dealtfel se pare că toată lumea este de acord că proporția nașterilor față de decese este 4 la 3 [218].

Cu privire la căsătorii va fi și mai dificil de făcut o presupunere. Sînt înregistrate atît de neregulat încît în Population abstracts nu s-a dat nici o dare de seamă. După Statistical Account, în mod firesc aș fi crezut că în Scoția înclinația spre căsătorie ar fi în general mai mare decît în Anglia. Dar, dacă ar fi adevărat că nașterile și decesele au aceeași proporție una față de cealaltă și față de populația totală, în ambele țări, proporția căsătoriilor nu poate să fie prea diferită. Trebuie remarcat totuși că dacă presupunem că acțiunea obstacolului preventiv ar fi exact aceeași în ambele țări și clima ar fi la fel de sănătoasă, Scoția ar trebui să sufere o lipsă și o sărăcie mult mai mare pînă cînd să atingă aceeași mortalitate ca în Anglia, datorită numărului proporțional mai mic de orașe și manufacturi din Scoția.

Dintr-o privire generală a dărilor de seamă statistice pare să rezulte clar că în Scoția situația claselor de jos a fost considerabil ameliorată în anii din urmă. Prețul alimentelor a crescut, dar aproape invariabil prețul muncii a crescut într-o proporție mai mare. S-a observat în cele mai multe parohii că locuitorii consumă mai multă carne de la măcelarii decît altădată, că au locuințe mai bune și sînt mai bine îmbrăcați și că obiceiurile în ce privește curățenia s-au îmbunătățit categoric.

O parte din această îmbunătățire probabil că trebuie pusă pe seama creșterii obstacolului preventiv. În unele parohii se constată obiceiul căsătoriilor tîrzii și în multe locuri, unde nu este menționat, acest obicei poate fi dedus destul de bine din proporția nașterilor și căsătoriilor și din alte circumstanțe. Cel care a întocmit darea de seamă pentru parohia Elgin [219], enumerînd cauzele generale ale depopulării din Scoția, vorbește despre pierderea curajului de a se căsători, ca urmare a unificării fermelor și ca o consecință, emigrarea celor mai buni dintre tinerii din toate clasele și de toate rangurile, dintre care foarte puțini se mai întorc vreodată. Altă cauză pe care o menționează este renunțarea la căsătorie din cauza luxului; cel puțin, remarcă el, pînă cînd oamenii înaintează în vîrstă și atunci se naște o specie de copii firavi. „Dar, din această pricină, cîți bărbați din toate categoriile rămîn necăsătoriți și cîte tinere femei de toate rangurile nu se căsătoresc niciodată, care la începutul acestui secol sau chiar în 1745 ar fi fost părinții unor descendenți numeroși și sănătoși?"

Acest efect a apărut mai ales în regiunile Scoției, unde populația a descrescut ca urmare a introducerii pășunilor sau a unui sistem îmbunătățit de agricultură, care necesită brațe mai puține. De aceea nu mă îndoiesc că, estimînd descreșterea populației de la sfîrșitul ultimului secol încoace sau de la începutul acestui secol, după proporția nașterilor la diferite perioade, s-a făcut aceeași greșeală care a fost menționată în mod special cu privire la Elveția și Franța, și în consecință a făcut diferența mai mare decît este în realitate [220].

[218] *Statistical Account of Scotland*, vol. XXI, p. 383. Comparația cu Anglia se referă aici la perioada primei numărători. Fără îndoială că mortalitatea în Scoția a scăzut și că proporția nașterilor față de decese a crescut după 1800.

[219] Vol. V, p. 1.

[220] Un autor ia notă de această împrejurare și observă că în trecut se pare că nașterile au avut o proporție mai mare față de totalul populației decît în prezent. Probabil, spune el, se nășteau mai mulți și era o mortalitate mai mare. *Parish of Montquitter*, vol. VI, p. 121.

Concluzia generală asupra acestui subiect, pe care aş trage-o din diferitele dări de seamă este că se fac căsătoriile ceva mai tîrziu decît în trecut. Există, totuşi, unele excepţii categorice. În acele parohii unde au fost înfiinţate manufacturi care dau de lucru copiilor de îndată ce au atins vîrsta de şase sau şapte ani, se creează în mod natural obiceiul căsătoriilor timpurii. Cît timp manufactura continuă să prospere şi să crească, răul căruia îi dă naştere nu este prea perceptibil, deşi omenirea trebuie să recunoască cu durere că unul dintre motivele pentru care răul rămîne ascuns privirilor este că se face loc pentru noi familii printr-o mortalitate nefirească a copiilor angajaţi

Totuşi, există alte ţinuturi în Scoţia, îndeosebi insulele din vest şi unele regiuni muntoase, unde populaţia a crescut considerabil ca urmare a diviziunii proprietăţilor şi unde căsătoriile poate că se fac mai timpuriu ca altădată, dar nu din cauza înfiinţării manufacturilor. Aici sărăcia provocată de căsătoriile timpurii este chiar prea vădită. În darea de seamă pentru Delting din Shetland [221] se afirmă că oamenii se căsătoresc foarte tineri şi sînt încurajaţi de către moşieri, care doresc să aibă pe pămînturile lor cît mai mulţi oameni cu putinţă, pentru a-i folosi la pescuitul mihalţului, dar că de obicei cei căsătoriţi de timpuriu au numeroşi copii şi se înglodează în datorii. Autorul remarcă mai departe că înainte vreme au existat nişte reglementări vechi numite *country acts*, una dintre ele hotărînd că nici o pereche nu trebuia să se căsătorească dacă nu poseda 40 de lire scoţiene în deplină proprietate. Această reglementare nu se mai aplică. Se spune că aceste reglementări au fost aprobate şi confirmate de parlamentul Scoţiei în timpul domniei Reginei Maria sau a lui Iacob al VI-lea.

În darea de seamă pentru Bressay Burra şi Quarff din Shetland [222] se menţionează că fermele sînt foarte mici şi că puţine au un plug. Ţelul proprietarilor este de a avea pe pămînturile lor cît mai mulţi pescari — un mare obstacol împotriva îmbunătăţirilor în agricultură. Aceşti oameni pescuiesc pentru stăpînii lor, care le plătesc un salariu cu totul necorespunzător sau le iau peştele la un preţ mic. Autorul dării de seamă afirmă că „În cele mai multe ţări creşterea populaţiei este socotită un avantaj, şi pe drept cuvînt. Cu toate acestea, în situaţia actuală din Shetland, este invers. Fermele sînt fărîmiţate. Tinerii sînt îndemnaţi să se căsătorească fără a avea vreo avere. Consecinţa este sărăcia şi suferinţa. Se crede că în prezent există în aceste insule o populaţie dublă faţă de cît ar putea să trăiască aici aşa cum se cuvine".

Autorul dării de seamă pentru Auchterderran [223], în comitatul Fife, spune că hrana sărăcăcioasă a unui om care munceşte nu poate să se opună influenţei pe care o muncă grea şi neîncetată o are asupra constituţiei lui şi în felul acesta trupul se uzează înainte de termenul hotărît de natură, şi adaugă : „Faptul că oamenii continuă să intre de bună voie, prin căsătorie, într-o situaţie atît de grea, arată cît de mult constituie legi ale naturii omeneşti unirea dintre bărbat şi femeie şi dragostea de independenţă". În această remarcă, poate că era mai bine să se înlocuiască dragostea de independenţă cu dragostea de copii.

Insula Jura [224] pare să fie supraîncărcată cu locuitori în ciuda unor emigrări constante şi numeroase. Uneori sînt 50 sau 60 de oameni pe o fermă.

[221] Vol. I, p. 385.
[222] Vol. X, p. 194.
[223] Vol. I, p. 449.
[224] Vol. XII, p. 317.

Autorul dării de seamă notează că un asemenea furnicar de locuitori, acolo unde manufacturile și multe alte ramuri de activitate sînt necunoscute, constituie o povară grea pentru proprietari, iar pentru stat sînt nefolositori.

Un alt autor [225] este uimit de creșterea rapidă a populației, în ciuda unei emigrări considerabile în America, în 1770, și a unei mari pierderi de tineri în timpul ultimului război. Crede că este dificil de stabilit cauzele respective și constată că dacă populația va continua să crească în modul acesta, în curînd țara nu va mai fi în stare să-i hrănească, în afară de cazul cînd s-ar găsi o ocupație pentru oameni. Și în darea de seamă a parohiei Callander [226], autorul spune că satele acelei parohii și alte sate în situații similare sînt pline de o mulțime de oameni goi și flămînzi, care vin în număr mare cerînd adăpost sau pîine. Apoi, face constatarea că ori de cîte ori populația unui oraș sau a unui sat depășește activitatea locuitorilor săi, locul acela intră în declin.

Un exemplu cu totul extraordinar al tendinței către creștere rapidă apare în registrul parohiei Duthil [227], în comitatul Elgin și cum erorile în plus sînt mai puțin probabile decît erorile în sens invers, pare să fie demn de atenție. Proporția nașterilor anuale față de populația totală este de 1 la 12, a căsătoriilor de 1 la 55 și a deceselor aceeași. Nașterile sînt față de decese 70 la 15 sau $4^{2/3}$ la 1. Am putea presupune o oarecare inexactitate în ce privește numărul deceselor care par să fie greșite în minus, dar proporția cu totul extraordinară a nașterilor anuale, care se ridică la 1/12 din totalul populației, nu pare să fie datorată erorii, iar celelalte circumstanțe în legătură cu parohia vin în sprijinul acestei afirmații. Dintr-o populație de 830 de oameni erau numai trei bărbați celibatari și fiecare căsnicie avea șapte copii. Cu toate acestea, se presupune că populația a descrescut considerabil după 1745. Reiese că această tendință excesivă de creștere a fost prilejuită de o tendință excesivă de emigrare. Autorul menționează numeroase emigrări și observă că întregi clanuri, care duceau o viață destul de bună, au emigrat în anii din urmă din diferite regiuni ale Scoției doar dintr-o toană și mînați de gîndul fantastic de a deveni proprii lor stăpîni și proprietari liberi.

O asemenea proporție extraordinară de nașteri, evident pricinuită de obiceiul de a emigra, arată cît de greu este să se depopuleze o țară doar prin îndepărtarea unei părți din locuitorii ei. Dar luați-i activitățile și sursele de subzistență și depopularea se face imediat.

Se poate remarca faptul că în această parohie numărul mediu al copiilor pentru o familie ni se spune că este șapte, deși după proporția nașterilor anuale față de căsătoriile anuale ar rezulta că este numai $4^{2/3}$. În multe alte parohii apare această diferență, ceea ce ne face să tragem concluzia că autorii acestor dări de seamă au adoptat în mod judicios o metodă de calculare care diferă de simpla proporție necorectată a nașterilor anuale față de căsătorii. Probabil că și-au fundamentat rezultatele pe informații personale sau pe cercetări atente în registre, pentru a găsi numărul de copii pe care l-a născut fiecare mamă în timpul căsătoriei.

Femeile din Scoția par să fie fertile. Media de 6 copii la o căsnicie este frecventă și o medie de 7 sau chiar $7^{1/2}$ nu este foarte neobișnuită. Există un caz cu totul remarcabil, deoarece apare ca și cînd acesta ar fi fost numărul copiilor efectiv în viață al fiecărei familii, ceea ce ar implica desigur un număr mult mai mare, dacă ținem seama de copiii morți și de cei care se vor

[225] *Parish of Lochalsh, County of Ross*, vol. XI, p. 422.
[226] Vol. XI, p. 574.
[227] Vol. IV, p. 308.

naște. În parohia Nigg [228] din comitatul Kincardine, darea de seamă spune că există 57 de familii de țărani cu 405 copii, ceea ce înseamnă aproape $7^{1/9}$ de fiecare și 42 familii de pescari cu 314 copii, aproape $7^{1/2}$ de fiecare. Între familiile de țărani existau 7 fără copii, între cele de pescari nici una. Dacă această afirmație ar fi justă, aș crede că fiecare căsătorie trebuie să fi adus pe lume sau va aduce 9 sau 10 copii, în cursul duratei sale.

Cînd se stabilește printr-o numărătoare efectivă că există cam 3 copii în viață la fiecare familie, sau 5 persoane sau numai $4^{1/2}$ la o casă, proporții foarte obișnuite, nu trebuie să conchidem că numărul mediu de nașteri pentru fiecare căsnicie nu trece de 3. Trebuie să ne amintim că toate căsătoriile sau locuințele din anul în curs desigur că sînt fără copii, că toate cele din anul precedent au doar unul, toate din anul al treilea de-abia putem să ne așteptăm să aibă doi și toate din anul al patrulea vor avea desigur, într-o situație normală, mai puțin de trei. Pierderea unui copil din cinci, într-o perioadă de 10 ani, este un număr neobișnuit de mic, și după 10 ani se poate presupune că dintre copii, cei mai vîrstnici vor începe să-și părăsească părinții. Așa că, dacă presupunem că fiecare căsnicie dă naștere la exact 5 copii pe toată durata ei, familiile care și-au completat numărul de copii vor avea 4 copii, și un mare număr din familiile care se găseau în primele stadii de înmulțire vor avea mai puțin de 3 copii [229]. În consecință, dacă ținem seama de numărul familiilor la care se poate presupune că unul din părinți este mort, mă întreb dacă în acest caz o numărătoare exactă ar găsi $4^{1}/_{2}$ la o familie. În parohia Duthil [230], deja indicată, se menționează că numărul de copii la o căsnicie este 7 și numărul de persoane la o casă numai 5.

Săracii din Scoția sînt întreținuți de obicei prin contribuții voluntare, distribuite sub controlul preotului parohiei. Se pare că în general aceste distribuții au fost făcute cu foarte mult discernămînt. Neavînd dreptul de a cere asistență [231] și fondurile fiind, din cauza modului de colectare, cu totul nesigure și modeste, săracii le-au considerat doar ca o ultimă resursă în caz de mare nenorocire, nu ca un fond pe care să se poată bizui cu toată certitudinea și din care, după legile țării, le-ar reveni o parte în caz de nevoie.

Consecința este că oamenii nevoiași fac cele mai mari eforturi pentru a evita necesitatea de a cere un ajutor atît de insuficient și nesigur. În multe dări de seamă se menționează că oamenii rareori nu izbutesc să facă o rezervă pentru boală și bătrînețe și că, de obicei, copiii adulți și rudele persoanelor care sînt în pericol de a cădea în grija parohiei vin, dacă au posibilitatea, să împiedice o asemenea umilire care este considerată de toți ca o rușine pentru familie.

Redactorii dărilor de seamă ale diferitelor parohii deseori condamnă în termeni foarte tari sistemul impozitelor engleze pentru săraci și arată o preferință clară pentru modul scoțian de ajutorare. În darea de seamă pentru Paisley [232], deși este un oraș cu manufacturi și cu numeroși săraci, autorul totuși dezaprobă sistemul englez și face despre acest subiect o remarcă în care poate că merge prea departe. Spune că, deși în nici o țară nu există

[228] Vol. VII, p. 194.

[229] S-a calculat că, în medie, diferența de vîrstă între copiii aceleiași familii este cam de doi ani.

[230] Vol. IV, p. 308.

[231] De curind s-a spus în Parlament că în Scoția legile pentru săraci nu diferă în fond de acelea ale Angliei, deși au fost foarte diferit înțelese și aplicate. Dar oricare ar fi legile referitoare la această problemă, aplicarea se face peste tot așa cum a fost prezentată aici și în problema de față doar aplicarea interesează.

[232] Vol. VII, p. 74.

contribuții pentru săraci atît de importante ca în Anglia, totuși nicăieri nu există un număr atît de mare de săraci și că starea lor, în comparație cu *săracii altor țări, este într-adevăr cît se poate de jalnică.*

În darea de seamă pentru Caeraverock [233], ca răspuns la întrebarea: Cum ar trebui să fie ajutați săracii?, se spune foarte judicios, „că mizeria și sărăcia se înmulțesc proporțional cu fondurile create pentru alinarea lor; că măsurile de caritate ar trebui să rămînă invizibile pînă în momentul cînd este necesar să fie distribuite; că în Scoția, în parohiile de la țară, de obicei sînt suficiente micile colecte ocazionale și voluntare; că legislatura nu are prilejul de a interveni pentru majorarea șuvoiului, care este deja destul de bogat; în sfîrșit, că instituirea unui impozit pentru săraci ar fi nu numai inutilă, dar și vătămătoare, deoarece ar duce la împovărarea proprietarilor de pămînt, fără a aduce ușurare săracilor".

Acestea par să fie, în mare, părerile predominante ale clerului Scoției. Există totuși unele excepții, sistemul de impozite pentru săraci este uneori aprobat și se recomandă instituirea lui. Dar aceasta nu este de mirare. În multe din aceste parohii nu s-a făcut niciodată această experiență. Și fără cunoștințe teoretice aprofundate despre legea populației, sau fără a fi văzut în întregime dezavantajele legilor pentru săraci și aplicarea lor, nimic nu pare mai firesc, la prima vedere, decît propunerea unui impozit la care să fie obligați să contribuie, după puterea lor, cei necaritabili ca și cei caritabili, și care să poată fi mărit sau scăzut după cum cer nevoile.

Bolile endemice și epidemice în Scoția se abat, ca de obicei, mai ales asupra săracilor. În unele locuri scorbutul este o boală foarte gravă și cronică, iar în altele ajunge ca o lepră contagioasă, ale cărei urmări sînt totdeauna îngrozitoare și nu rareori mortale. Unul din redactorii dărilor de seamă îl numește pedeapsa și blestemul rasei umane [234]. În general, se crede că este provocat de așezările reci și umede, de hrana săracă și nenutritivă, de aerul rău din locuințele umede și ticsite, de obiceiurile indolente și lipsa de atenție față de curățenie.

Pe seama acelorași cauze sînt puse, într-o mare măsură, reumatismul care e general și tuberculoza, foarte frecventă la oamenii de jos. Ori de cîte ori, în orice loc, situația săracilor s-a înrăutățit ca urmare a unor împrejurări deosebite, s-a observat că aceste boli, mai ales tuberculoza, fac mai multe ravagii.

Febrele nervoase și lente și altele mai acute și mai periculoase sînt adeseori epidemice și uneori nimicesc un mare număr de vieți omenești. Dar cea mai periculoasă epidemie, după dispariția ciumei care a bîntuit altădată în Scoția, este variola care în multe locuri apare la intervale regulate, în altele neregulat, dar rareori la o distanță mai mare de 7—8 ani. Ravagiile pe care le face sînt îngrozitoare, deși în unele parohii au mai scăzut în vremea din urmă. Prejudecățile împotriva vaccinării sînt încă mari și cum tratamentul probabil că este prost făcut în casele mici și aglomerate, iar obiceiul de a se vizita unii pe alții în timpul molimei se mai păstrează în multe locuri, nu este greu de crezut că mortalitatea trebuie să fie foarte ridicată și cei care suferă cel mai mult sînt copiii săracilor. În unele parohii din insulele din vest și în regiunile muntoase, numărul persoanelor care locuiesc într-o casă a crescut de la $4^1/_2$ și 5 la $6^1/_2$ și 7. Este evident că dacă o creștere atît de importantă, fără locuințe corespunzătoare, nu poate să provoace boala, în schimb o agravează înzecit.

[233] Vol. VI, p. 21.
[234] *Parishes of Forbes and Kearn, County of Aberdeen*, vol. XI, p. 189.

Dintotdeauna Scoția a avut de suferit ani de sărăcie și uneori chiar de foamete îngrozitoare. Anii 1635, 1680, 1688, anii de la sfîrșitul sec. al 16-lea, anii 1740, 1756, 1766, 1778, 1782 și 1783 sînt adesea citați ca ani de suferințe foarte mari din cauza lipsurilor. În anul 1680 au pierit atît de multe familii din această cauză încît pe o întindere de 6 mile, într-un ținut cu populație altădată densă, nu mai rămăsese nici un fum de vatră [235]. Cei șapte ani de la sfîrșitul sec. al 16-lea au fost numiți anii răi. Autorul dării de seamă pentru parohia Montquhitter [236] spune că din 16 familii la o fermă din vecinătate, 13 au pierit. Pe altă fermă, din 169 de persoane, numai 3 familii (inclusiv proprietarii) au scăpat cu viață. Moșii întinse care acum numără o sută de suflete, fiind complet pustiite, fuseseră transformate în pășuni pentru oi. În total, numărul locuitorilor parohiei a fost redus prin moarte la jumătate sau, după cum afirmă unii, la un sfert din numărul anterior. Pînă în 1709 multe ferme erau pustii. În 1740 a venit o nouă perioadă de lipsă mare și cei săraci au suferit cea mai cumplită mizerie, dar nu au murit. Mulți s-au oferit zadarnic să muncească la alții doar pentru pîine. Oameni voinici au acceptat cu recunoștință două pence pe zi drept plată pentru munca lor. Mare nenorocire a fost, de asemenea, în 1782 și 1783, dar nimeni nu a murit. Autorul spune : „Dacă în această perioadă critică nu ar fi încetat războiul american, dacă depozitele bogate, în special de mazăre, pregătite pentru marina de război, nu ar fi fost puse în vînzare, ce scenă de paragină și groază ar fi oferit această țară !"

Se găsesc multe descrieri de acestea în diferite părți din Statistical Account, dar aceste exemple vor fi suficiente pentru a arăta natura și intensitatea nenorocirilor pe care lipsa de alimente le-a pricinuit din cînd în cînd.

Anul 1783 a depopulat cîteva ținuturi din regiunile de deal și este citat drept cauza diminuării numărului oamenilor din aceste locuri. ulterior numerotării făcute de Dr. Webster. Cei mai mulți dintre micii fermieri fuseseră, așa cum era de așteptat, complet ruinați din cauza foametei. Cei din regiunile de deal au fost nevoiți să se ducă la șes ca simpli muncitori agricoli [237], în căutarea unei subzistențe nesigure. În unele parohii, pe vremea ultimelor cercetări, efectele ruinării fermierilor în timpul acelui an dezastruos erau încă vizibile în înfățișarea deprimată a oamenilor și în sărăcia și mizeria mai mare în care trăiau oamenii de rînd, ceea ce este o consecință inevitabilă.

În darea de seamă a parohiei Grange [238], din comitatul Banff, se spune că anul 1783 a pus capăt tuturor ameliorărilor prin rotația culturilor și i-a făcut pe fermieri să nu se mai gîndească decît la cultivarea cerealelor. Mulți dintre arendași au fost ruinați. Înainte de această perioadă, cazurile de tuberculoză nu fuseseră chiar atît de numeroase cum au fost începînd de atunci. Această înrăutățire poate fi atribuită foametei și hranei proaste din anul 1783, lungilor perioade de vreme rea în timpul culesului recoltelor din 1782 și 1787, cînd muncitorii au suferit mult de frig și umezeală în cele trei luni cît a durat culesul recoltei, dar mai ales se poate atribui schimbării care s-a produs în modul de viață al claselor de jos. Înainte vreme orice gospodar putea să comande un pahar de bere slabă și să taie din cînd în cînd o oaie din mica sa turmă, dar acum este altfel. La săraci, lipsa repetată a obiectelor de primă necesitate, casele lor umede și urît mirositoare, iar la clasele de mijloc, deprimarea, par să fie cauzele principale ale bolilor care bîntuie și a mortalității

[235] *Parish of Duthil*, vol. IV, p. 308.
[236] Vol. VI, p. 121.
[237] *Parish of Kincardine, County of Ross*, vol. VIII, p. 505.
[238] Vol. IX, p. 550.

din această parohie. Oamenii tineri mor de tuberculoză, iar cei înaintați în vîrstă mor de dropică și febră nervoasă.

Starea acestei parohii care, deși mai sînt și altele ca ea, poate fi considerată ca o excepție față de starea generală a Scoției, a fost fără îndoială provocată de ruinarea arendașilor. Rezultatul nu este de mirare, deoarece nimic mai rău nu poate să i se întîmple unei țări decît să piardă bunurile agricole și capitalul.

Este de remarcat că în această parohie se spune că bolile s-au înmulțit ca urmare a foametei și a hranei proaste din 1783. Aceeași situație este arătată în multe parohii și se menționează că deși puțini oameni au murit efectiv de foame, totuși aproape pretutindeni au apărut boli mortale.

Se spune de asemenea despre unele parohii, că numărul nașterilor și căsătoriilor este influențat de anii de foamete și anii de belșug.

Despre parohia Dingwall [239], în comitatul Ross, se menționează că după foametea din 1783, nașterile au fost cu 16 sub medie și cu 14 mai puțin decît cel mai scăzut număr de nașteri din ultimii ani. Anul 1787 a fost un an de belșug și în anul următor nașterile au crescut cam în aceeași proporție și au fost cu 17 peste medie și au depășit cu 11 cel mai mare număr de nașteri din ceilalți ani.

În darea de seamă a parohiei Dunrossness [240], din Orkney, autorul spune că numărul anual de căsătorii depinde mult de recolte. În anii buni, numărul lor poate fi de 30 sau mai mult, dar cînd recoltele sînt proaste, de-abia dacă ajung la jumătate din acest număr.

Creșterea totală a populației din Scoția, după anul 1755, cînd a făcut numărătoarea Dr. Webster, este cam de 260.000 [241]. Pentru întreținerea acestei populații s-au făcut preparativele necesare prin îmbunătățirea agriculturii și manufacturilor și prin extinderea culturilor de cartofi care formează în unele locuri două treimi din alimentația oamenilor de rînd. S-a calculat că jumătate din surplusul nașterilor din Scoția părăsește țara. Și nu se poate pune la îndoială că această scurgere ajută foarte mult la despovărarea țării și la îmbunătățirea situației celor care rămîn. Desigur Scoția este încă suprapopulată, dar nu atît cît era acum un secol sau acum o jumătate de secol, cînd avea mai puțini locuitori.

Se cunosc foarte puține amănunte despre populația Irlandei. De aceea voi spune doar că folosirea foarte largă a cartofilor a făcut posibilă o creștere foarte rapidă a populației în ultimul secol. Ieftinătatea acestei rădăcini hrănitoare și bucata mică de pămînt care, prin acest fel de cultură, asigură în anii obișnuiți hrana unei întregi familii, împreună cu ignoranța și starea mai înapoiată a poporului, care i-a împins pe oameni să-și urmeze înclinările fără să se gîndească la altceva decît doar la subzistența imediată, au încurajat atît de mult căsătoriile, încît populația a crescut cu mult peste activitatea și actualele resurse ale țării. Consecința firească este că oamenii de jos trăiesc în cele mai grele condiții de sărăcie și mizerie. Obstacolele puse creșterii populației sînt desigur îndeosebi cele pozitive și se nasc din bolile provocate de sărăcia jalnică, de locuințele umede și mizere, de îmbrăcămintea proastă și insuficientă și de foametea care vine din cînd în cînd. La aceste obstacole pozitive s-au adăugat în ultimii ani viciul și calamitatea luptelor interne, a războiului civil și a legii marțiale.

[239] Vol. III, p. 1.
[240] Vol. VII, p. 391.
[241] Potrivit rapoartelor pentru numărătoarea din 1800, populația totală a Scoției era peste 1.590.000 și deci creșterea pînă la acea dată a fost peste 320.000. În 1810 populația era de 1.805 688 și în 1820 de 2.093.456.

Potrivit ultimei numerotări din 1821, populaţia Irlandei se ridica la 6.801.827, iar în 1695 a fost estimată la numai 1.034.000. Dacă aceste cifre sînt corecte, reprezintă un exemplu de creştere neîntreruptă timp de 125 ani, cu un ritm de creştere care ar dubla populaţia cam în 45 de ani — o creştere mai rapidă decît a avut loc probabil în oricare altă ţară din Europa, în aceeaşi durată de timp.

În condiţiile proprii Irlandei, ar fi foarte interesant de ştiut mortalitatea medie şi proporţiile naşterilor şi căsătoriilor faţă de populaţie. Dar din nefericire nu au fost ţinute nici un fel de registre parohiale exacte şi aceste informaţii, oricît de mult le-am dori, sînt de negăsit.

CAPITOLUL 11

DESPRE FERTILITATEA CĂSĂTORIILOR

Ar fi foarte bine dacă am putea să deducem din registrele de naşteri, de decese şi de căsătorii ale diferitelor ţări şi din populaţia actuală şi ritmul de creştere, fertilitatea reală a căsătoriilor şi proporţia adevărată a celor născuţi care ajung la vîrsta căsătoriei. Poate că problema nu se pretează la o soluţie exactă, dar dacă vom ţine seama de unele consideraţiuni, ne vom apropia oarecum de soluţie şi vom putea lămuri unele dintre dificultăţile care apar în multe din registrele de populaţie.

Trebuie să pornim totuşi de la premisa că este logic să credem că, în registrele celor mai multe ţări, omisiunile de naşteri şi de decese sînt mai numeroase decît omisiunile de căsătorii şi, în consecinţă, că proporţia căsătoriilor este arătată aproape întotdeauna prea ridicată. În numerotările care au avut loc de curînd în Marea Britanie, se presupune pe bună dreptate că registrele de căsătorii sînt aproape exacte, dar se ştie cu certitudine că s-au făcut numeroase omisiuni de naşteri şi de decese. Probabil că astfel de omisiuni s-au făcut şi în registrele altor ţări, deşi poate nu sînt la fel de numeroase. Să ne închipuim o ţară unde populaţia este staţionară, unde nu există emigrări, imigrări, nici copii nelegitimi, şi unde registrele sînt ţinute exact, iar naşterile, decesele şi căsătoriile au totdeauna aceeaşi proporţie faţă de populaţie. Într-o astfel de ţară proporţia naşterilor anuale faţă de căsătoriile anuale va exprima numărul copiilor născuţi în fiecare căsătorie, inclusiv cei din a doua şi a treia căsătorie, şi cînd se fac corectări pentru copiii din a doua şi a treia căsătorie, va exprima de asemenea proporţia celor născuţi care trăiesc şi se căsătoresc o dată sau de mai multe ori, în timp ce mortalitatea anuală va exprima cu exactitate speranţa de viaţă.

Dar dacă populaţia ar fi în creştere sau în descreştere, şi naşterile, decesele şi căsătoriile ar creşte sau ar descreşte în acelaşi ritm, această mişcare va tulbura inevitabil toate proporţiile, pentru că evenimentele care sînt concomitente în registre nu sînt concomitente şi în natură, şi o creştere sau o descreştere trebuie să fi avut loc între timp.

În primul rînd, naşterile dintr-un an oarecare este normal să nu provină din căsătoriile acelui an, ci trebuie să fi provenit mai ales din căsătoriile din anii precedenţi.

Atunci, pentru a ne face o părere despre fertilitatea căsătoriilor, luate aşa cum vin, inclusiv căsătoriile de a doua şi de a treia oară, să separăm o anumită perioadă din registrele unei ţări oarecare (30 de ani de exemplu) şi să cercetăm care este numărul de copii născuţi în toate căsniciile incluse în perioada aleasă.

Este evident că la căsătoriile de la începutul perioadei va fi trecut un număr de naşteri provenind din căsătorii necuprinse în perioadă, iar la sfîrşit, un număr de naşteri aparţinînd căsătoriilor cuprinse în perioadă vor fi trecute la căsătoriile din perioada următoare. Dacă am putea să scădem numărul de la începutul perioadei şi să adunăm pe celălalt, am obţine exact toate naşterile rezultate din căsătoriile perioadei alese şi am afla desigur fertilitatea acestor căsătorii. Dacă populaţia ar fi staţionară, numărul naşterilor de adunat ar fi exact egal cu numărul de scăzit şi proporţia naşterilor faţă de căsătorii, aşa cum se găsesc în registre, ar reprezenta exact fertilitatea reală a căsătoriilor. Dar dacă populaţia ar fi în creştere sau în descreştere, numărul de adăugat nu ar fi niciodată egal cu numărul de scăzut şi proporţia naşterilor faţă de căsătoriile din registre nu ar reprezenta niciodată, cu adevărat, fertilitatea căsătoriilor respective. În cazul unei populaţii în creştere, numărul de adăugat ar fi evident mai mare decît numărul de scăzut şi desigur că proporţia naşterilor faţă de căsătorii, aşa cum se găsesc în registre, ar fi totdeauna prea mică pentru a reprezenta adevărata fertilitate a căsătoriilor. La o populaţie în descreştere ar apare rezultatul contrar. De aceea întrebarea este, ce trebuie să adăugăm şi ce să scădem, cînd naşterile şi decesele nu sînt egale.

În Europa, proporţia medie a naşterilor faţă de căsătorii este cam de 4 la 1. Să presupunem, pentru exemplificare, că fiecare căsătorie dă naştere la 4 copii, din 2 în 2 ani un copil [242]. În acest caz, este evident că, oriunde am începe perioada din registre, căsătoriile din cei 8 ani precedenţi vor fi avut doar jumătate din naşterile lor, iar cealaltă jumătate va fi trecută la căsătoriile incluse în perioada aleasă, deci trebuie să fie scăzute de acolo. La fel, căsătoriile din ultimii 8 ani ai perioadei vor fi avut doar jumătate din naşterile lor, iar cealaltă jumătate trebuie să fie adăugată. Dar o jumătate din naşterile oricăror 8 ani poate fi considerată aproape egală cu totalul naşterilor din următorii $3^{3/4}$ ani. În cazuri de creştere foarte rapidă, această jumătate va depăşi într-o oarecare măsură naşterile următorilor $3\ ^{1/2}$ ani, iar în cazuri de creştere înceată se va apropia de naşterile următorilor 4 ani. De aceea se poate lua ca medie $3\ ^{3/4}$ ani [243]. În consecinţă, dacă scădem naşterile din primii $3^{3/4}$ ani ai perioadei şi adunăm naşterile din cei $3\ ^{3/4}$ ani următori perioadei, vom avea un număr de naşteri aproape egal cu naşterile aparţinînd tuturor căsătoriilor incluse în perioadă şi desigur fertilitatea acestor căsătorii. Dar dacă populaţia unei ţări ar creşte cu regularitate, şi naşterile, decesele şi căsătoriile ar păstra totdeauna aceeaşi proporţie una faţă de cealaltă şi faţă de populaţia totală, este evident că naşterile totale dintr-o perioadă oarecare ar avea, faţă de naşterile totale din oricare altă perioadă de aceeaşi durată, un anumit număr de ani mai tîrziu, aceeaşi proporţie pe care o au naşterile dintr-un singur an sau dintr-o medie de 5 ani, faţă de naşterile unui singur an, sau faţă de o medie de 5 ani, acelaşi număr de ani mai tîrziu. Şi la fel se va întîmpla la căsătorii. În consecinţă, pentru a estima fertilitatea căsătoriilor,

[243] În darea de seamă statistică a Scoţiei se spune că distanţa medie între copiii aceleiaşi familii a fost calculată că ar fi cam de doi ani.

[243] Potrivit ritmului de creştere care a fost stabilit de curînd în Anglia (1802), după calcule perioada ar fi cam de $3^{3/4}$ ani.

trebuie doar să comparăm căsătoriile anului curent sau media pe 5 ani, cu naşterile anului următor sau dintr-o medie de 5 ani luaţi cu 3 3/4 ani mai tîrziu.

Am presupus, în exemplul de faţă, că fiecare căsătorie are 4 naşteri, dar proporţia medie a naşterilor faţă de căsătorii este, în Europa, de 4 la 1 [244], şi cum se ştie că populaţia Europei este acum în creştere, fertilitatea căsătoriilor trebuie să fie mai mare de 4. Dacă, ţinînd seama de aceasta, luăm distanţa de 4 ani în loc de 3 3/4, s-ar putea să nu fim departe de adevăr. Şi deşi, fără îndoială, perioada va fi diferită în ţări diferite, totuşi nu va fi atît de diferită cît ne-am putea închipui la început. Pentru că în ţările în care căsătoriile sînt mai fertile, de obicei naşterile se succed la intervale mai scurte, iar acolo unde sînt mai puţin fertile, la intervale mai lungi. Cu grade de fertilitate diferite s-ar putea ca durata perioadei să rămînă totuşi aceeaşi [245].

Rezultă din aceste observaţii că, cu cît este mai rapidă creşterea populaţiei, cu atît mai mult fertilitatea reală a căsătoriilor depăşeşte proporţia naşterilor faţă de căsătorii, calculată după registre.

Regula care a fost stabilită aici încearcă să estimeze fertilitatea căsătoriilor luate aşa cum apar în registre. Dar această fertilitate trebuie să fie deosebită cu grijă de fertilitatea primelor căsătorii sau a femeilor căsătorite, şi încă şi mai mult de fertilitatea naturală a femeilor în general, luată la vîrsta cea mai favorabilă. Probabil că fertilitatea naturală a femeilor este aproape aceeaşi în cele mai multe regiuni ale lumii, dar fertilitatea căsătoriilor poate fi influenţată de o mulţime de circumstanţe specifice fiecărei ţări şi mai ales de numărul căsătoriilor tîrzii. În toate ţările, recăsătoririle merită să fie luate în considerare, căci influenţează substanţial proporţiile medii. După Süssmilch, în toată Pomerania, de la 1748 pînă la 1756 ambii ani incluşi, numărul persoanelor care s-au căsătorit a fost de 56.956, iar dintre aceştia 10.586 au fost văduvi şi văduve [246]. După Busching, în Prusia şi Silezia, în anul 1781, din 29.308 persoane care s-au căsătorit, 4841 erau văduvi şi văduve [247] şi în consecinţă proporţia căsătoriilor va fi arătată cu o şesime mai mult. La estimarea fertilităţii femeilor căsătorite, numărul copiilor nelegitimi [248] ar ajuta, deşi într-o măsură foarte mică, să compenseze surplusul de căsătorii, şi cum s-a constatat că se recăsătoresc un număr mai mare de văduvi decît de văduve, nu trebuie să se aplice în întregime corectura indicată. Dar la estimarea proporţiei celor născuţi care ating vîrsta căsătoriei, dacă pornim de la o comparaţie a căsătoriilor cu naşterile sau cu decesele, ceea ce sîntem pe punctul de a face acum, corectura indicată mai sus trebuie făcută totdeauna.

În al doilea rînd, căsătoriile dintr-un an oarecare evident că nu pot fi niciodată din acelaşi an cu naşterile din care au rezultat, ci trebuie să fie totdeauna la o depărtare egală cu vîrsta medie de căsătorie. Dacă populaţia este în creştere, căsătoriile din anul curent au provenit dintr-un număr mai mic de naşteri decît naşterile din anul curent şi desigur căsătoriile, comparate cu naşterile din acelaşi an, vor fi totdeauna prea puţine pentru a re-

[244] Proporţia reală va fi mai mare dacă, aşa cum s-a spus mai înainte, avem motive să credem că în toate registrele omisiunile de naşteri şi decese sînt mult mai numeroase decît cele de căsătorii.

[245] În locurile unde sînt multe migraţiuni, calculele desigur că vor fi perturbate. Mai ales în oraşe, unde există un schimb frecvent de locuitori şi unde se întîmplă adesea ca să se oficieze căsătoriile oamenilor din satele învecinate, nu se poate pune bază pe concluziile trase din proporţia naşterilor faţă de căsătorii.

[246] Süssmilch, *Göttliche Ordnung*, vol. I, tabele, p. 98.

[247] Ibidem, vol. III, tabele, p. 95.

[248] În Franţa, înainte de revoluţie, proporţia naşterilor nelegitme era 1/47 din numărul total. Probabil este mai mică în Marea Britanie.

prezenta proporția celor născuți ajunși la vîrsta căsătoriei. Rezultatul va fi contrar dacă populația este în descreștere. Pentru a găsi această proporție, trebuie să comparăm căsătoriile unui an oarecare cu nașterile unui an anterior, aflat la o depărtare egală cu vîrsta medie de căsătorie.

Dar din cauză că această perioadă este departe, adeseori poate că este mai comod, deși în fond nu tocmai corect, să se compare căsătoriile cu decesele din același an. Vîrsta medie de căsătorie va fi aproape totdeauna mult mai apropiată de vîrsta medie de deces decît este căsătoria de naștere. În consecință, căsătoriile anuale comparate cu decesele anuale din aceeași perioadă vor reprezenta mult mai corect proporția celor născuți, ajunși la vîrsta de căsătorie decît căsătoriile comparate cu nașterile [249]. Căsătoriile comparate cu nașterile, după ce s-a făcut corectarea cuvenită pentru recăsătoriri a doua și a treia oară, nu pot reprezenta niciodată proporția justă a celor născuți ajunși la vîrsta de căsătorie, decît numai dacă populația este absolut staționară. Dar chiar dacă populația este în creștere, sau în descreștere, vîrsta medie de căsătorie poate fi egală cu vîrsta medie de deces, și în acest caz căsătoriile din registre comparate cu decesele din aceeași perioadă (după corectări pentru căsătoriri a doua și a treia oară) vor da o proporție apropiată de proporția reală a celor născuți, ajunși la vîrsta căsătoriei [250]. De obicei, totuși, cînd creșterea populației continuă, vîrsta medie de căsătorie este mai mică decît vîrsta medie de deces și atunci căsătoriile comparate cu decesele din aceeași perioadă vor fi prea mari pentru a reprezenta proporția reală a celor născuți, ajunși la vîrsta de căsătorie. Pentru a afla această proporție trebuie să comparăm căsătoriile dintr-un anumit an cu decesele unui an ulterior, aflat în registre la o distanță egală cu diferența între vîrsta medie de căsătorie și vîrsta medie de deces.

Nu există o legătură necesară între vîrsta medie de căsătorie și vîrsta medie de deces. Într-o țară ale cărei resurse permit o creștere rapidă a populației, speranța de viață sau vîrsta medie de deces poate fi extrem de ridicată și totuși vîrsta de căsătorie să fie foarte timpurie. Și atunci, căsătoriile,

[249] Dr. Price spune foarte just (*Observ. on Revers.*, Pay, vol. I, p. 269, 4th edit.) „că efectul general al unei creșteri, atît timp cît ea continuă într-o țară, este de a face ca proporția persoanelor care se căsătoresc anual față de decesele anuale să fie *mai mare*, iar față de nașterile anuale *mai mică* decît proporția corectă a celor ce se căsătoresc dintr-un anumit număr de copii născuți. Această proporție de obicei se găsește între cele două proporții, dar totdeauna mai aproape de prima". Sînt cu totul de acord cu acesta observații, dar într-o notă la acest pasaj mie mi se pare că greșește. Spune că dacă fertilitatea căsătoriilor ar crește (*probabilitățile de viață* și *îndemnul la căsătorie* rămînînd la fel) atît nașterile anuale cît și decesele ar crește în proporție față de căsătoriile anuale. Că proporția nașterilor anuale ar crește este foarte adevărat și recunosc aici greșeala mea de a fi avut altă părere decît Dr. Price, la acest punct, în ultima mea ediție; dar tot mai cred că proporția deceselor față de căsătorii nu ar crește inevitabil în condițiile presupuse aici.

Motivul pentru care crește proporția nașterilor față de căsătorii este că nașterile, venind în ordine naturală cu mult înaintea căsătoriilor care rezultă din ele, creșterea lor va influența registrele de nașteri mult mai mult decît registrele de căsătorii din aceeași perioadă. Dar același motiv nu rămîne valabil deloc cu privire la decese, a căror vîrstă medie este de obicei mai îndepărtată decît vîrsta de căsătorie. Și în acest caz, după primul interval dintre naștere și căsătorie, rezultatul permanent ar fi că registrul de căsătorii ar fi influențat de creșterea nașterilor mai mult decît registrul de decese din aceeași perioadă. Și în consecință, proporția deceselor față de căsătorii ar fi mai curînd micșorată decît mărită. Din cauză că nu dă atenție faptului că vîrsta de căsătorie poate deseori să fie mult mai apropiată decît vîrsta mijlocie a deceselor, nici concluzia generală pe care o trage Dr. Price în acea notă nu pare a fi absolut corectă.

[250] Cititorul își va da seama că, întrucît toți cei care se nasc trebuie să moară, în unele cazuri decesele pot fi luate ca sinonime cu nașterile. Dacă am avea înregistrate decesele tuturor celor născuți într-o țară în timpul unei anumite perioade, separat pentru cei căsătoriți de cei necăsătoriți, este evident că numărul celor care au murit căsătoriți comparat cu numărul total al deceselor ar exprima exact proporția celor născuți care au trăit pînă la vîrsta căsătoriei.

comparate cu decesele din aceeaşi perioadă din registre, ar fi (chiar după corectarea pentru căsătoriile de a doua şi de a treia oară) mult prea mari pentru a reprezenta adevărata proporţie a celor născuţi ajunşi la vîrsta de căsătorie. Într-o asemenea ţară am putea presupune că vîrsta medie de deces este 40 şi că vîrsta căsătoriei este doar 20. Şi în acest caz, care ar fi totuşi unul foarte rar, distanţa între căsătorie şi deces ar fi aceeaşi ca între naştere şi căsătorie.

Dacă aplicăm aceste observaţii la registre în general, deşi rareori vom fi în stare să obţinem adevărata proporţie a celor născuţi ajunşi la vîrsta de căsătorie, din cauză că proporţiile naşterilor, deceselor şi căsătoriilor nu rămîn aceleaşi şi din cauză că nu cunoaştem vîrsta medie de căsătorie, totuşi putem să tragem multe concluzii folositoare din informaţiile pe care le conţin şi să reconciliem unele contradicţii aparente. Şi se va constata de obicei că în ţările în care căsătoriile au o proporţie foarte mare faţă de decese, vom avea motive să credem că vîrsta de căsătorie este mult mai timpurie decît vîrsta medie de deces.

În tabelul relativ la Rusia, pentru anul 1799, prezentat de Tooke, la care ne-am referit în pag. 140, proporţia căsătoriilor faţă de decese este arătată ca fiind 100 la 210. După corectarea adusă pentru căsătoriile făcute a doua şi a treia oară, prin scăderea unei şesimi din căsătorii, proporţia va fi de 100 la 252. S-ar părea că rezultă, că din 252 născuţi 200 au trăit şi s-au căsătorit, dar nu putem să ne închipuim o ţară cu o stare a sănătăţii atît de bună încît 200 din 252 să trăiască pînă la vîrsta de căsătorie. Dacă totuşi presupunem, ceea ce probabil este adevărat, că vîrsta de căsătorie în Rusia este cu 15 ani mai timpurie decît speranţa de viaţă sau vîrsta medie de deces, atunci, pentru a găsi proporţia celor care ajung la vîrsta de căsătorie, trebuie să comparăm căsătoriile dintr-un an cu decesele dintr-un an cu 15 ani mai tîrziu. Presupunînd că naşterile faţă de decese ar fi (cum s-a arătat la pag. 140) 183 la 100 şi mortalitatea 1 din 50, sporul anual ar fi cam 1/60 din populaţie. Ca urmare, în 15 ani decesele ar fi crescut cu ceva peste 0,28. De unde rezultă că, din compararea căsătoriilor dintr-un an oarecare cu decesele dintr-un an cu 15 ani mai tîrziu, proporţia va fi 100 la 322. Ar însemna că din 322 născuţi 200 ajung să se căsătorească, ceea ce este o proporţie posibilă, ţinînd seama de cunoscuta sănătate a copiilor din Rusia şi de vîrsta timpurie a căsătoriilor. Proporţia căsătoriilor faţă de naşteri fiind 100 la 385, fertilitatea căsătoriilor, după regula stabilită, va fi 100 la 411, adică fiecare căsătorie, inclusiv căsătoriile a doua şi a treia oară, va avea în medie 4,11 naşteri.

Listele prezentate în prima parte a capitolului despre Rusia probabil că nu sînt exacte. Se bănuieşte, în mod logic, că există omisiuni numeroase atît la naşteri cît şi la decese, dar mai ales la decese şi ca urmare, proporţia căsătoriilor este arătată prea mare. De asemenea ar putea fi şi o altă explicaţie pentru această proporţie ridicată a căsătoriilor din Rusia. Împărăteasa Ecaterina, în instrucţiunile pentru noul cod de legi, se referă la un obicei răspîndit la ţărani, ca părinţii să-şi oblige fiii, cînd sînt efectiv încă copii, să se însoare cu femei în toată firea, spre a economisi cheltuiala pentru cumpărarea de femei roabe. Se spune că aceste femei de obicei devin metresele tatălui. Obiceiul acesta este dezaprobat cu tărie de împărăteasă, ca fiind dăunător populaţiei. Această practică ar prilejui în mod firesc un număr mai mare decît cel obişnuit de căsătorii a doua şi a treia oară şi desigur că ar majora în registre, mai mult ca de obicei, proporţia căsătoriilor faţă de naşteri.

În *Transactions of the Society of Philadelphia* (vol. III, Nr. VII, p. 25) se află un referat redactat de Barton, intitulat *Observations on the Probability of Life in the United States*, în care se arată că proporţia căsătoriilor faţă de naşteri este 1 la $4^{1/2}$. Autorul spune în adevăr $6^{1/2}$, dar cifrele sale dau numai $4^{1/2}$. Cum însă această proporţie a fost luată mai ales din oraşe, probabil că naşterile sînt arătate printr-un număr prea mic. Cred că putem lua cu toată siguranţa cifra 5 ca medie pentru oraşe şi sate. După acelaşi autor, mortalitatea este cam 1 din 45 şi dacă populaţia se dublează la fiecare 25 de ani, naşterile ar fi cam 1 la 20. Potrivit acestor presupuneri, proporţia căsătoriilor faţă de decese ar fi 1 la $2^{2/9}$, şi corectată pentru căsătorii a doua şi a treia oară, 1 la aproape 2,7. Dar nu putem să presupunem că din 27 de născuţi 20 vor ajunge să se căsătorească. Dacă totuşi vîrsta de căsătorie ar fi cu 10 ani mai devreme decît vîrsta medie de deces, ceea ce este foarte probabil, trebuie să comparăm căsătoriile dintr-un anumit an cu decesele de peste 10 ani, pentru a obţine adevărata proporţie a celor născuţi care ajung să se căsătorească. Potrivit dezvoltării populaţiei indicate aici, majorarea deceselor în 10 ani ar fi ceva mai mare de 0,3. Rezultatul ar fi că 200 din 351, sau cam 20 din 35, în loc de 20 din 27, vor ajunge să se căsătorească [251]. Căsătoriile comparate cu naşterile care au loc cu 4 ani mai tîrziu, potrivit regulii stabilite, vor da în acest caz 5,58 ca fertilitate a căsătoriilor. Calculele lui Barton cu privire la vîrsta pe care o ating jumătate din cei născuţi nu pot fi aplicabile Americii în general. Registrele pe care sînt bazate sînt luate din Philadelphia şi din unul sau două oraşe mici şi sate, care nu par să fie tot atît de sănătoase ca oraşele mijlocii din Europa şi de aceea nu pot constitui un criteriu pentru toată ţara.

În Anglia, proporţia medie a căsătoriilor faţă de naşteri pare să fi fost, în anii din urmă, cam 100 la 350. Dacă adăugăm la naşteri 1/7 în loc de 1/6, cît am presupus în capitolul despre *Obstacolele împotriva creşterii populaţiei în Anglia* că ar putea fi cu aproximaţie suma omisiunilor la naşteri şi decese, această completare ar cuprinde şi naşterile nelegitime şi astfel căsătoriile vor fi 1 la 4 faţă de naşteri şi 1 la 3 faţă de decese [252]. Corectată pentru căsătoriile a doua şi a treia oară, proporţia căsătoriilor faţă de decese va fi 1 la 3,6. Presupunînd că vîrsta de căsătorie în Anglia este cam cu 7 ani mai timpurie decît vîrsta mijlocie de deces, creşterea în aceşti 7 ani, potrivit actualului spor de populaţie de 1/120 anual, ar fi de 0,06, iar proporţia celor care ajung să se căsătorească ar fi 200 din 381, sau ceva mai mult decît

[251] Dacă proporţia menţionată de Barton ar fi justă, speranţa de viaţă în America este cu mult mai mică decît în Rusia, motiv pentru care am luat numai 10 ani ca diferenţă între vîrsta de căsătorie şi vîrsta de deces, în loc de 15 ani ca în Rusia. Potrivit metodei adoptate de Dr. Price (vol. I, p. 272) pentru estimarea speranţei de viaţă în ţările a căror populaţie este în creştere, în Rusia această speranţă ar fi cam 38 (naşterile 1/26, decesele 1/50, media 1/38) şi presupunînd că vîrsta de căsătorie este 23, diferenţa ar fi 15.

În America speranţa de viaţă ar fi, după aceleaşi principii, numai $32^1/_2$ (naşteri 1/20, decese 1/45, media $1/32^1/_2$) şi dacă presupunem vîrsta de căsătorire $22^{1/2}$, diferenţa ar fi 10.

După ce am scris acestea, am început să cred, datorită unor calculaţii făcute de Milne, statistician actuar la Sun Life Assurance Society, că modul în care Dr. Price estimează speranţa de viaţă în ţările care sînt în creştere nu este deloc corect şi că adevărata speranţă de viaţă în asemenea ţări se găseşte mult mai aproape de proporţia mortalităţii anuale, decît o medie între mortalitatea anuală şi proporţia naşterilor anuale. Dar păstrez proporţia medie în calculele acestui capitol, deoarece cred că această medie exprimă mai aproape perioada cînd decesele vor fi egale cu naşterile actuale, sau vor corespunde cu căsătoriile actuale, decît distanţa speranţei de viaţă. Într-o ţară în dezvoltare, în care naşterile anuale depăşesc considerabil decesele anuale, perioada la care decesele anuale vor egala naşterile anuale actuale este mai puţin îndepărtată decît speranţa de viaţă.

[252] Aceasta se aplică la starea populaţiei înainte de 1800.

jumătate[253]. Căsătoriile comparate cu naşterile care au loc 4 ani mai tîrziu vor arăta 4,136 pentru fertilitatea căsătoriilor.

Aceste exemple vor fi suficiente pentru a arăta modul de aplicare a regulilor care au fost date mai sus, pentru a ne face o părere din registre despre fertilitatea căsătoriilor şi numărul celor născuţi care ajung să se căsătorească. Dar nu trebuie totuşi să uităm că acestea sînt doar aproximaţii şi au ca scop mai curînd să explice unele dificultăţi aparente, decît să obţină rezultate care să poată fi considerate exacte.

Trebuie subliniat cît de importantă este corectarea pentru căsătoriile încheiate a doua şi a treia oară. Presupunînd că din fiecare căsătorie rezultă 4 naşteri şi că naşterile şi decesele sînt egale, ar părea la început că, pentru a obţine acest rezultat, este necesar ca exact jumătate din cei născuţi să ajungă să se căsătorească. Dar dacă, din cauza căsătoriilor a doua şi a treia oară, vom scădea 1/6 din căsătorii şi apoi le vom compara cu decesele, proporţia va fi 1 la $4^{4/5}$ şi va rezulta că, în loc de o jumătate, doar 2 copii din $4^{4/5}$ va fi necesar să atingă vîrsta de căsătorie. Pe acelaşi principiu, dacă naşterile faţă de căsătorii ar fi 4 la 1 şi exact jumătate din cei născuţi ar ajunge să se căsătorească, s-ar putea presupune la început că populaţia este staţionară. Dar dacă scădem 1/6 din căsătorii şi apoi considerăm proporţia deceselor faţă de căsătorii 4 la 1, vom găsi că decesele din registre, comparate cu căsătoriile, ar fi doar $3^1/_3$ la 1, iar naşterile ar fi faţă de decese 4 la $3^{1/3}$, sau 12 la 10, ceea ce este un ritm de creştere destul de rapidă.

Trebuie remarcat mai departe, că întrucît un număr mult mai mare de văduvi decît de văduve se recăsătoresc, dacă dorim să aflăm proporţia de băieţi care ating vîrsta de căsătorie, trebuie să scădem din căsătorii 1/5 în loc de 1/6[254]. Potrivit acestei corectări, dacă din fiecare căsătorie rezultă 4 naşteri, ar fi necesar doar ca doi copii de sex masculin din 5 să ajungă să se căsătorească pentru a păstra nivelul populaţiei. Şi dacă din fiecare căsătorie rezultă 5 naşteri, mai puţin de 1/3 ar fi necesari în acest scop. La fel pentru celelalte calculaţii. La estimarea proporţiei băieţilor care ajung să se căsătorească, trebuie să se ţină seama de asemenea de numărul mai mare de naşteri de sex masculin.

Trei cauze par să acţioneze producînd un excedent al naşterilor peste decese: 1. fertilitatea căsătoriilor, 2. proporţia celor născuţi care ating vîrsta de căsătorie şi 3. vîrsta timpurie a acestor căsătorii, comparată cu speranţa de viaţă, sau durata scurtă a unei generaţii măsurată după căsătorie şi naştere, comparată cu dispariţia unei generaţii prin deces. Se pare că Dr. Price a omis să ia în consideraţie această ultimă cauză. Căci deşi spune foarte just că ritmul de creştere, presupunînd că fertilitatea este aceeaşi, depinde de încurajarea căsătoriei şi de speranţa de viaţă a unui copil de-abia născut, totuşi cînd dă explicaţii pare să ia în considerare o creştere a speranţei de viaţă numai întrucît afectează majorarea numărului de persoane care ating maturitatea şi se căsătoresc, nu şi pentru că afectează, pe lîngă aceasta, distanţa dintre vîrsta de căsătorie şi vîrsta decesului. Dar este evident că dacă există un principiu al creşterii, adică, dacă dintr-o căsătorie din generaţia actuală rezultă mai mult una în generaţia următoare, inclusiv o a doua şi a treia

253 Naşteri 1/30, decese 1/40, media 1/35 şi presupunînd că vîrsta de căsătorie este 28, diferenţa ar fi 7.

254 Din 28.473 căsătorii în Pomerania, 5964 din bărbaţi erau văduvi. Süssmilch, vol. I, tabele, p. 98. După Busching, din 14.759 căsătorii în Prusia şi Silezia, 3071 din bărbaţi erau văduvi. Süssmilch, vol. III, tabele, p. 95. Muret calculează că 100 bărbaţi de obicei se căsătoresc cu 110 femei. (*Mémoires par la Société Economique de Berne.* Année 1766, première partie, p. 30).

căsătorie, cu cît se vor repeta mai rapid aceste generații, în comparație cu dispariția unei generații prin deces, cu atît mai rapidă va fi creșterea.

O schimbare favorabilă în oricare din aceste trei cauze, celelalte două rămînînd neschimbate, evident că va influența asupra populației și va majora în registre excedentul nașterilor peste decese. Cît despre primele două cauze, cu toate că o creștere a oricăreia dintre ele va avea același fel de efect asupra proporției nașterilor față de decese, totuși efectele lor asupra proporției căsătoriilor față de nașteri vor fi în direcții opuse. Cu cît este mai mare fertilitatea căsătoriilor, cu atît mai mare va fi proporția nașterilor față de căsătorii, și cu cît este mai mare numărul celor născuți care ajung să se căsătorească, cu atît mai mică va fi proporția nașterilor față de căsătorii [255]. În consecință, dacă în anumite limite, fertilitatea căsătoriilor și numărul celor născuți care ating vîrsta de căsătorie se măresc în același timp, proporția nașterilor față de căsătorii, după registre, poate să rămînă totuși nemodificată. Acesta este motivul pentru care registrele unor țări diferite se prezintă deseori la fel, în ce privește nașterile și căsătoriile, deși ritmurile de creștere sînt foarte diferite.

Proporția nașterilor față de căsătorii într-adevăr nu constituie deloc un criteriu după care să se aprecieze ritmul de creștere. Populația unei țări poate să fie staționară sau în descreștere cu o proporție de 5 la 1, și poate fi în creștere cu o oarecare rapiditate deși cu o proporție de 4 la 1. Dar avînd ritmul de creștere, care poate fi obținut din alte surse, este evident de dorit să se găsească în registre mai curînd o proporție mică decît una mare a nașterilor față de căsătorii, căci cu cît este mai mică această proporție, cu atît mai mare este proporția celor născuți, care ajung să se căsătorească și, desigur, cu atît mai sănătoasă este țara.

Crome [256] spune că atunci cînd într-o țară, fiecare căsătorie dă mai puțin de 4 nașteri, populația se află într-o situație foarte precară, și estimează fertilitatea căsătoriilor după proporția nașterilor anuale față de căsătorii. Dacă această observație ar fi justă, populația multor țări din Europa s-ar afla într-o situație precară, deoarece în multe țări proporția nașterilor față de căsătorii, după registre, este mai curînd sub decît peste 4 la 1. S-a arătat în ce mod trebuie corectată această proporție după registre pentru ca să reprezinte just fertilitatea căsătoriilor. Dacă un număr mare din cei născuți ajung să se căsătorească și vîrsta de căsătorire ar fi cu mult mai timpurie decît speranța de viață, o proporție după registre este perfect compatibilă cu o creștere rapidă. În Rusia s-a găsit că proporția nașterilor față de căsătorii este mai mică de 4 la 1, și totuși populația acestei țări crește mai re-

[255] Chiar Dr. Price a insistat cu tărie asupra acestui punct (vol. I, p. 270, 4th edit.) și totuși spune (p. 275) că sănătatea și fertilitatea sînt cauze ale creșterii, care rareori sînt despărțite, și se referă la registrele de nașteri și căsătorii ca o dovadă în acest sens. Dar, deși aceste cauze fără îndoială pot exista împreună, totuși, dacă raționamentul Dr.-ului Price este just, o astfel de coexistență nu se poate deduce din listele de nașteri și căsătorii. Pe de altă parte, cele două țări, Suedia și Franța, la ale căror registre se referă spunînd că arată fertilitatea căsătoriilor, se știe că nu au o stare a sănătății remarcabilă, iar registrele orașelor la care se referă, deși ar putea să arate, așa cum urmărește el, o lipsă de fertilitate, totuși, potrivit raționamentului său anterior, ele arată în același timp o stare a sănătății bună. De aceea nu ar trebui să fie folosite ca o dovadă pentru absența ambelor. Faptul general pe care dorește să-l stabilească Dr. Price poate să rămînă totuși adevărat, că așezările de la țară sînt mai sănătoase și mai prolifice decît orașele. Dar desigur că acest fapt nu poate fi dedus doar din listele de nașteri și căsătorii. Cît despre diferitele țări din Europa, se va constata de obicei că sînt cele mai sănătoase acelea care sînt cele mai puțin prolifice și cele mai prolifice sînt acelea care sînt cele mai puțin sănătoase. Vîrsta timpurie de căsătorire în țările în care starea sănătății nu este bună este cauza evidentă a acestui fapt.

[256] *Über die Bevölkerung der Europäischen Staaten*, p. 91.

pede decît a oricărei alte țări din Europa. În Anglia, populația crește mai repede decît în Franța, și totuși în Anglia, proporția nașterilor față de căsătorii, după ce s-a ținut seama de omisiuni, este cam 4 la 1, în Franța $4^{4/5}$ la 1. Pentru a realiza un progres atît de rapid ca acela care s-a produs în America, va fi necesar, într-adevăr, ca toate cauzele de creștere să intre în acțiune. Și dacă fertilitatea căsătoriilor este foarte mare, proporția nașterilor față de căsătorii va fi desigur peste 4 la 1. Dar, în toate cazurile obișnuite unde forța de procreare nu are loc să se dezvolte în întregime, fără îndoială că este mai bine ca creșterea populației să se datoreze unei sănătăți bune în primii ani de viață, care face ca o proporție mare din cei născuți să atingă maturitatea și să se căsătorească, decît dintr-o fertilitate ridicată însoțită de o mortalitate mare. În consecință, în toate cazurile obișnuite, o proporție a nașterilor față de căsătorii de 4 sau mai puțin de 4 la 1 nu poate fi considerată un semn nefavorabil.

Trebuie remarcat că nu înseamnă că într-o țară căsătoriile sînt timpurii sau că nu acționează obstacolul preventiv împotriva creșterii populației, pentru că cea mai mare parte a celor născuți trăiesc și ajung să se căsătorească. În țări ca Norvegia și Elveția, unde jumătate din cei născuți trăiesc pînă la peste 40 de ani, este evident că, deși ceva mai mult de jumătate trăiesc și se căsătoresc, o mare parte a oamenilor între 20 și 40 de ani trăiesc necăsătoriți, iar obstacolul preventiv pare să acționeze foarte mult. În Anglia, probabil, că jumătate din cei născuți trăiesc pînă la peste 35 de ani [257] și deși ceva mai mult de jumătate trăiesc și se căsătoresc, s-ar putea ca obstacolul preventiv să acționeze cu multă forță (după cum știm că este cazul), deși nu în aceeași măsură ca în Norvegia și Elveția.

Obstacolul preventiv se măsoară poate mai bine după micimea proporției nașterilor anuale față de populația totală. Proporția căsătoriilor anuale față de populație este un criteriu just doar în țările cu condiții similare, dar nu este exact acolo unde există o diferență la fertilitatea căsătoriilor sau la proporția populației sub vîrsta pubertății, ori la ritmul de creștere. Dacă toate căsătoriile dintr-o țară, fie ele puține sau multe, se încheie la o vîrstă tînără și în consecință sînt fertile, este evident că pentru a produce aceeași proporție de nașteri va fi necesară o proporție mai mică de căsătorii, sau cu aceeași proporție de căsătorii se va obține o proporție mai mare de nașteri. Cazul acesta din urmă pare să fie aplicabil Franței, unde atît nașterile cît și decesele sînt mai mari decît în Suedia, deși proporția căsătoriilor este aproape aceeași sau ceva mai mică. Și cînd, comparînd două țări, într-una din ele o parte mult mai mare a populației sale este sub vîrsta pubertății decît în cealaltă, este ușor de văzut că o proporție generală a căsătoriilor anuale față de populația totală nu va implica aceeași acțiune a obstacolului preventiv la cei care au vîrsta de căsătorie.

Într-o măsură oarecare, proporția mică a populației sub vîrsta pubertății, ca și afluența de oameni din alte locuri dau naștere unei proporții mai mari a căsătoriilor la oraș decît la țară, deși nu există îndoială că obstacolul preventiv acționează cu mai multă forță în orașe. Contrariul este de asemenea just și în consecință, într-o țară ca America, unde jumătate din populație are vîrsta sub 16 ani, proporția căsătoriilor anuale nu va exprima exact cît de puțin operează în realitate obstacolul preventiv.

Dar dacă presupunem că femeile din cele mai multe țări au aproape aceeași fertilitate naturală, o proporție mică a nașterilor va indica de obicei,

[257] Avem motive să credem că acum (1825) și în ultimii zece ani sau chiar douăzeci de ani jumătate din cei născuți trăiesc pînă la 45 de ani.

cu o oarecare exactitate, în ce măsură acţionează obstacolul preventiv, fie întîrziind căsătoriile şi făcîndu-le deci nefertile, fie mărind mult numărul celor care mor necăsătoriţi după ce au trecut de vîrsta pubertăţii.

Pentru ca să se poată vedea dintr-o dată ritmul creşterii şi perioada de dublare, care ar rezulta dintr-o proporţie oarecare a naşterilor faţă de decese şi a acestora faţă de populaţia totală, adaug la sfîrşit două tabele calculate de Euler după Süssmilch, pe care le cred foarte exacte. Primul se limitează la presupunerea unei mortalităţi de 1 din 36 şi de aceea poate fi aplicat numai ţărilor despre care se ştie că au această mortalitate. Celălalt este general şi se bazează doar pe proporţia pe care o are excedentul de naşteri peste decese faţă de populaţia totală şi de aceea poate fi aplicat tuturor ţărilor, oricare ar fi gradul lor de mortalitate. Acum (1825) am adăugat de asemenea un al treilea tabel, oportun din cauza obiceiului recensămintelor decenale din Marea Britanie şi din cîteva alte ţări. Este calculat de Rev. B. Bridge, din Peter House, Cambridge, şi arată ritmul de creştere, sau perioada de dublare, pe baza creşterii procentuale examinate a unei perioade oarecare de 10 ani, presupunînd că acest ritm de creştere rămîne neschimbat.

Se va observa că, atunci cînd proporţia dintre naşteri şi decese este dată, perioada de dublare va fi mai scurtă cu cît mortalitatea va fi mai mare, pentru că naşterile ca şi decesele sînt majorate de această presupunere şi ambele au o proporţie mai mare faţă de totalul populaţiei decît dacă mortalitatea ar fi mai mică şi ar exista un număr mai mare de oameni înaintaţi în vîrstă.

Mortalitatea Rusiei, după Tooke, este 1 din 58, şi proporţia naşterilor 1 din 26. Luînd în considerare şi omisiunile de decese, dacă presupunem că

TABELUL I

Cînd într-o ţară oarecare trăiesc 103.000 persoane şi mortalitatea este 1 din 36.

Dacă proporţia deceselor faţă de naşteri este :	Atunci excedentul de naşteri va fi :	Proporţia excedentului de naşteri faţă de populaţia totală va fi :	Şi deci perioada de dublare va fi :
1	2	3	4
10 : 11	277	1/360	250 ani
10 : 12	555	1/180	125 ,,
10 : 13	833	1/120	83 1/2
10 : 14	1110	1/90	62 3/4
10 : 15	1388	1/72	50 1/4
10 : 16	1660	1/60	42
10 : 17	1943	1/51	35 3/4
10 : 18	2221	1/45	31 2/3
10 : 19	2499	1/40	28
10 : 20	2777	1/36	25 3/10
10 : 22	3332	1/30	21 1/8
10 : 25	4165	1/24	17
10 : 30	5554	1/18	12 4/5

mortalitatea este 1 din 52, atunci nașterile vor fi, față de decese, 2 la 1, iar proporția excedentului de nașteri va fi față de populația totală 1 din 52 [258]. Potrivit tabelului II, perioada de dublare va fi în acest caz de cca 36 de ani. Dar dacă am păstra proporția nașterilor față de decese 2 la 1 și am presupune o mortalitate de 1 din 36, ca în tabelul I, excedentul de nașteri peste decese ar fi 1/36 din populația totală și perioada de dublare ar fi doar 25 de ani.

TABELUL II

Proporția excedentului de nașteri peste decese față de totalul celor în viață	Perioada de dublare în ani și zece mii părți	Proporția excedentului de nașteri peste decese față de totalul celor în viață	Perioada de dublare în ani și zece mii părți
1	2	3	4
10	7,2722	21	14,9000
11	7,9659	22	15,5932
12	8,6595	23	16,2864
13	9,3530	24	16,9797
14	10,0465	25	17,6729
1 : 15	10,7400	1 : 26	18,3662
16	11,4333	27	19,0594
17	12,1266	28	19,7527
18	12,8200	29	20,4458
19	13,5133	30	21,1391
20	14,2066		
32	22,5255	210	145,9072
34	23,9119	220	152,8387
36	25,2983	230	159,7702
38	26,6847	240	166,7017
40	28,0711	250	173,6332
1 : 42	29,4574	1 : 260	180,5647
44	30,8438	270	187,4961
46	32,2302	280	194,4275
48	43,6161	290	201,3590
50	35,0029	300	208,2905
55	38,4687	310	215,2220
60	41,9345	320	222,1535
65	45,4003	330	229,0850
70	48,8661	340	236,0164
75	52,3318	350	242,9479
1 : 80	55,7977	1 : 360	249,8794
85	59,2634	370	256,8109
90	62,7292	380	263,7425
95	66,1950	390	270,6740
100	69.6607	400	277,6055
110	76,5923	410	284,5370
120	83,5230	420	291,4685
130	90,4554	430	298,4000
140	97,3868	440	305,3314
150	104,3183	450	312,2629
1 :		1 :	
160	111,2598	460	319,1943
170	118,1813	470	326,1258
180	125,1128	480	333,0573
190	132,0443	490	339,9888
200	138,9757	500	346,9202
		1 : 1000	693,4900

[258] Proporțiile menționate sînt diferite de cele care au fost luate din tabelul adițional, din a doua ediție Tooke, dar ele sînt puse aici întrucît lămuresc problema mai ușor și mai limpede.

TABELUL III

I Creşterea procentuală în zece ani	II Perioada de dublare	I Creşterea procentuală în zece ani	II Perioada de dublare	I Creşterea procentuală în zece ani	II Perioada de dublare
	ani		ani		ani
1	696.60	16	46.70	30.5	26.03
1.5	465.55	16.5	45.38	31	25.67
2	350.02	17	44.14	31.5	25.31
2.5	280.70	17.5	42.98	32	24.96
3	234.49	18	41.87	32.5	24.63
3.5	201.48	18.5	40.83	33	24.30
4	176.73	19	39.84	33.5	23.99
4.5	157.47	19.5	38.91	34	23.68
5	142.06	20	38.01	34.5	23.38
5.5	129.46	20.5	37.17	35	23.09
6	118.95	21	36.36	35.5	22.81
6.5	110.06	21.5	35.59	36	22.54
7	102.41	22	34.85	36.5	22.27
7.5	95.84	22.5	34.15	37	22.01
8	90.06	23	33.48	37.5	21.76
8.5	84.96	23.5	32.83	38	21.52
9	80.43	24	32.22	38.5	21.28
9.5	76.37	24.5	31.63	39	21.04
				39,5	20,82
10	72.72	25	31.06	40	20,61
10.5	69.42	25.5	30.51	41	20.17
11	66.41	26	29.99	42	19.76
11.5	63.67	26.5	29.48	43	19.37
12	61.12	27	28.99	44	19.00
12.5	58.06	27.5	28.53	45	18.65
13	56.71	28	28.07	46	18.31
13.5	54.73	28.5	27.65	47	17.99
14	52.90	29	27.22	48	17.68
14.5	51.19	29.5	26.81	49	17.38
15	49.59	30	26.41	50	17.06
15.5	48.10				

EFECTELE EPIDEMIILOR ASUPRA REGISTRELOR DE NAȘTERI, DE DECESE ȘI DE CĂSĂTORII

Se vede limpede din foarte valoroasele tabele de mortalitate pe care le-a cules Süssmilch, și care cuprind perioade de 50—60 ani, că toate țările din Europa sînt expuse periodic bolilor, ceea ce le stăvilește creșterea populației. Foarte puține sînt scutite de epidemiile de ciumă, mari și pustiitoare, care o dată sau poate de două ori într-un secol seceră a treia sau a patra parte din locuitorii lor. Modul în care aceste perioade de mortalitate afectează toate proporțiile generale de nașteri, de decese și de căsătorii este exemplificat izbitor în tabelele pentru Prusia și Lituania, din anul 1692 pînă în anul 1757 [259].

Tabelul, din care este copiat acesta, conține căsătoriile, nașterile și decesele pentru fiecare an în parte de-a lungul întregii perioade, dar pentru ca să o reduc am reținut numai media generală calculată din perioade scurte de 5 sau 4 ani, făcînd excepție acolo unde cifrele pentru ani individuali prezentau un fapt care merita să fie remarcat. Anul 1711, imediat următor ciu-

TABELUL IV

Media anuală	Căsătorii	Nașteri	Decese	Proporția căsătoriilor față de nașteri	Proporția deceselor față de nașteri
1	2	3	4	5	6
5 ani p. în 1697	5.747	19.715	14.862	10 : 34	100 : 132
5 ani p. în 1702	6.070	24.112	14.474	10 : 39	100 : 165
6 ani p. în 1708	6.082	26.896	16.430	10 : 44	100 : 163
În 1709 și 1710	0 ciumă	Numărul celor morți în 2 ani	247.733		
În 1711	12.028	32.522	10.131	10 : 27	100 : 320
În 1712	6 267	22.970	10.445	10 : 36	100 : 220
5 ani p. în 1716	4.968	21.603	11.984	10 : 43	100 : 180
5 ani p. în 1721	4.324	21.396	12.039	10 : 49	100 : 177
5 ani p. în 1726	4 719	21.452	12.863	10 : 45	100 : 166
5 ani p. în 1731	4.808	29.554	12.825	10 : 42	100 : 160
4 ani p. în 1735	5.424	22.692	15.475	10 : 41	100 : 146
În 1736	5.280	21.859	26.371	Ani de epidemie	
În 1737	5.765	18.930	24.480		
5 ani p. în 1742	5.582	22.099	15.255	10 : 39	100 : 144
4 ani p. în 1746	5.469	25.275	15.117	10 : 46	100 : 167
5 ani p. în 1751	6.423	28.235	17.272	10 : 43	100 : 163
5 ani p. în 1756	5.599	28.892	19.154	10 : 50	100 : 148

[259] Süssmilch, *Göttliche Ordnung*, vol. I, tab. XXI, p. 83 a tabelelor.

1	2	3	4	5	9
În cei 16 ani înainte de ciumă	95.585	380.516.	24.5763	10 : 39	100 : 154
În 46 ani după ciumă	248.777	1.083.872	690.324	10 : 43	100 : 157
În 62 ani buni	344.361	1.464.388 936.087	936.087	10 : 43	100 : 156
Mai mulţi născuţi decît decedaţi		528.301			
În cei doi ani de ciumă	5.477	23.977	247.733		
În toţi cei 64 ani incl. ciuma	340.838	1.488.365	1.183.820	10 : 42	100 : 125
Mai mulţi născuţi decît decedaţi		1.183.820 304.545			

mei celei mari, nu a fost inclus de Süssmilch în nici o medie generală, ci a dat cifrele separat. Dacă sînt exacte, aceste cifre arată efectul brusc şi uimitor al unei mari mortalităţi asupra numărului căsătoriilor.

Süssmilch calculează că peste o treime din populaţie a pierit de ciumă şi totuşi, în ciuda acestei mari reduceri a populaţiei, din cercetarea tabelului se va vedea că numărul căsătoriilor în anul 1711 a fost aproape dublul mediei pe cei 6 ani dinaintea ciumei [260].

Este de presupus că pentru a produce acest efect, aproape toţi cei aflaţi la vîrsta pubertăţii au fost îndemnaţi, datorită cererilor de forţă de muncă şi numărului de locuri de muncă vacante, să se căsătorească imediat. Acest număr imens de căsătorii din acel an nu a fost posibil să fie însoţit de un număr de naşteri în aceeaşi proporţie, căci nu putem presupune că noile căsătorii puteau aduce mai mult de o naştere în acel an, şi restul trebuie să fi provenit din căsătoriile care au supravieţuit în timpul ciumei. De aceea, nu trebuie să ne mirăm că proporţia naşterilor faţă de căsătorii în acest an este doar 2,7 la 1 sau 27 la 10. Dar, deşi proporţia naşterilor faţă de căsătorii nu a putut să fie mare, totuşi datorită numărului extraordinar de mare de căsătorii, numărul absolut al naşterilor trebuie să fi fost mare. Şi cum numărul deceselor fireşte că a fost mic, proporţia naşterilor faţă de decese este uimitoare, fiind 320 la 100. Un excedent de naşteri foarte ridicat, care egalează, poate, tot ce s-a putut constata vreodată în America.

260 Numărul oamenilor înaintea ciumei, după calculaţiile lui Süssmilch (vol. I, cap. IX, sect. 173), era 570.000, din care dacă scădem 247.733, numărul celor morţi de ciumă, restul de 322.267 va fi populaţia de după ciumă. Aceasta împărţire la numărul căsătoriilor şi la numărul naşterilor din anul 1711 arată căsătoriile ca fiind cam a 26-a parte din populaţie şi naşterile cam a 10-a parte. Proporţii atît de extraordinare pot surveni într-o ţară numai într-un singur an. Dacă ar continua aşa, ele ar dubla populaţia în mai puţin de 10 ani. S-ar putea să fie o greşeală în tabel şi ca naşterile şi căsătoriile din anii de ciumă să fi fost incluse în anul 1711. Cum decesele sînt separate cu grijă, pare ciudat să fie aşa. Cu toate acestea, este o problemă fără mare importanţă. Ceilalţi ani sînt suficienţi pentru a exemplifica principiul general.

În anul următor, 1712, numărul căsătoriilor a trebuit să scadă extrem de mult, pentru că aproape toţi cei ce aveau vîrsta pubertăţii se căsătoriseră cu un an înainte şi de aceea căsătoriile din acest an au provenit în principal de la cei ajunşi la această vîrstă, după ciumă. Şi totuşi, cum în anul precedent nu se căsătoriseră probabil toţi cei ce aveau vîrsta de căsătorie, numărul căsătoriilor din anul 1712 este mare în raport cu populaţia. Şi deşi nu cu mult mai mare de jumătate din numărul celor care s-au încheiat în anul precedent, este mai mare decît cifra medie din ultima perioadă dinaintea ciumei. Proporţia naşterilor faţă de căsătorii în 1712, deşi mai mare decît în anul precedent din cauza numărului comparativ mai mic de căsătorii, nu este mare în comparaţie cu alte ţări, fiind 3,6 la 1 sau 36 la 10. Dar proporţia naşterilor faţă de decese, deşi mai mică decît în anul precedent, cînd s-au căsătorit un număr atît de mare de oameni, este totuşi neobişnuit de mare în comparaţie cu alte ţări, fiind 220 la 100, un excedent de naşteri care calculat cu o mortalitate de 1 din 36 ar dubla populaţia unei ţări (potrivit tabelului I, pag. 210) în 21 1/8 ani.

De la această perioadă numărul de căsătorii anuale începe să fie reglat de populaţia diminuată şi începe desigur să coboare considerabil sub numărul mediu de căsătorii de dinaintea ciumei, pentru că depinde îndeosebi de numărul persoanelor care ajung anual la vîrsta de căsătorie. În anul 1720, cam 9 sau 10 ani după ciumă, numărul căsătoriilor anuale, fie accidental, fie din pricină că începe să acţioneze obstacolul preventiv, este cel mai mic şi chiar în acest timp proporţia naşterilor faţă de căsătorii se ridică foarte mult. În perioada de la 1717 la 1721, proporţia, aşa cum se vede din tabel, este de 49 la 10, iar în anii 1719 şi 1720 este 50 la 10, respectiv 55 la 10.

Süssmilch atrage atenţia cititorilor săi asupra fertilităţii căsătoriilor din Prusia după ciumă şi ia ca dovadă proporţia de 50 naşteri anuale la 10 căsătorii anuale. Datorită mediei generale, sîntem îndreptăţiţi să presupunem că în acea vreme, în Prusia căsătoriile erau foarte fertile. Dar desigur proporţia acestui singur an, sau chiar a perioadei, nu este o dovadă suficientă, fiind datorată evident unui număr mai mic de căsătorii încheiate în acest an şi nu unui număr mai mare de naşteri [261]. În cei doi ani imediat următori ciumei, cînd excedentul de naşteri peste decese a fost atît de uluitor, naşterile au dat o proporţie mică faţă de căsătorii şi potrivit modului obişnuit de calculare, ar fi însemnat că din fiecare căsătorie au rezultat numai 2,7 sau 3,6 copii. În ultima perioadă din tabel (de la 1752 la 1756) naşterile, faţă de căsătorii sînt 5 la 1 şi în anul separat 1756 sînt 6,1 la 1. Şi totuşi, în această perioadă naşterile faţă de decese sînt doar 148 la 100, ceea ce nu ar fi putut să se întîmple dacă proporţia ridicată a naşterilor faţă de căsătorii ar fi indicat un număr mult mai mare de naşteri decît de obicei. Această proporţie mare a naşterilor indică deci doar un număr mai mic de căsătorii.

Variaţiile proporţiei naşterilor faţă de decese, în diferitele perioade ale celor 64 ani cuprinşi în tabel, merită o atenţie deosebită. Dacă am face o medie a celor 4 ani care au urmat imediat după ciumă, naşterile faţă de decese ar avea o proporţie de peste 22 la 10, care, dacă am presupune o mortalitate de 1 din 36, ar dubla populaţia în 21 de ani. Dacă luăm cei 20 de ani de la 1711 la 1731, va rezulta că proporţia medie a naşterilor faţă de decese este cam 17 la 10, o proporţie care (potrivit tabelului I, pag. 210) ar dubla populaţia cam în 35 de ani. Dar dacă în loc de 20 ani

[61] Süssmilch, *Göttliche Ordnung*, vol. I, c. V, s. LXXXVI, p. 175.

am lua întreaga perioadă de 64 ani, ar rezulta că proporţia medie a naşterilor faţă de decese este puţin mai mare de 12 la 10, o proporţie care nu ar dubla populaţia în mai puţin de 125 ani. Dacă am include mortalitatea ciumei sau chiar a anilor cu epidemii 1736 şi 1737 într-o perioadă prea scurtă, decesele ar putea să depăşească naşterile şi populaţia ar părea că este în descreştere.

Süssmilch crede că în loc de 1 din 36, mortalitatea din Prusia după o ciumă ar putea să fie 1 din 38. S-ar putea ca unora dintre cititorii mei să li se pară că abundenţa care a urmat după ciumă ar fi trebuit să facă diferenţa şi mai mare. Dr. Short a accentuat în mod special că de obicei după o mortalitate foarte mare urmează o stare de sănătate extraordinară [262]. Nu mă îndoiesc că această observaţie este justă dacă se compară vîrste similare. Dar, în cele mai favorabile condiţii, copiii sub trei ani sînt mai expuşi să moară decît cei de altă vîrstă. Numărul proporţional, extraordinar, de copii care se nasc după o mortalitate foarte mare contrabalansează la început starea de sănătate naturală a perioadei şi de aceea mortalitatea generală nu prezintă o diferenţă prea mare.

Dacă împărţim populaţia din Prusia, de după ciumă, la numărul deceselor din anul 1711, vom găsi că mortalitatea a fost aproape 1 din 31 şi, deci, mai curînd a crescut decît a scăzut, datorită numărului uimitor de mare de copii născuţi în acel an. Dar această mortalitate mai mare a încetat desigur de îndată ce aceşti copii au început să atingă vîrsta la care viaţa lor este mai stabilă şi atunci probabil constatările lui Süssmilch au fost juste. Totuşi, în general se constată că o mare mortalitate are în anii următori o influenţă mai sensibilă asupra naşterilor decît asupra deceselor. Din tabel se vede că numărul deceselor anuale creşte odată cu creşterea populaţiei şi păstrează aproape aceeaşi proporţie relativă în tot acest timp. Dar numărul naşterilor anuale nu diferă prea mult în întreaga perioadă, deşi în acest timp populaţia a crescut peste dublu. De aceea *proporţia* naşterilor faţă de populaţia totală, la început şi la sfîrşit, trebuie să se fi schimbat într-o măsură extraordinară.

Se vede de asemenea cît de uşor am putea greşi dacă am lua o anumită proporţie de naşteri, ca bază pentru estimarea populaţiei din trecut a unei ţări oarecare. În cazul de faţă, ne-ar fi făcut să tragem concluzia că populaţia a fost foarte puţin micşorată de ciumă, deşi după numărul de decese am fi văzut că a fost redusă cu o treime.

Variaţii de acelaşi fel, deşi mai puţin sensibile, apar la proporţiile naşterilor, deceselor şi căsătoriilor în toate tabelele pe care le-a strîns Süssmilch. Deoarece autorii care s-au ocupat de aceste probleme de cele mai multe ori au făcut calcule pentru trecut şi viitor pe baza proporţiilor din cîţiva ani, ar putea fi util să atrag atenţia cititorului asupra altor cîteva exemple de variaţii de acest fel.

În Marka Brandenburg [263], timp de 15 ani sfîrşind cu 1712, proporţia naşterilor faţă de decese a fost aproape 17 la 10. În cei 6 ani, sfîrşind cu 1718, proporţia a coborît la 13 la 10, şi în cei 4 ani, sfîrşind cu 1752, a fost numai 11 la 10 şi în cei 4 ani sfîrşind cu 1756, a fost 12 la 10. În cei 3 ani, sfîrşind cu 1759, decesele au depăşit foarte mult naşterile. Nu este arătată proporţia naşterilor faţă de întreaga populaţie, dar este improbabil ca variaţiile mari, constatate la proporţia naşterilor faţă de decese, să fie datorate numai

[262] *History of Air*, Seasons etc., vol. II, p. 344.
[263] Süssmilch, *Göttliche Ordnung*, vol. I, tabele, p. 88.

variaţiilor la decese. Proporţia naşterilor faţă de căsătorii este oarecum uniformă, extremele fiind doar 38 la 10 şi 35 la 10 şi media cam 37 la 10. În acest tabel nu găsim epidemii prea mari pînă la cei trei ani care încep cu 1757, iar după această perioadă listele se termină.

În ducatul Pomerania [264], proporţia medie a naşterilor faţă de decese pe 60 de ani (de la 1694 la 1756, ambii ani incluşi) a fost 138 la 100, dar în unele din perioadele de 6 ani s-a ridicat la 177 la 100 şi 155 la 100. În altele, a coborît la 124 la 100 şi 130 la 100. Proporţiile extreme ale naşterilor faţă de căsătorii în diferitele perioade de 5 şi 6 ani au fost de 36 la 10 şi 43 la 10, iar media celor 60 de ani cam 38 la 10. Ani cu epidemii par să fi fost întîmplători, în trei din aceştia decesele depăşind naşterile. Dar această diminuare temporară a populaţiei nu a atras o diminuare corespunzătoare a naşterilor şi cei 2 ani arătaţi separat, care cuprind cea mai mare proporţie de căsătorii din întregul tabel, se găsesc unul în anul următor epidemiei şi celălalt 2 ani după epidemie. Excedentul de decese nu a fost totuşi mare pînă la cei 3 ani sfîrşind cu 1759, an cu care se termină şi tabelul.

În Neumark Brandenburg [265], timp de 60 de ani, de la 1695 pînă la 1756, ambii ani incluşi, proporţia medie a naşterilor faţă de decese în primii 30 de ani a fost 148 la 100, în ultimii 30 de ani 127 la 100, în totalul de 60 de ani 136 la 100. În unele perioade de 5 ani s-a ridicat la 171 şi 167 la 100. În altele a coborît la 118 şi 128 la 100. În cei 5 ani sfîrşind cu 1726, media anuală a naşterilor a fost 7012, în cei 5 ani sfîrşind cu 1746, a fost 6927, ceea ce ne-ar putea face să tragem concluzia, judecînd după naşteri, că populaţia a scăzut în acest interval de 20 de ani. Dar rezultă din proporţia medie a naşterilor şi deceselor din această perioadă că populaţia trebuie să fi crescut considerabil, în ciuda celor cîţiva ani cu epidemii. Proporţia naşterilor faţă de populaţia totală trebuie, de aceea, să se fi schimbat categoric. Un alt interval de 20 de ani din acelaşi tabel dă un rezultat similar, atît în ce priveşte naşterile cît şi căsătoriile. Proporţiile extreme ale naşterilor faţă de căsătorii sînt 34 la 10 şi 42 la 10, media cam 38 la 10. Cei 3 ani începînd cu 1757 au fost, ca şi în celelalte tabele, ani cu mortalitate mare.

În ducatul Magdeburg [266], în timpul celor 64 de ani, sfîrşind cu 1756, proporţia medie a naşterilor faţă de decese a fost 123 la 100, în primii 28 de ani ai perioadei, 142 la 100 şi în ultimii 34 ani doar 112 la 100. În timpul unei perioade de 5 ani s-a ridicat la 170 la 100, iar în 2 perioade decesele au depăşit naşterile. Epidemii uşoare, dar frecvente, se întîlnesc peste tot în tabel. În cele două cazuri unde 3 sau 4 epidemii survin în ani consecutivi şi micşorează populaţia, sînt urmate de o creştere a căsătoriilor şi a naşterilor. Extremele proporţiilor naşterilor, faţă de căsătorii sînt 42 la 10 şi 34 la 10, iar media celor 64 de ani, 39 la 10. Despre acest tabel Süssmilch spune că deşi numărul mediei de decese arată o populaţie majorată cu o treime de la 1715 sau 1720, totuşi naşterile şi căsătoriile ar dovedi că populaţia este staţionară sau chiar în descreştere. Cînd trage această concluzie însă, el adaugă cei 3 ani cu epidemii sfîrşind cu 1759, în timpul cărora atît căsătoriile cît şi naşterile par să fi descrescut.

În principatul Halberstadt [267], proporţia medie a naşterilor faţă de decese în 68 ani, sfîrşind cu 1756, a fost 124 la 100, dar în unele perioade de

[264] Süssmilch, *Göttliche Ordnung*, vol. I, tabele, p.91.
[265] Ibidem, vol. I, tabele, p.99.
[266] Ibidem, vol. I, tabele, p.103.
[267] Ibidem, vol. I, tabele, p.108.

5 ani s-a ridicat la 160 la 100 şi în altele a scăzut la 110 la 100. Creşterea în totalul de 68 de ani a fost considerabilă şi totuşi în cei 5 ani, sfîrşind cu 1723 numărul mediu de naşteri a fost 2818 şi în cei 4 ani, sfîrşind cu 1750 a fost 2628, ceea ce ar însemna că în 27 de ani populaţia a scăzut foarte mult. Un rezultat similar apare relativ la căsătorii într-o perioadă de 32 de ani.

În cei 5 ani sfîrşind cu 1718, au fost 727 căsătorii, în cei 5 ani sfîrşind cu 1750, au fost 689. În timpul ambelor perioade, proporţia deceselor ar fi arătat o creştere importantă. Se pare că epidemiile au survenit foarte des şi aproape în toate cazurile în care au adus un excelent de decese peste naştere, a urmat imediat o proporţie de căsătorii mai mare ca de obicei şi în cîţiva ani o proporţie de naşteri majorată. Cel mai mare număr de căsătorii din întregul tabel apare în anul 1751, după o epidemie în anul 1750, în care decesele au depăşit naşterile cu peste o treime, iar cei 4 —5 ani următori au cea mai mare proporţie de naşteri. Extremele proporţiilor naşterilor faţă de căsătorii sînt 42 la 10 şi 34 la 10, media celor 68 de ani 38 la 10.

Restul tabelelor conţin rezultate similare, dar cele pe care le-am prezentat sînt suficiente pentru a arăta variaţiile care se produc tot timpul în proporţiile naşterilor şi căsătoriilor, ca şi ale deceselor, faţă de populaţia totală. Se va constata că dintre proporţii cea mai puţin variabilă este aceea a naşterilor faţă de căsătorii şi motivul evident este că această proporţie este influenţată mai ales de fertilitatea căsătoriilor, care desigur nu este supusă unor schimbări mari. Într-adevăr, cu greu putem presupune că fertilitatea căsătoriilor ar varia atît de mult cît variază diferitele proporţii ale naşterilor faţă de căsătorii în tabele. Nici nu ar fi necesară această presupunere, deoarece o altă cauză contribuie pentru a produce acelaşi efect. Naşterile care se găsesc împreună cu căsătoriile într-un an oarecare aparţin, în principal, căsătoriilor încheiate cu cîţiva ani mai înainte şi de aceea, dacă timp de 4—5 ani s-ar realiza o proporţie mare de căsătorii şi apoi accidental o proporţie mică timp de unul sau doi ani, efectul ar fi o proporţie mare de naşteri faţă de căsătorii, după registre, în timpul acestei perioade de unul sau doi ani. Şi, dimpotrivă, dacă timp de 4—5 ani s-ar încheia comparativ puţine căsătorii şi apoi un număr mare în unul sau doi ani, efectul ar fi o proporţie mică de naşteri faţă de căsătorii, după registre. Acest efect a fost ilustrat izbitor în tabelul pentru Prusia şi Lituania şi s-ar confirma prin cercetarea tuturor celorlalte tabele culese de Süssmilch. În aceste tabele se vede că proporţiile extreme ale naşterilor faţă de căsătorii sînt de obicei mai afectate de numărul căsătoriilor decît de numărul naşterilor şi în consecinţă apar mai mult din cauza variaţiilor în înclinaţia sau încurajarea la căsătorie, decît din cauza variaţiilor în fertilitatea căsătoriilor.

Anii cu epidemii obişnuite, care sînt răspîndiţi printre ceilalţi în aceste tabele, desigur că nu vor avea asupra căsătoriilor şi naşterilor aceleaşi efecte pe care le-a avut ciuma cea mare în tabelul pentru Prusia. Dar în proporţie cu virulenţa lor, se va constata că acţiunea lor a fost similară. Din registrele multor altor ţări, şi mai ales ale oraşelor, se vede că epidemiile de ciumă erau frecvente la sfîrşitul secolului al 17-lea şi începutul secolului al 18-lea.

Dacă privim perioadele cu ciumă sau epidemii care urmează în aceste tabele după o perioadă de creştere rapidă, este imposibil să nu ne gîndim că în aceste cazuri numărul locuitorilor a depăşit hrana şi locuinţele necesare pentru a-i menţine sănătoşi. Potrivit acestei presupuneri, masele poporului au fost nevoite să trăiască mai rău şi numărul celor care se înghesuiau în-

tr-o casă a crescut. Aceste cauze naturale au contribuit evident să provoace boli, chiar dacă țara nu era foarte dens populată și avea poate destule locuri libere.

Într-o țară chiar cu populație rară, dacă se produce o creștere a populației înainte de a se procura mai multă hrană și a se construi mai multe case pentru acest spor de populație, locuitorii se chinuie din lipsa de spațiu și de mijloace de subzistență. Dacă în Highlands din Scoția în următorii 10—12 ani, căsătoriile ar fi mai frecvente sau mai fertile ca pînă acum și emigrația ar întîmpina o piedică oarecare, în loc de cinci oameni într-o casă, ar fi șapte, și acest fapt, adăugat la traiul mai rău la care ar fi siliți de nevoi, ar avea evident un efect cît se poate de nefavorabil asupra sănătății oamenilor de rînd.

CAPITOLUL 13

CONCLUZII GENERALE DIN PRECEDENTA CERCETARE A SOCIETĂȚII

Este evident că obstacolele indicate în capitolele precedente sînt cauzele imediate care întîrzie creșterea populației și că aceste obstacole rezultă mai ales din insuficiența mijloacelor de subzistență. Avem ca dovadă creșterea comparativ rapidă care s-a produs invariabil ori de cîte ori, printr-o sporire bruscă a mijloacelor de subzistență, aceste obstacole au fost înlăturate într-o măsură considerabilă.

S-a văzut pretutindeni că toate coloniile noi, stabilite în țări cu climă sănătoasă, unde se găseau din abundență spațiu și hrană, au realizat constant un spor rapid de populație. Multe dintre coloniile Greciei antice par să fi rivalizat cu orașele-mamă și chiar să le fi întrecut în răstimp de unul sau două secole. Siracuza și Agrigento în Sicilia, Tarent și Locri în Italia, Efes și Milet în Asia Mică au fost, după cîte se știe, cel puțin egale cu oricare dintre cetățile Greciei antice. Toate aceste colonii s-au stabilit în țări locuite de popoare sălbatice și barbare, care au cedat ușor locul noilor veniți și coloniștii au avut desigur pămînt bun din belșug. S-a calculat că israeliții, deși s-au înmulțit foarte încet în timpul rătăcirii lor prin țara Canaan, atunci cînd s-au așezat într-o regiune fertilă a Egiptului și-au dublat numărul la fiecare cincisprezece ani, în tot timpul șederii lor acolo [268]. Dar pentru a nu stărui asupra unor exemple îndepărtate, să trecem la coloniile europene din America, unde găsim o dovadă mai mult decît suficientă despre adevărul unei observații care nu a fost pusă nicicînd la îndoială, cred eu. Abundența de pămînt rodnic, care nu costă decît foarte puțin sau chiar nimic, este o cauză atît de puternică a creșterii populației încît învinge de obicei toate obstacolele.

Nici o colonie nu ar fi putut să fie administrată mai rău decît coloniile Spaniei din Mexic, Peru și Quito. Tirania, superstiția și viciile țării mame au fost aduse și în colonii. Taxe exorbitante au fost stoarse de coroană, cele mai arbitrare restricții au fost impuse comerțului acestor colonii. Guvernatorii nu au rămas mai prejos cu rapacitatea, jefuind atît în folosul propriu,

[268] Short, *New Observ. on Bills of Mortality*, p. 250, 8 vo, 1750.

cît și pentru stăpînii lor. Dar cu toate aceste dificultăți, populația coloniilor a crescut repede. Orașul Quito care era doar un cătun de indieni avea, după descrierea lui Ulloa, 50 sau 60 de mii de locuitori acum 50 de ani și ceva [269]. Lima care a fost întemeiată după cucerire era, așa cum spune același autor, tot atît de populată sau mai mult, înainte de cutremurul distrugător din 1746. Se spune că Mexico are 100.000 de locuitori, ceea ce, cu toate exagerările scriitorilor spanioli, se presupune că este de 5 ori mai mult decît avea pe vremea lui Montezuma [270].

În colonia portugheză Brazilia, guvernată cu o tiranie aproape egală, se presupune că erau acum 30 de ani și ceva, 600.000 de locuitori de origină europeană [271].

Coloniile olandeze și franceze, deși sub guvernarea companiilor de comerț privilegiate, au continuat să prospere în ciuda a tot felul de condiții nefavorabile [272].

Dar coloniile engleze nord-americane, astăzi puternicul popor al Statelor Unite ale Americii, au depășit cu mult toate celelalte colonii prin creșterea populației lor. La cantitatea de pămînt rodnic pe care o stăpîneau la fel cu coloniile spaniole și portugheze, au adăugat mai multă libertate și egalitate. Deși au existat unele restricții asupra comerțului exterior, au avut libertatea de a-și conduce treburile interne. Instituțiile politice predominante erau favorabile alienării și divizării proprietății. Terenurile care nu erau cultivate de proprietari într-un termen limită erau declarate transmisibile către oricare altă persoană. În Pennsylvania nu exista dreptul de primogenitură, iar în provinciile din Noua Anglie, fiul cel mai vîrstnic avea drept doar la o parte dublă. În nici unul din state nu exista zeciuiala și impozitele erau aproape necunoscute. Terenurile bune se vindeau cu prețuri extrem de mici, iar așezarea geografică era favorabilă exportului de cereale, așa că un capital nu putea fi folosit mai avantajos decît în agricultură, care în același timp oferă cea mai mare cantitate de muncă sănătoasă și procură societății cele mai valoroase produse.

Consecința acestor condiții favorabile reunite a fost o viteză de creș- aproape fără egal în istorie. S-a constatat că în toate provinciile din nord populația s-a dublat în 25 de ani. Numărul inițial de persoane care se stabiliseră în cele patru provincii din Noua Anglie în 1643 a fost 21.200. După aceea s-a calculat că mai mulți au fost cei care au plecat decît cei care au venit. În anul 1760 crescuseră la jumătate de milion. Deci își dublaseră populația, în tot acest timp, la fiecare 25 de ani. În New Jersey, perioada de dublare rezultă că este de 22 ani și în Rhode Island și mai puțin. În coloniile din interior, unde locuitorii s-au ocupat numai cu agricultura și luxul nu era cunoscut, se crede că și-au dublat numărul în 15 ani. De-a lungul coastei mării, unde s-au făcut în mod firesc primele așezări, perioada de dublare a fost cam de 35 de ani, iar în unele dintre orașele maritime populația a rămas absolut staționară [273]. Din ultimul recensămînt efectuat în America rezultă

[269] Robertson, *Voyage of Ulloa*, tom. I, liv. V, ch. V, p. 229, 4 to, 1752.

[270] Smith, *Wealth of Nations*, vol. II, b. IV, ch. VIII, p. 363.

[271] Ibidem, p. 365.

[272] Ibidem, p. 368, 369.

[273] Price, *Observ. on Revers. Paym*, vol. I, p. 282, 283 and vol. II, p. 260. De curînd am avut ocazia să văd cîteva extrase din predica Dr-ului Styles, din care a luat Dr. Price aceste date. Vorbind despre Rhode Islands, Dr. Styles spune că deși perioada de dublare pentru întreaga colonie este 25 ani, totuși ea diferă în diferite regiuni și în interiorul țării este de 20 și 15 ani. Populația celor cinci orașe : Gloucester, Situate, Coventry, West Greenwich și Exeter era 5033 în anul 1748 și 6986 în 1755, ceea ce implică o perioadă de dublare de numai 15 ani. După aceea el spune că Comitatul Kent se dublează în 20 de ani și Comitatul Providence în 18 ani.

că, luînd împreună toate statele, ele au continuat încă să-și dubleze populația în 25 de ani [274]. Și cum populația totală este atît de mare acum încît nu mai este afectată substanțial de emigrările din Europa și întrucît se știe că, în unele din orașele și districtele de lîngă coastă, creșterea populației a fost comparativ lentă, este evident că în interiorul țării în general perioada de dublare, rezultînd numai din procreare, trebuie să fi fost cu mult mai mică de 25 ani.

Populația Statelor Unite ale Americii, după al patrulea recensămînt, în 1820, a fost de 7.861.710 locuitori. Nimic nu ne îndreptățește să credem că Marea Britanie este mai puțin populată în prezent din cauza plecării acelui mic număr de emigranți din care se trag acești oameni. Dimpotrivă, se știe că într-o anumită măsură, emigrația este favorabilă populației din țara mamă. S-a observat în special că în Spania, cele două provincii din care a emigrat cel mai mare număr de oameni în America, au devenit, ca urmare a acestei emigrații, mai dens populate.

Oricare ar fi fost numărul inițial de emigranți britanici care s-au înmulțit atît de repede în America de Nord, ne întrebăm: De ce un număr egal nu produce, în același timp, o creștere egală în Marea Britanie? Motivul este ușor de precizat: lipsa de hrană. Că această lipsă este cauza cea mai eficientă dintre cele trei obstacole imediate împotriva creșterii populației, obstacole care s-a constatat că există în toate societățile, reiese limpede din rapiditatea cu care chiar sate vechi se refac după pustiirea adusă de război, ciumă, foamete și după calamitățile naturale. Atunci, pentru scurt timp, aceste țări au întrucîtva situația coloniilor noi, iar rezultatul corespunde totdeauna așteptărilor. Dacă activitatea locuitorilor nu este distrusă, mijloacele de subzistență vor crește curînd dincolo de nevoile numărului redus al locuitorilor și consecința invariabilă va fi că populația, care poate mai înainte era aproape staționară, va începe imediat să crească și va continua să sporească pînă se restabilește numărul dinainte.

Roditoarea provincie Flandra, care a fost atît de des teatrul unor războaie sîngeroase, după un răgaz de cîțiva ani a apărut totdeauna la fel de bogată și dens populată. Populația nediminuată a Franței, despre care am vorbit mai înainte, este un exemplu foarte potrivit. Tabelele lui Süssmilch fac dovada creșterii foarte rapide care are loc după perioade de mare mortalitate. Tabelul pentru Prusia și Lituania, pe care l-am intercalat [275], este extrem de interesant în această privință. Efectele îngrozitoarei ciume din 1666 în Londra nu erau vizibile 15 sau 20 de ani mai tîrziu. Se poate chiar pune la îndoială dacă Turcia și Egiptul sînt, în medie, mult mai puțin populate din cauza ciumei care le pustiește periodic. Dacă numărul locuitorilor ar fi acum mai mic decît altădată, de vină nu ar fi pierderile provocate de ciumă, ci mai curînd tirania cîrmuitorilor și oprimarea popoarelor, ceea ce are ca efect renunțarea oamenilor de a munci în agricultură. Se spune că urmele celor mai distrugătoare perioade de foamete din China, Industan, Egipt și din alte țări sînt șterse foarte repede. Cele mai îngrozitoare fenomene ale naturii, ca erupțiile vulcanice și cutremurele, dacă nu se repetă atît de des încît să gonească locuitorii sau să le distrugă elanul de muncă, au asupra populației medii a unei țări un efect cu totul neînsemnat.

[274] Vedeți un articol în *Supplement to the Encyclopaedia Britannica* despre Populație, p. 308; și un tabel minuțios, p. 310, calculat de Milne, actuar la Sun Life Assurance Office, care confirmă uimitor și exemplifică ritmul de creștere estimat din Statele Unite și arată că nu poate fi afectat substanțial de imigrări.

[275] Vedeți p. 213.

S-a văzut din registrele diferitelor ţări, care au fost prezentate deja, că sporirea populaţiei este împiedicată de apariţia periodică, deşi neregulată, a anilor cu ciumă sau epidemii. Dr. Short, în cercetările sale minuţioase despre listele de decese, foloseşte deseori expresia „corectivele teribile ale surplusului de oameni" [276] şi într-un tabel cuprinzînd toate epidemiile de ciumă şi alte molime şi perioadele de foamete despre care a putut culege relatări, arată că aceste calamităţi acţionează în mod constant şi general.

Anii cu epidemii din acest tabel, adică anii în care a bîntuit ciuma sau o molimă cu efecte distrugătoare, căci anii cu boli obişnuite par să nu fie incluşi, sînt în număr de 431 [277], din care 23 înaintea erei noastre [278]. De aceea, împărţim anii erei noastre la 399, vom vedea că revenirile periodice ale unor astfel de epidemii în unele ţări pe care le cunoaştem au fost, în medie, la un interval de numai 4 1/2 ani aproximativ.

Dintre cele 254 perioade de mare foamete enumerate în tabel, 15 au fost înaintea erei noastre [279], începînd cu aceea din Palestina, pe vremea lui Abraham. Dacă, după ce scădem aceste 15, împărţim anii erei noastre la rest, va rezulta că intervalul mediu între revenirile acestei calamităţi a fost numai de aprox. 7 1/2 ani.

În ce măsură aceste teribile „corective ale surplusului de oameni" au fost determinate de creşterea prea rapidă a populaţiei este o problemă care ar fi foarte greu de stabilit cu oarecare precizie. Cauzele celor mai multe dintre bolile noastre ni se par a fi atît de misterioase şi probabil că sînt într-adevăr atît de diferite, încît ar fi imprudent să punem prea mult accentul pe una singură. Am putea spune însă că *printre* aceste cauze trebuie să aşezăm desigur casele aglomerate şi hrana insuficientă sau nesănătoasă, care sînt consecinţa naturală a unei creşteri a populaţiei mai rapide decît aceea a locuinţelor şi a mijloacelor de subzistenţă.

Aproape toate descrierile pe care le avem despre epidemii confirmă această presupunere, deoarece se vede din aceste descrieri că în general fac mari ravagii printre oamenii din clasele de jos. Această constatare este des menţionată în tabelele Dr-ului Short [280], şi mai departe se arată că un număr considerabil din anii cu epidemii au însoţit sau au urmat după perioade de lipsă sau cu hrană proastă [281]. În alte părţi ale lucrării autorul spune, de asemenea, că epidemiile mari reduc îndeosebi numărul oamenilor din clasele de jos sau din rîndul slugilor [282]. Vorbind despre diferite boli, spune că acelea pricinuite de hrana proastă şi nesănătoasă de obicei durează cel mai mult [283].

Ştim dintr-o experienţă permanentă că frigurile sînt generate în închisorile, în fabricile şi în atelierele noastre aglomerate şi în străzile înguste şi închise ale oraşelor noastre. Toate aceste situaţii par să se asemene cu sărăcia cumplită în ce priveşte consecinţele. Cauzele de acest fel, agravate treptat, fără îndoială că au contribuit la producerea şi răspîndirea acelor epidemii mari şi pustiitoare de ciumă şi alte boli contagioase care erau atît de obişnuite odinioară în Europa, dar care acum, datorită atenuării acestor cauze, sînt pretutindeni simţitor reduse şi în multe locuri par să fie complet eradicate.

276 *New Observ. on Bills of Mortality*, p. 96.
277 *Hist. of Air.* Seasons, etc., vol. II, p. 366.
278 Ibidem, p. 202.
279 Ibidem, p. 206.
280 Ibidem, vol. II, p. 206 et seq.
281 Ibidem, p. 206 et seq. şi 366.
282 *New Observ.*, p. 125.
283 Ibidem, p. 108.

Despre cealaltă mare calamitate a omenirii, foametea, se poate spune că nu este în natura lucrurilor ca o creștere de populație să producă neapărat o foamete. Această creștere, deși rapidă, este în mod obligatoriu treptată; și cum corpul omenesc nu poate să reziste fără hrană, chiar pentru un timp foarte scurt, este evident că nu poate să trăiască decît numărul de oameni pentru a căror întreținere există alimente. Dar deși legea populației nu poate provoca direct o foamete, totuși îi pregătește calea. Obligînd deseori oamenii din clasele de jos să se întrețină aproape cu cantitatea cea mai mică de hrană care îi ține în viață, transformă într-o mare sărăcie chiar cea mai mică lipsă de alimente din cauza unor recolte proaste, și de aceea se poate spune în mod corect că este una din cauzele principale ale foametei. Printre semnele lipsei de hrană care se apropie, Dr. Short menționează anul sau mai mulți ani la rînd de recolte abundente [284]. Această observație este probabil justă, căci știm că efectul general al anilor de ieftinătate și abundență este de a încuraja un mare număr de persoane să se căsătorească. În asemenea condiții, venirea unui an cu o recoltă doar mijlocie poate să aducă foamete.

Variola, care poate fi considerată epidemia cea mai răspîndită și mai ucigătoare din Europa, este poate cea mai greu de explicat, deși în multe locuri apare la perioade regulate [285]. Dr. Short spune că această boală, potrivit povestirilor, pare să depindă foarte puțin de starea trecută sau prezentă a vremii sau a anotimpurilor și să apare sub forma de epidemie în toate timpurile și în orice stare a aerului, deși nu prea des pe ger. Cred că nu avem nici un exemplu din care să se vadă limpede că a fost generată în orice condiții. De aceea nu vreau să insinuez că sărăcia și casele aglomerate au pricinuit-o vreodată în mod direct, dar să mi se permită să spun că în acele locuri unde aparițiile ei sînt periodice și unde face un număr considerabil de victime printre copii, mai ales în clasa de jos, se constată că sărăcia și înghesuiala din locuințe, în forme mai grave decît de obicei, preced și însoțesc totdeauna apariția bolii. Adică, de la data ultimei apariții a epidemiei, numărul mediu de copii va fi în creștere și în consecință, oamenii vor deveni mai săraci și casele vor fi mai aglomerate, pînă cînd o nouă apariție a bolii înlătură această populație supraabundentă.

În toate aceste cazuri, oricît de puțină importanță am fi dispuși să atribuim consecințelor legii populației la producerea efectivă a bolilor, nu putem evita de a recunoaște puterea acestor consecințe de a predispune la contaminare și de a mări considerabil răspîndirea și mortalitatea contagiunii.

Dr. Short a observat că o epidemie gravă și mortală este urmată de obicei de o stare a sănătății neobișnuit de bună din cauză că molima a luat viața celor îmbătrîniți sau uzați [286]. Probabil că o altă cauză ar fi de asemenea un plus de spațiu și de hrană și ca urmare, situația ameliorată a oamenilor de jos. Cîteodată, după cum spune Dr. Short, un an foarte fertil este urmat de un an cu mortalitate mare și cu boli, iar după anii cu mortalitate mare urmează deseori ani foarte fertili, ca și cînd natura ar căuta să împiedice sau să înlocuiască pierderile de vieți omenești. În general, unul care urmează după anii cu boli și mortalitatea mare este prolific în proporție cu numărul celor care au supraviețuit și care pot să se reproducă [287].

Am văzut exemplificat cît se poate de uimitor acest ultim efect în tabelul pentru Prusia și Lituania [288]. Din acest tabel și din alte tabele ale lui

[284] *Hist. of Air*, Seasons etc., vol. II, p. 367.
[285] Ibidem, vol. II, p. 411.
[286] Ibidem, p. 344.
[287] *New Observ.*, p. 191.
[288] Ibidem, p. 500.

Süssmilch reiese de asemenea că, atunci cînd prin creşterea producţiei unei ţări şi printr-o cerere mai mare de forţă de muncă situaţia muncitorilor se ameliorează atît de mult încît să îi încurajeze puternic să se căsătorească, obiceiul căsătoriilor timpurii se menţine în general pînă cînd populaţia depăşeşte producţia majorată, iar perioadele de boală par să fie o consecinţă naturală şi necesară. Registrele din ţările europene prezintă multe cazuri de creştere rapidă întreruptă în acest mod prin boli distrugătoare. Concluzia pare să fie, că ţările în care mijloacele de subzistenţă cresc suficient pentru a încuraja creşterea populaţiei, dar nu destul pentru a face faţă tuturor cererilor ei, sînt mai expuse la epidemii periodice decît ţările în care creşterea populaţiei are o proporţie mai justă faţă de produsul mediu.

Contrariul este la fel de adevărat. În ţările care sînt expuse la boli periodice, creşterea populaţiei sau excesul de naşteri peste decese în intervalele acestor perioade va fi mai mare decît în ţările care nu sînt atît de mult expuse acestor boli. Dacă Turcia şi Egiptul au avut o populaţie medie aproape staţionară în ultimul secol, în intervalele dintre epidemiile periodice de ciumă naşterile trebuie să fi depăşit decesele într-o proporţie mult mai mare decît în ţări ca Franţa şi Anglia.

Din aceste motive, nu se poate pune bază pe estimaţii ale viitoarei populaţii sau depopulări, calculate după ritmul de creştere sau de descreştere actual. Sir William Petty a calculat că în anul 1800 Londra va avea 5.359.000 locuitori [289], dar oraşul nu are acum decît a cincea parte. Eaton a făcut de curînd profeţia că populaţia imperiului turcesc se va stinge în secolul următor [290], eveniment care cu certitudine nu se va produce. Dacă în America populaţia ar continua să crească în următorii 150 de ani în acelaşi ritm ca în prezent, ar depăşi populaţia Chinei. Dar deşi profeţiile sînt periculoase, îndrăznesc să spun că o astfel de sporire nu se va produce în acest termen, deşi s-ar putea în cinci-şase sute de ani.

Fără îndoială că înainte vreme Europa era mai expusă decît acum la ciumă şi epidemii pustiitoare, ceea ce explică de ce odinioară proporţia naşterilor faţă de decese era, aşa cum menţionează mulţi autori, mai mare decît în prezent, căci totdeauna a fost obiceiul ca aceste proporţii să fie estimate după datele unor perioade prea scurte şi, în general, să se dea la o parte anii cu ciumă, ca fiind accidentali.

Proporţia medie a naşterilor faţă de decese în Anglia, în timpul ultimului secol poate fi considerată cam 12 la 10 sau 120 la 100. În Franţa, proporţia pentru 10 ani sfîrşind cu 1780 era cam 115 la 100 [291]. Deşi aceste proporţii fără îndoială că au variat de la o perioadă la alta în cursul secolului, totuşi avem motive să credem că nu au variat într-o măsură considerabilă. De aceea rezultă că în Franţa şi în Anglia populaţia are o proporţie mai justă faţă de produsul mediu al acestor ţări, decît are populaţia din multe alte state. Acţiunea obstacolului preventiv : războaiele, distrugerea tăcută dar sigură a vieţii în marile oraşe şi în fabrici, şi acele locuinţe strîmte şi hrana insuficientă a multora dintre săraci — împiedică populaţia de a depăşi mijloacele de subzistenţă şi, dacă mi se permite să folosesc o expresie care desigur la început pare ciudată, înlocuiesc necesitatea ca epidemiile mari şi pustiitoare să distrugă ceea ce este surplus. Dacă o molimă distrugătoare ar secera 2.000.000 de oameni în Anglia şi 6.000.000 în Franţa, fără nici o în-

[289] *Political Arithmetic*, p. 17.
[290] *Survey of the Turkish Empire*, c. VII, p. 281.
[291] Nezker, de *l'Administration de Finances*, tom. I, c. IX, p. 255.

doială că, după ce locuitorii și-ar reveni din această lovitură îngrozitoare, proporția naşterilor față de decese s-ar ridica mult peste media obişnuită a acestor țări în timpul ultimului secol.

În New Jersey, proporția naşterilor față de decese, din media pe 7 ani, sfîrşind cu 1743, a fost 300 la 100. În Franța și Anglia, proporția medie nu poate fi socotită la mai mult de 120 la 100. Oricît de mare și de uimitoare este această diferență, nu trebuie să fim chiar atît de uluiți încît să o punem pe seama intervenției miraculoase a cerului. Cauzele ei nu sînt depărtate, latente şi misterioase, ci lîngă noi, împrejurul nostru și ușor de investigat de orice minte iscoditoare. Este în concordanță cu spiritul filozofic să credem că nici o piatră nu cade, nici o plantă nu creşte fără ajutorul nemijlocit al puterii divine. Dar știm din experiență că aceste acțiuni, pe care le numim ale naturii, au fost dirijate aproape invariabil după legi fixe. Şi de la începutul lumii, cauzele populării și depopulării au fost probabil la fel de constante ca oricare dintre legile naturii pe care le cunoaştem.

Pasiunea dintre sexe s-a dovedit a fi în toate vremurile atît de asemănătoare, încît poate fi întotdeauna considerată, în limbaj algebric, ca un termen cunoscut. Marea lege a necesității care împiedică populația să crească, în orice țară, peste hrana pe care poate să o producă sau să o procure, este o lege atît de deschisă în fața privirii noastre, atît de evidentă și de limpede pentru înțelegerea noastră, încît nu o putem pune la îndoială nici o clipă. Diferitele moduri în care procedează natura pentru a reprima o populație supraabundentă nu ni se par, într-adevăr, atît de sigure și regulate, dar deși nu putem totdeauna să prevestim modul, putem cu certitudine să prevestim faptul. Dacă timp de cîțiva ani proporția naşterilor față de decese indică o creştere care depăşeşte cu mult proporția de alimente sporite sau dobîndite ale unei țări, putem să fim cu totul siguri că, dacă nu se produce o emigrație, decesele vor depăşi curînd naşterile, și creşterea care s-a observat timp de cîțiva ani nu poate să fie adevărata creștere medie a populației acelei țări. Dacă nu ar exista alte cauze de depopulare şi dacă obstacolul preventiv nu ar avea o forță deosebită, fără îndoială că fiecare țară ar fi lovită periodic de molime și foamete.

Singurul criteriu sigur al unei creșteri reale și permanente a populației din orice țară este creșterea mijloacelor de subzistență. Dar chiar acest criteriu este supus unor ușoare variații, care totuși sînt lesne de observat. În unele țări populația pare să fi fost forțată, adică oamenii au fost obişnuiți treptat să trăiască aproape cu cea mai redusă cantitate de alimente posibilă. În astfel de țări, trebuie să fi fost perioade cînd populația a crescut permanent fără a fi însoțită de o creștere a mijloacelor de subzistență. China, India și regiunile locuite de arabii beduini par să facă parte din aceste țări, după cum am văzut în prima parte a acestei lucrări. Produsul mediu al acestor țări de-abia dacă ajunge pentru a întreține viețile locuitorilor, și desigur orice reducere din cauza unor recolte proaste are efecte funeste. Popoarele care se găsesc în această situație sînt inevitabil expuse la foamete.

În America, unde plata muncii este în prezent atît de generoasă, clasele de jos pot să-și restrîngă foarte mult consumul într-un an de lipsă, fără să sufere fiziceşte. De aceea o foamete pare să fie aproape imposibilă. Este de aşteptat ca datorită creșterii populației în America, cu timpul muncitorii să fie plătiți mult mai puțin generos. În acest caz, numărul oamenilor va crește permanent, fără o creștere proporțională a mijloacelor de subzistență. În diferitele țări din Europa trebuie să existe unele diferențe în ce privește proporția numărului de locuitori și a cantității de alimente consumate, datorită modului

de viață diferit al fiecărei țări. Muncitorii din sudul Angliei sînt atît de obișnuiți să mănînce pîine de grîu fină, încît s-ar lăsa aproape să moară de foame înainte de a se resemna să trăiască în felul țăranilor scoțieni.

S-ar putea, cu timpul, ca din cauza acțiunii permanente a asprei legi a necesității, acești oameni să ajungă să trăiască la fel cu cei din clasele de jos din China, și atunci țara ar hrăni cu aceeași cantitate de alimente o populație mai mare. Dar realizarea unei astfel de situații trebuie să fie totdeauna o încercare dificilă și, așa cum speră orice prieten al umanității, o încercare neizbutită.

Am văzut cîteva cazuri în care populația poate să crească în permanență, fără o creștere proporțională a mijloacelor de subzistență. Dar este evident că în orice țară, diferența dintre cantitatea de hrană și numărul de oameni pe care îl hrănește are o limită pe care nu poate să o depășească. În orice țară a cărei populație nu este categoric în descreștere, trebuie neapărat ca hrana să fie suficientă pentru întreținerea și continuarea poporului muncitor. Celelalte condiții fiind aceleași, se poate afirma că țările sînt bine populate după cantitatea de hrană pentru oameni pe care aceste țări o produce sau o procură, și fericite, după liberalitatea cu care este repartizată această hrană sau cantitatea pe care o cumpără munca dintr-o zi. Țările cu cereale sînt mai dens populate decît țările cu pășuni, iar țările cu orez mai dens populate decît țările cu cereale. Dar fericirea lor nu depinde nici de faptul că sînt rar sau dens populate, nici de sărăcia sau bogăția lor, nici de tinerețea sau bătrînețea lor, ci de proporția în care se găsesc, una față de cealaltă, populația și hrana.

Această proporție este de obicei cea mai favorabilă în noile colonii, unde cunoștințele și hărnicia unui popor vechi sînt aplicate pe pămîntul rodnic și liber al unui stat nou. În alte cazuri, tinerețea sau bătrînețea unei țări nu are, din acest punct de vedere, mare importanță. Probabil că hrana din Marea Britanie este repartizată în prezent locuitorilor ei în mod mai liberal decît acum două mii, trei mii sau patru mii de ani. Am văzut că ținuturile sărace și cu populație rară din regiunea muntoasă a Scoției suferă din cauza unei populații supraabundente mai mult decît regiunile cele mai bine populate din Europa.

Să presupunem că o țară nu ar fi niciodată invadată de un popor mai civilizat ca al ei, ci ar fi lăsată să progreseze pe drumul propriu și firesc spre civilizație. Începînd cu timpul cînd produsul său ar putea fi considerat o unitate pînă cînd ar fi considerat un milion, de-a lungul scurgerii a multor mii de ani, nu ar putea exista nici o singură perioadă în care masele poporului să poată spune că nu suferă, direct sau indirect, din cauza lipsei de hrană. În toate țările din Europa, din cele mai vechi timpuri ale istoriei lor, milioane și milioane de vieți omenești au fost reprimate din această cauză simplă, deși, poate, în unele țări nu a existat niciodată o foamete adevărată.

Atunci, nu trebuie să recunoască un cercetător atent al istoriei omenirii că, în orice veac și în orice stare în care a existat omul sau există acum:

—creșterea populației este inevitabil limitată de mijloacele de subzistență;

—populația crește invariabil cînd mijloacele de subzistență cresc [292], numai dacă nu este împiedicată de obstacole puternice și evidente.

Aceste obstacole și obstacolele care mențin populația la nivelul mijloacelor de subzistență sînt reținerea morală, viciul și mizeria?

[292] Prin creșterea mijloacelor de subzistență, așa cum este folosită expresia aici, se înțelege totdeauna o creștere de care poate să dispună masele populației, altfel nu ar fi de nici un folos pentru încurajarea creșterii populației.

Comparînd starea societății care a fost tratată în această carte a doua cu aceea care a format subiectul primei cărți, cred că rezultă că, în Europa modernă, obstacolele pozitive împotriva creșterii populației acționează mai puțin, iar obstacolele preventive mai mult decît în trecut, și mai mult decît au acționat vreodată la popoarele rămase în urmă pe drumul spre civilizație.

Războiul, obstacolul predominant împotriva creșterii populației în stadiul de sălbăticie, s-a domolit în mod sigur, inclusiv nefericitele lupte revoluționare din ultima vreme. De cînd curățenia personală este mai generală, de cînd există metode mai bune pentru a curăța și a construi orașe, de cînd se face o repartiție mai echitabilă a produselor solului datorită îmbunătățirii cunoștințelor de economie politică, ciuma, epidemiile violente și foametea au fost desigur atenuate și își fac apariția mai rar.

Cît despre obstacolul preventiv împotriva creșterii populației, deși trebuie să recunoaștem că acea ramură pe care am trecut-o la abstinență morală [293] nu mai are acum o influență mare asupra bărbaților, totuși sînt convins că această influență este mai puternică în țările europene decît în cele pe care le-am studiat în cartea întîia. Și nu se poate pune la îndoială că numărul femeilor care practică această virtute este mult mai mare acum în Europa, decît în vremurile de odinioară și decît este încă la popoarele mai puțin civilizate. Dar oricum ar fi, chiar dacă luăm în considerare numai noțiunea generală care înseamnă mai ales o amînare a căsătoriei din considerații de prudență, independent de consecințe, abstinența morală poate fi considerată în această lumină ca fiind cel mai puternic dintre obstacolele care în Europa modernă mențin populația la nivelul mijloacelor de subzistență.

[293] Cititorul își va aminti sensul limitat în care folosesc acest termen.

CARTEA A III-A

DESPRE DIFERITELE SISTEME SAU MIJLOACE CARE AU FOST PROPUSE SAU APLICATE ÎN SOCIETATE PENTRU ÎNLĂTURAREA RĂULUI CARE IZVORĂȘTE DIN LEGEA POPULAȚIEI

CAPITOLUL 1

DESPRE SISTEMELE EGALITARE. WALLACE. CONDORCET

Oricine judecă stările omenirii din trecut și prezent, în lumina în care s-a arătat în cele două cărți precedente, trebuie să fie de-a dreptul surprins, că toți cei care scriu despre capacitatea de perfecționare a omului și a societății și au făcut cunoștință cu legea populației, o tratează cu prea multă ușurință și prezintă în mod invariabil dificultățile care izvorăsc din ea, ca fiind de domeniul unui viitor foarte îndepărtat, aproape de neatins. Chiar Wallace, care a acordat atîta importanță tocmai acestor dificultăți încît credea că îi vor răsturna întregul lui sistem egalitar, pare să nu-și fi dat seama că va apare undeva o dificultate din cauza legii populației, înainte ca întregul glob să fie cultivat ca o grădină și deci să nu mai fie capabil de o nouă creștere a producției. Eu nu pot să-mi închipui că, dacă ar fi așa și dacă un bun sistem egalitar s-ar putea aplica sub alte raporturi, zelul nostru în urmărirea unui asemenea plan ar trebui să slăbească, din cauza unei dificultăți atît de îndepărtate. Un eveniment, care este atît de îndepărtat, poate fi ușor lăsat pe seama Providenței. Însă adevărat este că, dacă examinarea problemei făcută în această lucrare este justă, dificultatea nu este deloc prea îndepărtată ci, mai degrabă, inevitabilă și imediată în fața noastră. În orice perioadă de progres a agriculturii, începînd cu clipa de față și pînă cînd întregul glob ar arăta ca o grădină, sărăcia și mizeria vor apăsa neîntrerupt pe toți oamenii din cauza lipsei de hrană, dacă toți ar fi egali.

Cu toate că producția pămîntului ar crește în fiecare an, populația ar avea totuși forța să crească mult mai repede, iar această forță superioară trebuie ținută în frîu prin acțiunea periodică sau permanentă a abstinenței morale, a viciilor sau a mizeriei.

Se spune că, *Esquisse d'un Tableau Historique des Progrès de l'Esprit Humain* a lui Condorcet a fost scrisă sub presiunea îngrozitoarei sale proscrieri, care s-a terminat odată cu moartea sa. Atîta vreme cît el nu a putut să spere că lucrarea sa va fi înțeleasă în timpul vieții sale și că Franța va fi influențată în favoarea lui, ea a rămas un rar exemplu pentru devotamentul unui om față de principiile sale, pe care experiența zilnică le dezmințea atît de dezastruos pentru el. Să vadă, la una dintre cele mai luminate națiuni ale lumii, spiritul uman înjosit de o asemenea fierbere de pasiuni dezgustătoare,

de teamă, de cruzime, de răutate, de răzbunare, de ambiţie, de nebunie şi de extravaganţă, sentimente de care s-ar fi ruşinat şi cele mai sălbatice populaţii din epocile cele mai necivilizate, trebuie să fi fost o lovitură atît de groaznică pentru ideile sale despre progresul necesar şi inevitabil al spiritului uman, încît nimic nu i-ar fi putut rezista decît puternica sa convingere că, în ciuda tuturor aparenţelor, principiile sale erau adevărate.

Această scriere postumă este numai o schiţă a unei lucrări mult mai mari, pe care şi-a propus să o realizeze. Din această cauză îi lipsesc acea bogăţie de amănunte şi acea fundamentare necesară, singurele care pot dovedi adevărul oricărei teorii. Cîteva observaţii vor fi suficiente, pentru a arăta că, această teorie nu rezistă deloc dacă este aplicată la situaţia reală şi nu la una imaginară.

În ultima parte a lucrării, care tratează despre viitorul progres al omului spre perfecţiune, Condercet spune că, dacă la diferitele naţiuni civilizate ale Europei comparăm populaţia reală cu întinderea teritoriului şi considerăm cultura lor, hărnicia, diviziunea muncii şi a mijloacelor lor de subzistenţă, vom observa că ar fi imposibil să menţină aceeaşi populaţie, fără un mare număr de oameni care nu au alte mijloace pentru acoperirea nevoilor proprii decît munca lor.

După ce admite necesitatea unei asemenea clase de oameni şi mai tîrziu arată venitul nesigur al acelor familii, care depind atît de mult de viaţa şi sănătatea căpeteniei lor [1], el spune foarte just: „Există deci o cauză inevitabilă a inegalităţii, a dependenţei şi chiar a mizeriei, care neîncetat ameninţă pe cea mai numeroasă şi cea mai activă clasă a societăţii noastre”. Dificultatea a fost bine şi corect stabilită, dar mă tem că metoda sa pentru a o înlătura se va dovedi complet ineficace.

Aplicînd calculele asupra duratei probabile a vieţii şi asupra dobînzilor, Condorcet propune să se constituie un fond care să asigure bătrînilor o asistenţă şi care, în parte, provine din propriile lor economii anterioare şi, în parte, din economiile acelor persoane care fac acelaşi sacrificiu, dar decedează înainte de a beneficia de el. Din acelaşi fond sau dintr-un fond similar ar trebui să se acorde o asistenţă femeilor şi copiilor care îşi pierd soţii şi taţii. Celor care sînt la vîrsta de a-şi întemeia o nouă familie, să le acorde un capital, destul de mare, spre a-şi întemeia o existenţă cu el. Aceste instituţii, observa el, s-ar putea face în numele şi sub protecţia societăţii. Mergînd şi mai departe, el spune că printr-o aplicare justă a calculelor, ar putea fi găsite mijloace pentru menţinerea mai completă a unei stări egalitare, făcînd în aşa fel încît să se evite ca creditul să devină un privilegiu exclusiv al marilor averi, dîndu-i totuşi o bază solidă, şi avînd grijă ca progresul industriei şi al activităţii comerţului să depindă mai puţin de marii capitalişti.

Asemenea instituţii şi calcule pot arăta foarte promiţătoare pe hîrtie, dar aplicate la viaţa reală se vor dovedi că nu au absolut nici o valoare. Condorcet admite că o categorie de oameni care se întreţin în întregime din munca lor este necesară oricărui stat. Pentru ce admite el aceasta? Nici un alt motiv nu poate fi invocat în acest scop, decît acela că recunoaşte, că munca necesară pentru asigurarea întreţinerii unei populaţii numeroase nu se poate efectua decît sub imboldul nevoii. Dacă printr-o instituţie, după planul amintit, s-ar înlătura acest îndemn la muncă, dacă cei leneşi şi indiferenţi sînt puşi pe picior de

[1] Pentru a economisi timp şi pentru a evita citate, voi reda aici conţinutul principal al unora din ideile lui Condorcet şi sper să nu le redau greşit. Sfătuiesc totuşi pe cititor să meargă chiar la opera lui, care îl va amuza, dacă nu îl va convinge.

egalitate cu cei activi și harnici, în ceea ce privește creditul și întreținerea în viitor a soțiilor și familiilor lor, putem noi atunci să ne așteptăm să mai vedem pe oameni desfășurînd o activitate susținută pentru îmbunătățirea situației lor, activitate care în prezent constituie sufletul bunăstării lor generale? Dacă s-ar organiza o cercetare spre a examina pretențiile fiecăruia și pentru a stabili dacă fiecare a depus eforturile maxime sau nu și în funcție de aceasta să i se acorde ajutor sau să i se refuze, aceasta ar însemna să se repete, cu mici deosebiri, la o scară mai mare, legile engleze pentru săraci. În acest fel s-ar distruge complet adevăratele principii ale libertății și egalității.

Făcînd abstracție de această importantă obiecție împotriva acestor instituții și acceptînd pentru un moment că ele nu vor stînjeni producția, cea mai mare dificultate rămîne totuși nerezolvată.

Dacă fiecare bărbat ar fi sigur că are cu ce să întrețină confortabil o familie, aproape fiecare și-ar întemeia una și dacă generația care se ridică nu s-ar teme de sărăcie, populația ar crește cu o rapiditate neobișnuită. Se pare că Condorcet a fost perfect conștient de aceasta și după ce a descris și alte ameliorări, spune :

„Dar în condițiile acestui progres al hărniciei și al bunăstării, fiecare generație se vede ispitită la noi plăceri și în consecință, ținînd seama de constituția corpului uman, la o creștere a numărului de oameni. În acest caz, nu va veni o vreme cînd aceste legi, la fel de necesare, vor acționa una împotriva celeilalte? Cînd creșterea numărului oamenilor, care depășește mijloacele lor de subzistență, va duce la inevitabilul rezultat, fie la o scădere a bunăstării și a populației — o mișcare într-adevăr regresivă — fie cel puțin la oscilarea între bunăstare și mizerie? În societățile ajunse la această limită, nu va deveni această oscilație o cauză permanentă de sărăcie periodică? Nu va indica ea punctul de la care orice altă ameliorare este imposibilă și aceea limită a capacității de perfecționare a speciei umane, la care va ajunge în curs de secole, dar pe care nu o poate depăși niciodată?" Apoi continuă :

„Nu există nici un om, care să nu vadă cît de îndepărtată de noi este o asemenea vreme. Dar o vom ajunge? Este de asemenea imposibil să ne pronunțăm pro sau contra realizării unui eveniment în viitor, care va avea loc într-o epocă, în care specia umană va fi străbătut trepte de perfecționare, despre care noi, astăzi, abia dacă ne putem face o imagine".

Imaginea lui Condorcet despre ceea ce este de așteptat să se întîmple, cînd numărul oamenilor va depăși mijloacele lor de subzistență, este justă. Oscilația, pe care ne-o descrie, va avea sigur loc și va fi, fără îndoială, o cauză permanentă a sărăciei periodice. Singurul punct în care nu sînt de acord cu descrierea lui Condorcet, este perioada în care va fi aplicabilă asupra speciei umane. Condorcet crede că această perioadă este imposibil să sosească decît într-o eră extrem de îndepărtată. La începutul acestui studiu am stabilit un raport între creșterea naturală a populației și creșterea mijloacelor de subzistență într-un teritoriu limitat, raport care a primit o confirmare remarcabilă prin sărăcia care s-a constatat că exista în toate stadiile de dezvoltare a societății umane. Dacă acest raport se apropie cît de cît de adevăr, se va dovedi că, dimpotrivă, perioada în care numărul oamenilor depășește mijloacele acestora pentru a duce o viață confortabilă a sosit demult și că această oscilație inevitabilă, această cauză permanentă de sărăcie periodică, a existat în cele mai multe țări de cînd lumea și continuă să existe în momentul de față.

Condorcet continuă totuși și spune că dacă perioada pe care o socotește atît de îndepărtată, ar veni, specia umană și adepții perfectibilității umane, nu trebuie să se alarmeze. Apoi, propune înlăturarea dificultății într-un mod,

pe care, trebuie să mărturisesc, nu îl înțeleg. După ce spune că în acea perioadă prejudecățile ridicule ale superstiției vor fi încetat să impună moravurilor o autoritate coruptă și degradantă, face aluzie la un concubinaj promiscuu care ar împiedica procrearea, sau la altceva, tot atît de natural. A înlătura dificultatea pe această cale, înseamnă, fără îndoială, după părerea majorității oamenilor, să se renunțe la virtutea și puritatea pe care adepții egalității și ai perfectibilității umane le proclamă ca țel final spre care tind.

Ultima chestiune pe care își propune Condorcet să o examineze este perfectibilitatea organică a omului. El spune că dacă dovezile care au fost discutate deja și care vor dobîndi o și mai mare forță prin dezvoltarea lor în lucrare, au fost suficiente pentru a demonstra capacitatea nelimitată de perfecționare a omului, pornind de la aceleași facultăți naturale și de la aceeași constituție organică pe care o are astăzi, cît de mare va fi certitudinea, cît de mari vor fi speranțele noastre, dacă această constituție organică, și chiar aceste facultăți naturale, sînt susceptibile de ameliorări?

Din progresul medicinii, din întrebuințarea unei hrane și a unei locuințe mai sănătoase, dintr-un mod de viață care va mări forța fizică prin exercițiu, fără să o slăbească prin excese, din eliminarea celor două mari cauze ale degradării umane, sărăcia și îmbogățirea excesivă, din suprimarea treptată a bolilor ereditare și molipsitoare prin progresul cunoștințelor despre natură, care devin mai eficace datorită progresului rațiunii și al ordinei sociale, Condorcet trage concluzia că, deși omul nu va deveni chiar nemuritor, totuși durata dintre nașterea și moartea sa naturală va crește fără încetare, că nu va avea o limită determinabilă și că pe drept poate fi exprimată prin cuvîntul nelimitată. După aceea, explică acest cuvînt, în sensul că înseamnă sau o apropiere constantă de o durată nelimitată, fără să o poată atinge vreodată, sau o creștere a vieții în imensitatea secolelor pînă la o dimensiune mai mare decît orice măsură determinabilă.

Cert însă, că aplicarea acestei expresii, în oricare din cele două sensuri, la durata vieții umane este în cel mai mare grad nefilozofică și cu totul nejustificată de vreun fenomen al legilor naturii. Schimbările datorită diverselor cauze sînt esențial diferite de o creștere ritmică și niciodată regresivă. Durata medie a vieții umane va fi pînă într-un anumit grad diferită în funcție de clima sănătoasă sau nesănătoasă, de alimentația prielnică sau neprielnică, de moravurile virtuoase sau desfrînate și de alte cauze. Totuși se poate în mod justificat pune la îndoială, dacă în durata naturală a vieții umane a avut loc, în realitate, cel mai mic progres perceptibil, de cînd posedăm prima știre autentică despre om. Prejudecățile tuturor timpurilor sînt într-adevăr în contradicție directă cu această supoziție și cu toate că nu vreau să dau mare importanță acestor prejudecăți, ele au tendința să dovedească într-o oarecare măsură, că nu a existat nici un progres vizibil, în direcție opusă.

Se va spune poate că lumea este încă atît de tînără, trăind încă atît de complet în copilăria ei, încît nu trebuie să ne așteptăm să apară vreo schimbare atît de timpuriu.

Dacă ar fi așa, atunci s-a pus capăt o dată pentru totdeauna oricărei științe umane. Întregul lanț de raționamente între cauză și efect se distruge. Ar trebui să închidem ochii în fața cărții naturii, fiindcă nu ne va mai fi de folos să o citim. Cele mai fanteziste și mai neverosimile presupuneri pot fi formulate cu aceeași certitudine, cu care se formulează cele mai adevărate și cele mai sublime teorii, construite pe scrupuloase și repetate experiențe. Putem să ne reîntoarcem la vechiul mod de a filozofa și să construim fapte după sisteme, în loc să construim sisteme după fapte. Măreața și consecventa teorie a lui Newton va fi pusă pe picior de egalitate cu fanteziste și excentricele ipoteze

ale lui Décartes. În rezumat, dacă legile naturii sînt atît de nestatornice şi de variabile, dacă se poate afirma şi se poate crede că ele se schimbă, după ce secole de-a rîndul s-au arătat imutabile, atunci spiritul uman nu va mai avea nici un îndemn spre cercetare, trebuind să rămînă scufundat într-o toropeală inactivă sau să se distreze numai printre plăsmuiri bizare şi printre iluzii nesăbuite.

Constanţa legilor naturii şi a efectelor şi cauzelor constituie fundamentul întregii ştiinţe umane. Dacă fără nici un fel de simptome sau indicii de schimbare observate în prealabil, putem să tragem concluzia că va avea loc o schimbare, putem să facem tot atît de bine orice altă afirmaţie. Putem să considerăm tot aşa de bine că sîntem contrazişi fără temei, atunci cînd afirmăm că luna se va atinge mîine cu pămîntul, ca atunci cînd spunem că soarele va răsări la ora aşteptată.

Cît priveşte durata vieţii umane, pare să nu fi existat din cele mai îndepărtate timpuri ale omenirii şi pînă astăzi, nici cel mai mic simptom permanent sau vreun indiciu de prelungire crescîndă. Efectele observabile ale climei, ale obiceiurilor, ale hranei, precum şi ale altor cauze asupra duratei vieţii au furnizat pretextul pentru afirmarea că extinderea ei este nelimitată. Fundamen tul de nisip pe care se bazează această concluzie este acesta : că limita vieţii umane este nedefinită şi termenul ei exact nu poate fi indicat şi nu se poate spune că va dura atît şi nu mai mult. Deci prelungirea vieţii ar putea creşte la nesfîrşit şi ar putea fi numită pe drept cuvînt nesfîrşită sau nelimitată. Dar amăgirea şi absurditatea acestui argument se va dezvălui suficient printr-o uşoară examinare a aceea ce Condorcet numeşte perfectibilitatea organică sau degenerarea regnului vegetal şi animal şi care, spune el, ar trebui considerată una dintre legile generale ale naturii.

Am auzit că este un principiu la unii crescători de animale care se ocupă cu ameliorarea raselor, că pot fi perfecţionate cît de mult vrem. Ei fundamentează acest principiu pe altul, care spune că unii urmaşi vor poseda însuşirile dorite într-o mai mare măsură decît le-au avut părinţii lor. Ţelul renumitei crescătorii de oi din Leicestershire este să obţină oi cu cap mic şi cu picioare scurte. Mergînd pe acest principiu de creştere este evident că s-ar putea continua aşa, pînă cînd capetele şi picioarele vor deveni cantităţi în dispariţie. Dar aceasta este o absurditate atît de evidentă, încît putem fi siguri că premisele sînt false şi că în realitate există o limită, cu toate că nu o percepem sau nu putem spune exact unde este. În acest caz se poate spune, că cel mai înalt grad de perfecţionare sau măsura cea mai mică a capetelor şi a picioarelor este nedefinită. Totuşi, această noţiune este diferită de „nelimitat" sau de „nesfîrşit", în accepţiunea dată de Condorcet acestui cuvînt. Deşi nu voi fi în stare să precizez, în exemplul de faţă, limita la care perfecţionarea încetează, pot totuşi foarte uşor să indic un punct, pe care nu-l va atinge niciodată. Nu ezit să afirm, că chiar dacă ameliorarea rasei animalelor ar continua mereu, capetele şi picioarele acestor oi nu vor ajunge niciodată atît de mici ca picioarele şi capul unui şobolan.

Din această cauză nu poate fi adevărat că la animale, unii dintre urmaşi vor poseda însuşirile dorite ale părinţilor într-o măsură mai mare sau că animalele sînt capabile de o perfecţionare la infinit.

Transformarea unei plante sălbatice într-o frumoasă floare de grădină este mai clară şi mai izbitoare decît orice progres pe care îl observăm la animale. Ar fi totuşi culmea absurdităţii să se afirme chiar în acest caz că progresul ar fi nelimitat sau infinit. Unul din cele mai incontestabile indicii de ameliorare este creşterea mărimii. Prin cultură floarea a crescut încetul cu încetul tot mai mare. Dacă progresul ar fi într-adevăr nelimitat, floarea ar fi putut creşte *ad*

infinitum. Aceasta este însă o absurditate atît de grosolană, încît putem fi foarte siguri că atît la plante cît și la animale există o limită de ameliorare, cu toate că nu știm exact unde este. Probabil că grădinarii, care concurează pentru premierea florilor, au folosit adesea îngrășăminte mai multe, dar fără succes. De altfel ar fi foarte riscant pentru orice om să spună, că el a văzut cea mai frumoasă garoafă de grădină sau anemonă, care a putut să fie cultivată vreodată. Totuși, ar putea afirma fără nici cel mai mic risc, de a fi dezmințit de vreun fapt viitor, că nici o garoafă de grădină sau nici o anemonă nu ar putea vreodată să ajungă prin îngrijire la mărimea unei căpățîni mari de varză, cu toate că există exemplare care pot fi determinate cu precizie și care sînt mai mari decît căpățîna de varză. Nimeni nu poate spune că a văzut spicul cel mai mare sau stejarul cel mai mare care a putut să crească vreodată. Dar, poate indica ușor și cu perfectă certitudine un grad de mărime, pe care nici spicul, nici stejarul nu l-ar atinge niciodată. În toate aceste cazuri, deci, trebuie să se facă o discriminare atentă între un progres nelimitat și un progres a cărui limită este numai nedefinită.

Probabil se va spune că plantele și animalele nu pot crește nelimitat în mărime, pentru că s-ar prăbuși sub propria lor greutate. Eu răspund, de unde altundeva știm aceasta decît din experiență? Din experiența tăriei masei din care sînt formate aceste corpuri. Știm, că o garoafă de grădină, cu mult înainte de a ajunge la mărimea unei căpățîni de varză, nu mai poate fi susținută de tulpina ei. Dar știu aceasta numai din experiența mea în legătură cu debilitatea și lipsa de rezistență a părților componente ale tulpinei de garoafă. S-ar putea să existe substanțe de aceeași mărime care să poată susține un caliciu mare cît o căpățînă de varză.

Cauzele morții plantelor ne sînt în prezent complet necunoscute. Nimeni nu poate spune de ce o plantă durează un an și alta doi ani, și de ce altele durează sute de ani. Întreaga chestiune în toate aceste cazuri, la plante, animale și la specia umană este o chestiune de experiență și eu conchid că omul este muritor, numai pentru că experiența permanentă a tuturor timpurilor a dovedit mortalitatea acelei substanțe organizate din care este alcătuit corpul său vizibil.

„What can we reason but from what we know?"

O sănătoasă filozofie nu îmi permite să-mi schimb această părere despre mortalitatea omului pe pămînt, înainte de a se putea deosebi clar, că specia umană a făcut și mai face încă un progres hotărît spre o prelungire nelimitată a vieții. Motivul principal pentru care am adus cele două exemple speciale din lumea animalelor și lumea plantelor, a fost dorința de a exprima și a ilustra, pe cît se poate falsitatea acestui argument care susține un progres nelimitat, numai pentru că a avut loc o îmbunătățire parțială și pentru că limita acestei îmbunătățiri nu poate fi stabilită exact.

Capacitatea de ameliorare a plantelor și a animalelor, pînă la un anumit grad, este imposibil să fie pusă la îndoială de cineva. Deja s-a făcut un progres clar și categoric și totuși, se pare, cred eu, că ar fi cu totul absurd să se spună că acest progres nu are nici o limită. Ne putem îndoi că se poate dovedi exact că de la începutul lumii s-ar fi produs vreo perfecționare organică a corpului omenesc, deși există mari deosebiri, datorită multor cauze. De aceea, fundamentele pe care se bazează argumentele în favoarea capacității de perfecționare a omului sînt extraordinar de slabe și pot fi considerate numai ca simple presupuneri. Cu toate acestea nu pare deloc imposibil, ca printr-o creștere atentă să se poată obține un anumit grad de ameliorare la om, asemănător cu cel de la animale. Este îndoielnic că s-ar putea transmite intelec-

tul, dar mărimea, puterea, frumusețea, culoarea feții și poate chiar longevitatea, sînt într-o oarecare măsură ereditare. Eroarea nu constă în aceea că se consideră posibil un neînsemnat grad de ameliorare, ci în aceea, că nu se face nici o deosebire între o ameliorare neînsemnată, ale cărei limite sînt nedefinite, și o ameliorare într-adevăr nelimitată. Întrucît rasa umană nu ar putea fi ameliorată totuși în felul acesta, fără ca exemplarele inferioare să fie condamnate la celibat, nu este probabil, ca această creștere conștientă să poată deveni cîndva generală. De fapt, nu cunosc nici o încercare bine dirijată de acest fel, exceptînd vechea familie Bickerstaff care, după cum se spune, au reușit să obțină o piele albă și o mărime corporală crescîndă în neamul lor, în special prin acea încrucișare inteligentă cu lăptăreasa Maud, cu ajutorul căreia au fost corectate unele defecte principale în constituția corporală a familei.

Pentru a demonstra cît mai complet improbabilitatea unei apropieri a omului de nemurirea pămînteană, nu este necesar, cred eu, să se scoată în evidență greutatea sporită pe care ar da-o această mărire a duratei de viață argumentării despre populație.

Cartea lui Condorcet poate fi considerată nu numai ca o schiță de opinii a unui singur om celebru, ci a multor învățați din Franța de la începutul revoluției. Ca atare, deși numai o schiță pare că merită atenție.

Nu mă îndoiesc, că încercarea de a contesta serios un paradox atît de absurd ca nemurirea pămînteană a omului sau chiar perfectibilitatea omului și a societății, mulți o vor considera risipă de timp și de vorbe, și că la o asemenea ipoteză neîntemeiată, răspunsul cel mai bun este tăcerea. Mărturisesc totuși, că sînt de altă părere. Cînd paradoxurile de felul acesta sînt prezentate de oameni ingenioși și capabili, tăcerea nu servește la a-i convinge de greșelile lor. Mîndri de ceea ce ei consideră ca semn al inteligenței și înălțime a rațiunii lor, al cuprinderii și al întinderii orizontului lor, ei vor considera această tăcere numai ca un indiciu al sărăciei și al limitării spirituale a contemporanilor lor și vor cugeta că lumea nu este încă pregătită să primească sublimele lor adevăruri.

Dimpotrivă, o cercetare imparțială a acestor subiecte, asociată cu deplina bunăvoință de a adopta o teorie garantată de o filozofie sănătoasă, i-ar putea convinge că ei, prin emiterea unor ipoteze neverosimile și nefundate, în loc de a extinde limitele științei umane, mai curînd le restrîng. Departe de a stimula progresul spiritului uman, îl țin pe loc. Ei aproape ne aruncă din nou în perioada copilăriei cunoașterii și slăbesc bazele acelei metode de a filozofa, sub auspiciile căreia știința a făcut progrese atît de rapide în ultima vreme. Zelul de curînd trezit pentru speculațiuni îndrăznețe și nelimitate pare să fi fost un fel de beție spirituală, care a apărut poate în urma marilor și neașteptatelor descoperiri făcute în diferitele ramuri ale științei. Oameni entuziasmați și amețiți de asemenea succese, au considerat că totul este în domeniul putinței omenești. În această iluzie a lor amestecă lucruri la care nu s-a putut dovedi nici un progres, cu acelea la care progresul a fost evident, neîndoielnic și recunoscut. Dacă s-ar lăsa convinși să adopte o gîndire mai serioasă și mai pătrunzătoare, atunci ar vedea, că adevărul și filozofia sănătoasă suferă, cînd locul cercetării perseverente și al dovezilor într-adevăr fundamentate este luat de exaltări fantastice și de afirmații neîntemeiate.

DESPRE SISTEMELE EGALITARE. GODWIN

Este imposibil să citești ingenioasa lucrare a lui Godwin despre justiția politică, fără să fii impresionat de spiritul și energia stilului său, de forța și de precizia unora din raționamentele sale, de ardoarea cu care își exprimă gîndurile și, în special, de seriozitatea impresionantă, care imprimă întregii lucrări un aer de adevăr. Totuși trebuie să mărturisim, că în cercetările sale nu a procedat cu prudența impusă de o filozofie sănătoasă. Premisele sale nu justifică totdeauna concluziile sale. Adesea nu reușește să înlăture obiecțiile pe care le face el însuși. Se sprijină prea mult pe afirmații generale și teoretice, care nu pot fi aplicate și ipotezele sale depășesc cert și cu mult modestele limite ale naturii. Sistemul egalitar pe care îl propune Godwin este, la prima vedere, cel mai frumos și cel mai atrăgător din cîte au ieșit la iveală pînă acum. O reformă a societății efectuată doar prin rațiune și convingere promite mai multă stabilitate, decît o schimbare obținută și menținută cu forța. Libertatea nelimitată în utilizarea propriei judecăți este o mare și captivantă doctrină și are o imensă superioritate asupra acelor sisteme, unde individul este într-un fel sclavul totalității. Substituirea amorului propriu cu mărinimia ca resort principal și principiu motor al societății, pare, la prima vedere, o perfecțiune pe care trebuie să o dorim cu toată sinceritatea. Pe scurt, nu este posibil să contempli acest tablou în totul încîntător, fără emoții și admirație, însoțit de dorința fierbinte de a-l vedea realizat. Dar vai ! acel moment nu poate sosi niciodată. Totul este ceva mai bun decît un vis, o himeră a imaginației. Aceste „sclipitoare palete" de fericire și nemurire, aceste „solemne temple" ale adevărului și virtuții se topesc în neant „ca imaginea unei clădiri mișcătoare", cînd ne trezim la viața reală și privim adevărata situație a omului pe pămînt.

La sfîrșitul celui de al treilea capitol din a opta carte, Godwin vorbește despre populație și spune : „Există un principiu în societatea umană, după care populația este menținută permanent la nivelul mijloacelor de subzistență. Astfel constatăm, că la triburile migratoare ale Americii și ale Asiei în decursul secolelor, populația nu a crescut niciodată într-o așa măsură, ca să devină necesară cultivarea pămîntului" [2]. Acest principiu, pe care Godwin îl menționează ca pe o cauză misterioasă și ocultă și pe care nu încearcă să o explice, s-a dovedit a fi legea necesității — mizeria și teama de mizerie.

Marea eroare de care suferă întreaga lucrare a lui Godwin constă în aceea, că tot răul și toată mizeria care predomină în societatea burgheză, le atribuie instituțiilor umane. Măsurile politice și reglementările existente ale proprietății sînt pentru el sursele care generează orice rău, sursa tuturor crimelor care înjosesc omenirea. Dacă ar fi așa într-adevăr, atunci nu ar părea cu totul fără speranță eliminarea completă a răului din lume, iar rațiunea pare să fie instrumentul cel mai indicat și mai corespunzător pentru atingerea unui scop atît de măreț. Adevărul însă este, că deși instituțiile umane par să fie, și adesea sînt într-adevăr, cauzele vizibile și stăruitoare ale multor necazuri pentru societate, în realitate sînt neînsemnate și superficiale în comparație cu acele cauze profunde și permanente ale răului și care derivă din legile naturii și din pasiunile oamenilor.

[2] Godwin, *Political Justice*, p. 460, 8 vo, 2nd. edit.

Într-un capitol despre avantajele legate de un sistem egalitar, Godwin spune: „Spiritul de oprimare, spiritul de robie și spiritul de șarlatanie, sînt produsele directe ale ordinei existente privitoare la proprietate. Ele sînt la fel de ostile progresului spiritual. Celelalte vicii, invidia, răutatea și răzbunarea sînt tovarășii lor inseparabili. Într-o societate în care oamenii ar trăi înconjurați de abundență și toți ar avea parte egală la darurile naturii, aceste sentimente ar fi înăbușite în mod inevitabil. Meschinul principiu al egoismului ar dispare. Întrucît nimeni nu ar mai fi nevoit să păzească mica lui provizie, sau să se îngrijească, plin de teamă și de chin, de nevoile lui care nu îi dau răgaz, fiecare ar uita de existența sa personală gîndindu-se la binele general. Nimeni nu ar fi dușmanul vecinilor săi, fiindcă nu ar mai avea motive de ceartă și drept urmare, dragostea de oameni și-ar recîștiga puterea pe care i-o conferă rațiunea. Spiritul ar fi eliberat de grija sa permanentă pentru bunăstarea corpului și, ar putea hoinări nestingherit în împărăția ideilor, așa cum i se cuvine. Fiecare ar susține cercetările tuturor" [3].

Aceasta ar fi într-adevăr o stare de fericire. Mă tem însă, că cititorul este deja foarte convins, că acesta este doar un tablou imaginar, care nu are aproape nici o legătură cu realitatea.

Omul nu poate trăi înconjurat de abundență, nu pot avea toți parte egală la darurile naturii. Dacă nu ar exista o ordine stabilită privitor la proprietate, fiecare ar trebui să-și păzească mica lui provizie cu forța. Egoismul ar triumfa. Ocaziile de ceartă nu s-ar mai termina. Fiecare ar trăi cu grija permanentă la nevoile corpului, nu ar mai rămîne nici un singur om al cărui spirit să poată pluti nestingherit în împărăția ideilor.

Cît de puțină atenție a acordat Godwin situației reale a societății umane, rezultă cu prisosință din felul cum speră să înlăture dificultatea căreia îi dă naștere o populație excesivă. Godwin spune: „Răspunsul evident la această obiecție este că, a judeca astfel, înseamnă să se prevadă dificultăți în viitorul cel mai îndepărtat. Trei sferturi din pămîntul locuibil sînt necultivate astăzi. Părțile cultivate deja sînt capabile de ameliorări nelimitate. Pot să se scurgă miriade de secole cu o populație în permanentă creștere și pămîntul va fi mereu în stare să hrănească locuitorii săi" [4].

Am arătat deja, cît de eronat este să se presupună, că o populație excesivă nu generează nici un fel de mizerie sau dificultate, înainte ca pămîntul să refuze definitiv de a produce o mai mare recoltă. Dar, pentru un moment să considerăm sistemul egalitar al lui Godwin ca realizat și să vedem cît de curînd s-ar putea aștepta presiunea acestei dificultăți într-o atît de perfectă formă a societății. O teorie care nu se poate aplica, este imposibil să fie justă.

Să presupunem că sînt înlăturate toate cauzele viciilor și mizeriei din Marea Britanie. Războiul și certurile au încetat. Meserii și fabrici insalubre nu există. În marile și pestilențialele orașe, mulțimile nu se mai înghesuie să facă intrigi la curte, să se ocupe cu concertul și să caute plăceri viciate. Distracțiile simple, sănătoase și raționale iau locul băuturii, jocurilor și desfrîului. Nu există orașe atît de întinse încît să aibă influențe dăunătoare asupra constituției umane. Partea cea mai numeroasă a locuitorilor acestui paradis terestru trăiește în sătulețe și ferme împrăștiate pe toată suprafața țării. Toți oamenii sînt egali. Muncile pentru lux au încetat și muncile agricole necesare se împart prin bună înțelegere între toți. Presupunem că numărul persoanelor și producția insulei sînt la fel ca în prezent. Călăuzit de justiția imparțială,

[3] Godwin, *Political Justice*, b. VIII, c. III, p. 458.
[4] Ibidem, b. VIII, c. X, p. 510.

spiritul de caritate va repartiza această producţie la toţi membrii societăţii, după nevoile lor. Deşi ar fi imposibil să primească toţi carne în fiecare zi, totuşi alimentaţia vegetală asociată ocazional cu carne, ar satisface dorinţele unui popor cumpătat şi ar ajunge pentru a-l ţine sănătos, puternic şi bine dispus.

Godwin consideră căsătoria o înşelătorie şi un monopol [5]. Să presupunem că relaţiile sexuale sînt stabilite după principiile libertăţii perfecte. Godwin nu crede, că această libertate ar duce la relaţii destrăbălate şi în privinţa aceasta sînt întru totul de acord cu el. Înclinarea spre variaţie este un gust viciat, corupt şi nenatural şi nu ar putea exista într-o stare a societăţii simplă şi virtuoasă. Fiecare bărbat şi-ar alege probabil o soţie, de care ar fi unit atîta vreme cît această unire ar rămîne dorinţa ambelor părţi. După Godwin nu ar avea mare importanţă cîţi copii ar naşte femeia, sau cui ar aparţine. Alimentele şi asistenţa ar trece automat de acolo de unde sînt de prisos, acolo unde nu ajung. [6]. Şi fiecare va fi gata să instruiască după capacitatea sa generaţia în curs de dezvoltare.

Nu îmi pot imagina o formă a societăţii mai favorabilă, în general, populaţiei. Imposibilitatea de a desface căsătoria, aşa cum este constituită astăzi, înspăimîntă, fără îndoială, pe mulţi să o facă. Relaţiile fără nici o oprelişte ar fi, dimpotrivă, un puternic impuls pentru o legătură precoce şi întrucît nu presupunem nici o teamă cu privire la întreţinerea copiilor de mai tîrziu, nu-mi pot imagina ca dintr-o sută de femei în vîrstă de 23 de ani să fie una fără familie.

Cu această încurajare extraordinară a înmulţirii populaţiei şi după cum am presupus, în lipsa oricărei cauze pentru depopulare, numărul oamenilor ar creşte inevitabil mai repede decît în oricare societate cunoscută pînă acum. Am menţionat mai înainte că locuitorii din coloniile din ţinuturile interioare americane, par să-şi dubleze numărul în 16 ani. Anglia este cert o ţară mai sănătoasă decît coloniile interioare americane şi după cum am presupus, fiecare casă de pe insulă este aerisită şi sănătoasă, şi încurajarea pentru întemeierea de familii este mai mare chiar decît în America, astfel că nu poate exista nici un motiv probabil, pentru care populaţia, dacă este posibil, să nu se dubleze în mai puţin de 15 ani. Dar pentru a fi în totul siguri că nu depăşim adevărul, să admitem o perioadă de dublare de 25 de ani, o rată de creştere, care este mai mică decît cea de toată lumea cunoscută ca valabilă pentru întregul teritoriu al Statelor Unite ale Americii.

Nu încape îndoială, că egalizarea proprietăţii, pe care am presupus-o, împreună cu împrejurarea, că munca întregii comunităţi este dedicată în principal agriculturii, va contribui în mod extraordinar la creşterea producţiei ţării. Pentru a face faţă nevoilor unei populaţii care creşte atît de rapid, jumătate de oră de muncă pe zi, calculată de Godwin, sigur nu ar ajunge. Probabil este, că jumătate din timpul fiecăruia ar trebui folosit în acest scop. Totuşi, cineva obişnuit cu natura solului din această ţară şi care ţine seama de fertilitatea terenurilor deja cultivate şi de sterilitatea celor necultivate, va fi foarte dispus să se îndoiască dacă chiar cu aceste eforturi sau cu altele şi mai mari, se poate dubla întreaga producţie medie în 25 de ani, începînd din perioada prezentă. Singura perspectivă de succes ar oferi-o ararea majorităţii izlazurilor şi renunţarea aproape completă la alimentaţia cu produse animale. Totuşi acest plan s-ar nărui de la sine. Solul Angliei, fără îngrăşăminte nu va produce mult şi vitele par să fie necesare pentru producerea acelui îngrăşămînt care se potriveşte cel mai bine pentru sol.

[5] Godwin, *Polit. Justice*, b. VIII, c. VIII, p. 498 et seq.
[6] Ibidem, p. 504.

Oricît de grea ar fi dublarea producției medii a insulei în 25 de ani, să o considerăm totuși ca realizată. După scurgerea primei perioade, hrana, deși aproape în întregime vegetală, va ajunge să întrețină populația crescută de la 11 la 22 milioane [7].

Unde se va găsi hrana, în timpul perioadei următoare, pentru satisfacerea impetuoaselor cereri ale mulțimilor în creștere? Unde este pămîntul nou pentru a fi desțelenit? Unde este îngrășămîntul pentru ameliorarea pămîntului deja cultivat? Nu există nici un om, cu cele mai reduse cunoștințe agricole, care să nu spună, că este imposibil ca producția medie a țării să crească în cea de a doua perioadă de 25 de ani, încă o dată față de cît se produce astăzi. Vrem să admitem totuși și această creștere, oricît de improbabilă ar fi. Imensa forță a argumentului meu permite aproape orice concesie. Chiar cu această concesie, vor rămîne la sfîrșitul celei de a doua perioade 11 milioane de oameni lipsiți de resurse. Cantitatea necesară pentru o întreținere sărăcăcioasă a celor 33 de milioane ar trebui împărțită la 44 de milioane de oameni.

Vai! Ce se întîmplă cu tabloul unde oamenii trăiesc în belșug, unde nimeni nu este obligat să se ocupe cu teamă și chin de acoperirea nesfîrșitelor sale nevoi, unde meschinul principiu al egoismului nu există, unde sufletul, eliberat de grija permanentă pentru întreținerea trupului, poate să plutească nestingherit în împărăția ideilor, așa cum îi place lui? Această frumoasă plăsmuire a fanteziei se topește la asprul contact cu realitatea. Spiritul de binefacere, alimentat și întărit de abundență, este înlăturat de suflul rece al mizeriei. Odioasele pasiuni, care dispăruseră apar din nou. Puternica lege a autoconservării alungă toate exaltările mai delicate și mai sublime ale sufletului. Tentațiile spre rău sînt prea puternice, pentru ca natura umană să poată rezista. Grîul este smuls înainte de a se coace sau făcut dispărut și ascuns în părți inegale și întreaga suită de vicii întunecate, bazată pe minciună, reapare imediat. Nu mai curg alimente pentru întreținerea unei mame cu familie numeroasă. Copiii se îmbolnăvesc din cauza hranei insuficiente. Strălucirea roză a sănătății este înlocuită de obrajii palizi și de ochii adînciți de mizerie. Mărinimia, care mai zăbovește încă nehotărîtă în unele inimi, face unele eforturi finale, pînă ce, în sfîrșit, egoismul își recunoaște puterea obișnuită și domnește triumfător pretutindeni în lume.

Nu a existat aici nici una din instituțiile umane a căror corupție este atribuită de Godwin păcatului originar al celor mai răi oameni [8]. Nu s-a produs nici o opoziție între binele public și cel particular. Nu au fost ridicate la rang de monopol acele avantaje pe care rațiunea le consideră bunuri comune. Nimeni nu a fost îndemnat să calce ordinea printr-o lege nedreaptă. Mărinimia și-a făcut loc în toate inimile. Și totuși, într-o perioadă atît de scurtă cum sînt 50 de ani, violența, opresiunea, falsitatea, mizeria, orice viciu odios și orice formă de supărare, care degradează și întunecă stadiul actual al societății, par să fi fost reînviate prin circumstanțe impuse, prin legi inerente naturii omului și fără intervenția vreunor reglementări umane.

Dacă nu sîntem destul de convinși încă de realitatea acestui trist tablou, să privim numai o clipă următoarea perioadă de 25 de ani. Vom vedea că, potrivit creșterii naturale a populației, 44 de milioane de ființe omenești vor rămîne fără mijloace de subzistență și la sfîrșitul primul secol populația ar putea crește la 176 de milioane, în timp ce alimentele vor ajunge numai pentru 55 de milioane și 121 de milioane rămîn fără hrană. Și totuși, presupunem că în tot acest timp

[7] Cifrele menționate aici se referă la recensămîntul din anul 1800.
[8] Godwin, *Polit. Justice*, b. VIII, c. III, p. 340.

producţia pămîntului este absolut nelimitată şi creşterea anuală este mai mare decît şi-ar fi putut imagina cel mai îndrăzneţ teoretician.

Acesta este, fără îndoială, un aspect cu totul diferit al dificultăţii generate de legea populaţiei, decît cel pe care îl exprimă Godwin, cînd spune: „Pot să treacă miriade de secole cu o populaţie permanent în creştere şi pămîntul va fi mereu în stare să hrănească locuitorii săi".

Sînt suficient de conştient, că milioanele excedentare pe care le-am menţionat nu ar fi putut niciodată exista. Este perfect justă observaţia lui Godwin că „în societatea umană există un principiu, după care populaţia este în permanenţă menţinută la nivelul mijloacelor de subzistenţă". Singura întrebare este, ce este acest principiu? Este o cauză ascunsă şi necunoscută? Este o misterioasă intervenţie a cerului, care într-o anumită perioadă condamnă pe bărbaţi la impotenţă şi pe femei la sterilitate? Sau este o cauză accesibilă cercetărilor noastre şi se găseşte în cîmpul nostru vizual; o cauză al cărei efect constant, deşi diferit ca forţă, poate fi observat în orice situaţie s-ar găsi omul? Nu sînt mizeria sau teama de mizerie consecinţele necesare şi inevitabile ale legilor naturii pe treapta actuală a existenţei omenirii, pe care instituţiile umane, departe de a le agrava, s-au trudit considerabil să le atenueze, cu toate că nu izbutesc niciodată să le înlăture?

Este interesant de observat, în cazul presupus de noi, cum unele din legile principale care guvernează în prezent societatea civilizată, ar fi dictate încetul cu încetul de cea mai imperioasă necesitate. Întrucît omul, după Godwin, este opera impresiilor la care este supus, ghimpele mizeriei nu ar putea să se facă simţit multă vreme, fără să apară unele violări inevitabile ale averii publice sau private. Cum aceste violări ar creşte ca număr şi extindere, cercurile mai active şi mai inteligente ale societăţii ar observa degrabă, că în timp ce populaţia creşte repede, producţia anuală a ţării începe să scadă în scurtă vreme. Urgenţa acestui caz ar sugera necesitatea de a se lua imediat măsuri pentru securitatea generală. S-ar convoca un fel de adunare şi periculoasa situaţie a ţării ar fi subliniată în cei mai puternici termeni. Se va spune, că atîta vreme cît am trăit în belşug, nu avea nici o importanţă cine lucra cel mai puţin sau cine avea cel mai puţin, întrucît fiecare era foarte dispus şi gata să îngrijească de nevoile vecinului său; că acum nu mai era vorba, dacă un om trebuie să dea celuilalt ceea ce lui îi prisoseşte, ci dacă să dea vecinului său alimentele absolut necesare pentru propria sa existenţă. S-ar mai spune, în această adunare, că numărul celor care sînt în mizerie depăşeşte cu mult numărul şi mijloacele celor care ar trebui să îngrijească de ei; că aceste presante nevoi, nesatisfăcute integral din cauza situaţiei producţiei ţării, au determinat unele flagrante violări ale legii; că aceste violări au oprit deja creşterea mijloacelor de subzistenţă şi că dacă nu vor fi împiedicate printr-un mijloc sau altul, vor aduce tulburări în întreaga societate; că imperioasa necesitate pare să impună ca, dacă este posibilă, să se obţină o creştere anuală a producţiei, cu orice preţ; că pentru atingerea acestui prim important şi indispensabil scop ar fi recomandabil să se treacă la o mai completă repartizare a pămîntului, iar proprietatea fiecăruia să fie ocrotită împotriva violării prin cele mai drastice sancţiuni.

S-ar putea ca unii să obiecteze, spunînd că întrucît ar creşte fertilitatea solului şi s-ar ivi diferite accidente, partea unor oameni s-ar putea să fie mai mult decît suficientă pentru traiul lor şi că, de îndată ce egoismul ar fi întronat, aceştia nu ar mai împărţi produsele lor excedentare fără nici un fel de compensaţie în schimb. S-ar putea răspunde că acesta este un foarte regretabil inconvenient, dar un rău care nu se poate nicidecum compara cu întunecatul şir de suferinţe inevitabile, provocat de lipsa de securitate a proprietăţii; că, întrucît cantitatea

de alimente pe care un om o poate consuma este în mod necesar limitată de capacitatea restrînsă a stomacului uman, este cert, nu probabil, că omul va arunca restul. Dacă ar schimba produsele sale excedentare pe munca altora, aceasta ar fi mai bine, decît dacă ceilalţi ar fi obligaţi să facă foame de-a dreptul.

Pare foarte probabil deci, că s-ar introduce o ordine a proprietăţii, nu prea diferită de cea existentă astăzi în statele civilizate, şi care ar fi cel mai bun remediu (deşi insuficient) împotriva răului care apasă societatea.

Subiectul următor, căruia îi vine rîndul la discuţie, strîns legat de cel precedent, este relaţia dintre sexe. Acei care şi-au îndreptat atenţia asupra adevăratei cauze a dificultăţilor de care suferă societatea, ar recunoaşte că, atîta timp cît fiecare va fi sigur că toţi copiii săi vor fi bine îngrijiţi datorită bunăvoinţei generale; că forţele pămîntului vor fi absolut incapabile să producă hrana pentru populaţia crescîndă; că nici chiar dacă toată atenţia şi munca societăţii ar fi îndreptată spre acest singur ţel şi prin cea mai perfectă securitate a proprietăţii şi orice altă încurajare imaginabilă s-ar obţine anual cea mai mare creştere posibilă a producţiei, creşterea mijloacelor de subzistenţă nu ar putea ţine totuşi în nici un chip pasul cu creşterea mult mai rapidă a populaţiei; că din această cauză devine imperios necesară o frînă împotriva creşterii populaţiei; că cea mai naturală şi mai evidentă frînă pare să fie ca fiecare să fie obligat să îngrijească singur de copiii săi; că aceasta va acţiona întrucîtva ca o măsură şi un ghid în creşterea populaţiei, deoarece va fi de aşteptat, că nimeni nu va aduce fiinţe pe lume, pentru care nu ar putea găsi nici un mijloc de subzistenţă; că acolo unde ar fi cazul totuşi, ar apărea ca un exemplu necesar pentru alţii, că ruşinea şi inconvenientul legat de o asemenea conduită au lovit pe omul, care în felul acesta a căzut în sărăcie şi mizerie împreună cu nevinovăţii săi copii.

Instituirea căsătoriei sau cel puţin a unei obligaţii exprese sau tacite pentru fiecare bărbat de a-şi întreţine copiii pare să fie rezultatul firesc al acestor raţionamente, într-o societate care ar suferi de neajunsurile presupuse de noi.

Cercetarea acestor dificultăţi ne oferă un motiv foarte firesc pentru care ruşinea, legată de călcarea castităţii este mai mare la femeie decît la bărbat. Nu ne putem aştepta ca femeile să aibă suficiente resurse pentru întreţinerea copiilor lor. Dacă, deci, o femeie a trăit cu un bărbat, care nu s-a obligat să-i întreţină copiii şi, conştient de inconvenientele care ar putea rezulta pentru el, a părăsit-o, atunci în mod necesar aceşti copii trebuie să fie întreţinuţi de societate, sau să moară de foame. Şi pentru a preveni repetarea frecventă a unui asemenea fapt întrucît ar fi foarte nedrept ca o greşeală atît de naturală să fie pedepsită cu închisoarea sau cu aplicarea unei pedepse, bărbaţii au convenit la o pedeapsă prin disgraţie. Afară de aceasta, la femeie culpa este mai vizibilă, mai izbitoare şi mai puţin supusă greşelii. Tatăl unui copil poate să nu fie totdeauna cunoscut, dar în ceea ce priveşte mama nu poate să existe aceeaşi nesiguranţă. Au fost de acord că cea mai mare parte a dezonoarei trebuie să cadă acolo, unde dovada vinovăţiei este completă şi totodată inconvenientul pentru societate este cel mai mare. Obligaţia fiecărui bărbat de a-şi întreţine copiii a putut fi impusă de societate prin legi pozitive şi inconvenientul mai mare sau munca, pe care în mod inevitabil i le-a impus existenţa unei familii, asociate cu o parte a dezonoarei pe care orice fiinţă trebuie să o preia asupra sa, atunci cînd tîrăşte pe alta în nenorocire, a fost considerată ca suficientă pedeapsă pentru bărbat.

Că astăzi o femeie este aproape exclusă din societate pentru o greşeală de care se fac vinovaţi bărbaţii, aproape nepedepsiţi pare, fără îndoială, să fie o încălcare a justiţiei naturale. Originea obiceiului însă, ca metodă cea mai evidentă şi mai eficace de a preveni repetarea frecventă a unui inconvenient

pentru societate pare naturală, deşi nu poate fi justificată pe deplin. Această origine s-a pierdut acum în noul curent de idei, pe care l-a generat obiceiul între timp. Ceea ce la început a putut fi ordonat din necesitate de stat, se menţine acum prin delicateţea femeii şi acţionează cu cea mai mare forţă asupra acelei părţi din societate, unde, dacă s-ar păstra intenţia originală a obiceiului, ar exista, într-adevăr, cea mai mică ocazie pentru aceasta.

Cînd aceste două legi fundamentale ale societăţii, securitatea proprietăţii şi instituţia căsătoriei, au fost odată stabilite, inegalitatea condiţiilor de viaţă a trebuit inevitabil să urmeze. Acei care s-au născut după diviziunea proprietăţii, au venit într-o lume luată deja în posesiune. Dacă părinţii lor, din cauza unei familii prea numeroase, nu erau în stare să le dea suficiente mijloace pentru întreţinerea lor, ce puteau ei să înceapă într-o lume, în care totul se găsea în mîini sigure? Am văzut efectele fatale care ar rezulta pentru societate, dacă fiecare ar avea o pretenţie justificată asupra unei părţi egale din produsele solului. Membrii unei familii, care a devenit prea mare pentru partea de pămînt acordată iniţial, nu puteau deci să pretindă nici o parte din produsele excedentare ale altora, pe motive de drept. S-a dovedit, că în urma inevitabilelor legi ale naturii umane, unele fiinţe vor fi expuse mizeriei. Aceştia sînt nefericiţii indivizi, care în marea loterie a vieţii au tras un bilet necîştigător. Numărul acestor persoane a depăşit în curînd capacitatea surplusului de produse pentru ajutorare. Meritul moral este un criteriu foarte dificil, exceptînd cazurile cu totul speciale. Proprietarii surplusului de produse, în general, au căutat, semne de distincţie mai evidente, şi pare firesc şi just, ca alegerea lor, făcînd abstracţie de unele cazuri speciale, să fi căzut asupra celor care au fost în stare şi s-au declarat gata, să intensifice efortul lor pentru obţinerea unui şi mai mare surplus de produse, ceea ce ar favoriza societatea şi în acelaşi timp ar da posibilitatea proprietarilor să acorde ajutor unui şi mai mare număr de oameni. Toţi cei cărora le lipsea hrana, au fost împinşi de nevoie, să-şi ofere munca în schimbul acestor articole absolut necesare pentru existenţă. Fondul întrebuinţat pentru întreţinerea muncii trebuie să constea din cantitatea totală de alimente pe care o posedă proprietarii de pămînt, peste consumul lor propriu. Cînd cererile din acest fond au fost mari şi numeroase, el a trebuit, fireşte, să fie divizat în foarte mici părticele. Munca a fost astfel prost plătită. Oamenii au fost nevoiţi să-şi ofere munca numai pentru hrană. Boala şi mizeria au frînat dezvoltarea familiilor. Cînd, dimpotrivă, acest fond a crescut repede, cînd era mare în comparaţie cu numărul pretendenţilor, atunci a fost divizat în părţi mult mai mari. Nimeni nu a vrut să-şi dea munca, fără să primească o suficientă cantitate de alimente în schimb. Muncitorii au putut să ducă o viaţă mai uşoară şi mai confortabilă şi în consecinţă au crescut copii numeroşi şi viguroşi.

Mai ales de starea acestui fond depinde fericirea sau gradul de mizerie, care domneşte în prezent, la toate clasele de jos ale popoarelor tuturor statelor cunoscute; şi de această fericire sau de acest grad de mizerie depinde mai cu seamă creşterea, stagnarea sau descreşterea populaţiei.

Şi astfel se dovedeşte că o societate, constituită după cea mai frumoasă structură ce se poate imagina, în care spiritul public în locul egoismului este principiul dinamizator, şi în care proastele dispoziţii ale tuturor membrilor se caracterizează prin raţiune şi nu prin forţă, în foarte scurt timp ar degenera din cauza inevitabilelor legi ale naturii şi nu din cauza vreunui defect al instituţiilor umane, într-o societate, constituită după un plan care nu diferă esenţial de cel dominant, în prezent, în toate statele cunoscute; o societate divizată într-o clasă de proprietari şi una de muncitori şi în care egoismul este resortul principal al marii maşini.

În supoziția făcută de mine am considerat, fără îndoială, creșterea populației mai mică și creșterea producției mai mare decît ar fi în realitate. Nu există nici un motiv pentru ca, în circumstanțele date, populația să nu crească mai repede, decît în orice alt caz cunoscut. Dacă admitem, deci, 15 ani în loc de 25 ani ca perioadă de dublare, și ținem seama de munca necesară pentru dublarea producției într-un timp atît de scurt, chiar dacă o admitem ca posibilă, atunci putem îndrăzni să afirmăm liniștiți că, în cazul cînd s-ar introduce sistemul social al lui Godwin, în locul zecilor de mii de secole nu ar trece nici 30 de ani și ar fi distrus complet de către simpla lege a populației.

Nu am luat în considerație aici emigrația, din motive evidente. Dacă asemenea societăți s-ar înființa în alte părți ale Europei, atunci aceste țări ar fi în aceleași dificultăți în ceea ce privește populația și nu ar mai putea admite noi membri în sînul lor. Dacă această superbă societate s-ar limita la insula noastră atunci ea ar trebui să fie surprinzător de degenerată față de puritatea originală și să ofere numai o foarte mică parte din fericirea propusă, înainte ca unul din membrii ei să consimtă voluntar să o părăsească și să trăiască sub guverne, de felul celor care există astăzi în Europa, sau să accepte marile dificultăți ale primilor coloniști în regiuni noi.

CAPITOLUL 3

DESPRE SISTEMELE EGALITARE

Continuare

Mi s-a sugerat de acum cîțiva ani de către persoane, pentru a căror judecată am un un mare respect, că ar fi recomandabil ca într-o nouă ediție să scot materialul privitor la sistemele egalitare, la Wallace, Condorcet și Godwin, întrucît a pierdut mult din interes și nu are o strînsă legătură cu obiectul principal al tratatului, care este o explicare și o interpretare a teoriei populației. Făcînd abstracție de faptul, că este natural să am o anumită slăbiciune pentru acea parte a lucrării care a dus la cercetările pe care se bazează subiectul principal, cred într-adevăr, că trebuie să existe undeva consemnat un răspuns la sistemele egalitare, bazat pe legea populației. Și poate că un asemenea răspuns este tot atît de bine plasat la interpretarea și aplicarea legii populației, unde are șansa să producă tot atîta efect, ca în oricare altă parte, unde ar putea fi repartizat.

În toate societățile umane și în special în acelea care sînt cele mai avansate în civilizație și progres, aparențele vor fi totdeauna în așa fel, că observatorilor superficiali le va inspira credința, că introducerea unui sistem egalitar și a comunității de bunuri ar putea determina o importantă cotitură spre mai bine. Ei văd abundență în unele locuri și lipsă în altele și remediul firesc și evident pare să fie o egală repartiție a produsului. Acești observatori văd o prodigioasă cantitate de efort uman irosită în scopuri minore, inutile și cîteodată dăunătoare, care ar putea să fie sau complet economisită sau întrebuințată mai folositor. Văd cum în domeniul mașinilor apare invenție după invenție, toate urmărind, pe cît se pare, reducerea cantității de muncă manuală a omului. În ciuda acestor

evidente mijloace de a crea abundență, timp liber și fericire pentru toți, ei văd că munca marilor mase ale societății rămîne nediminuată și condițiile ei, dacă nu s-au înrăutățit, în nici un caz nu sînt izbitor și simțitor îmbunătățite.

În aceste circumstanțe nu este de mirare că vor apărea mereu propuneri pentru sisteme egalitare. Peste timpuri, cînd subiectul va fi fost supus unei amănunțite discuții sau cînd o mare încercare de reformă va fi eșuat, această problemă ar putea fi lăsată în pace pentru o vreme și opiniile avocaților egalității să fie socotite printre acele erori care s-au dus pentru totdeauna. Dacă însă lumea va trebui să mai existe încă multe mii de ani, sistemele egalitare vor fi probabil printre acele erori, care, întocmai ca melodiile de flașnetă, ca să folosim exemplul lui Dugald Stewart[9], revin mereu după anumite pauze.

O tendință actuală de reînviere a acestui mod de gîndire mă determină să fac aceste observațiuni și la ceea ce am spus deja despre sistemele egalitare, să mai adaug ceva, în loc să abandonez discuația [10].

Un om, pentru care am un sincer respect, dl Owen de Lanark, a publicat recent o lucrare intitulată *A New View of Society*, cu scopul să pregătească opinia publică în vederea introducerii unui sistem de comunitate a muncii și a bunurilor. Este, de altfel, cunoscut, în general, că în ultima vreme, la unele din clasele de jos ale societății, a dominat părerea că pămîntul este bunul poporului, că renta acestuia trebuie împărțită egal între ele și că aceste clase au fost jefuite de beneficiul ce li se cuvenea de la această moștenire naturală a lor, de către injustiția și apresiunea moșierilor, administratorii acestora.

Owen este, cred eu, un om într-adevăr binevoitor, care a făcut mult bine și orice prieten al umanității trebuie să-i dorească succes în strădaniile sale de a obține o hotărîre a parlamentului în vederea limitării timpului de muncă pentru copii în fabricile de bumbac și pentru împiedicarea utilizării lor la o vîrstă prea fragedă. El este, mai departe îndreptățit la întreaga noastră considerație pentru toate chestiunile care privesc educația pe baza experienței și cunoștințelor pe care trebuie să și le fi însușit în contactul de atîția ani cu 2000 de muncitori de fabrică și pentru succesul pe care se pare că l-au avut metodele sale de conducere. O teorie bazată în mod notoriu pe o asemenea experiență merită fără îndoială, o mai mare considerație, decît una concepută în camera de studiu.

Autorul noilor doctrine privitoare la pămînt este desigur prea puțin îndreptățit să pretindă considerația noastră și doctrinele însăși indică un mare grad de ignoranță. Dar erorile claselor muncitoare ale societății merită totdeauna mare indulgență și considerație. Este natural și scuzabil, ca aceste clase să fie ușor induse în eroare de aparențe și de șiretlicurile unor oameni vicleni, datorită situației și cunoștințelor reduse pe care în general le au. Și, exceptînd cazurile speciale, dorința permanentă a celor care sînt mai instruiți decît ei trebuie să fie de a le transmite o înțelegere a adevărului mai curînd cu răbdare și prin extinderea treptată a culturii și a cunoștințelor decît prin metode mai dure.

După cele ce am spus deja în capitolele anterioare despre sistemele egalitare, consider inutilă o combatere amplă și amănunțită a acestor doctrine. Vreau doar să indic un alt motiv pentru consemnarea scrisă a unei critici a sistemelor egalitare, bazată pe legea populației, alături de o scurtă repetare a acestei critici pentru scopuri practice.

Unul din cele două argumente decisive împotriva unor asemenea sisteme este incapacitatea unei stări de egalitate, atît din punct de vedere practic cît și teoretic, de a realiza stimulentele pentru efort, singurele care pot învinge

[9] *Preliminary Dissertation to Supplement to the Encyclopaedia Britannica*, p. 121.
[10] Scrisă în anul 1817.

înnăscuta indolenţă a omului şi care îl pot îndemna la cultivarea corespunzătoare a pămîntului şi la producerea bunurilor confortului necesare pentru fericirea lui.

Celălalt argument este inevitabila şi fatala sărăcie şi mizerie cu care trebuie să sfîrşească repede orice sistem egalitar, ca urmare a tendinţei recunoscute a speciei umane, de a se înmulţi mai repede decît mijloacele de subzistenţă, dacă o asemenea înmulţire nu este împiedicată prin mijloace infinit mai îngrozitoare decît acelea care rezultă din introducerea proprietăţii private şi din obligaţiile morale impuse fiecărui bărbat de Dumnezeu şi natură, de a îngriji de copiii săi.

Mărturisesc, că primul dintre aceste argumente, mi s-a părut totdeauna suficient de concludent. O stare, în care inegalitatea de condiţii oferă o recompensă naturală pentru o bună conduită şi inspiră tuturor în general speranţa de ridicare şi teama de cădere în societate este indiscutabil cea mai indicată să dezvolte energia şi facultăţile omului şi să stimuleze aplicarea şi progresul virtuţilor omului [11]. De altfel, istoria a confirmat fără excepţie, în toate cazurile, unde a fost stabilită egalitatea, efectele de deprimare şi de reducere a activităţii, din cauza lipsei acestui stimulent. Cu toate acestea se poate, într-adevăr, că în această problemă nici experienţa şi nici teoria să nu fie atît de determinante încît să excludă toate argumentele plauzibile ale părţii celeilalte. S-ar putea afirma, că exemplele înregistrate de istorie, unde într-adevăr au fost aplicate sisteme egalitare, sînt atît de rare, şi au loc în societăţi atît de puţin avansate faţă de starea de barbarie, că nu permit o concluzie justă relativ la perioadele în care civilizaţia şi progresul au ajuns la mare dezvoltare. Că în alte cazuri, în timpurile vechi, cînd s-a încercat o oarecare egalitate a condiţiilor de viaţă, exemplele de considerabilă energie şi de tărie de caracter în unele domenii de creaţie nu sînt rare. Că în timpurile moderne unele societăţi, îndeosebi fraţii moravi, după cum se ştie, stăpînesc o mare parte a proprietăţii lor în comun, fără ca prin aceasta să le paralizeze activitatea. S-ar putea spune mai departe, admiţînd că stimulentul inegalităţii condiţiilor ar fi fost necesar spre a scoate pe om din indolenţa şi apatia sălbăticiei la activitatea şi inteligenţa vieţii civilizate, că din aceasta nu urmează că menţinerea aceluiaşi stimulent ar fi necesară, cînd această activitate şi forţă spirituală a fost odată dobîndită. *Atunci* ar putea fi posibil să se bucure în linişte de binecuvîntarea unui regim, care, ca multe alte stimulente, după ce şi-a produs propriul său efect pînă la un anumit punct, trebuie abandonat, spre a evita să urmeze epuizarea, boala şi moartea.

Sigur că aceste observaţii nu sînt de natură să convingă pe cei care au studiat caracterul uman, dar sînt plauzibile pînă la un anumit punct şi nu permit o contestare atît de clară şi decisivă, încît să facă propunerea unei experimentări în timpurile moderne total absurdă şi irezonabilă.

Superioritatea caracteristică a celuilalt argument, bazat pe legea populaţiei, împotriva sistemelor egalitare, constă în aceea că nu numai că este confirmat de experienţă tot mai general şi mai convingător în orice epocă şi în orice parte a lumii, dar chiar şi în teorie este atît de deosebit de clar, încît nu există nici o contestare cît de cît plauzibilă; şi în consecinţă nu poate fi adus nici un pretext decent pentru o experienţă. Este vorba de aplicarea celei mai simple calculaţii la însuşirile cunoscute ale solului şi la raportul dintre naşteri şi decese constatat aproape în fiecare sat. Există multe parohii în Anglia, unde, în

[11] Acest subiect este foarte abil tratat într-o lucrare apărută nu de mult timp, despre istoria creaţiei şi atributele morale ale creatorului, de Rev. John Bird Summer. O foarte merituoasă lucrare, căreia eu îi doresc în curînd o mare răspîndire, aşa după cum merită.

ciuda actualelor dificultăţi legate de întreţinerea unei familii şi care trebuie să apară în mod *inevitabil* în orice ţară dens populată, naşterile sînt în raport de 2 la 1 faţă de decese, fără să ţină seama de omisiunile din registre. Această proporţie ar trebui, în condiţiile ratei obişnuite de mortalitate în localităţile rurale de 1 la 50, să dubleze populaţia în 41 de ani, dacă nu pleacă minori din parohie. Dar într-un sistem de egalitate, fie acela pe care l-a propus Owen, fie o participare la proprietatea obştească, nu numai că nu ar exista nici o posibilitate de plecare în altă parohie cu vreo oarecare perspectivă de ameliorare, dar la început rata de creştere ar fi, bineînţeles, mult mai mare decît aceea a societăţii din starea de astăzi. Ce, întreb eu, trebuie să împiedice ca partea fiecăruia la produsele solului să devină din an în an tot mai mică, pînă ce întreaga societate şi fiecare din membrii ei ajunge asuprit de sărăcie şi mizerie? [12]

Această chestiune este foarte simplă şi uşor de înţeles, şi nimeni nu trebuie să propună sau să susţină un sistem egalitar, dacă nu este în stare să răspundă raţional cel puţin în teorie. Dar nici chiar în teorie nu am auzit încă un răspuns care să se apropie de un răspuns raţional.

Este o foarte superficială observaţie, care s-a făcut din cînd în cînd, că ar fi o contradicţie să dai mare importanţă eficacităţii abstinenţei morale într-o societate avansată şi, conform structurii sale prezente, în continuă perfecţionare şi totuşi să admiţi că nu ar acţiona suficient de puternic într-un sistem egalitar, care presupune aproape totdeauna o larg răspîndită cultură şi o mare înnobilare a minţii. Cei care au făcut această observaţie nu pricep, că încurajarea şi motivul abstinenţei morale într-un sistem egalitar şi într-o comunitate de bunuri vor fi imediat distruse.

Să presupunem că într-un sistem egalitar, în ciuda celor mai mari eforturi pentru procurarea de mai multă hrană, populaţia presează puternic contra limitelor de subzistenţă şi toţi ajung într-o mare sărăcie. În aceste împrejurări, spre a împiedica înfometarea societăţii, este evident necesară o încetinire a ritmului de creştere a populaţiei. Dar cine sînt cei care trebuie să aplice restricţia astfel solicitată şi care să se căsătorească sau tîrziu sau absolut deloc? Se pare că nu este o consecinţă obligatorie a unui sistem egalitar, ca toate pasiunile umane să fie astfel dintr-o dată stinse, datorită acestui sistem. Dacă nu, cei care ar dori să se căsătorească, s-ar simţi foarte prost să se numere printre acei care au fost obligaţi să-şi înăbuşe pasiunile lor. Dar întrucît toţi ar fi egali şi ar trăi în condiţii similare, nu ar exista nici un motiv, ca un individ să fie obligat să manifeste o mai mare reţinere decît altul. Faptul însă trebuie făcut, în speranţa de a preveni mizeria generală. Într-un stat egalitar nu se poate realiza restricţia necesară decît printr-o lege generală. Dar cum se poate aplica această lege şi cum pot fi pedepsite încălcările ei? Să arăţi cu degetul pe bărbatul care se căsătoreşte devreme? Trebuie să fie el biciuit sau băgat la închisoare pe ani de zile, trebuie să fie copiii săi alungaţi? Nu sînt toate pedepsele directe pentru un asemenea delict, oribile şi nefireşti în cel mai înalt grad? Şi totuşi, cînd, pentru

[12] În sistemul Spencean, aşa cum a fost publicat de secretarul Societăţii filantropilor spenceeni (Society of Spencean Philanthropists), se întîmplă, din nefericire, ca, după deducerea sumelor *propuse* pentru cheltuielile guvernului şi ale altor organizaţii în stat, a căror întreţinere este planificată, să nu rămînă absolut nimic şi poporul să nu scoată nici un ban din proprietatea sa, nici măcar la început, şi aceasta presupunînd că datoria statului a fost complet suprimată fără cea mai mică despăgubire pentru cetăţeni.

Renta anuală a pămîntului, a caselor, a minelor şi a pescăriilor este estimată la 150 de milioane, circa de trei ori mai mare decît suma reală, dar chiar şi după această exagerată estimare, s-a calculat, că la repartizare revine numai circa 4 lire sterline de persoană, nu mai mult decît li se dă oamenilor, cîteodată, din fondul taxei pentru săraci; o alocaţie mizerabilă şi pe deasupra în continuă descreştere.

a preveni cea mai neagră mizerie este absolut necesar să se impună o restricție tendinței spre căsătoria timpurie, cînd resursele țării ajung abia pentru menținerea unei scăzute rate de creștere, cea mai bogată imaginație poate concepe o restricție care să fie totodată atît de naturală, atît de dreaptă, atît de potrivită cu legile lui Dumnezeu și cu cele mai bune legi pe care le-au conceput oamenii cei mai luminați, cum este aceea ca fiecare om să răspundă de întreținerea copiilor săi, adică să preia asupra sa inconvenientele naturale și dificultățile generate de satisfacerea instinctelor sale și nimic altceva?

Nu poate fi pus nici la cea mai mică îndoială, că această stavilă naturală a căsătoriilor timpurii, determinată de înțelegerea dificultăților legate de întreținerea unei familii numeroase, operează în cea mai mare măsură în toate clasele societății, din oricare stat civilizat și că trebuie așteptată o creștere a eficacității sale, întrucît cunoștințele și prudența la clasele de jos ale poporului cresc continuu. Dar acțiunea acestui obstacol natural depinde exclusiv de existența dreptului de proprietate și de succesiune. Într-o stare de egalitate și comunitate a bunurilor ar putea fi înlocuită numai de reglementări artificiale de cu totul alt soi și cu un caracter mult mai nefiresc. Despre aceasta Owen este pe deplin conștient și din această cauză și-a concentrat la maximum toată ingeniozitatea, spre a găsi modul în care s-ar putea debarasa de dificultățile determinate de creșterea populației într-o societate care o așteaptă cu nerăbdare. Absoluta sa incapacitate de a propune un mod pentru îndeplinirea acestui scop, care în mare măsură nu este nefiresc sau crud și același insucces al unuia sau altuira din cei care în timpurile mai vechi sau mai noi[13] au făcut o încercare similară, par să arate, că argumentul împotriva sistemelor egalitare bazat pe legea populației nu admite o replică plauzibilă, nici chiar în teorie. Reala tendință a populației de a se înmulți peste limita mijloacelor de subzistență se poate vedea în aproape orice registru al unei parohii rurale din regat. Tot atît de vizibilă este inevitabila consecință a acestei tendințe, de a arunca întregul popor în sărăcie și mizerie, dacă creșterea populației nu este stăvilită cumva. Imposibilitatea de a reduce rata creșterii populației într-un stat egalitar, fără să se recurgă la reglementări nefirești, imorale sau crude, constituie un convingător argument împotriva oricărui sistem de acest fel.

CAPITOLUL 4

DESPRE EMIGRARE

Deși posibilitatea emigrării pare să fie exclusă la societățile perfecte, după cum în general consideră avocații egalității, putem, totuși, într-un imperfect stadiu de progres, singurul în mod rațional de așteptat s-o luăm în considerație ca atare. Și întrucît nu este probabil ca activitatea umană să intre în stadiul celei mai bune organizări la toate națiunile pămîntului în același timp, se poate spune, că în cazul unei populații excedentare în cele mai cultivate zone ale lumii, emigrarea către regiunile necultivate constituie remediul natural și ime-

[13] Cititorul a luat deja cunoștință în cap. 13, cartea I, de mijloacele detestabile pentru stăvilirea creșterii populației, propuse de unii legislatori în antichitate, pentru a susține sistemele lor egalitare.

diat ce se oferă de la sine. Cum aceste regiuni sînt foarte întinse și foarte slab populate, această posibilitate, la prima considerare a subiectului, ar putea să apară ca un remediu adecvat sau cel puțin ca unul în stare să amîne răul pentru un timp îndepărtat. Dacă ținem seama însă de experiență și de starea reală a regiunilor necivilizate ale globului, în loc de un remediu oarecum satisfăcător, se va dovedi numai ca un slab paliativ.

În rapoartele pe care le-am primit despre colonizarea noilor țări, riscurile, dificultățile și suferințele cu care au avut de luptat primii coloniști, par să depășească cu mult pe acelea la care, după imaginația noastră, au putut să fie expuși în patria lor. Strădania de a evita acel grad de nenorocire, determinat de dificultatea de a întreține o familie, ar fi tărăgănat încă multă vreme colonizarea lumii noi cu europeni, dacă acțiunea nu ar fi fost condusă și insuflețită de acele pasiuni mai puternice, pofta de cîștig, spiritul de aventură și sentimentul religios. Aceste pasiuni au permis primilor aventurieri să triumfe în fața oricărui obstacol; totuși, în multe cazuri pe o cale care face să se îngrozească omenirea și care a zădărnicit adevăratul scop al emigrării. Oricum ar fi caracterul locuitorilor spanioli din Mexic și Peru în momentul de față, nu putem citi descrierea primei cuceriri a acestor țări, fără să simțim puternic că rasa celor distruși a fost superioară aceleia a distrugătorilor săi, atît ca valoare morală, cît și ca număr.

Regiunile Americii colonizate de englezi s-au potrivit mai bine întemeierii de noi colonii, din cauză că au fost slab populate. Dar chiar și aici s-au ivit formidabile dificultăți. La colonizarea Virginiei începută de Sir Walter Raleigh și terminată de Lord Delaware au eșuat trei încercări complet. Aproape jumătate din prima colonie a fost distrusă de sălbatici, iar ceilalți, istoviți de oboseală și de foame, au părăsit țara și s-au înapoiat disperați acasă. Cea de a doua colonie a fost nimicită pînă la ultimul om într-un mod necunoscut; se presupune că au fost uciși de indieni. Cea de a treia a avut același aspru destin și supraviețuitorii celei de a patra, după ce în decurs de 6 luni, din cauza foamei și a bolilor, au fost reduși de la 500 de persoane la 60, înfometați și disperați în drumul de înapoiere spre Anglia, la intrarea în golful Chesapeak, au întîlnit pe Lordul Delaware cu o escadră care transporta provizii și toate cele necesare pentru sprijinirea și apărarea lor [14].

Primii coloniști puritani în Noua Anglie au fost puțini la număr. Ei au debarcat într-un sezon prost și ca hrană nu aveau nimic, afară de proviziile personale. A fost o iarnă timpurie și îngrozitor de rece. Țara era acoperită cu păduri și oferea foarte puțin pentru întremarea oamenilor slăbiți de o asemenea călătorie pe mare sau pentru întreținerea unui popor care de-abia se năștea. Aproape jumătate au pierit de scorbut, de lipsuri și din cauza asprimii climei. Dar cei care au supraviețuit nu au fost descurajați de dificultăți și susținuți de tăria lor de caracter și de satisfacția de a se afla în afara razei de acțiune a bisericii, au adus această țară sălbatică încetul cu încetul în situația de a le garanta o existență confortabilă [15].

Chiar colonia din Barbados, care mai tîrziu a crescut extraordinar de repede, a avut de luptat la început cu o țară complet pustie, cu cele mai mari lipsuri de alimente, cu o defrișare extraordinar de grea din cauza mărimii și tăriei neobișnuite a arborilor, cu cantitatea și insuficiența extrem de dezolantă a primelor recolte și cu o aprovizionare greoaie și nesigură din Anglia [16].

[14] Burke, *America*, vol. II, p. 219. Robertson, b. IX, p. 83, 86.
[15] Ibidem, vol. II, p. 144.
[16] Ibidem, p., 85.

Încercarea francezilor din anul 1663, de a înființa dintr-o dată o colonie puternică în Guiana, a fost urmată de cele mai dezastruoase consecințe. 12.000 mii de oameni au debarcat într-un sezon ploios și au fost adăpostiți în corturi și colibe mizerabile. În această situație, inactivi, desgustați de viață și lipsiți de toate cele necesare, expuși la bolile contagioase, care sînt totdeauna determinate de o alimentație proastă, și la toate excesele pe care le provoacă trîndăvia la clasele de jos ale societății și-au sfîrșit aproape toți existența în noianul de erori ale disperării. Încercarea a eșuat complet. 2.000 de bărbați a căror robustă constituție i-a făcut să reziste în fața asprimei climei și a mizeriei la care fuseseră expuși, au fost aduși înapoi în Franța. Cele 26.000.000 de livre, care s-au cheltuit pentru expediție au fost pierdute în întregime [17].

Cît privește cele mai recente așezări în Portul Jackson din noua Olandă, ne descrie Collins un trist și mișcător tablou despre marile dificultăți, cu care avea să lupte tînăra colonie ani de-a rîndul, pînă să producă recolta de care avea nevoie. Aceste nenorociri au fost agravate, fără îndoială, de caracterul coloniștilor, dar cele provocate de insalubritatea unei țări recent defrișate, de eșecul primelor recolte și de nesiguranța aprovizionării cu provizii dintr-o metropolă atît de îndepărtată, erau ele singure suficient de descurajante spre a pune în lumină cît de necesare erau marile resurse și o invincibilă perseverență pentru colonizarea țărilor sălbatice.

Întemeierea de colonii în regiunile mai puțin populate ale Europei și Asiei ar necesita evident și mai mari resurse. Din cauza forței și caracterului războinic al locuitorilor acestor regiuni ar fi necesară o importantă forță armată spre a împiedica nimicirea lor completă și imediată. Chiar provinciile de frontieră ale celor mai puternice state sînt apărate numai cu mare greutate împotriva unor vecini atît de neastîmpărați. Munca pașnică a țăranilor cultivatori este mereu întreruptă de incursiunile lor tîlhărești. Decedata împărăteasă Ecaterina a Rusiei a găsit necesar să protejeze cu fortărețe regulate, coloniile pe care le-a întemeiat în districtele din apropiere de Volga. Nenorocirile pe care le-au suferit supușii săi din cauza incursiunilor tătarilor din Crimeea, au oferit un pretext, și poate justificat, să ia în stăpînire toată Crimeea, să alunge cea mai mare parte a acestor vecini turbulenți și să forțeze pe ceilalți să ducă o viață mai liniștită.

Dificultățile pe care le întîmpină primele colonizări din cauza solului, a climei și din lipsa bunurilor pentru un confort corespunzător, sînt în aceste regiuni, firește, aproape la fel ca în America. Eton, în a sa „Descriere a Imperiului Otoman", spune că 75.000 de creștini au fost obligați să emigreze din Crimeea și să se stabilească în ținutul părăsit de tătarii Volgăi. Cum însă iarna a venit înainte de a fi gata casele construite pentru ei, mulți dintre ei nu au avut alt adăpost împotriva frigului decît cel pe care îl ofereau gropile săpate în pămînt, pe care le-au acoperit cu tot ce au putut să procure și cea mai mare parte dintre ei s-au prăpădit. După cîțiva ani, numai 7.000 mai erau în viață. O altă colonie, spune el, trimisă din Italia pe malurile lui Boristéne, nu a avut o soartă mai bună din cauza proastei conduceri a celor însărcinați să-i poarte de grijă.

Este inutil să mai continuăm aceste exemple, întrucît descrierile dificultăților întîmpinate de noile colonii sînt toate aproape la fel. Foarte just a observat un corespondent al doctorului Franklin, că unul din motivele pentru care am asistat la atît de multe infructuoase încercări de colonizare, întreprinse de diferite puteri europene, cu imense cheltuieli publice și particulare, este că deprinderile morale și mecanice convenabile țării-mamă adesea nu sînt potrivite pentru ținuturile nou colonizate și a evenimentelor din afară, din care multe

[17] Raynal, *Hist. des Indes*, tom. VII, liv. XIII, p. 43, 10 Vols. 8 vo, 1795.

sînt neprevăzute și că trebuie remarcat, că nici o colonie engleză nu a dobîndit vreo oarecare importanță, înainte ca obiceiurile necesare pentru noua țară să se fi născut și răspîndit. Pallas menționează în mod deosebit lipsa obiceiurilor adecvate în coloniile întemeiate de Rusia, ca o cauză pentru care nu prosperă atît de repede, cum s-ar fi putut aștepta.

În afară de aceasta s-ar mai putea spune că întemeierea unei noi colonii este, de cele mai multe ori, o dovadă că o țară este cu mult suprapopulată față de produsul ei real și consecința firească pare să fie, că această populație, dacă nu este din abundență aprovizionată de țara-mamă, la început trebuie să coboare la nivelul primelor produse sărăcăcioase ale solului și nu începe să crească în mod constant, pînă cînd cei rămași nu au cultivat pămîntul în așa fel, încît să producă mai multe alimente decît cele necesare pentru propria lor întreținere și pe care așadar le-ar putea împărți cu copiii lor. Repetatele eșecuri în legătură cu întemeierea de noi colonii servesc foarte bine pentru a ne arăta ordinea de preferință între hrană și populație.

După aceea trebuie recunoscut că clasa socială care ar fi mai mult lovită de necazurile provocate de o creștere prea rapidă a populației, nu ar fi în stare să întemeieze o nouă colonie într-o țară îndepărtată. Din cauza naturii situației, acestor oameni le lipsesc mijloacele necesare, care le-ar putea garanta succesul. Și oricît de mare mizerie ar suferi în propria țară din lipsa de alimente, acești oameni vor fi absolut incapabili să ia în stăpînire ținuturi necultivate, din care se găsesc foarte multe pe pămînt, dacă nu pot găsi în clasele superioare conducători însuflețiți de spiritul de întreprindere sau de avariție ori de nemulțumiri politice sau religioase, sau dacă nu sînt înzestrați cu mijloace de către guvern.

De îndată ce noile colonii se consolidează, scad considerabil dificultățile de emigrare, dar chiar și atunci mai sînt necesare unele fonduri pentru procurarea de vase pentru transport și pentru apărare și asistență, pînă ce emigranții se statornicesc și găsesc ocupații în țara lor adoptivă. În ce măsură îi revine guvernului obligația să pună la dispoziție aceste fonduri, rămîne o întrebare; dar oricare ar fi obligația lui în această privință, poate că este prea mult să ne așteptăm să sprijine activ emigrarea, exceptînd cazurile în care are în vedere avantajele coloniale deosebite.

Resursele necesare pentru transport și întreținere sînt, totuși, adesea procurate de persoane sau de societăți particulare. Cu mulți ani înainte de războiul american și timp de cîțiva după acesta, facilitățile pentru emigrarea în această nouă lume și perspectiva unor probabile avantaje erau neobișnuit de mari. Este incontestabil că pentru orice țară trebuie considerată o foarte fericită ocazie aceea de a avea un atît de comod loc de refugiu pentru populația sa excedentară. Dar aș vrea să întreb, dacă chiar în timpul acestor perioade, oamenii de rînd din această țară au suferit puțin sau deloc și dacă fiecare bărbat, înainte de a îndrăzni să se căsătorească, a fost sigur că nu va întîmpina dificultăți în a-și hrăni familia, oricît ar fi numeroasă, fără asistența comunală? Mă tem că nu s-ar putea răspunde afirmativ la întrebare.

Se va spune, este vina oamenilor, dacă atunci cînd li se oferă ocazia pentru o emigrare avantajoasă, în loc s-o folosească, preferă o viață celibatară sau cea mai mare mizerie în propria lor țară. Comite astfel un bărbat vreun rău dacă este atașat de glia patriei, dacă își iubește părinții care l-au crescut, rudele, prietenii și tovarășii lui din tinerețe? Sau nu este nici o nenorocire să sufere, deoarece preferă să îndure suferința decît să taie această legătură, cu care natura a înfășat atît de strîns inima omului. Se pare, că în marele plan al Providenței este prevăzut, într-adevăr, ca această legătură să fie ruptă uneori, dar aceasta nu înseamnă că despărțirea este mai puțin dureroasă și cu toate că binele obștesc

este stimulat în felul acesta, ea nu încetează de a fi o nenorocire pentru individ. În afară de aceasta, orice emigrare spre o țară îndepărtată aduce cu ea îndoiala și nesiguranța, mai cu seamă în concepția claselor sociale de jos. Oamenii din aceste clase nu pot crede, că poveștile care li s-au spus despre salariile mari și despre ieftinătatea pămîntului sînt chiar atît de adevărate. Se tem să se dea pe mîna unor persoane care trebuie să îi aprovizioneze cu mijloace de transport și cu alimente și care au poate interes să îi înșele. Și marea, pe care trebuie s-o traverseze, li se pare ca despărțirea prin moarte de toate legăturile lor de odinioară, și într-un fel, că exclude posibilitatea unei reîntoarceri în caz de nereușită, întrucît nu pot să creadă că li se vor oferi aceleași mijloace spre a-i aduce înapoi. Nu putem fi surprinși, așadar, că, afară de cazurile în care dificultățile mizeriei se asociază cu un anumit spirit de întreprindere, examinarea acelor împrejurări,

„Îi face să suporte mai curînd nenorocirea pe care o îndură,
Decît să înfrunte alta pe care încă n-o cunosc".

Dacă, pe neașteptate, s-ar adăuga acestei insule o bucată de pămînt fertil de aceeași mărime și s-ar vinde ori s-ar arenda în mici parcele, atunci ar fi cu totul altceva și ameliorarea situației oamenilor obișnuiți s-ar produce brusc și văzînd cu ochii, cu toate că cei avuți ar continua să se plîngă permanent de salariile mari, de aroganța claselor de jos și de dificultatea cu care li se execută muncile. Aud că aceste plîngeri ar fi foarte răspîndite printre proprietarii din America.

Totuși, orice ajutor prin emigrare, dacă este utilizat serios, așa cum se cuvine de altfel, trebuie să fie de scurtă durată. Aproape că nu există stat în Europa, exceptînd poate Rusia, ai cărui locuitori să nu caute să-și îmbunătățească situația, plecînd spre alte țări. Întrucît aceste state, în raport cu venitul lor, sînt mai curînd prea dens decît prea slab populate, nu se poate presupune că s-ar putea ajuta reciproc prin emigrarea dintr-unul într-altul. Să presupunem, deocamdată, că în aceste ținuturi avansate economia internă a fiecărui stat ar fi atît de admirabil reglementată, încît nu ar exista obstacole în calea înmulțirii populației și că diversele guverne au toate cele necesare pregătite pentru facilitarea emigrării. Dacă presupunem că populația Europei, exclusiv Rusia, este de 100 de milioane și că în țările-mamă creșterea producției ar fi mai mare decît este probabilă sau chiar posibilă, atunci excedentul populației din țările-mamă s-ar ridica la 1.100 de milioane într-un singur secol, care, adăugate la creșterea naturală a coloniilor în aceeași perioadă de timp, ar face ca populația să atingă o cifră reprezentînd mai mult decît dublul celei apreciate astăzi ca populație a întregului glob.

Putem oare să ne imaginăm că în ținuturile populate ale Rusiei, Africii sau ale Americii, cele mai mari eforturi și cele mai bine organizate încercări ar putea să pregătească într-un timp atît de scurt suficiente teritorii pentru întreținerea unei asemenea populații? Dacă vreo persoană optimistă are o îndoială despre acest subiect, atunci să mai adauge numai 25 sau 50 de ani și orice îndoială se transformă într-o convingere zdrobitoare.

Este evident deci, că această resursă a emigrării a continuat să fie considerată ca remediu pentru o populație excedentară, deoarece din cauza repulsiei naturale a oamenilor de a-și părăsi țara și a dificultăților cu desțelenirea și cultivarea de noi pămînturi, nu a fost sau nu poate fi niciodată complet utilizată. Dacă acest remediu ar fi într-adevăr eficient și ar avea puterea, în vechile state, să vindece în așa măsură bolile, viciile și mizeria, încît să le pună în situația celor mai prospere dintre tinerele colonii, atunci am vedea fiola îndată golită. Iar dacă

bolile ar recidiva cu o îndoită virulență, orice speranță din această parte ar fi pentru totdeauna exclusă.

Este clar deci, că pentru a crea spațiu pentru o creștere nelimitată a populației, emigrarea este complet inadecvată. Dar ca expedient parțial și temporar, și în vederea unei mai generale cultivări a pămîntului și a tot mai marii extinderi a civilizației, pare să fie atît utilă cît și adecvată. Și dacă obligația guvernelor de a o încuraja activ nu poate fi demonstrată, este nu numai izbitor de nejust, dar chiar în cel mai înalt grad nepolitic din partea lor să o împiedice. Nu există teamă mai nejustificată, ca aceea a depopulării din cauza emigrației. Această *vis inertiae* a marii mase a poporului și, atașamentul oamenilor de patrie sînt însușiri atît de puternice și de generale, încît putem fi siguri că ei nu vor emigra decît dacă din cauza nemulțumirii politice sau a extremei sărăcii s-ar găsi într-o asemenea situație, că ar fi atît în propriul lor avantaj, cît și al țării, să o părăsească. Plîngerile împotriva salariilor mari ca urmare a emigrației sînt cele mai nerezonabile și merită cea mai mică atenție. Dacă într-o țară oarecare salariile ar fi în așa fel încît să dea claselor de jos posibilitatea să ducă o viață oarecum confortablă, putem fi siguri că ele nu ar emigra și dacă salariile nu sînt așa, împiedicarea emigrării este o cruzime și o injustiție.

În toate țările, creșterea bunăstării trebuie să depindă în special de sîrguința, de îndemînarea și de succesul indivizilor și de situația și nevoile altor țări. De aceea, în toate țările pot avea loc în unele perioade mari oscilații în creșterea bunăstării și în cererea de muncă. Dar cu toate că înmulțirea populației se reglează în principal prin cererea efectivă de muncă, este totuși clar, că numărul populației nu se poate adapta imediat acestei cereri. Trebuie un timp oarecare pentru a aduce pe piață mai multă mînă de lucru, cînd este necesară, și un timp oarecare pentru a stăvili oferta, cînd aceasta crește prea repede. Dacă aceste variații nu depășesc acel fel natural de oscilații arătat într-unul din capitolele de pînă acum ale acestei lucrări, oscilații care par să însoțească permanent creșterea populației și a mijloacelor de subzistență trebuie să fie luate ca făcînd parte din cursul natural al lucrurilor. Totuși, ocazional, datorită anumitor împrejurări, oscilațiile pot fi considerabil întărite și atunci în timpul cînd oferta de lucru crește mai repede decît cererea, clasele muncitoare sînt expuse celei mai crunte mizerii. Dacă, de exemplu, printr-o combinație de cauze externe și interne s-a dat creșterii populației unei țări timp de zece sau doisprezece ani de-a rîndul un puternic stimulent care apoi scade treptat, munca, fără îndoială, continuă să inunde piața cu aproape aceeași rapiditate, în timp ce mijloacele de a o utiliza și plăti sînt considerabil reduse. Exact în aceste circumstanțe, emigrarea este foarte utilă ca remediu temporar și Marea Britanie se găsește astăzi în această situație[18]. Chiar dacă nu ar avea loc o emigrare, populația se va adapta treptat la situația cererii de lucru, dar perioada intermediară se va caracteriza prin cea mai neagră mizerie, ale cărei proporții abia dacă pot fi reduse de vreun efort uman, căci, deși în anumite perioade mizeria poate fi atenuată și deoarece afectează anumite clase, ea va cuprinde o perioadă mai mare de timp și un număr mai mare de oameni. Singurul remediu eficace într-un asemenea caz este emigrarea. Subiectul merită în momentul de față pe bună dreptate atenția guvernului, atît din punct de vedere umanitar cît și politic.

[18] 1816 și 1817.

DESPRE LEGILE PENTRU OCROTIREA SĂRACILOR

Pentru a uşura frecventele necazuri ale săracilor, s-au instituit legi prin care ajutorarea lor să fie obligatorie. Anglia s-a distins în mod deosebit prin adoptarea unui sistem general de acest fel. Ne temem însă că răul s-a întins şi mai mult, cu toate că necazurile unora au fost alinate.

Este un subiect adesea discutat şi totdeauna se consideră ca fiind cu totul surprinzător faptul că există atît de multă mizerie, cu toate imensele sume ce se colectează anual pentru săraci în această ţară. Unii cred că aceşti bani sînt sustraşi pentru scopuri personale, alţii că epitropii bisericilor şi supraveghetorii cheltuiesc cea mai mare parte pentru petreceri. Toţi sînt de acord, că într-un fel sau altul banii sînt foarte prost administraţi. Ca să nu mai lungim vorba, faptul că chiar înainte de ultimii ani de scumpete s-au colectat anual 3 milioane pentru săraci şi suferinţele lor nu au fost totuşi înlăturate, este subiect de continuă discuţie. Dar cel care vede lucrurile mai profund, s-ar mira mai curînd dacă faptele ar sta altfel de cum sînt, sau dacă o colectă generală de 18 şilingi în loc de 4, ar putea aduce o schimbare esenţială.

Să presupunem că printr-o subscripţie a celor bogaţi, cei 18 penny sau cei 2 şilingi, pe care-i cîştigă oamenii acum, se ridică la 5 şilingi. S-ar putea crede cumva, că în felul acesta ar trăi comod şi că ar putea să consume zilnic o bucată de carne la masa de prînz. Dar aceasta ar fi o concluzie cu totul falsă. Transferul zilnic de 3 şilingi în plus către fiecare muncitor nu ar mări cantitatea de carne în ţară. În prezent, nu există destulă ca să asigure o porţie moderată pentru toţi. Care ar fi consecinţa atunci? Concurenţa cumpărătorilor pe piaţa de carne ar creşte rapid preţul de la 8 sau 9 penny de funt la 2 sau 3 şilingi şi marfa nu s-ar împărţi la mult mai mulţi decît în prezent. Cînd un articol este rar şi nu poate fi distribuit la toţi, devine posesor cel care poate dovedi un mai puternic drept asupra lui, adică cel care oferă mai mulţi bani. Dacă am presupune că concurenţa cumpărătorilor de carne ar dura încă destul de mult încît să fie crescut anual un mai mare număr de vite, aceasta s-ar putea realiza numai în dauna cerealelor. Aceasta ar fi un schimb foarte dezavantajos, deoarece se ştie precis că în această situaţie, ţara nu ar putea să hrănească aceeaşi populaţie. În momentul cînd mijloacele de subzistenţă sînt insuficiente în raport cu numărul populaţiei, are mai puţină importanţă dacă cei mai de jos membri ai societăţii au 2 sau 5 şilingi. Ei trebuie, în toate cazurile, să se mulţumească cu hrană foarte proastă şi foarte puţină.

Se va spune, poate, că creşterea numărului de cumpărători pentru fiecare articol ar stimula productivitatea şi producţia globală a ţării ar creşte şi ea. Dar, acest stimulent pe care imaginarul belşug l-ar da creşterii populaţiei ar fi mai mult decît anihilat, întrucît producţia majorată s-ar repartiza la un număr de locuitori disproporţionat mai mare.

O colectă la cei bogaţi de 18 şilingi la lira sterlină, asupra venitului lor anual, repartizată chiar în modul cel mai raţional, ar avea un efect similar cu cel care rezultă din ipoteza făcută de mine mai sus. Orice sacrificiu posibil din partea celor bogaţi, în special în bani, nu ar putea să prevină pentru o oarecare perioadă de timp întoarcerea mizeriei la clasele de jos ale societăţii, oricare ar fi ele. S-ar putea face mari schimbări într-adevăr. Cei bogaţi să devină săraci şi unii dintre săraci să devină bogaţi. Dar atîta vreme cît există actualul raport între populaţie şi mijloacele de subzistenţă, unei părţi din populaţie în mod

inevitabil îi va fi dificil să hrănească și familia și această dificultate, firește, va lovi pe membrii cei mai puțin favorizați de soartă.

Poate să pară straniu la prima vedere, dar sînt convins că este adevărat, că nu pot cu bani să amelioreze starea unui om sărac și nu pot să-i creez condiții pentru ca să trăiască mult mai bine decît înainte, fără să dăunez corespunzător altora din aceeași clasă. Dacă reduc cantitatea de hrană consumată în casa mea și-i dau lui ceea ce am redus, în felul acesta îl ajut fără să sustrag de la altul decît de la mine însumi și de la familia mea, care întîmplător poate suporta mai ușor această reducere. Dacă defrișez o bucată de pămînt necultivat și îi dau lui recolta îl ajut pe el și pe toți membrii societății, pentru că rezerva generală crește cu ceea ce consuma el înainte și probabil și cu ceva din noua recoltă. Dacă însă îi dau numai bani, în timp ce producția pe țară, să presupunem, rămîne aceeași, atunci îi dau un drept asupra unei părți mai mari din această producție decît înainte, pe care nu îl poate primi fără diminuarea părților celorlalți. Evident, acest efect trebuie să fie abia perceptibil în cazurile izolate, dar el trebuie să existe totuși, ca multe altele, întocmai ca insectele care populează atmosfera și pe care nu le zărim la prima vedere.

Presupunînd că într-o țară oarecare cantitatea de alimente rămîne ani de-a rîndul aceeași, este evident, că aceste alimente trebuie repartizate în funcție de mărimea drepturilor fiecărui om sau după suma de bani pe care el o poate cheltui pentru aceste mărfuri atît de universal solicitate. Este așadar un adevăr demonstrat, că drepturile unei anumite grupe de oameni nu ar putea fi majorate, fără să se diminueze drepturile altei grupe. Dacă cei bogați ar trebui să subscrie și să dea zilnic pentru 500.000 oameni săraci cîte 5 șilingi, fără să reducă propria lor masă, nu poate exista nici o îndoială, că, întrucît acești oameni ar trăi mai bine și ar consuma o mai mare cantitate de alimente, ar rămîne mai puțină hrană de repartizat celorlalți. Ca urmare, dreptul fiecăruia ca valoare ar scădea, sau pentru același număr de piese de argint s-ar obține o cantitate mai mică de mijloace de subzistență și prețul alimentelor ar crește, pretutindeni.

Aceste concluzii generale au fost categoric confirmate în timpul ultimelor perioade de scumpete [19]. Presupunerea pe care am făcut-o, de a se strînge cîte 18 șilingi de liră sterlină de la bogătași, aproape s-a realizat și efectul a fost cel care era de așteptat. Dacă aceeași repartiție ar fi avut loc, cînd nu exista o criză, consecința inevitabilă ar fi fost o importantă creștere a prețului alimentelor, dar fiind făcută din cauza crizei, efectul acestei repartiții trebuie să fi fost îndoit de puternic. Cred că nimeni nu va risca să pună la îndoială că, dacă așa cum am presupus mai sus, am da zilnic fiecărui muncitor din regat 3 șilingi mai mult, ca să poată consuma carne la prînz, prețul cărnii ar urca în modul cel mai rapid și mai nepomenit. Fără îndoială însă, că în timpul unei crize de cereale, care face imposibil ca fiecare să-și primească partea sa obișnuită, efectul în orice privință va fi similar, dacă noi continuăm să asigurăm fiecărei persoane mijloacele pentru procurarea aceleiași cantități ca mai înainte.

Se pare că în cea mai mare măsură a scăpat neobservat faptul, că prețul de cumpărare al grîului în timpul unei crize depinde mai mult de perseverența cu care se stăruie asupra aceluiași consum, decît de gradul real al crizei. Obținerea doar a unei jumătăți din recoltă, nu ar exercita nici o influență, sau numai una neînsemnată, asupra prețului cerealelor, dacă oamenii ar consimți pe loc să consume numai jumătate din cît consumau înainte. O recoltă redusă cu 1/21 ar ridica aproape fără limită prețul cerealelor, dacă timp de 10 sau 11 luni se

[19] Perioadele de scumpete la care se referă în acest capitol au fost cele din anii 1800 și 1801.

menţine exact acelaşi consum. Cu cît se acordă mai mare asistenţă din partea parohiei, cu atît mai mult se întăreşte tendinţa de a se rămîne la acelaşi consum şi cu atît mai mult va creşte, bineînţeles, preţul cerealelor, înainte de a acţiona reducerea necesară a consumului.

S-a afirmat de unii oameni, că preţurile ridicate nu reduc consumul. Dacă aşa ar fi în realitate, atunci am ajunge să vedem, preţul unei baniţe de grîu urcîndu-se la 100 lire sau mai mult în timpul fiecărei perioade de lipsă, neameliorată complet prin import. În realitate, însă, preţurile ridicate diminuiază pînă la urmă consumul.Dar din cauza bogăţiilor ţării, a aversiunii poporului pentru surogate şi a considerabilelor sume pe care le distribuie parohiile, la această diminuare nu se poate ajunge decît cînd preţurile devin exagerate şi cînd, chiar clasele mijlocii sau cel puţin cele care sînt imediat deasupra săracilor, sînt obligate să facă economie la pîine, fiindu-le practic imposibil să o cumpere în cantităţile obişnuite. Săracii, ocrotiţi de parohiile lor, nu au nici un motiv să se plîngă de preţul ridicat al grîului, deoarece nivelul extraordinar de ridicat al acestui preţ şi numai acesta, a obligat la economii şi astfel a făcut să rămînă mai mult grîu pentru consumul claselor de jos, grîu pe care l-au putut cumpăra datorită ajutoarelor primite de la parohie. Cel mai mult au suferit în timpul foametei, fără îndoială, clasele imediat superioare săracilor, sărăcite, şi acestea, în mod vizibil de ofrandele excesive ce au fost făcute claselor inferioare lor. Aproape orice sărăcie este relativă şi mă îndoiesc foarte mult că aceşti oameni, dacă li s-ar lua direct din buzunar o sumă egală cu jumătate din ofrandele distribuite săracilor, ar fi devenit atît de săraci, cum au ajuns prin noua repartiţie a banilor societăţii, care a avut loc efectiv [20]. Întrucît această repartiţie permite claselor sărace să-şi procure mai multă hrană decît sînt îndreptăţite, în condiţiile existente ale ţării, în funcţie de îndemînarea şi sîrguinţa lor, ea reduce exact în aceeaşi proporţie puterea de procurare a celor necesare vieţii, pe care clasele superioare o posedă firesc, în virtutea unei îndemînări superioare şi a unei sîrguinţe mai mari. Şi pare să fie problematic dacă asistenţa acordată săracilor, care i-a împiedicat să facă uz de acele surogate, la care în orice altă ţară, în asemenea împrejurări, o puternică lege a necesităţii îndeamnă, nu a fost mai mult decît depăşită de violenţa presiunii asupra unei atît de mari mase a poporului, ca urmare a preţurilor extrem de ridicate, precum şi de răul permanent ce rezultă, şi anume că atît de multe persoane ce înainte se credeau aproape în afară de sfera mizeriei, sînt nevoite să recurgă la ajutorul parohiei.

Dacă am dubla averea tuturor celor care au un venit anual de peste 100 de lire, influenţa asupra preţului cerealelor ar fi lentă şi fără importanţă. Dacă ar trebui să dublăm însă preţul muncii în întregul regat, atunci influenţa asupra creşterii preţului cerealelor ar fi rapidă şi considerabilă. Principiile generale asupra acestui subiect sînt indiscutabile şi dacă, în cazul special, pe care l-am luat în consideraţie, ofrandele pentru săraci au fost atît de mari încît au suscitat o extrem de puternică acţiune în această direcţie, se va lămuri pe deplin, dacă ne vom aminti, că suma încasată pentru săraci cu puţin înainte de ultima perioadă de scumpete, s-a ridicat la 3 milioane, şi că în anul 1801 s-a ridicat la 10

[20] Să admitem că, clasele de jos cîştigă în medie 10 şilingi pe săptămînă, şi clasele imediat superioare 20. Nu se poate pune la îndoială, că în timpul unei lipse, aceştia din urmă vor avea mai mică putere să-şi procure cele necesare vieţii, dacă ar dărui celor mai săraci decît ei 10 şilingi pe săptămînă, decît dacă li s-ar scădea săptămînal 5 şilingi din propriul lor cîştig. În primul caz ar ajunge toţi la acelaşi nivel, căci preţul alimentelor ar creşte extraordinar, ca urmare a puternicei concurenţe, şi toţi ar trăi greu. În al doilea caz, clasele suprapuse săracilor ar mai păstra o bună parte din relativa lor superioritate, preţul alimentelor nu ar creşte în nici un caz în acelaşi grad şi cu cei 15 şilingi care le-ar rămîne ar putea cumpăra mult mai mult, decît cu cei 20 şilingi în primul caz.

milioane. Cele 7 milioane în plus pe talerul cîntarului [21], care au fost cheltuite exclusiv pentru cumpărarea de alimente, împreună cu o importantă majorare de salarii în multe regiuni ale regatului, plus o sumă enormă cheltuită sub formă de ajutoare benevole, trebuie să fi avut o extrem de puternică influență asupra creșterii prețurilor la alimente, dacă ne putem bizui în vreun fel pe cele mai clare principii generale, confirmate de experiență, pe cît posibil. După cît știu eu, un tată de familie a primit săptămînal 14 șilingi de la parohie. Cîștigul său obișnuit era de 10 șilingi pe săptămînă, ridicîndu-se astfel la 24 șilingi venitul său săptămînal. Înainte de scumpire fusese obișnuit să cumpere săptămînal o baniță de făină pentru cca 8 șilingi, rămînîndu-i astfel 2 șilingi din cei 10 ai săi, pentru acoperirea altor nevoi. În timpul scumpetei i s-a dat posibilitate să cumpere aceeași cantitate cu un preț de aproape trei ori mai mare. Plătea 22 de șilingi pentru banița sa de făină și îi rămîneau 2 șilingi ca și înainte, pentru alte nevoi. Era imposibil să se generalizeze astfel de cazuri ca prețul la grîu să se urce foarte mult față de cît a fost vreodată, în timpul perioadei de lipsă. Dar asemenea cazuri nu au fost rare și chiar metoda de a stabili ajutorul în funcție de prețul cerealelor, era generală.

Dacă mijloacele circulante ale țării ar fi constat în întregime din numerar, care nu se poate înmulți imediat, ar fi fost imposibil să se împartă săracilor o sumă suplimentară de 7 milioane, fără a se perturba grav operațiile comerciale. De aceea, la începutul acordării acestui ajutor sporit săracilor, care în mod necesar determină o modificare corespunzătoare a cheltuielilor pentru alimente la toate clasele sociale, ar trebui să se simtă o puternică nevoie pentru înmulțirea banilor. Mijloacele circulante existente în folosință atunci puteau fi înmulțite imediat, după nevoie. Din rapoartele Băncii Angliei prezentate parlamentului a rezultat că din partea ei nu au avut loc prea importante emisiuni de bancnote. Cele 3 1/2 milioane adăugate la emisiunea medie de pînă atunci nu depășeau, probabil, cu mult, cantitatea de numerar retrasă din circulație. Dacă această ipoteză este justă, și neînsemnata cantitate de aur care a apărut în vremea aceea ne îndreptățește să credem că atît trebuie să se fi retras, atunci rezultă că mijloacele circulante emise de Banca Angliei, deși schimbate în natura lor nu au crescut prea mult cantitativ. Cît privește efectul mijloacelor circulante asupra prețurilor tuturor mărfurilor, nu există nici o îndoială că ar fi exact același, dacă aceste mijloace ar consta în majoritatea din guinee sau din lire de hîrtie și șilingi care se acceptă în mod curent pentru guinee.

S-a lăsat astfel sarcina de a reglementa creșterea mijloacelor circulante băncilor provinciale din partea cărora nu era de așteptat să ezite de a profita de o ocazie atît de avantajoasă. Emisiunea de bancnote a unei bănci provinciale, după cum îmi închipui eu, se orientează după cantitatea bancnotelor ei, care rămîn în circulație. Această cantitate la rîndul ei, presupunînd că există încredere deplină, se reglează după suma necesară continuării tuturor operațiunilor în numerar, din împrejurimi. Din cauza prețurilor ridicate la alimente, toate aceste operațiuni reclamă sume mai mari. Numai la plata săptămînală a salariilor și a ajutoarelor parohiale se observă clar că este necesară o importantă creștere a mijloacelor circulante în toată regiunea. Dacă băncile provinciale ar fi încercat să emită aceeași cantitate de bancnote, fără o cerere specială corespunzătoare,

[21] Vezi o mică broșură apărută în noiembrie, 1800 cu titlul *An Investigation of the Cause of the present high Price of Provisions*. Această broșură a fost eronat considerată de unii ca o cercetare a cauzelor lipsurilor și ca atare trebuie firește să pară incompletă, întrucît arăta numai o cauză Dar singurul scop al broșurii a fost să arate cauza principală a prețului neobișnuit de ridicat la alimente, în raport cu mărimea lipsei, admițînd că deficitul este de un sfert, rezultă din scrisoarea ducelui de Portland, ceea ce înclin că cred, că se apropie destul de mult de adevăr.

reîntoarcerea grăbită și presantă a acestora ar fi fost un avertisment prompt că s-a greşit. Dar în perioada aceea bancnotele erau întrebuințate zilnic și imediat, motiv pentru care au fost absorbite cu lăcomie de circulație.

S-ar putea pune întrebarea, dacă, în împrejurări similare, băncile din provincie nu ar fi emis aproape aceeași cantitate de bancnote, în cazul în care Banca Angliei nu ar fi suspendat plățile în numerar. Înainte de această suspendare, emisiunile de bancnote ale băncilor din provincie au fost reglementate de cantitatea pe care putea să o preia circulația. După aceea, la fel ca mai înainte, au fost obligate să preschimbe bancnotele care se întoarceau din circulație cu bancnotele Băncii Angliei. Diferența dintre cele două cazuri rezultă, în principal, din practica dăunătoare adoptată de la restricția băncii, de a emite bancnote de o liră și de două lire sterline și dintr-o anumită preferință pe care s-ar putea să o fi avut unii oameni pentru bancnotele Băncii Angliei față de bancnotele din provincie, cînd nu puteau primi aur pentru ele.

Aceste bancnote provinciale, foarte multe în circulație în anii 1800 și 1801, au fost așadar evident, la origine, mai mult o consecință decît o cauză a creșterii prețurilor la alimente. Dar după ce au intrat în circulație au avut, în mod inevitabil, influență asupra prețului tuturor mărfurilor, constituind serioase obstacole în calea reducerii lor. În aceasta constă marele dezavantaj al sistemului. În perioada de lipsă a grîului, prevenind dificultatea comerțului și specula, care s-ar fi produs, creșterea mijloacelor circulante a făcut, fără îndoială, ca țara să fie în stare, cu mici întreruperi, să-și continue activitatea în toate ramurile și să importe mai multe cereale, decît ar fi putut-o face altfel. Dar acest avantaj temporar a fost depășit de un rău permanent care a fost impus societății, căci prețurile provenite din perioada de lipsă, ar putea să devină permanente, din cauza dificultăților de reabsorbire a acestei circulații monetare sporite.

Cu toate acestea, este totuși cu mult mai bine că majoritatea emisiunii de bancnote provine de la băncile din provincie și nu de la Banca Angliei. Atîta timp cît aceasta încetează plățile în numerar, nu există nici o posibiliate de a o obliga să-și retragă bancnotele suplimentare. Cît privește băncile din provincie, însă, acestea continuă să primească bancnotele lor imediat ce nu mai sînt utilizate în circulație, și în cazul cînd bancnotele Băncii Angliei nu se înmulțesc, întreaga masă de mijloace circulante se diminuiază în felul acesta,

Trebuie să ne considerăm deosebit de fericiți, că după cei doi ani de lipsuri, au urmat două evenimente, foarte indicate spre a restabili belșugul și ieftinătatea și anume o recoltă îmbelșugată și pacea, care laolaltă au trezit în sufletul cumpărătorilor și vînzătorilor convingerea generală că există abundență. Făcînd pe unii prudenți la cumpărare și pe ceilalți dispuși la vînzare, aceste evenimente au determinat o abundență pe piață și ca urmare o rapidă scădere a prețurilor, dînd parohiilor posibilitatea să reducă ajutoarele către săraci și să oprească astfel revenirea prețurilor mari, atunci cînd îngrijorarea vînzătorilor trecuse.

Sînt foarte dispus să cred, că dacă după cei doi ani de recoltă proastă ar fi urmat ani cu recolte obișnuite, întrucît suprasaturarea pieții nu ar fi putut avea loc, prețul cerealelor nu ar fi scăzut decît puțin prin comparație, ajutoarele comunale pentru săraci nu ar fi putut fi reduse, ar fi fost necesară aceeași mare cantitate de hîrtie-monedă și treptat, prețul tuturor mărfurilor s-ar fi orientat permanent după cantitatea de mijloace în circulație.

Dacă în loc de asistența temporară acordată de parohii, care la prima reducere a prețurilor se pot retrage, am fi majorat salariile pretutindeni, obstacole împotriva reducerii mijloacelor circulante și împotriva revenirii la ieftinătate,

ar fi crescut şi mai mult, iar salariul ridicat ar fi dobîndit caracter permanent, fără nici un fel de avantaj pentru muncitor.

Nimeni nu poate dori o reală creştere a salariului cu mai multă ardoare decît mine, dar încercarea de a realiza acest ţel printr-o creştere forţată a preţului nominal, ceea ce într-o anumită măsură s-a făcut şi s-a recomandat aproape de toţi în timpul ultimilor ani cu recoltă proastă, trebuie respinsă ca puerilă şi ineficace de orice om care gîndeşte.

Preţul muncii, dacă este lăsat să-şi găsească nivelul său natural, este un foarte important barometru politic, care exprimă relaţia între rezervele de mijloace de subzistenţă şi cerere, între cantitatea de consumat şi numărul consumatorilor. Făcînd abstracţie de unele cazuri întîmplătoare, arată clar şi trebuinţele societăţii în legătură cu creşterea populaţiei, adică oricare ar fi numărul de copii necesar de fiecare familie spre a se menţine exact populaţia de astăzi, salariul va ajunge pentru întreţinerea acestui număr, sau îl va depăşi, ori nu va fi suficient, în funcţie de situaţia fondurilor reale necesare pentru întreţinerea forţei de muncă, adică după cum aceste fonduri sînt staţionare, cresc sau scad. Dar în loc să-l privim în felul acesta, noi considerăm salariul ca pe ceva pe care-l putem ridica sau scădea după dorinţă, ceva care depinde direct de judecătorii de pace ai maiestăţii sale. Cînd o urcare a preţurilor la alimente indică deja că cererea este prea mare faţă de ofertă, spre a pune pe muncitori în situaţia de mai înainte, mărim salariile, adică mărim cererea şi sîntem foarte surprinşi că preţurile la alimente continuă să crească. În acest caz se întîmplă cam aşa cum am proceda cu mercurul din barometru cînd arată *ploaie* pe care, printr-un oarecare dispozitiv mecanic l-am ridica la *timp frumos constant* şi după aceea ne-am mira că plouă mai departe.

Dr. Smith a arătat clar, că tendinţa naturală a unui an cu recoltă proastă este, fie de a lăsa fără lucru o mulţime de muncitori, fie de a-i obliga să lucreze pe mai puţin decît altădată, deoarece meşterii nu mai pot să ţină la lucru acelaşi număr de oameni, cu acelaşi salariu. Creşterea salariului duce în mod necesar la creşterea şomajului şi la înlăturarea bunelor efecte, care, cum spune acest autor, rezultă uneori dintr-un an cu scumpete moderată şi constau în aceea că muncesc mai mult clasele de jos şi devin mai econoame şi mai harnice. Numeroşii servitori fără locuri şi muncitori industriali fără ocupaţie din ultimii ani cu recoltă proastă au fost o tristă confirmare a acestor argumente. Dacă ar fi avut loc o creştere generală a salariilor, proporţională cu preţul alimentelor, atunci numai proprietarii de pămînt şi cîţiva aristrocraţi şi-ar fi putut permite să utilizeze acelaşi număr de muncitori ca mai înainte. Ar fi fost concediaţi şi mai mulţi servitori şi muncitori industriali, iar cei ajunşi în felul acesta fără ocupaţie, nu ar fi găsit scăpare decît la parohie. În mod normal, un an cu recoltă proastă tinde să reducă, nu să crească salariile.

După publicarea şi generala răspîndire a unei opere ca aceea a lui Adam Smith, mărturisesc că sînt surprins că atît de mulţi bărbaţi, care pretind să fie consideraţi economişti, sînt încă de părere că stă în puterea judecătorilor de pace sau în atotputernicia parlamentului de a schimba totalitatea circumstanţelor în care se găseşte ţara printr-un „*fiat*" şi cînd cererea de alimente este mai mare decît oferta, printr-un edict special, deodată, să facă oferta egală cu cererea, sau mai mare. Mulţi din cei care s-ar îngrozi la propunerea de normare a unui preţ maximal, ar fi în stare să propună ca salariul să se stabilească în funcţie de preţul alimentelor. Nu îşi dau seama că ambele propuneri sînt foarte asemănătoare una cu cealaltă şi că amîndouă duc direct la foamete. Nu are nici o importanţă, dacă dăm muncitorului posibilitatea să cumpere aceeaşi cantitate de alimente ca mai înainte, prin stabilirea unui preţ fix sau prin majorarea propor-

țională a salariului. Singurul avantaj al creșterii salariului este că urcarea prețurilor la alimente, care urmează obligatoriu după aceasta, încurajează importul. Făcînd abstracție de import, care ar putea fi împiedicat eventual de război sau de alte împrejurări, o creștere generală a salariului în raport cu prețul alimentelor, ajutată de o asistență parohială corespunzătoare a celor rămași fără lucru, împiedicînd orice fel de economisire, întocmai ca prețul maximal, ar acționa în așa fel, că întreaga recoltă s-ar consuma în nouă luni în loc de douăsprezece pentru cît trebuia să ajungă, provocînd foamete. În același timp, nu trebuie să uităm că spiritul de umanitate și adevărata politică de stat ne obligă să acordăm săracilor în asemenea ocazii orice asistență pe care situația ne-o permite. Dacă alimentele continuă să rămînă scumpe ca pe vremea crizei, atunci salariul trebuie neapărat să crească, altfel boala și foamea ar reduce repede numărul muncitorilor. Întrucît oferta de forță de muncă nu mai este egală cu cererea, salariului s-ar ridica în curînd într-o și mai mare măsură decît prețul alimentelor. Dar chiar unul sau doi ani de recoltă proastă, dacă săracii complet ar fi lăsați să se descurce singuri, ar putea produce un efect asemănător și, în consecință, interesul și datoria noastră ar cere să le acordăm temporar ajutor în asemenea vremuri grele. Tocmai în asemenea ocazii trebuie să folosim orice surogat ieftin în loc de pîine, căutînd să economisim alimentele pe orice cale. De asemenea nu trebuie să ne grăbim în a ne plînge împotriva prețurilor ridicate la cereale, întrucît ele încurajează importul și măresc astfel aprovizionarea.

Întrucît în perioadele de lipsuri iese mai bine în evidență ineficacitatea legilor pentru ajutorarea săracilor și a încercărilor de a ridica forțat salariile, am considerat just să le analizez din acest punct de vedere. Și întrucît cauzele creșterii prețurilor, în timpul ultimului an cu recoltă proastă au fost foarte mult întărite prin creșterea volumului de mijloace circulante, sper că puținele observații pe care le-am făcut asupra acestui subiect să fie considerate ca digresiuni permise.

CAPITOLUL 6

DESPRE LEGILE PENTRU OCROTIREA SĂRACILOR (urmare)

Lăsînd la o parte orice considerații privind un an cu recoltă deficitară, este evident că o creștere a populației fără o creștere corespunzătoare a mijloacelor de trai, scade valoarea salariului pentru toată lumea. Alimentele, în mod necesar, trebuie distribuite în cantități mai mici și ca urmare, cu o zi de muncă se va cumpăr o cantitate mai mică de alimente. O scumpire a alimentelor are loc sau cînd populația se înmulțește mai repede decît mijloacele de subzistență, sau ca urmare a unei anormale distrubuiri a banilor societății. Alimentele unei țări de multă vreme populată se înmulțesc, dacă e cazul, încet și regulat și este imposibil să facă față unor cereri bruște. Dar variații în distribuirea banilor societății se întîmplă des și fac parte, fără îndoială, din cauzele care determină permanenta oscilație a prețurilor la alimente.

Legile pentru ocrotirea săracilor în Anglia tind să înrăutățească situația generală a săracilor în aceste două feluri. Prima lor tendință clară este de a înmulți populația, fără înmulțirea concomitentă a alimentelor necesare, pentru

întreţinerea acestei populaţii. Un bărbat sărac se poate căsători avînd o perspectiva redusă sau chiar fără nici o perspectivă de a putea întreţine o familie fără asistenţă parohială. Se poate spune, deci, că aceste legi creează săracii pe care îi întreţin. Întrucît alimentele ţării, din cauza înmulţirii populaţiei, trebuie să fie împărţite fiecăruia în raţii mai mici, este evident că, cu munca celor care nu sînt ajutaţi de parohie se va cumpăra o cantitate de alimente mai mică decît înainte şi în consecinţă un număr mai mare dintre ei sînt nevoiţi să ceară asistenţă.

În al doilea rînd, cantitatea de alimente ce se consumă în azilurile pentru săraci de o parte a societăţii, care, în general, nu poate fi considerată ca fiind cea mai valoroasă, diminuează raţiile care s-ar cuveni de altfel membrilor mai harnici şi mai merituoşi şi îi obligă astfel pe alţii la dependenţă. Dacă săracii din aziluri ar trăi mai bine decît pînă acum, această nouă repartiţie a banilor societăţii ar înrăutăţi şi mai izbitor situaţia celor din afara azilurilor, pentru că ar determina o creştere a preţurilor la alimente.

Din fericire pentru Anglia, spiritul de independenţă economică rămîne dominant pentru populaţia rurală. Legile pentru ocrotirea săracilor sînt riguros calculate să desfiinţeze acest spirit. În parte au reuşit. Dacă ar fi reuşit complet, aşa cum poate s-a crezut, tendinţa lor periculoasă nu ar fi rămas ascunsă atît de multă vreme.

Oricît de greu ar putea să pară în cazuri individuale, totuşi sărăcia dependentă ar trebui să fie considerată ca dezonorantă. Un asemenea stimulent pare absolut necesar pentru promovarea bunăstării marilor mase de oameni. Orice încercare generală de a-l slăbi, oricît de bune ar fi intenţiile, trebuie să eşueze totdeauna. Dacă oamenii sînt îndemnaţi să se căsătorească bazîndu-se doar pe perspectiva de a primi asistenţa parohială, ei nu sînt numai în mod nedrept ademeniţi să atragă mizeria şi dependenţa asupra lor şi a copiilor ci sînt ademeniţi, fără să ştie, să facă rău tuturor celor care se găsesc în aceeaşi situaţie.

După toate aparenţele, legile din Anglia pentru ocrotirea săracilor au contribuit la creşterea preţului alimentelor şi la reducerea salariului real. Au contribuit, aşadar, la pauperizarea acelei clase sociale a cărei singură avere este munca ei. Este uşor de presupus că au contribuit substanţial şi la generarea lipsei de grijă şi lipsei de cumpătare ce se observă la săraci, spre deosebire de micii comercianţi şi micii arendaşi la care se remarcă în general înclinarea opusă. Folosind o expresie populară, muncitorii săraci par să trăiască de la mînă pînă la gură. Nevoile lor de moment le reţin toată atenţia şi rareori se gîndesc la viitor. Chiar cînd au ocazia de a face economii, o folosesc rar şi orice cîştig ce depăşeşte nevoile lor de moment se duce de obicei la cîrciumă. Se poate deci spune că legile săracilor diminuează la oamenii de rînd atît puterea cît şi voinţa de a economisi şi slăbesc în felul acesta unul din cele mai puternice imbolduri spre cumpătare şi sîrguinţă şi cu aceasta spre bunăstare.

Stăpînii marilor fabrici se plîng toţi că salariile mari le ruinează muncitorii. Dar este greu de crezut că toţi aceşti oameni nu ar economisi o parte din salariul lor ridicat pentru viitoarea întreţinere a familiilor lor, în loc să o risipească pe băutură şi desfrîu, dacă nu s-ar baza pe faptul că în cazurile neprevăzute parohia le asigură întreţinerea. Că pentru săracii care muncesc în fabrici această asistenţă este motivul pentru care cred că întregul lor cîştig trebuie consumat şi că trebuie să petreacă cît pot, rezultă clar din numărul familiilor care devin o povară pentru parohie imediat ce o fabrică îşi încetează activitatea, deşi salariul cîştigat în această fabrică în timpul cînd mergea bine depăşea cu mult salariul zilnic plătit pentru muncile agricole şi, deci, le oferea posibilitatea să facă economii suficiente, din care să poată trăi pînă îşi găsesc altă ocupaţie.

Un bărbat pe care nu l-ar împiedica să meargă la cîrciumă gîndul că, în cazul morţii sau îmbolnăvirii sale, soţia şi copiii săi ar fi obligaţi să rămînă în grija parohiei, poate totuşi pînă la urmă ar ezita să îşi risipească cîştigul său, cînd ar şti sigur că în oricare din cele două cazuri familia sa ar muri de foame sau ar trebui să trăiască din pomeni întîmplătoare.

Totalitatea bunăstării oamenilor de jos nu se poate să nu se reducă atunci cînd se înlătură în felul acesta una din cele mai puternice pierderi împotriva trîndăviei şi risipei. Instituţiile pozitive, datorită cărora sărăcia dependentă devine atît de generală, slăbesc sentimentul de ruşine, care, din cele mai bune motive umane, ar trebui să rămînă legat de ea.

Legile pentru ocrotirea săracilor din Anglia au fost instituite fără îndoială cu cea mai bună intenţie, dar este clar că nu şi-au atins scopul. Cert este că ele ameliorează unele cazuri de mizerie cruntă care ar putea să apară, cu toate că situaţia săracilor întreţinuţi de parohie este foarte mizeră, din toate punctele de vedere. Una din obiecţiunile principale împotriva sistemului este aceea, că din cauza asistenţei acordate unora dintre săraci, care în sine este o binecuvîntare îndoielnică, maselor largi ale poporului englez li se impun o mulţime de legi împovărătoare, sîcîitoare şi tiranice, total incompatibile cu adevăratul spirit al constituţiei ţării. Întreaga soluţie a aşezării lor, chiar în actuala ei formă îmbunătăţită, este contrară tuturor ideilor de libertate. Persecuţia exercitată de parohii împotriva bărbaţilor ale căror familii ar putea să cadă în grija acesteia sau împotriva femeilor sărace care sînt aproape să nască este o ruşinoasă şi dezgustătoare tiranie. Obstrucţiunile provocate continuu pe piaţa muncii de aceste legi au permanenta tendinţă de a îngreuia şi mai mult situaţia celor care se zbat să se descurce fără asistenţă.

Aceste racile specifice legilor săracilor par să fie iremediabile. Dacă vrem să acordăm asistenţă unei anumite categorii de oameni, trebuie încredinţată cuiva puterea de a alege persoanele care trebuie ajutate şi de a conduce instituţiile necesare. Dar orice amestec serios în treburile altora este un fel de tiranie şi în mod normal este de aşteptat ca exercitatea acestei puteri să devină incomodă pentru cei care sînt nevoiţi să solicite ajutor. Săracii se plîng permanent împotriva epiteropilor şi a supraveghetorilor. Vina nu o poartă atît aceşti oameni, care înainte de a ajunge la putere probabil că nu erau mai răi decît alţii, ci există în natura tuturor instituţiilor de felul acesta.

Sînt convins că, dacă în această ţară nu ar fi existat niciodată legi pentru ocrotirea săracilor, deşi poate ar fi apărut unele cazuri de foarte acută mizerie, suma totală a asistenţei poporului ar fi fost mult mai mare, decît este în prezent.

Viciul radical al tuturor acestor sisteme constă în tendinţa de a înrăutăţi situaţia celor care nu sînt ajutaţi de parohii şi de a crea şi mai mulţi săraci. Într-adevăr, dacă examinăm mai atent cîteva din legile noastre relative la principiul populaţiei, vom constata că ele tind către ceva pur şi simplu imposibil, şi din această cauză nu trebuie să ne surprindă că dau totdeauna greş.

Faimoasa lege 43 a Reginei Elisabeta, care a fost menţionată şi admirată atît de des, dispune că supraveghetorii săracilor „vor lua măsuri din cînd în cînd, cu încuviinţarea a doi sau mai mulţi judecători de pace, de a obliga să muncească pe toţi copiii ai căror părinţi, după opinia persoanelor sus-menţionate nu sînt în stare să-i hrănească precum şi pe acele persoane, căsătorite sau nu, care nu posedă mijloacele necesare pentru a se întreţine şi nu muncesc regulat şi zilnic pentru ca să-şi cîştige existenţa”. De asemenea, prin impunerea unor taxe (reprezentînd sumele pe care le vor socoti potrivite) aplicate tuturor locuitorilor şi proprietarilor de pămînt din parohie, vor procura săptămînal sau alt-

fel, un stoc îndestulător de in, cînepă, lînă, ață, fier și alte mărfuri și materiale necesare, spre a da de lucru săracilor.

Ce altceva înseamnă aceasta, decît că mijloacele pentru întreținerea muncii în această țară se pot înmulți la discreție și fără limită, printr-un *fiat* al guvernului sau printr-o taxă stabilită de supraveghetorii săracilor? Cinstit spus, această clauză nu este mai puțin îndrăzneață și mai absurdă, decît dacă s-ar fi ordonat ca pretutindeni acolo unde pînă acum a crescut un spic de grîu, de acum încolo să crească două. Cînd Knut a poruncit valurilor să nu-i ude regeștile lui picioare, nu și-a arogat de fapt o mai mare putere asupra legilor naturii. Supraveghetorilor săracilor nu li s-a dat nici o indicație asupra modului de înmulțire a mijloacelor pentru întreținerea muncii. Nu se accentuează că în acest scop este nevoie de economie și efort luminat la administrarea capitolului agricol și comercial, ci se așteaptă ca la aplicarea unei ordonanțe a guvernului de către niște nepricepuți funcționari parohiali să apară pe loc o înmulțire miraculoasă a acestor mijloace.

Dacă această clauză s-ar aplica în realitate și de *bona fide* și s-ar înlătura rușinea pe care o implică primirea ajutorului parohial, fiecare muncitor s-ar putea căsători foarte devreme, după dorință, avînd perspectiva sigură că toți copiii săi vor primi o întreținere normală. Cum, potrivit acestor presupuneri, teama de sărăcie după căsătorie nu va mai constitui o piedică împotriva înmulțirii populației, aceasta s-ar petrece cu o iuțeală nemaipomenită în vechile state. După cele spuse în capitolele precedente ale acestei lucrări, rămîne cititorului să aprecieze, dacă în acest caz, cele mai mari eforturi ale celui mai luminat guvern ar putea crește producția de alimente în așa măsură spre a ține pas cu creșterea populației. Cu atît mai puțin poate realiza aceasta o ordonanță arbitrară a cărei tendință este desigur mai mult de a reduce mijloacele pentru întreținerea muncii productive, decît să le înmulțească.

În circumstanțele în care se găsesc în prezent toate țările, forța naturală de înmulțire a populației pare permanent gata să-și desfășoare aproape întreaga ei putere. Dar în limita posibilității, poate nimic nu este mai nesigur sau mai nerealizabil pentru un guvern decît dirijarea activității supușilor săi în așa fel încît să producă cea mai mare cantitate de alimente pentru oameni, pe care pămîntul ar fi în stare să o dea. Evident, aceasta nu s-ar putea realiza fără o violare totală a dreptului de proprietate, din care a rezultat pînă acum tot ce are omul mai de preț. Atît de puternic este imboldul la căsătorie, mai cu seamă la oamenii foarte tineri, încît dacă s-ar înlătura complet dificultățile de a întreține o familie, ar rămîne puțini celibatari la vîrsta de 22 de ani. Dar ce bărbat de stat sau ce guvern înțelept ar putea propune să se interzică orice hrană de origine animală, de a nu se mai folosi caii la muncă și pentru distracții, de a trăi toți oamenii numai cu cartofi și, în afară de producerea strictului necesar pentru îmbrăcăminte și locuință, de a folosi întreaga activitate a națiunii numai pentru producerea cartofilor? O asemenea schimbare, dacă ar fi posibilă, ar fi de dorit? Mai cu seamă că în cîțiva ani, cu toate eforturile, ar apare din nou lipsurile în mod inevitabil, cu mai mici posibilități de combatere ca oricînd.

Odată ce o țară a depășit situația specială a unei colonii noi, vom constata totdeauna că în situația reală a culturii sale sau în aceea la care ne putem aștepta din partea unui guvern înțelept și foarte luminat, creșterea producției sale de alimente nu va face niciodată posibilă o creștere nelimitată a populației pe o perioadă de timp mai lungă. Din această cauză o aplicare întocmai a clauzei prevătute în legea 43 a Reginei Elisabeta, ca lege permanentă, este practic o imposibilitate.

Se va obiecta, poate, că faptele contrazic teoria, căci clauza în chestiune a rămas în vigoare și a fost aplicată în ultimile două secole. La aceasta aș răs-

punde fără ezitare, că nu a fost aplicată în realitate, și că numai datorită aplicării ei incomplete se mai găsește astăzi în legislația noastră.

Insuficienta asistenţă acordată nevoiașilor, modul jignitor şi inconstant în care este uneori distribuită de către supraveghetori și mîndria naturală şi decentă care nu a dispărut complet în rîndurile ţărănimii engleze, au împiedicat pe cei mai buni și mai chibzuiţi dintre ţărani de a risca să se căsătorească dacă pentru întreținerea familiilor lor nu au o perspectivă mai bună decît, singură, asistența parohială. Dorința fiecăruia dintre noi de a ne ameliora situația și teama de a nu o înrăutăţi este în politică *vis medicatrix reipublicae*, care, ca acel *vis medicatrix naturae* în medicină, contracarează permanent efectele rele cărora le dau naștere instituţiile umane lipsite de orizont. Cu toate prejudecățile favorabile înmulţirii populaţiei și în ciuda stimulării directe la căsătorie prin legile pentru ocrotirea săracilor, această dorinţă acţionează împotriva înmulțirii, ca un obstacol preventiv, din fericire pentru această ţară. Dar, în afară de acest spirit de independenţă şi de înțeleaptă prudență, care, cu toată stimularea prin legile pentru ocrotirea săracilor, stăvilesc căsătoriile, chiar aceste legi ridică un obstacol, care nu este deloc neglijabil, și împiedică astfel cu o mînă, ceea ce favorizează cu cealaltă. Întrucît fiecare parohie este obligată de a-și întreţine săracii, se teme firește de înmulţirea numărului lor. Ca urmare fiecare proprietar de pămînt mai curînd este dispus de a distruge căsuțele, decît de a le construi, exceptînd cazul cînd cererea de muncitori este într-adevăr presantă. Această lipsă de locuințe acționează inevitabil ca un serios obstacol împotriva căsătoriilor și este probabil motivul principal, pentru care am fost în stare să menținem atîta vreme sistemul legilor pentru ocrotirea săracilor.

Cei pe care aceste motive nu i-a împiedicat multă vreme de a se căsători primesc o sărăcăcioasă asistenţă în propriile lor locuințe, unde îndură toate consecințele unei mari sărăcii sau sînt înghesuiți cu mulți alții în case de muncă strîmte și nesănătoase unde, aproape fără excepție și mai cu seamă în rîndul copiilor mici are loc o mare mortalitate. Este bine cunoscut înspăimîntătorul raport al lui Jonas Hanway privind tratamentul copiilor din parohiile londoneze, iar din scrierile lui Howlett și ale altor scriitori rezultă că situaţia copiilor în unele regiuni ale țării nu este cu mult mai bună. Astfel, o mare parte a populaţiei excedentare pe care au produs-o legile săracilor este distrusă prin propriul lor efect sau cel puţin printr-o proastă aplicare a lor. Cei care continuă să trăiască, înrăutățesc situaţia tuturor celor care nu se găsesc într-o casă de muncă, întrucît din cauza lor mijloacele pentru întreținerea muncii trebuie să fie împărțite la un număr mai mare de oameni decît s-ar putea hrăni normal cu ele. În felul acesta o parte însemnată din subzistenţa muncitorului harnic și econom este folosită pentru întreţinerea celui leneş şi neglijent. Ca urmare, cu fiecare an, tot mai mulți muncitori ajung în casele de muncă şi provoacă acest rău enorm de care ne plîngem cu toții pe drept cuvînt, adică numărul nefiresc de mare de oameni, care depind acum de caritatea altora.

Dacă această prezentare a modului cum a fost aplicată clauza în chestiune și a consecinţelor pe care le-a avut este justă, atunci trebuie să recunoaştem că intenţionat am înșelat pe săraci, într-un mod de neiertat, și că le-am făcut promisiuni pe care nu le-am ţinut deloc.

Încercările de a utiliza pe săraci într-un număr mai mare în fabrici au eșuat aproape fără excepţie, iar capitalul și materialele au fost irosite. În puţinele parohii, care datorită unei mai bune administrații sau a unor mai bogate mijloace au putut păstra sistemul, efectul pe piață al acestor noi fabrici trebuie să fi fost de a lăsa fără ocupaţie mulți muncitori independenţi care mai înainte exer-

citaseră o meserie asemănătoare. Acest efect a fost clar ilustrat de Daniel de Foe într-o adresă către parlament, intitulată *Giving Alms no Charity*. Vorbind despre folosirea copiilor comunei în fabrici, el spune: „Pentru fiecare scul de fire pe care acești bieți copii îl torc, trebuie tors cu unul mai puțin de către o biată familie care îl torcea și înainte. Pentru fiecare bucată de dimie, care se fabrică în felul acesta la Londra, trebuie să se fabrice una mai puțin la Cholchester sau în altă parte" [22]. Sir F. M. Eden spune despre același subiect, că „dacă se produc cîrpe de șters sau mături de către copiii parohiei sau de către muncitori particulari, nu pot fi totuși vîndute mai multe decît necesită publicul"[23].

Se va spune poate că același raționament este valabil pentru orice capital nou care acționează comparativ într-o anumită meserie sau într-o industrie, ceea ce rar se poate întîmpla fără să dăuneze într-o oarecare măsură celor ocupați de mai înainte. Există, totuși, o mare deosebire între aceste două cazuri. În ultimul, concurența este perfect justă, fiind ceva la care se așteaptă fiecare cînd începe o afacere. Orice om poate să fie sigur că nu va fi înlăturat de concurentul său decît dacă acesta este mai îndemînatic și mai harnic. În celălalt caz, concurența este susținută printr-un mare premiu, cu ajutorul căruia muncitorul independent, cu toată îndemînarea și hărnicia, mult mai redusă a concurentului său este eventual concurat și exclus de pe piață pe nedrept. El însuși este obligat poate să contribuie la această concurență reducîndu-și propriul său profit. Astfel, mijloacele pentru întreținerea muncii sînt trecute de la o meserie care îi aduce un venit convenabil, la alta unde nu se poate menține fără asistență. Trebuie să remarcăm în general, că dacă fondul pentru întreținerea muncii este adunat cu ajutorul impozitelor, cea mai mare parte a acestuia nu este un nou capital ce se investește, ci unul vechi, investit anterior mult mai rentabil, care este dirijat acum doar spre un nou plasament. Agricultorul plătește impozite pentru săraci, pentru încurajarea unei industrii proaste și nerentabile, un fond pe care l-ar fi utilizat pe bucata sa de pămînt, cu infinit mai mari foloase pentru țara sa. Într-un caz se reduc zilnic mijloacele pentru întreținerea muncii, în celălalt ele cresc zilnic. Această evidentă tendință, pe care o au impozitele destinate ocupării săracilor de a reduce mijloacele reale ale unei țări pentru întreținerea muncii, mărește absurditatea ipotezei, după care ar sta în puterea conducerii țării de a găsi de lucru pentru toți supușii săi, oricît de repede s-ar înmulți aceștia.

Aceste principii nu trebuie să se îndrepte împotriva oricărui fel de a ocupa pe săraci, cînd într-o măsură restrînsă și așa se întîmplă, spre a nu favoriza concomitent înmulțirea lor. Nu doresc niciodată să văd principiile generale împinse prea departe, deși sînt de părere că trebuie avute tot timpul în vedere. În cazuri speciale binele indivudual ce se obține poate fi atît de mare și răul general atît de mic, încît primul trebuie să treacă evident înaintea celuilalt.

Intenția mea este numai de a arăta, că legile pentru ocrotirea săracilor, ca sistem general, se bazează pe o eroare grobiană și că obișnuitele vorbe mari

[22] Vezi extrasele din Daniel de Foe în excelenta lucrare a lui Sir F. M. Eden, *Despre săraci*, vol. I, p. 261 (Work of the poor).

[23] F. M. Eden observă foarte just cînd vorbește despre pretinsul drept la muncă al fiecărui sărac, atîta vreme cît este în stare să muncească și la asistență în caz de invaliditate: „Este totuși îndoielnic, dacă un drept, care pare inaplicabil în realitate, poate fi considerat ca drept real", vol. I, p. 447. Nimeni nu a adunat atît de mult material ca F. M. Eden pentru a-și face o părere despre consecințele legilor săracilor și el exprimă rezultatul cercetărilor sale astfel: „În general, se pare că se poate trage pe drept concluzia, că suma binelui ce se așteaptă de la o asistență obligatorie a săracilor va fi cu mult depășită de suma răului, pe care în mod inevitabil îl va produce", vol. I, p. 467. Mă consider fericit să văd părerile mele despre legile săracilor confirmate de un cercetător atît de practic.

despre săraci, pe care le citim și le auzim de nenumărate ori, și anume că prețul muncii pe piață trebuie să fie totdeauna îndestulător spre a hrăni o familie în mod normal, și că trebuie găsită ocupație pentru toți cei care vor să muncească nu vor, în realitate, să spună altceva decît că mijloacele pentru întreținerea muncii în această țară nu sînt numai inepuizabile, ci și că nu sînt supuse nici unei schimbări, și că, indiferent dacă resursele unei țări se înmulțesc repede sau încet, dacă rămîn la fel sau se reduc, puterea de a ocupa complet clasele muncitoare și de a le plăti salarii bune, trebuie să rămînă mereu aceeași. Această concluzie stă în contradicție cu cele mai simple și mai cunoscute principii ale cererii și ofertei și din această afirmație lipsită de sens rezultă că un teritoriu limitat ar putea hrăni o populație nelimitată.

CAPITOLUL 7

DESPRE LEGILE PENTRU OCROTIREA SĂRACILOR (urmare)

Observațiile făcute în capitolul precedent privind natura și efectele legilor pentru ocrotirea săracilor au fost confirmate în modul cel mai concludent de experiențele anilor 1815, 1816 și 1817 [24]. În cursul acestor ani, două puncte de cea mai mare însemnătate au fost stabilite în așa fel, încît nici un om rațional nu se mai poate îndoi.

Întîi că țara, în realitate, nu își poate îndeplini promisiunea pe care o face săracilor prin legile pentru ocrotirea lor, de a întreține și de a da de lucru, cu ajutorul impozitelor parohiale celor care, din lipsă de lucru ori din alte motive, nu se pot întreține sau nu pot să-și întrețină familia.

Al doilea, că țara, cu toată importanta creștere a impozitelor parohiale legale, la care se adaugă substanțiale și demne de laudă contribuții din caritatea benevolă, a fost complet în imposibilitatea de a găsi ocupație satisfăcătoare pentru numeroșii muncitori agricoli și industriali, care puteau și doreau să lucreze.

Nu se mai poate spune, într-adevăr, că legile săracilor îndeplinesc în realitate ceea ce au promis, cînd se știe, că în Londra și în alte orașe mari au fost găsite multe familii aproape murind de foame, care se temeau să se adreseze parohiei, deoarece casele de muncă în care ar fi fost primiți, dacă aceasta ar fi fost practic posibil, erau arhipline, nesănătoase și într-o stare groaznică; cînd se știe că multe parohii au fost absolut în imposibilitate de a încasa impozitele cuvenite a căror creștere, conform legilor existente, a avut ca efect numai de a aduce din ce în ce mai multe persoane în sarcina parohiei, și de a face ca sumele adunate să fie din ce în ce mai insuficiente; cînd se mai știe, în sfîrșit, că de la o margine la alta a regatului s-a lansat un apel aproape general pentru daruri benevole, spre a veni în ajutorul încasărilor parohiale.

Aceste indicații certe despre ineficacitatea legilor săracilor nu sînt numai dovezi incontestabile despre faptul că aceste legi nu îndeplinesc ceea ce promit,

[24] Acest capitol a fost scris în 1817.

dar lasă să se acrediteze în modul cel mai clar şi bănuiala că nu o pot face chiar nimic. Cea mai bună dintre toate motivările pentru încălcarea unei promisiuni este absoluta imposibilitate de a o ţine; este de fapt singura scuză valabilă. Dar dacă poate fi iertată neîndeplinirea unui lucru imposibil, este de neiertat să se promită cu bună ştiinţă un asemenea lucru. Şi dacă, totuşi, se crede că este recomandabil de a ne orienta după aceste legi, atît cît este posibil, atunci ar fi totuşi înţelept de a le modifica termenii în care sînt redactate şi interpretarea generală care li s-a dat, astfel ca să nu li se prezinte săracilor noţiuni false despre ceea ce se poate aplica în realitate.

În plus, s-a constatat, de fapt, că importantele contribuţii benevole, împreună cu asistenţa parohială considerabil mărită şi sprijinită de eforturile individuale cele mai constante şi mai bine dirijate, nu au reuşit să procure locuri de muncă necesare acelora care, în urma subitei scăderi a cererii din ultimii doi sau trei ani, au rămas fără lucru.

Întrucît marile mişcări ale societăţii, acele cauze principale care pentru o perioadă mai lungă sau mai scurtă fac ca o naţiune să progreseze, să stea pe loc sau să dea înapoi, nu pot depinde prea mult de asitenţa parohială sau de contribuţiile carităţii, s-ar fi putut eventual prevedea că nu era de aşteptat ca vreun efort de felul acesta să aibă puterea, într-o conjunctură staţionară sau în regres, să creeze cererea efectivă de braţe de muncă, specifică numai unei perioade de progres. Dar cei care nu au putut să vadă acest adevăr mai înainte, trebuie să fi primit o lămurire zdrobitor de convingătoare datorită tristei experienţe din ultimii doi ani [25].

Din aceasta nu rezultă totuşi deloc că eforturile care s-au făcut pentru ameliorarea actualei stări de mizerie au dat greş. Dimpotrivă, nu numai că au pornit din motive de toată lauda şi că au îndeplinit marea obligaţie morală de a sări în ajutorul semenilor noştri la nevoie, dar au făcut în realitate mult bine sau au prevenit cel puţin un mare rău. Nereuşita lor parţială nu dovedeşte în mod necesar o lipsă de energie sau de îndemînare din partea acelora care au dirijat aceste eforturi, ci numai că doar o parte din cele ce s-au încercat este realizabil.

Realizabil este de a atenua violenţa actualei mizerii şi de a slăbi povara ei apăsătoare, pentru ca acei în suferinţă să poată trece prin această perioadă spre una mai bună, deşi chiar şi aceasta se poate face numai cu anumite sacrificii nu numai din partea celor avuţi, ci şi a altor clase ale celor nevoiaşi. Irealizabil este de a reface dintr-o dată, prin eforturi individuale sau naţionale, acea energică cerere de braţe de muncă şi de mărfuri, dispărute din cauza unor evenimente, care astăzi nu mai pot fi stăpînite, indiferent de originea lor.

Toată problema este încercuită, din toate părţile, de cele mai mari dificultăţi şi în nici un alt caz nu este atît de necesar de a ne reaminti cuvintele lui Daniel de Foe, citate în capitolul precedent. Muncitorii din industrie din întreaga ţară şi îndeosebi ţesătorii din Spitalfield se află în cea mai neagră mizerie, care provine direct şi nemijlocit din lipsa de cerere pentru produsele activităţii lor şi din situaţia obligatorie ce rezultă din această cauză pentru stăpîni, de a concedia pe mulţi dintre muncitori, spre a pune de acord stocurile de mărfuri cu cererea de mărfuri diminuată. Totuşi, unii oameni bine intenţionaţi au făcut propunerea de a strînge un capital cu scopul expres, de a da de lucru din nou celor concediaţi de stăpînii lor, ceea ce ar avea ca urmare doar o suprasaturare a pieţii, care şi aşa este prea din belşug aprovizionată deja. Stăpînii în mod natural şi pe bună dreptate protestează, deoarece aceasta îi împiedică

[25] Anii 1816 şi 1817.

de a reduce oferte şi de a apuca pe singurul drum care ar putea să împiedice pierderea totală a capitalului lor şi obligaţia de a concedia pe toţi muncitorii, în loc de numai o parte a acestora.

Pe de altă parte, unele clase de comercianţi şi de industriaşi cer zgomotos interzicerea tuturor mărfurilor străine, care pot să concureze produsele indigene şi, după cum dau de înţeles, pot acţiona nefavorabil asupra utilizării hărniciei britanice. Dar acest sistem este aspru criticat, în mod natural şi pe bună dreptate, de alte clase de supuşi britanici, care se ocupă într-o măsură foarte mare cu pregătirea şi producerea mărfurilor destinate să cumpere pe cele importante din străinătate. Şi trebuie să recunoaştem că un bal la curte, la care sînt permise numai stofe englezeşti, poate fi un prilej ca într-o parte a ţării să rămînă fără pîine tot atît de mulţi oameni cîţi primesc de lucru din această cauză în altă parte.

Cu toate acestea ar fi de dorit, dacă s-ar putea, să se dea de lucru tuturor celor rămaşi, fără chiar şi numai pentru a înlătura dăunătoarele consecinţe morale ale lipsei de activitate şi ale relelor obişnuite, care pot să apară datorită nevoii de a trăi timp îndelungat numai din pomeni. Dar dificultăţile indicate arată că trebuie să procedăm cu mare prudenţă în această parte a încercărilor noastre şi că trebuie alese acele feluri de activităţi, ale căror rezultate nu ar dăuna capitalurilor existente. De acestea ţin lucrările publice de tot felul, construirea şi repararea drumurilor, podurilor, căilor ferate, canalelor etc., şi în prezent, de cînd cu marile pierderi ale capitalului agricol, orice fel de lucrare agricolă, care ar putea fi, eventual, executată prin subscripţie publică.

Dar chiar la acest fel de utilizare a muncii, avantajul unora trebuie să aducă dezavantajul altora. Acea parte din venitul unei persoane care ar fi utilizată la astfel de subscripţii, ar rămîne desigur pierdută pentru diversele feluri de muncă ce ar fi fost plătite, dacă s-ar fi cheltuit în direcţiile obişnuite. Iar lipsa de cerere provocată în aceste direcţii trebuie să acţioneze în aşa fel încît face simţită presiunea mizeriei în domenii care altfel ar fi rămas poate scutite de aceasta. Acesta este însă un efect inevitabil în asemenea cazuri şi ca o măsură temporară nu este numai caritabil, dar şi just, de a răspîndi răul pe o suprafaţă mai mare, pentru ca duritatea lui în unele locuri să fie atenuată, făcîndu-l astfel suportabil pentru toţi.

Scopul principal care trebuie avut în vedere este de a sprijini pe oameni în actuala lor nenorocire, în speranţa unor timpuri mai bune, speranţă pe care o cred îndreptăţită. Dificultatea este, fără îndoială, considerabil agravată de stimulul prodigios care s-a dat creşterii populaţiei ţării în ultimii ani, ale cărui efecte nu pot înceta deodată. Totuşi, cînd se vor face viitoarele anchete statistice privind înmulţirea populaţiei, se va vedea probabil că naşterile şi căsătoriile au scăzut, iar mortalitatea a crescut şi mai mult decît în anii 1800 şi 1801. Dacă acest fenomen va dura într-o anumită măsură cîţiva ani, înmulţirea populaţiei va încetini şi în combinaţie cu nevoile crescînde ale Europei şi Americii, ca urmare a creşterii bogăţiilor acestora, precum şi adaptarea ofertei de mărfuri în propria ţară la noua repartizare de bani şi bunuri, determinată de schimbarea mijloacelor de circulaţie, va insufla, din nou, forţă şi viaţă tuturor activităţilor noastre comerciale şi agricole şi va aduce claselor muncitoare ocupaţie din plin şi salarii bune [26].

[26] 1825. Acesta a fost în mare măsură cazul, dar mai mult din cauza ultimilor menţionate motive, decît din cauza primelor. Din anchetele statistice din 1821 rezultă că, anii cu recoltă proastă 1817 şi 1818 au contribuit cu puţin la reducerea numărului de căsătorii şi de naşteri, în comparaţie cu creşterea acestora ca urmare a numărului relativ mare de ani cu recoltă bună, aşa încît populaţia în cei 10 ani înainte de 1821 a crescut foarte repede. Dar din cauza acestei masive creşteri a populaţiei, clasele muncitoare nu au putut să aibă de lucru din plin, aşa cum ar fi fost de aşteptat ca urmare a prosperităţii comerţului şi agriculturii din ultimii 2—3 ani.

Despre mizeria oamenilor săraci şi îndeosebi despre creşterea pauperismului în ultimii ani s-au pus în circulaţie cele mai eronate opinii. În timpul războiului, creşterea numărului celor care solicitau asistenţă parohială a fost atribuită în special scumpirii alimentelor. Noi am văzut preţul acestor alimente scăzînd masiv şi brusc şi totuşi, în acelaşi timp, o tot mai numeroasă parte a populaţiei trebuia ajutată de parohie.

Acum se spune că impozitul ar fi singura cauză a mizeriei lor şi a extraordinarei stagnări a cererii de braţe de muncă. Eu sînt totuşi convins, că dacă mîine s-ar anula toate impozitele, această stagnare nu ar înceta, ci s-ar agrava considerabil. Un asemenea eveniment ar determina o nouă şi generală creştere a valorii mijloacelor circulante şi ar aduce cu sine acea paralizare a spiritului de întreprindere, de care este însoţită totdeauna o atare transformare în societate. Chiar dacă, după cum s-a spus, clasele muncitoare plătesc în prezent ca impozit mai mult de jumătate din venitul lor, trebuie că ştie totuşi cîteva lucruri despre principiile după care se reglează salariile : acela că, numai pentru un moment poate presupune că mărfurile, pentru care cheltuiesc, atunci cînd ar deveni pe jumătate mai ieftine prin anularea impozitelor, aceste salarii ar păstra aceeaşi valoare nominală. Dacă ar rămîne chiar numai pentru scurt timp neschimbate, în vreme ce toate preţurile mărfurilor ar scădea şi valoarea mijloacelor circulante ar fi redată proporţional, s-ar vedea imediat o mulţime de muncitori concediaţi deodată.

Fără îndoială că impozitele au în multe cazuri efecte extrem de dăunătoare, dar se poate considera ca regulă, care are puţine excepţii, că uşurarea obţinută prin anularea unui impozit nu este deloc egală cu paguba adusă prin impunerea lui ; şi în general se poate spune că dezavantajul specific impozitului constă mai mult în frînarea producţiei determinată de el, decît în reducerea cererii. Cît priveşte, de altfel, producţia internă şi necesarul intern de mărfuri, este foarte sigur că transformarea capitalului în venit, consecinţă a acceptării de împrumuturi, măreşte în mod necesar proporţia cererii faţă de ofertă, iar transformarea venitului indivizilor în venit de stat, consecinţă a impozitelor just aşezate, poate, chiar dacă impozitul pentru individ este apăsător, să nu aibă tendinţa de a diminua suma totală a cererii. Natural, ea va reduce cererea din partea persoanelor impozitate, pentru că puterea de cumpărare a acestora scade. Dar exact cu cît se reduce puterea de cumpărare a acelor persoane va creşte aceea a guvernului şi a funcţionarilor săi. Dacă o moşie cu o rentă anuală de 5000 £, este grevată de o ipotecă de 2000 £, două familii, ambele cu o foarte bună situaţie materială, pot trăi comod din renta acestei moşii şi amîndouă pot întreţine o foarte susţinută cerere de case, de mobilă, de trăsuri, de stofe fine de lînă, de mătăsuri, de ţesături de bumbac etc. Proprietarul moşiei s-ar simţi, desigur, mult mai bine, dacă s-ar desfiinţa ipoteca, dar fabricanţilor şi muncitorilor care furnizează mătăsurile, stofele, ţesuturile de bumbac le-ar fi de prea puţin folos aceasta, deoarece ar trece foarte multă vreme pînă ce noile nevoi şi gusturi ale proprietarului devenit mai bogat ar restabili cererea de odinioară. Şi dacă i-ar trece prin minte să cheltuiască venitul lui majorat, pe cai, pe cîini sau pe servitori, ceea ce este probabil, atunci nu numai că ar rămîne fără venituri fabricanţii şi muncitorii care au furnizat mai înainte stofele, mătăsurile şi ţesăturile de bumbac, dar cererea care i-ar lua locul acesteia ar fi mult mai puţin favorabilă creşterii capitalului şi resurselor generale ale ţării.

Exemplul de mai sus redă mai bine decît ne putem în general imagina consecinţele pentru clasa muncitoare ale unei datorii de stat. De asemenea, ne face să vedem extraordinar de marea greşeală, care constă în presupunerea

că, întrucît cererea unei mari părţi a societăţii ar creşte datorită stingerii datoriei, această creştere nu ar fi contrabalansată, şi adeseori mai mult decît contrabalansată de pierderea cererii din partea creditorilor şi a guvernului.

Aceste observaţii nu au fost făcute cu intenţia de a lăsa să se înţeleagă că o datorie naţională nu poate să fie atît de mare încît să devină extrem de prejudiciabilă pentru stat. Diviziunea şi repartizarea proprietăţii, care este atît de folositoare cînd merge numai pînă la un anumit punct, este funestă pentru producţie cînd este impusă pînă la capăt. Diviziunea unei moşii cu o rentă de 5000 £ anual va avea, în general, tendinţa de a mări cererea, de a stimula producţia şi de a ameliora structura societăţii. Dar diviziunea unei moşii cu o rentă de 80 £ pe an va avea ca urmare efecte direct contrare.

Dar independent de probabilitatea că împărăţia proprietăţii determinată de datoria de stat poate merge, în multe cazuri, prea departe, procesul de diviziune este efectuat prin mijloace care stînjenesc cîteodată puternic producţia. Această stînjenire trebuie să apară într-o oarecare măsură în mod necesar la orice fel de impozitare, însă în împrejurări favorabile este învinsă de impulsul pe care îl dă cererii în comparaţie cu oferta. Din prodigioasa creştere a producţiei şi a populaţiei în timpul ultimului război se poate uşor trage concluzia, că forţa productivă, cu toate impozitele enorme, nu a fost stînjenită în mod esenţial. Dar în împrejurările care au apărut de la încheierea păcii şi în condiţiile extraordinarei scăderi a valorii de schimb a produselor brute ale pămîntului, precum şi a considerabilei reduceri a mijloacelor circulante determinată de această scădere, creşterea bruscă a sarcinilor impozitelor trebuie să agraveze considerabil alte cauze, care prejudiciază producţia. Efectul acesta a fost resimţit în proporţii extraordinare la ţară. Totuşi acolo mizeria s-a mai atenuat [27]. În comerţ şi în industrie, unde numărul celor fără ocupaţie este foarte mare, răul provine, evident, nu atît din lipsa de capital şi de mijloace de producţie, cît din lipsa unei pieţe pentru mărfuri atunci cînd sînt produse, o lipsă pentru care anularea impozitelor, oricît de justă şi absolut necesar ar fi ca măsură permanentă, sigur nu poate fi remediul imediat şi specific.

Cauzele principale ale pauperizării crescînde sînt, independent de criza actuală, întîi extinderea generală a sistemului industrial şi oscilaţiile inevitabile ale muncii industriale şi al doilea, procedeul adoptat în unele comitate şi răspîndit acum aproape în întregul regat, de a plăti din taxele parohiale o parte considerabilă a ceea ce ar trebui să fie salariu. În timpul războiului, cînd cererea de braţe de muncă era mare şi în creştere este sigur că nimic nu putea opri pentru un timp oarecare urcarea salariilor proporţional cu preţul articolelor de primă necesitate decît un atare procedeu oricît de mult ar fi crescut preţul acestor articole datorită impozitului. S-a văzut, în consecinţă, că în acele regiuni ale Marii Britanii, unde acest procedeu s-a practicat cel mai puţin, salariile au crescut cel mai mult. Aşa a fost în Scoţia şi în alte cîteva ţinuturi din Nordul Angliei, unde îmbunătăţirea situaţiei claselor muncitoare şi creşterea puterii lor de cumpărare au fost cu totul remarcabile. Dacă în alte părţi ale ţării unde acest procedeu nu s-a practicat atît de mult, şi mai cu seamă în oraşe, salariile nu au crescut în aceeaşi măsură, acest fapt s-a datorat afluenţei şi concurenţei populaţiei slab educate din comitatele dimprejur.

Adam Smith a remarcat just, că încercările legislaţiei de a mări salariile ajutorilor de preot au rămas totdeauna fără efect din cauza numărului

[27] Scris în 1817. Mai tîrziu a crescut din nou, ca urmare a unei alte puternice scăderi a preţului cerealelor după 1818.

mare al celor care se oferă pentru aceste posturi şi care se mulţumesc cu puţin. Această ofertă ieftină şi abundentă este generată de bursele pe care le primesc tinerii care se pregătesc în universităţi pentru a fi slujitori ai bisericii. Şi tot atît de adevărat este, că nici un efort omenesc nu poate menţine salariul la un nivel care să facă pe un bărbat să poată hrăni o mică familie cu cîştigul său, atîta vreme cît se consideră că acei care au mai mult de doi copii, au dreptul să pretindă asistenţă de parohie.

Dacă acest sistem ar deveni general, şi mărturisesc că legile pentru ocrotirea săracilor într-acolo mi se pare că duc în mod normal, atunci nu există nici un motiv, pentru care asistenţa parohială să nu înceapă treptat cît mai devreme. Nu ezit deloc să afirm că, dacă guvernul şi constituţia ţării ar fi din toate punctele de vedere atît de perfecte cît crede cel mai înflăcărat vizionar că le-ar putea organiza, că dacă alegerile parlamentare ar fi anuale, dreptul de vot universal, războiul, impozitele şi pensiile necunoscute, şi lista civilă ar fi anual de 1500 £, marea majoritate a poporului ar putea să fie o masă de cerşetori.

Am fost acuzat de a fi propus o lege, care să interzică săracilor căsătoria. Nu este adevărat. Departe de a propune o asemenea lege, am spus foarte categoric, că dacă cineva, fără perspectiva de a putea hrăni o familie, vrea să se căsătorească, trebuie să aibă cea mai deplină libertate în acest sens. Şi de fiecare dată cînd mi-au fost sugerate propuneri prohibite, ca recomandabile, de către persoane care din cele spuse de mine au tras concluzii false, le-am respins categoric şi fără excepţie. Eu sînt într-adevăr, categoric, de părere că orice lege pozitivă, cu scopul de a limita vîrsta pentru căsătorie ar fi atît nedreaptă cît şi imorală. Obiecţiunea mea principală împotriva unui sistem egalitar şi a sistemului legilor pentru ocrotirea săracilor (două sisteme care, atît de diferite în punctele lor de plecare, sînt totuşi de natură să producă aceleaşi rezultate) constă în aceea că societatea în care s-ar realiza efectiv aplicarea lor, va fi pusă în final în faţa tristei alternative, de a alege între mizeria generală şi adoptarea unor legi pentru *interzicerea directă a căsătoriilor*.

Ceea ce am propus eu în realitate este o cu totul altă măsură şi anume *desfiinţarea treptată* şi *chiar foarte treptată* a legilor pentru ocrotirea săracilor [28]. Şi motivul pentru care am îndrăznit să supun spre examinare largă o asemenea propunere este convingerea mea fermă, că aceste legi au coborît categoria salariilor claselor muncitoare şi în general le-au făcut situaţia cu mult mai rea decît ar fi fost, dacă aceste legi nu ar fi existat niciodată. Acţiunea lor este pretutindeni deprimantă, dar loveşte cu deosebită asprime clasele muncitoare din marile oraşe. În parohiile rurale săracii primesc de fapt o anumită compensaţie pentru salariile lor reduse. Copiii lor, dacă depăşesc un anumit număr, sînt realmente întreţinuţi de parohie. Şi deşi pentru un muncitor trebuie să fie foarte chinuitor gîndul că este aproape imposibil pentru el să se căsătorească fără să devină tatăl unor cerşetori, totuşi, după ce s-a împăcat cu acest gînd, i se dă, fără îndoială, despăgubirea atîta cît este. Dar în Londra şi în toate marile oraşe ale regatului suferinţa este suportată fără despăgubire. Populaţia de la ţară, crescută cu ajutorul donaţiilor caritabile, se îndreaptă în mod firesc şi necesar spre oraşe şi tot aşa de firesc şi de necesar contribuie la reducerea salariilor din oraşe, în timp ce, într-adevăr, cei care se căsătoresc în oraşe şi au copii mulţi, nu primesc nici o asistenţă de la parohiile lor dacă nu sînt efectiv muritori de foame. În general, ajutorul pe care îl primesc

[28] Atît de treptat încît nimeni din cei în viaţă astăzi, sau din cei ce se vor naşte în viitor, să nu fie afectaţi.

muncitorii din fabrici ca supliment pentru salariile lor reduse, pentru întreţinerea familiilor lor, sînt cu totul fără importanţă.

Pentru a remedia efectele acestei concurenţe a populaţiei rurale, meseriaşii şi muncitorii din fabrici s-au hotărît să se asocieze spre a menţine preţul muncii şi spre a împiedica oamenii să lucreze sub un anumit preţ. Asemenea asocieri nu sînt numai ilegale [29], dar şi absurde şi ineficace. Dacă oferta de braţe de muncă într-o anumită ramură este de natură să reducă salariile, menţinerea lor forţată trebuie să aibă drept consecinţă concedierea unui număr de muncitori atît de mare încît cheltuielile pentru întreţinerea acestor muncitori sînt absolut egale cu cîştigul obţinut printr-un salariu mai mare, şi astfel acest salariu mai mare, raportat la masa totală a muncitorilor, devine complet inutil.

Se poate afirma cu certitudine că este o *absolută imposibilitate*, ca toate diferitele clase sociale în acelaşi timp să fie bine plătite şi să aibă toţi de lucru, cînd oferta de forţe de muncă depăşeşte, în total, cererea. Şi, întrucît legile pentru ocrotirea săracilor au tendinţa vizibilă de a face ca oferta de braţe de muncă să depăşească efectul lor, trebuie să fie sau o reducere generală a tuturor salariilor, sau, dacă unele sînt menţinute artificial la nivelul lor, concedierea unui mare număr de muncitori, şi astfel sărăcia şi mizeria claselor muncitoare creşte permanent. Dacă lucrurile stau aşa (şi sînt ferm convins că aşa stau), atunci cei care se îngrijesc de bunăstarea maselor societăţii desigur că regretă profund că scriitorii, cei mai citiţi astăzi de oamenii de jos, şi-au ales ca obiect al dezaprobării lor tocmai acele reguli de comportare, care singure sînt în măsură de a ameliora situaţia muncitorilor, iar ca obiect al aprobării lor acel sistem, care îi duce inevitabil la sărăcie şi mizerie.

Li se spune, că nu au nici un motiv să impună înclinărilor lor vreo reţinere, sau în materie de căsătorie să ţină seama de o oarecare înţeleaptă prudenţă, deoarece parohia este obligată să aibă grijă de toţi cei care se nasc. Li se spune că tot atît de puţin necesar este să se obişnuiască să ducă o viaţă cumpătată şi să folosească posibilităţile oferite de casele de economii, spre a depune cîştigul ce le prisoseşte cît sînt necăsătoriţi, pentru a putea să-şi mobileze o căsuţă şi să înceapă o viaţă decentă şi confortabilă cînd se căsătoresc, pentru că, aşa presupun eu, parohia este obligată să le acopere goliciunea şi să le dea un pat şi un scaun într-o casă de muncă.

Li se spune că orice efort din partea claselor de sus ale societăţii de a le inspira obligaţia de a fi prudenţi şi economi, nu poate porni decît din dorinţa de a economisi banii pe care îi plătesc ca impozit pentru săraci, deşi este foarte sigur, că *singura* metodă compatibilă cu legile moralei şi religiei, de a acorda săracilor cea mai mare parte din proprietatea bogaţilor, fără ca întreaga societate să cadă în mizerie este aceea ca săracii să fie mai prudenţi la încheierea căsătoriilor şi să fie mai economi atît înainte cît şi după căsătorie.

Li se spune, că porunca Creatorului, de a creşte şi de a se înmulţi, are rostul de a contrazice acele legi, pe care el însuşi le-a dat pentru creşterea şi înmulţirea neamului omenesc, că orice om are obligaţia de a se căsători devreme atît atunci cînd, din cauza imposibilităţii de a se adăuga ceva la alimentele ţării, cei mai mulţi dintre copiii săi vor muri prematur, şi în consecinţă nu vor contribui la înmulţirea speciei, cît şi atunci cînd copiii născuţi

[29] Aceasta s-a schimbat ulterior, însă partea următoare a pasajului se potriveşte excelent la perioada actuală, sfîrşitul anului 1825. Muncitorii recunosc, treptat, că dacă ei ar putea să-şi mărească salariile peste cît le-ar permite nivelul cererii de braţe de muncă şi preţul mărfurilor ar fi pur şi simplu imposibil ca toţi sau aproape toţi să aibă de lucru. Patronii nu ar putea să dea de lucru la acelaşi număr de oameni ca înainte, fără ca, prin aceasta, să-şi pecetluiască ruina.

de asemenea căsătorii pot să fie crescuţi în condiţii bune şi este loc şi hrană pentru o înmulţire mare şi rapidă a populaţiei.

Li se spune că într-o ţară ca Anglia, care este demult dens populată, şi unde pămîntul încă necultivat este relativ nefertil, şi o ţară ca America unde milioane de pogoane de pămînt bogat şi fertil se pot obţine încă pe un preţ de nimic, nu ar exista nici o altă deosebire în ce priveşte situaţia claselor muncitoare, decît cea provenită din impozitare.

Şi, în sfîrşit, li se spune o monstruoasă absurditate! că singurul motiv pentru care muncitorul american cîştigă un dolar pe zi, iar muncitorul englez doi şilingi, este că o mare parte din cei doi şilingi muncitorul englez îi plăteşte ca impozite.

Unele din aceste teorii sînt atît de revoltător de absurde încît, nu mă îndoiesc că sînt imediat respinse de mintea sănătoasă a celor mai mulţi muncitori. Nu pot să nu-şi dea seama că dacă trebuie să depindă mai ales de parohie pentru întreţinerea copiilor lor, trebuie să aştepte nu numai hrana de la parohie ci şi îmbrăcămintea, mobila, o locuinţă şi o administraţie tot de la parohie. Muncitorii trebuie să ştie foarte bine că persoanele care duc o asemenea viaţă nu au parte nici de fericire, nici de prosperitate.

Este greu să scape neobservat de către un simplu meseriaş că în orice ocazie, cu cît numărul muncitorilor este mai mic cu atît mai mare este partea pe care o reţin din valoarea celor produse de ei pentru patronii lor. De aici o concluzie cît se poate de naturală, că prudenţa în încheierea căsătoriei, care este singurul mijloc moral de a preveni excedentul ofertei de muncitori faţă de cerere, poate fi singura cale de a da permanent săracilor o mare parte din tot ce produce ţara.

Un om obişnuit, care şi-a citit biblia, trebuie să fie convins că o poruncă dată de bunul Dumnezeu unei fiinţe dotate cu raţiune nu trebuie interpretată în aşa fel încît să provoace numai boală şi moarte în loc de înmulţire. Judecata lui simplă şi sănătoasă îl va face să vadă, că dacă într-o ţară, în care alimentele se pot înmulţi greu sau chiar deloc, pentru orice om care s-ar căsători la 18 sau 20 de ani, vîrstă cînd în general este înclinat să facă acest pas, consecinţa ar fi mai multă sărăcie, mai multă boală şi mai multe cazuri de deces, şi nu mai mulţi oameni. Astfel se va întîmpla, cel puţin atîta timp cît va continua să fie adevărat (ceea ce acest om raţional cu greu va pune la îndoială) că un număr mai mare de oameni nu pot trăi fără o cantitate mai mare de alimente.

O judecată sănătoasă, chiar numai potrivit de perspicace, ar determina pe orice muncitor agricol, care este familiarizat cu natura pămîntului, să presupună că, făcînd abstracţie totală de impozite, trebuie să existe o mare deosebire între America, o ţară care ar putea cu uşurinţă să hrănească de cincizeci de ori mai mulţi locuitori decît astăzi şi o ţară ca Anglia, care nu ar putea decît cu eforturi extraordinare să hrănească de două sau de trei ori mai mulţi decît astăzi. Acest muncitor ar vedea, cel puţin, că între o mică gospodărie dotată din plin cu animale şi una foarte mare, care nu posedă nici a cincizecea parte din animalele pe care ar putea să le hrănească, trebuie să existe o deosebire ca de la cer la pămînt, în ce priveşte capacitatea de a hrăni un număr mai mare de animale. În plus, pentru că ar şti că bogaţii ca şi săracii, la fel ca toate celelalte animale trebuie să trăiască din produsele pămîntului, va ajunge sigur la concluzia că ceea ce într-un caz este un adevăr atît de evident, nu poate fi fals în celălalt. Aceste consideraţiuni l-ar putea face să creadă că este natural şi posibil, ca în ţările în care există o mare nevoie de oameni, salariile să fie în aşa fel, încît stimulează căsătorii timpurii şi familii mari pentru bunul motiv, că toţi care se nasc pot fi crescuţi uşor şi bine.

Dimpotrivă, în acele ţări care sînt deja aproape complet populate, salariile nu pot să stimuleze căsătoriile timpurii în aceeaşi măsură, pentru simplul motiv că fiinţele astfel aduse pe lume nu pot fi hrănite cum se cuvine. Numai puţini dintre meseriaşii şi muncitorii noştri agricoli nu au auzit despre preţurile ridicate ale pîinii, cărnii şi muncii din Anglia, în comparaţie cu ţările de pe continent. Totodată, au aflat în general că aceste preţuri ridicate se datoresc mai ales impozitului, care deşi printre altele a ridicat şi salariile în bani, muncitorului i-a făcut mai mult rău decît bine, pentru că impozitul a scumpit mai cu seamă pîinea şi berea şi alte articole pe care îşi cheltuieşte cîştigul său. Pe baza acestor cunoştinţe, mintea cea mai obişnuită s-ar opune ideii, că exact aceeaşi cauză care la toate popoarele europene menţine preţul muncii mult mai scăzut decît în Anglia, şi anume lipsa de impozite, a fost mijlocul prin care în America preţul muncii s-a ridicat la mai mult decît dublu. Acest om simplu s-ar convinge complet, că oricare ar fi cauza salariului în bani atît de ridicat în America, o cauză pe care poate nici nu ar putea-o înţelege imediat, trebuie să fie totuşi cu totul altceva decît lipsa de impozite, care nu ar putea avea decît un efect cu totul opus.

Cît priveşte ameliorarea condiţiilor claselor de jos din Franţa după revoluţie, despre care s-a vorbit cu insistenţă de atîtea ori, dacă s-ar descrie în acelaşi timp şi circumstanţele însoţitoare, ar oferi cel mai puternic sprijin împotriva teoriilor răspîndite în ultima vreme. Ameliorarea situaţiei claselor muncitoare în Franţa, după revoluţie, a fost însoţită de o importantă reducere a natalităţii, a cărei urmare naturală şi necesară a fost de a se da acestor clase o parte mai mare din produsele ţării. În acelaşi timp a menţinut avantajul provenit din vînzarea moşiilor, bisericilor şi a altor domenii naţionale, care altfel, în scurt timp s-ar fi pierdut. Efectul revoluţiei în Franţa a fost de a face pe fiecare dependent mai mult de sine însuşi şi mai puţin de altul. Clasele muncitoare au devenit de aceea mai harnice, mai econoame şi în materie de căsătorie mai prevăzătoare, şi este foarte sigur, că fără aceste efecte revoluţia nu le-ar fi folosit cu nimic. O reformă a sistemului de guvernare are, fără îndoială, tendinţa firească de a produce aceste efecte, ameliorînd astfel situaţia săracilor. Dacă, însă, un amplu sistem de asistenţă parohială a săracilor — şi astfel de teorii au fost propagate în vremea din urmă — neutralizează şi împiedică clasele muncitoare să se bizuie pe propria lor prudenţă şi hărnicie, atunci orice schimbare spre mai bine în alte privinţe va avea, prin comparaţie, o minimă importanţă, şi astfel sub cea mai bună formă imaginabilă de guvernare mii de oameni pot să rămînă fără lucru şi pe jumătate morţi de foame.

Dacă se spune oamenilor că toţi cei care se nasc au un *drept* de a fi întreţinuţi de ţară, oricît de mare ar fi numărul lor şi că nu au nici un motiv să facă uz de vreo precauţie în problema căsătoriei, spre a limita acest număr, atunci, după toate legile cunoscute ale naturii umane, aceşti oameni vor ceda tentaţiei şi, treptat, tot mai mulţi vor depinde de asistenţa parohiei. De aceea, nu poate exista o mai mare inconsecvenţă şi o mai mare contradicţie decît a acelora care susţin aceste teorii privitor la săraci şi totuşi se plîng de numărul săracilor. Asemenea teorii şi o mulţime de cerşetori sînt inevitabil legate între ele şi nici o revoluţie, nici o schimbare a sistemului de guvernare nu poate avea puterea de a le separa.

DESPRE SISTEMUL AGRICOL

Întrucît este în natura agriculturii de a produce hrană pentru un număr de familii mai mare, decît cel pe care îl pot întrebuinţa activităţile pentru cultivarea pămîntului, s-ar putea eventual presupune, că o naţiune eminamente agricolă ar trebui permanent să aibă mai multă hrană decît ar fi necesară pentru locuitorii săi, şi că înmulţirea populaţiei sale n-ar putea fi niciodată împiedicată din lipsă de mijloace de subzistenţă.

Este într-adevăr incontestabil, că înmulţirea populaţiei unei asemenea ţări nu este imediat împiedicată nici de lipsa de productivitate şi nici de rămînerea în urmă a producţiei reale a solului, în comparaţie cu populaţia. Dacă, însă, examinăm situaţia claselor sale muncitoare, vom constata, că salariul lor real este în aşa fel că frînează şi reglementează în mod considerabil creşterea lor, prin frînarea şi reglementarea puterii de dispoziţie asupra mijloacelor de subzistenţă.

O ţară cu anumite calităţi ale solului, cu o anumită situaţie geografică şi cu insuficient capital poate să considere avantajos de a cumpăra mărfuri din străinătate cu produsele sale brute, mai curînd decît să le fabrice în ţară. În acest scop, în mod necesar, va cultiva mai multe produse brute decît consumă. Dar această stare de lucruri are foarte puţin de-a face cu situaţia permanentă a claselor muncitoare şi cu rata lor de creştere. Într-o ţară în care sistemul agricol predomină în totalitate, şi cea mai mare parte a activităţii este îndreptată spre agricultură, situaţia poporului este expusă la aproape toate felurile de variaţii.

În ţările cu sistem agricol putem găsi, eventual, cele două extreme ale situaţiei săracilor : cazuri în care au starea cea mai bună şi cazuri în care sînt în cea mai rea stare pe care am întîlnit-o vreodată.

Într-o ţară în care există pămînt bun din abundenţă, unde vînzarea şi împărţirea acestuia nu întîmpină nici o dificultate şi produsele brute găsesc uşor debuşeu în străinătate, atît profitul capitalului cît şi salariul vor fi mari. Aceste profituri şi salarii mari, dacă spiritul de economie este destul de răspîndit, oferă mijloacele pentru o rapidă acumulare de capital şi pentru o mare şi durabilă cerere de forţe de muncă, în timp ce rapida creştere a populaţiei care rezultă va menţine ridicată cererea de produse şi va împiedica reducerea profiturilor. Dacă teritoriul este vast şi populaţia în raport cu acesta redusă, atunci ţara, cîtăva vreme, poate să ducă lipsă atît de capitaluri cît şi de oameni, în ciuda unei rapide creşteri a capitalului şi a populaţiei. Tocmai în aceste circumstanţe ale sistemului agricol se întîmplă, că munca este capabilă de a dispune de cea mai mare parte a celor necesare pentru trai, şi situaţia claselor muncitoare ale societăţii este cea mai bună.

Singurul dezavantaj pentru bunăstarea claselor muncitoare în această circumstanţă este valoarea relativ redusă a produselor brute.

Dacă într-o asemenea ţară, o bună parte din produsele manufacturate pe care le folosesc se cumpără prin exportul său de produse brute, apare ca o consecinţă inevitabilă faptul că valoarea relativă a produselor sale brute va fi mai mică şi a produselor sale manufacturate mai mare decît în ţările cu care face un asemenea comerţ. Acolo, însă, unde o cantitate dată de produse brute nu necesită, spre a fi comparată, atît de multe produse manufacturate şi mărfuri străine, ca în alte ţări, situaţia muncitorului nu poate fi măsurată exact după

cantitatea de produse brute care constituie partea lui. Dacă, de exemplu, într-o ţară venitul anual al unui muncitor se ridică la suma echivalentă cu cincisprezece chile de grîu şi în alta cu nouă, concluzia că relativa lor situaţie şi confortul de care se bucură ar sta în aceeaşi relaţie, nu ar fi corectă, deoarece nu tot venitul unui muncitor este cheltuit pe alimente. Şi dacă acea parte, care nu este cheltuită pentru alimente, în ţara în care se cîştigă valoarea a 15 chile, nici pe departe nu ajunge pentru cumpărarea de îmbrăcăminte şi alte bunuri de confort, ca în ţara unde se cîştigă nouă chile, atunci este clar că, în general, situaţia muncitorului din ultima ţară poate să fie mai apropiată de a muncitorului din prima, decît s-ar fi putut crede la început.

În acelaşi timp, trebuie să ne amintim că întotdeauna *cantitatea* tinde considerabil de a compensa orice diferenţă de valoare. Muncitorul care cîştigă cel mai mare număr de chile, poate totuşi să dispună de mai mari cantităţi de bunuri necesare şi de bunuri de confort, deşi nu în măsura pe care o arată proporţia de produse brute.

America oferă un exemplu practic al sistemului agricol, în circumstanţele cele mai favorabile pentru situaţia claselor muncitoare. Natura în această ţară face să fie avantajoasă utilizarea unei foarte mari părţi a capitalului său în agricultură, şi consecinţa a fost o foarte rapidă creştere a acestuia. Această rapidă creştere a capitalului, atît cantitativ cît şi valoric, a menţinut o permanentă şi constantă cerere de forţe de muncă. Ca urmare, clasele muncitoare au fost extraordinar de bine plătite. Au putut, astfel, să-şi procure o neobişnuită cantitate de bunuri pentru trai, iar populaţia a crescut neobişnuit de repede.

Totuşi chiar aici, datorită relativei ieftinităţi a cerealelor, s-a simţit un oarecare neajuns. Deoarece America, pînă la ultimul război importă cea mai mare parte a produselor manufacturate din Anglia, şi Anglia importă făină şi grîu din America, valoarea alimentelor în America, în comparaţie cu produsele manufacturate trebuie să fi fost categoric mai mică decît în Anglia. Acest efect s-a produs nu numai la mărfurile străine importate în America, ci şi la produsele fabricate în ţară, pentru a căror producere nu avea avantaje speciale. În agricultură, abundenţa de pămînt bun putea să compenseze salariile ridicate ale muncitorilor şi profiturile mari ale capitalului şi să menţină moderat preţul la cereale, în ciuda marilor cheltuieli ale acestor două elemente ale preţului. Dar la producţia de bunuri industriale aceste cheltuieli inevitabil se fac simţite, fără ca un avantaj special să le compenseze cumva, şi în general, atît la mărfurile indigene cît şi la cele importate au provocat o creştere a preţului în comparaţie cu alimentele.

În aceste circumstanţe, situaţia claselor muncitoare în ce priveşte bunurile pentru o viaţă confortabilă nu poate fi mult mai bună decît aceea a muncitorilor din alte ţări, cum s-ar părea că indică relativa cantitate de alimente, pe care ei o cîştigă. Această concluzie este confirmată suficient de experienţă. Francezul Simond, care a trăit în America peste 20 de ani, în relatările lui foarte inteligente scrise în anii 1810 şi 1811, despre o călătorie printr-o mare parte din Anglia, pare să fi rămas impresionat de atmosfera plăcută şi confortul din casele ţăranilor noştri şi de eleganţa şi curăţenia îmbrăcămintei lor. În călătoria sa a văzut, în unele regiuni, atît de multe case ţărăneşti drăguţe, atît de mulţi oameni bine îmbrăcaţi, şi atît de puţin aparentă sărăcie şi mizerie încît s-a întrebat mirat, unde sînt ascunşi săracii Angliei şi locuinţele lor. Aceste însemnări ale unui capabil, exact şi, după cît se pare, foarte imparţial observator, care abia venise din America şi vizita Anglia pentru prima oară, sînt interesante şi instructive. Faptele pe care le menţionează, deşi în parte ar putea fi puse pe seama diferitelor obiceiuri şi moduri de viaţă care există în cele două ţări, trebuie să-şi aibă explicaţia mai ales în cauzele sus-arătate.

Un foarte izbitor exemplu despre efectul dezavantajos pe care îl are un preț relativ scăzut la alimente asupra situației săracilor se poate observa în Irlanda. Alimentele în Irlanda au crescut în ultimul secol atît de repede, și clasele de jos au fost atît de abundent aprovizionate cu alimentele care constituie hrana lor principală, încît populația a crescut mai repede decît în aproape toate țările cunoscute, exceptînd America. Muncitorul irlandez, plătit cu cartofi, a cîștigat poate mijloace de subzistență pentru un număr dublu de persoane, decît puteau fi hrănite din cîștigul unui muncitor englez plătit cu grîu. Creșterea populației în cele două țări în ultimul secol a fost aproape proporțională cu relativa cantitate de alimente obișnuite, ce se acordă muncitorilor în fiecare din aceste țări. Dar situația lor generală privind mijloacele pentru o viață confortabilă este foarte departe de a sta în aceeași proporție. Marea cantitate de alimente pe care o produce o bucată de pămînt cultivată cu cartofi și, în consecință, ieftinătatea muncitorilor hrăniți cu cartofi, tinde să producă mai curînd o creștere, decît o reducere a rentei pămîntului, și în măsura în care renta permite, să mențină ridicat prețul materialelor necesare în industrie și a tuturor celorlalte produse brute, cu excepția cartofilor. Indolența și lipsa de îndemînare, care de obicei însoțesc o asemenea stare de lucruri tind, în plus, să scumpească relativ toate produsele industriale. Produsele industriei indigene vor suferi un relativ mare dezavantaj, iar acest dezavantaj va fi și mai mare la materiile prime și la produsele industriale străine. Valoarea alimentelor pe care muncitorul irlandez o cîștigă peste consumul său propriu și al familiei sale nu ajunge decît prea puțin pentru cumpărarea de îmbrăcăminte, locuință și alte bunuri necesare. În consecință, situația lui în această privință este extrem de mizeră și, în același timp, mijloacele sale de subzistență, așa cum le are, pot fi comparativ abundente.

În Irlanda, prețul muncii în bani este cu puțin peste jumătate din cît este în Anglia. Cantitatea de alimente cîștigată nu compensează în nici un caz prețul lor foarte scăzut. O anumită parte din salariul muncitorului irlandez, de ex. 1/4 sau 1/5, nu va ajunge, așadar, nici pe departe pentru cumpărarea de produse manufacturate și de produse străine. În Statele Unite, dimpotrivă, chiar salariul în bani al muncii se ridică aproape la dublu față de cît este în Anglia. Cu toate că, din această cauză, muncitorul american nu poate cumpăra tot atît de ieftin produse manufacturate și mărfuri străine cu alimentele cîștigate de el, ca muncitorul englez, totuși cantitatea mai mare a acestor alimente compensează prețul lor scăzut. Situația lui nu poate fi cu mult superioară față de aceea a claselor muncitoare din Anglia, cum ar putea să dea de înțeles relativele lor mijloace de subzistență, dar totuși, este categoric mai bună. În general, s-ar putea cita Statele Unite ca exemplu de sistem agricol, în care situația claselor muncitoare este cea mai bună din cîte cunoaștem.

Cazurile în care într-un sistem agricol situația claselor de jos este mizerabilă, sînt mult mai numeroase. Cînd acumularea de capital se oprește, indiferent din ce cauze, populația, înainte de a se opri din creștere, va fi totdeauna împinsă către limitele mijloacelor de subzistență din acel moment, atît cît permite modul de viață al claselor de jos. Cu alte cuvinte, salariul real va scădea pînă va fi atît de redus încît ajunge exact pentru a menține o populație staționară. Dacă aceasta se întîmplă, cum este cazul adesea, cînd pămîntul se găsește încă din abundență și capitalul este rar, atunci, natural, profitul capitalului va fi mare. Cerealele, însă, vor fi foarte ieftine datorită fertilității și abundenței de pămînt și a cererii staționare, cu tot profitul ridicat al capitalului, în timp ce aceste mari profituri împreună cu lipsa de îndemînare și cu o necorespunzătoare diviziune a muncii, care însoțesc de obicei lipsa de capital, vor scumpi

comparativ foarte mult toate produsele manufacturate în ţară. Această stare de lucruri nu va încuraja, fireşte, generarea acelor obiceiuri de abţinere prudentă, izvorîte în cea mai mare parte din obişnuinţa cu o viaţă confortabilă. De aceea este de aşteptat, să nu înceteze creşterea populaţiei înainte ca salariul, evaluat chiar în alimente, să fie foarte scăzut. Dar într-o ţară unde salariul evaluat în alimente este foarte scăzut, şi unde alimentele în comparaţie cu produsele industriale indigene şi străine au o foarte redusă valoare, situaţia claselor muncitoare este cea mai rea cu putinţă.

Polonia şi unele regiuni ale Rusiei, Siberia şi Turcia europeană oferă exemple de acest fel. În Polonia, populaţia pare a fi aproape staţionară sau în creştere foarte lentă, şi pentru că în comparaţie cu întinderea teritoriului, atît populaţia cît şi producţia sînt mici, putem trage cu certitudine concluzia, că aici capitalul este mic şi totuşi în creştere lentă. De aici urmează că cererea de braţe de muncă creşte foarte încet, şi că salariul real sau puterea claselor muncitoare de a dispune de articole de necesitate şi de confort este în aşa fel, încît menţine populaţia la nivelul cantităţii de articole de consum pe care le primesc şi care creşte lent. Şi, cum din cauza situaţiei ţării, ţărănimea nu se poate să fi fost obişnuită cu o viaţă comodă şi confortabilă, obstacolele împotriva creşterii populaţiei vor fi, probabil, mai mult de natură pozitivă decît preventivă.

Totuşi, aici cerealele se găsesc din abundenţă şi se exportă anual mari cantităţi. Din aceasta rezultă, că nu forţa de a produce alimente, a ţării, sau chiar producţia sa reală este aceea care limitează şi reglează creşterea populaţie, ci cantitatea şi valoarea alimentelor, care îi sînt acordate muncitorului în actuala stare de lucruri şi rata cu care cresc fondurile destinate în acest scop.

În situaţia actuală cererea de forţe de muncă este foarte mică, şi populaţia nu este mare, dar, totuşi, este prea mare pentru ca neînsemnatul capital al ţării să poată procura de lucru tuturor. Din această cauză starea muncitorului este tristă, deoarece nu poate dispune decît de o cantitate de alimente suficientă doar pentru o populaţie staţionară, sau care creşte foarte încet. Apoi, situaţia lui este tristă din cauza valorii relativ scăzute a alimentelor pe care le cîştigă, ceea ce dă unui surplus oarecare, pe care l-ar putea avea, o foarte mică putere de cumpărare spre a-şi putea achiziţiona produse industriale indigene sau străine.

În aceste circumstanţe nu este de mirare că toate relatările despre Polonia prezintă situaţia claselor de jos ale societăţii ca extrem de mizeră. Celelalte ţări din Europa, care se aseamănă cu Polonia în ceea ce priveşte pămîntul şi capitalul, i se aseamănă şi în ceea ce priveşte situaţia populaţiei.

Pentru o justă apreciere a sistemului agricol trebuie spus, totuşi, că frînarea prematură a formării capitalului şi a cererii de braţe de muncă, fenomen care are loc în unele ţări ale Europei, în timp ce pămînt există din abundenţă, nu este pricinuită de o direcţie specială a activităţii lor, ci de greşelile guvernului şi de structura societăţii, care frînează completa şi proporţionala lor dezvoltare în această direcţie.

Polonia este dată mereu ca exemplu pentru mizerabilele efecte ale sistemului agricol. Şi, totuşi, nimic nu poate fi mai greşit. Mizeria Poloniei nu provine din faptul că munca locuitorilor este îndreptată mai cu seamă spre agricultură, ci slabei încurajări date oricărei activităţi, datorită stării proprietăţii şi a servilei situaţii a poporului. Atîta timp cît ţara va fi cultivată de iobagi şi produsul rezultat din munca lor va aparţine exclusiv stăpînului, şi atîta timp cît întreaga societate va fi constituită în principal din aceste înjosite

ființe și din stăpîni și posesori de mari întinderi de teritoriu, evident că nu va exista nici o clasă de oameni, care să posede mijloace fie pentru a determina în țară o cerere corespunzătoare pentru produsele excedentare ale solului, fie pentru a acumula noi capitaluri și a crește cererea de brațe de muncă. În această mizerabilă situație, indiscutabil, cel mai bun remediu ar fi introducerea comerțului și a industriei, pentru că acestea singure ar libera masele poporului de sclavie și ar putea da muncii și formării capitalului imboldul necesar. Dacă poporul ar fi deja liber și harnic și proprietatea funciară ușor divizibilă și alienabili, ar putea fi de folos totuși pentru o țară ca Polonia, de a cumpăra din străinătate produsele industriale mai fine cu produsele sale brute și de a rămîne încă mulți ani predominant agrară. În aceste noi circumstanțe ar prezenta, în orice caz, un tablou cu totul diferit decît astăzi, și situația populației s-ar apropia mai mult de a locuitorilor Statelor Unite, decît de aceea a locuitorilor țărilor nedezvoltate din Europa. Într-adevăr, America este astăzi poate singurul exemplu modern pentru o salutară acțiune a sistemului agricol. În toate țările europene și în cele mai multe din coloniile lor în alte continente există încă formidabile obstacole pentru investițiile de capital în agricultură, care provin din rămășițele sistemului feudal. Dar aceste obstacole, care au ținut agricultura foarte mult înapoiată, nu au încurajat deloc proporțional alte ramuri de activitate. Comerțul și industria sînt necesare pentru agricultură; dar agricultura este și mai necesară pentru comerț și industrie. Va fi totdeauna adevărat, că surplusul de producție al agricultorilor, luat în sensul lui cel mai larg, măsoară și limitează creșterea acelor clase sociale, care nu sînt ocupate în agricultură. În toată lumea numărul fabricanților, al comercianților, al proprietarilor de moșii și al persoanelor ocupate în diferite funcții civile și militare trebuie să corespundă acestui surplus de producție și conform naturii lucrurilor, nu poate trece peste acesta. Dacă pămîntul ar fi fost atît de zgîrcit cu produsele sale, încît toți locuitorii săi să fi fost obligați să lucreze pentru ele, nu ar fi putut exista niciodată industria sau persoane leneșe. Pămîntul a oferit însă omului chiar de la început un cadou voluntar, ce-i drept nu foarte mare, dar suficient totuși ca rezervă pentru întreținerea sa, pînă și-a putut face rost de una mai mare. Și puterea de a procura una mai mare i-a fost dată prin acea calitate a pămîntului de a fi susceptibil să producă o mai mare cantitate de alimente și materii prime pentru îmbrăcăminte și locuință, decît este necesară persoanelor ocupate cu cultura pămîntului spre a le hrăni, a le îmbrăca și a le adăposti. Această calitate este temeiul acelui surplus de producție prin care se distinge în mod deosebit activitatea depusă în cultura pămîntului. Pe măsură ce munca și agerimea minții omului au mărit acest surplus de producție, un număr mai mare de persoane au găsit răgaz de a se ocupa cu tot felul de invenții, care înfrumusețează viața civilizată, în timp ce dorința de a profita de aceste invenții a continuat să stimuleze pe agricultori de a mări surplusul lor de producție. Această dorință poate fi considerată, într-un adevăr, ca aproape absolut necesară, spre a-i da valoarea ce i se cuvine și spre a încuraja extinderea ei în continuare. Strict vorbind, în ordinea preferințelor, surplusul de producție trebuie să preceadă totdeauna, deoarece fondurile pentru întreținerea muncitorului industrial trebuie avansate înainte de a-și termina munca sa. Apoi, nu se poate face un pas în nici o altă ramură de activitate, înainte ca agricultorii să fi obținut din pămînt, mai mult decît consumă ei înșiși.

Dacă pentru a determina productivitatea specifică muncii pămîntului, avem în vedere numai renta în bani, de care beneficiază un anumit număr de proprietari, fără îndoială, considerăm problema dintr-un punct de vedere foarte strîmt. În stadiile avansate ale societății, această rentă formează, desigur,

cea mai importantă parte a surplusului de producţie despre care este vorba aici. Dar acest surplus poate să existe de asemenea sub formă de salarii mari şi profituri mari, în primele perioade de cultură a pămîntului, cînd nu există nici o rentă sau numai una redusă. Muncitorul care cîştigă o valoare egală cu 15 sau 20 chile de cereale pe an, s-ar putea să aibă numai 3 sau 4 copii şi din produsele solului să nu consume mai mult de 5 sau 6 chile. Posesorul capitalului agricol, care obţine profituri mari, s-ar putea să nu consume decît o foarte modestă parte din acesta, pentru hrană şi materie primă. Restul, în totalitate, constînd din salarii şi profituri sau din rentă, poate fi considerat ca surplus de producţie a pămîntului, care, în funcţie de mărimea lui, oferă unui anumit număr de oameni mijloacele de subzistenţă şi materiale pentru îmbrăcăminte şi locuinţă. Unii dintre aceşti oameni pot trăi fără muncă manuală, iar alţii se ocupă cu transformarea materiilor prime obţinute din pămînt în formele cele mai indicate pentru satisfacerea nevoilor şi plăcerilor omului.

Dacă o ţară poate fi considerată ca eminamente agricolă sau nu, aceasta depinde de faptul, dacă ei îi convine să schimbe o parte a surplusului ei de produse pe mărfuri străine, în loc să le consume în ţară. Un asemenea schimb de produse brute contra fabricate sau anumite produse străine, poate să convină pentru o anumită perioadă unui stat, care, să nu aibă aproape nici o trăsătură comună cu Polonia decît că exportă cereale.

Rezultă, deci, că ţări, ai căror locuitori se ocupă mai ales cu agricultura, şi care exportă cereale permanent, pot să se bucure de mare abundenţă sau pot suferi de mare lipsă după circumstanţele deosebite în care se găsesc. De regulă, ele nu prea sînt expuse relelor temporare ale lipsei de hrană provocată de oscilaţiile recoltei. În schimb, cantitatea de alimente acordată constant muncitorului s-ar putea să nu permită creşterea populaţiei. Starea acestor ţări, adică dacă progresează, stagnează sau regresează, va depinde de alte cauze, nu de faptul că acordă atenţie agriculturii în mod deosebit.

CAPITOLUL 9

DESPRE SISTEMUL COMERCIAL

O ţară care excelează în comerţ şi industrie, poate cumpăra cereale din multe alte ţări. Se poate eventual presupune, că în condiţiile menţinerii acestui sistem, poate cumpăra o cantitate tot mai mare şi poate hrăni o populaţie în creştere rapidă, pînă cînd, la toate naţiunile cu care face comerţ, pămîntul va fi cultivat complet. Deoarece acest eveniment poate să apară abia după vreme foarte îndelungată, în aparenţă, populaţia unei asemenea ţări ar trebui să nu fie stăvilită de dificultatea aprovizionării cu mijloace de subzistenţă, decît după scurgerea multor generaţii.

Totuşi, există cauze mereu în acţiune, care vor produce această dificultate, cu mult înainte de a apărea evenimentul luat aici în consideraţie, cu toate că posibilitatea de a produce mijloace de subzistenţă în ţările vecine poate să fie încă relativ mare.

În primul rînd, avantajele care depind exclusiv de capital şi de aptitudini şi de posesiunea la un moment dat a unor anumite căi de comerţ, potrivit naturii lor, nu pot fi permanente. Ştim cît este de dificil să limitezi la o singură ţară

progresul în domeniul mașinilor. Știm că țelul constant al indivizilor ca și al țărilor, este de a-și înmulți capitalul, și mai știm din istoria statelor comerciale, că adeseori căile comerciale iau altă direcție. De aceea nu este rațional să ne așteptăm ca o țară oarecare, datorită numai iscusinței și capitalului său, să poată rămîne în posesia piețelor sale, nederanjată de concurența străină. Cînd se instalează însă o concurență străină puternică, prețul mărfurilor de export ale țării respective trebuie să scadă în curînd, reducînd considerabil profiturile, iar reducerea profiturilor va diminua atît posibilitatea cît și dorința de economisire. În aceste circumstanțe, acumularea de capital își pierde din intensitate și cererea de brațe de muncă la fel, pînă ajunge aproape să înceteze. În acest timp s-ar putea ca noii concurenți, fie producînd ei înșiși materiile prime, fie prin alte avantaje, să crească mereu capitalurile și populația lor destul de repede.

În al doilea rînd însă, chiar dacă ar fi posibil a elimina pentru o perioadă lungă de timp orice concurență străină periculoasă, după cum s-a constatat, concurența internă produce aproape inevitabil aceleași efecte. Dacă într-o anumită țară se inventează o mașină cu ajutorul căreia un om poate executa munca a zece oameni, posesorii ei vor obține la început profituri neobișnuit de mari. De îndată însă ce toată lumea știe de invenție, atît de mult capital și muncă vor fi utilizate la această nouă investiție aducătoare de profituri mari, încît producția va depăși cu mult cererea externă și internă la vechile prețuri. Aceste prețuri vor scădea continuu din această cauză, pînă ce capitalul și munca, utilizate în această direcție, vor înceta de a mai aduce profituri neobișnuite. În acest caz este clar, că dacă în perioada de început a unei asemenea industrii produsul dintr-o zi al activității unui om ar fi putut să fie schimbat cu o cantitate de hrană, care ar fi ajuns să hrănească 40 sau 50 de persoane, totuși, într-o perioadă de mai tîrziu, producția aceleiași munci s-ar putea să nu acopere nici întreținerea a 10 persoane.

Industria bumbacului din această țară, care s-a dezvoltat atît de uimitor în ultimii 25 de ani, a fost pînă acum foarte puțin prejudiciată de concurența străină [30]. Foarte importanta scădere de prețuri care a avut loc la mărfurile de bumbac, s-a datorat aproape exclusiv concurenței interne. Această concurență a supraîncărcat piețele indigene și străine în așa măsură, încît toate capitalurile investite în această industrie, în ciuda excepționalelor avantaje pe care le posedă datorită economiei de muncă, au încetat de a se mai bucura de vreun avantaj oarecare în ce privește rata generală a profiturilor lor. Deși astăzi, cu ajutorul minunatelor mașini utilizate în filatura de bumbac un singur băiat sau o singură fată poate produce cît produceau multe persoane adulte înainte, totuși nici salariul muncitorului și nici profitul patronului nu sînt mai mari decît în acele întreprinderi, în care nu se utilizează mașini și nu se face economie de muncă.

Între timp țara a avut totuși de cîștigat. Nu numai că toți locuitorii săi au putut primi stofe de haine mai bune, produse cu mai puțină muncă și bani, ceea ce trebuie considerat ca un mare și permanent avantaj, dar marile profituri temporare ale industriei au determinat o importantă acumulare de capital și, în consecință, o mare cerere de brațe de muncă. În același timp, extinderea debușeelor în străinătate și noile valori ajunse pe piețele interne au creat o cerere de produse din toate felurile de activități, agricolă și colonială, precum și comercială și manufacturieră, care a împiedicat o scădere a profiturilor.

Din cauza întinderii teritoriului său și a bogatelor sale posesiuni coloniale, Anglia are o mare *arenă* pentru investirea capitalului său în creștere, și rata ge-

[30] 1816.

nerală a profiturilor scade, după cît se pare, nu este redusă uşor şi repede de acumularea de capital. O ţară însă, ca aceea luată în considerare, care se ocupă mai mult cu industria şi incapabilă să dea activităţii sale aceeaşi mare diversitate, ar vedea mai repede diminuată rata profitului din cauza creşterii capitalului, şi după un timp oarecare numai o tehnică mecanică în continuu progres ar putea să o ferească de profituri şi salarii scăzute, cu consecinţele lor fireşti, un obstacol împotriva creşterii populaţiei.

Al treilea. O ţară care este obligată să cumpere din străinătate atît materiile prime pentru industrie cît şi alimentele pentru populaţia sa, este aproape complet dependentă în ceea ce priveşte creşterea prosperităţii şi a populaţiei sale, de creşterea prosperităţii şi a cererii ţărilor cu care face comerţ.

S-a spus cîteodată, că o ţară industrială nu este mai dependentă de ţara care o aprovizionează cu alimente şi materii prime, decît este ţara agricolă de aceea care îi furnizează produse industriale. Aceasta este în realitate numai un joc de cuvinte. O ţară cu mari bogăţii ale solului poate găsi categoric avantajos de a investi cea mai mare parte a capitalului său în agricultură şi de a importa necesarul său de produse industriale. Procedînd astfel va utiliza adesea întreaga sa muncă în modul cel mai productiv şi capitalul său va creşte extraordinar de repede. Dacă, însă, activitatea industrială încetinită a vecinilor săi, sau o altă cauză ar stînjeni mult importul de produse industriale sau chiar l-ar opri complet, o ţară care îşi produce singură alimentele şi materiile prime nu poate sta multă vreme în încurcătură. Un timp, desigur, nu ar fi atît de bine aprovizionată, dar s-ar găsi curînd fabricanţi şi meseriaşi, care ar dobîndi curînd destul de bună îndemînare [31]. Deşi capitalul şi populaţia ţării, în noile condiţii în care ar fi pusă nu ar creşte poate atît de repede ca înainte, ţara ar fi totuşi capabilă să le majoreze într-o mare măsură.

Dacă, dimpotrivă, unui popor industrial i s-ar refuza alimentele şi materiile prime, evident că nu ar putea exista multă vreme. Dar în afară de faptul că în cazul cel mai extrem, existenţa unui asemenea popor ar depinde de comerţul său exterior, progresul bunăstării sale trebuie să se orienteze aproape complet după progresul şi nevoile acelor ţări cu care face comerţ. Oricît de harnic, iscusit şi econom ar putea fi un asemenea popor, dacă clienţii săi, din trîndăvie sau din lipsă de economii nu ar vrea sau nu ar putea să cumpere o valoare, în fiecare an în creştere, din mărfurile sale, atunci efectele iscusinţei şi maşinilor sale ar fi numai de scurtă durată.

Că ieftinătatea produselor industriale, determinată de iscusinţă şi de maşini într-o ţară trebuie să încurajeze creşterea produselor brute în alte ţări, nu se poate nimeni îndoi. Dar ştim, în acelaşi timp, că într-un stat indolent şi prost guvernat, profiturile mari pot dura multă vreme, fără să producă o creştere a bunăstării. Dacă totuşi o asemenea creştere a bunăstării şi a cererii în ţările vecine nu are loc, atunci inventivitatea şi eforturile statului industrial şi comercial s-ar pierde din cauza preţurilor permanent în scădere. Acest stat nu numai că ar fi obligat pe măsură ce i-ar creşte îndemînarea şi capitalul să dea o cantitate mai mare de produse industriale pentru produsele brute pe care le primeşte în schimb, dar s-ar putea să se găsească în imposibilitatea, cu toată ispita preţurilor scăzute, de a stimula clienţii să facă un volum de cumpărări care să îi permită creşterea importului de alimente şi materii prime. Şi este limpede că fără o asemenea creştere a importului populaţia va trebui să devină staţionară.

[31] Aceasta s-a dovedit în modul cel mai clar în America (1816).

S-ar ajunge la această situaţie, fie că imposibilitatea de a primi o mai mare cantitate de alimente, s-ar datora urcării preţului la cereale, fie scăderii preţurilor la produsele industriale. În ambele cazuri, efectul ar fi acelaşi. De altfel este cert, că acest efect s-ar putea traduce în ambele feluri (ca urmare a concurenţei crescînde şi a acumulării de capital la poporul industrial şi a lipsei acestora la poporul agricol) cu mult înainte de a fi apărut vreo importantă creştere a dificultăţilor în producţia de cereale.

Al patrulea. Un popor care este obligat să cumpere de la alte popoare aproape toate materiile prime şi alimentele sale, nu numai că este total dependent de cererea influenţată în fel şi chip de indolenţa, sîrguinţa sau capriciul acestora, dar mai este expus la o necesară şi inevitabilă reducere a cererii, pe măsură ce aceste ţări fac progrese fireşti către acel grad de iscusinţă şi volum de capital pe care, după cum se poate presupune în mod rezonabil, le-ar atinge după un anumit timp. Este, în general, o diviziune a muncii întîmplătoare şi temporară, nu una naturală şi permanentă, care face ca un stat să fie fabricant şi cărăuş pentru celelalte. Atîta vreme cît la aceste popoare agricole profitul din agirultură rămîne foarte mare, s-ar putea să le convină foarte bine ca alţii să fabrice şi să transporte pentru ele. Dacă însă profiturile agricole scad sau condiţiile de arendare nu mai încurajează investiţia unui capital (care se acumulează), posesorii acestui capital se vor gîndi, fireşte, să îl folosească în industrie şi comerţ. Pentru că aceste ţări, aşa cum just susţinea Adam Simth şi economiştii, găsesc acasă atît materii prime pentru industrie cît şi alimente, şi pe lîngă acestea capacitatea de a face singure comerţ cu alte ţări, vor fi probabil în stare de a fabrica şi de a transporta singure mai ieftin, decît dacă le-ar lăsa mai departe pe seama altora. Cîtă vreme popoarele agrare au continuat să dirijeze capitalul lor crescînd mai ales spre pămînt, această creştere a capitalului era cît se poate de avantajoasă pentru poporul industrial sau comercial. Era într-adevăr principala cauză şi principalul regulator al creşterii bunăstării şi al populaţiei. După ce însă popoarele agrare şi-au îndreptat atenţia spre comerţ şi industrie, creşterea mai departe a capitalului lor constituie semnalul decăderii şi al distrugerii pentru industria şi comerţul ţărilor străine pe care le-au sprijinit mai înainte. Astfel, în cursul firesc al progresului naţional şi fără concurenţa unei iscusinţe superioare a unui capital mai mare, un stat pur comercial trebuie să reducă preţurile şi să fie alungat de pe pieţe, de state care deţin avantajul pămîntului.

Cît priveşte repartizarea bogăţiei în perioada de dezvoltare, interesele unui stat independent faţă de altele sînt esenţial diferite de acelea ale unei provincii faţă de regatul de care aparţine; un detaliu, căruia nu i s-a dat suficientă atenţie. Cînd capitalul agricol creşte şi profiturile agricole în Sussex scad, capitalul excedentar migrează spre Londra, Manchester, Liverpool sau spre altă localitate, unde poate fi investit eventual mai avantajos în industrie sau în comerţ. Dacă Sussex ar fi însă un regat independent, această mişcare nu ar putea avea loc şi cerealele care se trimit astăzi la Londra, ar trebui să fie ţinute pe loc, spre a hrăni fabricanţii şi comercianţii care trăiesc în hotarele sale. Dacă Anglia ar fi rămas împărţită în cele şapte regate ale heptarhiei, Londra era imposibil să devină ceea ce este. Repartizarea actuală a avuţiei şi a populaţiei, pe care noi pe drept o putem considera cea mai mare binefacere pentru întregul regat, ar fi cu totul alta, dacă ţelul ar fi fost de a îngrămădi cea mai mare parte din bogăţie şi populaţie în unele districte, în loc de a le răspîndi în întreaga insulă. În toate timpurile, este în interesul fiecărui stat independent, de a aduna în graniţele sale cea mai mare cantitate posibilă de bogăţie. Aşadar, interesul unui stat independent, în ce priveşte ţările cu care face comerţ, rareori poate fi la fel cu interesul unei provincii în ce priveşte imperiul căruia îi aparţine. Acumularea

de capital, care într-un caz ar determina suspendarea exportului de cereale, l-ar lăsa cu totul în pace în celălalt caz.

Dacă prin efectul uneia sau a mai multora din cauzale menționate, importul de cereale într-un stat industrial și comercial ar întîmpina mari obstacole, fie că ar descrește efectiv, sau ar fi împiedicat să crească, este perfect limpede, că și creșterea populației sale ar fi împiedicată aproape în aceeași măsură.

Veneția oferă un izbitor exemplu de stat comercial, care în mersul său înainte către bunăstare și creșterea populației a fost oprit deodată de concurența străină. Prin descoperirea făcută de portughezi a unui drum pe apă spre India, pe la Capul Bunei Speranțe, s-a schimbat complet calea comerțului indian. Marile profituri ale venețienilor, care puseseră temelia bogăției lor în continuă și rapidă creștere și a extraordinarei lor supremații ca putere maritimă și comercială, au fost deodată nu numai reduse, dar chiar comerțul care adusese aceste mari profituri, a fost aproape distrus, iar puterea și bogăția lor au fost restrînse brusc în acele granițe mai strîmte, care corespundeau surselor lor naturale.

Pe la mijlocul secolului al 15-lea, Bruges din Flandra era marele *entrepôt* al comerțului dintre Nordul și Sudul Europei. La începutul secolului al 16-lea comerțul său a intrat în declin, din cauza concurenței Anvers-ului. Ca urmare, mulți negustori englezi și străini au părăsit orașul în declin, spre a se stabili în acela în care comerțul și prosperitatea creșteau rapid. Pe la mijlocul secolului al 16-lea, Anvers se găsea la zenitul puterii sale. Avea peste 100.000 de locuitori și era recunoscut de toată lumea ca fiind cel mai renumit oraș comercial, unde se exercita cel mai rentabil comerț din toată Europa de Nord. Celebritatea crescîndă a Amsterdam-ului a fost înlesnită de Ducele de Parma, prin fatala asediere și cucerire a orașului Anvers, iar concurența extraordinarei hărnicii și a dîrzelor eforturi ale olandezilor nu numai că au împiedicat Anvers-ul de a-și reface comerțul său, dar au dat o simțitoare lovitură comerțului exterior al aproape tuturor celorlalte orașe hanseatice.

Decăderea de mai tîrziu a comerțului din Amsterdam a fost pricinuită, în parte, de profiturile scăzute din cauza concurenței indigene și a abundenței de capital, și în parte de impunerile excesive care au scumpit prețul celor necesare pentru trai, dar mai mult decît acestea poate din cauza progresului altor popoare, deținătoare de mai mari avantaje naturale, care au fost în stare, chiar cu mai puțină iscusință, hărnicie și capital, să facă un comerț în cea mai mare parte avantajos, care înainte revenea exclusiv olandezilor.

Deja în 1669 și 1670 cînd Sir William Temple era în Olanda, efectele abundenței de capital și ale concurenței indigene făceau ca aproape toate ramurile comerțului exterior, afară de cel indian, să aducă pierderi și nici una nu da profituri mai mari de două sau trei procente [32]. Într-o asemenea stare a lucrurilor, atît puterea cît și voința de a economisi se micșora considerabil. Capitalul trebuie să fi rămas staționar ori să fi intrat în declin, sau în cel mai bun caz să fi crescut foarte încet. De fapt Sir William Temple a spus, că de cîțiva ani comerțul olandez depășise punctul său culminat și începuse să decadă simțitor [33]. Mai tîrziu, cînd progresul altor țări s-a afirmat și mai mult, a rezultat, din documente incontestabile, că cele mai multe ramuri de comerț ale Olandei, precum și pescuitul său, au cedat categoric și că nici o ramură a comerțului său nu a păstrat forța de odinioară, afară de comerțul cu America și cu Africa și cel de pe Rin și de pe Meuse, care sînt independente de puterea și concurența străină.

[32] Temple, *Works*, vol. I, p. 69, fol.
[33] Ibidem, vol. I, p. 67.

În anul 1669, populaţia totală a Olandei şi a Ţării frizilor de Vest a fost evaluată de Johann de Witt la 2.400.000 [34]. În 1778 populaţia celor şapte provincii era evaluată la numai 2.000.000 [35] şi astfel, timp de peste 100 de ani, populaţia nu s-a mai înmulţit ca de obicei, ci a scăzut considerabil.

În toate aceste cazuri de state comerciale, creşterea bunăstării şi a populaţiei pare să fi fost împiedicată de una sau mai multe din cauzele sus-menţionate, care, natural, au trebuit să ştirbească mai mult sau mai puţin puterea de procurare a mijloacelor de subzistenţă.

În general se poate spune că, dacă dintr-o oarecare cauză sau din mai multe cauze, mijloacele pentru întreţinerea muncii într-o ţară nu mai cresc, cererea efectivă de braţe de muncă de asemenea încetează de a creşte. Salariul se va reduce la o sumă, care la preţurile existente ale alimentelor şi la obiceiurile curente ale poporului, abia ajunge spre a menţine populaţia staţionară. Un stat în asemenea situaţie se găseşte în imposibilitate morală de a mai creşte, oricît ar fi de abundente cerealele sau profiturile capitalului în alte ţări [36].

Mai tîrziu şi în alte împrejurări, el poate, fireşte, să crească din nou, treptat. Dacă printr-o fericită invenţie tehnică, prin descoperirea unui nou drum comercial sau printr-o extraordinară creştere a bogăţiei agricole şi a populaţiei în ţările vecine, cererea pentru exporturile sale, ori de ce fel ar fi ele, ar creşte neobişnuit de mult, ar putea din nou să importe o cantitate sporită de cereale şi să aibă o populaţie mai mare. Dar atîta vreme cît nu este capabil să-şi sporească importul anual de alimente, evident că va fi incapabil de a oferi mijloacele de subzistenţă unei populaţii în creştere. Această imposibilitate va apare inevitabil cînd, din cauza stării tranzacţiilor sale comerciale, fondurile pentru întreţinerea muncii încep să devină staţionare sau să se diminueze.

CAPITOLUL 10

DESPRE LEGĂTURA DINTRE SISTEMUL AGRICOL ŞI SISTEMUL COMERCIAL

Chiar într-o ţară limitată exclusiv la agricultură, unele din materiile sale prime vor fi totdeauna prelucrate pentru nevoile interne. Într-un stat care face în mod predominant comerţ, dacă nu este limitat în întregime de zidurile unui oraş, o parte oarecare din hrana locuitorilor sau a animalelor sale este luată din micile teritorii din apropiere. Dar, cînd vorbim despre sistemele agricol şi comercial, combinate, avem în vedere ceva care depăşeşte mult felul de combinaţie menţionat mai sus. Este vorba de ţări în care atît resursele pămîntului cît şi capitalurile investite în comerţ şi industrie sînt importante şi nu predomină unul faţă de celălalt.

[34] *Interest of Holland*, vol. I, p. 9.

[35] *Richesse de la Hollande*, vol. II, p. 349.

[36] Este un fapt curios, că Sir William Temple socoteşte ieftinătatea cerealelor printre cauzele declinului comerţului olandez, care, spune el „în aceşti 12 ani sau chiar mai mult, a dominat pretutindeni în aceste părţi ale Europei" (vol. I, p. 69). El spune, că această ieftinătate a împiedicat plasarea condimentelor şi a altor mărfuri din Indii la naţiunile baltice, deoarece le-a diminuat puterea de cumpărare.

O țară în această situație posedă avantajele ambelor sisteme, fiind totodată scutită de relele proprii fiecărui sistem luat separat.

Prosperitatea industriei și comerțului într-un stat presupune imediat că s-a eliberat de părțile cele mai rele ale sistemului feudal. Această prosperitate dovedește că marea masă a poporului nu se găsește în stare de robie, că oamenii și-au păstrat forța și voința de a face economii, că atunci cînd se acumulează capitalul găsește mijloace pentru un plasament sigur și, în consecință, guvernul este în măsură de a acorda proprietății protecția necesară. În aceste circumstanțe, nu prea este posibil ca o țară să sufere vreodată acea prematură stagnare a cererii de brațe de muncă și de produse ale solului, care uneori a caracterizat istoria celor mai multe națiuni europene. Într-o țară în care industria și comerțul prosperă, produsele solului vor găsi totdeauna acasă o desfacere rapidă. O asemenea piață este deosebit de favorabilă creșterii treptate a capitalului. Dar creșterea progresivă a capitalului, și îndeosebi a cantității și valorii fondurilor pentru întreținerea muncii, este principala cauză a cererii de forță de muncă și a unui bun salariu în cereale, în timp ce prețul relativ ridicat al cerelalelor, determinat de perfecționarea mașinilor și de investirea lărgită de capital în industrie, împreună cu prosperitatea comerțului exterior, permite muncitorului să schimbe o oarecare parte a cîștigului său acordat în cereale, pe o cantitate relativ mare de obiecte pentru confort și de lux, provenite din producția internă sau importate. Chiar cînd cererea efectivă de forță de muncă începe să scadă și salariul în cereale se reduce, valoarea relativ mare a cerealelor menține întrucîtva situația claselor muncitoare. Și deși creșterea lor este stăvilită, un mare număr de muncitori poate, totuși, să aibă locuințe bune, să se îmbrace bine și este în stare de a se folosi de obiecte de confort și de lux produse în străinătate. Nici nu pot fi aduși vreodată în mizera situație a locuitorilor acelor țări, unde din momentul în care cererea de forță de muncă este staționară, valoarea cerealelor, în comparație cu a produselor industriale și a mărfurilor străine este extraordinar de scăzută.

Toate dezavantajele specifice unei țări pur agrare sînt, deci, evitate prin creșterea și prosperitatea industriei și comerțului.

La fel, se constată că dezavantajele specifice, ce caracterizează statele exclusiv industriale și comerciale sînt evitate prin posesia de resurse naturale. O țară care își produce propria sa hrană nu poate fi adusă, de nici un fel de concurență străină, să se găsească deodată în situația de a-și vedea populația descrescînd inevitabil. Dacă exporturile unei țări exclusiv comerciale sînt mult diminuate din cauza concurenței externe, în foarte scurtă vreme această țară poate să-și piardă capacitatea de a hrăni același număr de oameni. Dacă însă exporturile unei țări care posedă resurse naturale sînt diminuate, ea va pierde pur și simplu unele din articolele de confort și de lux străine, iar comerțul cel mai mare și mai important, care se face intern, între sat și oraș, va rămîne relativ nestigherit. O perioadă de timp această țară poate, într-adevăr, să progreseze mai lent, pentru că nu va mai avea același stimulent, dar nu există nici un motiv, pentru care ar trebui să regreseze, și fără îndoială, capitalul devenit liber prin pierderea comerțului exterior, nu va rămîne neutilizat. Se va găsi o modalitate, pentru a putea fi investit avantajos, deși nu la fel de avantajos ca mai înainte, și va putea întreține o populație în creștere, chiar dacă ea nu va putea crește ca în condițiile stimulatoare ale unui comerț exterior înfloritor.

Efectele concurenței interne vor fi, de asemenea, foarte diferite în cele două state comparate.

Într-un stat exclusiv industrial şi comercial, concurenţa internă şi abundenţa de capital pot reduce preţul fabricatelor, în comparaţie cu produsele agricole în aşa măsură, încît capitalul sporit investit în industrie să nu poată procura în schimb o mai mare cantitate de alimente. Într-o ţară unde există resurse naturale, nu se poate întîmpla aceasta. Chiar dacă în urma perfecţionării maşinilor şi a fertilităţii descrescînde a terenurilor introduse nou în cultură se dă o mai mare cantitate de produse fabricate pentru produsele solului, masa de fabricate nu poate, totuşi, să scadă niciodată valoric, în urma unei concurenţe a capitalului în această ramură de producţie, dacă ea nu este însoţită de o concurenţă corespunzătoare a capitalului agricol.

În afară de aceasta este de observat că într-un stat, ale cărui venituri constau numai din profituri şi salarii, diminuarea profiturilor şi a salariilor poate prejudicia foarte mult venitul său disponibil. Creşterea capitalului şi a numărului de muncitori în multe cazuri nu îl poate despăgubi suficient pentru rata diminuată a profiturilor şi salariilor. Acolo însă unde veniturile ţării constau atît din rente, cît şi din profituri şi salarii, o mare parte din ce s-a pierdut la profituri şi salarii, se cîştigă la rente, şi venitul disponibil rămîne relativ nediminuat.

Un alt remarcabil avantaj al unui popor care dispune de mult pămînt, ca şi de comerţ şi de industrie, este că sporirea bunăstării şi a populaţiei sale depind relativ puţin de starea şi progresul celorlalte ţări. O naţiune, a cărei bunăstare depinde exclusiv de industrie şi comerţ, nu poate creşte fără să fie o creştere a produselor brute în ţările cu care face comerţ, sau fără a lua o parte din ceea ce aceste ţări sînt obişnuite să consume, şi de care iar se despart. Şi astfel, ignoranţa şi indolenţa altora poate să devină nu numai dăunătoare progresului ei, ci chiar fatală.

O ţară cu resurse naturale nu poate fi niciodată expusă acestor dificultăţi. Dacă hărnicia, inventivitatea şi spiritul său de economisire cresc, va creşte şi bunăstarea şi populaţia sa, oricare ar fi situaţia şi comportarea popoarelor cu care face comerţ. Cînd capitalul său industrial ajunge supraabundent şi fabricatele prea ieftine, nu trebuie să aştepte creşterea produselor brute ale vecinilor săi. Transferarea propriului său capital excedentar în propria sa agricultură va realiza noi produse agricole, care vor putea fi schimbate pe produsele sale industriale şi prin dubla operaţiune de diminuare a ofertei şi de creştere corespunzătoare a cererii, le va ridica preţul. Dacă produsele brute sînt prea abundente, printr-o operaţiune similară se va restabili nivelul între profiturile agricole şi cele industriale. După acelaşi principiu se va repartiza capitalul ţării în diferitele şi îndepărtatele sale provincii după avantajele oferite de fiecare situaţie pentru investirea de capital în agricultură sau industrie.

O ţară în care în felul acesta agricultura, industria şi comerţul, precum şi toate diferitele părţi ale întinsului său teritoriu se influenţează reciproc ar putea evident creşte în bogăţie şi forţă, chiar dacă ar fi înconjurată de zidul de aramă al episcopului Berkleiy. O asemenea ţară ar profita, natural, cel mai mult de pe urma comerţului său exterior, oricare ar fi situaţia lui efectivă. Creşterea sau descreşterea acestui comerţ ar da sau ar lua propriei sale producţii un puternic imobold. Cu toate acestea însă, creşterea acestei producţii ar fi, în mare măsură, independentă de străinătate şi deşi prin decăderea comerţului exterior s-ar putea să fie încetinită, ea nu ar putea fi nici oprită, nici silită să dea înapoi.

Al patrulea avantaj al unirii agriculturii cu industria, mai ales cînd sînt oarecum în echilibru una faţă de alta, constă în aceea, că atît capitalul cît şi populaţia unei asemenea ţări nu vor putea fi obligate niciodată să facă o miş-

care de recul, prin simpul efect al progresului natural al celorlalte ţări spre nivelul de dezvoltare, către care tind toate constant.

După toate principiile generale va fi, în final, în avantajul celor mai multe naţiuni care dispun din abundenţă de pămînt, de a-şi fabrica singure mărfuri precum şi de a exercita propriul lor comerţ. Faptul că bumbacul brut se încarcă pe vapor în America, se transportă cîteva mii de mile în altă ţară, acolo se descarcă, se prelucrează şi se încarcă din nou pe vapor pentru piaţa americană este o situaţie care nu poate fi permanentă. Că poate dura cîtva timp, nu încape nici o îndoială şi sînt departe de a vrea să insinuez, că un avantaj atîta cît durează nu trebuie folosit pentru simplul motiv că nu va dura permanent. Dacă însă avantajul este prin natura lui temporar, desigur este prudent de a avea acest lucru în vedere şi să ne folosim de el în aşa fel, ca atunci cînd încetează, să nu fi făcut, în general, mai mult rău decît bine.

Dacă o ţară, datorită unor asemenea avantaje temporare, a acordat comerţului şi industriei sale o asemenea preponderenţă, încît o mare parte a poporului său trebuie hrănit cu cereale din import, atunci este sigur că progresul treptat al ţărilor străine, în ce priveşte industria şi comerţul, ar putea, după un anumit timp, să aducă în ţara aceea o perioadă de sărăcie şi de declin a capitalului şi a populaţiei, care ar putea depăşi avantajele temporare de care beneficiase anterior. Dimpotrivă, o naţiune a cărei populaţie lucrează în comerţ şi industrie, dar este întreţinută de agricultura sa poate primi, datorită unor asemenea avantaje temporare, un puternic îndemn pentru ambele activităţi, fără să fie expusă la vreo importantă pagubă, cînd aceste avantaje încetează.

Ţările care îmbină în felul acesta mari resurse agricole cu un comerţ şi o industrie înfloritoare şi în care partea de populaţie care exercită comerţ nu întrece niciodată cu mult pe cea din agricultură, sînt ferite sigur de schimbările bruşte. Bunăstarea lor în creştere pare să fie în afara oricăror accidente obişnuite şi nu există nici un motiv pentru a afirma că bogăţia şi populaţia lor nu ar putea continua să crească timp de sute, ba chiar mii de ani.

Nu trebuie totuşi să credem, că acest progres nu are limită, deşi este îndepărtată şi sigur nu a fost atinsă încă de nici o mare naţiune, bogată în pămînt.

Am văzut deja că limita creşterii populaţiei la popoarele comerciale este perioada cînd, din cauza situaţiei efective a pieţelor externe, se găsesc în imposibilitatea de a mai importa regulat o cantitate crescîndă de alimente. Limita creşterii populaţiei unei ţări care produce toate alimentele pe propriul său teritoriu începe cînd ţara este atît de complet ocupată şi cultivată, încît activitatea unui nou muncitor nu va produce în medie o cantitate sporită de alimente, care să ajungă pentru a hrăni o familie atît de numeroasă încît să facă posibilă o creştere a populaţiei. Aceasta este evident limita practică extremă pentru creşterea populaţiei, pe care nu a atins-o nici un popor pînă acum, şi nici nu o va atinge vreodată, întrucît aici nu s-a prevăzut nimic pentru alte articole de primă necesitate în afară de hrană şi nici pentru profitul capitalului, care, oricît ar fi de mici, amîndouă, nu pot rămîne fără însemnătate.

Dar chiar această limită este foarte departe de ceea ce ar putea să producă pămîntul, dacă s-ar ocupa cu agricultura toţi cei care nu sînt ocupaţi cu producerea altor articole de primă necesitate; cu alte cuvinte, dacă soldaţii, marinarii, oamenii de serviciu şi toţi meseriaşii care produc obiecte de lux, s-ar dedica agriculturii. Ei, fireşte, nu ar produce necesarul pentru întreţinerea unei familii şi pînă la urmă nici măcar pentru ei înşişi. Dar atîta vreme cît pămîntul nu va refuza în sens absolut să mai producă ceva, va continua să adauge cît de puţin la rezerva generală. Astfel, prin creşterea mijloacelor de subzistenţă, se vor procura mijloacele pentru întreţinerea unei populaţii în creştere. Întreaga populaţie a unei ţări ar putea fi ocupată, în felul acesta, tot timpul

de care dispune, cu producerea de bunuri de primă necesitate, nemairămînîndu-i răgaz pentru nici un altfel de ocupaţie. La această stare de lucruri, s-ar putea ajunge numai dacă munca întregului popor ar fi dirijată forţat, într-o singură direcţie, de autoritatea publică. După principiul proprietăţii private care se poate pe drept presupune va exista totdeauna în societate, aceasta nu se poate întîmpla niciodată. Cît priveşte interesul individual, fie el al moşierului sau al arendaşului, în agricultură nu se poate da de lucru niciodată unui muncitor care nu produce mai mult decît valoarea salariului său; şi dacă acest salariu în medie nu ar ajunge pentru a întreţine o soţie şi a creşte doi copii pînă la vîrsta de căsătorie, este evident, că atît populaţia cît şi producţia trebuie să stagneze. În consecinţă, la limita practic extremă a populaţiei, starea pămîntului trebuie să fie în aşa fel ca să permită ultimilor muncitori agricoli folosiţi să producă întreţinerea, nu mai mult probabil, a patru persoane.

Şi este o fericire pentru umanitate că legile naturii sînt astfel. Dacă în mersul înainte al populaţiei, competiţia pentru cele strict necesare traiului ar ajunge să oblige întreaga specie umană la o muncă neîntreruptă pentru obţinerea lor, omul s-ar îndrepta necontenit spre o stare de degradare. Toate progresele care au marcat treptele mijlocii ale existenţei sale s-ar pierde complet pînă la sfîrşitul acesteia. În realitate însă şi conform principiului general al proprietăţii private, în perioada cînd nu va mai renta a folosi mai multă muncă pentru pămînt, surplusul de produse brute, neconsumate efectiv de agricultori, va reprezenta, sub formă de rente, profituri şi salarii, mai cu seamă sub formă de rente, o tot atît de mare proporţie faţă de total ca în oricare altă perioadă din trecut. Va fi, în orice, caz, suficient pentru a hrăni o mare parte a societăţii; cei care trăiesc fără muncă manuală sau se ocupă cu transformarea materiilor prime ale pămîntului în formele cele mai adecvate pentru satisfacerea nevoilor omului.

De aceea, cînd ne referim la limitele practice ale creşterii populaţiei, este de mare importanţă să ne amintim că ele rămîn totdeauna mult în urma capacităţii maxime a pămîntului de a produce hrană.

Este de asemenea de mare importanţă să ne amintim că, mult înainte de a fi fost atinsă această limită practică într-o ţară, rata de creştere a populaţiei va scădea treptat. Dacă din cauza unui guvern nepriceput, a indolenţei, a risipei sau a unei lovituri subite dată comerţului, capitalul unei ţări devine staţionar, este posibil desigur, ca obstacolul împotriva creşterii populaţiei să apară destul de brusc, deşi în acest caz nu poate avea loc fără o importantă convulsie. Dacă, însă, creşterea capitalului unei ţări se opreşte din cauza acumulării sale continue, şi a epuizării pămîntului cultivabil, atunci atît profiturile capitalului, cît şi salariile muncitorilor trebuie să fi scăzut treptat multă vreme, pînă să ajungă la un nivel atît de scăzut, încît nu mai prezintă nici un imbold pentru creşterea capitalului şi nu mai oferă nici un mijloc pentru întreţinerea unei populaţii în creştere. Dacă am presupune că acel capital utilizat în agricultură ar fi în orice timp atît de mare, încît să poată fi investit cu acelaşi profit, şi că nu ar exista nici o ameliorare agricolă în vederea economisirii de muncă, este evident că, în măsura în care acumularea de capital ar progresa, profiturile şi salariile ar scădea cu regularitate, iar reducerea ritmului de creştere a populaţiei ar avea de asemenea un caracter de regularitate. În realitate, însă, aceasta nu se poate întîmpla niciodată. Diferite cauze naturale şi artificiale vor colabora spre a împiedica această regularitate şi spre a produce, în diferite perioade, mari oscilaţii în ritmul în care creşterea populaţiei merge spre limita ei finală.

În primul rînd, pămîntul nu este aproape niciodată dotat cu suficient capital. Aceasta se datorește în parte condițiilor obișnuite în care sînt arendate moșiile, care, din cauza complicațiilor de transferare a capitalului din comerț și industrie, îl lasă să se formeze în principal la țară; și, în parte, din cauza naturii unei mari părți a pămîntului, în aproape toate țările mari, care face ca investirea unui capital mic să fie puțin avantajoasă, pe cînd investirea unui capital mare, pentru asanări sau pentru schimbarea caracterului solului printr-o suficientă cantitate de îngrășăminte naturale sau chimice, poate fi într-un înalt grad productivă; și, în parte, datorită împrejurării, că după fiecare scădere a profiturilor și a salariilor, este adesea loc pentru investirea unui capital cu mult mai mare în agricultură decît au la dispoziție aceia care, pentru că sînt posesorii de fapt ai moșiilor, sînt singurii care pot să îl utilizeze în acest fel.

Al doilea: progresele în agricultură. Dacă se găsesc metode noi și mai bune de cultură, cu ajutorul cărora nu numai că se tratează pămîntul mai bine, ci se și cultivă cu mai puțină muncă, este limpede că se poate cultiva pămînt de calitate inferioară cu un profit mai mare decît se putea obține înainte dintr-un pămînt fertil. Apoi, un sistem ameliorat de cultură, folosind unelte mai bune poate, pentru o lungă perioadă de timp, mai mult decît să contrabalanseze tendința pe care o are o cultură extensivă și o mare creștere de capital de a da venituri proporțional mai mici.

Al treilea: progresele în industrie. Cînd în urma mai marii iscusințe și a inventării de mașini mai bune în industrie un bărbat devine capabil să realizeze cît opt sau zece înainte, atunci, după cum se știe, conform principiului concurenței interne și a marii creșteri a cantității care rezultă din aceasta, prețurile acelor produse scad foarte mult. În măsura în care aceste produse constituie articole de primă necesitate și de confort obișnuite ale muncitorului agricol și ale arendașului, ele tind să reducă partea de valoare din totalitatea producției, ce se consumă în mod necesar la țară, și să lase restul mai mare. Din acest rest mai mare poate fi obținută o mai mare rată a profitului, în ciuda creșterii capitalului și a culturii extensive.

Al patrulea: prosperitatea comerțului exterior. Dacă în urma unui comerț exterior înfloritor, prețul muncii noastre și al mărfurilor din țară crește considerabil, în timp ce, cum foarte adesea se întîmplă, prețul mărfurilor străine crește doar foarte puțin, este limpede că arendașul sau muncitorul agricol va putea să obțină ceaiul, zahărul, țesăturile din bumbac, in și din piele, seul, lemnul de construcție etc. de care are nevoie, în schimbul unei cantități mai mici de cereale sau de muncă decît înainte. Această sporită putere de a cumpăra mărfuri străine va avea exact același efect ca progresele industriale pe care tocmai le-am amintit, anume acela de a procura mijloacele pentru o cultură extensivă, fără scăderea profiturilor.

Al cincilea: o creștere temporară a prețului relativ al produselor brute, ca urmare a creșterii cererii. Să admitem, ceea ce desigur nu este adevărat, că o scumpire a produselor brute, după un număr oarecare de ani, provoacă o scumpire corespunzătoare a muncii [37] și a altor mărfuri. Este evident că, în tot acest timp, cînd prețul produselor brute preia conducerea, profitul în agricultură, în condițiile unei culturi extensive și ale unei continue acumulări de capital, poate totuși să crească. Este de remarcat că aceste intervale de

[37] O scumpire determinată exclusiv de cantitatea sporită de muncă, necesară pentru producerea unei anumite cantități de cereale pe ultimul teren luat în cultură, în condițiile de progres al societății, trebuie natural să se limiteze la produsele brute, și nu se va extinde la acele mărfuri, pentru a căror producere nu are loc o creștere a cantității de muncă.

timp sînt de imensă importanţă pentru progresul bunăstării unui popor agricol, mai cu seamă cu privire la cauzele deficienţelor utilizării capitalului în agricultură, menţionate mai sus. Dacă în cea mai mare parte, pămîntul generează noul capital care se utilizează pentru extinderea culturilor, şi dacă investirea unui important capital pentru o anumită perioadă, îl aduce într-o stare atît de bună încît poate fi cultivat după aceea, cu relativ mai puţine costuri chiar şi numai opt sau zece ani, cu mari profituri aricole, poate fi adesea mijlocul prin care se dă unei ţări echivalentul unei noi suprafeţe de pămînt.

Aşadar, deşi este un incontestabil şi necesar adevăr, că *tendinţa* unei permanente creşteri a capitalului şi a unei extinderi a culturii pămîntului este de a produce o scădere treptată, atît a profiturilor cît şi a salariilor, totuşi cauzele enumerate mai sus sînt, evident, suficiente, pentru a explica marile şi îndelungatele neregularităţi ale acestui progres.

Vedem, în consecinţă, în toate statele europene, în diferite perioade, mari oscilaţii în creşterea capitalului şi a populaţiei lor. După ce ani de zile au dormitat într-o stare aproape staţionară, unele ţări au luat un avînt brusc şi s-au dezvoltat într-un ritm foarte apropiat de al noilor colonii. Rusia şi unele regiuni ale Prusiei au furnizat exemple de acest fel şi au continuat progresul în acest ritm, după ce acumularea de capital şi extinderea culturii pămîntului avuseseră loc foarte rapid, cu mulţi ani în urmă.

Datorită acţiunii aceloraşi cauze, am văzut în propria noastră ţară aceleaşi oscilaţii. Pe la mijlocul secolului trecut, dobînda era de 3%, şi din aceasta putem trage concluzia că profitul capitalului era aproape corespunzător. În această perioadă, atît cît se poate deduce din numărul naşterilor şi al căsătoriilor, populaţia se înmulţea foarte încet. De la anul 1720 pînă la 1750, o perioadă de 30 de ani, s-a calculat că o populaţie de 5.565.000 a crescut cu numai 900.000 [38]. De la această dată, capitalul ţării a crescut uimitor, fără îndoială, şi cultura pămîntului s-a extins foarte mult. Totuşi, în timpul ultimilor 30 de ani, vedem dobînda stînd la peste 5%, cu profituri corespunzătoare. Iar de la 1800 pînă la 1811, o populaţie de 9.287.000 a crescut cu 1.200.000, un ritm de creştere de circa 2 1/2 mai mare decît acela al perioadei precedente.

Dar, în ciuda acestor cauze de neregularitate în creşterea capitalului şi a populaţiei, este foarte cert că nu pot atinge limita lor practică necesară decît printr-un proces foarte lent. Înainte ca acumularea capitalului să ajungă la stangarea *necesară*, profiturile capitalului trebuie să fi fost multă vreme atît de scăzute, încît aproape nu constituiau un stimulent pentru economisire; şi înainte ca sporirea populaţiei să înceteze definitiv, salariul real trebuie să fi fost diminuat treptat, pînă cînd s-a ajuns să nu poată întreţine, potrivit obiceiurilor de viaţă ale poporului, decît familii cu un număr mic de copii, numai cît să menţină, şi nu mai mult decît să menţină populaţia la nivelul existent.

Rezultă aşadar, că îmbinarea sistemului agricol cu cel comercial, şi nu unul din ele separat, este sistemul potrivit pentru producerea celei mai mari prosperităţi naţionale; că o ţară cu un teritoriu întins şi bogat, a cărei cultură este stimulată de progresele în agricultură, în industrie şi în comerţul exterior, are surse atît de variate şi bogate, încît este foarte greu de spus cînd acestea vor ajunge limitele lor; că există totuşi o limită, pe care capitalul şi populaţia unei ţări, dacă ele cresc continuu, trebuie să o atingă în final, dar nu o pot depăşi, şi că această limită, conform principiului proprietăţii private, rămîne cu mult în urma puterii maxime a pămîntului de a produce mijloace de trai.

[38] *Population Abstracts, Preliminary Observations*, table, p. XXV.

DESPRE LEGILE CEREALELOR. PRIMELE DE EXPORT

S-a observat că unele țări cu mari resurse naturale și cu o evidentă capacitate de a hrăni cu produsele propriului sol o populație puternic dezvoltată, s-au obișnuit totuși să importe mari cantități de cereale străine și au devenit dependente de alte state pentru o parte considerabilă din alimentele lor.

Cauzele care duc la această stare de lucruri par să fie, în principal, următoarele:

Întîi: orice obstacole pe care le ridică legile, constituția și obiceiurile unei țări acumulării de capital în agricultură, dar care nu se opun cu aceeași forță investițiilor de capital tot mai mari de comerț și industrie.

În orice stat, în care sistemul feudal a fost dominant există legi și obiceiuri de acest fel, care se opun împărțirii libere și alienării pămîntului, poziție inexistentă la alte proprietăți, și care fac adesea foarte dificilă și costisitoare pregătirea pentru o extindere a culturii. În asemenea țări, ameliorările se efectuează mai cu seamă de arendași, care în cea mai mare parte nu au contract de arendă sau cel puțin nu unul de lungă durată. Cu toate că prosperitatea acestor arendași și considerația pentru ei au crescut foarte mult în ultimii ani, nu este totuși posibil de a-i pune pe picior de egalitate cu proprietarii întreprinzători și de a le da aceeași independență și aceeași încurajare pentru ca să utilizeze cu entuziasm capitalul lor ca industriașii și comercinații.

Al doilea: un sistem de impunere directă sau indirectă de natură să constituie o povară pentru agricultura unei țări, povară inegală, ori care, totuși, din motive speciale poate fi mai bine suportată de comerț și industrie.

Este unanim recunoscut, că un impozit direct asupra cerealelor indigene, dacă nu este compensat de un impozit corespunzător la import, poate să distrugă dintr-odată cultura cerealelor și să pună o țară în situația de a importa tot necesarul ei de cereale. Un efect parțial, de același fel ar apare, dacă printr-un sistem de impunere indirectă ar crește prețul general al muncii, și totuși cu ajutorul risturnelor asupra mărfurilor indigene și străine, printr-o mare abundență de produse coloniale și prin acele articole speciale [39] a căror cerere în străinătate nu ar fi prejudiciată prea mult de creșterea prețurilor, valoarea exportului total, chiar dacă nu și cantitatea ar înregistra o creștere.

Al treilea: perfecțiunea mașinilor combinată cu extinderea utilizării capitalului și cu foarte avantajoasă diviziune a muncii.

Dacă într-o țară, cu ajutorul capitalului și a mașinilor, un singur om ar fi în stare să efectueze munca a zece oameni, este limpede că, înainte de a se extinde aceleași avantaje asupra altor țări, o creștere a prețului muncii va influența doar foarte puțin capacitatea de desfacere a acelor mărfuri în a căror producere capitalul și mașinile sînt atît de eficient utilizate. Este perfect adevărat, că o creștere a salariului necesar care majorează costurile culturii de cereale, poate avea același efect asupra multor mărfuri pe lîngă cereale. Dacă nu ar exista altele, importul de cereale străine nu ar fi încurajat, deoarece s-ar putea să nu existe mijloace cu care să fie cumpărate cereale mai ieftine în străinătate. Dar o mare grupă a mărfurilor exportabile ale unui

[39] O creștere a prețului muncii în China ar mări sigur veniturile pe care ea le obține din omerțul cu ceai.

stat comercial sînt de altă natură. Sînt sau artificiale în mare măsură specifice țării și coloniilor sale, sau din cele produse cu ajutorul unui mare capital și ale unor mai bune mașini, și al căror preț este determinat mai mult de concurența internă decît de cea externă. Toate mărfurile de acest fel vor putea, fără îndoială, să suporte, fără prejudicii importante, o creștere a prețului muncii unele în mod permanent, altele pentru o bucată bună de timp. Creșterea prețurilor mărfii determinată în acest fel, sau mai curînd prevenirea acelei scăderi de prețuri, care altfel ar fi avut loc, ar avea totdeauna ca efect reducerea întrucîtva a *cantității* de mărfuri exportate. Dar nu va diminua în nici un caz valoarea ei totală în lingouri în străinătate, și tocmai aceasta este ceea ce determină valoarea în lingouri a mărfurilor și de regulă și cantitatea risturnelor. Dacă mărfurile de bumbac în Marea Britanie ar scădea acum la jumătate din prețul lor actual, fără îndoială, că am exporta o mai mare cantitate decît astăzi. Mă îndoiesc însă foarte mult că am putea exporta o cantitate dublă, nici măcar timp de mai mulți ani, și totuși așa ar trebui să facem, spre a putea cumpăra tot atîtea produse străine ca înainte. În acest caz și în multe altele asemănătoare, cantitatea și valoarea merg împreună pînă la un anumit punct, deși nu în același pas. Dincolo de acest punct însă, o creștere în continuare a cantității nu face decît să diminueze valoarea totală produsă și suma risturnelor ce se poate obține pentru ea.

Este așadar evident că o țară, cu tot prețul comparativ ridicat al muncii și al materiilor prime, poate rezista ușor în concurența cu străinătatea la mărfurile la care se poate utiliza cu mare succes un capital activ și mașini superioare, cu toate că un asemenea preț al muncii și al materiilor prime poate acorda un indiscutabil avantaj străinilor în agricultură și în alte cîteva feluri de producție, unde nu se poate face aceeași economie de muncă. În consecință, o asemenea țară poate găsi că este mai ieftin să cumpere din străinătate cea mai mare parte din necesarul său de cereale, plătindu-le cu produsele sale industriale și cu cele specifice ei, decît să cultive acasă totalitatea cerealelor necesare.

Dacă o țară, ca urmare a uneia sau tuturor acestor cauze, devine dependentă de străinătate în ceea ce privește hrănirea unei mari părți a populației sale, cît durează o atare dependență este evident că va avea de îndurat acele dificultăți specifice țărilor exclusiv industriale și comerciale. Într-o privință, această țară va continua să aibă, desigur, o mare superioritate. Va poseda resurse naturale, la care va putea recurge atunci cînd industria și comerțul său, fie din cauza concurenței externe, fie a altor cauze, încep să decadă. Dar, pentru a compensa acest avantaj, în timpul cînd vor fi necesare mari importuri, va fi supusă unor fluctuații mult mai mari în aprovizionarea sa cu cereale, decît țările care fac numai industrie și comerț. Necesarul Olandei și Hamburg-ului poate să le fie foarte exact cunoscut comercianților care le aprovizionează. Dacă necesarul lor crește, crește treptat și întrucît nu este supus unor mari și neașteptate fluctuații de la an la an, poate fi asigurat prin încheierea de contracte regulate pentru cantitatea medie a necesarului. Alta este însă situația cu țări ca Anglia și Spania. Din cauza variațiilor recoltei, necesarul lor este de asemenea foarte variabil. În cazul cînd comercianții ar vrea să încheie contracte cu țările exportatoare pentru cantitățile necesare în anii medii, doi sau trei ani bogați i-ar ruina. Ei sînt obligați să aștepte situația recoltei în fiecare an, spre a se pregăti în siguranță asupra celor ce au de făcut. Cu toate că este sigur, că numai deficitul recoltei medii și nu întregul dificit poate fi luat în considerație pentru o cerere nouă în Europa, totuși mărimea și incertitudinea prealabilă a acestui deficit global, riscul de a încheia contracte anuale pentru o anumită cantitate, precum și tot mai marea

posibilitate de combinaţii ostile împotriva statelor mari şi războinice, agravează considerabil dificultatea de a procura permanent alimente. Şi dacă este adevărat că recoltele deficitare sînt adesea generale, este imposibil să nu crezi că ele vor fi adesea supuse unor mari fluctuaţii de preţuri.

S-a afirmat cîteodată, că recoltele proaste sînt parţiale, nu generale şi că un deficit într-o ţară este totdeauna compensat printr-o abundenţă în altele. Dar aceasta pare a fi o presupunere nefondată. La ancheta instituită de Comisia Camerii Comunelor, în anul 1814, referitor la legea cerealelor, unul din comercianţii de cereale fiind întrebat dacă se întîmplă des ca în Ţările Baltice recolta să iasă prost, cînd iese prost aici, a răspuns : „Cînd recoltele sînt nefavorabile într-o parte a Europei, în general, se întîmplă să fie mai mult sau mai puţin, în celelalte"[40]. Cine vrea să-şi dea osteneala de a examina preţurile simultane la cereale în diferitele ţări ale Europei, pentru o perioadă mai lungă, se va convinge că răspunsul dat aici este perfect just. În ultimii 150 de ani se găsesc peste 20 de ani, în care creşterea preţurilor este comună pentru Franţa şi Anglia, cu toate că între aceste ţări, comerţul de cereale rar a fost foarte activ. Spania şi Ţările Baltice par, după preţurile lor aşa cum au putut fi colectate, să fi avut adesea aceleaşi proaste recolte, în aceleaşi perioade. Chiar în ultimii 5 ani, au fost două perioade cu recolte deficiente, în anii 1811—1812 şi 1816—1817, în care, cu toate preţurile extraordinar de ridicate din Anglia, importurile au fost relativ neînsemnate, ceea ce se poate atribui faptului, că acele recolte deficiente au fost generale, în cea mai mare parte a Europei.

În aceste împrejurări, să presupunem că ţara noastră ar avea nevoie anual, în medie, de un import de cereale de 2.000.000 qt. şi mai departe că i-ar lipsi 1.000.000 quarţi* din cauza recoltei proaste. Întregul deficit care ar trebui acoperit s-ar ridica astfel la 3.000.000 de qt.

Dacă lipsa de cereale ar fi generală în Europa, s-ar putea trage pe drept concluzia, că în unele state exportul de cereale va fi prohibit în întregime, că altele l-ar supune la foarte mari taxe vamale şi că dacă Anglia ar putea primi 1.000.000 sau 1.500.000 de qt. aceasta ar fi probabil cantitatea maximă la care ne-am putea aştepta în mod rezonabil. Ne-ar mai lipsi totuşi 2.000.000 sau 1.500.000 de qt. Dacă, dimpotrivă, am fi cultivat singuri, pentru acoperirea nevoilor noastre de consum şi din cauza proastei recolte ne-ar lipsi 1.000.000 de qt., atunci este puţin probabil, că noi, cu toată lipsa generală de cereale, nu am fi fost în stare, graţie preţurilor noastre ridicate, să primim 300.000 sau 400.000 de qt. mai cu seamă dacă preţurile obişnuite ale cerealelor şi ale muncii noastre ar fi mai mari decît în restul Europei. În acest caz, suma întregului nostru deficit ar fi doar de 6 sau 700.000 de qt. în loc de 1.500.000 sau de 2.000.000. Dacă, anul curent (1816/1817) ne-ar fi găsit într-o situaţie în care producţia noastră de cereale, obişnuită, să fi fost cu mult mai mică decît consumul nostru, starea de mizerie a ţării s-ar fi agravat groaznic.

Pentru a preveni accidentele de felul acesta şi pentru a asigura o rezervă de cereale mai mare şi în vremuri de nevoie mai stabilă, a fost recomandat un sistem de legi pentru cereale, al căror scop este de a împiedica importul de cereale străine cu ajutorul taxelor vamale sau prin prohibire şi de a încuraja exportul de cereale indigene cu ajutorul premiilor.

[40] *Report*, p. 93.

* *Quart (qt.)*—unitate de măsură pentru capacitate utilizată în Marea Britanie (1,136491 litri) şi S.U.A. (0,94635 litri) [n. ed.].

Un atare sistem, pe care Adam Smith l-a tratat destul de amănunţit, a ajuns să fie aplicat în ţara noastră în anul 1688[41].

Oricum s-ar decide în final problema generală, toţi cei care recunosc eficacitatea marelui principiu al cererii şi ofertei, trebuie să fie de acord că argumentele aduse de autorul lui *Wealth of Nations* împotriva sistemului sînt esenţial eronate.

Adam Smith afirmă în primul rînd, că orice extindere ar putea dobîndi piaţa externă datorită primelor, aceasta s-ar realiza în fiecare an numai în dauna pieţii interne, întrucît orice baniţă de cereale exportată cu ajutorul primelor şi fără de care nu s-ar fi exportat, ar fi rămas pe piaţa internă pentru a mări consumul şi a reduce preţul acelei mărfi[42].

Aici, evident, expresia piaţă nu este bine aplicată. Deoarece, vînzînd mai ieftin o marfă este uşor să scăpăm de o mai mare cantitate, pe o anumită piaţă, decît ar fi fost cazul altfel, dar nu se poate spune cu adevărat, că prin acest procedeu o asemenea piaţă se extinde proporţional. Chiar dacă desfiinţarea celor două impozite, care, după cum afirmă Adam Smith, sînt plătite din cauza primei, ar mări sigur puterea de cumpărare a claselor de jos, totuşi consumul anual trebuie să fie, în final, limitat de populaţie, iar creşterea consumului determinată de desfiinţarea acestor impozite nu ar fi în nici un caz suficientă pentru a da agriculturii acelaşi impuls, ca apariţia cererii externe. Dacă preţul cerealelor din Marea Britanie ar creşte pe piaţa internă din cauza primei, înainte de a fi crescut preţul producţiei (şi Adam Smith recunoaşte în mod expres o creştere imediată), atunci aceasta este o incontestabilă dovadă că cererea efectivă de cereale engleze se extinde şi că diminuarea cererii pe piaţa internă, oricît ar fi de mare, este mai mult decît compensată de creşterea celei externe.

Adam Smith spune mai departe, că ambele impozite plătite de popor din cauza primelor, anume, unul de către guvern, pentru a plăti această primă, şi celălalt prin preţul majorat al mărfii, trebuie sau să reducă mijloacele de subzistenţă ale muncitorilor săraci, sau să determine o creştere a salariilor pecuniare corespunzătoare creşterii preţului mijloacelor de trai. Dacă acţionează ca în primul din aceste cazuri, clasele muncitoare ajung să nu mai poată să-şi crească copiii mari şi să-i instruiască şi tinde, astfel, să împiedice creşterea populaţiei. Dacă acţionează ca în al doilea, trebuie să diminueze capacitatea patronilor de a da de lucru la acelaşi număr de săraci, cum ar fi făcut fără acea creştere a salariilor şi tinde astfel să restrîngă activitatea ţării.

Vom admite cu uşurinţă, că impozitul ocazionat de primă, va avea unul sau altul din efectele discutate aici, dar nu se poate admite că le va avea pe amîndouă. S-a spus, totuşi, că impozitul, impus întregului popor din cauza primelor este o mare povară pentru cei care îl plătesc şi aduce doar neînsemnate avantaje pentru cei care îl primesc. Aceasta este sigur o contradicţie. Dacă aşa cum spune autorul mai tîrziu, preţul muncii creşte proporţional cu preţul grîului, cum se face că se diminuează capacitatea muncitorului de a întreţine o familie? Dacă preţul muncii nu creşte proporţional cu preţul grîului, cum se poate susţine părerea, că moşierii şi arendaşii nu ar putea da de lucru unui număr mai mare de muncitori pe moşiile lor? Totuşi, în această contradicţie, autorul lucrării *Wealth of Nations* a avut adepţi demni de respect şi unii dintre cei care sînt de părerea lui, că preţul cerealelor determină preţul muncii şi al tuturor celorlalte mărfuri, insistă cu toate acestea asupra prejudiciului pe care l-ar aduce claselor muncitoare o creştere a preţului cerealelor, şi asupra avantajelor care ar rezulta din scăderea acestuia.

[41] Chiar dacă scopul stabilit aici nu poate să fi fost cel adevărat, al legii din anul 1688, este totuşi, fără îndoială, scopul pentru care sistemul a fost recomandat mai tîrziu.

[42] Vol. II, b. IV, c. 5

Principalul argument însă, pe care Adam Smith îl aduce împotriva primelor, este că, deoarece prețul cerealelor determină prețul tuturor celorlalte mărfuri indigene, avantajul proprietarului din creșterea prețului este doar aparent și nu real, întrucît ceea ce cîștigă la vînzare, pierde la cumpătare.

Întrucîtva această afirmație este adevărată, dar în nici un caz nu în ce privește împiedicarea mișcării capitalului înspre și din agricultură, ceea ce constituie totuși punctul divergent propriu-zis. Prețul pecuniar al cerealelor într-o anumită țară este, fără nici un fel de îndoială, cel mai puternic instrument pentru reglementarea prețului muncii și al tuturor celorlalte bunuri. Dar nu este o suficientă dovadă pentru afirmația lui Adam Smith, faptul că prețul cerealelor este cel mai puternic instrument. Mai trebuie dovedit, că, atunci cînd celelalte cauze rămîn neschimbate, prețul fiecărei mărfi crește și scade exact proporțional cu prețul cerealelor, ceea ce nu este deloc cazul. Chiar Adam Smith exclude toate mărfurile străine. Dar dacă luăm în considerare imensul volum al importului nostru și cantitatea de articole străine care se utilizează în industria noastră, atunci singură această excepție este de cea mai mare importanță. Lîna și pieile brute, două dintre cele mai importante materiale indigene, după propria părere a lui Adam Smith (cartea I, cap. 11, p. 363 și urm.), nu depind prea mult de prețul cerealelor și de renta pămîntului, în timp ce prețurile inului, seului și pieilor sînt indiscutabil foarte mult influențate de cantitatea pe care o importăm. Dar ștofele de lînă, țesăturile de bumbac și de in, pieile, săpunul, lumînările, ceaiul, zahărul etc., care sînt incluse în articolele susmenționate, formează aproape totalitatea articolelor necesare claselor muncitoare ale societății pentru îmbrăcămintea și nevoile lor de lux.

Mai departe, este de observat că în toate țările a căror industrie este considerabil susținută de capitalul fix, partea din prețul fabricatelor, care plătește profilul unui astfel de capital, nu va crește în mod obligatoriu, dacă prețul cerealelor crește, excepție făcînd reînnoirea lui treptată, însă avantajul care rezultă din niște mașini construite înainte de creșterea prețului muncii, durează firește cîțiva ani.

De asemenea, în cazul unor mari și numeroase impozite pe consum, o creștere sau o scădere a prețului cerealelor, deși ar avea ca efect creșterea sau descreșterea acelei părți din salariu care se transformă în alimente, evident, nici nu ar crește nici nu ar diminua partea destinată pentru plata impozitelor.

De aceea nu poate fi admis ca principiu general, că prețul în bani al cerealelor într-o țară ar fi o măsură justă a valorii reale a argintului în țara respectivă. Dar toate aceste considerații, deși de mare importanță pentru proprietarii funciari, nu pot influența situația arendașilor după terminarea contractului de arendare actual. La expirarea unui contract de arendare și se ia arendașului orice avantaj special pe care l-a avut datorită unui raport favorabil între prețul cerealelor și prețul muncii, și i se compensează orice dezavantaj suferit, ca urmare a unui raport nefavorabil. Singura cauză care determină raportul capitalului investit în agricultură, față de totalul capitalului țării este mărimea cererii efective de cereale. Dacă prima a mărit într-adevăr această cerere, ceea ce desigur s-a întîmplat, este imposibil să presupui, că nu s-ar utiliza mai mult capital în lucrările agricole.

Cînd Adam Smith spune că natura lucrurilor a imprimat cerealelor o valoare reală, care nu poate fi schimbată prin simpla modificare a prețului monetar, că nici o primă de export și nici un monopol acordat comerțului interior nu poate crește o atare valoare și nici o concurență, oricît de liberă, nu o poate reduce este clar că el transformă problema din aceea a profitului pentru cultivatorii de cereale sau pentru proprietarii de pămînt, în aceea a valorii na-

turale a cerealelor. Nu vreau să spun, desigur, că primele modificări valoarea naturală a cerealelor, în sensul că face ca o baniță de cereale să hrănească tot atît de bine un număr mai mare de muncitori decît înainte. Dar desigur vreau să spun, că pentru agricultorul britanic, în actuala stare de lucruri, prima crește efectiv cererea de cereale engleze, și astfel îl încurajează să semene mai mult decît ar fi făcut-o altfel, punîndu-l, deci, în situația de a utiliza mai multe banițe de cereale pentru a hrăni un mai mare număr de muncitori.

Dacă teoria lui Adam Smith ar fi justă și ceea ce el numește prețul real al cerealelor ar fi de neschimbat, sau nu ar putea suferi o relativă creștere sau descreștere de valoare în comparație cu munca și alte mărfuri, într-adevăr agricultura s-ar afla într-o situație grea. Ar fi deodată exclusă de la avantajul acelui principiu atît de frumos explicat în *Wealth of Nations*, potrivit căruia capitalul curge dintr-o ramură de activitate în alta, în concordanță cu variantele și necesarele fluctuații ale nevoilor societății. Desigur, nu ne putem îndoi de faptul că, prețul real al cerealelor variază, deși poate nu atît de mult ca prețul real al celorlalte bunuri, și că există perioade în care toate produsele industriale sînt mai ieftine în raport cu prețul cerealelor și perioade în care sînt mai scumpe. Într-un caz, capitalul curge din industrie spre agricultură, iar în celălalt din agricultură spre industrie. Este inadmisibil a trece cu vederea aceste perioade sau a crede că sînt de mică importanță, întrucît în orice ramură de activitate aceste perioade constituie cel mai puternic stimulent pentru o creștere a ofertei. Fără îndoială, profitul activității în orice ramură industrială nu poate niciodată rămîne pentru multă vreme mai mare, decît în altele. Cum poate fi însă redus, dacă nu prin afluența de capital determinată de acest profit mare? Nu poate constitui niciodată țelul politicii naționale creșterea permanentă a profitului unei anumite categorii de comercianți. Țelul național este creșterea ofertei; acesta însă nu poate fi atins altfel, decît prin creșterea în prealabil a profitului acestor comercianți, și făcînd în acest fel ca o cantitate mai mare de capital să se îndrepte spre această anumită investiție. Armatorii și navigatorii Marii Britanii nu obțin astăzi profituri mai mari decît înainte de Actul de Navigație. Dar țelul națiunii nu a fost acela de a mări profiturile armatorilor și navigatorilor, ci de a crește volumul transporturilor maritime și numărul marinarilor, ceea ce nu se putea obține decît printr-o lege, care prin creșterea cererii, a crescut profitul capitalului investit anterior în această activitate și a făcut ca o mai mare cantitate de capital să meargă în această direcție. Prin introducerea unei prime, o națiune nu urmărește creșterea profitului arendașilor sau a rentei proprietarilor de pămînt, ci îndrumarea unei mai mari părți din capitalul național spre agricultură, spre a crește astfel oferta de produse. Și totuși, în cazul creșterii prețurilor la cereale ca urmare a unei cereri sporite, creșterea salariilor, creșterea rentelor și scăderea argintului tind întrucîtva să tulbure opinia noastră despre acest subiect. Și totuși, nu putem să nu recunoaștem, că prețul real al cerealelor variază în timpul unor perioade destul de lungi spre a influența direcția investițiilor de capital, altfel vom fi obligați să recunoaștem, că nici un nivel posibil al cererii nu poate încuraja cultura cerealelor.

Trebuie să fim de acord deci, că argumentul extraordinar adus de Adam Smith cu această ocazie, referitor la natura cerealelor, nu stă în picioare, și că o primă de export pentru cereale trebuie să crească cererea și să încurajeze producția lor în același mod, dacă nu în același grad, ca o primă de export pentru oricare altă marfă.

S-a afirmat mai departe, că această producție sporită de cereale trebuie în mod necesar să determine o permanentă ieftinire și ca dovadă, în acest sens, s-a adus lunga perioadă, formată din primii 64 de ani ai secolului trecut, cînd

în ţară la noi o primă şi-a produs pe deplin efectul ei. Este de bănuit, în mod raţional, că, la concluzia trasă din acest exemplu, un efect, prin natura lui temporar, deci de o oarecare durată, a fost considerat în mod eronat, ca permanent.

După teoria cererii şi a ofertei, o primă ar trebui să acţioneze în felul următor:

În *Wealth of Nations* s-a subliniat în repetate rînduri că o mare cerere este urmată de o mare ofertă, că după o mare lipsă unrmează o mare abundenţă, că după preţuri neobişnuit de mari urmează preţuri neobişnuit de ieftine. De fapt, s-a constatat că o mare şi nelimitată cerere determină în general o ofertă mult mai mare. Această ofertă, fireşte, provoacă preţuri neobişnuit de ieftine, dar cînd apare, această ieftinătate, la rîndul ei, stăvileşte producţia mărfii, şi această stăvilire are tendinţa, după acelaşi principiu, să dureze mai mult decît este necesar şi să producă o revenire la preţurile ridicate.

S-ar părea că acesta este modul în care ar trebui să acţioneze o primă la exportul de cereale, dacă este acordată în împrejurări favorabile acţiunii sale eficiente şi se pare că acesta a fost modul în care a acţionat, efectiv, în singurul caz in care s-a făcut o încercare corectă.

Fără să avem intenţia de a nega concursul altor împrejurări sau să încercăm a face aprecieri despre relativa eficacitate a primei, trebuie să recunoaştem neapărat că, dacă preţul de cost, după Adam Smith, a fost doar de 28 de şilingi pentru un qt. şi preţurile cerealelor pe pieţele engleze au fost tot atît de scăzute ca al celor de pe continent, o primă de export de 5 şilingi per qt. trebuie să fi provocat o creştere a preţului real şi să fi încurajat cultura cerealelor. Dar schimbările în mişcarea capitalului înspre sau dinspre agricultură se petrec totdeauna lent. Cei care au avut obiceiul să-şi plaseze capitalul în întreprinderi comerciale, nu se îndreaptă dintr-o dată spre agricultură. O operaţie însă mai dificilă şi mai înceată este aceea de a retrage capitalul din agricultură spre a-l investi în comerţ. În timpul primilor 25 de ani după introducerea primei în Anglia, preţul cerealelor a crescut cu 2 sau 3 şilingi per qt.; probabil însă din cauza războaielor lui William şi Anna, a recoltelor proaste şi a unei lipse de bani investirea de capital în agricultură pare să fi mers încet şi nu s-a obţinut un mare surplus de producţie. Abia după pacea de la Utrecht capitalul ţării a început să crească vizibil, şi prima trebuie neapărat să fi dirjiat treptat din această acumulare, spre pămînt, o parte mai mare decît ar fi mers acolo dacă nu exista prima. Consecinţa a fost o supraproducţie şi o scădere a preţului timp de 30 sau 40 de ani.

Se va spune, această perioadă de preţuri scăzute a durat prea mult, pentru ca să fi fost determinată de o primă după teoria pe care tocmai am formulat-o. Este poate adevărat şi după toate probabilităţile, perioada ar fi fost mai scurtă, dacă prima ar fi acţionat singură; dar în acest caz au fost combinate şi alte cauze, cu influenţe puternice.

Scăderea preţului la cerealele engleze a fost însoţită de o scădere a preţurilor pe continent. Oricare ar fi foat cauzele generale care au produs acest efect pe continent, probabil că ele nu au rămas fără nici o influenţă în Anglia. În orice caz, nimic nu putea fi mai indicat pentru a scade preţurile şi a determina o revenire lentă la preţurile ridicate, decît o foarte mare supraproducţie, preluată de celelalte naţiuni cu neplăcere şi numai la preţuri scăzute. Cînd s-a obţinut o atare supraproducţie, a fost necesar un timp oarecare, spre a fi distrusă cu ajutorul preţurilor ieftine, mai cu seamă că stimulentul moral al primei a continuat să acţioneze mult timp încă după ce preţurile începuseră să scadă. La aceste cauze putem să adăugăm că o importantă scădere a dobînzii, cam în

același timp, dovedește că există o abundență de capital și dificultatea unei investiții avantajoase izvorîtă din această abundență. Dacă luăm apoi în considerație și obstacolele naturale care se opun cînd capitalul trebuie retras din agricultură, vom înțelege de ce poate să treacă o lungă perioadă, fără să apară o esențială schimbare în abundența relativă și în prețul scăzut al cerealelor.

Adam Smith atribuie acest preț scăzut creșterii valorii argintului. Scăderea prețului la cereale, care a avut loc cam în același timp în Franța și în alte cîteva țări ar putea să vină în sprijinul acestei ipoteze. Dar cele mai recente rapoarte despre producția minelor în perioada în discuție, nu o justifică suficient. Este mult mai probabil că această scădere a prețului cerealelor provenea de la relativa stare de pace în care s-a aflat Europa după terminarea războaielor lui Ludovic al XIV-lea, care a facilitat transformarea de capital în agricultură și a încurajat progresul în această ramură.

Cu privire la țara noastră, chiar Adam Smith spune că prețul muncii[43] și a altor articole era în creștere, un fapt nefavorabil ipotezei unei creșteri a valorii la metalele nobile. Nu a scăzut numai prețul în bani al cerealelor, ci s-a redus și valoarea lui relativă față de alte articole. Această scădere a valorii relative, asociată cu un puternic export, arată clar că mai curînd o relativă abundență de cereale, indiferent cum s-a ivit, a fost cauza principală a faptelor observate, decît lipsa de argint. Această puternică prăbușire de prețuri pe piața engleză de cereale, mai cu seamă în timpul celor zece ani de la 1740 pînă la 1750, însoțită de o puternică scădere a prețurilor pe piețele continentale, care se datora, poate, într-o anumită măsură, marilor exporturi engleze de cereale care au avut loc îndeosebi în anii 1748, 1749 și 1750, trebuie să fi împiedicat întrucîtva cultivarea lor, în timp ce creșterea prețului real al muncii trebuie să fi fost, în aceeași perioadă, un stimulent pentru creșterea populației. Interacțiunea acestor două cauze este exact ceea ce trebuie, mai întîi spre a diminua surplusul de cereale, pentru ca la sfîrșit să-l distrugă complet. Deoarece după 1764 în Marea Britanie bunăstarea și populația ocupată în industrie au crescut mai repede decît acelea ale vecinilor săi, stimulentul pentru agricultură a acționat din nou, dar rezultînd aproape exclusiv din cererea internă; oricît era el de mare, nu a fost în stare să provoace o supraproducție. De altfel, acest stimulent, datorită modificării legilor pentru cereale, nefiind limitat la cultura cerealelor în Marea Britanie ca mai înainte, nu a fost suficient nici pentru a obține o aprovizionare independentă. Dacă vechile legi pentru cereale ar fi rămas în vigoare, probabil că tot am fi pierdut producția noastră suplimentară, datorită cauzelor menționate mai sus, deși datorită clauzelor restrictive ale acestor legi, ne-am fi aflat sigur mai aproape de aprovizionarea independentă a nevoilor noastre, imediat înainte de foametea din 1800.

Pentru a combate prima nu este necesar deci să spunem cu Adam Smith, că scăderea prețului cerealelor în prima jumătate a secolului trecut, ar fi avut loc, cu toată prima, și că nu a putut fi o consecință a ei. Dimpotrivă, trebuie să recunoaștem ceea ce, după părerea mea, trebuie să facem în conformitate cu toate principiile generale, că prima, cînd este acordată în circumstanțele favorabile, este într-adevăr menită, după ce a supraviețuit unei perioade de scumpete, să producă surplusul și prețurile ieftine, pe care le promit susțină-

[43] Este fără îndoială un fapt remarcabil, că Adam Smith, cu toate că în repetate rînduri afirmă în modul cel mai clar că numai munca este adevărata măsură a valorii argintului și a tuturor celorlalte mărfuri, a putut să presupună că argintul creștea tocmai cînd, după cum spune el, creștea și prețul muncii. Nu poate exista o mai categorică contradicție.

torii ei[44]; dar după aceleași principii generale trebuie să recunoaștem că acest surplus și aceste prețuri reduse, care stînjenesc producția și încurajează totodată creșterea populației, nu pot dura foarte multă vreme.

Obiecția împotriva unei prime la cereale, făcînd abstracție de toate obiecțiile împotriva primelor în general, este deci, că dacă prima se introduce cu cele mai favorabile circumstanțe, nu poate să genereze permanent prețuri ieftine și dacă este stabilită în circumstanțe nefavorabile, de exemplu, dacă se încearcă forțarea unui export cu ajutorul unei prime corespunzătoare, într-o perioadă cînd țara nu acoperă în întregime nici măcar propriul său consum, este evident nu numai că impozitul necesar în acest scop va trebui să fie foarte mare, dar și că efectul pentru populație va fi pur și simplu dăunător și că surplusul de producție va fi cumpărat printr-un sacrificiu care depășește cu mult valoarea acestui surplus.

Dar, în ciuda importantelor obiecții împotriva primelor din motive generale și în ciuda inaplicabilității lor în cazuri frecvente, trebuie să recunoaștem că, în timpul cînd acționează, adică în timpul cînd stimulează un export, care altfel nu ar fi avut loc, primele încurajează fără îndoială dezvoltarea culturii cerealelor sau o mențin la un nivel care n-ar fi putut fi altfel atins, în țările în care au fost introduse.

În împrejurări speciale și favorabile, o țară ar putea menține pentru o lungă perioadă de timp o considerabilă producție suplimentară, fără ca prețul de cost la cereale să crească prea mult și poate doar cu o mică majorare sau poate chiar fără o majorare a prețului mediu, inclusiv în anii cu recoltă proastă[45]. Dacă, începînd cu oricare perioadă de timp din ultimul secol, în care, datorită stimulentului unei prime s-a obținut o producție suplimentară medie pentru export, cererea externă pentru cereale ar fi crescut la fel cu cea internă, producția noastră suplimentară s-ar fi putut să devină permanentă. Chiar și după ce prima ar fi încetat de a mai fi un stimulent pentru noi eforturi, influența ei nu ar fi dispărut deloc. Ar fi acordat cultivatorului englez pentru cîțiva ani de zile un avantaj absolut față de cei străini. Acest avantaj, bineînțeles, ar deveni din ce în ce mai neînsemnat, deoarece este în natura oricărei cereri efective de a fi pînă la urmă acoperită și de a obliga pe producători să vîndă cu cele mai ieftine prețuri posibile, compatibile cu rata generală a profitului. Dar după ce cultivatorul englez ar fi trecut printr-o perioadă de categorică încurajare, s-ar fi obișnuit să aprovizioneze o piață mai mare decît a sa la aceleași prețuri ca și concurenții săi. Și dacă piețele străine și cele engleze ar fi continuat să se dezvolte în aceeași măsură, ar fi continuat și el să-și împartă livrările proporțional pe aceste piețe, deoarece nu ar fi putut niciodată sista livrările sale pentru străinătate, fără să reducă prețul întregii sale recolte, decît numai dacă cererea internă ar fi crescut în măsură considerabilă. În felul acesta, națiunea s-ar fi găsit în posesia unei rezerve permanente pentru anii cu recoltă proastă.

Dar chiar presupunînd că, datorită unei prime combinată cu cele mai favorabile situații de prețuri din alte țări, un anumit stat ar putea menține permanent o producție suplimentară medie pentru export, nu trebuie să ne imaginăm

[44] Dar în măsura în care prima acționează în sensul de a forța cultivarea pămînturilor inferioare, în aceeași măsură va avea fără îndoială tendința de a ridica prețul cerealelor. Știm însă din experiență, că o creștere a prețului ocazionată firește în felul acesta, este continuu contracarată de progresele în agricultură. Trebuie recunoscut ca o realitate, că în perioada secolului trecut, cînd prețul cerealelor scădea, trebuie să fi fost cultivat mai mult pămînt.

[45] Prețul mediu este diferit de prețul de cost. Anii cu recoltă proastă, care trebuie să se întîmple din cînd în cînd, influențează în mod esențial prețul mediu. Și dacă se cultivă o cantitate suplimentară de cereale, cu intenția de a preveni anii de criză, aceasta tinde din nou spre scăderea acestui preț mediu și îl apropie mai mult de prețul de cost.

că sporirea populației sale nu ar mai fi împiedicată de dificultatea procurării mijloacelor de subzistență. Populația ar fi desigur mai puțin expusă presiunii speciale provocată de anii cu recoltă proastă, dar în alte privințe ar fi supusă acelorași obstacole, arătate deja în capitolele precedente. Fie că s-ar exporta cereale sau nu, creșterea populației ar fi reglată de salariul real și ar stagna imediat ce mărfurile de primă necesitate pe care le-ar putea cumpăra acel salariu, nu ar fi suficiente pentru a încuraja creșterea numărului ei, în condițiile actuale de viață ale poporului.

CAPITOLUL 12

DESPRE LEGILE CEREALELOR. RESTRICȚIILE LA IMPORT

Cu toate că legile prohibite pentru importul de cereale străine nu sînt cîtuși de puțin ireproșabile, totuși nu li se pot face aceleași obiecțiuni ca primelor și trebuie să admitem, că ele corespund scopului pe care îl au în vedere, și anume de a asigura o acoperire independentă a nevoilor. O țară care posedă rezerve de teren și care este hotărîtă să importe cereale numai atunci cînd prețul indică apropierea unei crize, va fi în stare să acopere propriul său necesar, în anii medii. În consecință, deși putem în mod just să ridicăm obiecțiuni împotriva restricțiilor la importul de cereale străine, pentru că tind să împiedice utilizarea cea mai avantajoasă a capitalului și a muncii naționale, să stînjenească creșterea populației și să îngreuneze exportul mărfurilor noastre industriale, nu putem totuși să negăm tendința lor de a încuraja cultura cerealelor în țară și de a crea și de a menține o aprovizionare independentă. După cum am văzut, o primă care să fie destul de mare spre a-și atinge scopul, adică să forțeze o producție suplimentară ar necesita în multe cazuri un impozit direct atît de apăsător și care ar fi atît de mare în raport cu prețul total al cerealelor, încît această primă ar fi aproape inaplicabilă în unele țări. Restricțiile la import nu impun poporului nici un impozit direct. Dimpotrivă, dacă s-ar găsi de cuviință ar putea fi transformate într-o sursă de venituri pentru guvern, apoi se și pot aplica totdeauna fără dificultăți și pot fi mînuite astfel ca să corespundă infailibil scopului lor precis, acela de a asigura, în anii medii, o producție de cereale suficientă pentru populația țării.

În capitolele precedente am examinat dezavantajele speciale legate de un sistem eminamente agricol și de unul eminamente comercial, și avantajele speciale ale unui sistem în care aceste două activități sînt unite și se dezvoltă împreună. S-a arătat mai apoi că într-o țară cu mari rezerve de pămînt, populația care se ocupă cu comerțul poate, din anumite cauze, să predomine atît de mult, încît țara suferă de multe ori inconveniente specifice doar unui stat comercial-industrial, și de o fluctuație a prețului cerealelor, mai mare decît are loc de obicei într-un asemenea stat. Este evident posibil, să se mențină echilibrul între clasele agricole și comerciale, prin limitarea importului de cereale din afară. Nu este vorba în această problemă însă de eficacitatea sau ineficacitatea măsurilor propuse, ci de oportunitatea sau inoportunitatea lor. Scopul poate fi atins, fără îndoială, dar s-ar putea să fie plătit prea scump. Pentru cei care nu resping dintr-odată toate cercetările de acest fel, ca fiind de natură să pună în discuție un principiu sacru pentru ei, problema dacă echilibrul între clasele agricole

şi comerciale, care nu s-ar realiza pe cale naturală, ar trebui în anumite împrejurări să fie menţinut artificial, trebuie să fie o foarte importantă problemă practică.

Una din obiecţiile împotriva admiterii teoriei, că restricţiile la import sînt avantajoase, este aceea, că ar fi imposibil să se stabilească drept regulă generală, că fiecare stat trebuie să cultive cerealele pe care le consumă. Există unele state care se găsesc într-o atare situaţie, că în mod clar şi evident nu li se poate aplica regula.

În primul rînd, există multe state, care au jucat un rol în istorie, al căror teritoriu în comparaţie cu capitala sau cu oraşele lor a fost complet neînsemnat, şi total incapabil să aprovizioneze populaţia existentă cu hrană. Ceea ce se cheamă comerţul intern principal al unui mare stat, deci comerţul între oraş şi sat, în asemenea comunităţi trebuie să fie în mod inevitabil un comerţ exterior, iar importul de cereale străine este absolut necesar pentru existenţa lor. Se poate spune despre aceste state că se nasc fără avantajul pămîntului, şi oricare ar putea fi riscul şi dezavantajele unui sistem exclusiv comercial şi industrial, nu au posibilitatea să aleagă altul. Tot ce pot face este să obţină din situaţia lor tot ce este mai bun prin comparaţie cu situaţia vecinilor, şi să se trudească să compenseze această importantă lipsă printr-o strădanie superioară, îndemînare şi capital. În aceste eforturi, unele state despre care avem relatări, au avut un succes demn de admirat. Dar eşecurile la care au fost expuse, au fost aproape tot atît de vizibile ca şi prosperitatea lor în comparaţie cu insuficienţa resurselor lor naturale.

În al doilea rînd, restricţiile la importul cerealelor străine este evident că nu pot fi aplicate într-o ţară, care din cauza pămîntului şi climei sale, este supusă la foarte mari şi bruşte fluctuaţii în aprovizionarea sa internă, datorită variaţiilor atmosferice. O ţară într-o asemenea situaţie îşi va mări indiscutabil şansa sa pentru o aprovizionare constantă cu cereale, deschizînd cît mai multe pieţe comerciale pentru import şi export, şi aceasta, după toate probabilităţile, se întîmplă chiar dacă alte ţări trebuie să prohibească temporar exportul lor de cereale sau să-l impoziteze. Dezavantajul caracteristic la care este supusă o asemenea ţară poate fi atenuat doar prin încurajarea celui mai liber comerţ exterior posibil în materie de cereale.

În al treilea rînd, restricţiile la import nu pot fi aplicate într-o ţară, al cărei teritoriu este foarte nefertil, chiar dacă este destul de întins. O încercare de a cultiva în întregime un asemenea teritoriu şi de a-l ameliora, divizînd forţat capitalul în acest scop, ar eşua probabil în orice caz. Produsul real obţinut în felul acesta ar fi cumpărat prin sacrificii pe care capitalul şi munca naţiunii nu ar putea să le suporte multă vreme. Oricare ar fi avantajele de care s-ar bucura acele ţări, care au posibilitatea să hrănească o populaţie numeroasă cu produsele propriului lor pămînt, aceste avantaje nu sînt accesibile unui stat care se găseşte în situaţia de mai sus. Trebuie să se mulţumească să fie o comunitate săracă şi fără importanţă, sau să se hotărească să depindă în principal de alte resurse decît cele ale pămîntului. Acest stat se aseamănă în multe privinţe cu statele care dispun de un teritoriu foarte restrîns şi politica sa cu privire la importul de cereale trebuie să fie, bineînţeles, aproape ca a lor.

În toate aceste cazuri nu încape nici o îndoială că ar fi lipsită de chibzuinţă încercarea de a menţine un echilibru între clasele agricole şi comerciale, care nu s-ar realiza pe cale naturală.

Însă în împrejurări diferite şi opuse, această nechibzuinţă nu este în nici un caz atît de evidentă.

Dacă o națiune posedă un mare teritoriu, al cărui pămînt este de calitate mijlocie, ea poate să hrănească fără dificultăți din producția propriului ei sol o populație suficient de mare pentru a menține rangul de bogăție și putere printre țările cu care se găsește în raporturi comerciale sau de beligeranță. Teritoriile de o anumită întindere trebuie pînă la urmă să-și hrănească singure populația. Întrucît fiecare țară exportatoare se apropie de acel punct culminant de bogăție și populație, către care tinde în mod firesc, ea va retrage treptat cerealele pe care, pentru o perioadă de timp, le economisise pentru a le da vecinilor săi care se ocupau cu comerțul și industria, și îi va lăsa să trăiască din propriile lor resurse. Produsele specifice fiecărui pămînt și clima sînt obiecte ale unui comerț exterior, care nu poate lua sfîrșit, indiferent de împrejurări. Dar hrana nu este un produs specific și țara care o produce în cantitățile cele mai mari, s-ar putea ca, potrivit legilor care guvernează progresul populației, să nu aibă nimic de economisit pentru alții. Un comerț exterior cu cereale, a cărui dezvoltare depășește necesitățile ce rezultă din variația recoltelor în diferite țări, este mai degrabă un comerț temporar și incidental, care depinde mai cu seamă de diferitele stadii de progres pe care le-au putut ajunge diferitele țări și alte circumstanțe întîmplătoare, decît un comerț care prin natura sa este permanent, și al cărui stimulent va rămîne neabătut, pe măsură ce societatea progresează. În focul discuțiilor s-a sugerat (natural mai mult în glumă decît în serios), că Europa ar trebui să cultive cerealele sale în America și ea să se dedice exclusiv industriei și comerțului, ceea ce ar fi cea mai bună diviziune a muncii de pe glob. Dar, chiar și cea mai extravagantă prezumție, că mersul natural al lucrurilor ar putea duce la o asemenea diviziune a muncii pentru un timp și că prin asemenea mijloace Europa ar putea avea o populație mai numeroasă decît ar putea eventual întreține pămîntul său, consecințele pe bună dreptate ar fi de temut. Este un adevăr indiscutabil că fiecărui stat care are un teritoriu, trebuie să îi convină, în progresul său spre bunăstare, a-și fabrica mărfurile; numai dacă țările de la care cumpără produsele sale industriale nu ar poseda cumva unele avantaje speciale în afară de capital și iscusință. De îndată însă ce conform acestui principiu, America ar începe să retragă Europei cerealele sale, și eforturile agrare ale Europei nu ar fi în stare să înlocuiască această lipsă, s-ar observa fără doar și poate, că avantajele temporare ale unei bogății mai mari și ale unei populații mai numeroase (presupunînd cazul că ambele au fost realizate), au fost foarte scump plătite printr-o lungă perioadă de regres și mizerie.

De aceea, dacă o țară dispune de o întindere care îi permite pe bună dreptate să se aștepte, că va putea în final să aprovizioneze propria sa populație cu alimente; dacă populația pe care o poate hrăni cu ajutorul resurselor propriului pămînt, este destul de mare, spre a da țării posibilitatea de a-și menține rangul și puterea alături de alte națiuni; și mai departe, dacă are motive să se teamă nu numai că îi vor fi retrase pînă la urmă cerealele străine pe care le-a consumat o perioadă de timp, ceea ce ar putea fi un eveniment mai îndepărtat, ci că vor apare și consecințele imediate, legate de puternica predominare a unei populații industriale, cum sînt: o mai proastă stare a sănătății, mai multă agitație, mai mari fluctuații în prețul cerealelor și mai mari variații în salarii — nu ar putea să pară nechibzuit ca această țară să realizeze pe cale artificială un echilibru mai just între clasele agricole și comerciale, prin restrîngerea importului de cereale străine și prin grija ca agricultura să țină mai bine pasul cu industria.

Al treilea: dacă pămîntul și clima unei țări sînt în așa fel, că producția sa anuală variază mai puțin decît în majoritatea celorlalte țări, atunci aceasta poate fi o rațiune în plus pentru a admite politica de restricții la importul de

cereale străine. Gradul variaţiilor la care este supusă aprovizionarea lor anuală este foarte diferit, în fiecare ţară. Deşi, indiscutabil, este adevărat, că dacă toate ţările ar fi aproape egale în această privinţă şi comerţul cu cereale ar fi *de fapt* liber, stabilitatea preţului într-un anumit stat ar creşte odată cu creşterea numărului naţiunilor cu care este în legătură datorită comerţului de cereale. Dar aceasta nu înseamnă deloc că aceeaşi concluzie este justă atunci cînd premisele sînt esenţial diferite; adică, atunci cînd producţia de cereale a unor ţări, care sînt în relaţii comerciale între ele, este supusă unor fluctuaţii comparativ foarte mari şi cînd acest dezavantaj este agravat de binecunoscuta lipsă a unei reale libertăţi în comerţul exterior cu cereale.

Să presupunem, de exemplu, că variaţiile extreme peste şi sub cantitatea medie de cereale produsă ar fi în Anglia de 1/4, şi în Franţa de 1/3. În acest caz, un comerţ liber între cele două ţări ar creşte probabil variaţia pieţii engleze. Şi dacă afară de Anglia şi Franţa ar mai putea fi atrasă încă o ţară ca Bengalul şi ar fi inclusă în cercul comerţului o ţară, unde, după Sir George Colebrook, orezul se vinde uneori într-un an de patru ori mai ieftin decît în următorul, fără să rezulte o foamete sau o mare lipsă [46], şi unde, în ciuda frecvenţei recoltelor bogate, uneori survin lipsuri atît de mari, încît fac să piară o considerabilă parte a populaţiei, este foarte sigur că aprovizionările, atît în Anglia cît şi în Franţa, ar oscila mult mai mult decît înainte de atragerea Bengalului în acest cerc comercial.

De fapt, avem motive să credem că Insulele Britanice, datorită naturii solului şi climei lor, nu sînt deloc supuse unor mari variaţii în producţia lor anuală de cereale. Dacă vom compara preţurile cerealelor în Anglia şi în Franţa, de la începutul tabelelor Eton pînă la începutul războiului revoluţiei, vom constata că în Anglia cel mai ridicat preţ al chilei de grîu de 8 baniţe, în timpul întregii perioade, a fost de 3 £ 15 s $6^{3/4}$ d (în anul 1648), şi cel mai scăzut de 1£/2 s 1 d (în anul 1743), în timp ce în Franţa cel mai ridicat preţ al baniţei (Sester) s-a ridicat la 62 fr. 78 centime (în anul 1662) şi cel mai scăzut 8 fr. 89 centime (în anul 1718) [47]. Într-un caz diferenţa se cifrează la ceva mai mult de $3^{1/4}$, iar în celălalt la aproape de 7 ori. În tabelele engleze, în intervale de 10 sau 12 ani, se întîmplă numai în două cazuri că diferenţa se cifrează la de 3 ori. În tabelele franceze, în intervale de timp egale, apare numai o dată, că diferenţa a fost de 4 ori sau mai mult. Aceste variaţii au fost eventual agravate de lipsa de libertate în comerţul de cereale în interior, dar sînt în modul cel mai categoric confirmate de calculele lui Turgot, care se referă numai la variaţiile producţiei, fără nici o legătură cu dificultăţile sau cu stingherirea transportului liber dintr-o parte în alta a ţării.

Pe pămînturile de calitate mijlocie, el estimează producţia la 7 baniţe de pogon în anii cu recoltă foarte bogată şi la 3 baniţe de pogon în anii de mare lipsă, în timp ce media o calculează la 5 baniţe la pogon [48]. Aceste calcule, gîndeşte el, se apropie destul de mult de adevăr şi continuînd raţionamentul pe aceste baze, spune că într-un an cu recoltă deosebit de bogată producţia ar depăşi cu cinci luni consumul obişnuit îşi într-un an foarte rău ar rămîne cu tot atîtea luni în urmă. Aceste variaţii, după părerea mea, sînt mult mai mari decît cele care au loc în Anglia, cel puţin dacă am judeca după preţuri, mai ales că, la un anumit grad de sărăcie în ambele ţări, nu există aproape nici o îndoială că, datorită mai marii bogăţii a Angliei şi a amplei asistenţe

[46] *Husbandry of Bengal*, p. 108, Note. El observă în textul aceleiaşi pagini, că preţul cerealelor fluctuează mult mai mult decît în Europa.

[47] Ediţia lui Garnier a lucrării *Wealth of Nations*, vol. II, tabele, p. 188.

[48] Turgot, *Oeuvres*, tom. XX, p. 143, Edit. 1808.

parohiale acordată claselor mai sărace în perioadele de mare lipsă, prețurile sale ar depăși media obișnuită cu mult mai mult decît prețurile din Franța.

Dacă vom examina prețul grîului în Spania, în timpul aceleiași perioade, vom găsi de asemenea variații mult mai mari decît în Anglia. Într-un tabel de prețuri pentru o fanega de grîu pe piața Sevillei de la 1675 pînă la 1764 inclusiv, publicat în anexa la Bullion Report, prețul cel mai ridicat se cifrează la 48 reali vellon (în anul 1677) și cel mai scăzut la 7 reali vellon (în anul 1720), o diferență cam de 7 ori. În perioada de 10 sau 12 ani diferența se cifrează în două sau trei cazuri la de 4 ori. Într-un alt tabel, din 1788 pînă în 1792 inclusiv, privind orașele din Vechea Castilie, prețul cel mai ridicat în anul 1790 per fanega se cifra la 109 reali vellon și în anul 1792 cel mai scăzut preț per fanega era de 16 reali vellon. Pe piața din Medina del Rio Seco, un oraș al regatului Leon, așezat în mijlocul unui foarte fertil teritoriu pentru cereale, prețul unei încărcături de grîu de 4 fanega era în mai 1800, de 100 reali vellon, iar în mai 1804, de 600 reali vellon și, în comparație cu cele mai ridicate prețuri ale anului, ambele contau ca *prețuri scăzute*. Diferența ar fi și mai mare dacă s-ar compara prețurile ridicate cu cele scăzute. Astfel, în anul 1799 prețul mic pentru cele 4 fanega se cifra la 88 reali vellon și prețul mare tot pentru 4 fanega, în 1804, la 640 reali vellon, o diferență de peste 7 ori într-o perioadă de numai 6 ani.

În Spania, cerealele străine sînt lăsate libere la intrare și totuși în orașele Andaluziei, o provincie așezată la mare și traversată de Guadalquivir, fluctuația prețului, deși nu este atît de mare ca cele amintite mai sus, pare să demonstreze că țărmurile Mediteranei nu oferă nici pe departe recolte foarte constante. Se știe de fapt că Spania este principalul concurent al Angliei la cumpărarea de cereale din țările baltice. Și întrucît nu există nici o îndoială că așa-numitul preț de cost sau prețul uzual al cerealelor în Spania este mult mai scăzut decît în Anglia, rezultă că diferența între prețuri, în anii cu recoltă bogată și în cei cu recoltă proastă, trebuie să fie foarte importantă.

Nu am posibilitatea să stabilesc fluctuațiile la recoltele și prețurile națiunilor nordice. Ele sînt, totuși, întîmplător mari, deoarece toată lumea știe, că unele din aceste țări suferă cîteodată lipsuri apăsătoare. Exemplele date mai înainte sînt suficiente spre a arăta că o țară care în privința stabilității aprovizionării sale indigene se găsește într-o situație avantajoasă, poate mai degrabă să diminueze această stabilitate în loc s-o mărească, dacă își leagă interesele de o țară, care este mai puțin avantajoasă în această privință. Această stabilitate fără îndoială se reduce, dacă țara, a cărei aprovizionare fluctuează cel mai mult, are dreptul să inunde pe cealaltă cu recoltele sale, cînd acestea sînt foarte bogate, în timp ce rezervă pentru ea privilegiul de a-și păstra recolta, în perioade de oarecari lipsuri tocmai cînd partenerii săi comerciali se află în cea mai mare mizerie [49].

Dacă o națiune posedă un teritoriu, nu numai suficient de întins spre a putea întreține în condițiile existente de cultură o populație adecvată unui stat de primul rang, dar și cu o fertilitate neepuizată, care îi permite o foarte puternică creștere a populației, o asemenea împrejurare desigur că va face ca măsura restrîngerii importului de cereale străine să fie mai aplicabilă pentru această țară.

O țară care, deși fertilă și dens populată, a fost cultivată aproape la maximum, nu și-ar putea înmulți populația prin alt mijloc, decît prin admiterea im-

[49] Aceste două împrejurări modifică esențial premisa, de care depinde problema dacă într-un anumit stat se poate aplica un import liber.

portului de cereale străine. Dar pe Insulele Britanice nu există momentan nici un semn perceptibil de o asemenea epuizare. Inevitabilele fenomene care însoțesc un teritoriu exploatat la maximum sînt profitul și dobînda foarte scăzute, o foarte slabă cerere de forțe de muncă, salarii mici și o populație staționară. Unele din aceste simptome pot negreșit să apară fără ca un teritoriu să fi fost complet epuizat, dar un teritoriu nu poate fi epuizat, fără ca aceste simptome să se fi arătat. În locul acestor simptome însă, la noi în țară, în timpul celor 20 de ani înainte de 1814 am putut observa un procent ridicat al dobînzii și al profiturilor, o foarte mare cerere de forță de muncă, salarii mari și o creștere a populației mai rapidă poate decît în timpul oricărei perioade din istoria noastră de pînă acum. Capitalurile care au fost investite pentru a aduce noi terenuri în cultură sau pentru a ameliora pe cele vechi, trebuie să fi adus mari profituri, căci altfel, în condițiile ratei generale a profiturilor din acea vreme, nu ar fi fost investite în felul acesta. Și, deși este strict adevărat că pe măsură ce se acumulează mai mult capital în agricultură, profitul se micșorează pînă la urmă, totuși, creșterea iscusinței în muncile agricole și alte cauze menționate într-un capitol anterior, fac ca aceste două efecte să nu meargă în nici un caz, totdeauna împreună. Cu toate că pînă la urmă trebuie să se unească și să termine calea progresului lor împreună, totuși, în cursul dezvoltării lor sînt adesea separate mult timp și foarte departe unul de altul. În unele țări și la unele tipuri de sol, cantitatea de capital care poate fi absorbită, înainte de a apare o esențială diminuare a profiturilor este atît de mare, încît limitele ei nu pot fi ușor calculate. Desigur, dacă luăm în considerație ceea ce s-a făcut efectiv în unele districte ale Angliei și Scoției și le comparăm cu ceea ce este încă de făcut în alte districte, trebuie să recunoaștem că țara noastră încă nu s-a apropiat mult de această limită din cauza prețului ridicat al muncii și al părților componente ale capitalului agricol, provocat în parte de impozitarea directă sau indirectă, în parte sau poate în cea mai mare parte de marea prosperitate a comerțului nostru exterior [50], pot fi luate în cultură și cele vechi ameliorate esențial, numai atunci cînd prețul cerealelor este ridicat. Dar aceste terenuri, odată ce au fost luate în felul acesta în cultură sau ameliorate, nu s-au dovedit în nici un caz neproductive. Cantitatea și valoarea producției lor au corespuns perfect cantității de capital și de muncă utilizate pentru ele și au fost cultivate tot timpul cu mari foloase atît pentru indivizi cît și pentru stat, atîta timp cît a continuat să existe același, sau aproape același, raport între valoarea producției și prețul de cost al acestei culturi.

Cu o atare situație a solului, indiscutabil, Imperiul Britanic ar putea fi în stare să hrănească cu ajutorul propriilor sale resurse agricole nu numai populația sa actuală, ci cu timpul să dubleze numărul ei, ba poate chiar să-l tripleze. Prin urmare, o restricție a importului de cereale, care ar putea fi socotită foarte supărătoare într-o țară care a ajuns aproape la capătul resurselor sale, ar putea să apară în altă lumină, la o țară care este în stare, cu producția propriului său pămînt, să hrănească o populație în foarte mare creștere.

Dar se va spune, că deși s-ar putea admite, că o țară este în stare să întrețină cu producția propriului ei sol, nu numai o mare populație, dar chiar o

[50] O restrîngere a importului de cereale, oricît ar fi de severă, ar putea menține prețurile noastre, la cereale și pentru muncă, mult mai ridicate decît în restul Europei, dacă astfel de restricții ar influența esențial în rău prosperitatea comerțului nostru exterior. Dacă prețul muncii este ridicat în vreo țară, sau dacă puterea de cumpărare a banilor este scăzută, ceea ce este același lucru, atunci nimic nu-l poate împiedica de a-și găsi nivelul său, doar unele avantaje relative, fie naturale sau dobîndite care pun o asemenea țară în situația de a menține mărimea exportului său, cu tot prețul ridicat al muncii.

populaţie în creştere, totuşi, dacă recunoaştem că, prin deschiderea porturilor sale, pentru libera intrare a cerealelor străine, ţara ar putea să hrănească o populaţie a cărei creştere ar fi mai mare şi mai rapidă, nu este justificat să ne abatem din drum şi să stăvilim această tendinţă, împiedicînd astfel o creştere a avuţiei şi a populaţiei care s-ar produce în mod natural.

Aceasta este, fără îndoială, un puternic argument şi dacă admitem în întregime premisele, o combatere după principiile economiei politice nu este posibilă. Eu aş spune totuşi, că, dacă ar putea fi dovedit clar, că plusul de avuţie şi de populaţie dobîndit în felul acesta ar expune societatea la o mai mare nesiguranţă în aprovizionarea ei cu cereale, la mai mari fluctuaţii de salarii, la o mai mare lipsă de sănătate şi o mai mare imoralitate ca urmare a creşterii proporţiei populaţiei ocupată în fabrici şi, în sfîrşit, la o mai mare şansă de mişcări retrograde lungi şi deprimante, provocate de progresul natural al acelor ţări de la care s-au importat cereale, eu nu aş ezita să consider această bogăţie şi această creştere a populaţiei ca fiind prea scump plătite. Fericirea societăţii este, în definitiv, adevăratul scop final chiar al bogăţiei, al puterii şi al creşterii populaţiei pe care le caută. Este desigur adevărat, că dacă avem în vedere structura societăţii cea mai favorabilă acestei fericiri, şi un stimulent adecvat pentru a obţine din sol bogăţia pe care poate să o producă, este absolut necesar un considerabil amestec de populaţie comercială şi industrială cu aceea agricolă. Dar nici un argument nu este atît de frecvent şi de vizibil fals ca acela, care spune că ceea ce este bun pînă la o anumită limită, este bun pînă la orice limită, deşi se admite cu cea mai mare uşurinţă, că la o mare naţiune cu teritorii vaste, relele, inerente sistemului comercial şi industrial, sînt mai mult decît compensate de avantajele sale, atîta vreme cît acest sistem este sprijinit de agricultură; totuşi, în ceea ce priveşte efectul exagerării sistemului nesprijinit de agricultură, ne putem îndoi, pe bună dreptate, dacă relele nu predomină în mod categoric.

Adam Smith face observaţia : „capitalul dobîndit de o ţară prin intermediul comerţului şi industriei reprezintă o posesie foarte incertă şi precară pînă cînd o parte este asigurată şi valorificată în agricultură şi în ameliorările pămîntului său" [51].

În altă parte spune, că monopolul comerţului colonial, mărind rata profitului comercial, descurajează ameliorările solului şi întîrzie creşterea naturală a acelei mari surse iniţiale de venit — renta funciară [52].

Aşadar, este sigur că, în nici o perioadă industria ţării, comerţul şi traficul cu coloniile nu au absorbit atît de mult capital, ca în timpul celor 20 de ani înainte de 1814 inclusiv. În general se admite, că din anul 1764 pînă la pacea de la Amiens, comerţul şi industria ţării au crescut mai repede decît agricultura, şi că pentru întreţinerea sa a devenit din ce în ce mai dependentă de cerealele străine. De la pacea de la Amiens, situaţia monopolului său colonial şi a industriei sale a reclamat o neobişnuit de mare cantitate de capital. Dacă circumstanţele specifice războiului, ulterior, anume spezele ridicate de transport şi asigurarea şi decretele lui Bonaparte, nu ar fi făcut importul de cereale extraordinar de dificil şi costisitor, ne-am fi obişnuit, conform tuturor principiilor generale, să hrănim astăzi cu cereale importate o mult mai mare parte a populaţiei decît în orice altă perioadă din trecutul nostru. Cultivarea pămîntului ţării s-ar găsi într-o situaţie cu totul alta decît astăzi. S-ar fi făcut foarte puţine sau chiar nici una din acele mari ameliorări, despre care se poate spune

[51] Adam Smith, *Wealth of Nations*, vol. II, b. III, c.4, p. 137.
[52] Ibidem, vol. II, b. IV, c. 8, p. 495.

că au achiziționat pentru stat noi terenuri pe care nici o scădere de prețuri nu le poate distruge. Pe cînd pacea sau accidentele de tot felul ar fi putut diminua atît avantajele noastre coloniale cît și industriale, și ar fi putut distruge sau împrăștia capitalul nostru, înainte de a fi investit în agricultură și de a deveni proprietate națională.

Așa cum stau lucrurile, restricțiile practice care în timpul războiului au fost obstacole puse în calea importului de cereale străine, au obligat mașinile noastre cu vapori și monopolul nostru colonial să cultivăm pămîntul nostru. Astfel tocmai acele cauze, care după Adam Smith au tendința de a retrage capitalul din agricultură — și l-ar fi retras sigur dacă am fi putut continua să cumpărăm cereale la prețurile pieții franceze și olandeze — au dat agriculturii noastre un impuls atît de puternic încît nu numai că a ținut pasul cu o foarte rapidă creștere a comerțului și industriei, dar a recuperat și distanța cu care rămăsese în urmă ani de zile și astăzi stă la același nivel cu ele.

Dar restricțiile la importul de cereale străine într-o țară care posedă mari resurse ale solului, au nu numai tendința de a extinde asupra solului toate avantajele realizate în comerț și industrie, fie permanente fie temporare, și — după cuvintele lui Adam Smith — de a-l asigura și valorifica, ci au de asemenea tendința de a preveni acele mari oscilații în progresul agriculturii și comerțului, care sînt însoțite mai totdeauna de urmări rele.

Trebuie să ne amintim, și este de mare importanță de a nu pierde niciodată din vedere, că mizeria prin care au trecut aproape toate clasele sociale în urma scăderii bruște a prețurilor, exceptînd pe aceea agravată de starea monedei, a fost provocată de cauze *naturale* și nu *artificiale*.

Rata progresului în agricultură și industrie are o tendință spre alternare, așa cum are rata de creștere a hranei și a populației. În vremuri de pace și de comerț nestingherit, aceste alternative, deși nefavorabile fericirii și liniștei societății, pot avea loc, fără să producă pagube importante. Dar izbucnirea unui război este totdeauna în stare să le dea o forță și o rapiditate care inevitabil trebuie să producă o violentă zdruncinare a ordinii proprietății.

Războiul care a urmat după pacea de la Amiens ne-a găsit într-o situație de dependență, căci o foarte mare parte a necesarului nostru de cereale trebuia să-l aducem din străinătate, iar astăzi cultivăm singuri ceea ce consumăm, cu toate că între timp a avut loc o neobișnuită creștere a populației. Această mare și subită schimbare în agricultura noastră nu s-ar fi putut efectua decît prin influența prețurilor foarte ridicate, care au fost consecința unei insuficiente oferte indigene și a marilor cheltuieli și dificultăți cu importul cerealelor străine. Dar rapiditatea cu care s-a făcut această schimbare a trebuit să producă o supraabundență pe piață de îndată ce în țară s-au cultivat cereale exact atîta cît trebuiau sau cu ceva mai mult decît se consumau, și dacă la acestea s-a mai adăugat și un import cît de mic, s-a produs inevitabil o foarte rapidă scădere a prețurilor. Dacă s-ar fi lăsat importul de cereale nestingherit mai departe, nu încape nici o îndoială, că prețul cerealelor în anul 1815 ar fi fost cu mult mai mic. Acest preț scăzut la cereale, chiar dacă printr-o diminuare a rentelor s-ar putea menține în mare parte actuala stare a agriculturii, ridică un astfel de obstacol dezvoltării ei în viitor, încît dacă porturile ar rămîne deschise, este sigur că în țară nu am mai cultiva suficient spre a ține pasul cu creșterea populației, așa că după 10 sau 12 ani un nou război ne-ar găsi în aceeași situație, în care eram cînd a început cel de față. Ar trebui apoi să trecem prin aceeași perioadă de prețuri ridicate, același excesiv stimulent pentru agricul-

tură [53], urmat de acelaşi obstacol brusc şi demoralizator, precum şi aceleaşi enorme împrumuturi contractate cînd preţul era de 90 sau 100 de şilingi qt. de grîu şi veniturile în bani ale proprietarilor funciari şi ale claselor industriale ale societăţii aproape proporţionale, cînd grîul costă 50 sau 60 de şilingi, iar venitul proprietarilor funciari şi al claselor industriale este foarte redus, o stare de lucruri care nu poate avea loc fără o excesivă creştere a dificultăţii de a plăti impozitele şi mai cu seamă acea invariabilă sumă de bani care acoperă dobînzile datoriei de stat.

Pe de altă parte, o ţară care restrînge importul de cereale străine întratît, că în general produce singură necesarul său şi importă doar în perioade de lipsă, are nu numai certitudinea că îndrumează spre agricultură orice invenţie din domeniul industriei şi orice avantaj special pe care îl are de pe urma coloniilor sau al comerţului său obişnuit şi că le leagă astfel de glie, ferindu-le de accidente, dar este scutită de acele violenţe şi dureroase convulsii ale proprietăţii, care aproape inevitabil se nasc din coincidenţa unui război general cu o insuficientă aprovizionare cu cereale indigene.

Dacă atunci cînd a început ultimul război, am fi fost independenţi de străinătate în ce priveşte consumul nostru mediu, nici chiar moneda noastră de hîrtie nu ar fi putut face ca preţurile cerealelor noastre să se apropie de nivelul preţurilor atins efectiv într-o anumită perioadă de timp [54]. Şi dacă, în cursul războiului, am fi rămas independenţi de livrările străine, exceptînd cazurile întîmplătoare de lipsă, ar fi fost imposibil ca producţia pentru propriul nostru consum, sau ceva în plus peste acesta, să poată produce la sfîrşitul războiului o atît de general resimţită mizerie.

Principala obiecţie ce se poate aduce restricţiilor la importul de cereale este o supraîncărcare a pieţii, ca urmare a unei recolte bogate, care nu poate fi atenuată prin export. La examinarea acelei părţi din problemă, care se referă la oscilaţiile de preţuri, trebuie să se dea acestei obiecţii întreaga sa importanţă. Dar oscilaţia preţului, determinată de această cauză a fost uneori foarte mult exagerată. O supraîncărcare a pieţii care poate duce în mizerie agricultorii unei ţări sărace, ar putea fi relativ puţin simţită de aceia ai unei ţări bogate. Într-adevăr este greu de imaginat că o naţiune cu un impunător capital, şi care nu se află sub influenţa unei mari zdruncinări a creditului comercial, cum a fost ţara noastră în anul 1815, ar întîmpina mari dificultăţi, neţinînd excedentul unui an pentru acoperirea nevoilor anului următor sau ale oricăruia din anii viitori. De fapt, ne putem pe bună dreptate îndoi, dacă într-o ţară ca a noastră, scăderea preţului determinată de această cauză ar fi atît de mare ca aceea, care ar avea loc în urma unei subite invazii de transporturi ale unei bogate recolte din Europa, mai cu seamă din acele state, care nu exportă cereale de regulă. Dacă porturile noastre ar fi permanent deschise, legile Franţei ar împiedica totuşi o aprovizionare care ar egala preţurile. Cerealele franceze ar veni la noi în mari cantităţi numai în anii cu recoltă foarte bogată, cînd noi

[53] În conformitate cu expunerea făcută în faţa Camerii Lorzilor (Reports, p. 49), cheltuielile de transport şi asigurare pentru un quart de cereale erau în 1811 cu 48 şilingi mai mari decît în 1814. Se pare deci că — fără nici o măsură artificială, războiul singur poate ocaziona o prodigioasă creştere a preţurilor.

[54] După Tooke (*High and Low Price*, p. 215) dacă ultimul război ne-ar fi găsit cultivînd mai mult decît era necesar pentru consum, am fi trăit cu totul alte fenomene în legătură cu preţurile. Dacă se observă mai exact, se constată că mai degrabă preţurile cerealelor noastre au indicat calea excesului şi diminuării monedei de hîrtie, în loc ca ele să fi urmat, cu toate că preţul cerealelor nu ar fi putut fi niciodată atît de ridicat sau atît de scăzut, dacă nu ar fi avut loc acele excese şi acele diminuări.

probabil am avea cea mai mică nevoie de ele și, după toate probabilitățile, ar provoca o suprasaturare a pieței [55].

Dacă însă scăderea prețurilor, provocată pe aceaste două căi nu ar fi esențial diferită, cum este foarte sigur în anii de lipsă generală, în țările obișnuite să cultive singure necesarul lor, prețul ar crește mai puțin, trebuie să admitem, că aria variațiilor va fi cea mai mică într-un asemenea sistem de restricții, întrucît, fără să împiedice importul, cînd prețurile sînt mai ridicate, sistemul acesta asigură, în anii obișnuiți, o producție proprie, egală cu consumul [56].

[55] Aproape toți comercianții de cereale, care în anul 1814 au depus mărturie în fața comisiei, celor două camere păreau să fie perfect conștienți de faptul că din cauza unei bogate recolte în Europa prețurile ar scădea probabil, dacă porturile noastre ar fi deschise pentru import.

[56] În numărul 6 al *Westminster Review*, (1825) în care se accentuează în mod deosebit, că legile cerealelor au provocat mari fluctuații în prețul cerealelor, se află, provenind după cum se spune, de la cea mai înaltă autoritate comercială, un tabel cu prețurile medii la grîu în Rotterdam, pentru fiecare din cei 10 ani, inclusiv 1824. Scopul tabelului este să arate prețul mediu la grîu în Olanda, în timpul acestor 10 ani. Întîmplător arată însă, că și în Olanda, unde în multe privințe există toate condițiile posibile pentru prețuri ferme, un comerț liber cu cereale nu le poate asigura deloc.

În anul 1817, prețul pentru o greutate de 86 banițe de Winchester, era de 574 de guldeni olandezi, iar în anul 1824 se cifra la numai 147, o diferență egală aproape cu de 4 ori. În timpul aceleiași perioade de 10 ani, cea mai mare fluctuație a prețului mediu al fiecărui an separat în Anglia a fost de la 91 ș.9d, prețul în anul 1817, la 43 ș.9 d, prețul în anul 1822, deci o diferență mai mică de $2^1/_5$ ori ! ! (Appendix la lucrarea lui Tooke, *On High and Low Prices*, tabelul XII, p. 31)

Se explică tot mereu, aparent fără cea mai mică referire la fapte, că pe noi libertatea comerțului de cereale ne-ar feri sigur de posibilitatea unei crize. Autorul articolului *Corn Laws*, în suplimentul la Encyclopaedia Britannica, merge mai departe și spune : „se constată mereu, că atunci cînd recoltele în unele țări ies prost, în alte regiuni domnește belșugul ... Există permanent hrană din abundență în lume. Spre a fi aprovizionați totdeauna din belșug, trebuie să dăm la o parte prohibițiile și restricțiile, și să încercăm de a acționa împotriva binevoitoarei înțelepciuni a Providenței''. Același fel de limbaj se găsește și în sus-menționata revistă, unde se spune : „Dacă într-o țară recolta este proastă, este bună în alta și producția excedentară a celei din urmă acoperă dificitul celei dintîi etc.''. Există motive serioase care ne fac să credem, că aceste afirmații sînt categoric contrazise de experiența cea mai vastă. În primul rînd, dacă ar fi juste și dacă abundența general dominantă, la care se face aluzie, ar fi împiedicată numai prin lipsa unui comerț liber cu cereale, ar trebui să vedem concomitent o mare creștere a prețurilor într-o țară și o mare scădere a lor în altele. Dar o scurtă privire asupra prețului cerealelor în țările lumii comerciale, în ultimul secol sau în ultimele două secole, va fi de-ajuns, spre a convinge pe orice om imparțial, că dimpotrivă, prețurile în aceeași perioadă prezintă o remarcabilă solidaritate, ceea ce este pur și simplu incompatibil cu adevărul afirmațiilor de mai sus. Al doilea, toți călătorii, care au luat seama la starea vremii sînt de acord, că în țări diferite, în același timp, predomină aceeași vreme. Căldura neobișnuită și excesivă din ultima vară s-a manifestat nu numai în cea mai mare parte a Europei, ci s-a extins chiar pînă în America. Tooke, în lucrarea sa *On High and Low Prices* (p. 247, ed. II), citează un pasaj din lucrarea lui Lowe, *On the Presenta State of England*, în care spune, că „publicul, îndeosebi cel care nu călătorește, nu prea își dă seama de similitudinea temperaturii care predomină în așa-numitele țări cerealiere ale Europei, adică în Marea Britanie, Irlanda, Franța de Nord, în Olanda, Danemarca, în Nord-Vestul Germaniei și într-o oarecare măsură în Polonia și în Nord-Estul Germaniei.'' Autorul continuă citind cazuri, în care, concomitent, în diferite țări ale Europei, predomină lipsa. Și Tooke este de perfect acord cu aceste juste observații asupra predominării aceleiași clime în Europa, în cadrul anumitor grade de latitudinie. Mulți din comercianții de cereale, care au fost interogați de comisia celor două camere, și-au exprimat păreri asemănătoare atît din 1814 cît și în 1821. De altfel, nu-mi amintesc nici măcar un singur caz cînd cineva, care a avut ocazia să verifice faptele, și-ar fi exprimat părerea că recoltele bune și proaste în diferite țări se compensează de regulă. Din această cauză, asemenea declarații trebuie considerate ca simple afirmații, care nu au la bază nici cea mai mică dovadă.

Departe de mine totuși intenția de a spune cum că împrejurarea, că într-o țară predomină abundența, în timp ce alta, în același timp, duce lipsă, deși trebuie să împiedice posibilitatea prețurilor ferme, ar fi un motiv determinant împotriva abolirii sau modificării legilor pentru cereale. Cel mai puternic argument împotriva restricțiilor la import este tendința lor nesocială și cunoscutele daune pe care le provoacă lumii comerciale, în general. Importanța acestui argument mai curînd crește decît se micșorează, prin numărul celor care suferă de lipsă, în același timp. Într-o perioadă cînd miniștrii noștri, în modul cel mai lăudabil, dau exemplul unui sistem mai liberal de politică comercială, ar fi foarte mult de dorit, ca națiunile străine să nu ne poată reproșa o atît de frapantă excepție, cum este legea noastră pentru cereale. O taxă vamală la import nu prea mare și o primă de felul celei recoman-

Cu toate acestea, o obiecţie împotriva sistemelor protecţioniste trebuie să existe întotdeauna. Ele sînt principial nesociale. Sînt convins, că în ce priveşte interesele unui singur stat, o restricţie a importului de cereale străine poate fi de folos cîteodată, sînt şi mai convins însă, că ţinînd seama de interesele Europei în general cea mai perfectă libertate a comerţului de cereale, ca a tuturor celorlalte mărfuri, ar fi cea mai avantajoasă. Ar fi greu ca o asemenea perfectă libertate să nu aibă ca urmare o mai liberă şi mai egală repartizare a capitalului care, cu toate că ar încuraja extraordinar bogăţia şi fericirea Europei, ar face indiscutabil, unele părţi ale acesteia mai sărace şi mai puţin populate decît sînt astăzi; şi nu ne putem aştepta ca statele individuale să consimtă vreodată, să sacrifice bogăţia din interiorul propriilor lor graniţe pentru bogăţia lumii.

Mai departe este de observat că independent de reglementările mai directe, chiar fixarea impozitelor produce un sistem de descurajare şi încurajare, care intervine în mod esenţial în relaţiile naturale dintre mărfuri, şi întrucît nu putem spera ca impozitele să fie desfiinţate, acele raporturi naturale ar putea fi restabilite, cîteodată, doar printr-o mai mare intervenţie.

O perfectă libertate a comerţului este prin urmare un vis, care mă tem că nu se va realiza niciodată. Cu toate acestea însă, ţelul nostru trebuie să fie de a ne apropia de ea pe cît mai mult posibil. Ar trebui permanent considerată ca principala regulă generală. Şi dacă se propun abateri de la această regulă, cei care le propun sînt obligaţi să fundamenteze clar excepţia.

CAPITOLUL 13

DESPRE INFLUENŢA CREŞTERII AVUŢIEI ASUPRA SITUAŢIEI SĂRACILOR

Obiectul, formal mărturisit, al *Cercetării* lui Adam Smith este de a stabili *Natura şi Cauzele Avuţiei Naţiunilor*. Există însă încă unul, şi mai interesant, pe care îl confundă uneori cu celălalt şi anume : cercetarea cauzelor care influenţează fericirea şi bunăstarea claselor de jos ale societăţii, care constituie cea mai mare parte a fiecărei naţiuni. Ambele probleme sînt, fără îndoială, înrudite de aproape, dar natura şi întinderea acestei legături şi felul în care bogăţia în creştere influenţează situaţia săracilor, nu au fost destul de just şi precis stabilite.

Adam Smith, în capitolul despre salarii, consideră orice creştere a avuţiei sau a venitului societăţii, ca o creştere a mijloacelor pentru întreţinerea mun-

date de Ricardo, s-ar potrivi probabil cel mai bine pentru situaţia noastră actuală şi ar asigura cel mai repede preţuri ferme. O taxă vamală asupra cerealelor străine s-ar asemăna cu taxele vamale pe care le percep celelalte ţări asupra mărfurilor noastre şi nu ar pune în acelaşi mod în discuţie principiile comerţului liber.

Dar orice sistem am adopta pentru o hotărîre fermă este esenţial, şi pentru prevenirea decepţiilor este extraordinar de util, ca toate argumentele, atît pentru, cît şi contra legilor pentru cereale, să fie examinate temeinic şi imparţial. Deoarece la o trecere în revistă liniştită, şi pe cît pot eu să judec, imparţială, a argumentelor din acest capitol, acestea îmi par încă destul de întemeiate pentru a merita o asemenea examinare, şi nu ca un fel de protest împotriva abolirii sau modificării legii cerealelor, le republic într-o nouă ediţie.

cii. După ce în prealabil formulează principiul, potrivit căruia cererea de muncitori poate crește numai în proporție cu creșterea mijloacelor pentru plata salariilor, urmează firește concluzia, că orice creștere a avuției tinde să crească cererea de brațe de muncă și să amelioreze situația claselor de jos ale societății [57].

La o mai atentă examinare se va constata totuși, că mijloacele pentru întreținerea muncii nu se înmulțesc obligatoriu odată cu creșterea bogăției și foate rar cresc *proporțional* cu aceasta, și în sfîrșit, că situația claselor de jos ale societății nu depinde exclusiv de creșterea mijloacelor pentru întreținerea muncii sau de capacitatea de a hrăni un număr mai mare de muncitori.

Adam Smith definește avuția unui stat ca fiind produsul anual al pămîntului său și al muncii sale. Această definiție cuprinde, evident, atît produsul industriei cît și al pămîntului. Admițînd că o națiune, în urma unor împrejurări deosebite, nu ar putea să procure o cantitate suplimentară de alimente, este evident că produsul muncii sale nu s-ar opri neapărat, cu toate că produsul pămîntului, sau capacitatea națiunii de a importa cereale nu ar putea crește mai departe. Dacă s-ar procura fie din țară, fie din străinătate materiile prime pentru industrie, acestea, cu ajutorul unei mai mari iscusințe și a unor mașini perfecționate, ar putea fi prelucrate de același număr de muncitori într-un produs mult mai mare. Chiar numărul muncitorilor ar putea crește considerabil ca urmare a unei predilecții crescute pentru muncile industriale, în comparație cu serviciile de război și de prestații, făcînd în felul acesta ca o mai mare parte din totalul populației să se ocupe cu industria și comerțul.

Trebuie să recunoaștem că un asemenea caz nu se întîmplă frecvent. Cu toate acestea nu numai că este posibil, dar formează limita specifică a creșterii populației în progresul natural al culturii, limită care este evident, că nu se suprapune în timp cu limita creșterii. Dar, deși cazurile de felul acesta nu se întîmplă des, întrucît aceste limite rareori sînt atinse, au loc totuși permanent apropieri de ele, și în cursul natural al progresului, creșterea avuției și a capitalului este rar însoțită de o creștere proporțională a capacității de a hrăni un număr sporit de muncitori.

Unele din popoarele antice, care, potrivit cunoștințelor pe care le avem despre ele, posedau doar un neînsemnat capital industrial și comercial, par să fi cultivat foarte bine pămînturile lor cu ajutorul unei diviziuni agrare a proprietății, și erau, fără discuție, foarte populate. În asemenea țări, deși sînt din plin populate, evident că ar fi loc pentru o foarte mare creștere a capitalului și a bogăției. Dar, chiar dacă admitem toată influența pe care o socotim probabilă asupra majorării producției sau a importului de alimente, majorare provocată de stimulentul unui spor de capital, nu va fi loc, evident, pentru o majorare proporțională a mijloacelor de subzistență.

Dacă vom compara starea inițială a celor mai înfloritoare dintre țările europene cu starea lor actuală, vom găsi această concluzie confirmată aproape fără excepție de experiență.

Adam Smith, cînd tratează despre diferitele creșteri ale avuției la diferite popoare spune că, în Anglia, din timpul Reginei Elisabeta, comerțul și industria au progresat neîntrerupt, după care continuă : „Agricultura și ameliorarea solului au progresat fără îndoială treptat. Dar par să fi urmat încet și de la distanță progresul mai rapid al comerțului și al industriei. Cea mai mare parte a pămîntului trebuie să fi fost cultivată probabil înainte de domnia Reginei Elisabeta, foarte mult din el stă încă înțelenit și cultura celei mai mari părți rămîne mult în urma a ceea ce ar putea să fie" [58]. Aceeași obser-

[57] Adam Smith, *Op. cit.*, vol. I, book I, c.8.
[58] Ibidem, vol. II, book IV, c.4, p. 133.

vație este valabilă pentru majoritatea celorlalte țări europene. Pămîntul cel mai bun a fost luat bineînțeles cel dintîi în stăpînire. Aceste pămînturi, chiar în condițiile unei culturi delăsătoare și a unei mari risipe de brațe de muncă, ce caracterizau îndeosebi perioada feudală, puteau să hrănească o populație numeroasă. De îndată ce capitalul a crescut, înclinația crescîndă pentru obiecte de confort și obiecte de lux, combinată cu productivitatea descrescîndă a pămînturilor noi luate în cultură, a trebuit în mod firesc și obligatoriu să dirijeze cea mai mare parte a noului capitol spre comerț și industrie, și să determine o mai rapidă creștere a bogăției decît a populației.

Populația Angliei sub domnia Reginei Elisabeta pare să se fi cifrat la aproape 5 milioane, ceea ce nu ar fi cu mult mai puțin decît jumătate din numărul populației actuale (în anul 1811). Dacă ținem seama însă, cît de mare este astăzi raportul dintre producția comerțului și industriei și cantitatea de alimente ce stă la dispoziția consumului uman, probabil că se face o estimație prea mică atunci cînd se spune, că avuția totală sau capitalul și venitul Angliei, independent de orice schimbări în valoarea mijloacelor circulante, a crescut de peste patru ori. Puține din celelalte țări ale Europei au cunoscut o prosperitate în comerț și industrie egală cu a Angliei, dar în măsura în care au reușit, toate aparențele indică limpede că sporirea avuției lor a fost mai mare decît sporirea mijloacelor pentru întreținerea unei populații în creștere.

Că nu orice creștere a capitalului sau a venitului unei țări poate fi considerată ca o creștere a mijloacelor reale pentru întreținerea muncii, o ilustrează în mod izbitor cazul Chinei.

Adam Smith spune despre China că probabil demult este atît de bogată cît îi permit legile și instituțiile sale, dar, arată el, cu alte legi și cu alte instituții, și dacă ar da o mai mare atenție comerțului exterior, ar putea fi mult mai bogată.

Dacă în China comerțul și relațiile cu străinătatea ar fi mai mult apreciate, este evident că, datorită numeroșilor săi muncitori și ieftinătății muncii, ar putea produce mai mari cantități de produse industriale pentru străinătate. Tot atît de evident este că, datorită marilor cantități de provizii și a teritoriului său nesfîrșit de întins, nu ar putea importa în schimb o cantitate de mijloace de subzistență, care să constituie cît de cît un supliment simțitor. Ar consuma așadar această imensă cantitate de produse industriale în propria țară sau ar schimba-o pe articole de lux din toate colțurile lumii. În prezent, țara pare suprapopulată în raport cu capitalul existent și nu se face nici o economie de muncă pentru a produce alimente. În China ar fi imposibil să se utilizeze un imens capital pentru producerea de bunuri industriale pentru comerțul exterior fără a schimba această stare de lucruri și fără a retrage muncitori din agricultură, ceea ce ar duce la diminuarea produselor solului. Admițînd însă că această diminuare ar fi compensată, ba, în realitate mai mult chiar decît compensată, de efectele avantajoase ale unei tehnici mai perfecționate și de economia de muncă la cultivarea celor mai proaste terenuri, totuși, deoarece cantitatea de mijloace de subszistență ar putea crește doar puțin, cererea de fabricate, care ar crește prețul muncii, ar fi urmată obligatoriu de o scumpire proporțională a alimentelor, așa că muncitorul ar putea să-și procure doar cu puțin mai multe alimente ca înainte. Cu toate acestea avuția țării ar crește vizibil, valoarea de schimb a producției anuale a pămîntului și a muncii ar crește în fiecare an, și totuși mijloacele reale pentru întreținerea muncii ar rămîne aproape staționare. Argumentul devine poate mai clar cînd este aplicat Chinei, deoarece se admite

în general, că bunăstarea ei a rămas de multă vreme neschimbată și pămîntul este cultivat aproape pînă la limitele posibilului [59].

În toate aceste cazuri, consecința descrisă mai sus nu provine dintr-o preferință exagerată acordată comerțului și industriei în comparație cu agricultura, ci pur și simplu din cauză că forța pămîntului de a produce alimente are limite mai strîmte, decît iscusința și înclinarea oamenilor de a înnobila materiile prime, și din această cauză, la apropierea de limitele subzistenței, există, natural, mai mult spațiu și în consecință mai multă încurajare pentru sporirea unui fel de bogăție decît a celeilalte.

Trebuie să admitem, prin urmare, că mijloacele pentru întreținerea muncii nu cresc *obligatoriu*, odată cu sporirea bogăției și foarte *rar* cresc *proporțional* cu aceasta.

Dar situația claselor de jos ale societății desigur nu depinde exclusiv de creșterea mijloacelor pentru întreținerea muncii sau de mijloacele pentru întreținerea unui număr mai mare de muncitori. Este indiscutabil că aceste mijloace formează totdeauna un foarte influent element în situația claselor muncitoare, și cel mai important în ce privește creșterea populației. Dar în primul rînd, bunăstarea claselor sociale de jos nu depinde numai de hrană, și nici numai de mijloacele strict necesare pentru trai, iar situația lor nu se poate spune că este bună, decît dacă pot dispune de unele bunuri de confort și chiar de lux. Al doilea, tendința creșterii populației de a ține pasul cu mijloacele de subzistență în general, împiedică sporirea acestor mijloace de a exercita o mare și neîntreruptă influență asupra ameliorării situației săracilor. Și al treilea, cauza care exercită cel mai durabil efect asupra îmbunătățirii situației claselor de jos ale societății depinde mai ales de comportarea și de prudența indivizilor înșăși și din această cauză este legată direct și obligatoriu de o creștere a mijloacelor de subzistență.

Cît privește celelalte cauze, care influențează atît situația claselor muncitoare, cît și sporirea mijloacelor de subzistență, ar fi de dorit să urmărim mai amănunțit în ce fel acționează avuția în timp ce crește și să stabilim avantajele și dezavantajele legate de această creștere.

În programul natural și obișnuit al unei țări spre o mare bogăție și o numeroasă populație există două dezavantaje, la care par să fie inevitabil expuse clasele de jos ale societății. Primul constă în diminuarea capacității de a întreține copiii conform obiceiurilor existente ale societății, în ceea ce privește necesarul pentru trai. Al doilea, constă în folosirea unei părți proporțional mai mare a populației în munci mai puțin favorabile sănătății și mai expuse fluctuațiilor cererii de forțe de muncă și instabilității salariilor.

Diminuarea puterii de a întreține copiii este o absolut inevitabilă consecință a înaintării unei țări către limitele extreme ale populației sale. Dacă admitem că forța unui anumit teritoriu de a produce hrană are o limită, trebuie să admitem și faptul că, pe măsură ce ne apropiem de această limită și populația crește tot mai încet, puterea de a întreține copiii se diminuează tot mai mult pînă cînd, în cele din urmă, creșterea producției încetează și ajunge să hrănească în medie doar familii cu un număr de membri, care nu mai face posibilă o creștere a populației în continuare. Această stare de lucruri este însoțită, în general, de o scădere a *prețului în cereale*, al muncii. Chiar dacă acest efect ar putea fi împiedicat printr-o răspîndire a obiceiurilor de prudență la

[59] Este greu de spus, cît de mult se poate avea încredere în această ultimă opinie. Mai multă îndemînare și mai multă economie de muncă le-ar da chinezilor, în mod sigur, posibilitatea să cultive cu succes terenuri pe care astăzi nu le-ar putea cultiva, dar o mai generală utilizare a cailor în locul oamenilor ar împiedica această cultură extensivă să devină o încurajare pentru creșterea populației.

clasele de jos ale societății, rezultatul descris mai sus trebuie să aibă loc totuși. Și deși s-ar putea ca, datorită puternicei acțiuni a piedicii preventive împotriva creșterii populației, și salariul estimat chiar și în cereale, să nu fie mai mic, totuși, este evident că în acest caz, puterea de a întreține copii ar fi mai degrabă nominală decît reală, iar în momentul cînd această putere ar începe să se manifeste pînă la limita ei maximă, ar înceta să mai existe.

Cel de al doilea dezavantaj, la care sînt expuși oamenii din clasele de jos ale societății în condițiile creșterii progresive a avuției, constă în aceea că o tot mai mare parte dintre ei sînt obligați să exercite ocupații nesănătoase și meserii, în care salariile sînt expuse la fluctuații mult mai mari decît în agricultură și în categoriile mai simple ale îndeletnicirii domestice.

Pentru a descrie starea săracilor ocupați în fabrici, în ce privește sănătatea și fluctuațiile salariilor, să-mi fie permis să citez un paragraf din lucrarea D-rului Aikin : Descrierea împrejurimilor Manchesterului :

„Inventarea și perfecționarea mașinilor în vederea economisirii mîinii de lucru a avut o surprinzătoare influență asupra dezvoltării industriei noastre precum și asupra atragerii de muncitori din toate părțile, mai cu seamă de copii, pentru filaturile de bumbac. În înțelepciunea sa, Providența a prevăzut că pe lumea aceasta orice bine este împletit cu rău. În aceste filaturi de bumbac și în fabrici similare există multe și foarte evidente rele care acționează împotriva înmulțirii populației, înmulțire care de obicei este o consecință a facilitării crescînde a muncii. Aici sînt utilizați copii de cea mai fragedă vîrstă, mulți dintre ei luați din casele de muncă din Londra și Westminster și duși, în cîrduri, ca ucenici la meșteri care locuiesc la sute de mile depărtare. Acolo slujesc necunoscuți, neocrotiți și uitați de cei cărora de la natură sau prin legi le-a fost încredințată grija lor. Acești copii trebuie să lucreze de regulă exagerat de mult în camere închise, adesea toată noaptea. Aerul pe care îl respiră este dăunător din pricina uleiului utilizat la mașini și din alte cauze. Se dă puțină atenție curățeniei lor și trecerea frecventă dintr-o atmosferă caldă și densă întruna rece și rarefiată îi dispune la boli și la debilități fizice, și îndeosebi la febra tifoidă, care apare atît de des în aceste fabrici. De altfel, rămîne de văzut, dacă utilizarea în felul acesta a copiilor în primii lor ani de viață, nu este în detrimentul societății. În general, la sfîșitul perioadei lor de ucenicie, nu au putere pentru acea muncă, sau sînt inapți pentru altă ramură de activitate. Fetele habar nu au de cusut, de tricotat sau de alte treburi casnice, cunoștințe indispensabile pentru ca o femeie să devină o soție și mamă harnică și econoamă. Aceasta este pentru ele și pentru societate o foarte mare nenorocire, care se constată cu tristețe, în general atunci cînd se compară familii de agricultori cu familii de muncitori industriali. La cele dintîi găsim ordine, curățenie, bunăstare, la celelalte murdărie, zdrențe și sărăcie, cu toate că salariul acestora poate că este aproape dublu față de cel al muncitorilor agricoli. Trebuie să mai adăugăm că lipsa unei educații religioase timpurii și a unui exemplu bun, precum și legăturile numeroase și fără nici o discriminare care se fac în aceste clădiri influențează nefavorabil viitoarea lor conduită în viață" [60].

În aceeași lucrare, se vede că registrul Catedralei din Manchester, de la Crăciun 1793 pînă la Crăciun 1794, arată o diminuare cu 168 a căsătoriilor, cu 538 a botezurilor și cu 250 a deceselor. În parohia Rochdale, din vecinătate, în raport cu populația, reducerea a fost și mai jalnică. În anul 1792 naș-

[60] P. 219. Dr. Aikin spune că s-au făcut eforturi pentru remedierea acestor rele, care în unele fabrici au și reușit. Și este o adevărată satisfacție de a putea spune că de cînd acest raport a fost scris, situația copiilor care muncesc în filaturile de bumbac s-a ameliorat încă mai mult și esențial, parte prin acțiunea legislației, parte prin eforturile umane și mărinimoase ale unor persoane.

terile se cifrau la 746, decesele la 646 și căsătoriile la 339. În anul 1794 au fost 373 nașteri, 671 decese și 199 căsătorii. Cauza acestei subite piedici pusă creșterii populației a fost stagnarea comenzilor și creditului comercial ce s-au făcut simțite la izbucnirea războiului. O asemenea piedică nu ar fi putut să apară atît de brusc, dacă reducerea neașteptată a salariilor nu ar fi produs cea mai cumplită mizerie.

Este un lucru cunoscut, că anumite manufacturi pot să se prăbușească nu numai din cauza fluctuațiilor *provocate de trecerea* de la pace la război sau de la război la pace, dar și din cauza capriciilor gustului. Țesătorii din Spitalfields au fost aruncați în cea mai neagră mizerie, pentru că a venit la modă muselinul, în locul mătăsii. În Sheffield și Birmingham, numeroși muncitori au rămas fără lucru o perioadă de timp, pentru că la pantofi se purtau șireturi și butoni îmbrăcați, în loc de catarame și butoni de metal. În general, fabricile noastre s-au dezvoltat cu o rapiditate prodigioasă, doar în unele localități au eșuat și parohiile, unde aceasta s-a întîmplat, sînt permanent împovărate cu numeroși săraci în cea mai mizeră și mai tristă situație.

În materialul probatoriu prezentat Camerei Lorzilor, în timpul anchetelor, care au precedat Corn-Bill din 1815, se află diferite rapoarte din diferite fabrici care vor să arate, că prețul ridicat la cereale mai degrabă scade decît crește prețul muncii industriale [61]. Adam Smith a demonstrat clar și corect, că prețul muncii depinde de prețul alimentelor și de situația cererii și ofertei de brațe de muncă din momentul respectiv. Și se vede cît de convins este, că prețul muncii uneori este influențat de ultima cauză, prin faptul că explica în ce fel poate el varia în direcția opusă, ca urmare a prețului alimentelor în perioadele de lipsă. Rapoartele prezentate Camerei Lorzilor sînt o categorică ilustrare a acestei părți din afirmația sa, dar desigur nu dovedesc injustețea celeilalte părți a ei, deoarece este clar, că orice s-ar putea întîmpla timp de cîțiva ani, oferta de brațe de muncă pentru industrie nu mai poate continua pe piață, dacă nu se plătește prețul natural, adică prețul necesar pentru a continua oferta pe piață, ceea ce desigur se întîmplă doar dacă prețul muncii se află, față de prețul alimentelor, într-un raport care să permită muncitorilor să hrănească un număr de copii destul de mare, spre a le pune la dispoziție forțele de muncă necesare.

Dar cu toate că aceste rapoarte nu invalidează cîtuși de puțin teoriile uzuale despre muncă sau afirmațiile lui Adam Smith, ele arată totuși foarte clar marile fluctuații la care este supusă situația muncitorilor industriali.

Examinînd aceste rapoarte, se va constata că în unele cazuri salariul țesătorului a scăzut cu o treime sau aproape la jumătate cînd prețul grîului a crescut cu o treime sau aproape cu jumătate. Și totuși, aceste proporții nu exprimă totdeauna întreaga valoare a fluctuațiilor, deoarece se întîmplă cîteodată, că atunci cînd salariul este scăzut, starea cererii nu permite numărul uzual de ore de muncă și cînd salariul este ridicat, necesită ore suplimentare.

Sînt de acord că din aceleași cauze se întîmplă cîteodată fluctuații similare la salariul cu ziua în agricultură; dar în primul rînd nu par nici pe jumătate atît de mari și în al doilea rînd, marea masă a muncitorilor agricoli lucrează ca zilieri și o scădere bruscă și generală a prețului muncii cu ziua în agricultură este un eveniment care se întîmplă foarte rar [62].

[61] Reports, p. 51.

[62] Singurul caz consemnat în această țară, este cel care s-a întîmplat recent (1815 și 1816), determinat de nemaipomenita scădere a valorii de schimb a materiilor prime, datorită căreia, posesorilor acestora le-a fost imposibil să folosească același număr de muncitori cu aceleași prețuri.

Așadar nu poate fi contestat că în procesul de creștere naturală și uzuală a bogăției, mijloacele pentru o căsătorie timpurie și pentru a putea hrăni o familie, se reduc și că o mai mare parte din populație se angajează în ocupații mai puțin favorabile sănătății și moralei, ocupații al căror salariu este supus la mai mari oscilații, decît al populației care lucrează în agricultură.

Acestea sînt, fără îndoială, importante dezavantaje, și ar fi suficiente spre a face creșterea bogățiilor categoric nefavorabilă pentru situația săracilor, dacă nu ar fi contracarate de avantaje, care le compensează în parte, dacă nu chiar complet.

Și întîi, este evident că profitul capitalului este sursa de venit, din care se întrețin mai cu seamă clasele de mijloc, și se poate spune că sporirea capitalului, care este atît cauza cît și efectul bogăției în creștere, este cauza determinantă a emancipării marei mase a societății de dependența de proprietarii funciari. Într-un stat cu întindere limitată, constînd din terenuri fertile împărțite în mari proprietăți, cîtă vreme capitalul rămîne neînsemnat, structura societății este foarte nefavorabilă pentru libertate și un bun guvern. Aceasta a fost exact situația în Europa în perioada feudală. Proprietarii funciari nu puteau cheltui veniturile lor altfel, decît întreținînd o numeroasă suită de pierde-vară. Creșterea capitalului în toate ramurile de activitate către care a fost dirijat, a fost aceea care a sfărîmat dăunătoarea putere a proprietarilor funciari și a transformat pe oamenii dependenți din suita lor, în comercianți, fabricanți, meseriași, agricultori și muncitori liberi, o transformare extrem de avantajoasă pentru marea masă a poporului, inclusiv pentru clasele muncitoare.

Al doilea : în progresul natural al culturii și al avuției, producția unei cantități mai mari de cereale reclamă mai multă muncă, în timp ce concomitent, datorită acumulării și unei mai bune distribuții a capitalului, a unei continue perfecționări a mașinilor și a facilitării comerțului cu străinătatea, fabricatele și mărfurile străine se produc sau se cumpără cu mai puțină cheltuială de muncă. În consecință, cu o anumită cantitate de cereale se va putea dispune de o mai mare cantitate de fabricate sau de articole străine, decît atunci cînd țara era săracă. Deși muncitorul poate cîștiga, așadar, mai puține cereale ca înainte, această diminuare poate fi totuși mai mult decît compensată prin valoarea mai mare pe care o va primi la cumpărarea de bunuri de confort, pentru fiecare cantitate de cereale pe care nu o consumă în natură. Firește, nu va mai putea hrăni o familie atît de numeroasă, dar cu una mai mică va locui mai bine, se va îmbrăca mai bine, și vor putea duce o viață confortabilă și plăcută.

Al treilea : pare verificat de experiență, că rareori clasele muncitoare își însușesc un anumit gust pentru mijloacele unei vieți confortabile, înainte ca acestea să existe din abundență în comparație cu alimentele, ceea ce nu se întîmplă mai înainte ca alimentele să se fi împuținat într-o oarecare măsură. Dacă muncitorul poate cîștiga întregul necesar pentru traiul său și al familiei sale în două sau trei zile, și dacă, spre a-și procura mijloacele pentru o viață confortabilă, ar trebui să mai lucreze încă trei sau patru zile, sacrificiul îi va părea mai totdeauna prea mare în comparație cu lucrurile pe care le-ar putea obține și de care nu are absolută nevoie. Din această cauză, în locul luxului reprezentat de o mai bună locuință și îmbrăcăminte, va prefera adesea luxul trîndăviei. După Humboldt, aceasta se întîmplă mai cu seamă în unele părți din America de Sud, și într-o oarecare măsură și în Irlanda, India și în toate țările, în care alimentele există din abundență în comparație cu capitalul și cu produsele industriale. Dacă pe de altă parte, majoritatea timpului muncitorilor este utilizat pentru procurarea alimentelor, sîrguința, inevitabil devine obișnuință, și restul timpului care este neînsemnat în comparație

cu mărfurile care se pot cumpăra cu el, rareori rămîne nefolosit. În aceste împrejurări, mai ales cînd sînt însoțite de un bun guvern, se formează cu ușurință la clasele muncitoare o categorică preferință pentru mijloacele unei vieți confortabile. Această preferință poate să meargă chiar atît de departe, încît după un anumit timp să împiedice o nouă scădere a prețului muncii în cereale. Dacă însă prețul muncii în cereale rămîne destul de ridicat, în timp ce valoarea relativă a mărfurilor scade foarte mult în comparație cu prețul cerealelor, muncitorul se găsește într-o situație foarte favorabilă. Grație pronunțatei sale preferințe pentru bunurile unei vieți confortabile, prețul ridicat al muncii în cereale, în general, nu îl duce la căsătorii timpurii. În unele cazuri însă, unde există familii numeroase, mijloacele de a le hrăni fără asistență străină sînt procurate prin sacrificarea deprinderilor de lux și a confortului. În felul acesta, cei mai săraci din clasele de jos rar își vor reduce hrana, iar marea masă a muncitorilor nu numai că va avea destule mijloace de subzistență, dar vor putea să-și procure o cantitate de bunuri de confort destul de însemnată, care, concomitent cu satisfacerea nevoilor naturale sau a celor dobîndite, tind, indiscutabil, să înnobileze mintea și caracterul.

La o atentă examinare a influenței avuției crescînde asupra situației săracilor, rezultă deci, că deși o asemenea creștere nu implică și o creștere proporțională a mijloacelor pentru întreținerea muncii, vor aduce cu sine, totuși, avantaje pentru clasele de jos, care pot compensa integral dezavantajele legate de ea. Și strict vorbind, situația bună sau rea a săracilor nu este *în mod necesar* legată de un anumit stadiu de progres al societății, către punctul culminant al avuției. Desigur, o rapidă creștere a bogăției, fie că ar consta în principal într-o creștere a mijloacelor de subzistență sau a rezervei de mijloace pentru o viață confortabilă, va avea totdeauna, *caeteris paribus*, o influență favorabilă asupra situației săracilor. Dar chiar influența acestei cauze este modificată și schimbată extraordinar de alte împrejurări, și numai unirea prudenței personale cu priceperea și străduința care produce bogăția poate asigura permanent claselor de jos ale societății acea parte din bogăție pe care este de dorit, din toate punctele de vedere, să o posede.

CAPITOLUL 14

OBSERVAȚII GENERALE

S-a observat că multe țări, în perioada cînd erau cel mai mult populate, au trăit în cea mai mare abundență și au putut să exporte și cereale. În alte perioade însă, cînd populația lor a fost foarte puțin numeroasă, au îndurat permanent sărăcie și mizerie și au fost obligate să importe cereale. Egiptul, Palestina, Roma, Sicilia și Spania sînt citate ca exemple deosebite în acest sens. Din aceasta s-a tras concluzia, că sporirea populației într-o țară, al cărei pămînt nu a fost cultivat încă integral, tinde mai degrabă să crească decît să diminueze abundența relativă a întregii societăți, și că, așa cum spune Lordul Kaimes, o țară nu poate să devină ușor suprapopulată în raport cu

agricultura, deoarece agricultura are însușirea remarcabilă de a produce hrană proporțional cu numărul consumatorilor[63].

Faptele generale, din care sînt trase aceste concluzii sînt în afară de orice îndoială, dar concluziile nu sînt trase din premise. Este în natura agriculturii (cum s-a remarcat mai sus), mai ales cînd este bine făcută, să producă subzistența pentru un număr de oameni considerabil mai mare decît acela care muncește efectiv în agricultură. În consecință, dacă acești membri ai societății, sau aceste brațe libere, cum îi numește Sir James Stewart, nu cresc în așa măsură, ca să atingă limita numărului celor care pot fi hrăniți din producția suplimentară, atunci populația totală a țării poate continua să crească multă vreme, odată cu agricultura în dezvoltare, și să fie în stare totuși să exporte mereu cereale. Dar această creștere, după un anumit timp, va fi foarte diferită de creșterea naturală și fără restricții a populației. Ea va urma doar creșterea lentă a producției, care rezultă din progresul treptat al agriculturii și creșterea populației va fi permanent stînjenită de dificultatea de a-și procura subzistența. Măsura exactă a populației unei țări, în asemenea împrejurări, va fi de fapt nu cantitatea de alimente, pentru că o parte din acestea se exportă, ci cantitatea de locuri de muncă. După situația acestor locuri de muncă se orientează salariul de care depinde puterea claselor de jos de a-și procura hrană. În concordanță cu modul cum crește volumul de locuri de muncă al țării, lent sau rapid, va fi și nivelul salariului, așa că va frîna sau va favoriza căsătoriile timpurii, va da muncitorului posibilitatea de a hrăni doi sau trei copii, ori chiar cinci sau șase.

Dacă afirmăm că în acest caz și în toate celelalte cazuri și sisteme examinate pînă acum, creșterea populației este reglementată și limitată de salariul real, este necesar să remarcăm că în practică salariile curente pentru munca zilieră, estimate în articole de primă necesitate nu reprezintă totdeauna corect cantitatea acestor articole necesare, pe care o pot consuma clasele de jos, eroarea fiind cîteodată în plus, cîteodată în minus.

În situația cînd prețurile cerealelor și al tuturor celorlalte feluri de mărfuri sînt în creștere, prețul în bani al muncii nu crește totdeauna proporțional. Dar acest aparent dezavantaj pentru clasa muncitoare este cîteodată mai mult decît compensat de mulțimea locurilor de muncă, de cuantumul muncii în acord, ce se poate obține și de ocazia oferită femeilor și copiilor de a contribui considerabil la cîștigul familiei. În acest caz, puterea clasei muncitoare de a-și procura cele necesare pentru trai este mult mai mare, decît s-ar presupune după tariful curent al salariilor, și produce, bineînțeles, un efect proporțional mai mare asupra creșterii populației.

Pe de altă parte, atunci cînd scăderea prețurilor este generală, se întîmplă adesea ca salariul tarifar curent să nu scadă proporțional. Dar acest aparent avantaj este adesea mai mult decît compensat prin lipsa de lucru și prin imposibilitatea de a găsi de lucru pentru toți membrii de familie ai unui muncitor, care pot și vor să muncească. În acest caz puterea clasei muncitoare de a-și procura articole de primă necesitate, este, după toate aparențele, mai mică decît s-ar presupune după tariful curent al salariului.

La fel, ajutoarele parohiale acordate familiilor, folosirea obișnuită a muncii în acord și folosirea frecventă în muncă a femeilor și copiilor, acționează asu-

[63] *Sketches of the History of Man*, b. I, sketch I, p. 106, 107, 8 vo., 1788.

pra creșterii populației ca o creștere a salariului real. Și, pe de altă parte, obiceiul de a plăti cu ziua orice fel de muncă, lipsa de lucru pentru femei și copii, obiceiul muncitorilor de a lucra doar trei sau patru zile pe săptămînă, fie din înrădăcinata lor trîndăvie sau din alte cauze, acționează asupra populației la fel ca un preț scăzut al muncii.

În toate aceste cazuri, cîștigul real al claselor muncitoare pe un an întreg, estimat în alimente, este diferit de salariul aparent. Dar este evident că încurajarea căsătoriei și posibilitatea de a întreține copii depind de cîștigul mediu al familiei de muncitori pe un an întreg și nu doar de salariul zilei de muncă evaluat în alimente.

Dacă ținem seama de acest amănunt esențial, vom înțelege, de ce în multe cazuri creșterea populației nu este reglată de ceea ce în mod obișnuit se cheamă salariul real și de ce această creștere poate fi uneori mai mare, atunci cînd cu prețul unei zile de muncă se cumpără ceva mai puțin decît media cantității de cereale, decît atunci cînd se cumpără ceva mai mult, decît această medie.

În țara noastră, de exemplu, pe la mijlocul secolului trecut cerealele erau foarte ieftine; și timp de 20 de ani, de la 1735 pînă la 1755 se putea cumpăra în medie cu o zi de muncă, un sfert de baniță de grîu. În toată această perioadă populația a crescut într-un ritm moderat, în nici un caz însă atît de repede ca de la 1790 pînă la 1811, cînd cu salariul mediu al unei zile de muncă în general, nu se putea cumpăra un sfert de baniță de grîu. În schimb, în ultimul caz, capitalul se acumula mai repede, și cererea de brațe de muncă era mai mare. Și cu toate că prețul alimentelor, ca urmare a unei neîntrerupte creșteri, continua să fie ceva mai mare decît salariul, totuși, un număr mai mare de locuri de muncă pentru toți cei care au dorit să lucreze, mai marea cantitate de muncă executată în acord, mai marea valoare relativă a cerealelor în comparație cu fabricatele, consumul sporit de cartofi și creșterea sumelor distribuite ca asistență parohială, au dat, indiscutabil, claselor de jos ale societății puterea de a-și procura o mai mare cantitate de alimente și toate acestea, în deplină concordanță cu principiul fundamental, explică creșterea mai rapidă a populației în timpul ultimei perioade.

Din aceleași motive, dacă în unele țări calde și fertile, unde cerealele sînt ieftine, cantitatea de alimente dobîndite cu salariul unei zile de muncă este atît de mare, încît promite o mai rapidă creștere a populației, decît are loc în realitate, se explică pe deplin faptul, dacă se constată, că înrădăcinatele deprinderi de indolență, alimentate de un guvern slab și de o redusă cerere de brațe de muncă, împiedica orice ocupație cît de cît statornică [64]. Natural, acolo unde zilele de muncă se ridică doar la jumătate dintr-un an, ar fi necesar un salariu foarte ridicat în cereale pentru ziua de muncă, spre a asigura chiar numai întreținerea unei populații staționare.

De asemenea, în cazul cînd sînt larg răspîndite deprinderile prudente și o categorică preferință pentru mijloacele unei vieți confortabile, cum, potrivit presupunerii noastre, sînt aceste deprinderi și preferințe, în sensul încurajării căsătoriilor timpurii și care de fapt nu se limitează la cumpărarea de cereale, corespunde întru totul principiilor generale expuse, în sensul că populația nu

[64] Un exemplu în acest sens este lenta creștere a populației în unele țări ale Americii de sub dominația spaniolă, în comparatie cu cele din Statele Unite.

crește în același ritm pe care îl are *caeteris paribus*, în alte țări, unde salariul în cereale este tot atît de ridicat.

Cantitatea de locuri de muncă într-o țară, desigur, nu variază de la an la an, așa cum inevitabil se întîmplă, din cauza instabilității vremii, cu cantitatea de produse recoltate. Prin urmare, obstacolul reprezentat de lipsa de ocupație va acționa mult mai statornic și mult mai avantajos pentru clasele de jos ale poporului, decît obstacolul provenind din lipsa imediată de hrană. Unul va fi obstacol preventiv, celălalt va fi obstacol pozitiv. Cînd cererea de brațe de muncă este staționară, sau crește doar foarte încet, oamenii nevăzînd nici o sursă de venit cu ajutorul căreia să-și poată hrăni familia, sau văzînd că salariul pentru munca obișnuită nu ajunge în acest scop, desigur că vor da înapoi din fața căsătoriei. Dacă, dimpotrivă, cererea de brațe de muncă crește în continuare cu oarecare rapiditate, atunci, oricît de nesigură ar fi aprovizionarea cu alimente din cauza inegalității recoltelor și a dependenței de alte țări, creșterea populației va continua, fără îndoială, pînă cînd va fi frînată pozitiv de foamete sau de bolile generate de lipsa cea mai cruntă.

Așadar, lipsa și sărăcia fără capăt pot merge mînă în mînă cu o creștere a populației, sau nu, după împrejurări; dar sînt inevitabil legate de un permanent declin al populației, pentru că niciodată nu a fost și probabil nu va fi, nici o altă cauză decît lipsa de hrană, care să facă să descrească permanent populația unei țări. În numeroasele exemple de depopulare, pe care ni le-a păstrat istoria, totdeauna putem găsi cauza în lipsa de hărnicie sau în reaua ei utilizare, determinată de violență, de un guvern incapabil, de ignoranță etc., datorită cărora apare mai întîi lipsa de hrană, după care urmează depopularea, bineînțeles. Cînd Roma și-a făcut obiceiul de a importa toate cerealele și a transformat în pășune toată Italia, populația a intrat curînd în declin. Despre cauzele depopulării Egiptului și Turciei s-a vorbit deja. În ce privește Spania, este sigur că nu pierderea numerică de oameni, provocată de izgonirea Maurilor, a avut un efect permanent dăunător asupra creșterii populației, ci izgonirea în acest fel a hărniciei și a capitalului. Dacă într-o țară care a fost depopulată prin cauze violente, se instalează un guvern incapabil, însoțit de obișnuita nesiguranță a proprietății, (ceea ce, în general, este cazul în toate țările, care sînt astăzi mai puțin populate ca înainte), nici aprovizionarea cu alimente și nici populația nu se mai pot reface, iar locuitorii vor suferi probabil o lipsă cumplită. Cînd se produce însă o depopulare accidentală într-o țară care înainte era dens populată și harnică și care exportă în mod obișnuit cereale, dacă locuitorii care au rămas au libertatea de a desfășura și într-adevăr desfășoară și își canalizează hărnicia lor în aceeași direcție ca mai înainte, este greu de crezut că nu ar fi în stare să producă cereale din abundență. ca altă dată, mai cu seamă că populația redusă ar cultiva cu precădere terenurile mai fertile, și nu ar mai fi obligată, ca atunci cînd era numeroasă, să muncească și terenurile nerentabile. Țările aflate într-o asemenea situație, evident, vor avea aceeași șansă de a-și reface numărul populației lor de mai înainte, așa cum au avut inițial șansa de a atinge acest număr. Și într-adevăr, ar fi imposibil ca noile colonii să crească tot atît de repede ca statele vechi, dacă pentru

obținerea abundenței relative ar fi necesară popularea absolută, cum au susținut unii teoreticieni agrarieni [65].

Prejudecățile asupra problemei creșterii populației se aseamănă foarte mult cu vechile prejudecăți despre monedele de aur și argint, și noi știm cît de încet a mers și ce dificultăți s-au întîmpinat pînă să se ajungă la o noțiune mai justă. Politicienii, observînd că statele puternice și înfloritoare erau aproape totdeauna dens populate, din eroare, au luat efectul drept cauză și au tras concluzia că numeroasa lor populație era cauza prosperității lor, cînd, dimpotrivă, prosperitatea acestor țări era cauza unei puternice populații; tot așa cum au tras concluzia economiștii mai vechi, că o abundență de monede de aur și argint ar fi cauza avuției naționale, în timp ce ea este doar efectul acesteia. Producția anuală a țării și a muncii în cele două cazuri a fost pe planul al doilea. Se credea că sporirea acestei producții va urma în mod cu totul natural creșterii cantității de monede de aur și argint într-un caz, sau creșterii populației în celălalt. Nebunia de a încerca să se obțină cu forța creșterea cantității de monedă a unei țări, și imposbilitatea absolută de a le acumula peste un anumit nivel, prin orice legi omenești imaginabile, este astăzi perfect recunoscută și a fost aplicată în modul cel mai clar prin exemplul Spaniei și Portugaliei. În ce privește, însă, creșterea populației iluzia continuă. Și sub această impresie, aproape orice tratat politic abundă în propuneri pentru încurajarea creșterii populației, fără să pomenească prea mult sau totuși atît cît trebuie, despre mijloacele pentru întreținerea ei. Cu toate acestea, nebunia de a se strădui pentru creșterea cantității de monedă într-o țară, fără o creștere a mărfurilor care să pună în circulație această monedă, nu este mai mare decît străduința de a crește numărul populației, fără o creștere a mijloacelor necesare pentru întreținerea ei. De altfel, se va vedea, că nivelul peste care nici o lege omenească nu poate face să treacă populația unei țări, reprezintă o limită mai fixă și mai de netrecut, decît limita acumulării de monedă de aur și argint. Oricît ar fi de neverosimil în realitate, nu este de neconceput să s-ar putea găsi mijloace și căi de a reține într-un stat mult mai multă monedă, decît ar cere producția solului și munca sa și starea relativă a celorlalte țări. Dacă însă, datorită unor mari încurajări populația a crescut atît de mult, încît această producție se repartizează pe fiecare individ în cele mai mici rații, strict necesare pentru întreținerea vieții, atunci o minte, oricît de ingenioasă, nici măcar nu poate concepe posibilitatea de a crește mai departe numărul populației.

[65] Printre alții citez mai cu seamă pe Anderson, care în *Calm Investigation into the Circumstances which have led to the present Scarcity of Grain in Britain* (publicată în 1801) s-a trudit serios și după cît cred, cu cea mai bună intenție, să imprime adînc în spiritul concetățenilor săi acest ciudat adevăr. Acesta era cuprins în special în afirmația că, *o creștere a populației într-o țară, ale cărei ogoare nu au fost aduse încă la cel mai înalt grad posibil de productivitate (ceva care probabil nu a existat încă pe acest pămînt) va trebui să producă, în mod necesar, o creștere a mijloacelor de subzistență mai curînd decît o descreștere și invers.*

Propoziția, desigur, este cam neclar exprimată, dar după context sensul ei este acela că orice creștere a populației duce la creșterea bogăției relative și viceversa. El încheie argumentele sale cu observația, că, dacă faptele prezentate mai înainte în legătură cu subiectul, nu servesc la înlăturarea grijilor pe care și le fac cei care se îndoiesc că această țară este în stare să producă din belșug atît cît îi trebuie populației sale în creștere (chiar dacă ar crește mult mai repede decît pînă acum) el nu mai crede că aceștia ar putea să se convingă, chiar dacă s-ar scula cineva din morți, și le-ar spune. Sînt cu totul de acord cu Anderson în ce privește importanța dirijării unei mai mari părți din munca națională spre agricultură. Dar, datorită faptului, că o țară, printr-o anumită dirijare a muncii sale are totdeauna posibilitatea să cultive destule cereale pentru propriile sale nevoi, chiar și dacă este foarte puternic populată, Anderson a fost indus în strania eroare de a crede, că o țară agricolă ar putea hrăni o populație nelimitată.

Cred că din prezentarea făcută în primele capitole din această lucrare asupra diferitelor societăți rezultă clar că acele țări, ai căror locuitori erau cufundați într-o ignoranță barbară sau au fost oprimați de cea mai inumană tiranie, oricît de puțin populate efectiv, au fost foarte populate în raport cu mijloacele de subzistență; cînd recoltele erau cît de puțin deficitare, îndurau de regulă toate amărăciunile mizeriei. Se pare că ignoranța și despotismul nu duc la distrugerea pasiunii care stimulează înmulțirea, dar distrug cu succes obstacolele pe care le ridică rațiunea și prevederea. Barbarul neprevăzător, care se gîndește numai la nevoile sale prezente, sau bietul țăran, care din cauza situației sale politice nu este deloc sigur, că va recolta ceea ce a semănat, în satisfacerea pasiunii lor sînt rareori împiedicați de teama inconvenientelor, a căror apăsare o vor simți abia după trei sau patru ani. Totuși această lipsă de prevedere, favorizată de ignoranță și despotism, care tinde mai curînd să încurajeze procrearea de copii, este pur și simplu fatală hărniciei necesare pentru a-i întreține. Fără prevedere și siguranță nu poate exista hărnicie. Indolența sălbaticului este bine cunoscută, iar bietul agricultor egiptean sau abisinian fără capital, nevoit să arendeze o bucată de pămînt, care este dată anual celui care oferă cel mai mult, și care neîncetat este expus la pretențiile tiranicilor săi stăpîni, ca și întîmplătoarelor atacuri ale dușmanilor jefuitori și, nu rareori, violării mizerabilului său contact, nu poate avea tragere de inimă să fie harnic, și dacă ar avea, nu-i folosește lui. Chiar sărăcia, care pare să fie principalul imbold la muncă, aproape își pierde acest efect, dacă a depășit anumite limite. Sărăcia deznădăjduită distruge orice trudă viguroasă și limitează toate eforturile la procurarea celor strict necesare pentru viață. Speranța în ameliorarea situației noastre, și teama de lipsă, mai curînd decît lipsa însăși, sînt cele mai bune stimulente ale hărniciei. Cele mai constante și mai bine dirijate eforturi ale hărniciei se găsesc, aproape invariabil, la o clasă de oameni aflată deasupra clasei celor cumplit de săraci.

Ignoranța și oprimarea vor avea totdeauna ca urmare distrugerea surselor hărniciei și, în consecință, diminuarea producției anuale a pămîntului și a muncii în orice țară. Această diminuare va fi inevitabil însoțită de o diminuare a populației, oricît de mulți copii s-ar naște anual. Dorința unei satisfacții imediate și lipsa de prudență, s-ar putea ca în aceste țări să ducă în general la căsătorii timpurii. Dar atunci cînd aceste deprinderi au dus poporul în cea mai neagră mizerie, evident, nu mai pot exercita nici o influență asupra creșterii populației. Vor influența doar gradul de mortalitate. Dacă am obține liste de mortalitate precise pentru acele țări sudice, unde puține femei rămîn necăsătorite și toate se căsătoresc tinere, am găsi fără îndoială un raport de mortalitate de 1 la 17, 1 la 18 sau 1 la 20, în loc de 1 la 34, 1 la 36 sau 1 la 40 cît este în statele europene, unde acționează obstacolele preventive.

Aș fi ultimul care ar nega, că o creștere a populației, care se desfășoară în ordinea ei naturală, este un mare cîștig pozitiv în sine și absolut necesară pentru creșterea mai departe a producției anuale a pămîntului și a muncii dintr-o țară. Există o singură întrebare: care este ordinea naturală a acestui progres? În această privință, mi se pare că James Stewart, care în general a explicat foarte just acest subiect, a comis o eroare. El afirmă, că înmulțirea populației este cauza determinantă a agriculturii, și nu agricultura aceea a înmulțirii populației [66]. Dar, deși se poate admite că o înmulțire a oamenilor peste acel număr care putea trăi fără dificultăți din fructele naturale ale pămîntului, a îndemnat întîi pe om la cultivarea lui, și că dorința de a întreține

[66] *Polit. Econ.*, vol. I, b. I, c. XVIII, p. 114.

o familie sau de a primi un echivalent corespunzător în schimbul produselor agricole, rămîne încă cel mai puternic stimulent pentru agricultură, este totuşi clar că aceste produse, în starea lor actuală, trebuie să existe peste strictul necesar pentru populaţia existentă, înainte de a putea eventual să întreţină o creştere permanentă. Noi ştim, că în nenumărate cazuri a avut loc o creştere a naşterilor, care a rămas fără influenţă asupra agriculturii şi a cărei singură urmare a fost înmulţirea bolilor. Dar poate că nu există nici un caz în care o creştere permanentă a agriculturii să nu fi adus cu sine, ici şi colo, o creştere permanentă a populaţiei. În consecinţă, agricultura poate fi mai just considerată cauza determinantă a creşterii populaţiei, decît creşterea populaţiei cauza agriculturii [67], cu toate că ele, fără îndoială, se influenţează reciproc şi se sprijină reciproc. Aceasta pare să fie de fapt punctul central al problemei, şi toate prejudecăţile privind creşterea populaţiei provin, poate, din confuzia asupra succesiunii celor două fenomene.

Autorul lucrării *L'ami des Hommes*, într-un capitol despre efectele decăderii agriculturii asupra creşterii populaţiei, recunoaşte că a comis o eroare fundamentală, cînd a considerat creşterea populaţiei ca sursă de venit, şi că mai tîrziu s-a convins pe deplin, că mai degrabă venitul este sursa creşterii populaţiei [68]. Din cauză că nu s-a dat atenţie acestei foarte importante deosebiri, oamenii de stat care au militat pentru o creştere a populaţiei, au fost îndemnaţi să încurajeze căsătoriile timpurii, să acorde recompense capilor de familie şi să condamne celibatul; dar aceasta înseamnă, după cum observă foarte just, acelaşi scriitor, să uzi şi să îngraşi o bucată de pămînt, fără să semeni, şi să aştepţi totuşi o recoltă de la ea.

Cele spuse aici cu privire la ordinea de preferinţă între agricultură şi creşterea populaţiei, nu invalidează ceea ce s-a spus în unele capitole anterioare ale acestei lucrări despre tendinţa spre o oscilare sau alternare între creşterea populaţiei şi a alimentelor în cursul natural al dezvoltării lor. În acest progres se întîmplă adesea că, în anumite perioade, populaţia să se înmulţească mai repede decît alimentele, ceea ce corespunde principiului general. Şi cînd reducerea salariului în bani al muncii este prevenită prin utilizarea creşterii populaţiei în industrie, pe de altă parte, ridicarea preţului la cereale, determinată de concurenţa crescîndă pentru ele, constituie, de fapt, cel mai natural şi mai frecvent imbold pentru agricultură. Apoi, nu trebuie uitat însă, că sporul relativ mai mare al populaţiei implică în mod categoric, într-un moment oarecare, o prealabilă creştere a alimentelor, care depăşeşte strictul necesar pentru traiul populaţiei. Fără această sporire a hranei, creşterea populaţiei ar fi fost imposibil să poată continua [69].

În general, cînd populaţia unei ţări rămîne staţionară, o perioadă mai lungă sau mai scurtă, din cauza preţului scăzut al muncii calculat în cereale, un caz destul de frecvent, este evident că numai o creştere prealabilă a alimentelor, sau cel puţin o creştere a părţii acordate muncitorului, va da posiqilitate populaţiei să se înmulţească în continuare.

[67] James Stewart, în legătură cu explicarea părerii sale spune mai tîrziu, că el se gîndeşte în special la înmulţirea acelor persoane care în schimbul produselor agricole pot să dea echivalente valoroase. Dar aceasta, evident nu este o simplă creştere a populaţiei, şi o asemenea explicaţie pare să admită injusteţea principiului general.

[68] Tom VIII, p. 84, 12 mo., 9 vols., 1762

[69] După legea populaţiei, specia umană are tendinţa să crească mai repede decît hrana. Ea are, aşadar, permanent tendinţa de a popula o ţară pînă la limitele subzistenţelor, dar, conform legilor naturii, nu le poate depăşi niciodată. Desigur, această limită reprezintă cea mai redusă cantitate de alimente, suficientă pentru întreţinerea unei populaţii staţionare. Din această cauză, strict vorbind, populaţia nu poate depăşi niciodată rezervele de hrană.

La fel, în scopul unei ameliorări esențiale a situației muncitorului, ceea ce înseamnă să i se dea posibilitatea de a-și procura mai multe mijloace pentru o viață mai confortabilă, este neapărat necesar ca, plecînd de la punctul cel mai de jos, creșterea alimentelor să preceadă și să fie mai mare decît creșterea populației.

Strict vorbind, deoarece omul nu poate trăi fără hrană, nu există nici o îndoială, că în ordinea de preferință alimentele trebuie să preceadă, deși, pe de altă parte, atunci cînd din cauza stării agriculturii și a altor cauze, cantitatea medie de alimente acordate muncitorului este cu mult mai mare decît ajunge pentru întreținerea unei populații staționare, este cu totul natural ca diminuarea acestei cantități, din cauza tendinței de creștere a populației, să fie unul din cele mai puternice și mai constante stimulente pentru agricultură.

Este demn de amintit, de asemenea, că din acest motiv, un stimulent pentru ridicarea agriculturii este mult mai ușor, atunci cînd din cauza predominării unei prudente abstinențe sau din alte cauze, muncitorul este bine plătit; căci în acest caz, creșterea prețului la cereale, provocată de creșterea populației sau de cererea externă, mărește profitul agricultorului pentru un timp și așa îl va pune în situația de a face ameliorări permanente. În timp ce, dacă muncitorul este atît de prost plătit, încît salariul său nu poate suporta nici măcar o reducere temporară fără să provoace o descreștere a populației, atunci creșterea agriculturii și a populației trebuie să fie însoțită de la început de o diminuare a profitului. Predominarea obstacolului preventiv împotriva creșterii populației și un salariu mediu ridicat, mai degrabă va încuraja, decît va preveni ocazionala creștere sau scădere a acestui salariu, ceea ce pare să fie un stimulent favorabil atît pentru creșterea alimentelor, cît și a populației.

Printre alte prejudecăți care au existat în legătură cu înmulțirea populației, este general răspîndită opinia că, atîta vreme cît într-o țară se face risipă de către cei bogați, sau mai există terenuri necultivate, plîngerile împotriva lipsei de hrană nu pot fi justificate sau cel puțin că presiunea mizeriei care apasă pe săraci trebuie atribuită relei comportări a claselor de sus ale societății și proastei cultivări a pămîntului. Totuși, efectul real al celor două circumstanțe este doar de a restrînge limitele actualei populații. Ele influențează doar puțin, sau chiar deloc, ceea ce am putea numi presiunea medie a mizeriei asupra claselor mai sărace ale societății. Dacă strămoșii noștri ar fi fost atît de economi și harnici și ar fi transmis urmașilor lor aceste deprinderi încît clasele de sus să nu risipească astăzi nimic, să nu țină cai de lux și să nu rămînă nici o palmă de pămînt nelucrat, în situația populației efective s-ar putea observa o mare deosebire, dar probabil nici una în situația claselor de jos, în ce privește prețul muncii și posibilitatea de a întreține o familie. Risipa celor bogați și caii de lux au, în realitate, cumva efectul consumului de cereale în distilerii, menționat anterior în legătură cu China. Presupunînd că alimentele consumate în felul acesta ar putea fi retrase cu ocazia unei mari lipse și ar fi utilizate pentru ajutorarea săracilor, atunci fără îndoială, atît cît ar ajunge, ar îndeplini rolul unor grînare, care se deschid doar în vremuri de cea mai mare lipsă. Din această cauză ar fi mai curînd în avantajul decît în dezavantajul claselor de jos.

Cît privește terenurile necultivate, este clar că ele nici nu dăunează, nici nu folosesc săracilor. Cultivarea lor subită va duce, firește, un timp, la ameliorarea situației săracilor, iar neglijarea terenurilor cultivate anterior, va înrăutăți situația lor sigur o bucată de vreme. Dar atunci cînd nu se produc asemenea schimbări, terenurile necultivate ar avea pentru clasele de jos doar efectul unei suprafețe mai mici a teritoriului. Desigur, pentru săraci este o

problemă de mare importanță dacă țara importă sau exportă cereale, dar această problemă nu este legată obligatoriu de cultivarea completă sau incompletă a întregului teritoriu, ci depinde mai degrabă de raportul dintre producția excedentară și numărul celor care vor fi hrăniți cu acest excedent. De fapt, în general, acest raport este cel mai ridicat în țările al căror teritoriu încă nu este cultivat în întregime. Dacă fiecare petic de pămînt din această țară ar fi cultivat cum se cuvine, nu am putea să ne așteptăm totuși, ca datorită numai acestui fapt, să exportăm cereale. Capacitatea noastră în această privință ar depinde în întregime de raportul dintre producția excedentară și populația comercială, și aceasta la rîndul ei depinde de măsura în care capitalul se îndreaptă spre agricultură sau comerț.

Nu este probabil, ca o țară cu un teritoriu foarte întins, să fie cultivată vreodată în întregime. Înclin să cred că noi tragem adesea concluzii nechibzuite despre hărnicia și guvernul statelor, din cauză că au pămînturi ințelenite. Pare să fie obligația clară și expresă a fiecărui guvern, de a înlătura toate obstacolele și de a facilita stabilirea dreptului de proprietate și cultivarea pămîntului. Odată terminată această operațiune, restul trebuie lăsat pe seama interesului individual. După acest principiu, nu putem să ne așteptăm ca să se introducă noi terenuri în cultură, atîta vreme cît îngrășămintele și munca necesară în acest scop pot fi utilizate mai avantajos pe terenurile deja cultivate, ceea ce se întîmplă foarte frecvent. În țările cu teritorii foarte întinse va exista totdeauna mult teren mediocru, care necesită permanent îngrășăminte spre a împiedica degradarea lui, dar care, cu mai multe îngrășăminte și mai multă muncă, s-ar ameliora foarte mult. Obstacolul principal în calea ameliorării solului constă în dificultatea de a suporta cheltuielile și cîteodată chiar în imposibilitatea de a procura cantitatea necesară de îngrășăminte. Întrucît acest mijloc de ameliorare, orice ar spune teoria, este practic limitat, rămîne întrebarea, în ce fel poate fi utilizat cel mai bine? În toate cazurile, în care cu o oarecare cantitate de îngrășăminte și de muncă utilizate pentru desțelenirea de noi terenuri, s-ar fi obținut permanent o producție mai mare dacă ar fi fost utilizată pe terenuri vechi, atît individul cît și națiunea au fost păgubiți. După acest principiu, în unele regiuni, agricultorii adesea nici nu mai îngrașă terenurile nefertile, de pe care obțin doar la trei-patru ani o recoltă sărăcăcioasă, și toate îngrășămintele lor, pe care le știu din experiență că nu sînt nelimitate, le folosesc pe terenurile unde aceste îngrășăminte vor produce o recoltă proporțional mai mare.

Altfel, firește, stau lucrurile în cazul unui teritoriu restrîns cu populație numeroasă, care este întreținută cu cereale din import. În acest caz, posibilitatea de a alege pămîntul nu mai există, sau este foarte mică și va exista un relativ prisos de îngrășăminte. În aceste condiții, pot fi luate în cultură și pămînturile cele mai sărace. În acest scop nu este necesară doar o populație numeroasă, ci o populație care să știe să-și procure produsele altor țări în timp ce, încetul cu încetul, își îmbunătățește pe ale sale. Altminteri, se va reduce imediat în raport cu producția limitată a micului și infertilului ei teritoriu. Ameliorarea solului nu va mai avea niciodată loc, sau dacă s-ar face totuși, s-ar face foarte încet, iar creșterea populației s-ar adapta mereu la acest ritm lent, pe care nu l-ar putea depăși.

Un exemplu în acest sens ne oferă desțelenirea câmpiei în Brabant, care, cum spunea Abatele Mann [70], consta inițial din nisip infertil și arid. Numeroase

[70] *Memoir on the Agriculture of the Netherlands*, publicat în vol. I din *Communications to the Board of Agriculture*, p. 225.

încercări întreprinse de persoane particulare de a-l cultiva au eșuat, o dovadă că nu renta pentru culturile agricole și ca unică sursă de hrană. Pînă la urmă, s-au stabilit acolo niște asociații religioase. Cum erau întreținute din alte fonduri, iar ameliorarea solului era pentru ele un scop secundar, treptat, de-a lungul cîtorva secole, au reușit să cultive aproape toate terenurile și le-au arendat țăranilor imediat ce au fost ameliorate suficient. Nu există nici un petic de pămînt, oricît de steril, care să nu poată fi făcut productiv în felul acesta sau cu ajutorul populației dense a unui oraș industrial. Aceasta nu este însă o dovadă că sporirea populației precede sporirea alimentelor, deoarece o asemenea populație deasă nu poate exista fără să existe, în prealabil, o cantitate suficientă de alimente, ca producție excedentară a unui alt district.

Într-o țară ca Brabant sau Olanda, unde lipsește mai degrabă pămîntul și nu îngrășămintele, un district cum este Campine, poate fi cultivat eventual cu succes. Dar în țările care posedă un vast teritoriu și unde există o cantitate considerabilă de pămînt mediocru, încercarea de a cultiva un asemenea loc ar fi o greșeală evidentă și o risipă de resurse indivudale și naționale.

Francezii și-au recunoscut deja greșeala de a fi luat în cultură prea multe terenuri sărace. Acum își dau seama că în felul acesta au consumat o cantitate de muncă și de îngrășăminte cu care ar fi obținut permanent rezultate mai bune, dacă le-ar fi utilizat pentru o continuă ameliorare a unui teren mai bun. Chiar în China, care este atît de mult cultivată și foarte populată, s-au întîlnit în unele regiuni cîmpii aride, ceea ce dovedește că oricît ar fi oamenii de strîmtorați în ce privește întreținerea lor, nu merită să îngrașe asemenea terenuri. În afară de aceasta, mai trebuie să ne gîndim că la cultivarea unei vaste suprafețe de pămînt rău se pierd, inevitabil, multe cereale de sămînță.

De aceea, în lipsa altor dovezi, nu trebuie trase concluzii grăbite împotriva economiei interne a unei țări din cauza terenurilor sale necultivate. Fapt este că, întrucît nici o țară nu a atins nivelul maxim posibil al producției sale și probabil că nici nu-l va atinge vreodată, lasă totdeauna impresia că lipsa de hărnicie, sau îndrumarea greșită a acesteia este cea care ar limita creșterea mai departe a producției și a populației, și nu refuzul absolut al naturii. Pe bună dreptate se poate spune, că un om închis într-o cameră este strîns între pereți, deși el nu-i atinge niciodată. În ce privește principiul populației, nu se pune niciodată întrebarea, dacă o țară poate produce *mai mult*, ci dacă este în stare să producă suficient, spre a ține pasul cu o creștere aproape nelimitată a populației. În China nu este vorba de a obține oarecare cantitate de orez în plus, printr-o cultură ameliorată, ci dacă în viitorii 25 de ani se poate conta pe un spor cantitativ care să fie suficient pentru hrănirea unei creșteri de populație de 300 milioane de oameni. Nici la noi în țară nu se pune întrebarea dacă, prin cultivarea tuturor pășunilor comunale s-ar putea obține mult mai multe cereale decît astăzi, ci dacă în viitorii 25 de ani s-ar putea obține suficient. ca să ajungă pentru hrănirea a 20 milioane de oameni, și pentru 40 milioane [71] în următorii 50 de ani.

[71] S-ar putea crede că urmările arătate aici ca rezultînd dintr-o mare creștere a resurselor nu ar putea avea loc într-o țară cu orașe și fabrici mari și nu ar fi în concordanță cu cele spuse în capitolele anterioare ale acestei lucrări, și anume, că ultimul obstacol al populației (lipsa de hrană) nu este niciodată obstacolul imediat, exceptînd cazurile de foamete efectivă.

Dacă, fără să vreau, am folosit expresii prea tari, ele pot fi considerabil atenuate, indiscutabil, fără ca prin aceasta importanța și aplicarea practică a argumentelor să se diminueze sensibil. Înclin să cred, însă, că deși, fără îndoială, sînt foarte tari, ele se apropie totuși destul de mult de adevăr. Principala cauză care face ca orașele și fabricile să fie pline de oameni este lipsa de locuri de muncă și, în consecință, lipsa mijloacelor de întreținere la țară. Dacă fiecare muncitor în comuna în care s-a născut ar putea avea hrană, îmbrăcăminte și locuință pentru zece copii, populația urbană ar ajunge în curind la o infimă proporție față de cea rurală. Dacă la aceasta mai adăugăm, că în exemplul dat

Chiar dacă am admite că sporirea producţiei pămîntului este absolut nelimitată, argumentul nu pierde din greutate nimic, căci se bazează în întregime pe ratele diferite de creştere a populaţiei şi a mijloacelor de subzistenţă. Tot ce pot cele mai înţelepte guverne și cele mai perseverente şi mai bine dirijate eforturi ale hărniciei, este de a face în aşa fel ca obstacolele inevitabile împotriva creșterii populaţiei să acţioneze cît mai uniform şi într-o direcţie în care să producă cel mai mic rău posibil. Dar încercarea de a le înlătura complet este o acţiune lipsită de orice speranţă.

raportul între nașteri și căsătorii în orașe crește considerabil și că mortalitatea provocată de mizerie ar înceta aproape complet, nu m-aș mira deloc, dacă în China (după un scurt interval pentru schimbarea deprinderilor) ar avea loc o creştere a populaţiei, egală cu cea menţionată în text.

În ce priveşte Anglia, se ştie că rata de creştere cu ajutorul căreia în 120 de ani sau mai mult populaţia s-ar dubla, a crescut atît de mult, printr-o puternică creştere a oraşelor şi fabricilor, încît populaţia s-ar dubla în 55 de ani. De aceea, nu mă îndoiesc aproape deloc, că dacă resursele ţării ar creşte şi s-ar repartiza astfel, că fiecare bărbat s-ar putea căsători la 18 sau 20 de ani, avînd certitudinea că poate hrăni cea mai numeroasă familie, populaţia Insulelor Britanice ar continua să crească într-un ritm care ar dubla populaţia numai în 25 de ani. Din registrele bisericilor noastre rezultă, că Anglia este mai sănătoasă decît America. În perioada cînd populaţia Americii se înmulţea cu o rapiditate extraordinară, în unele oraşe decesele erau mai numeroase decît naşterile. În oraşele Angliei, în actuala lor stare de progres, nu cred că s-ar întîmpla aşa ceva, dacă toţi membrii claselor de jos s-ar putea căsători cît de timpuriu ar dori şi dacă ar fi puţine cazuri de deces prematur sau chiar deloc din cauza sărăciei.

Este inutil să ne întrebăm dacă datinile şi obiceiurile unui vechi stat, printr-o abundenţă de alimente, ar putea fi schimbate în aşa măsură, încît sporul populaţiei să fie aproape la fel cu cel din colonii. Argumentelul necesită doar să recunoaştem că trecerea de la sărăcie la abundenţă, în ce priveşte întreţinerea unei familii în vechile state ar provoca o evidentă creştere a populaţiei, ceea ce este imposibil de negat.

CARTEA A IV-A

DESPRE PERSPECTIVELE NOASTRE VIITOARE PRIVIND ÎNLĂTURAREA SAU ALINAREA RĂULUI CARE PROVINE DIN LEGEA POPULAŢIEI

CAPITOLUL 1

DESPRE ABSTINENŢA MORALĂ ŞI OBLIGAŢIA NOASTRĂ DE A PRACTICA ACEASTĂ VIRTUTE

Întrucît reiese că în stadiul actual al fiecărei societăţi din cele examinate de noi, progresul natural al populaţiei a întîmpinat constant puternice obstacole, şi întrucît se pare evident, că nici o formă ameliorată de guvernare, nici un plan de emigrare, nici o instituţie de binefacere şi nici cel mai înalt grad sau cea mai bună direcţie a activităţii naţionale, nu poate împiedica permanenta acţiune, într-o formă sau alta, a unui mare obstacol împotriva creşterii populaţiei, înseamnă că trebuie să i ne supunem ca unei inevitabile legi naturale şi nu ne mai rămîne decît să cercetăm, în ce mod efectul ei ar putea prejudicia cît mai puţin posibil virtutea şi fericirea societăţii umane.

Toate obstacolele directe împotriva creşterii populaţiei care s-a constatat că există în aceleaşi ţări sau în ţări diferite, par să se reducă la abstinenţa morală, viciul şi mizeria. Dacă alegerea noastră este limitată la acestea trei, nu putem ezita multă vreme să hotărîm care este cel mai acceptabil pentru a fi încurajat.

În prima ediţie a acestei lucrări am spus, că întrucît potrivit legilor naturale rezultă că trebuie să existe un obstacol oarecare împotriva creşterii populaţiei, ar fi mai bine ca acest obstacol să rezulte din prevederea dificultăţilor pe care le aduce cu ea întreţinerea unei familii şi teama de sărăcie dependentă, decît dintr-o existenţă reală de lipsă şi boală. Această idee se poate urmări în continuare şi eu sînt înclinat să cred că, din cauza opiniilor existente privind creşterea populaţiei, care fără îndoială au apărut din epocile barbare şi de atunci au fost alimentate şi răspîndite de acele părţi ale fiecărei societăţi care se poate presupune că au avut interesul de a le păstra, am fost împiedicaţi să dăm atenţie poruncilor clare ale raţiunii şi ale naturii cu privire la acest subiect.

Răul fizic şi moral par să fie instrumentele de care se foloseşte divinitatea, spre a ne preveni să evităm orice comportare, care nu corespunde naturii noastre şi ne-ar prejudicia fericirea. Dacă mîncăm şi bem peste măsură ne îmbolnăvim. Dacă ne lăsăm pradă mîniei, nu rareori comitem acţiuni pe care le regretăm mai tîrziu. Dacă ne înmulţim prea repede murim în mizerie, din cauza lipsurilor şi a bolilor molipsitoare. Legile naturale sînt în toate aceste cazuri asemănătoare şi uniforme. Ele ne arată că am împins prea departe acele instincte, aşa că alte legi, care de asemenea se cer respectate, au fost încălcate. Proasta

dispoziţie pe care ne-o provoacă îmbuibarea, jignirile pe care la mînie ni le aducem singuri sau le facem altora şi necazurile pe care le suferim din cauza pauperizării crescînde, toate acestea sînt avertismente, pentru noi, de a ne stăpîni mai bine acele instincte. Dacă nu dăm atenţie acestor avertismente, primim pedeapsa justă pentru neascultarea noastră, şi suferinţele noastre servesc altora ca avertisment.

Deoarece oamenii pînă acum nu au acordat nici un fel de atenţie consecinţelor unei prea rapide înmulţiri, este de presupus, că aceste consecinţe nu sînt atît de direct şi inseparabil legate de comportarea de la care provin, ca în celelalte exemple. Dar recunoaşterea întîrziată a anumitor consecinţe nu schimbă nici natura lor, nici obligaţia noastră de a ne comporta cum trebuie, de îndată ce ştim precis cum trebuie să fie această comportare. În multe alte cazuri, numai o lungă şi dureroasă experienţă a impus forţat atenţiei omului comportarea cea mai favorabilă pentru fericirea sa. Felul cel mai potrivit de hrană şi modul de preparare spre a corespunde scopurilor nutriţiei şi satisfacerii gustului, tratarea şi medicamentele diferitelor boli, consecinţele rele pentru corpul omenesc ale regiunilor joase şi mlăştinoase, inventarea celei mai potrivite şi mai comode îmbrăcăminţi, construirea de case sănătoase şi toate numeroasele avantaje şi plăceri ce caracterizează viaţa civilizată, nu i-au devenit omului clare dintr-o dată, ci sînt rezultatele încete şi tîrzii ale experienţei şi a repetatelor insuccese care au servit ca avertisment.

Bolile au fost, în general, considerate ca inevitabile pedepse ale Providenţei; dar o mare parte a acestora ar putea fi mai just considerate drept indicaţii; că am păcătuit împotriva vreuneia din legile naturii. Ciuma în Constantinopol şi în alte oraşe din Orient este pentru locuitori un permanent avertisment de acest fel. Constituţia umană nu poate suporta o asemenea stare de murdărie şi toropeală. Cum murdăria mizeria, şi indolenţa, sînt dăunătoare în cel mai înalt grad fericirii şi virtuţii, pare să fie o binefăcătoare îmbinare faptul că o asemenea stare, după legile naturii, poate să producă boală şi moarte, ca un far călăuzitor pentru alţii, ca să nu se lovească de aceeaşi stîncă.

Ciuma apărută adesea în Londra pînă în anul 1666 şi-a exercitat corect efectul asupra comportării strămoşilor noştri. Înlăturarea murdăriilor, construirea de canale de scurgere, lărgirea străzilor şi construirea unor case mai spaţioase şi mai aerisite, au avut ca urmare completa eradicare a acestei îngrozitoare boli şi o creştere a sănătăţii şi fericirii locuitorilor.

Istoria fiecărei epidemii arată, aproape fără nici o excepţie, că clasele de jos ale poporului, a căror hrană era proastă şi insuficientă şi care trăiau înghesuite în case mici şi murdare, au dat cele mai numeroase victime. Pe ce altă cale, poate să ne lămurească natura, că am păcătuit împotriva uneia din legile ei, atunci cînd ne înmulţim prea repede, în raport cu mijloacele de subzistenţă, aşa incît o parte considerabilă a societăţii trebuie să trăiască în această mizerabilă situaţie? Ea ne-a făcut cunoscută această lege exact în acelaşi mod în care ne arată că excesul de mîncare şi de băutură va avea drept consecinţă o proastă sănătate şi că, oricît de plăcut ar putea fi pentru moment, să cedăm fără rezerve înclinaţiilor noastre, această cedare aduce pînă la urmă nenorocire. Este o lege a naturii, că îmbuibarea dăunează corpului omenesc, aşa cum este şi aceea, că mîncarea şi băutura moderată îi prieşte.

Cedarea necondiţionată în faţa îndemnurilor pasiunilor instinctelor noastre naturale ne-ar duce la cele mai sălbatice şi mai dăunătoare excese. Avem totuşi cele mai bune motive să credem, că toate aceste pasiuni sînt atît de necesare fiinţei noastre, încît în general nu ar putea fi slăbite sau diminuate, fără să se dăuneze fericirii noastre. Cea mai puternică şi mai universală din dorin-

țele noastre este dorința de hrană și de acele lucruri ca îmbrăcăminte, casă etc., care sînt direct necesare spre a ne ocroti de suferințele pe care le aduce foamea și frigul. Este recunoscut de toată lumea, că aceste dorințe pun în mișcare cea mai mare parte a activității umane, grație căreia se realizează nenumăratele îmbunătățiri și cuceriri ale vieții civilizate. Năzuința către aceste lucruri și satisfacerea acestor dorințe constituie componenta principală a fericirii unei jumătăți din omenire, fie că este civilizată, ori necivilizată, și sînt strict necesare pentru gusturile mai rafinate ale celeilalte jumătăți. Sîntem cu toții conștienți de inestimabilele avantaje ce izvorăsc din aceste dorinți, cînd sînt dirijate într-un anumit fel. Dar tot atît de exact cunoaștem și răul, pe care îl provoacă atunci cînd nu sînt dirijate în acest fel. Atît de conștienți sîntem de acest fapt, încît societatea și-a asumat sarcina de a pedepsi în modul cel mai sever acele acțiuni pe care le consideră ca satisfaceri nereglementare ale acelor dorințe. Și totuși, dorințele sînt în ambele cazuri la fel de naturale și, abstract vorbind, la fel de virtuoase. Actul unui înfometat, care, în dorința de a-și potoli foamea ia o pîine din prăvălia altuia, nu se deosebește cu nimic de actul aceluia care face la fel cu o pîine care îi aparține decît prin consecințe. Din examinarea acestor consecințe ne formăm perfecta convingere că, dacă oamenii nu ar fi împiedicați de a-și potoli dorința naturală cu pîinea altora, numărul pîinilor ar scădea sigur. Această experiență este fundamentul legilor privind dreptul de proprietate și a deosebirii dintre virtute și viciu în satisfacerea dorințelor, altminteri perfect aceleași.

Dacă plăcerea care rezultă din satisfacerea acestor înclinații ar pierde pretutindeni din intensitate, violările proprietății ar deveni mai puțin frecvente, dar acest avantaj ar fi mai mult decît compensat de reducerea surselor plăcerii. Reducerea cantității tuturor acelor produse, care contribuie la satisfacerea dorințelor omului, ar fi proporțional mult mai mare decît reducerea cazurilor de furt. Pierderea fericirii generale de o parte ar fi incomparabil mai mare, decît cîștigul de fericire de cealaltă parte. Dacă ținem seama de neîntreruptele și grelele eforturi ale celei mai mari părți a omenirii, este imposibil să nu ne gîndim, că sursele fericirii omului s-ar reduce considerabil, dacă perspectiva unei mese bune, a unei case călduroase și a unui loc comod seara, la sobă, nu ar mai constitui un îndemn destul de intens pentru a da muncii și privațiunilor zilei interes și bucurie.

După nevoia de hrană, cea mai puternică și mai generală dintre dorințele noastre este dragostea dintre bărbați și femei, în sensul cel mai larg. Numai puțin nu sînt conștienți de fericirea pe care o aduce dragostea în viața omului. Dragostea virtuoasă, intensificată prin prietenie, pare a fi amestecul de plăcere senzuală și spirituală, care corespunde cel mai bine naturii umane și care este cea mai indicată să trezească simpatia sufletelor și să dea cea mai înaltă satisfacție. Din această cauză poate că nu există nimeni, din cei care au gustat odată din bucuria curată a dragostei virtuoase, care, oricît de mare vor fi fost plăcerile sale intelectuale să nu își amintească de acea perioadă ca de partea cea mai însorită din întreaga sa viață, la care fantezia sa se oprește cu cea mai mare plăcere, de care își amintește cu cea mai adîncă părere de rău și pe care dorește să o mai trăiască odată.

Pentru a arăta evidenta inferioritate a plăcerilor simțurilor, Godwin a spus: „Dezbrăcați relațiile sexuale de toate circumstanțele de care sînt însoțite și ele vor fi în general disprețuite". Tot atît de bine ar fi putut spune către cineva care admiră arborii, despuiază-i de marile lor crengi, de frumoasa lor coroană verde și ce frumusețe mai poți vedea la un trunchi de copac gol? Admirația a fost însă inspirată de arborele cu ramurile și frunzele sale și nu

fără ele, „Simetria corpului, vioiciunea, blîndețea temperamentului, afecțiunea, sensibilitatea, fantezia și înțelepciunea"[1] unei femei provoacă dragostea și nu simplul fapt că este femeie.

Este o mare greșeală de a crede, că dragostea acționează și influențează comportarea omului numai atunci cînd este vorba de satisfacerea ei imediată. Proiectul și urmărirea stăruitoare a unui anumit plan de viață a fost considerat pe drept una dintre cele mai durabile surse de fericire. Totuși înclin spre părerea, că nu se fac multe asemenea planuri, care să nu fie asociate în mare măsură cu perspectiva de a satisface această dragoste și de a întreține copiii care rezultă din aceasta. Masa de seară, casa călduroasă, comodul loc la sobă, ar pierde jumătate din farmecul lor, dacă am exlcude ideea unei ființe iubite, cu care ar urma să fie împărțite toate aceste bucurii.

Trebuie să credem, pe bună dreptate, că dragostea are cea mai puternică tendință de a îmblînzi și de a înnobila caracterul uman și îl face mai receptiv la toate îndemnurile spre milă și mărinimie. Observațiile asupra vieții sălbaticilor au dovedit, de regulă, că triburile la care dragostea sexuală este mai puțin intensă s-au evidențiat prin fire brutală, răutăcioasă și mai ales prin tiranie și cruzime față de femei. Într-adevăr pare verosimil, că dacă această legătură a afecțiunii conjugale ar fi foarte slăbită, bărbatul, ca la cei mai mulți sălbatici, sau ar face uz de forța lui fizică superioară și ar transforma pe soția sa într-o sclavă, sau în cel mai bun caz, că orice mică deosebire în starea sufletească, așa cum în mod inevitabil se întîmplă între doi oameni, ar aduce cu sine o completă înstrăinare. Această schimbare nu s-ar putea întîmpla fără să aibă ca efect slăbirea dragostei sau grijei părintești, ceea ce, pentru fericirea societății, ar fi cel mai mare dezavantaj.

Mai departe este de remarcat, și observațiile asupra caracterului omenesc în diferite țări ne îndreptățesc la această concluzie, că pasiunea dragostei este mai puternică și reușește mai bine să inspire blîndețe, bunătate și eleganță în moravuri, acolo unde i se pun piedici în calea unei satisfaceri mult prea timpurii și complete. În unele din țările sudice unde se cedează aproape imediat oricărui impuls, dragostea ajunge să fie doar o dorință animalică și curînd slăbește și aproape se sufocă din pricina excesului, iar influența sa asupra caracterului este foarte neînsemnată. Dimpotrivă, în țările europene, unde, deși femeile nu trăiesc izolate, totuși moravurile au impus considerabile restricții, dragostea cîștigă nu numai în forță, ci și în universalitate și în tendința binefăcătoare a efectelor ei. Adesea, are cea mai mare influență asupra formării și înnobilării caracterului, acolo unde ea găsește cea mai mică satisfacție.

Reflectînd deci asupra dragostei sexuale sub toate raporturile, inclusiv asupra delicatei legături ce apare între părinți și copii, puțini vor fi cei care vor dori să nege că ea constituie unul din principalele elemente ale fericirii umane. Totuși experiența ne învață, că din satisfacerea ei ilegală izvorăsc multe nenorociri, și chiar dacă răul în comparație cu binele atîrnă mai ușor în talerul cîntarului, din cauza tăriei și a universalității pasiunii, mărimea lui absolută nu poate fi neînsemnată. Din conduita obișnuită a tuturor guvernelor la repartizarea pedepselor, rezultă totuși clar că răul provenit din acea satisfacere dezordonată nu este atît de mare și nici atît de direct periculos pentru societate, cum este satisfacerea dezordonată a dorinței de proprietate. Dacă judecăm sub cel mai îngrozitor aspect răul provenit de satisfacerea dezordonată a dragostei sexuale, este evident că vom plăti foarte scump o diminuare

[1] Goduin, *Political Justice*, vol. I, b. I, c.v., p. 72, 8 vo.

a lui prin distrugerea sau slăbirea pasiunii care îl provoacă, o schimbare care ar transforma, probabil, viaţa umană într-un rece şi dezolant pustiu, ori într-o scenă de o ferocitate sălbatică şi fără îndurare.

O examinare atentă a consecinţelor îndepărtate ca şi a celor imediate a tuturor pasiunilor omeneşti şi a tuturor legilor generale ale naturii, ne duce la concluzia că, aşa cum stau lucrurile astăzi, puţine sau nici una din pasiunile omeneşti nu pot fi considerabil slăbite, fără ca prin aceasta sursele binelui să se reducă mai mult decît acelea ale răului. Motivul pare evident. Ele sînt, în realitate, elemente ale tuturor plăcerilor ca şi ale tuturor suferinţelor noastre, ale întregii noastre fericiri, ca şi ale întregii noastre nefericiri, ale tuturor virtuţilor noastre ca şi ale tuturor viciilor noastre. Din această cauză este necesară reglementarea şi dirijarea lor, nu diminuarea sau distrugerea lor.

Paley a spus just, că „pasiunile omeneşti sînt sau necesare pentru prosperitatea omului, sau pot fi reglementate în aşa fel şi în realitate în cele mai multe cazuri sînt astfel reglementate, încît duc la fericirea lui. Aceste pasiuni sînt puternice şi generale şi probabil că nu ar corespunde scopurilor lor, dacă nu ar fi aşa. Dar dacă tăria şi generalitatea sînt lăsate fără control în cazurile cînd este necesar ca anumite circumstanţe să fie respectate, se transformă în exces şi păcat, din care se pare că se trag viciile oamenilor (fără îndoială cauza multor mizerii). Această relatare ne arată originea viciului şi totodată domeniul raţiunii şi al stăpînirii de sine" [2].

Virtutea noastră, ca însuşire a fiinţelor dotate cu raţiune, constă deci, evident, în a obţine din materialele generale, pe care Creatorul ni le-a încredinţat, suma maximă de fericire umană. Şi, întrucît instinctele naturale, considerate abstract, sînt bune şi se deosebesc numai prin consecinţele lor, trebuie să considerăm că obligaţia noastră supremă este de a da toată atenţia acestor consecinţe şi de a dirjia comportarea noastră în concordanţă cu ele.

Fecunditatea speciei umane în unele privinţe este o chestiune distinctă de dragostea sexuală, întrucît este evident că depinde mai mult de capacitatea femeii de a aduce copii pe lume, decît de tăria sau de slăbiciunea acelei pasiuni. Totuşi ea este o lege, care în trăsăturile ei principale este la fel cu toate celelalte legi naturale. Este puternică şi generală şi se pare că nu ar putea să fie considerabil slăbită, căci ar deveni necorespunzătoare scopului său. Necazurile care provin din aceasta sînt inerente acelor însuşiri necesare, forţă şi generalitate, şi aceste necazuri, prin energia şi virtutea omului pot fi foarte mult atenuate şi făcute relativ suportabile. Totul ne face să credem, că este intenţia Creatorului ca pămîntul să fie populat şi sînt convins, că acest scop nu s-ar putea atinge fără tendinţa populaţiei de a se înmulţi mai repede decît mijloacele de subzistenţă. Întrucît în condiţiile prezentei legi a creşterii, populaţia globului nu se înmulţeşte prea repede, fără îndoială că avem motive să credem, că această lege nu este mult prea puternică pentru scopul ei. Nevoia de subzistenţă probabil că ar avea efecte limitate şi nu ar reuşi să dea naştere acelei activităţi generale atît de necesară dezvoltării facultăţilor umane, dacă nu ar exista efortul puternic şi general al populaţiei, de a se înmulţi mai repede decît mijloacele de subzistenţă. Dacă aceste două tendinţe ar fi egale, dacă ar creşte în aceeaşi proporţie, nu văd ce motiv suficient de puternic ar mai exista, care să învingă recunoscuta indolenţă a omului şi să-l determine să continue cultura pămîntului. Populaţia unui vast teritoriu, oricît de fertil, s-ar opri probabil la 500 sau 5.000, ca şi la 5 milioane sau 50 milioane. Un asemenea echilibru ar zădărnici, fără îndoială, un mare scop final al creaţiei. Şi dacă ar fi o simplă chestiune de

[2] Poleiy, *Natural Theology*, c. XXVI, p. 547.

grad, adică să stabilim dacă este nevoie de mai multă sau mai puţină putere, ar trebui, desigur, să nu avem încredere în capacitatea noastră de a stabili exact cantitatea necesară pentru atingerea scopului cu cea mai mică sumă de necazuri inerente. Cum stau lucrurile astăzi, pare să ni se fi încredinţat o mare forţă, capabilă să populeze un deşert în cîţiva ani şi totuşi, în alte împrejurări, prin energia şi virtutea omului, susceptibilă de a fi îngrădită în cele mai strîmte limite, cu preţul unui rău comparativ mic. Analogia cu toate celelalte legi naturale ar fi complet violată, dacă în acest caz nu ar exista nici o măsură pentru eventuale erori, nici un ajutor împotriva viciilor oamenilor sau a stărilor parţiale de rău, rezultînd din celelalte legi generale. Pentru a atinge scopul legii fără să rezulte nici un fel de necaz, ar fi necesar, evident, o permanentă schimbare a legii de înmulţire, în funcţie de circumstanţele schimbătoare ale fiecărei ţări. În locul acestei schimbări, concordă nu numai cu analogia altor părţi ale naturii, dar avem motiv să credem, că pentru formarea şi înnobilarea spiritului uman este mai folositor, ca legea să fie uniformă şi necazurile legate de ea, în anumite împrejurări, să fie atenuate sau înlăturate chiar de om. Obligaţiile lui se modifică în acest caz în funcţie de situaţie; astfel, el trebuie să dea mai multă atenţie consecinţelor acţiunilor sale şi capacităţile lui au, evident, mai multă libertate şi ocazie de dezvoltare, decît dacă răul ar fi înlăturat printr-o modificare continuă a legii, după împrejurări.

Chiar dacă, datorită înfrînării prea uşoare a pasiunilor sau datorită posibilităţii legăturilor nepermise, celibatul ar fi un lucru fără importanţă şi nu o stare de privaţiune, intenţia naturii de a popula pămîntul ar fi probabil zădărnicită. Este de cea mai mare importanţă pentru fericirea omului că populaţia nu se înmulţeşte prea repede, dar după toate aparenţele atingerea scopului nu este compatibilă cu o puternică reducere a dorinţei pentru căsătorie. Evidentă este obligaţia fiecăruia de a nu se căsători mai înainte de a avea perspectiva sigură de a-şi putea hrăni copiii. Dar în acelaşi timp este de dorit ca fiecare să păstreze neştirbită dorinţa de a se căsători, pentru ca astfel să facă eforturi pentru realizarea acestei dorinţe şi pentru procurarea mijloacelor necesare creşterii unui număr cît mai mare de copii.

Este evident deci, că pentru legea populaţiei este necesară o reglementare şi o dirijare şi nu o diminuare sau modificare. Dacă abstinenţa morală ar fi singurul drum virtuos, spre a evita necazurile întîmplătoare ce derivă din această lege, atunci obligaţia noastră de a o practica are exact aceeaşi bază, pe care o are obligaţia noastră de a practica orice virtute.

Oricît de mult am fi înclinaţi să iertăm greşelile întîmplătoare în îndeplinirea unei obligaţii cunoscută ca fiind dificilă, asupra obligaţiei în sine nu putem avea nici o îndoială. Obligaţia noastră de a nu ne căsători, pînă nu avem perspectiva certă de a ne putea hrăni copiii merită evident atenţia moraliştilor, dacă se poate dovedi, că îndeplinirea acestei obligaţii este una din mijloacele cele mai eficace de prevenire a mizeriei, şi că, dacă s-ar generaliza obiceiul de a da urmare primului îndemn al naturii şi de a ne căsători, imediat ce am atins vîrsta pubertăţii, societatea tot nu ar putea fi salvată de cea mai cruntă şi mai disperată mizerie, de toate bolile şi de foamete, de obicei legate de mizerie, oricît de mari şi de numeroase ar fi celelalte virtuţi pe care le-ar avea societatea.

DESPRE CONSECINȚELE PE CARE LE-AR AVEA PREDOMINAREA ABSTINENȚEI MORALE PENTRU SOCIETATE

Unul din motivele principale pentru care nu a fost acceptată doctrina despre permanenta tendință a populației de a se înmulți peste mijloacele de subzistență, constă într-o puternică aversiune împotriva ideii, că divinitatea poate da viață, potrivit legilor naturii unor ființe care, potrivit tot legilor naturii, nu ar pitea fi ținute în viață. Dacă însă, pe lîngă activitatea și direcția hărniciei noastre determinate de aceste legi, ținem seama că relele întîmplătoare ce provin de la aceste legi ne îndreaptă permanent atenția asupa celui mai potrivit obstacol împotriva creșterii populației, anume abstinența morală și, dacă reiese că, prin stricta îndeplinire a îndatoririlor pe care ni le indică natura și rațiunea, îndatoriri confirmate și sfințite prin revelație, acele rele pot fi evitate, atunci, cred eu, obiecția va fi îndepărtată și orice reproș imaginar împotriva bunului Dumnezeu va fi înlăturat.

Moraliștii păgîni susțineau că fericirea pe pămînt se obține numai pe calea virtuții. Deasupra tuturor virtuților puneau prudența, ba unii o considerau esența tuturor celorlalte virtuți. Religia creștină vede atît fericirea prezentă cît și cea viitoare în exercitarea acelor virtuți care tind să ne pregătească pentru bucurii mai înalte și recomandă, în mod cu totul deosebit, ca pasiunile să se supună rațiunii, supunere care este, dacă nu în întregime, totuși o ramură principală a prudenței.

Dacă ni s-ar permite, pentru lămurire, să schițăm un tablou al societății, în care fiecare s-ar strădui să obțină fericirea printr-o riguroasă îndeplinire a acelor îndatoriri, pe care cei mai luminați filozofi ai antichității le-au socotit dictate de legile naturii, îndatoriri prevăzute direct în codul moral creștin și care astfel au primit o înaltă consacrare, aspectul pe care ni l-ar oferi o asemenea societate ar fi foarte diferit de ceea ce vedem astăzi. Orice acțiune determinată de dorința unei satisfacții imediate, dar care prezintă pericolul de a aduce în final o suferință mai mare, ar fi considerată ca o nerespectare a obligației. În consecință, nici un om, al cărui venit ajunge numai pentru întreținerea a doi copii, nu și-ar crea singur situația de a fi obligat să întrețină, probabil, patru sau cinci copii, oricît de mult l-ar îndemna pasiunea dragostei. Această prudentă abstinență, dacă ar fi adoptată de toți, reducînd oferta de brațe de muncă, ar trebui în mod firesc să mărească rapid prețul muncii. Perioada de amînare a satisfacerii dorinței ar fi folosită pentru a face economii din cîștigul care prisosește peste cheltuielile pentru întreținerea unui celibatar și, de asemenea, pentru a căpăta deprinderi de sobrietate, hărnicie și economie, ceea ce i-ar permite să facă economii ca în cîțiva ani să fie în stare să se căsătorească fără teamă de consecințe. În acest mod, acțiunea obstacolului preventiv, păstrînd permanent populația în limitele hranei, cu toate că populația crește atunci cînd crește subzistența, ar da o valoare reală ridicării salariului și sumelor economisite de muncitori înainte de căsătorie. Această valoare este foarte diferită de acea forțată creștere a prețului mîinii de lucru sau de arbitrarele daruri parohiale, care în raport cu mărimea și durata lor, trebuie să aibă ca urmare, în mod necesar, o corespunzătoare scumpire a alimentelor. Întrucît în felul acesta salariul ar ajunge pentru întreținerea decentă a unei familii și deoarece, pe lîngă aceasta, fiecare pereche de căsătoriți ar avea de la început o sumă pentru cheltuieli neprevăzute, sărăcia cumplită ar fi înlăturată din societate,

sau cel puțin limitată la un număr foarte restrîns de oameni loviți de nenorociri, pentru care nici o măsură de prudență sau de prevedere nu se poate lua.

Intervalul între vîrsta pubertății și pînă la perioada cînd fiecare poate să aibă curajul de a se căsători ar trebui, conform prezumției, să fie trăit în severă castitate, deoarece încălcarea legii castității nu poate rămîne fără urmări rele. Orice fel de viață sexuală nereglementară, care împiedică nașterea copiilor, are drept consecință evidentă slăbirea celor mai bune afecțiuni ale inimii și o foarte sensibilă degradare a caracterului feminin. Și orice alte relații, dacă nu se recurge la mijloace condamnabile, ar aduce tot atît de mulți copii în societate ca și căsătoria care, cu o foarte mare probabilitate, cad în sarcina societății.

Aceste considerații arată că virtutea castității nu este un produs forțat al unei societăți artificiale, cum au presupus unii, ci este solid și real fundamentată în natură și rațiune ; și după cît se pare este și singura cale justă pentru înlăturarea viciilor și mizeriei, care rezultă atît de des din legea populației.

Într-o societate așa cum am presupus-o noi, ar fi poate necesar ca unii membri atît bărbați cît și femei, să trăiască necăsătoriți mulți din anii mai tineri ai vieții lor. Dacă asemenea cazuri ar fi numeroase, desigur că s-ar putea căsători după aceea mult mai mulți, așa că în total ar fi mai puțini oameni condamnați să trăiască toată viața necăsătoriți. Dacă s-ar generaliza obiceiul de a nu se căsători timpuriu și dacă încălcarea castității ar fi la fel de dezonorantă pentru ambele sexe, s-ar putea naște între ele fără nici un pericol relații de prietenie mai strînse. Un tînăr și o tînără ar putea sta de vorbă prietenește, fără a fi bănuiți imediat că urmăresc o căsătorie sau o legătură de dragoste. Ambelor sexe li s-ar oferi astfel o mult mai bună ocazie de a-și descoperi înclinări comune și de a se lega prin acele simțăminte solide și de durată, fără de care căsătoria, de regulă, aduce mai multă suferință decît fericire. Anii tinereței nu ar trece fără dragoste, deși fără deplina ei satisfacere. Pasiunea, în loc să fie înăbușită, cum destul de des se întîmplă astăzi, printr-o timpurie plăcere senzuală, ar fi stăvilită numai pentru o perioadă de timp, spre a arde după aceea cu atît mai luminos, mai curat și mai statornic. Fericirea de a fi căsătorit, în loc să ofere numai mijloacele satisfacerii de moment, ar fi dorită cu ardoare [3], ca preț al străduinței și virtuții și ca răsplată pentru o adevărată și statornică afecțiune.

Pasiunea dragostei este un puternic factor în formarea caracterului și adesea stimulează la cele mai nobile și mai generoase eforturi. Aceasta se întîmplă numai cînd sentimentele se concentrează asupra *unui* singur obiect, și, în general, cînd deplina satisfacție este amînată de dificultăți [4]. Poate că inima nu este niciodată atît de pregătită să meargă pe calea virtuții și foarte sigur,

[3] Dr. Currie, în interesantele lui observații despre caracterul și condițiile țăranului scoțian, din prefața cărții sale *Life of Burns*, cunoscînd cu adevărat natura umană remarcă următoarele : „Pentru aprecierea fericirii și virtuții unei comunități poate că nu există nici un alt criteriu izolat care să merite mai multă încredere ca relațiile dintre sexe. Acolo unde în aceste relații există un atașament plin de ardoare însoțit de o mare puritate a comportării, crește caracterul și influența femeii, imperfecta noastră natură se ridică spre perfecțiunea morală. Din această singură afecțiune curge un bogat izvor de fericire, care se revarsă în mii de pîrîiașe peste cîmpia vieții, îmbogățind-o și împodobind-o. Acolo unde atașamentul dintre sexe degenerează în poftă, aptitudinile speciei noastre sînt relativ reduse și omul se apropie de starea animalelor în dispariție''. Vol. I, p. 18.

[4] Dr. Curie spune, că țăranul scoțian manifestă „adesea cînd este înflăcărat de dragoste, un curaj de care nu ar trebui să se rușineze nici un cavaler spaniol''. (Burns, *Workes*, vol. I, p. 16). Fără îndoială, că acest fel de dragoste romantică, care, cum spune Dr. Currie, caracterizează atașamentul celor mai umili oameni din Scoția și care a fost mult favorizat prin înnobilarea spiritului, dobîndită de ei printr-o aleasă educație, a avut o puternică și foarte binefăcătoare influență asupra caracterului național.

virtutea castităţii nicicînd nu este atît de puţin dificilă, ca atunci cînd stă sub influenţa unei asemenea pasiuni. Căsătoriile mai tîrzii, încheiate în acest fel, s-ar deosebi foarte mult de cele similare din prezent, la care unirea, foarte adesea, se bazează numai pe interes şi nu rareori cei doi parteneri au sănătatea precară şi în general sentimente istovite. De altfel, căsătoriile tîrzii se limitează astăzi mai cu seamă la bărbaţi. Dintre aceştia sînt puţini cei care, cînd se decid să se căsătorească, oricît ar fi de înaintaţi în vîrstă, nu-şi aleg o femeie tînără. Cînd o fată săracă a împlinit 25 de ani, începe să se teamă, pe bună dreptate, că soarta i-a hărăzit o viaţă de celibatar. Cu o inimă capabilă de o puternică dragoste, cînd trece an după an, simte cum dispare treptat speranţa de a-şi găsi un bărbat căruia i-ar putea dedica toată dragostea şi neliniştea ei este agravată din cauza prosteştilor şi nedreptelor prejudecăţi ale lumii. Dacă vîrsta de căsătorie a femeilor s-ar amîna în general, s-ar prelungi şi perioada de tinereţe şi de speranţă şi, în final, ar fi mai puţine femei decepţionate în aşteptările lor.

Că o asemenea schimbare ar fi un categoric avantaj pentru jumătatea mai virtuoasă a societăţii, nu poate fi pus nici o clipă la îndoială. Cu oricîtă nerăbdare ar trebui suportată privaţiunea de către bărbaţi, femeile ar lua-o bucuros şi cu plăcere asupra lor. Sînt convins, că dacă ele ar putea aştepta în siguranţă să se căsătorească la 27 sau 28 de ani, dacă ar fi lăsate să aleagă liber, ar prefera să amîne pînă la această vîrstă, decît la 25 de ani să se complice cu tot felul de griji, pe care le aduce o numeroasă familie. Nu este totuşi posibil de a stabili cea mai convenabilă vîrstă pentru căsătorie, căci depinde în întregime de împrejurări şi situaţii. Nu există o perioadă în viaţa omului, în care natura să îndemne mai puternic la unirea sexelor, ca între 17 sau 18 şi 20 de ani. În orice societate care a ieşit din acea stare de abjecţie, care aproape exclude raţiunea şi prevederea, este necesar să li se impună stavilă acestor instincte precoce. Dacă în situaţia actuală s-ar găsi că este inevitabil de a impune stavilă impulsurilor naturale, cînd vom putea scăpa de această oprelişte, decît la vîrsta, oricare ar fi ea, cînd, în condiţiile sociale existente s-ar ivi perspectiva de a putea întreţine o familie?

Poate că acestei doctrine i se va obiecta dificultatea abstinenţei morale. Aceluia care nu recunoaşte autoritatea religiei creştine, îi pot răspunde doar, că după scrupuloase cercetări, această virtute s-a dovedit absolut necesară spre a se evita anumite rele care ar rezulta din legile generale ale naturii. Cel căruia îi răspund are obligaţia, după propriile sale principii, de a tinde spre cea mai mare fericire compatibilă cu aceste legi şi de a nu neglija acest principal scop ca să nu producă o covîrşitoare mizerie, prin respectarea parţială a unor prescripţii ale naturii şi neglijarea altora. Calea virtuţii, cu toate că este singura care duce spre permanenta fericire, a fost prezentată totdeauna de către doctrinele morale păgîne ca fiind greu de urcat.

Creştinilor vreau să le amintesc că Sfînta Scriptură ne învaţă cît se poate de clar şi de precis că este datoria noastră de a ne păstra pasiunile în limitele raţiunii. Este o evidentă încălcare a acestor porunci, atunci cînd satisfacem dorinţele noastre în aşa fel că, după cum ne spune raţiunea, din aceasta va rezulta mizerie în mod inevitabil. Creştinul nu poate aduce dificultatea abstinenţei morale ca argument împotriva obligaţiei sale de a o practica, pentru că aproape în fiecare pagină a Cărţii Sfinte se spune, că omul este înconjurat din toate părţile de ispite, cărora este foarte greu să le reziste. Cu toate că nu este prescrisă nici o datorie care să nu contribuie atît la fericirea noastră pămînteană, cît şi la cea viitoare, totuşi, ascultarea neclintită nu este prezentată niciodată ca o sarcină uşoară.

În general, există în tinereţe o tendinţă atît de puternică spre dragoste, încît este extrem de greu, de a deosebi în această perioadă un sentiment adevărat de unul trecător. Dacă bărbaţii şi femeile ar trăi primii ani ai tinereţii în abstinenţă morală, datorită căreia descoperirea înclinărilor comune ar fi mult uşurată, s-ar pune chiar întrebarea, dacă nu s-ar încheia mai multe căsătorii fericite şi deci cu mai multe bucurii aduse de dragoste, decît într-un stat ca America, unde circumstanţele fac posibilă o foarte timpurie unire a sexelor. Dacă am compara însă relaţiile sexelor dintr-o societate aşa cum mi-am imaginat-o eu, cu acelea care există astăzi în Europa, şi am ţine seama de toate circumstanţele legate de ele, am putea afirma cu certitudine, că făcînd abstracţie de toate relele care ar fi înlăturate, suma sentimentelor plăcute, provocate de pasiunea dragostei ar creşte considerabil.

Dacă un asemenea sistem s-ar putea generaliza, societatea ar obţine o creştere a fericirii, care în relaţiile ei interne ar fi cu puţin mai mare decît în raporturile ei externe. Ne-am putea aştepta, că în asemenea circumstanţe războiul, marea plagă a omenirii, să înceteze curînd de a-şi întinde pustiirile atît de mult şi atît de des, ca în prezent.

Una din primele şi mai puternicele cauze ale războiului a fost fără îndoială insuficienţa spaţiului şi a hranei şi, deşi relaţiile omenirii de la primele lor începuturi s-au schimbat foarte mult, aceeaşi cauză continuă să producă, deşi în mai mici proporţii, aceleaşi efecte. Ambiţiei prinţilor le-ar lipsi instrumentele de distrugere, dacă mizeria n-ar împinge sub steagurile lor clasele de jos ale poporului. Cel care recrutează doreşte totdeauna o proastă recoltă şi lipsă de lucru, sau, cu alte cuvinte, o populaţie excedentară.

În primele epoci ale omenirii, cînd războiul era principala ocupaţie a oamenilor şi pierderile de populaţie din această cauză erau incomparabil mai mari decît cele de astăzi, locuitorii şi oamenii de stat din toate ţările, gîndindu-se în special la mijloacele de apărare şi de atac, încurajau pe orice cale posibilă înmulţirea populaţiei, condamnau sterilitatea şi celibatul şi onorau căsătoria. Religiile populare şi-au însuşit aceste opinii. În multe ţări puterea prolifică de creaţie a naturii a devenit obiectul unei veneraţii solemne. În religia mahomedană, care a fost consacrată cu sabia şi a cărei răspîndire deci nu se putea face fără o extraordinară nimicire a adepţilor ei, procrearea copiilor a fost prezentată ca o principală datorie a omului pentru preamărirea Creatorului, şi cel care avea cei mai mulţi copii era considerat că şi-a îndeplinit cel mai bine scopul existenţei sale. Sentimentele morale de acest fel au dat, fireşte, un puternic imbold căsătoriilor şi rapida înmulţire care a urmat, a fost, în parte, consecinţa, în parte cauza, neîncetatelor războaie. Golurile provocate de vărsările de sînge precedente au oferit spaţiu pentru creşterea de noi generaţii şi excesiva rapiditate cu care se făcea această creştere, furniza noi ocazii şi noi instrumente pentru noi ostilităţi. Sub influenţa unor asemenea sentimente morale este greu de conceput, cum putea fi stinsă vreodată furia neîncetatelor războaie.

Este o plăcută confirmare a adevărului şi a divinităţii religiei creştine precum şi a adaptării ei la o mai avansată stare a societăţii, situaţia îndatoririlor noastre referitor la căsătorie şi la procrearea copiilor în altă lumină decît aceea în care au fost considerate pînă acum.

Fără a intra prea mult în subiect, ceea ce evident ar duce prea departe, cred că se va recunoaşte că, dacă se aplică spiritul preceptelor Sf. Pavel cu privire la căsătorie, la situaţia actuală a societăţii şi la cunoscuta constituţie a naturii noastre, concluzia firească pare să fie, că atunci cînd căsătoria nu este în opoziţie cu îndatoriri superioare, este îndreptăţită; în caz contrariu însă,

este greşită. În conformitate cu adevăratele principii ale eticii „metoda pentru a cunoaşte voinţa lui Dumnezeu, cu ajutorul naturii, este de a cerceta în ce măsură o acţiune duce la creşterea sau diminuarea fericirii generale" [5]. Sînt însă puţine acţiuni, poate, care duc atît de direct la diminuarea fericirii generale, ca aceea de a se căsători fără mijloacele de întreţinere a copiilor. Cine comite acest fapt păcătuieşte în mod evident împotriva voinţei lui Dumnezeu. Devine o povară pentru societatea în care trăieşte. A ajuns împreună cu familia sa într-o situaţie în care obiceiurile virtuoase sînt mai greu de păstrat decît în oricare alta. După toate aparenţele, a încălcat obligaţia sa faţă de semeni şi faţă de sine însuşi şi astfel a ascultat de vocea pasiunii care era în opoziţie cu obligaţiile sale mai înalte.

Într-o societate, aşa cum am imaginat-o, în care toţi membrii tind să ajungă la fericire prin respectarea legii morale, care derivă din cunoaşterea naturii şi care a fost întărită prin puternicele confirmări ale religiei revelate, este evident că asemenea căsătorii nu ar putea avea loc. Împiedicarea în acest fel a unei populaţii excedentare ar înlătura unul din principalele îndemnuri la războaiele ofensive şi, în acelaşi timp, ar acţiona puternic pentru lichidarea celor două rele ameninţătoare pentru stat, tirania internă şi răscoalele interne, care se generează reciproc.

Fără să aibă înclinare spre războiul ofensiv, o asemenea societate într-un război defensiv ar fi puternică, întocmai ca o stîncă de diamant. Acolo unde fiecare familie ar avea din belşug toate cele strict necesare pentru viaţă şi pe lîngă acestea unele bunuri pentru confort şi tihnă, acolo nu ar putea exista speranţă de răsturnare sau, în cazul cel mai bun, acea tristă şi descurajantă indiferenţă, care determină cîteodată clasele de jos ale poporului să spună, „poate să se întîmple orice, mai rău ca astăzi nu ne poate merge". Inimile şi braţele s-ar uni şi ar respinge orice invadator, atunci cînd fiecare în parte şi-ar da seama de valoarea avantajelor asigurate de care el se bucură şi orice perspectivă de schimbare li s-ar prezenta ca o perspectivă de pierdere a acestor avantaje.

Întrucît rezultă totuşi, că stă în puterea fiecăruia de a înlătura toate consecinţele rele pentru el şi pentru societate care îşi au originea în legea populaţiei, prin practicarea unei virtuţi, pe care i-o indică limpede cunoaşterea naturii, şi pe care religia i-o impune în mod expres ca datorie, şi întrucît avem motiv de a crede, că această virtute, exercitată pînă la un anumit grad, ar acţiona mai curînd asupra creşterii decît asupra diminuării fericirii individuale, nu avem nici un motiv să ne plîngem de justiţia divină pentru că legile sale generale fac necesară această virtute, iar pentru încălcarea ei ne pedepsesc cu necazurile izvorîte din vicii şi cu suferinţele, care însoţesc diferitele forme de moarte timpurie. O societate într-adevăr virtuoasă, aşa cum am descris-o eu, ar înlătura aceste rele. Este evidentă intenţia Creatorului, de a ne speria de viciu prin suferinţele care îl însoţesc şi de a ne îndruma spre virtute, prin fericirea pe care ne-o dă. După concepţiile noastre, acest scop pare a fi demn de bunătatea Creatorului. Legile naturale privitor la populaţie tind către promovarea acestui scop. De aceea, pe baza acestor legi, nu se aduce împotriva bunătăţii divine nici o imputare care să nu fie la fel de aplicabilă oricăruia dintre relele inerente unei existenţe imperfecte.

[5] Paley, *Moral Philosophie*, vol. I, b. II, c. IV, p. 65.

DESPRE SINGURA METODĂ EFICACE DE ÎMBUNĂTĂȚIRE A SITUAȚIEI SĂRACILOR

Cel care publică un cod moral sau un sistem de îndatoriri, oricît de convins ar fi de obligaţia fiecăruia de a trăi după ele, nu va fi totuşi niciodată atît de absurd încît să-şi închipuie că toţi, sau chiar şi numai majoritatea vor urma prescripţiile lui. Aceasta nu este însă o obiecţie valabilă împotriva publicării codului. Dacă ar fi, atunci aceeaşi obiecţie şi-ar fi găsit mereu aplicare, deci nu am avea nici un fel de reguli generale şi la viciile umane care izvoresc din ispită, s-ar mai adăuga o mult mai mare listă decît avem astăzi, de vicii din neştiinţă.

Judecînd numai după indicaţiile naturii, dacă sîntem convinşi pe de o parte de mizeria provocată de o prea numeroasă populaţie şi, pe de altă parte, de relele şi nefericirea care rezultă, îndeosebi pentru femei, dintr-o viaţă sexuală nereglementară, atunci vom înţelege cum de este posibil, ca un om care recunoaşte principiul utilităţii ca principal criteriu al tuturor legilor morale, să nu ajungă la concluzia, că abstinenţa morală sau renunţarea la căsătorie, pînă sîntem în situaţia de a putea întreţine o familie, cu o perfectă conduită morală în timpul acestei perioade, este strictă obligaţie. Această obligaţie este fără îndoială confirmată şi mai categoric ca atare, dacă ţinem seama de revelaţie. În acelaşi timp, cred că nu mulţi dintre cititorii mei, vor putea fi mai puţin optimişti decît mine în speranţele lor în legătură cu o rapidă şi mare schimbare în comportarea oamenilor, în această privinţă. Motivul principal pentru care mi-am permis în capitolul precedent, să presupun generala predominare a acestei virtuţi, a fost dorinţa de a înlătura orice obiecţiuni împotriva bunătăţii lui Dumnezeu, arătînd că relele care derivă din legea populaţiei sînt exact de aceeaşi natură ca majoritatea celorlalte rele, care trezesc mai puţine plîngeri; că relele se înmulţesc din cauza neştiinţei şi indiferenţei oamenilor şi se diminuează prin cunoaştere şi virtute şi că vor fi înlăturate aproape complet, cu condiţia ca fiecare să-şi îndeplinească exact datoria sa, rezultat la care s-ar ajunge fără vreo generală diminuare a acelor surse de plăcere pe care le dă satisfacerea bine dirijată a acelor pasiuni, care sînt considerate pe drept ca elementele principale ale fericirii umane.

Dacă poate folosi pentru lămurire, nu văd nici un rău în a schiţa imaginea unei societăţi în care fiecare om, conform ipotezei noastre, îşi îndeplineşte strict datoriile sale; nici nu mi se pare că un scriitor ar putea fi acuzat că este vizionar, decît atunci cînd consideră o universală şi totală respectare necesară pentru utilitatea practică a sistemului său şi pentru acel grad de moderată şi parţială îmbunătăţire, care este tot ce se poate în mod raţional aştepta de la perfecta cunoaştere a datoriilor noastre.

În această privinţă există totuşi o esenţială deosebire între situaţia îmbunătăţită a societăţii pe care am presupus-o în capitolul precedent şi cele mai multe speculaţii despre acest subiect. Îmbunătăţirea presupusă acolo, dacă vrem să ne ocupăm vreodată de această problemă, se poate obţine pe calea pe care, după cum am văzut de obicei, s-au realizat cele mai mari reforme, adică prin satisfacerea directă a interesului şi fericirii fiecărui om. Nu ni se cere să acţionăm din motive cu care nu sîntem obişnuiţi să tindem către un bine general, pe care s-ar putea să nu-l înţelegem bine sau, al cărui efect ar putea fi cam şters din cauza distanţei şi a largii lui difuzări. Fericirea generală trebuie

să fie rezultatul fericirii indivizilor și să înceapă cu aceștia. Cooperarea nu este necesară. Fiecare pas are efectul lui. Cine își îndeplinește cu fidelitate datoria va culege fructele, oricare ar fi numărul celor care dau greș. Această datorie poate fi înțeleasă și de cea mai slabă minte. Constă doar în a nu mai aduce pe lume copii, cărora cel care i-a adus nu le poate purta de grijă. Abia cînd acest punct va fi scos din întunericul în care l-au învăluit ofrandele parohiale și binefacerea particulară, se va convinge fiecare om în modul cel mai categoric de această datorie. Dacă nu își poate hrăni copiii, mor de foame și dacă se căsătorește în condițiile unei evidente probabilități de a nu putea să-și întrețină copiii, el este vinovat de toate relele pe care le atrage asupra lui, asupra soției și asupra copiilor săi. Este evident în interesul lui și va ajuta la creșterea fericirii sale amînarea căsătoriei, pînă cînd, prin sîrguință și economie, ajunge în situația de a-și putea întreține copiii, pe care în mod rezonabil îi așteaptă din căsătoria sa. Dar în timpul acesta nu își poate satisface pasiunile sale, fără a încălca o expresă poruncă a lui Dumnezeu și fără să se expună marelui pericol de a-și face rău sieși sau unora din semenii săi. De aceea examinarea propriului său interes și a fericirii sale îi va impune severa obligație de a duce o viață morală pînă la căsătorie.

Oricît de puternice ar fi îndemnurile pasiunii, ele sînt de regulă frînate de rațiune, într-o oarecare măsură. Nu pare deci atît de fantastic de a presupune, că dacă s-ar explica bine adevărata și permanenta cauză a sărăciei și fiecare om ar înțelege categoric acest lucru, această acțiune de lămurire ar avea o influență asupra comportării oamenilor și poate destul de însemnată. Cel puțin încercarea nu s-a făcut niciodată serios. Aproape tot ce s-a făcut pînă acum pentru săraci a atins, de parcă ar fi fost principala grijă, să țină în secret această chestiune și să le ascundă adevărata cauză a sărăciei lor. Cînd salariul abia ajunge pentru a întreține cu el doi copii, un bărbat se căsătorește și face cinci sau șase copii. Desigur că se trezește tîrît în cea mai neagră mizerie. Se plînge de insuficiența salariului, pentru întreținerea unei familii. Acuză parohia că obligația de a-l ajuta o îndeplinește încet și cu zgîrcenie. Se plînge de zgîrcenia celor bogați, care refuză să-i dea ceea ce ei pot economisi atît de ușor. Acuză părtinitoarele și nedreptele instituții ale societății că i-au acordat o insuficientă participare la produsele solului. Poate acuză chiar acțiunea providenței, care i-a rezervat în societate o poziție legată de inevitabila mizerie și de dependență. În căutarea unor capete de acuzare, nu se gîndește niciodată să se uite în direcția din care îi vine nenorocirea. Ultima persoană pe care ar acuza-o este el însuși, cel care în realitate poartă principala vină, singura scuză fiind poate că a fost înșelat de clasele superioare ale societății. Poate că acum dorește să nu se fi căsătorit, pentru că acum simte dezavantajele căsătoriei, dar nu îi trece niciodată prin minte, că el a putut face ceva rău. I s-a spus mereu că a crește supuși pentru rege și patrie este un act foarte meritoriu. Așa a făcut și acum suferă din această cauză. Nu poate crede altceva decît că este extrem de nedrept și îngrozitor din partea regelui și a țării, că drept mulțumire că le-a dat ceva de care, după cum spun în permanență, au o deosebită nevoie, îl lasă să sufere atîta.

Pînă cînd aceste eronate idei vor fi corectate, și, referitor la înmulțirea populației se va ține seama, în general, de limbajul naturii și al rațiunii, în loc de limbajul greșelii și judecății, nu se poate spune că puterea de înțelegere a oamenilor de jos a fost imparțial pusă la încercare. Și nu avem dreptul să-i acuzăm de imprudență și de lipsă de sîrguință, decît dacă vor face ce fac astăzi după ce vor fi lămuriți pe deplin că ei înșiși sînt cauza mizeriei lor. Cînd vor înțelege că puterea de a fi ajutați stă în ei și nu în alți oameni,

că societatea în care trăiesc şi guvernul care îi conduce nu au nici o putere de a-i ajuta *direct* în acestă privință, și că acestora, oricît ar dori-o și oricîte eforturi ar depune, le este efectiv și într-adevăr imposibil de a face ceea ce doresc plini de bunăvoință, dar promit în mod nejustificat, că atunci cînd salariul nu ajunge pentru a întreţine o familie, este un incontestabil semn că regele și patria lor nu mai au nevoie de supuşi, sau că cel puţin nu-i pot hrăni şi că dacă în această situaţie se căsătoresc, departe de a îndeplini o datorie faţă de societate, dimpotrivă, îi impun acesteia o inutilă povară, căzînd ei înşişi în neagră sărăcie şi mizerie, şi că acţionează direct împotriva voinței lui Dumnezeu, că îşi atrag tot felul de boli, care toate, sau în cea mai mare parte, ar fi putut fi evitate, dacă ar fi ţinut seama de repetatele avertismente pe care Dumnezeu, prin intermediul legilor generale ale naturii, le dă fiecărei fiinţe raţionale.

Paley spune în a sa *Filozofie Morală*, că „în ţările în care subzistenţele s-au împuținat, statului îi revine obligația de a supraveghea cu și mai mare grijă morala publică, căci numai instinctul natural, ţinut în frîu prin castitate, îi va determina pe oameni la o muncă aridă și la renunțarea la libertatea și plăcerea personală, pe care le impune întreținerea unei familii în asemenea împrejurări" [6]. Că este totdeauna de datoria unui stat, de a face tot ce poate pentru a împiedica viciul și a stimula virtutea şi că nu trebuie să slăbească în nici o împrejurare aceste eforturi, este fără îndoială adevărat. Mijloacele propuse sînt, din această cauză, totdeauna bune, dar în acest caz, scopul final special avut în vedere pare a fi absolut criminal. Vrem să forțăm pe oameni să se căsătorească atunci, cînd, din cauza recunoscutei lipse de alimente există puține șanse de a-și putea hrăni copiii. Tot aşa de bine am putea să împingem în apă niște oameni care nu ştiu să înoate. În ambele cazuri, punem temerar la încercare providența. Nici nu avem un motiv în plus de a spera într-un miracol, care să ne ferească de mizeria şi de moartea pe care comportarea noastră le provoacă atît într-un caz cît și în celălalt.

Cei care într-adevăr doresc să amelioreze situaţia claselor de jos ale societăţii trebuie să caute mijloacele pentru a ridica relativul raport dintre salariu şi preţul alimentelor, spre a pune astfel pe muncitor în situaţia de a-și procura o mai mare cantitate din lucrurile necesare vieţii şi din cele care asigură un confort. Pînă acum s-a încercat să se realizeze acest țel mai ales prin ajutorarea săracilor căsătoriţi şi, ca urmare, numărul muncitorilor a crescut, deci piaţa a fost supraaglomerată cu o marfă despre care noi spunem, cu toate acestea, că dorim să aibă un preţ ridicat. S-ar părea că, nu era nevoie de un mare talent de prezicător, pentru a spune dinainte că un asemenea procedeu va da greș. Oricum, nimic nu este mai bun decît experienţa. S-a încercat în multe și diferite ţări şi multe secole de-a rîndul, şi succesul a corespuns totdeauna cu natura planului. Este cu adevărat timpul de a încerca ceva.

Cînd s-a constatat că oxigenul sau aerul vital pur nu vindecă tuberculoza, cum se credea, ci mai curînd că agravează simptomele acesteia, s-a încercat cu un fel de aer cu totul opus. Eu doresc ca, în încercările noastre de a vindeca sărăcia, să fi procedat cu același spirit filozofic, şi după ce am descoperit că aducînd mereu pe piaţă un număr mare de muncitori nu am făcut decît să agravăm simptomele, să fi încercat să vedem ce efect ar avea, dacă această aducere de muncitori ar fi stăvilită puţin.

[6] Paley, *Op. cit.*, vol. II, c. XI, p. 352.

În toate țările vechi și dens populate, aceasta este singura metodă de la care, în mod rațional, am putea aștepta vreo importantă și permanentă ameliorare a situației claselor muncitoare. În efortul de a crește raportul între cantitatea de alimente și numărul de consumatori într-o țară, atenția noastră s-ar îndrepta firește, mai întîi asupra creșterii cantității absolute de alimente. Imediat ce am constata însă, că, oricît de repede ar crește cantitatea de alimente, numărul consumatorilor ar depăși acest ritm și că, în ciuda tuturor încordărilor noastre tot atît de în urmă am rămîne, ne-am convinge imediat că eforturile noastre, desfășurate numai în această direcție, nu ar putea duce la țel niciodată. S-ar dovedi că am încercat de a pune o broască țestoasă să prindă un iepure. Descoperind, deci, că din cauza legilor naturii nu putem aduce cantitatea de alimente la o proporție corespunzătoare cu numărul populației, ar trebui, în mod firesc, să facem încercarea de a adapta numărul populației la cantitatea de alimente. Dacă putem convinge iepurele să se ducă la culcare, poate este posibil ca broastca țestoasă să-l depășească.

Noi nu trebuie să slăbim totuși eforturile de a crește cantitatea de alimente, ci trebuie să le legăm de alte eforturi și anume, populația odată depășită, să fie ținută în urmă la distanța necesară, spre a se realiza relativa proporție pe care o dorim. Să legăm astfel una de alta cele două mari *desiderata*, o numeroasă populație absolută și o stare a societății, în care abjecta sărăcie și dependența să fie relativ puțin cunoscute, două țeluri, care nu sînt nicidecum incompatibile.

Dacă sîntem cu adevărat serioși în ceea ce pare să fie scopul unor asemenea cercetări, adică metoda de a îmbunătăți esențial și permanent situația săracilor, atunci trebuie să le explicăm adevărata natură a situației lor și să le arătăm, că salariul poate fi mărit numai prin ținerea pe loc a ofertei de forță de muncă, și că ei înșiși, ca posesori ai acestei mărfi, sînt singurii care au puterea de a o face.

Îmi este imposibil să nu consider această metodă de reducere a sărăciei ca fiind atît de perfect limpede în teorie și atît de constant confirmată prin analogia cu oricare altă marfă care este adusă pe piață, încît nimic nu ne poate îndreptăți să nu încercăm de a face aplicarea ei, decît dacă se dovedește că această metodă ar produce mai mari rele decît își propune să remedieze.

CAPITOLUL 4

CONSIDERAȚII ASUPRA OBIECȚIILOR ÎMPOTRIVA ACESTEI METODE

O obiecție care va fi probabil ridicată împotriva acestui plan, este chiar ceea ce-i dă valoare și anume, insuficienta aprovizionare a pieții cu forță de muncă. Acest efect trebuie să se producă, fără îndoială, în nici un caz însă în măsura în care să afecteze bunăstarea și prosperitatea țării. Considerînd însă insuficienta aprovizionare a pieții cu forță de muncă și din cel mai nefavorabil punct de vedere, dacă bogătașii nu vor să suporte micile neajunsuri, care în mod necesar sînt legate de realizarea a ceea ce afirmă ei că este dorința lor, nu pot fi luate într-adevăr în serios afirmațiile lor. Bunăvoința lor pentru săraci, în acest caz, este sau joc copilăresc sau ipocrizie și vor sau să se distreze sau să liniștească oamenii de rînd, prefăcîndu-se doar că dau atenție nevoilor acestora. A dori să îmbunătățească situația săracilor, dîndu-le posibi-

litatea de a-și procura o mai mare cantitate din cele necesare vieții și din lucrurile de confort, și a te plînge apoi de salariile ridicate, înseamnă a te comporta ca un copil nechibzuit, care își dăruiește prăjiturile și apoi plînge. O supraaglomerare a pieții muncii și o bună salarizare a fiecărui muncitor sînt incompatibile una cu alta. Nu au coexistat niciodată în istoria universală și unirea lor, chiar în imaginație, trădează evidenta necunoaștere a celor mai simple principii de economie politică.

A doua obiecție, care ar putea fi adusă împotriva acestui plan, este reducerea populației pe care ar determina-o. Totuși, trebuie să se țină seama că această reducere este numai relativă, și că, atunci cînd această relativă diminuare a fost odată obținută, prin menținerea populației — staționară — în timp ce, aprovizionarea cu alimente a crescut, creșterea populației ar începe din nou, și ar continua să crească timp de secole, concomitent cu creșterea alimentelor, păstrînd permanent aproape aceeași relativă proporție față de hrană. Eu pot ușor să-mi imaginez că această țară, dacă hărnicia națiunii este îndrumată în direcția justă, ar putea avea, în cursul mai multor secole, o populație de două sau de trei ori mai mare decît în prezent, și totuși, fiecare om ar putea fi mai bine hranit și îmbrăcat, decît astăzi. Atîta vreme cît impulsurile hărniciei își păstrează forța și este în suficientă măsură îndreptată spre agricultură, nu trebuie să ne temem de o lipsă de populație. Nimic nu ar putea eventual îndemna pe săraci atît de mult la hărnicie și economie, decît convingerea deplină că fericirea lor depinde, totdeauna, în primul rînd de ei înșiși, și că, dacă împotriva îndemnurilor rațiunii ascultă de pasiunile lor sau dacă, atunci cînd sînt necăsătoriți, nu sînt harnici și economi spre a economisi o sumă pentru cheltuieli neprevăzute în căsătorie, trebuie să se aștepte la toate relele naturale, pe care Providența le ține pregătite pentru acei care nu dau ascultare repetatelor ei avertismente.

O a treia obiecție împotriva acestui plan, și care, după părerea mea, este singura oarecum plauzibilă, constă în aceea că, prin strădania de a impune săracilor obligația abstinenței morale, am putea mări cantitatea viciilor sexuale.

Nu vreau cu nici un preț să spun ceva care, direct sau indirect, s-ar putea interpreta într-un sens defavorabil virtuții, dar fără îndoială nu pot să cred, că viciile sexuale sînt singurele despre care se poate vorbi din punct de vedere moral, sau, că, ele sînt chiar cele mai mari și că înjosesc cel mai mult caracterul omului. Aceste vicii, rareori sau niciodată, nu pot fi comise, fără să provoace într-un fel sau altul nefericire și din această cauză trebuie totdeauna, în modul cel mai sever, dezavuate. Există însă alte vicii, ale căror urmări sînt și mai periculoase. Există alte situații, care duc și mai sigur la delicte morale, decît abținerea de la căsătorie. Oricît de puternice ar fi ispitele pentru încălcarea castității, sînt totuși înclinat să cred, că ele sînt fără putere în comparație cu acelea care izvorăsc din permaneta mizerie. Nu mă îndoiesc că foarte multe femei și numeroși bărbați își petrec o considerabilă parte a vieții lor în castitate, dar cred că sînt puțini cei care îndură chinurile sărăciei jalnice lipsită de speranțe, sau chiar numai starea de strîmtorare de lungă durată, fără a suferi importante degradări morale ale caracterului.

Adesea, în clasele superioare și mijlocii ale societății, se poate vedea cu tristețe cum un om nobil și sincer, care odinioară era plin de simțul onoarei și al integrității, cedează treptat, sub povara împrejurărilor. La început se scuză roșind, ocolind privirile prietenilor săi de la care a împrumutat poate bani. Apoi ajunge la cele mai ticăloase șiretlicuri și pretexte spre a amîna plata datoriilor sau pentru a le evita. Pînă cînd, în final, obișnuit cu falsi-

tatea și plin de amărăciune împotriva lumii, își pierde complet buna-cuviință și demnitatea de om.

Sărăciei atît de răspîndite și extraordinarei încurajări, pe care o acordăm în această țară, unei lipse totale de prevedere și de înțelepciune în rîndurile oamenilor de jos [7], trebuie să atribuim cea mai mare parte a permanentelor încălcări ale proprietății și a altor crime mai îngrozitoare care ne forțează să recurgem atît de des la dureroasa soluție a execuțiilor [8]. După Colquhoun, în Londra se trezesc în fiecare dimineață peste douăzeci de mii de nefericiți, aparținînd diverselor categorii, oameni care nu știu cum și din ce vor trăi toată ziua, sau în multe cazuri, unde vor fi adăpostiți în noaptea următoare [9]. Acești nefericiți sînt cei care comit cele mai multe tîlhării și furturi. Admițînd că numai puțini dintre ei sînt căsătoriți și că sînt împinși la aceste fapte de nevoia de a procura hrană pentru copii, este totuși probabil adevărat, că numărul prea mare de căsătorii în cadrul celor mai sărace clase ale societății constituie una din principalele cauze ale acestor crime. Multe dintre aceste jalnice ființe, probabil, că sînt copii născuți din acele căsătorii, educați în case de muncă, unde se propagă orice viciu, sau crescuți acasă în murdărie și zdrențe și în totală ignorare a oricărei obligații morale [10]. O parte și mai mare constă poate din persoane care, din cauza marii oferte de forță de muncă, un timp nu au putut găsi nici o ocupație și din cauza lipsurilor materiale temporare au fost împinși în această situație disperată, iar după ce și-au pierdut bunul lor renume, chiar atunci cînd munca lor ar putea fi utilizată, sînt respinși de bineîntemeiata precauție a societății [11].

[7] Colquhoun spune, vorbind despre legile pentru ocrotirea săracilor, că „în ciuda ingenioaselor" argumente care au fost aduse în favoarea unui sistem, care în sine era foarte înțelept conceput, efectele acestuia dovedesc indiscutabil că în ceea ce privește marea masă a săracilor, trebuie să fie în aplicarea lui ceva absolut greșit, altfel ar fi imposibil să existe în capitală o atît de imensă cantitate de mizerie umană, cu toată generozitatea și binefacerea, fără pereche în altă epocă și în altă țară" *Police of Metropolis*, c. XIII, p. 359.

În privința efectelor legilor pentru ocrotirea săracilor sînt întru totul de acord cu Colquhoun, nu însă și cînd el admite, că inițial, sistemul a fost conceput. Eu atribui mai mult rău concepției inițial greșite, decît greșitei sale aplicări.

[8] Colquhoun spune: „Sărăcia ar putea fi considerată, în actuala situație a societății, drept cauza principală a creșterii numărului crimelor". (*Police of Metropolis*, c. XIII, p. 352).

[9] *Police of Metropolis*, c. XI, p. 313.

[10] Ibidem, c. XI, XII, p. 355, 370.

[11] *Police of Metropolis*, c. XIII, p. 353 și urm. Într-un oraș atît de mare ca Londra, care, natural, încurajează un puternic flux de oameni de la țară, este firesc să existe totdeauna mulți oameni fără lucru. Este probabil, că o instituție publică asemănătoare cu cea propusă de Colquhoun (c. XIII, p. 371), pentru ocrotirea celor întîmpător fără mijloace, dacă ar fi judicios administrată, ar produce mai mult bine decît rău. Ar fi însă absolut necesar, ca prin munca oferită de instituție un om să cîștige mai puțin decît cel mai prost plătit muncitor. Altfel ar crește rapid numărul licitaților și în curînd fondurile nu ar mai fi suficiente pentru scopurile sale. În instituția din Hamburg, care din toate cele înființate pînă acum pare să fi avut cel mai mare succes, munca era în așa fel organizată, că o persoană, deși plătită peste prețul obișnuit, nu putea cîștiga mai mult de 18 pence pe săptămînă. Acesta era principiul determinant al conducătorilor instituției, de a reduce ajutorul pe care îl acordau la mai puțin decît putea să cîștige în altă parte un bărbat harnic sau o femeie harnică în asemenea situație (*Account of the Management of the Poor in Hamburgh* by C. Voght, p. 18). Și acesta este principiul, căruia îi atribuie succesul lor. Totuși, este de remarcat că nici instituția din Hamburg și nici cea organizată de Contele Rumford, în Bavaria, nu au durat destul de mult, spre a permite să facem aprecieri asupra rezultatelor bune și cu caracter permanent. Nu există nici o îndoială, că instituțiile pentru ocrotirea săracilor, la început, înlătură multă mizerie și sărăcie. Singura întrebare este, dacă odată cu creșterea noilor generații, resursele sporite necesare pentru întreținerea acestora și numărul mereu crescut al dependenților nu sînt mai mare rău, decît acela care trebuia înlăturat, și dacă țara, pînă la urmă, nu va fi împovărată cu tot atît de mulți cerșetori ca înainte, afară de toată sărăcia și dependența ce s-ar acumula în instituțiile publice. Se pare că aproape acesta este cazul astăzi, în Anglia. Nu sînt convins că am avea mai mulți cerșetori, dacă nu am avea nici o lege pentru ocrotirea săracilor.

Atunci cînd sărăcia nu produce vicii evidente, ea paralizează totuși orice virtute. Sub presiunea permanentelor ispite de încălcare a castității, se pot face întîmplător greșeli, fără ca sensibilitatea morală să fie slăbită în mod izbitor în altă privință. Dar permanentele ispite, care asaltează sărăcia lipsită de speranțe și puternicul sentiment de nedreptate, care însoțește sărăcia din cauza necunoașterii adevăratei ei cauze, au puternica tendință de a amărî sufletul, de a înăspri inima și de a toci sentimentul moral, așa că, de obicei, virtutea părăsește acele locuri otrăvite și rareori se mai întoarce.

Dar chiar în privința viciilor sexuale, căsătoria nu s-a dovedit a fi cîtuși de puțin remediu perfect. La clasele de sus o dovadă suficientă oferă procesele noastre la tribunalele și scandaloasa viață pe care, după cum se știe, o duc mulți bărbați căsătoriți. Același viciu, cu toate că se întîlnește mai rar la clasele de jos, probabil că este destul de frecvent în toate marile noastre orașe.

La aceasta se mai adaugă faptul, că jalnica sărăcie, mai cu seamă cînd este asociată cu trîndăvia, este cea mai nefavorabilă stare ce se poate imagina pentru păstrarea castității. Pasiunea aici este puternică, la fel, sau aproape la fel, ca în alte situații și toate restricțiile pe care le impun stima personală sau simțul moral, sînt de regulă înlăturate. Există un grad de sărăcie atît de îngrozitoare încît, după părerea mea, ar fi absolut un miracol, dacă o fată crescută în acele condiții, la douăzeci de ani ar fi încă într-adevăr castă. Acele persoane care pot să-și păstreze respectul de sine, cînd nimeni altul nu le respectă, trebuie să aibă de fapt o tărie sufletească extraordinară, care în asemenea împrejurări de obicei nu se formează. Copiii crescuți în felul acesta, dacă s-ar căsători chiar la douăzeci de ani, probabil că vor fi trăit deja cîțiva ani în viciu.

Dacă pînă la urmă, totuși, aceste argumente ar părea insuficiente, dacă de teama că vom provoca vicii, respingem ideea de a încuraja pe săraci la o virtuoasă abstinență, și dacă sîntem convinși că ar fi de cea mai mare importanță pentru moralitatea și fericirea poporului să facilităm căsătoria prin toate mijloacele posibile, atunci să acționăm logic, și înainte de a trece la aplicare, să ne ostenim de a face cunoștință cu singura metodă, cu ajutorul căreia putem atinge țelul nostru.

CAPITOLUL 5

DESPRE CONSECINȚELE APLICĂRII METODEI OPUSE

Este evident că oricît de mare ar fi rata de creștere a mijloacelor de subzistență, înmulțirea populației este limitată de această rată, cel puțin, de îndată ce hrana a fost împărțită în cele mai mici porții, necesare pentru întreținerea vieții. Toți copiii născuți peste numărul care ar fi necesar spre a menține populația la acel nivel, în mod inevitabil mor de foame, în afară de cazul cînd prin moartea adulților s-ar face loc pentru ei. Pe parcursul acestei lucrări s-a arătat clar, că în toate statele vechi căsătoriile și nașterile depind mai ales de decese, și că pentru căsătoriile timpurii nu există o încurajare mai puternică decît o mare mortalitate. Spre a acționa deci consecvent, ar trebui să facilităm procesele naturale care produc această mortalitate, în

loc de a face disperate și zadarnice eforturi de a le stăvili. Și dacă ne îngrozim de o prea frecventă apariție a oribilei forme de distrugere a vieții prin foamete, atunci ar trebui să încurajăm cu sîrguință celelalte forme de distrugere, forțînd natura să le aplice. În loc de a recomanda săracilor curățenia, ar trebui să-i încurajăm la obiceiuri contrarii. Ar trebui să construim în orașe străzile strîmte, să înghesuim mai mulți oameni în case, să facem totul pentru reîntoarcerea ciumei. La țară, ar trebui să așezăm satele în apropiere de lacurile stătătoare și să încurajăm în mod special așezările în ținuturi mlăștinoase și insalubre [12]. Dar înainte de toate ar trebui să respingem medicamentele specifice împotriva bolilor care fac ravagii și să blamăm pe acei oameni binevoitori, care au reușit cînd au crezut că fac omenirii un serviciu, inventînd mijloace și căi pentru completa eradicare a bolilor contagioase. Dacă prin acestea și alte măsuri similare mortalitatea anuală ar crește de la 1/36 sau 1/40 la 1/18 sau 1/20, ne-am putea căsători probabil toți la vîrsta pubertății și totuși ar fi puțin cei care ar muri de foame.

Dar dacă toți ne căsătorim la această vîrstă și continuăm, totuși, în eforturile noastre de a stăvili procesele naturale, putem să fim convinși, că toate eforturile noastre vor fi zadarnice. Scopurile naturii nu trebuie și nu pot fi zădărnicite. Necesara mortalitate trebuie să aibă loc, într-o formă sau alta. Extirparea unei boli va fi numai semnalul pentru apariția alteia, poate și mai distrugătoare. Nu putem face apele mizeriei mai puțin adînci, apăsînd asupra lor în diferite locuri, căci, astfel, le facem să crească inevitabil în altă parte. Singura cale pe care putem spera să ne atingem scopul este aceea de a le face să se retragă. Natura ne îndreaptă permanent atenția spre această cale, prin pedepsele pe care le aplică unei comportări contrare. Aceste pedepse sînt mai mult sau mai puțin aspre, proporțional cu gradul în care avertismentele naturii au avut succesul scontat. În țara noastră, aceste avertismente nu sînt complet desconsiderate în momentul de față. Obstacolul preventiv împotriva creșterii populației există într-un grad destul de mare, și ca urmare, pedepsele lui sînt moderate. Dar dacă toți ne-am căsători la vîrsta pubertății, pedepsele ar fi fără îndoială aspre. La relele fizice s-ar alătura probabil și cele politice. Un popor întărîtat de neîntreruptă mizerie și bîntuit în repetate rînduri de foamete, nu ar putea fi stăpînit decît printr-un îngrozitor despotism. Ne-am apropia, în felul acesta, de starea Egiptului sau Abisiniei. Aș întreba dacă este probabil, că noi, în cazul acesta, am fi mai virtuoși?

Medicii au observat de mult, ce schimbări mari se petrec cu bolile, și că, în timp ce unele par a ceda în fața eforturilor umane făcute cu grijă și îndemînare, altele par a deveni proporțional mai rele și mai distrugătoare. Dr. William Heberden a publicat de curînd unele observații foarte prețioase asupra acestui subiect, pe care le-a dedus din listele de decese din Londra. În prefață spune despre aceste liste, „treptatele schimbări ale unor boli care se anunță, corespund modificărilor, care se știe, că se produc în canalele prin care curge permanent marele fluviu al mortalității" [13]. Apoi, în cuprinsul lucrării sale, vorbind despre unele boli neobișnuite, cu sinceritatea care perma-

[12] Necker, vorbind despre proporția nașterilor în Franța, se folosește de o nouă și instructivă expresie în legătură cu acest subiect, deși el însuși pare a nu fi suficient de conștient despre aceasta. El spune: „Le nombre des naissances est à celui des habitants de un à vingt-trois et vingt-quatre dans les lieux *contrariés par la nature, ou par des circonstances morales*: *ce même* rapport, dans la plus grande partie de la France, este de un à 25,25 ½ et 26". *Administ. des Finances*, tom. I, ch. IX, p. 254, 12 mo. Rezultă deci, că nu avem nimic mai mult de făcut decît să așezăm oamenii în ținuturi mlăștinoase și să-i supunem oprimării unui guvern rău, spre a obține, ceea ce pînă acum politicienii considerau de dorit: o mare proporție de căsătorii și de nașteri.

[13] W. Heberden, *Observations on the Increase and Decrease of different Diseases. Preface*, p. 5, 4 to., 1801.

nent caracterizează adevărata știință, spune: „Nu este ușor de a indica un motiv satisfăcător pentru toate schimbările care sînt de observat în istoria bolilor și nici nu se poate reproșa medicilor că ar fi nepricepuți, cînd cauzele bolilor acționează adesea atît de încet sau de subtil, încît scapă investigărilor" [14].

Sper să nu fiu acuzat de cutezanță, dacă îndrăznesc a arăta, că în anumite circumstanțe, asemenea schimbări trebuie să aibă loc, și poate fără nici o modificare în acele cauze apropiate, pe care le căutăm în asememnea ocazii. Dacă această părere se dovedește justă, atunci nu mai pare ciudat, că cei mai iscusiți și mai învățați medici, a căror sarcină constă în principal în cercetarea cauzelor apropiate, caută cîteodată în zadar aceste cauze.

Este evident că, într-o țară care își păstrează numărul populației la un anumit nivel, dacă are un anumit număr de căsătorii și de nașteri, este evident că va avea de asemenea un număr mediu de decese. Și pentru a folosi metafora Doctorului Heberden, canalele prin care curge marele fluviu al mortalității, vor duce mereu o anumită cantitate. Dacă astupăm, deci, unul din aceste canale, este perfect clar, că fluviul mortalității trebuie să curgă cu atît mai puternic prin unele din celelalte canale. Adică, dacă eradicăm unele boli, altele vor deveni, proporțional, cu atît mai mortale. În acest caz, singura cauză pe care o vedem este stăvilirea unei scurgeri necesare a mortalității [15]. Natura, pentru atingerea marilor ei scopuri finale pare a ataca totdeauna locul cel mai slab. Dacă acest loc este întărit prin îndemînarea omului, atunci ea atacă pe cel mai slab care urmează, și așa mai departe. Nu ca o capricioasă zeitate cu intenția de a se juca cu suferințele noastre și de a zădărnici necontenit strădaniile noastre, ci ca un instructor binevoitor, deși cîteodată sever, care vrea să ne învețe să întărim toate părțile egal, precum și de a alunga viciul și mizeria de pe pămînt. Vrînd să evităm o greșeală, deseori cădem mult prea ușor în alta, însă natura, permanent credincioasă marelui ei țel, este gata de a ne preveni de eroarea noastră la orice pas greșit, pedepsindu-ne cu un rău fizic sau moral. Dacă obstacolul preventiv împotriva creșterii populației ar exista într-o măsură atît de mare încît să izbutească să alunge multe din acele boli ce bîntuie astăzi, ar fi însoțit de o creștere considerabilă a viciului relațiilor sexuale promiscue, probabil că bolile și nenorocirea, relele fizice și morale, care rezultă din acest viciu, ar crește în tărie și proporție. Mustrîndu-ne cu asprime pentru greșelile noastre, ne-ar indica singurul mod de viață care este aprobat de natură, de rațiune și de religie, anume, abținerea de la căsătorie, pînă sîntem în stare de a ne hrăni copiii, și castitatea, pînă cînd a venit timpul căsătoriei.

În cazul pe care l-am descris, în care populația și numărul căsătoriilor sînt considerate ca fixe, necesitatea modificării mortalității unor boli, ca urmare a diminuării sau dispariției altora, poate fi demonstrată matematic. Singura neclaritate care ar putea, eventual, prezenta acest subiect, apare cînd luăm în considerație efectul pe care l-ar putea exercita o diminuare a mortalității prin faptul că ea produce o înmulțire a populației sau o diminuare a numărului căsătoriilor. Că înlăturarea oricărei cauze speciale a mortalității poate influența creșterea populației numai în măsura în care o permit mijloacele de subzistență și că ea nu exercită în mod sigur și necesar o influență asupra acestor mijloace de subzistență, sînt fapte despre care, fiecare cititor trebuie să fie deja convins. Despre efectul înlăturării unora dintre cauzele mortali-

[14] W. Heberden, *Op. cit.*, p. 43,4 to., 1801.

[15] Calea pe care acționează este, probabil, creșterea sărăciei, ca urmare a unei prea rapide oferte de forță de muncă în comparație cu cererea.

tății, în ce privește stăvilirea căsătoriilor prin diminuarea cererii de proaspete contingente de copii, nu mă îndoiesc. Sînt motive serioase de a crede că acest efect s-a produs într-o măsură sensibilă cu ocazia stîrpirii ciumei, care în Anglia multă vreme a făcut atît de îngrozitoare ravagii. Dr. Heberden schițează un impresionant tablou al schimbărilor favorabile observate, începînd din acea perioadă, în starea sănătății populației Angliei. În mod just, le atribuie îmbunătățirilor care au avut loc încetul cu încetul nu numai în Londra, ci în toate marile orașe și, de asemenea, în modul de viață din întreaga țară, mai cu seamă în ceea ce privește curățenia și aerisirea [16]. Dar aceste cauze nu ar fi produs efectul constatat, dacă concomitent nu s-ar fi extins obstacolul preventiv împotriva înmulțirii populației, și la această extindere au contribuit mai cu seamă simțul pentru curățenie și modul de viață mai bun, care începuseră atunci a se încetățeni, răspîndind, în general, un decent și util sentiment de demnitate. Diminuarea numărului de căsătorii nu a fost destul pentru a compensa marea reducere a mortalității, produsă de lichidarea ciumei și de uimitoarea reducere a cazurilor mortale de dizinterie [17]. În timp ce acestea și alte cîteva boli dispăreau aproape complet, tuberculoza, paralizia, apoplexia, podagra, nebunia și variola făceau tot mai multe victime [18]. Lărgirea acestor canale era necesară spre a drena populația excedentară, care a rămas mereu prea mare, cu toată acțiunea crescută a obstacolului preventiv, și cu toate că, datorită progreselor agriculturii, au fost ocupați și hrăniți anual un tot mai mare număr de oameni.

Dr. Haygarth, în schița binevoitorului său plan pentru eradicarea variolei prezintă un înspăimîntător tablou despre mortalitatea produsă de această boală; el atribuie acestei cauze progresul lent al creșterii populației și face cîteva interesante calcule în legătură cu efectele favorabile pe care le-ar aduce eradicarea ei în această privință [19]. Dar mă tem că concluziile sale nu rezultă din premisele sale. Nu mă îndoiesc nici pe departe că milioane și milioane de vieți omenești au fost distruse de variolă. Dar dacă devastările ei ar fi, după cum presupune Dr. Haygarth, chiar de mai multe mii de ori mai mari decît acelea ale ciumei [20], m-aș îndoi, totuși, că numărul mediu al populației pămîntului ar fi fost diminuat de aceste devastări. Variola este cert unul din canale, și chiar unul foarte larg, pe care natura l-a deschis în ultimul mileniu, spre a menține populația la nivelul mijloacelor de subzistență. În cazul cînd el ar fi fost închis, altele ar fi devenit mai largi sau s-ar fi format alte canale. În timpurile de demult, mortalitatea provocată de război și ciumă era incomparabil mai mare ca astăzi. Faptul că odată cu treptata scădere a acestui fluviu al mortalității apare variola și devine aproape generală, este un mare și izbitor exemplu al uneia din acele schimbări de canale ale mortalității, care trebuie să trezească atenția noastră și să ne îndemne la o răbdătoare și îndelungată cercetare. Cît despre mine, nu am nici cea mai ușoară îndoială că, dacă introducerea vaccinului antivariolic ar extirpa variola, și dacă totuși numărul căsătoriilor ar rămîne același, vom constata o foarte perceptibilă diferență în creșterea mortalității la unele din celelalte boli. Doar un brusc avînt al agriculturii noastre ar putea să preîntîmpine acest efect. Și dacă s-ar întîmpla într-adevăr acest avînt, nu se va datora atît numărului de copii salvați prin inocularea cu vaccinul antivariolic, cît, mai cu seamă,

[16] *Observations on Increase and Decrease of Diseases*, p. 35.
[17] Ibidem, p. 34.
[18] Ibidem, p. 36 și urm.
[19] Ibidem, vol. I, part. II, sect. V și VI.
[20] Ibidem, sect. VIII, p. 164.

neliniștei pe care au provocat-o oamenilor ultimii ani de criză [21] și venitului crescînd al arendașilor, care a fost atît de absurd condamnat. Eu înclin totuși să cred, că în acest caz numărul căsătoriilor nu va rămîne același, ci că lumina, care probabil se va face treptat asupra acestui interesant subiect al cercetării umane, ne va învăța, cum putem transforma stingerea unei boli mortale într-o reală binecuvîntare pentru noi, într-un real progres al stării generale a sănătății și al fericirii societății.

Dacă ne temem de creșterea viciului, care s-ar putea să rezulte întîmplător din încercarea de a convinge oamenii asupra obligației de a practica abstinența morală, dacă ne temem de creșterea mizeriei, care în mod necesar trebuie să urmeze încercărilor de a încuraja căsătoria și creșterea populației, și dacă în consecință ajungem la concluzia de a nu ne amesteca în nici o privință, ci de a lăsa pe fiecare să-și aleagă singur calea și să răspundă față de Dumnezeu, pentru răul pe care într-un fel sau altul îl comite, aceasta este tot ce cer eu. Nu vreau nimic mai mult. Dar susțin că, astăzi sîntem foarte departe de a acționa astfel.

La clasele de jos, unde această problemă este de cea mai mare importanță, legile pentru ocrotirea săracilor oferă o încurajare directă, permanentă și sistematică la căsătorie, prin faptul că ia fiecăruia acea grea răspundere, care conform legilor naturii îi revine omului, cînd aduce ființe pe lume, pe care nu le poate hrăni. Binefacerea noastră privată are aceeași linie ca legile pentru ocrotirea săracilor și tinde aproape invariabil să încurajeze căsătoria și să egalizeze pe cît mai mult posibil situația celor căsătoriți cu a celibatarilor.

La clasele superioare, deosebita atenție, de care se bucură femeile căsătorite, și vizibila lipsă de atenție la care sînt expuse femeile înaintate în vîrstă și necăsătorite, fac posibil ca mulți bărbați, care nu sînt atrăgători nici spiritual și nici fizic și pe lîngă aceasta mai sînt și înaintați în vîrstă, să își aleagă o soție tînără și frumoasă, în loc să se limiteze la persone oarecum de vîrsta și cultura lor, așa cum se pare că indică natura. Aproape că nu există nici o îndoială, că teama, de a rămîne fată bătrînă și de a acea derîdere prostească și nedreaptă, pe care prostia o leagă cîteodată de acest nume, împinge multe fete la căsătoria cu bărbați care nu le plac sau în cel mai bun caz le sînt indiferenți. Asemenea căsătorii trebuie să pară oricărui suflet sensibil nu cu mult mai bune decît prostituția legală. Ele împovărează adesea pămîntul cu copii inutili, fără ca acest rău să fie compensat printr-o creștere a fericirii și a virtuții celor care i-au născut.

Opiniile general predominante despre căsătorie, ca fiind o datorie și o obligație, exercită o puternică influență în toate clasele societății. Cine crede că nu a îndeplinit o importantă datorie față de societate, dacă se desparte de viață fără a lăsa urmași, va fi dispus mai degrabă să forțeze decît să înăbușe înclinarea sa în această privință. Și cînd rațiunea sa îi va arăta dificultățile pe care o familie le aduce cu sine, se va sili să nu țină seama de aceste sfaturi, se va hotărî, totuși, să riște, și va spera, că providența nu îl va părăsi, cînd face ceea ce crede el că este de datoria sa.

Într-o țară atît de civilizată ca Anglia, unde o foarte mare parte a poporului are înclinație pentru decența și confortul vieții, este imposibil, ca stimularea la căsătorie prin instituții pozitive și prin opiniile dominante să poată

[21] Recoltele proaste din 1799 și 1800. Avîntul arătat aici a avut loc fără îndoială de la 1801 pînă a 1814 și s-au luat într-adevăr măsuri de prevedere din cauza mortalității reduse.

complet întuneca luminile naturii și rațiunii referitor la această chestiune, dar contribuie să o facă relativ slabă și neclară. Pînă cînd această obscuritate nu este înlăturată, și săracii nu sînt lămuriți și cu privire la principala cauză a sărăciei lor, pînă cînd nu sînt convinși, că fericirea sau nefericirea lor depinde în primul rînd de ei înșiși, nu se poate spune că, privitor la marea problemă a căsătoriei, lăsăm pe fiecare om să-și aleagă singur calea.

CAPITOLUL 6

DESPRE INFLUENȚA PE CARE AR AVEA-O CUNOAȘTEREA PRINCIPALEI CAUZE A SĂRĂCIEI ASUPRA LIBERTĂȚII CIVILE

Poate că la prima vedere, o doctrină care pune cea mai mare parte a suferințelor claselor de jos ale societății exclusiv în sarcina lor, ar părea că este nefavorabilă cauzei libertății, deoarece oferă guvernelor o ispititoare ocazie de a asupri supușii lor după bunul plac și de a da toată vina pe legile naturii și pe imprudența săracilor. Dar nu trebuie să judecăm după prima impresie. Eu sînt ferm convins, că acei care își vor da osteneala de a studia amănunțit acest subiect, se vor convinge, că nimic nu ar contribui atît de mult la promovarea unei libertăți raționale ca o cunoaștere deplină și general răspîndită a principalei cauze a sărăciei. Ei vor recunoaște că ignorarea acestei cauze și consecințele naturale ale acestei ignoranțe formează astăzi unul din principalele obstacole împotriva progresului.

Presiunea mizeriei asupra claselor de jos ale poporului, împreună cu obișnuința de a atribui această mizerie celor care îi guvernează, mi se pare a fi valul de apărare, cetatea, spiritul protector al despotismului. Această stare de lucruri oferă tiranului periculosul și incontestabilul pretext al necesității. Acesta este motivul pentru care, orice guvern liber tinde fără încetare să se distrugă, și pentru care cei însărcinați să îl ocrotească devin zilnic mai puțin atenți împotriva abuzurilor puterii supreme. Acesta este motivul, pentru care atît de multe eforturi generoase pentru cauza libertății au fost zădărnicite, și pentru care aproape orice revoluție, după lungi și dureroase sacrificii, a degenerat în despotism militar. Atîta vreme cît orice bărbat nemulțumit și talentat are puterea de a convinge clasele de jos ale poporului, că toată sărăcia și mizeria lor provine numai din nedreptățile guvernului, deși cea mai mare parte a suferințelor lor nu au poate nici o legătură cu această cauză, este evident, că se împrăștie din nou sămînța nemulțumirii și a revoluției. Cînd au răsturnat un guvern în funcțiune și descoperă că sărăcia nu a fost înlăturată, resentimentul lor cade, firește, asupra succesorilor la putere și cînd aceștia au fost la rîndul lor sacrificați, fără să fi avut rezultatul urmărit, se caută alte victime, și așa mai departe, fără încetare. Ne putem mira, că în asemenea circumstanțe, majoritatea celor bine intenționați, văzînd că un guvern cu puteri limitate este incapabil de a se opune spiritului revoluționar, și că obosiți și istoviți de necontenitele schimbări, al căror sfîrșit nu îl pot prevedea, abandonează lupta, decepționați și se aruncă în brațele primei puteri care le oferă apărare de ororile anarhiei?

Gloata, deși nemulțumită în general, care este produsul unei populații excedentare, ațîțată de resentimente din cauza relelor suferințe, dar în totală ignoranță asupra originei acestor suferințe este, dintre toți monștrii care amenință libertatea, cel mai periculos. Această gloată întreține o tiranie existentă deja și produce una acolo unde încă nu era. Cu toate că din cînd în cînd, în înspăimîntătoarele ei crize de furie, gloata pare a-și devora propriul copil și anume tirania, abia terminat îngrozitorul fapt, naște din nou, oricît de ostilă ar fi propagării acestei specii.

Poate vom trăi în curînd chiar în țara noastră un exemplu al tendinței pe care o are gloata, de a produce tirania. Ca prieten al libertății și bineînțeles ca dușman al marilor armate permanente, sînt silit să mărturisesc cu părere de rău, că fără marea armată organizată a țării, mizeria poporului în timpul ultimei perioade de mari lipsuri [22], mizerie favorizată de marea ignoranță și de prostia multor membri ai claselor superioare, ar fi putut duce la cele mai înspăimîntătoare violențe și ar fi aruncat pînă la urmă întreaga țară în toate grozăviile foametei. Dacă asemenea perioadă s-ar repeta mai des (o repetare care este prevăzută, dată fiind actuala situație a țării), perspectiva care ni se oferă, este cît se poate de tristă. Am vedea constituția Angliei mergînd cu pași repezi spre *Euthanasia* prezisă de Hume, dacă nu este oprită din mers de o revoltă populară, alternativă care oferă imaginației un tablou și mai îngrozitor. Dacă la nemulțumirea politică s-ar adăuga țipetele de foame și ar izbucni o revoluție datorită unei gloate cerșetoare din cauza mizeriei, consecința ar fi nesfîrșite schimbări și nesfîrșite masacre, al căror sîngeros curs numai instituirea unui despotism absolut l-ar putea opri.

Este greu de crezut că apărătorii legali ai libertății britanice ar fi admis în liniște acele succesive abuzuri ale puterii supreme, care au avut loc în ultimii ani, dacă ei nu s-ar fi temut de rele și mai îngrozitoare. Oricît de mare a fost influența corupției, nu pot totuși să gîndesc atît de rău despre moșierii Angliei, spre a crede, că ar fi renunțat la o parte din drepturile cu care s-au născut și care constituie libertatea lor, dacă nu ar fi fost îndemnați de o reală și neprefăcută teamă, că pe vremea aceea libertatea era amenințată de primejdii mai mult din partea poporului decît din partea coroanei. Ei s-au predat aparent guvernului, cu condiția de a fi ocrotiți contra gloatei de nemulțumiți, dar această tristă și descurajantă predare nu s-ar fi întîmplat niciodată, dacă nu ar fi existat, în realitate sau în imaginație, o asemenea gloată. Că aceste temeri au fost artificial exagerate în această privință și au depășit limitele unei îndreptățite griji, este incontestabil. Dar cred, că este tot atît de incontestabil, că numeroasele declarații împotriva injustelor instituții ale societății, și amăgitoarele argumente despre egalitate, care au fost răspîndite în clasele de jos, ne-au îndreptățit să presupunem, că dacă ar fi fost lăsată să vorbească *vox populi, vox Dei*, s-ar fi auzit vocea erorii și a absurdității în loc de *vox Dei*.

A afirma că comportarea noastră nu ar trebui să se adapteze circumstanțelor, înseamnă a dovedi o ignoranță a celor mai solide și mai incontestabile principii morale. Cu toate că recunoașterea acestui principiu oferă cîteodată un pretext pentru schimbări de opinii, care nu rezultă din cele mai pure motive, totuși admiterea unui principiu contrar ar avea infinit mai grave consecințe. Expresia „circumstanțe existente", cred eu, a produs în Camera Comunelor a Angliei nu rareori un zîmbet. Dar acest zîmbet ar fi trebuit păstrat pentru modul de aplicare a expresiei și nu pentru expresie. O prea frecventă repetare a acestei expresii trezește desigur bănuiala și folosirea ei ar trebui să

[22] 1800 și 1801.

se facă totdeauna cu cea mai mare grijă și atenție. Dar nimeni nu ar trebui judecat *in limine*, pentru că spune, că circumstanțele l-au obligat să-și schimbe părerile și comportarea. Poate moșierii englezi s-au lăsat prea ușor convinși, că circumstanțele existente le cereau cedarea unora din cele mai prețioase privilegii ale englezilor, dar în măsura în care erau într-adevăr convinși de această obligație, au acționat în concordanță cu cele mai clare reguli de morală.

Gradul de putere care trebuie acordat guvernului civil și măsura supunerii noastre trebuie determinate de utilitatea generală. Pentru aprecierea acestei utilități trebuie examinată fiecare circumstanță, mai cu seamă starea opiniei publice și gradul de ignoranță și de amăgire existent printre oamenii de rînd. Patriotul, care din dragoste pentru patria lui s-ar putea simți chemat, de a participa cu trup și suflet la o răscoală a poporului pentru o anumită reformă realizabilă, dacă ar ști, că sînt lămuriți cu privire la propria lor situație și că s-ar opri pe loc, o dată cererea lor satisfăcută, ar suferi, din aceleași motive, mai curînd o aspră asuprire, decît de a acorda cel mai mic ajutor unei răscoale populare, ai căror membri sau totuși cei mai mulți dintre ei ar fi convinși, că dacă parlamentul, Lordul Mayor și monopoliștii ar cădea, s-ar ieftini pîinea, și că revoluția i-ar pune pe toți în situația de a-și hrăni familiile. În acest caz, oprimarea este determinată mai mult de ignoranță și amăgirea claselor de jos ale poporului, decît de o înclinare a guvernului spre tiranie.

Că orice putere are totuși permanent tendința de a abuza, este un adevăr incontestabil și oricît s-ar insista asupra lui nu se poate spune că este prea mult. Stavilele care sînt necesare spre a asigura libertatea supușilor, totdeauna vor stînjeni și tărăgăna într-o oarecare măsură operațiunile puterii executive. Membrii acestui guvern, care simt aceste inconveniente, în timp ce, așa cum gîndesc ei, se trudesc în serviciul patriei și care poate își dau seama că nu au nici o rea intenție față de popor, vor fi natural înclinați, de a cere, în orice ocazie, suspendarea sau desființarea acestor stavile. Cînd însă ceea ce este convenabil pentru miniștri intră în concurență cu libertatea poporului, și cînd ne obișnuim să avem încredere în promisiuni frumoase și în caracterul personal, în loc de a cerceta cu cea mai scrupuloasă și zeloasă grijă argumentele, pentru și contra, ale fiecărui caz în parte, atunci s-a terminat cu libertatea britanică. Odată ce admitem principiul, că guvernul trebuie să știe de cîtă putere are nevoie, mai bine decît sîntem noi în stare cu limitatele noastre mijloace de informare, și că pentru acest motiv, avem datoria de a renunța la judecata noastră, atunci putem tot atît de bine să renunțăm în același timp la întreaga noastră constituție. Un guvern nu este și nici nu poate fi un apărător credincios al libertății. Dacă noi înșine renunțăm de a mai ține seama de marile noastre interese în această privință, ar însemna culmea prostiei și a absurdității, să ne așteptăm ca guvernul să o facă în locul nostru. Dacă pînă la urmă constituția britanică ar degenera în despotism, așa cum spun profețiile, voi fi convins, că moșierii din Camera Comunelor vor fi mult mai responsabili de aceasta decît miniștri.

Pentru a face însă dreptate moșierilor din Camera Comunelor, sînt gata să recunosc că, la dezertarea parțială din posturile lor de paznici ai libertății britanice, care deja s-a întîmplat, ei au fost împinși mai mult de frică decît de corupție. Și eu cred, că principala cauză a acestei frici a fost ignoranța și amăgirea poporului de rînd și perspectiva ororilor la care se puteau aștepta moșierii, dacă poporul, într-o asemenea stare de spirit, ar fi cîștigat supremația printr-o mișcare revoluționară.

Răspîndirea lucrării *Drepturile omului* a lui Paine, printre oamenii din clasele de jos și mijlocii ale Angliei, se crede că a făcut mult rău. Probabil

că este adevărat, dar nu pentru că omul nu are drepturi sau pentru că nu trebuie să cunoască aceste drepturi, ci pentru că Paine a comis unele erori fundamentale în ceea ce privește principiile de guvernare și în multe probleme importante a dovedit o totală necunoaștere a structurii societății și a diferitelor consecințe morale ce sînt de așteptat din cauza deosebirii naturale dintre această țară și America. În America nu poate exista ceea ce în Europa se numește gloată. Numărul oamenilor fără nici o proprietate este acolo relativ mic, din cauza naturii acestei țări, și de aceea puterea de stat, care trebuie să ocrotească proprietatea, nu are nevoie de aceeași forță. Paine spune foarte just, că oricare ar fi cauza aparentă a unei răscoale, cauza adevărată este lipsa unui sentiment de fericire. Cînd spune însă mai departe, că o răscoală arată o greșeală în sistemul de guvernare, greșeală care stînjenește fericirea prin care societatea trebuie să se mențină, Paine cade în eroarea obișnuită de a pune în sarcina guvernului toată lipsa de fericire. Este clar că această lipsă ar putea să fi existat și, ca urmare, ignoranța ar putea să fi fost cauza principală a răscoalelor, și totuși să nu aibă aproape nici o legătură cu vreo acțiune oarecare a guvernului. Populația excedentară a unui stat vechi oferă germenul nefericirii pe care nu îl cunoaște un stat ca America. Și dacă s-ar face încercarea de a ameliora această nefericire, repartizînd impozitele între clasele mai sărace, conform planului prezentat de Paine, răul ar deveni de o sută de ori mai mare și în scurt timp, orice sumă pe care ar fi în stare să o colecteze societatea nu ar mai fi suficientă pentru scopul propus.

Nimic nu ar putea contracara mai eficient răul provocat de lucrarea *Drepturile omului* a lui Paine, ca răspîndirea generală a cunoștințelor despre adevăratele drepturi ale omului. Nu este de datoria mea de a explica acum, în ce constau aceste drepturi. Există însă un drept pe care omul în general a crezut că îl are, dar pe care, după convingerea mea, nu îl are și nici nu îl poate avea și anume, dreptul la subzistență, cînd munca sa nu poate cumpăra destulă hrană. Legile noastre spun, într-adevăr, că omul are acest drept, și obligă societatea să procure de lucru și hrană acelora care nu le pot obține pe piața obișnuită. Dar făcînd aceasta, ele încearcă să răstoarne legile naturii, și în consecință, este de așteptat nu numai că legile noastre să nu își atingă scopul, dar și ca săracii, cărora voiau să le facă bine să sufere îngrozitor, din cauză că au fost înșelați în mod neomenos.

Abatele Raynal a spus, că „avant toutes les loix sociales l'homme avoit le droit de subsister" [23]. Tot atît de bine putea să declare, că înainte de introducerea legilor sociale oricine avea dreptul de a trăi o sută de ani. Fără îndoială, omul avea odinioară și are și astăzi dreptul de a trăi o sută, ba chiar o mie de ani, *dacă poate*, fără a atinge dreptul altora de a trăi. În ambele cazuri, însă, este vorba mai cu seamă de putere, nu de drept. Legile sociale măresc foarte mult această putere, prin faptul că dau posibilitate unui număr mult mai mare de oameni de a se întreține, decît ar fi posibil fără ele, și în acest sens extind considerabil *le droit de subsister*. Dar nici înainte și nici după introducerea *legilor sociale* nu putea trăi un număr nelimitat de oameni, și atît înainte cît și după aceea, odată cu posibilitatea încetează și dreptul.

Dacă marile adevăruri despre aceste probleme ar fi mai răspîndite, și clasele de jos ale poporului ar putea fi convinse că după legile naturii, independent de orice instituție umană, exceptînd marea instituție a proprietății, care este absolut necesară spre a putea obține o producție considerabilă, nimeni nu are *dreptul* de a pretinde de la societate o subzistență pe care din munca sa nu

[23] Raynal, *Hist. des Indes*, vol. X, sect. X, p, 322, 8-vo.

o poate cumpăra, atunci cea mai mare parte din periculoasele declarații despre injustele instituții ale societății ar dispare neputincioase. Săracii nu sînt înclinați deloc spre visare. Mizeria lor este totdeauna reală, numai că nu este atribuită cauzelor reale. Dacă li s-ar explica bine aceste cauze și ar ajunge să-și dea seama, cît din mizeria lor poate fi pusă în sarcina guvernului și cît în sarcina altor cauze fără nici o legătură cu acesta, nemulțumirea și iritarea claselor de jos ale poporului s-ar manifesta mult mai rar decît astăzi, și cînd s-ar manifesta, ar fi mult mai puțin de temut. S-ar putea ignora liniștit uneltirile oamenilor turbulenți și nemulțumiți din clasele de mijloc, dacă săracii ar fi lămuriți asupra adevăratei naturi a situației lor în așa măsură, încît să-și dea seama că, în cazul în care i-ar sprijini pe aceia în planurile lor inovatoare, nu ar face decît să susțină intențiile egoiste ale altora fără nici un fel de avantaj pentru ei înșiși. Marii moșieri și propietarii Angliei ar putea să se ocupe din nou, liniștiți, cu o suspiciune salutară de abuzurile puterii centrale. În loc de a sacrifica zilnic libertățile supușilor pe altarul securității publice, ar putea fără nici o îndreptățită teamă față de popor, nu numai să pășească pe vechiul lor drum, dar și să stăruie ferm asupra acelor reforme treptate, pe care trecerea timpului și furtunile lumii politice le-au făcut necesare, pentru a preveni treptata distrugere a constituției britanice.

Orice ameliorări în formele de guvernare trebuie, în mod necesar, să pornească de la oameni cu anumită cultură și aceștia, se găsesc, firește, printre proprietari. Orice s-ar putea spune despre unii dintre ei, este totuși imposibil de a presupune, că marea masă a celor avuți ar putea fi interesată, într-adevăr, de abuzurile guvernului. Se supun numai de teama că efortul de a le înlătura, ar putea produce și mai mari rele. Dacă am putea îndepărta această teamă, atunci reforma și progresul s-ar desfășura tot atît de ușor, ca înlăturarea gunoiului sau asfaltarea și iluminarea străzilor. În viață ni se cere mereu, să suportăm un rău mai mic, spre a evita unul mai mare. Înțeleptul o va face de bunăvoie, dar nu se va supune niciodată unui rău, dacă poate scăpa de el fără pericol. Înlăturați orice teamă de tirania sau de nebunia poporului, și tirania guvernului nu mai poate dura nici o clipă căci ar apărea atunci în adevărata ei diformitate, fără paliativ, fără pretext, fără protector. De la natură slabă, odată descoperită și lipsită de suportul opiniei publice și al importantului pretext al necesității, ar cădea fără luptă. Apărătorii interesați, puțini la număr, s-ar da uluiți la o parte și s-ar rușina să mai susțină o cauză pentru care nici o minte, oricît de inventivă, nu ar putea născoci un argument plauzibil.

Fără îndoială, suporterii tiraniei, care au cel mai mare succes sînt acei care, ținînd tot felul de discursuri, atribuie toate nenorocirile săracilor și aproape orice rău social instituțiilor umane și nedreptății guvernelor. Falsitatea acestor acuzații și îngrozitoarele consecințe, care ar rezulta, dacă toți oamenii le-ar admite și ar acționa ca atare, fac absolut necesară rezistența împotriva lor, cu orice risc, nu numai din pricina imediatelor orori revoluționare care sînt de așteptat ca urmare a unei mișcări a poporului, care acționează sub asemenea impresii (o considerație care totdeauna are o foarte mare greutate), ci și din pricina marii probabilități, că o atare revoluție s-ar termina printr-un despotism cu mult mai rău decît cel pe care l-ar fi distrus. Din aceste motive, un sincer prieten al libertății, un zelos apărător al adevăratelor drepturi ale omului, s-ar putea găsi printre apărătorii unei tiranii destul de mari. O cauză rea în sine poate fi susținută de cei buni și virtuoși numai pentru că este opusă unei alte cauze cu mult mai rea și pentru că în acest moment era absolut necesar de a alege între cele două. De aceea, oricare ar fi intenția acestor acuzații făcute la întîmplare împotriva guvernelor, efectul lor real este fără îndoială

acela de a adăuga puterii dominante forța unor talente și principii, pe care altfel nu le-ar fi primit niciodată.

Este un adevăr care, după cum sper, a fost suficient demonstrat pe parcursul acestei lucrări, că sub un guvern bazat pe cele mai bune și mai pure principii și condus de cei mai talentați și integri bărbați, poate să domnească sărăcia cea mai cruntă și cea mai mare mizerie, dacă nu se dă atenție obstacolului preventiv împotriva creșterii populației. Și întrucît această cauză a nefericirii a fost atît de puțin înțeleasă pînă acum, încît eforturile societății au tins permanent mai mult spre agravarea decît spre reducerea ei, avem toate motivele să presupunem, că în toate statele pe care le cunoaștem, o mare parte a mizeriei claselor de jos ale poporului se datorează acestor cauze.

De aceea, concluzia pe care au tras-o Paine și mulți alții din nefericirea poporului, împotriva guvernelor este evident injustă. Înainte de a fi de acord cu asemenea acuzații, sîntem datori față de adevăr și dreptate, să ne convingem, cît din această nefericire se datorește legii populației, și cît se poate pune în sarcina guvernului, în mod corect. După ce distincția aceasta s-a făcut cum se cuvine și toate acuzațiile vagi, nedefinite și false au fost respinse, guvernul rămîne, așa cum trebuie, responsabil pentru rest și această responsabilitate este foarte mare. Chiar dacă guvernul nu are suficientă putere pentru a ușura sărăcia direct și imediat, totuși influența sa indirectă asupra prosperității supușilor săi este evidentă și incontestabilă. Și aceasta pentru motivul că, deși guvernul este relativ neputincios în eforturile sale de a ține creșterea mijloacelor de subzistență în același pas cu creșterea fără restricții a populației, poate, totuși, contribui mult prin dirijarea utilă a acțiunii acelor obstacole, care într-o formă sau alta, în mod necesar, trebuie să oprească înmulțirea populației. În capitolele anterioare ale acestei lucrări s-a arătat clar, că țările supuse despotismului și care sînt cel mai prost guvernate, oricît de mică ar fi populația lor efectivă, toate sînt foarte populate în raport cu mijloacele lor de subzistență, și consecința necesară a acestei stări de lucruri trebuie, natural, să fie un salariu foarte scăzut. În acele țări, obstacolele împotriva creșterii populației constau mai mult în boli și în mortalitatea provocată de sărăcie, decît în prudență și prevedere, care limitează frecvența și generalizarea căsătoriilor timpurii. Obstacolele sînt mai mult de natură pozitivă și mai puțin preventivă.

Prima mare condiție pentru deprinderea obiceiurilor prudente este perfecta securitate a proprietății, iar a doua constă poate în considerația și importanța ce se acordă claselor de jos prin egalitatea în fața legilor și prin exercitarea unei oarecari influențe la elaborarea lor. Deci, cu cît este mai excepțional guvernul, cu atît este mai puternică tendința lui, de a da naștere acelei prudențe și înnobilări a sentimentelor, singurele prin care se poate evita sărăcia în actuala stare a existenței noastre.

S-a afirmat cîteodată, că singurul motiv, pentru care ar fi avantajos ca poporul să participe la guvernare, este acela că, o reprezentare a poporului tinde să asigure elaborarea de legi bune și drepte, dar că, dacă același țel ar putea fi atins sub un guvern despotic, pentru colectivitate ar rezulta aceleași avantaje. Dacă totuși sistemul reprezentativ, asigurînd claselor de jos ale societății un tratament mai echitabil și mai liberal din partea superiorilor, acordă fiecărui om mai mult respect personal și inspiră mai mare teamă de degradarea personală, atunci este evident că această formă de guvernare va colabora intens cu securitatea proprietății, spre a anima eforturile sîrguinței și spre a genera obiceiurile. Și, astfel, va acționa mai puternic asupra creșterii bunăstării și a prosperității claselor de jos ale societății, decît dacă aceleași legi ar fi existat sub un guvern despotic.

Dar deși tendința unei constituții liberale și a unui bun guvern, de a diminua sărăcia, este sigură, totuși, efectul ei în această privință este în mod inevitabil indirect și lent, și foarte diferit de ajutorul direct și imediat, pe care clasele de jos ale poporului au deseori obiceiul de a-l aștepta cu nerăbdare, ca urmare a unei revoluții. Acest obicei de a aștepta prea multe ameliorări și iritarea determinată de dezamăgire, dau continuu o falsă direcție eforturilor lor în favoarea libertății și acționează constant în sensul de a zădărnici acele treptate reforme de guvernare și acele încete ameliorări în situația claselor de jos ale societății, care într-adevăr sînt realizabile. Din această cauză este de cea mai mare importanță de a ști exact, ce poate face guvernul, și ce nu. Dacă mi s-ar cere să arăt care este cauza, care după părerea mea a contribuit mai mult decît oricare alta la foarte lentul progres al libertății, atît de descurajant pentru orice spirit liberal, aș spune că a fost confuzia care a existat cu privire la cauzele nefericirii și nemulțuririi care domnesc în societate, precum și avantajul pe care guvernele au putut să-l tragă și pe care de fapt au fost obligate să-l tragă din această confuzie, spre a-și consolida și întări puterea. De aceea cred, că ar trebui să fie cît mai general răspîndit adevărul, că principala cauză a mizeriei și a nefericirii este numai indirect legată de guvern, și că este cu desăvîrșire peste puterea lui de a o înlătura, și că această cauză depinde de comportarea săracilor înșiși. Cunoașterea acestui adevăr, în loc de a da un avantaj guvernelor, ar da greutate în plus laturii populare a problemei, prin înlăturarea pericolelor legate de ea astăzi din cauza ignoranței, și ar ajuta astfel în mod viguros la promovarea cauzei libertății raționale.

CAPITOLUL 7

CONTINUAREA ACELUIAȘI SUBIECT[24]

Argumentele din capitolul precedent au fost confirmate întocmai de evenimentele ultimilor doi-trei ani. Poate că niciodată nu au existat vremuri în care clasele de jos ale societății să-și fi făcut păreri mai eronate despre efectele ce se pot aștepta de la reformele guvernului, în care aceste păreri eronate să se bazeze mai nemijlocit pe totala neînțelegere a principalei cauze a sărăciei și în care aceste păreri să ducă mai direct la rezultate nefavorabile pentru libertate.

Una din cauzele principale de nemulțumire împotriva guvernului a fost aceea, că un număr considerabil de muncitori nu-și găsesc nici un fel de ocupație și nu sînt în stare să-și procure cele strict necesare pentru trai, cu toate că sînt capabili și dornici de a munci. Nici un om animat de sentimente umanitare nu se poate îndoi că această stare de lucruri este unul din evenimentele cele mai deprimante ce se pot întîmpla în viața civilizată, că este o cauză naturală și scuzabilă de nemulțumire a claselor de jos și că trebuie făcute toate eforturile de către clasele superioare în vederea atenuării, dar cu grija cuvenită pentru ca aceste eforturi să nu devină permanente. Dar că o asemenea stare de lucruri se poate întîmpla în statul cel mai chibzuit și mai bine condus, din

[24] Scris în anul 1817.

cîte au existat vreodată, este tot atît de sigur, precum este că guvernele nu au puterea de a comanda cu succes resurselor unei țări să crească atunci cînd acestea în mod natural stagnează sau descresc.

Recunoaștem că în orice stat bine guvernat pot surveni perioade de prosperitate, în timpul cărora bunăstarea și populația sa primesc un impuls extraordinar, dar care, prin natura lui, nu poate fi permanent. Dacă, de exemplu, se deschid noi drumuri comerciale, se iau în stăpînire noi colonii, se fac noi descoperiri în domeniul mașinilor și în agricultură, au loc noi și importante ameliorări, este evident că, în timp ce piețele interne și externe sînt gata să preia la prețuri avantajoase o producție în creștere, va avea loc o creștere rapidă a capitalului, iar creșterea populației va fi stimulată în mod extraordinar. Dacă, pe de altă parte, mai tîrziu, aceste drumuri comerciale se închid din întîmplare sau își pierd din importanță datorită concurenței străine, dacă se pierd colonii, sau dacă aceleași produse se aduc din altă parte, dacă piețele, fie din cauza saturației sau a concurenței, încetează de a se extinde odată cu noile mașini și dacă din indiferent ce motiv progresele în agricultură nu mai continuă, este evident că tocmai atunci cînd stimulentul pentru creșterea populației și-a produs efectul maxim, mijloacele pentru a da de lucru și a hrăni această populație pot să devină insuficiente în mersul natural al lucrurilor, și fără vreo greșeală din partea guvernului. Această insuficiență aduce, inevitabil, mare mizerie printre oamenii claselor de jos ale societății. Dar este perfect clar, că din cauza acestei mizerii nu trebuie să se tragă concluzia că este obligatorie o schimbare radicală a formei de guvernare. Încercarea de a opera o asemenea schimbare ar duce la o agravare a răului.

În acest caz am presupus că guvernul, prin comportarea sa, nu a contribuit în nici un fel la dificultățile în discuție, o presupunere care în realitate rareori este confirmată de fapte. Indiscutabil, stă în putera guvernului de a genera mare mizerie prin război și impozite și este necesară o oarecare îndemînare spre a deosebi mizeria care este rezultatul firesc al acestor cauze, de mizeria provocată în felul arătat mai sus. În cazul Angliei, fără îndoială, ambele cauze acționează împreună, prima totuși într-o mai mare măsură decît ultima. Războiul și impozitele, dacă operează direct și singure, tind la distrugerea sau la încetinirea creșterii capitalului, a producției și a populației. Dar, în timpul ultimului război aceste obstacole împotriva prosperității au fost mai mult decît compensate de unele împrejurări, care au dus la o stimulare extraordinară a producției. Este clar că, țara nu poate fi considerată prea obligată față de guvern pentru acest surplus de avantaje. În timpul ultimilor 25 de ani guvernul nu a arătat prea multă simpatie pentru pace, sau pentru libertate și nici o economie deosebită în utilizarea resurselor naționale. Fără multă șovăire, guvernul a trecut la cheltuirea de sume considerabile în război, sume pe care le obținea cu ajutorul impozitelor. Incontestabil, el are partea lui de vină la risipirea resurselor naționale. Cu toate acestea, oricărui observator imparțial trebuie să-i atragă atenția faptul notoriu că, la sfîrșitul războiului, în anul 1814, resursele naționale nu erau epuizate, și că avuția și populația țării nu numai că erau mai mari decît la începutul războiului, dar că în acest interval au crescut într-un ritm mai rapid, decît în oricare perioadă anterioară.

Acest fapt ar putea fi considerat unul dintre cele mai estraordinare din istorie, din care rezultă sigur, că suferințele pe care le-a îndurat țara după încheierea păcii nu au fost determinate atît de mult de obișnuitele și foarte fireștile consecințe ale războiului și ale impozitelor, consecințe la care ne așteptam, cît de încetarea bruscă a unui stimulent extraordinar pentru producție, ale cărei urmări dureroase, deși, fără îndoială, mărite de apăsarea impozitelor, nu erau

generate în fond de impozite, motiv pentru care nici nu puteau fi atenuate direct și imediat prin desființarea lor.

Este destul de natural că muncitorii nu sînt pe deplin conștienți de faptul că principalele cauze ale mizeriei lor sînt remediabile într-o anumită măsură și pentru anumite perioade de timp. Și nu este deloc surprinzător că ei ascultă mai degrabă și cu mai mult interes pe cei care le promit, siguri de ei, ajutor imediat, decît pe cei care nu le pot spune decît adevăruri neplăcute. Dar trebuie să recunoaștem că oratorii populari și scriitorii au tras din plin foloase de pe urma crizei care i-a făcut atît de mari. Parte din ignoranță, parte cu bună știință, tot ce putea ajuta spre a lămuri clasele muncitoare asupra adevăratei naturi a situației lor și spre a le încuraja să suporte cu răbdare o povară ce nu se poate evita, a fost ținut cu perseverență departe de ochii muncitorilor, sau dezaprobat zgomotos. Și tot ce putea sluji ca să înșele clasele muncitoare, să agraveze și să încurajeze nemulțumirea, să le trezească speranțe nelogice și extravagante în legătură cu ajutorul pe care îl aduce o reformă, le-a fost adus tot atît de perseverent în fața ochilor.

Dacă reformele propuse s-ar fi aplicat în asemenea împrejurări, poporul ar fi fost desigur profund decepționat și într-un sistem cu vot universal și cu parlament ales în fiecare an, un sentiment general de dezamăgire a poporului ar duce probabil la tot felul de experiențe în materie de guvernare, pînă cînd s-ar pune capăt schimbărilor printr-un despotism militar. Prietenii cei mai înflăcărați ai libertății adevărate ar putea să se alarmeze pe bună dreptate în fața unei asemenea perspective. Bineînțeles că socotesc de datoria lor să nu acorde nici un fel de sprijin unei acțiuni conduse după asemenea principii, și avînd astfel de consecințe, după toate probabilitățile. Și dacă acești prieteni ai adevăratei libertăți, cu multă osteneală și împotriva dorinței marii mase a petiționarilor, ar efectua o reformă mai moderată și mai folositoare, într-adevăr, ei sînt siguri că dezamăgirea inevitabilă a poporului ar fi atribuită jumătăților de măsuri aplicate și că ar fi obligați să treacă la schimbări mai radicale, sau să suporte pierderea completă a influenței și a popularității lor, pentru motivul că s-au oprit brusc, înainte ca nenorocirile poporului să fie eliminate, și nemulțumirile să fie potolite și înainte de a fi încercat marele *panaceu*, în care poporul își pusese cele mai mari speranțe.

Aceste considerațiuni au paralizat, natural, eforturile celor mai buni prieteni ai libertății, iar acele reforme salutare, recunoscute de toată lumea ca necesare pentru a repara breșele făcute de timp și pentru a perfecționa structura constituției noastre, au devenit mult mai dificile, și în consecință foarte nesigure.

Perspectivele false și cererile extravagante formulate de conducătorii poporului au ajutat guvernului să obțină o victorie ușoară în legătură cu orice proiect de reformă radicală sau moderată și, ceva mai mult, au oferit cele mai periculoase instrumente de ofensivă împotriva constituției însăși. Asemenea cereri extravagante sînt de natură să provoace neliniște și să împiedice efectuarea unei reforme moderate. Dar neliniștea odată provocată, rar cunoaște o limită și cauzele ei sînt ușor de exagerat. Există motive să credem că, sub influența unor relatări exagerate și a concluziilor trase din aceste relatări ca urmare a temerilor exagerate, au fost votate legi nefavorabile libertății, fără să corespundă [unei necesități. Dar forța de a crea aceste temeri exagerate și de a decreta aceste legi, a fost furnizată, indiscutabil, de speranțele extravagante ale poporului. Trebuie să recunoaștem că timpurile actuale oferă

o foarte izbitoare ilustrare a teoriei, după care necunoaşterea cauzei principale a sărăciei este deosebit de nefavorabilă libertăţii civile, iar cunoaşterea acestei cauze, deosebit de favorabilă.

CAPITOLUL 8

PROPUNERI PENTRU ABOLIREA TREPTATĂ A LEGILOR PENTRU OCROTIREA SĂRACILOR

Dacă principiile expuse în capitolele precedente ar trece cu bine examinarea şi ne-am simţi obligaţi vreodată să acţionăm în conformitate cu ele, ar trebui mai întîi să vedem, practic, cum să procedăm. Primul mare obstacol pe care îl întîlnim în ţara noastră este sistemul legilor pentru ocrotirea săracilor, care pe drept a fost prezentat ca un rău, faţă de care datoria de stat, cu toate grozăviile ei, rămîne de mică importanţă [25]. Iuţeala cu care au crescut în ultimii ani impozitele pentru săraci ne face să ne temem, într-adevăr, de creşterea extraordinară a numărului de săraci, ceea ce pare de necrezut pentru o naţiune în care industria, agricultura şi comerţul înfloresc şi al cărei guvern, în general, este recunoscut ca fiind cel mai bun, din cît ne arată experienţa de pînă astăzi [26].

Oricît de mult ne-ar înspăimînta o asemenea perspectivă şi oricît de mult am dori să o înlăturăm, răul este atît de adînc înrădăcinat şi asistenţa acordată în temeiul legilor pentru ocrotirea săracilor atît de mult răspîndită, încît nici un om de omenie nu ar putea risca să propună abolirea lor imediată. Spre a atenua totuşi efectele acestor legi şi spre a pune capăt dezvoltării lor viitoare, al cărei sfîrşit nu se poate prevedea, dacă se menţine situaţia de astăzi, s-a făcut propunerea, ca suma totală de încasat să fie fixată definitiv, fie la nivelul actual, fie la altul, care ar urma să se stabilească, şi să se facă o lege, potrivit căreia această sumă să nu poată fi depăşită în nici un caz. Împotriva acestei propuneri se poate obiecta că s-ar strînge totuşi o sumă foarte mare şi s-ar ajuta o mulţime de oameni, ceea ce ar însemna că săracii să nu poată deosebi uşor schimbările care s-au făcut. Fiecare om ar crede că are dreptul la asistenţă, la nevoie, ca oricare altul, şi cei care ar avea ghinionul să ajungă în mizerie, după ce s-au colectat sumele stabilite, s-ar simţi prost văzîndu-se excluşi de la ajutor, în timp ce mulţi alţii se bucură de acest avantaj. Dacă suma colectată s-ar împărţi între toţi cei nevoiaşi, oricît de mult ar fi crescut numărul lor, cu toate că un asemenea sistem nu ar fi atît de nedrept cu privire la cei care ajung în mizerie după stabilirea sumei, ar lovi însă, fără îndoială, pe cei care se obişnuiseră să primească un ajutor mai substanţial şi care nu făcuseră nimic care să justifice pedeapsa de a li se retrage ajutorul. În ambele cazuri ar fi nedrept ca societatea să-şi ia sarcina de a întreţine săracii şi totuşi, dacă numărul lor creşte, să-i hrănească atît de insuficient, încît aceştia să moară de foame şi de tot felul de boli.

[25] *Reports of The Society for bettering the Conditions of the Poor*, vol. III, p. 21.

[26] Cît de triste sînt perspectivele noastre pentru viitor, dacă impozitele pentru săraci continuă să crească în medie, atît de repede cum au crescut, în ultimii zece ani! Francezii au spus, pe bună dreptate, că sistemul nostru de legi pentru săraci este „la plaie politique de l'Angleterre la plus devorante" (Comité de Mendicité).

Am reflectat mult asupra legilor pentru ocrotirea săracilor și de aceea sper să fiu scuzat, dacă îndrăznesc să sugerez un plan pentru desființarea lor treptată, împotriva căruia, trebuie să mărturisesc, nu pot. în clipa de față, să găsesc o obiecție întemeiată. De altminteri sînt aproape convins, că dacă vom ajunge vreodată atît de conștienți de marea răspîndire a tiraniei, a dependenței, a indolenței și a nefericirii provocată de aceste legi, încît să ne ocupăm cu toată seriozitatea de abolirea lor, vom fi forțați de un anumit sentiment de dreptate să adoptăm principiul, dacă nu și planul, pe care îl voi propune eu. Pare imposibil să te debarasezi de acest vast sistem de asistență, dacă ții seama de cerințele umanitare, fără să îți îndrepți atenția direct asupra principiului său vital și fără să te străduiești să contracarezi acea cauză profundă, care determină creșterea rapidă a unor asemenea instituții, și care le face să nu corespundă niciodată scopului lor adevărat.

Ca un prim pas înaintea oricărei schimbări importante a sistemului actual, care ar putea limita sau opri creșterea ajutorului ce urmează a fi acordat, mi se pare că sîntem obligați de spiritul de dreptate și de onoare, să tăgăduim oficial *dreptul* săracilor de a fi întreținuți de societate.

În acest scop aș propune să se adopte o lege în care să se prevadă ca nici un copil legitim, născut dintr-o căsătorie contractată, după trecerea unui an de la apariția legii și nici un copil nelegitim, născut după trecerea a doi ani de la apariția legii, să nu mai fie îndreptățit la ajutor parohial. Pentru a aduce această lege la cunoștința generală și pentru a o întipări mai adînc în conștiința claselor de jos ale poporului, ar trebui ca fiecare preot, după publicația de căsătorie, să citească o scurtă declarație despre obligația strictă a fiecărui om, de a-și întreține singur copiii, despre incorectitudinea, ba chiar despre imoralitatea de a se căsători, fără perspectiva de a-i putea întreține, despre efectele rele pe care le-a avut chiar pentru săraci încercarea de a fi ajutați de instituțiile publice, în obligația ce revine exclusiv părinților și despre absoluta necesitate de a desființa toate instituțiile de acest fel, pentru că pînă la urmă s-a dovedit că produce efecte de-a dreptul opuse față de cele intenționate.

Această acțiune ar avea efectul unui avertisment cinstit, clar și precis, pe care nimeni nu îl va putea înțelege greșit, și care fără să năpăstuiască pe cineva, ar libera îndată generația care vine de mizerabila și inutila dependență de guvern și de cei bogați, ceea ce ar avea consecințe morale și fizice aproape incalculabile.

După ce s-a dat avertismentul public propus de mine și s-a abrogat sistemul de legi pentru ocrotirea săracilor în ce privește generația care vine, dacă un om ar dori să se căsătorească, fără perspectiva de a putea întreține o familie, va fi în totul liber să o facă. A se căsători totuși în acest caz, după părerea mea, este un act de-a dreptul imoral, dar pe care societatea nu este îndreptățită să îl împiedice sau să îi pedepsească, deoarece pedeapsa prevăzută de legile naturii pentru această situțaie lovește direct și cu toată severitatea pe cel care a comis fapta, și prin el, doar de departe și mai slab, societatea. Atunci cînd natura vrea să guverneze și să pedepsească în locul nostru, am da dovadă de o tristă ambiție, dacă i-am smulge nuiaua și am lua asupra noastră sarcina odioasă de a fi călău. De aceea, omul care a greșit trebuie lăsat să suporte pedeapsa naturii, pedeapsa mizeriei. El a greșit deși a primit un avertisment foarte clar și precis și nu se poate plînge de nimeni decît de el însuși, atunci cînd simte consecințele greșelii sale. Orice ajutor parohial trebuie să-i fie refuzat, spre a rămîne la dispoziția carității incerte a particularilor. El trebuie să înțeleagă, că legile naturii, care sînt legile lui Dumnezeu, l-au condamnat pe el și familia sa la suferință, din cauză că nu a ținut seama de repetatele lor

avertismente. Trebuie să știe că nu are *dreptul* să ceară de la societate nici cea mai mică bucățică de hrană, decît ceea ce poate obține prin munca lui, și că, dacă el și familia sa ar fi fericiți de consecințele naturale ale imprudenței sale, aceasta s-ar datora compătimirii unui binefăcător cumsecade, căruia trebuie să-i poarte cea mai mare recunoștință.

Dacă s-ar aplica fără abatere acest sistem, nu trebuie să ne temem, că numărul celor nevoiași ar depăși puterea și voința de a ajuta a binefăcătorilor. Sfera de exercitare a carității private nu va fi, probabil, mai mare decît astăzi. Dificultatea principală ar fi de a împiedica binefăcătorii să ajute pe nevoiași fără nici o discriminare, spre a nu încuraja prin aceasta indolența și nepăsarea celorlalți.

Cît privește copiii nelegitimi, după ce s-a dat avertismentul cuvenit, ei nu mai au nici un drept la asistența parohială, rămînînd cu totul pe seama carității private. Dacă părinții își abandonează copilul, trebuie să fie trași la răspundere pentru această crimă. Pentru societate, relativ vorbind, copilul este de minimă importanță, deoarece locul lui va fi ocupat imediat de altul. Valoarea lui cea mai de preț se datorește faptului, că este obiectul celei mai încîntătoare pasiuni a naturii umane : dragostea părinților. Dacă această valoare este nesocotită de cei care sînt în măsură să o simtă, nu se poate pretinde ca societatea să le ia locul. Societatea nu are altceva de făcut pentru ocrotirea copiilor, decît să pedepsească pe cei care au obligația de a-i îngriji, dar care comit crima de abandonare sau de proastă îngrijire, cînd aceasta este intenționată.

În prezent, copilul este luat sub protecția parohiei [27] și moare de regulă în primul an, cel puțin în Londra. Pentru societate pierderea este aceeași, dar crima este atenuată de numărul persoanelor care participă la ea, și moartea este considerată ca pedeapsă a Providenței, în loc să fie socotită ca o consecință a comportării părinților, de care ei ar trebui să răspundă față de Dumnezeu și societate.

De regulă, însă, numai unul din părinți abandonează copilul și rareori amîndoi. Dacă un argat sau un muncitor are un copil în afara căsătoriei, se înțelege de la sine că îl va abandona. Se întîmplă de multe ori, că un bărbat căsătorit, cu o mulțime de copii, să plece într-o regiune îndepărtată, lăsîndu-și familia pe seama parohiei.

Într-o zi, într-adevăr, am auzit un bărbat cinstit și muncitor care își propunea să procedeze astfel, socotind că era cea mai bună metodă spre a asigura întreținerea pentru soția și cei șase copii [28]. Simpla relatare în străinătate despre frecventele abandonări, ar duce la concluzii stranii asupra caracterului englezilor. Dar nimeni nu s-ar mai mira, dacă li s-ar explica instituțiile publice engleze.

După legile naturii copilul trebuie să fie ocrotit direct și exclusiv de părinții săi. Tot după legile naturii, mama unui copil este aproape tot atît de categoric și de exclusiv în grija tatălui acestui copil. Dacă această legătură s-ar lăsa în starea în care a lăsat-o natura și dacă bărbatul ar fi convins că întreținerea femeii și copilului îi revine lui în exclusivitate, nu-mi vine să cred că s-ar găsi bărbați care să fie atît de barbari, încît să-i părăsească. Dar legile noastre, în opoziție cu legile naturii, prevăd că, atunci cînd părinții

[27] Sînt în total de acord cu F. M. Eden, că ajutorul constant ce se acordă copiilor găsiți este cauza pentru care în două dintre cele mai bogate țări ale Europei, în Franța și Anglia, numărul lor este atît de mare. *The State of the Poor*, vol. I, p. 339.

[28] „Că mulți din clasele mai sărace ale societății profită de libertatea legilor și lasă soțiile și copiii pe seama parohiei, cititorul se va convinge din capitolele următoare ale acestei lucrări'', F. M. Eden, *The State of the Poor*, vol. I, p. 339.

abandonează copilul, el trece în grija altor oameni. De asemenea, dacă femeia este părăsită de bărbat, va primi ajutor din altă parte. Prin urmare, noi ne dăm toată osteneala să slăbim legăturile naturale și să le desființăm, și apoi spunem că oamenii au procedat nefiresc. Cert este că societatea însăși, ca organism politic, este o creație nefirească, din moment ce decretează legi care contracarează în acest mod legile naturii și acordă premii pentru violarea celor mai bune și mai onorabile sentimente ale inimii omenești.

În cele mai multe parohii se obișnuiește ca atunci cînd tatăl unui copil nelegitim poate fi identificat, să fie amenințat cu închisoarea și să se facă toate eforturile spre a-l obliga să se căsătorească. Desigur, un asemenea procedeu este de-a dreptul condamnabil. În primul rînd este o politică total greșită din partea funcționarilor parohiei, pentru că în actualul sistem, dacă își ating scopul, consecința va fi doar că vor trebui să îngrijească de doi sau de trei copii, în loc de unul singur. Și în al doilea rînd, este greu de închipuit o profanare mai grosolană și mai scandaloasă a ceremoniei religioase. Acei care cred că printr-o asemenea legătură forțată, se restabilește onoarea unei femei sau că valoarea morală a unui bărbat crește, cînd spune o minciună în fața lui Dumnezeu au, trebuie s-o mărturisesc, cu totul alte idei despre sensibilitate și moralitate, decît cele pe care am fost învățat să le consider ca adevărate. Dacă un bărbat a amăgit o femeie printr-o promisiune de căsătorie s-a făcut vinovat, indiscutabil, de un act oribil, și sînt puține crime care merită o pedeapsă mai aspră. Dar, în ceea ce mă privește, nu aș alege pedeapsa de a-l obliga să spună o nouă minciună, care va duce, probabil, la mizerie pe femeia cu care urmează să fie unit și va împovăra societatea cu o familie de nevoiași.

Obligația fiecărui bărbat de a îngriji de copiii săi, legitimi sau nelegitimi, este atît de clară și de puternică, încît pentru a impune respectarea ei, ar fi just ca societatea să fie investită cu puterea care ar fi cea mai indicată pentru atingerea acestui scop. Înclin să cred, totuși, că exercitarea puterii civile, oricît de riguroasă, nu ar fi nici pe jumătate atît de eficace, cum ar fi cunoașterea de către toată lumea a faptului că, în viitor, întreținerea copiilor revine exclusiv părinților, și că, dacă sînt abandonați, beneficiază doar de ajutorul întîmplător al carității particulare. Poate să pară nedrept, că o mamă cu copiii săi, care nu s-au făcut vinovați de nici o crimă, să sufere pentru proasta comportare a tatălui. Este totuși vorba de una din legile invariabile ale naturii, și întrucît o cunoaștem, trebuie să reflectăm de două ori asupra situației, și să fim foarte siguri de calea pe care o apucăm, înainte de a ne încumeta să acționăm *sistematic* împotriva acestei legi.

Am auzit de multe ori punîndu-se la îndoială bunătatea lui Dumnezeu, din cauza acelei părți din Decalog, în care El spune că va pedepsi păcatele tatălui prin copii. Poate că obiecția nu a fost destul de bine cîntărită. Fără o schimbare completă și fundamentată a naturii umane, fără să transformăm pe om într-un înger, sau cel puțin în ceva total diferit, de ceea ce este astăzi, existența unei asemenea legi pare absolut necesară. Nu ar fi oare nevoie de un miracol permanent, ceea ce este poate o contradicție fundamentală, spre a împiedica afectarea situației morale și civile a copiilor din cauza comportării părinților?

Unde este omul care, crescut de părinții săi, să nu se bucure astăzi de ceva datorită virtuților părinților săi, sau să nu sufere de ceva, ca urmare a viciilor acestora; al cărui caracter, să nu fi cîștigat într-o oarecare măsură datorită înțelepciunii lor, spiritului lor de justiție, omeniei și modestiei lor, sau din contra, din cauza viciilor părinților, să fi pierdut; a cărui situație civilă să nu se fi ridicat din cauza bunului lor renume, a prevederii, a hărniciei, a

norocului lor, sau să nu fi coborît din cauza lipsei lor de caracter, a imprudenţei, a indolenţei şi a nenorocului lor? Şi cît de mult sîntem stimulaţi la eforturi virtuoase şi puternice cînd ştim că binefacerile acestora se transmit? Pornind de la această certitudine, cît de înflăcărate şi de neobosite sînt eforturile părinţilor, să dea copiilor o bună educaţie, şi să le poarte de grijă pentru viitoarea lor poziţie în lume! Dacă bărbatul ar putea să-şi părăsească soţia şi copilul fără dezavantaje pentru aceştia, cîţi din cei care nu îşi iubesc prea mult soţiile sau sînt obosiţi de legăturile lor matrimoniale, nu s-ar descotorosi de grijile şi greutăţile gospodăriei, şi s-ar întoarce la libertatea şi independenţa celibatarului! Dar gîndul că pentru greşelile părinţilor s-ar putea să sufere copiii, frînează puternic orice viciu. Mulţi din cei dispuşi să desconsidere consecinţele modului lor neobişnuit de viaţă, în ce îi priveşte pe ei, sînt totuşi foarte grijulii, să nu sufere copiii de pe urma viciilor şi nebuniilor lor. În ordinea morală a lumii pare, evident, necesar ca păcatele părinţilor să fie ispăşite de copii. Şi dacă în înfumurata noastră vanitate ne imaginăm că putem să conducem mai bine o societate, făcînd eforturi *sistematice* de a acţiona împotriva acestei legi, înclin să cred că experienţa ne va convinge de marea noastră eroare.

Dacă s-ar adopta planul propus de mine, impozitele pentru săraci ar începe în cîţiva ani să scadă foarte repede şi într-un timp nu prea îndelungat ar dispare complet; şi totuşi, după cît îmi dau astăzi seama, nimeni nu ar fi înşelat sau păgubit, şi în consecinţă nimeni nu ar avea nici un drept să se plîngă.

Desfiinţarea legilor pentru ocrotirea săracilor nu ajunge totuşi. Cei care acordă acestui sistem prea mare importanţă, pot fi combătuţi foarte categoric, invitîndu-i să studieze starea săracilor din celelalte ţări, în care nu există asemenea legi, şi să o compare cu situaţia săracilor din Anglia. Trebuie să recunoaştem însă, că această comparaţie în multe privinţe este nedreaptă şi nu ar putea deloc să fie hotărîtoare pentru problema utilităţii sau unui atare sistem. Anglia se bucură de mari avantaje naturale şi politice, pe care nu le au ţările cu care am comparat-o în acest caz. Natura solului şi a climei sale face ca Anglia să nu sufere niciodată pierderea aproape totală a recoltei de cereale, aşa cum se întîmplă în alte ţări. Situaţia sa insulară şi comerţul dezvoltat favorizează în mod deosebit importul. Numeroasele sale manufacturi ocupă aproape toate braţele de muncă, care nu sînt utilizate în agricultură, şi oferă mijloacele pentru o distribuţie regulată a producţiei anuale a pămîntului şi a muncii, către toţi locuitorii săi. Înainte de toate însă, la cea mai mare parte din popor se observă o înclinare categorică pentru obiectele care fac viaţa comodă şi confortabilă, o dorinţă puternică pentru ameliorarea situaţiei (acel resort principal al prosperităţii publice) şi ca urmare un spirit foarte lăudabil de hărnicie şi de prevedere. Aceste înclinări, atît de opuse indolenţei lipsite de speranţă ce se observă în ţările despotice, sînt datorate constituţiei britanice şi legilor excelente, care asigură fiecăruia produsul muncii sale. Pentru acest motiv, dacă atunci cînd se face o comparaţie cu celelalte ţări, situaţia săracilor din Anglia pare mai avantajoasă, superioritatea se datoreşte în întregime acestor circumstanţe favorabile, şi nu legilor pentru ocrotirea săracilor. O femeie, avînd una din trăsăturile sale nereuşită, poate să depăşească în frumuseţe pe alta, care nu are acest defect, dar ar fi ciudat să se spună, ca urmare a acestui fapt, că frumuseţea primei femei se datoreşte deformaţiei pe care o are. Legile pentru ocrotirea săracilor au avut tendinţa constantă de a contracara avantajele naturale şi pe cele dobîndite ale Angliei. Din fericire, aceste avantaje au fost atît de mari, încît au putut fi micşorate, într-adevăr, dar nu desfiinţate. Acestor avantaje, combinate cu obstacolele puse chiar de lege împotriva căsătoriei,

se datorește faptul că Anglia a putut să reziste atîta vreme împotriva acestui sistem dăunător. Probabil că nu există nici o altă țară în lume, exceptînd poate Olanda înainte de revoluție, care să le fi aplicat atît de conștiincios și vreme atît de îndelungată, fără să se ruineze complet.

Unii au propus să se aplice în Irlanda legile pentru ocrotirea săracilor dar, datorită stării de mizerie a poporului de jos, fără îndoială că foarte curînd după introducerea acestor legi, întreaga proprietate funciară ar fi absorbită, sau ar trebui să se renunțe la sistem.

În Suedia, perioadele de mare lipsă sînt destul de frecvente din cauza recoltelor complet nereușite într-o climă nefavorabilă, precum și din cauza imposibilității de a face importuri masive într-o țară săracă. De aceea, o încercare de introducere a unui sistem de asistență parohială la fel cu cel din Anglia (dacă nu este abandonat urgent din cauza imposibilității practice de aplicare) ar face una cu pămîntul proprietățile regatului, de la un cap la altul și ar zgudui sistemul social în așa măsură, că la întoarcerea abundenței nu s-ar mai putea reveni la situația dinainte în nici un caz.

Chiar în Franța, tendința de creștere a populației este atît de mare și lipsa de prevedere la clasele de jos atît de izbitoare încît, dacă s-ar introduce legile pentru ocrotirea săracilor, proprietatea funciară, cu toate avantajele situației geografice și ale climei, s-ar prăbuși sub această povară, în timp ce mizeria popoprului ar crește. În temeiul acestor considerațiuni, comitetul de *Mendicité*, la începutul revoluției, a respins în mod foarte just și foarte înțelept introducerea unui atare sistem, care fusese propus.

Excepția pe care o face Olanda, dacă poate fi o excepție, se trage din cu totul alte împrejurări : vastul său comerț exterior și marele număr de emigranți în colonii, în comparație cu mica întindere a teritoriului său. La acestea se adaugă insalubritatea extraordinară a unei mari părți a țării, ceea ce provoacă o medie de mortalitate mult mai mare decît în alte țări. Acestea au fost, după părerea mea, cauzele neobservate, care au făcut ca Olanda să ajungă atît de renumită în ce privește ocrotirea săracilor și să-i dea posibilitatea să procure ocupație și să acorde întreținere tuturor nevoiașilor.

Nici o regiune din Germania nu este destul de bogată ca să poată suporta un vast sistem de asistență parohială; eu înclin totuși să cred, că tocmai lipsa unui asemenea sistem este motivul pentru care clasele de jos ale poporului, în unele regiuni ale Germaniei, o duc mai bine decît aceleași clase în Anglia. În Elveția, situația lor înainte de ultimele tulburări era, din același motiv, în general poate mai bună. Într-o călătorie prin ducatele Schleswig și Holstein, care aparțin de Danemarca, casele claselor de jos mi s-au părut mai curate și mai bune, și în general se vedeau mai puține semne de sărăcie și mizerie decît la aceleași clase în Anglia.

Chiar în Norvegia, cu toate dezavantajele unei clime aspre și nestatornice, din cît am putut să văd în cele cîteva săptămîni cît am stat în această țară și din informațiile pe care le-am putut primi de la alții, înclin să cred că săracilor le merge în general mai bine decît în Anglia. Casele și îmbrăcămintea sînt de multe ori mai bune decît în Anglia, și chiar dacă nu au pîine albă, au totuși mai multă carne, pește și lapte decît muncitorii noștri. Îndeosebi, mi-a atras atenția că argații fermierilor arătau mult mai robuști și mai sănătoși decît cei englezi. Acest grad de bunăstare, ce depășește pe cel care se poate aștepta de la pămînt și climă, este efectul aproape exclusiv al felului cum acționează obstacolul preventiv împotriva creșterii populației. Introducerea unui sistem de legi pentru ocrotirea săracilor, care ar distruge acest obstacol, ar împinge deodată clasele de jos în cea mai neagră sărăcie și în cea mai adîncă mizerie, ar diminua hărnicia

şi odată cu ea producţia pămîntului şi a muncii întregii ţări, ar slăbi resursele de ingeniozitate în timpurile de mari lipsuri şi pînă la urmă ar atrage ţara în toate grozăviile unei foamete permanente.

Dacă oamenii sînt atît de înapoiaţi, cum este cazul în Irlanda, Spania şi în multe ţări meridionale, încît îşi perpetuează specia fără să ţină seama de consecinţe, nu mai prezintă aproape nici o importanţă dacă au legi pentru ocrotirea săracilor, sau nu. Mizeria în multiplele ei forme va fi obstacolul predominant împotriva creşterii populaţiei. Legile pentru săraci vor tinde întotdeauna, fără îndoială, spre agravarea răului, prin diminuarea resurselor generale ale ţării şi într-o asemenea stare de lucruri, aceste legi nu pot exista decît pentru foarte scurt timp. Dar cu sau fără ele, nici o inteligenţă omenească, şi nici un efort nu pot salva poporul din cea mai cruntă sărăcie şi din cea mai adîncă mizerie.

CAPITOLUL 9

DESPRE FELUL ÎN CARE POT FI CORECTATE OPINIILE DOMINANTE PRIVIND POPULAŢIA

Nu este suficient să se desfiinţeze toate instituţiile pozitive care încurajează creşterea populaţiei, trebuie să ne străduim, în acelaşi timp, să corectăm opiniile dominante, care au acelaşi efect sau poate chiar unul mai mare. Această reclamă însă cere timp şi se poate face doar prin răspîndirea prin viu grai şi prin scris a unor noţiuni mai corecte despre aceste subiecte. Trebuie depuse eforturi pentru ca toată lumea să înţeleagă cît mai bine, că datoria omului nu este doar de a propaga specia sa, şi de a propaga virtutea şi fericirea şi că dacă nu are o speranţă cît de cît întemeiată de a realiza acest scop, nu i se cere să lase urmaşi.

În clasele de sus ale societăţii nu avem motiv să ne temem de căsătorii prea frecvente. Fără îndoială, răspîndirea noţiunilor mai juste despre acest subiect ar putea fi foarte utilă chiar şi aici, şi s-ar putea evita unele căsătorii nefericite. Totuşi, fie că facem eforturi deosebite în acest scop sau nu, putem fi siguri că mîndria şi spiritul de independenţă, care sînt legate aproape inevitabil de educaţie şi de un anumit rang social, vor ridica, într-o măsură considerabilă, împotriva căsătoriei, obstacolul unei prudenţe înţelepte. Tot ce poate cere societatea în mod înţelept de la membrii săi, este ca ei să nu-şi facă familii, fără să fie în stare de a le întreţine. Aceasta poate fi echitabil impusă ca îndatorire pozitivă. Orice altă restricţie trebuie lăsată la alegerea şi aprecierea fiecăruia. Întrucît cunoaştem deja obiceiurile care există în clasele de sus avem motiv să credem că, pentru atingerea acestui scop ar fi suficient să se acorde femeilor necăsătorite mai mult respect şi mai multă libertate personală şi să fie puse pe picior de egalitate cu femeile căsătorite, o schimbare care, independent de orice alte scopuri ce se au în vedere, pare să fie cerută de cele mai simple principii de echitate.

Dacă în clasele de sus, acţiunea prudenţei înţelepte ca obstacol împotriva încheierii de căsătorii se poate realiza într-o măsură suficientă şi fără mari dificultăţi, în clasele de jos, unde problema este de importanţă fundamentală, procedeul just va fi acela, de a ne strădui să le transmitem ceva din cunoş-

țințele și prudența care ușurează foarte mult atingerea acestui scop la oamenii cu educație.

Înființarea de școli parohiale după un plan, asemănător celui propus de Adam Smith [29], ar oferi probabil cea mai bună perspectivă pentru îndeplinirea acestui scop. În afară de obiectele uzuale de studiu și de acelea, pe care le-a menționat el, aș înclina să pun un accent deosebit pe necesitatea de a explica în mod repetat adevărata situație a claselor de jos relativ la legea populației, și de a li se arăta că, în consecință, fericirea sau nefericirea lor depinde de ei înșiși, în cea mai mare parte. Nu ar fi deloc necesar sau indicat ca în aceste explicații să se subestimeze cîtuși de puțin căsătoria. Ea trebuie prezentată totdeauna ceea ce este în realitate, anume o stare, specifică naturii omului, și destinată în cel mai înalt grad să favorizeze fericirea sa și să-l îndepărteze de ispitele viciului. Dar trebuie arătat că avantajele sale se obțin exact ca proprietatea sau alte lucruri pe care le dorim, numai în anumite condiții. Convingerea fermă despre căsătorie, că este o instituție foarte bună, împreună cu convingerea, că posibilitatea de a întreține o familie este singura condiție prin care un om se poate bucura într-adevăr de binefacerile căsătoriei, vor fi pentru un bărbat tînăr cel mai puternic îndemn imaginabil la căsătorie, și îl va stimula puternic, ca acel prisos din venitul său, pe care obligatoriu îl are orice muncitor necăsătorit, să-l economisească în vederea atingerii unui scop rațional și pe care este bine să îl dorească, în loc să-l risipească în trîndăvie și viciu, cum se întîmplă astăzi de obicei.

Cu timpul, dacă la obiectele ce se predau în aceste școli s-ar putea adăuga și cîteva din cele mai simple principii de economie politică, ar rezulta pentru societate foloase aproape incalculabile [30]. Mărturisesc, că în timpul penuriei de alimente din ultimii ani, cînd am stat de vorbă cu muncitorii am fost extrem de decepționat, cînd am observat prejudecățile lor înverșunate cu privire la problema cerealelor. Am simțit atunci în modul cel mai categoric aproape absoluta incompatibilitate a unui asemenea grad de ignoranță

[29] Adam Smith, *Wealth of Nations*, vol. III, b. V, c. I, p. 187.

[30] Adam Smith propune să se predea în aceste școli parohiale principiile elementare de geometrie și mecanică, iar eu mă gîndesc că ar fi de mare folos, dacă ar fi explicate îndeajuns principiile generale după care se reglează prețurile pe piețe. Acesta este sigur un subiect care, întrucît interesează foarte îndeaproape clasele de jos ale poporului, ar putea atrage atenția lor, într-adevăr. Totodată trebuie să mărturisim, că în această privință este imposibil să ne facem mari speranțe, dacă ne gîndim, cît de puțin știu oamenii culți despre aceste principii. Dacă economia politică este totuși greu de predat oamenilor de rînd, ea ar trebui să formeze neapărat o ramură a studiilor universitare. Scoția ne-a dat un exemplu în această privință, pe care trebuie să ne grăbim să-l imităm. Este de extremă importanță ca proprietarii funciari și mai ales clerul să nu agraveze din ignoranță, de fiecare dată, răul din anii cu recoltă proastă. În timpul ultimelor perioade de mari lipsuri, jumătate din proprietarii și clerul regatului meritau cu prisosință să fie acuzați de răzvrătire. După ce instigaseră poporul de jos împotriva arendașilor și a comercianților de cereale, prin felul cum vorbeau sau predicau despre ei, a fost doar un slab antidot împotriva otrăvii pe care o infuzaseră, să declare cu sînge rece, că este de datoria săracilor să păstreze liniștea, oricît ar fi de oprimați sau de înșelați. Nu a fost cu mult mai bună decît repetata Declarație a lui Antoniu, despre conspiratori că erau cu toții oameni onorabili, ceea ce nu a salvat nici casele și nici persoana lor de atacurile plebei. Economia politică este poate singura știință, despre care se poate spune că ignorarea ei nu reprezintă doar privarea de un avantaj, dar ea ne poate produce sigur și multe alte necazuri.

(1825) Această notiță a fost scrisă în anul 1803, și mă bucură în mod deosebit să văd, că la sfîrșitul anului 1825, ceea ce doream atît de mult cu 22 de ani înainte, pare să se găsească astăzi în preziua împlinirii sale. Atenția crescîndă ce s-a acordat în general economiei politice în acest interval de timp, cursurile care s-au ținut la Cambridge, Londra și Liverpool, catedra care s-a înființat de curînd la Oxford, Universitatea proiectată în capitală și înainte de toate Institutul tehnic, deschid cea mai frumoasă perspectivă, ca în scurt timp, principiile fundamentale ale economiei politice să devină cunoscute în modul cel mai util claselor de sus, claselor de mijloc și unei foarte importante părți a claselor muncitoare din Anglia.

cu un guvern într-adevăr liber. Ideile eronate sînt de așa natură că, dacă poporul ar acționa potrivit lor, ar trebui în orice caz să fie reprimat cu forța. Dar este extraordinar de dificil să se acorde guvernului o putere atît de mare încît să fie oricînd suficientă pentru acest scop, fără riscul de a se abuza de această putere, și de a se pune în pericol libertatea supușilor.

Noi am împărțit sume imense săracilor și avem toate motivele să credem, că ele au dus constant la agravarea stării de mizerie. Dar nu am făcut aproape nimic pentru educația lor și pentru răspîndirea acelor importante adevăruri politice, care îi privesc îndeaproape pe ei, și care sînt poate singurele mijloace ce ne stau în putere pentru a ridica starea lor cu adevărat, și pentru a-i face pe oameni mai fericiți și supuși mai pașnici. Este desigur o mare rușine națională, că educația claselor de jos ale poporului în Anglia a fost lăsată pe seama cîtorva școli de duminică ale căror cheltuieli sînt acoperite din subscripția unor cetățeni, care, natural, pot da învățămîntului o îndrumare după placul lor. Și chiar progresul pe care îl reprezintă școlile de duminică, (căci discutabile din unele puncte de vedere și așa imperfecte cum sînt, eu le consider totuși ca un progres) datează de foarte scurtă vreme [31].

Argumentele aduse împotriva instruirii poporului îmi par nu numai meschine, dar și foarte slabe, în timp ce, dimpotrivă, ele ar trebui să fie extrem de puternice și sprijinite pe cea mai evidentă și mai stringentă necesitate, spre a ne îndreptăți să reținem mijloacele de care dispunem pentru ridicarea claselor de jos ale poporului. Cei care nu vor să dea nici un fel de ascultare combaterii teoretice a acestor argumente, nu pot refuza, după părerea mea, dovada experienței. De aceea aș dori să întreb, dacă avantajul unui învățămînt mai bun de care se bucură, după cum se știe, clasele de jos din Scoția, a avut ca rezultat tendința de a le trezi un spirit de revoltă și de nemulțumire. Și totuși, din cauza inferiorității naturale a solului și a climei sale, apăsarea sărăciei este mai constantă și perioadele de lipsuri sînt mai frecvente și mai teribile decît în Anglia. În cazul Scoției, cunoștințele răspîndite printre oamenii de rînd, deși insuficiente pentru a ameliora situația lor printr-o creștere satisfăcătoare a deprinderilor înțelepte prevăzătoare, își produc, totuși, efectul prin faptul că oamenii suportă cu răbdare răul de care suferă, deoarece sînt conștienți de nebunia și ineficacitatea oricărei violențe. Deprinderile liniștite și pașnice ale țăranului scoțian instruit, în comparație cu mentalitatea turbulentă a irlandezului ignorant, nu trebuie să rămînă fără efect asupra oricărui gînditor imparțial.

Argumentul principal pe care l-am auzit aducîndu-se împotriva unui sistem de educație națională în Anglia, este că ar da poporului de jos posibilitatea de a citi lucrări ca acelea ale lui Paine, ceea ce ar putea avea consecințe fatale pentru guvern. Asupra acestui punct sînt sincer de acord cu părerea lui Adam Smith [32], că un popor instruit și bineinformat este mult mai greu de amăgit cu scrieri incendiare și mult mai în măsură să descopere falsele declarații ale demagogilor interesați și ambițioși, decît un popor neinstruit. Unul sau doi cititori ajung pentru o parohie, ca să răspîndească răzvrătire cîtă vor, și dacă sînt cîștigați de partea democrată, vor fi probabil în stare să facă un rău mult mai mare, căutînd în cărți pasajele cele mai potrivite pentru ascultători și alegînd momentele cînd ar putea face, probabil, cea mai puternică impresie prin oratoria lor, decît dacă fiecare om din parohie ar fi fost în stare să citească și să judece singur întreaga situație, și în același timp să citească și să judece argumentele opuse care este de presupus că ar fi ajuns

[31] Scris în anul 1803.
[32] *Wealth of Nations*, vol. III, b. V, c. I, p. 193.

pînă la ei. În afară de aceasta, observaţia lui Adam Smith ar dobîndi, indiscutabil, o dublă greutate, dacă aceste şcoli ar servi pentru lămurirea oamenilor de jos asupra adevăratei naturi a situaţiei lor. Dacă oamenii ar şti adevărul adevărat, că fără creşterea propriei lor sîrguinţe şi a propriei lor prudenţe, nici o schimbare de guvern nu ar putea îmbunătăţi esenţial situaţia lor; că deşi ar putea scăpa eventual de unul sau altul din necazuri, dar în chestiunea principală, referitor la întreţinerea familiei lor, nu ar cîştiga decît prea puţin, sau chiar poate nimic; că o revoluţie nu ar schimba în favoarea lor raportul între ofertă şi cererea de forţă de muncă, sau între cantitatea de alimente şi numărul consumatorilor, şi că, dacă oferta de forţe de muncă ar fi ca ei să îndure mizeria cea mai cruntă, chiar sub cel mai liberal, cel mai perfect şi cel mai bine condus guvern pe care l-ar putea concepe imaginaţia omenească.

Cunoaşterea acestor adevăruri tinde atît de evident la promovarea păcii şi a liniştei, la atenuarea efectului scrierilor provocatoare şi la împiedicarea oricărei opoziţii nerezonabile şi prost sfătuite împotriva autorităţilor constituite, încît cei care mai combat încă instruirea poporului pot fi suspectaţi că doresc să încurajeze ignoranţa lui spre a avea un pretext pentru tiranie şi un prilej pentru creşterea puterii şi a influenţei guvernului.

În afară de rolul lor, de a explica săracilor adevărata lor situaţie, că fericirea sau nefericirea lor depinde de ei înşişi, şcolile parohiale, printr-o instrucţiune dată la timp şi printr-o distribuţie judicioasă a recompenselor, ar avea cea mai bună ocazie să îndrume generaţia nouă spre sobrietate, sîrguinţă, independenţă şi prudenţă, şi spre o îndeplinire corectă a îndatoririlor religioase. Ar fi mijlocul cel mai bun pentru a ridica din actuala lor stare de degradare clasele de jos şi pentru a le apropia într-o oarecare măsură de clasele de mijloc, ale căror deprinderi de viaţă, în general vorbind, sînt cert superioare.

În cele mai multe ţări pare să existe la clasele de jos ale poporului un fel de nivel-limită al mizeriei, un punct sub care oamenii nu se mai căsătoresc şi nu mai continuă specia lor. Acest nivel-limită este diferit în fiecare ţară şi rezultă din conlucrarea variatelor circumstanţe pe care le oferă solul, clima, guvernul, gradul de cunoştinţe şi civilizaţie etc. Principalele circumstanţe care contribuie la ridicarea lui sînt libertatea, siguranţa proprietăţii, răspîndirea ştiinţei şi gustul pentru avantajele şi plăcerile pe care le procură bunăstarea. Ceea ce contribuie cel mai mult la coborîrea lui sînt despotismul şi ignoranţa.

În orice încercare de a ameliora situaţia claselor muncitoare ale societăţii, ţelul nostru trebuie să fie de a ridica acest nivel cît mai sus posibil, prin cultivarea spiritului de independenţă, a unei mîndrii decente şi a simţului de curăţenie şi confort. Despre influenţa unui guvern destoinic, asupra creşterii deprinderilor prudente şi a respectului de sine la clasele de jos ale societăţii, am vorbit deja. Desigur însă că această influenţă va fi totdeauna insuficientă fără un bun sistem de educaţie, şi se poate spune, de fapt, că nici un guvern nu se poate apropia de perfecţiune, dacă nu se îngrijeşte de educarea poporului. Binefacerile care rezultă dintr-o bună educaţie fac parte din cele de care se pot bucura toţi oamenii şi întrucît stă în puterea guvernului să le acorde, este fără îndoială de datoria lui să o facă.

DESPRE DIRECȚIA CARITĂȚII NOASTRE

Mai rămîne de făcut o importantă și interesantă cercetare în legătură cu direcția ce trebuie dată carității noastre private, care nu trebuie să stînjenească scopul principal pe care îl urmărim și anume, de a ameliora situația claselor muncitoare ale poporului, prin împiedicarea populației de a exercita o presiune prea puternică împotriva limitelor mijloacelor de subzistență.

Sentimentul care ne îndeamnă să ajutăm pe semenii noștri la nevoie, ca toate celelalte pasiuni ale noastre, este general și, într-o oarecare măsură, fără judecată și orb. O piesă bine jucată pe scenă sau o întîmplare născocită într-un roman pot suscita compasiunea noastră mult mai puternic decît orice întîmplări din viața reală. De aceea, dacă am asculta de primul îndemn al sentimentelor noastre, fără să mai facem vreo altă cercetare, din zece solicitanți am acorda, fără îndoială, ajutorul nostru aceluia care și-ar juca rolul cel mai bine. Este evident deci, că impulsul carității, le fel ca impulsul dragostei, al mîniei, al ambiției, ca dorința de hrană și băutură sau ca oricare alta din înclinările naturale trebuie reglat cu ajutorul experienței și verificat în repetate rînduri cu privire la utilitate, dacă vrem să nu devieze de la scopul său.

Scopul vădit al pasiunii dintre sexe este perpetuarea speciei și o contopire intimă a intențiilor și a intereselor a două pesoane care să le facă fericite și să asigure în același timp grija necesară pentru copilăria lipsită de ajutor și educația generației noi. Dacă, însă, fiecare om, în satisfacerea pasiunilor sale ar asculta permanent de impulsurile naturale, fără să țină seama de consecințe, cea mai mare parte a acestor scopuri importante nu ar fi atinsă și chiar perpetuarea speciei ar putea fi amenințată datorită relațiilor sexuale dezordonate.

Țelul evident al carității este de a strînge laolaltă pe toți oamenii, și îndeosebi pe cei care fac parte din națiunea noastră și deci pe cei înrudiți cu noi, unindu-i printr-o dragoste frățească. Țelul acestui sentiment este, de asemenea, ca prin interesul pe care îl dă oamenilor pentru fericirea sau nefericirea sememilor lor, să îi îndemne să atenueze, fiecare după puterea lui, relele la creșterea fericirii umane. Dacă binefacerea noastră se face însă fără discriminare și gradul de mizerie aparentă este singurul criteriu al dărniciei noastre, este evident că va folosi aproape exclusiv cerșetorilor obișnuiți, în timp ce omul merituos dar modest și neștiut de nimeni, care se luptă cu dificultăți inevitabile și care totuși păstrează încă o oarecare aparență de decență și curățenie va fi complet neglijat. Pe cei nevrednici îi vom pune peste cei vrednici, vom încuraja indolența și vom frîna hărnicia și vom diminua simțitor fericirea umană.

Experiența ne-a arătat de altfel, că impulsul carității nu este la fel de puternic ca dragostea sexuală și că, vorbind în general, ne putem teme de mai puține riscuri satisfăcînd pe prima decît pe a doua. Dar independent de această experiență și de legile morale întemeiate pe ea, trebuie să fim la fel de îndreptățiți cînd satisfacem dragostea sexuală fără nici o grijă, ca și atunci cînd cedăm impulsului de caritate fără discriminare. Amîndouă sînt pasiuni naturale, excitate de obiecte corespunzătoare fiecăreia, la a căror satisfacere sîntem îndemnați de senzațiile plăcute legate de ele. Ca animale, sau pînă cunoaștem consecințele lor, nu putem face altceva decît să urmăm aceste cerințe ale naturii. Dar ca ființe raționale sîntem strict obligați să ținem

seama de consecinţele lor şi dacă aceste consecinţe sînt dăunătoare pentru noi sau pentru alţii, trebuie să o luăm ca o indicaţie că, un atare mod de satisfacere a acestor pasiuni nu se potriveşte cu starea noastră sau nu este compatibil cu voinţa lui Dumnezeu. În calitatea noastră de oameni morali avem evident obligaţia să restrîngem deci satisfacerea lor în această direcţie specială. Cercetînd atent consecinţele pasiunilor noastre naturale şi verificînd în mod repetat utilitatea lor, să ne obişnuim treptat să le satisfacem într-un mod care să nu facă nimănui rău. Aceasta este evident singura cale pentru a mări suma fericirii umane şi a îndeplini scopul evident al Creatorului.

Cu toate că utilitatea nu poate fi niciodată imboldul imediat pentru satisfacerea unei pasiuni oarecare, ea rămîne totuşi piatra de încercare, cu ajutorul căreia, independent de revelaţia voinţei lui Dumnezeu, putem să recunoaştem dacă pasiunea trebuie satisfăcută sau nu. Pentru aceasta este cel mai sigur criteriu de conduită morală pe care îl putem dobîndi din cunoaşterea naturii. După părerea mea, toate legile de morală care au recomandat supunerea pasiunilor în faţa raţiunii, au fost, de fapt, construite pe această bază, fie că acei care le promulgau au fost conştienţi, sau nu.

Amintesc cititorului aceste adevăruri spre a le aplica la direcţia obişnuită a carităţii noastre. Dacă avem constant în vedere criteriul utilităţii, vom găsi destul cîmp pentru exercitarea binefacerii noastre, fără să intrăm în conflict cu nobilul scop pe care îl urmărim.

Una din cele mai preţioase laturi ale carităţii este efectul ei asupra donatorului. Cel ce dă este mai binecuvîntat decît cel ce primeşte. Să presupunem că exercitarea carităţii prin acte de milostenie nu este, în general, folositoare pentru săraci, ceea ce nu înseamnă că am putea să fim vreodată de acord să distrugem un impuls a cărui satisfacere corectă tinde atît de evident la purificarea şi înălţarea sufletului omenesc. Dar este o deosebită satisfacţie şi plăcere să constatăm, că modul de exercitare a carităţii noastre pare verificat în ce priveşte utilitatea, dovedindu-se a fi foarte indicat pentru săraci, şi fiind exact cel care produce cel mai bun şi nobil efect pentru sufletul donatorului.

Binefacerea este la fel ca mila, se face de bunăvoie:

„Ea cade pe pămînt
Ca ploaia blîndă din cer".

Imensele sume care se distribuie săracilor în această ţară după legile parohiale, se cheamă impropriu caritate. Le lipseşte caracteristica ei cea mai de seamă. Şi aşa cum ne putem aştepta atunci cînd încercăm de a forţa o acţiune care îşi pierde esenţa în momentul cînd încetează de a mai fi voluntară, aceste sume au efecte dăunătoare atît asupra celor de la care au fost colectate, cît şi asupra celor cărora li se distribuie. De partea primitorilor acestei, pe nedrept numite binefaceri, în loc de o uşurare reală vedem mizeria crescîndă şi o tot mai mare sărăcie. De partea donatorilor, în loc de sentimente plăcute, nemulţumire şi iritare permanentă.

Pentru instituţiile de binefacere, din care unele fără îndoială au o tendinţă dăunătoare şi care sînt întreţinute din contribuţii voluntare, mă tem că subscripţiile se fac uneori în silă şi nu dintr-un sentiment de adevărată caritate, din cauză că lumea le aşteaptă de la oameni de un anumit rang şi cu o anumită avere. În plus, cum cea mai mare parte din subscriitori nu se ocupă personal de administrarea fondurilor sau de soarta celor care primesc ajutor, nu ne putem aştepta ca acest fel de binefacere să aibă o influenţă extraordinar de favorabilă asupra sufletului majorităţii celor care o fac.

Chiar cînd ajutăm cerşetorii obişnuiţi, vom constata că acţionăm tot atît de mult sub influenţa dorinţei de a scăpa de insistenţa supărătoare a unor oameni dezgustători, ca şi din plăcerea de a-i ajuta. Dorim mai curînd să nu ne fi ieşit în cale, decît să avem ocazia de a ne bucura, că ajutăm un semen de al nostru. Încercăm un sentiment penibil văzînd atîta mizerie, cînd ne gîndim că mica noastră ofrandă nu o poate uşura. Ştim că ea este total insuficientă spre a produce un efect esenţial. În afară de aceasta, ştim că la primul colţ de stradă vom găsi un alt cerşetor, şi mai ştim că ne poate înşela în modul cel mai grosolan. Din această cauză, uneori, trecem repede pe lîngă asemenea persoane şi ne facem că nu auzim cererea lor insistentă. Le dăm doar atît cît să nu ne pară rău. Într-o oarecare măsură caritatea noastră este forţată, şi la fel ca orice binefacere forţată nu ne aduce nici un sentiment de mulţumire, şi din această cauză nu poate avea nici un efect folositor sau înălţător inimii şi sentimentelor.

Cu totul altceva este însă caritatea voluntară şi activă, care îi cunoaşte bine pe cei ale căror suferinţe le alină, care pare să simtă şi să fie mîndră de legătura dintre bogaţi şi săraci, care intră în casele lor şi se informează nu numai despre nevoile lor, ci şi despre obiceiurile şi înclinările lor. O caritate care stăvileşte speranţele cerşetorilor gălăgioşi şi obraznici, care nu au altă recomandare decît zdrenţele, şi care încurajează printr-o asistenţă adecvată pe cei modeşti, care suferă în tăcere chinurile unei mizerii nemeritate. Acest mod de exercitare a carităţii noastre este foarte diferit de oricare altul şi contrastul dintre această caritate şi forma obişnuită a ajutorului parohial nu poate fi descris mai bine decît o face Townsend prin cuvintele de la sfîrşitul admirabilei sale lucrări despre legile pentru ocrotirea săracilor: „Nimic nu poate fi mai dezgustător în natură decît masa la care se fac plăţile parohiei, unde foarte adesea se întîlnesc reunite în aceeaşi persoană căzută în mizerie tutunul de prizat, rachiul, zdrenţele, paraziţii, insolenţa şi vorbele injurioase. Dimpotrivă, nu există ceva mai frumos în natură decît liniştitoarea satisfacţie a binefacerii care se grăbeşte să intre în coliba umilă ca să ajute la nevoie pe cei harnici şi virtuoşi, să hrănească pe cei înfometaţi, să îmbrace pe cei goi şi să aline durerea văduvelor şi a plăpînzilor orfani. Nimic nu poate face mai multă plăcere ca ochii lor luminoşi, lacrimile curgînd în şiroaie şi mîinile ridicate, expresia neprefăcută a sincerei lor recunoştinţe pentru binefacerile neaşteptate. Vom vedea deseori asemenea scene, dacă oamenii vor fi liberi să facă ce vor cu averea lor".

Cred că este aproape imposibil ca un om care ar participa deseori la asemenea scene, să nu devină zi de zi tot mai virtuos. Nici o altă manifestare a sentimentelor noastre nu are o atît de vizibilă tendinţă de purificare şi de înălţare a minţii omeneşti. Acest fel de caritate este aproape singurul care îl face fericit pe cel care dă, şi aproape singurul care, dintr-un punct de vedere general, îl face fericit pe cel care primeşte. Cel puţin se poate afirma că există puţine alte forme de manifestare a carităţii noastre, prin intermediul cărora să se poată distribui sume considerabile, fără probabilitatea de a face mai mult rău decît bine.

Puterea discreţionară de a acorda sau de a refuza ajutorul, cu care sînt investiţi într-o anumită măsură funcţionarii parohiei şi judecătorii, este, prin natura şi prin efectele sale, foarte diferită de înţeleapta discriminare pe care poate o face caritatea voluntară. În acestă ţară, în anumite condiţii, fiecare om are dreptul prin lege la asistenţa parohială şi dacă nu există motive foarte clare de a i se refuza, cel nedreptăţit are dreptul să se plîngă. Cercetările necesare pentru a se stabili dacă solicitantul îndeplineşte condiţiile,

precum şi mărimea ajutorului de acordat duc, deseori, la eschivări şi la minciuni din partea solicitanţilor şi dau ocazia controlorilor pentru săraci să fie părtinitori şi tiranici. Dacă se acordă ajutorul cerut, este primit bineînţeles fără recunoştinţă şi dacă i se refuză, solicitantul se crede de obicei nedreptăţit şi este foarte indignat şi jignit de felul în care a fost tratat.

La împărţirea de ajutoare benevole nu se pot întîmpla asemenea lucruri. Cel care primeşte are un sentiment plăcut de recunoştinţă şi cel care nu primeşte nimic nu are nici un motiv să se considere jignit. Fiecare are dreptul să facă ce vrea cu averea lui şi, pe bună dreptate, nu i se poate cere să spună motivele pentru care unuia îi dă şi altuia nu. Acest mod de putere discreţionară, specific carităţii benevole, facilitează extraordinar de mult selecţia celor care merită ajutor, fără să rezulte vreo consecinţă dezavantajoasă. În afară de aceasta, are o foarte mare influenţă, ca urmare a incertitudinii de care este inevitabil legat. Pentru fericirea generală a săracilor este de cea mai mare importanţă, ca nimeni să nu considere caritatea ca un fond pe care se poate bizui cu certitudine. Fiecare trebuie să ştie că se poate bizui numai pe propriile sale eforturi şi pe propria sa strădanie şi înţelepciune, că atunci cînd nu se poate bizui pe propriile sale puteri poate să spere la un ajutor rezonabil în mizeria lui, dar chiar şi această speranţă trebuie justificată în mare măsură de propria sa bună comportare şi de conştiinţa că nu a căzut în mizerie din cauza propriei sale indolenţe sau imprudenţe.

Că la distribuirea ajutoarelor avem o strictă obligaţie morală, de a imprima săracilor această lecţie printr-o alegere adecvată a celor care necesită darurile noastre, este un adevăr de care nu pot să mă îndoiesc. Dacă s-ar putea ca toţi să fie ajutaţi în întregime şi sărăcia să fie izgonită din această ţară, chiar dacă aceasta s-ar face pe seama a trei sferturi din averea celor bogaţi, eu aş fi ultimul care să spună un singur cuvînt împotriva faptului că au fost ajutaţi toţi şi că gradul de mizerie a fost luat drept etalon al mărinimiei noastre. Dar întrucît experienţa, după cît cred eu a dovedit fără excepţie, că sărăcia şi mizeria au crescut întotdeauna în proporţie cu cantitatea darurilor împărţite fără discriminare, dacă judecăm ca de obicei după legile naturii, nu sîntem noi obligaţi să tragem concluzia, că aceasta este o indicaţie, că un asemenea mod de distribuţie nu reprezintă adevărata misiune a carităţii noastre?

Legile naturii spun ca Sf. Pavel: „Cine nu munceşte, nu trebuie nici să mănînce". În afara de aceasta, legile naturii spun că omul nu trebuie să se lase în mod nechibzuit pe seama Provindenţei. Ele par să fie constante şi uniforme, în scopul expres de a arăta omului în ce să aibă încredere şi că, dacă se căsătoreşte fără perspectiva rezonabilă de a putea hrăni o familie, trebuie să se aştepte să îndure sărăcie şi mizerie. Dacă ţinem seama de natura umană, aceste indicaţii sînt absolut necesare şi au o tendinţă extraordinar de binefăcătoare. Dacă prin direcţia atît a carităţii noastre publice cît şi a celei private spunem că omul, chiar dacă nu munceşte, trebuie să aibă de mîncare şi dacă se căsătoreşte, fără să fie în stare să hrănească o familie, aceasta trebuie totuşi să fie întreţinută este evident că ne ostenim să atenuăm nu numai răul parţial care rezultă din legile generale, dar şi să contracarăm *regulat* şi *sistematic* evidentele efecte binefăcătoare ale acestor legi generale. Este însă greu de conceput că Divinitatea să fi pus în inima omului o pasiune în acest scop.

În cursul existenţei umane, ne sînt înşelate cîteodată cele mai îndreptăţite speranţe. Hărnicia, prudenţa şi virtutea nu numai că nu-şi primesc răsplata lor dreaptă, dar mai sînt implicate şi în calamităţi nemeritate. Cei care suferă astfel, în ciuda celor mai mari eforturi de a le evita, şi din motive

la care nu ne putem aştepta din partea lor să le prevadă, sînt cei care merită într-adevăr caritatea. Ajutîndu-i, îndeplinim adevărata datorie faţă de aproapele nostru, care constă din atenuarea relelor parţiale provenite din legile generale. Dînd această direcţie carităţii noastre nu trebuie să ne fie teamă de nici o consecinţă neplăcută. Aceşti oameni trebuie să fie ajutaţi generos şi în aşa fel încît nevoile lor să fie din plin acoperite, după posibilităţile noastre, chiar dacă ceilalţi care nu merită să fie ajutaţi, s-ar afla într-o mizerie mult mai mare.

Cînd această primă solicitare făcută binefacerii noastre a fost satisfăcută pe deplin, ne putem îndrepta atenţia spre cei leneşi şi nechibzuiţi, dar este foarte clar că în interesul fericirii umane aceştia nu trebuie să fie ajutaţi prea mult. Poate ne este permis să luăm asupra noastră sarcina de a atenua, cu mare prudenţă totuşi, pedepsele pe care le suferă din cauza legilor naturii, dar trebuie să ne ferim de a le înlătura complet. Pe bună dreptate se găsesc pe treapta cea mai de jos a societăţii. Dacă îi ridicăm din această situaţie, zădărnicim evident scopul binefacerii, şi ceva mai mult, comitem o nedreptate strigătoare împotriva celor care stau deasupra lor. În nici un caz ei nu trebuie să aibă posibilitatea de a-şi procura din cele necesare pentru trai, atît cît se poate obţine cu salariul unui simplu muncitor.

Este clar, că aceste principii nu se aplică acelor cazuri de mare suferinţă, rezultate în urma unui accident nenorocit, care nu are nici o legătură cu lenea obişnuită şi cu lipsa de chibzuinţă. Dacă cineva îşi rupe piciorul sau braţul, nu trebuie să mai aşteptăm să culegem informaţii asupra caracterului său, şi după aceea să-l ajutăm. În acest caz, sîntem perfect consecvenţi şi piatra de încercare a utilităţii justifică pe deplin comportarea noastră. Acordînd în felul acesta ajutorul nostru, fără să facem vreo deosebire, nu ne putem teme că încurajăm oamenii să-şi rupă mîinile şi picioarele. După acest principiu al utilităţii, deplina aprobare pe care Christos a acordat-o milostivului samaritean pentru comportarea sa, cînd acesta, din îndemnul dragostei pentru aproapele său, a sărit imediat în ajutorul unui străin grav accidentat, nu contrazice cu nimic vorbele lui Pavel: „Cine nu munceşte, nu trebuie nici să mănînce".

Totuşi, în nici un caz nu trebuie să pierdem ocazia de a face un bine, pentru simplul motiv că vom avea eventual o altă ocazie mai bună. În toate cazurile îndoielnice este de datoria noastră să dăm ascultare îndemnului natural al dragostei pentru aproapele nostru. Dar atunci cînd ne îndeplinim obligaţia de fiinţe raţionale, de a ţine seama de consecinţele acţiunilor noastre, şi din experienţa noastră şi a altora, ajungem la concluzia, că exercitarea binefacerii într-un mod are urmări dăunătoare, iar în altul binefăcătoare, sîntem, fără îndoială, obligaţi ca oameni morali, să stăvilim înclinările noastre naturale, într-o direcţie şi să le încurajăm în cealaltă, spre a ne obişnui să dăm carităţii noastre direcţia în care efectele ei sînt binefăcătoare.

CAPITOLUL 11

CONSIDERAŢII ASUPRA DIFERITELOR PROPUNERI DE ÎMBUNĂTĂŢIRE A SITUAŢIEI SĂRACILOR

La repartizarea ajutoarelor sau la orice eforturi pe care le facem pentru ameliorarea situaţiei claselor de jos, trebuie să ţinem sema, în mod deosebit, de încă un amănunt în legătură cu tema principală a acestei lucrări. Nu tre-

buie să întreprindem sub nici un motiv ceva, care tinde direct să încurajeze căsătoria sau să înlăture, de o manieră regulată și sistematică, inegalitatea care trebuie să existe între condițiile de viață ale unui bărbat celibatar și cele ale unui tată de familie. Scriitorii care au înțeles cel mai bine principiul populației, mi se pare că au comis toți mari erori în legătură cu acest punct.

Sir James Stewart, care a înțeles pe deplin ceea ce numește el procrearea vicioasă, ca și mizeria legată de o populație excesivă, recomandă totuși să se întemeieze peste tot cămine de copii găsiți. Mai recomandă ca, în anumite împrejurări, să ia copiii de la părinții lor și ei să fie întreținuți pe cheltuiala statului. În mod deosebit, el deplînge inegalitatea de condiții între bărbatul căsătorit și celibatar, condiții atît de necorespunzătoare nevoilor respective [33]. El uită în aceste cazuri, că fără încurajarea înmulțirii căminelor pentru copiii găsiți sau fără întreținerea de către stat a copiilor unor oameni căsătoriți și în ciuda descurajării căsătoriei, ca urmare a neajunsurilor pecuniare pe care le provoacă, populația este excesiv de numeroasă, ceea ce se manifestă prin incapacitatea săracilor de a-și hrăni toți copiii. Această populație excedentară este o dovadă clară că fondurile destinate pentru întreținerea muncii nu pot întreține cum trebuie o populație mai mare, și că, în cazul cînd se încurajează mai departe creșterea și se înlătură obstacolele, consecința va fi, într-un mod sau altul, creșterea acelei procreații vicioase, pe care el în mod atît de just o condamnă.

Townsend, care în lucrarea sa despre legile pentru ocrotirea săracilor a tratat acest subiect cu atîta pricepere și claritate, încheie cu o propunere care, după cît mi se pare mie, contravine principiilor pe baza cărora a făcut considerații atît de bine gîndite. El dorește ca societățile de binefacere sau de ocrotire, care sînt înființate benevol în multe parohii, să devină obligatorii și generale. De asemenea, propune drept regulă ca un bărbat celibatar să plătească un sfert din salariul său, iar unul căsătorit, cu patru copii, nu mai mult de a treizecea parte [34].

Trebuie să spun mai întîi că, din momentul în care aceste contribuții vor deveni obligatorii, vor avea inevitabil efectul unui impozit direct asupra muncii, care, după cum afirmă Adam Smith, cu drept cuvînt, va fi suportat totdeauna într-un mod și mai scump, de consumator. Datorită acestui plan proprietarii funciari ar fi degrevați foarte puțin, dar ar plăti aceeași sumă ca astăzi, numai că sub formă de prețuri majorate pentru muncă și mărfuri, în loc de impozite parohiale. O contribuție obligatorie de felul acesta ar avea aproape toate consecințele rele ale actualului sistem de asistență a săracilor, și chiar dacă sub alt nume, totuși, spiritul ar fi acelaşi.

Decanul Tucker, în niște observații în legătură cu un plan asemănător celui propus de Pew ne asigură că, după multe discuții și reflecții asupra acestui subiect, a ajuns la concluzia că aceste asociații ar trebui să fie uniuni voluntare și nu obligatorii. O contribuție benevolă este la fel cu un impozit pe lux și nu crește prețul muncii în mod necesar.

De asemenea, trebuie amintit că, într-o asociație voluntară de dimensiuni restrînse, pe care o poate supraveghea fiecare membru în parte, este foarte probabil că toate înțelegerile inițiale vor fi respectate întocmai, sau dacă nu sînt respectate, fiecare se poate retrage din asociație. Dar la stabilirea unei contribuții generale și obligatorii, care desigur devine o chestiune națională, nu ar mai exista nici un fel de garanție în ce privește îndeplinirea condițiilor inițiale. Cînd fondurile se vor termina, ceea ce se va întîmpla sigur,

[33] *Political Economy*, vol. I, b. I, c. XIII.
[34] *Dissertation on the Poor-Laws*, p. 89, 2 nd edit. 1787.

dacă vor fi incluși toți trîntorii și destrăbălații, în loc de cîțiva dintre cei mai harnici și mai prevăzători cum este astăzi, va trebui să se ceară probabil o contribuție mai mare, și nimeni nu va avea dreptul să o refuze. Răul va deveni astfel tot mai mare, exact cum se întîmplă cu impozitul pentru săraci astăzi. Dacă, într-adevăr, ajutorul acordat ar fi stabilit totdeauna exact și nu s-ar majora în nici un caz, cum procedează asociațiile voluntare de astăzi, aceasta ar fi desigur un mare avantaj; același lucru s-ar putea obține și printr-o distribuție similară a sumelor colectate din impozitele parohiale. S-ar părea deci că, dacă societățile de ocrotire ar deveni generale și obligatorii, aceasta ar fi doar o nouă metodă pentru perceperea de impozite pentru săraci și că orice mod special de distribuire ar putea fi aplicat și într-un sistem și în celălalt.

Cît privește propunerea ca bărbații necăsătoriți să plătească a patra parte din cîștigul lor săptămînal și bărbații căsătoriți cu copii doar a treizecea parte, această diferențiere ar avea evident efectul unei grele amenzi pentru celibatari și a unei mari prime pentru copii, ceea ce contravine direct spiritului general în care a fost scrisă excelenta lucrare a lui Townsend. Înainte de a face această propunere, el stabilește ca principiu general, că nici un sistem pentru ocrotirea săracilor nu poate fi bun, dacă nu reglează creșterea populației în funcție de cererea de forță de muncă [35]. Dar această propunere tinde clar să încurajeze creșterea populației fără să țină seama de cererea de forță de muncă și pedepsește pe un bărbat tînăr, pentru că este destul de prudent și se abține de la căsătorie, într-o perioadă cînd, probabil, cererea respectivă este atît de mică, încît salariul este de-a dreptul insuficient pentru întreținerea unei familii. Eu aș fi împotriva oricărui sistem obligatoriu în favoarea săracilor. Dacă, însă, bărbații necăsătoriți ar trebui să plătească o contribuție pentru viitoarele nevoi neprevăzute cînd vor fi căsătoriți, ar trebui în mod just să li se acorde un ajutor proporțional cu perioada cît au contribuit ca celibatari. Bărbatul care a contribuit doar un an de zile cu a patra parte din cîștigul său, nu ar trebui pus pe picior de egalitate cu cel care a contribuit la fel timp de zece ani.

Arthur Young în majoritatea lucrărilor sale pare să înțeleagă just principiul populației și este pe deplin conștient de răul pe care inevitabil îl aduce o creștere a populației, atunci cînd depășește cererea de forțe de muncă și mijloacele de subzistență pentru un trai confortabil. În lucrarea sa, *Călătorie prin Franța*, a insistat în mod deosebit asupra acestui punct și a prezentat cît se poate de convingător mizeria care rezultă în țara aceea din cauza suprapopulației, care la rîndul ei se datorește prea marii fărîmițări a proprietății. O asemenea creștere o numește, pe bună dreptate, o adevărată multiplicare a mizeriei. „Perechile se căsătoresc și fac copii bazate pe speranță, nu pe realitatea că îi vor putea crește. Oamenii se înmulțesc peste nevoile orașelor și manufacturilor și consecința este mizeria și moartea unui mare număr de oameni, din cauza bolilor provocate de alimentația insuficientă" [36].

În alt loc citează un pasaj plin de sens din raportul întocmit de Comité de Mendicité, care referindu-se la răul provocat se suprapopulație conchide astfel: „Il faudroit enfin nécessairement que le prix de travail baissât par la plus grande concurrence de travailleurs, d'où résulteroit une indigence complette pour ceux qui ne trouveroient pas de travail, et une subsistence incomplette pour ceux mêmes auxquels il ne seroit pas réfusé". Și comentînd acest pasaj, Arthur Young spune: „Franța însăși oferă cea mai incon-

[35] Townsend, *Dissertation on the Poor Laws*, p. 84.
[36] *Travels in France*, vol. I, c. XII, p. 408.

testabilă dovadă în ce privește adevărul acestor afirmații. Deoarece eu sînt categoric de părere, în urma observațiilor pe care le-am făcut în toate provinciile din această țară, că populația sa depășește industria și nevoile sale de forță de muncă în așa măsură, încît ar fi mai puternică și infinit mai înfloritoare, dacă ar avea cinci sau șase milioane locuitori mai puțin. Din cauza prea marii sale populații prezintă în tot locul un aspect de mizerie, total incompatibil cu gradul de fericire națională, pe care putea să-l atingă chiar sub guvernul de mai înainte. Un călător, chiar mai puțin preocupat de asemenea observații, decît am fost eu, trebuie să vadă la fiecare pas semnele evidente de sărăcie și mizerie. Faptul că există aceste semne ale sărăciei nu trebuie să mire pe nimeni, dacă ia în considerație prețul muncii și prețul alimentelor, și mizeria în care ajung clasele de jos din cauza unei ușoare creșteri a prețului la grîu'' [37].

„Dacă vrei să vezi un district'', spune el, „cu tot atît de puțină mizerie cît cea care putea să existe în sistemul politic al fostei guvernări a Franței, trebuie să te duci undeva unde nu există absolut nici un mic proprietar. Trebuie să vizitezi marile ferme din Beauce, Picardia, o parte din Normandia și din Artois, unde nu vei găsi altă populație decît aceea care are de lucru regulat și este plătită regulat. Și dacă în asemenea districte va fi să întîlnești în mod excepțional mare mizerie, pot paria cu douăzeci la unu, că, va fi într-o parohie care are niște izlazuri comunale, care ispitesc pe săraci să țină vite — deci să aibă proprietate — și în consecință mizerie. Cine s-a angajat în această călătorie politică, să o termine cu o vizită în Anglia, și îi voi arăta o mulțime de țărani bine îmbrăcați, bine hrăniți, cam beți datorită belșugului, care au case bune și trăiesc o viață ușoară. Și totuși, dintr-o mie nici măcar unul nu are pămînt sau vite'' [38]. Ceva mai departe, unde vorbește despre încurajarea căsătoriei, spune despre Franța : „Răul predominant al acestei țări este suprapopulația, căreia nu îi poate găsi de lucru și nici să o hrănească. Pentru ce să se încurajeze deci căsătoria? Vreți să aveți un număr mai mare de oameni, pentru că aveți deja mai mulți decît puteți utiliza? Concurența pentru hrană este atît de mare, încît oamenii sau mor de foame sau îndură mizeria amară, și vreți să încurajați creșterea populației, ca să măriți și mai mult concurența. Aproape că s-ar putea pune întrebarea, dacă nu ar fi cazul să se procedeze în sens invers, dacă nu ar trebui să se pună piedici căsătoriilor celor care nu pot face dovada că au perspectiva să hrănească copiii care vor rezulta din aceste căsătorii? De ce să fie încurajate căsătoriile, cînd ele au loc pretutindeni, acolo unde sînt îndeplinite condițiile? Nu există nici un exemplu, că acolo unde a fost de lucru din plin și permanent, să nu fi fost multe căsătorii. De aceea, această politică este în cel mai bun caz inutilă și poate fi dăunătoare''.

După ce Arthur Young a înțeles principiul populației atît de clar, încît a putut să exprime aceste idei și multe altele la fel de importante și de juste despre acest subiect, nu mică ne-a fost surpriza, să-l întîlnim într-un pamflet publicat în anul 1800 sub titlul *The Question of Scarcity plainly stated, and Remedies considered*, făcînd următoarele observații : „Poate că singurul mijloc care ar ajuta mai sigur să se prevină, în viitor, perioadele de lipsă de alimente atît de apăsătoare pentru săraci cum este cea de astăzi, ar fi acela prin care, în întreaga țară, s-ar asigura fiecărui muncitor, care are trei copii sau mai mulți, o jumătate de pogon pentru cartofi și iarbă destulă pentru

[37] *Travels in France*, vol. I, c. XVII, p. 469.

[38] Ibidem, vol. I, c. XVII, p. 471.

hrana a uneia sau două vaci [39]. Dacă fiecare ar avea terenul său pentru cartofi cît îi trebuie și o vacă, prețul grîului ar fi pentru el aproape la fel de lipsit de importanță ca pentru frații săi din Irlanda. Toată lumea este de acord că sistemul este bun, dar întrebarea este, cum să se aplice".

Nu știam că superioritatea sistemului este atît de general recunoscută. În ceea ce mă privește, protestez categoric și nu sînt de acord să fie inclus în expresia *„toată lumea"*, întrucît eu sînt de părere că acceptarea acestui sistem, ar da fericirii claselor de jos ale Angliei cea mai cruntă și fatală lovitură pe care ele au primit-o vreodată.

Dar Young continuă : „Măreția țelului ne obligă să nu dăm mare importanță dificultăților ce par de neînvins, care s-ar putea eventual nici să nu aibă loc, dacă recurgem la mijloace cum sînt următoarele :

„1. Acolo unde există izlazuri comunale fiecare muncitor care are. . . copii, să aibă dreptul să ceară o bucată de pămînt corespunzătoare familiei sale, pe care o stabilesc salariații parohiei etc., și să i se cumpere o vacă. Pămîntul și vaca să le poată ține toată viața, plătind 40 de șilingi pe an, pînă cînd prețul vacii etc. este rambursat. La moartea sa trebuie să fie predate pe viață muncitorului care are familia cea mai numeroasă, iar acesta să plătească săptămînal văduvei predecesorului său . . . șilingi".

„2. Muncitorilor care, din cauza familiilor pe care le întrețin cer parcele de pămînt să li se dea și să li se cumpere și vaci, pînă cînd terenurile astfel alocate vor atinge o proporție de. . . . din totalul pășunilor comunale".

„3. În parohiile, în care nu există pășuni comunale și calitatea pămîntului este corespunzătoare, fiecare țăran cu. . . copii, care într-un anumit timp nu primește suficient teren pentru hrana unei vaci și o jumătate de pogon pentru cartofi, cu o arendă potrivită pasibilă de apel la instanțele justiției, să aibă dreptul de a cere . . . . șilingi pe săptămînă din casa parohiei pentru fiecare copil, pînă cînd i se repartizează terenul, rămînînd pe seama proprietarilor de pămînt și a fermierilor de a găsi mijloacele necesare în acest scop. Vacile se vor procura de către parohie, contra unei plăți anuale" [40].

„Scopul principal este de a sustrage masa de săraci de la țară de la consumul de grîu, cu ajutorul laptelui și al cartofilor și de a li se da o hrană tot atît de sănătoasă și hrănitoare, care să fie independentă de perioadele de lipsă naturală și artificială, atît cît va fi voia celui Atotputernic" [41].

Nu ar acționa acest plan ca o încurajare directă a căsătoriilor, ca o primă pentru copii, pe care Young în călătoria sa prin Franța a dezaprobat-o cu atîta dreptate? Și crede el serios, că ar fi dorit, să se hrănească în această țară marea masă a poporului cu lapte și cartofi și să devină tot așa de independentă de prețul cerealelor și de cererea de forțe de muncă, ca frații lor din Irlanda?

Cauza specifică a sărăciei și a mizeriei la clasele de jos din Franța și din Irlanda constă în aceea că, acolo, prin fărîmițarea exagerată a proprietății și aici prin ușurința de a obține o colibă și cartofi, se dă naștere unei populații care nu este în raport cu cantitatea de capital din țară, și cu posibilitatea de a găsi de lucru. Consecința acestei neconcordanțe este în mod inevitabil, după cum foarte just se spune în raportul întocmit de Comité de Mendicité, o scădere generală a prețului muncii, datorită unei prea mari concurențe. Din această cauză vor ajunge într-o sărăcie completă cei care nu își

[39] A. Young, *Travels in France,* p. 77
[40] Ibidem, p. 78.
[41] Ibidem, p. 79.

pot găsi ocupație, și chiar aceia care pot găsi de lucru vor cîștiga o întreținere incompletă.

Este evident că planul lui Young, prin încurajarea căsătoriilor și procurarea de hrană ieftină, fără să țină seama de prețul cerealelor și natural nici de cererea de forțe de muncă, ar aduce clasele de jos ale poporului exact în această situație.

S-ar putea spune, poate, că legile noastre pentru ocrotirea săracilor în prezent încurajează regulat căsătoria și procrearea de copii, prin acordarea de ajutoare după mărimea familiei, și că acest plan, propus de Young ca înlocuitor, va face același lucru, doar într-un mod mai puțin supărător. Dacă, însă, ne străduim să scăpăm de acest rău al legilor pentru săraci, desigur nu trebuie să le păstrăm însușirea lor cea mai dăunătoare. De altfel, Young trebuie să știe tot atît de bine ca și mine, că motivul principal, pentru care legile pentru ocrotirea săracilor s-au dovedit, fără excepție, ca ineficace pentru ajutorarea săracilor, este acela că ele tind să încurajeze creșterea populației, care nu este în acord cu cererea de forță de muncă. Și de fapt Young însăși ia cunoștință în mod expres de acest efect în Anglia și spune că, în ciuda prosperității nemaipomenite a manufacturilor, „creșterea populației are loc cîteodată prea repede, după cum se vede clar în creșterea periculoasă a impozitului pentru săraci în sate"[42].

Fapt este că planul lui Young ar încuraja creșterea populației peste măsura cererii de forță de muncă, incompatibil mai mult decît legile noastre actuale pentru ocrotirea săracilor. O lăudabilă repulsie față de ajutorul parohial, provocată în parte de un spirit de independență încă nestins și în parte de modul dezagreabil în care se distribuie ajutorul face pe mulți să nu se căsătorească atunci cînd știu cu certitudine că vor deveni o povară pentru parohie. Proporția nașterilor și căsătoriilor față de totalul populației, amintită mai sus, demonstrează clar, că legile pentru săraci nu încurajează la căsătorie în măsura în care ne-am putea aștepta conform teoriei. Cu totul altul ar fi cazul însă, dacă muncitorul dispus să se căsătorească de timpuriu, în locul aspectelor îngrozitoare ale caselor de muncă și ale salariaților parohiei, care îi taie orice poftă, ar avea în fața ochilor fascinantele tablouri cu pămînt la țară și vaci. Dacă dorința de a fi proprietar, cum deseori a declarat Young, îl îndemană pe un bărbat la multe, ar fi ciudat să nu îl îndemne la căsătorie, acțiune către care, după cum arată experiența, oamenii nu au nici o aversiune.

Populația care s-ar naște în modul acesta, s-ar hrăni cu ajutorul culturilor de cartofi mai dezvoltate și ar continua să se înmulțească firește fără să se țină seama de cererea de forță de muncă. În actuala stare de lucruri, cu toată situația prosperă a industriei noastre și în ciuda numeroaselor obstacole împotriva creșterii populației, nici o problemă nu este practic mai dificilă ca aceea de a găsi de lucru pentru săraci. Această dificultate s-ar agrava însă de o sută de ori în circumstanțele presupuse.

În Irlanda sau în orice altă țară, în care cartofii constituie hrana principală, și oricine dorește să se căsătorească poate primi o bucată de pămînt, care, cultivată cu această rădăcinoasă ajunge pentru întreținerea unei familii, s-ar putea institui premii, pînă ce tezaurul statului ar fi secătuit, pentru încercările de a găsi cele mai bune mijloace pentru a da de lucru săracilor. Dar atîta vreme, cît nu se produce ceva care să oprească creșterea popu-

[42] *Travels in France*, vol. I, c. XVII, p. 470.

lației rezultînd natural din această stare de lucruri, scopul urmărit rămîne de fapt o imposibilitate fizică [43].

Young a dat de înțeles, că dacă poporul s-ar hrăni cu lapte și cartofi, ar fi mai puțin expus la lipsa de alimente decît astăzi. Eu nu pot înțelege însă de ce să fie așa. Indiscutabil, oamenii care trăiesc cu cartofi, nu vor resimți lipsa grîului foarte mult. Dar există vreo contradicție în cazul unei recolte slabe de cartofi? Cred că este știut de toată lumea că, iarna cartofii se strică mai ușor decît cerealele. Datorită cantității mult mai mari de alimente, pe care o dă o bucată de pămînt cultivată cu cartofi, decît cu oricare altă plantă, natural un timp oarecare, după ce această rădăcinoasă a fost introdusă ca aliment general al claselor muncitoare, va fi cultivată mai mult decît se consumă și vor exista din abundență. În lucrarea sa *Călătoria prin Franța*, Young observă: „În districtele în care există mari întinderi de teren pîrloagă de o anumită fertilitate, ca de exemplu la poalele Pirineilor, care aparține de comune dispuse să-l vîndă, acolo economia și hărnicia înfloresc extraordinar, însuflețite de perspectiva de a se stabili acolo și a se căsători. În aceste împrejurimi creșterea populației este aproape la fel cu cea americană, și dacă pămîntul este ieftin, se întîlnește prea puțin sărăcia. Dar fiindcă în asemenea condiții procrearea este considerabilă, cea mai mică piedică în aprovizionarea cu cele necesare pentru trai este însoțită de mari suferințe, ca de exemplu cînd terenurile pîrloagă se scumpesc, sau cele mai bune din ele sînt vîndute, sau se fac dificultăți la cumpărarea lor, circumstanțe pe care le-am întîlnit pe toate în munții aceia. În momentul în care apare unul dintre aceste obstacole, sărăcia și suferința acestei populații va fi proporțională cu activitatea și vigoarea care făcuse să se înmulțească populația pînă atunci" [44].

Cele descrise aici s-ar întîmpla întocmai în țara noastră, dacă s-ar repartiza poporului de rînd mici bucăți de pămînt și s-ar introduce cartofii ca hrană principală. Pentru un timp schimbarea ar putea să pară favorabilă și ideea de a avea proprietate, ar face ca, la început, schimbarea să fie satisfăcătoare pentru săraci. Dar, cum spune Young în altă parte, „în curînd veți atinge limita, peste care pămîntul, cultivat de voi cum veți crede de cuviință, nu va mai putea hrăni nici o gură în plus; cu toate acestea, acele moravuri simple, care stimulează la căsătorie, continuă să existe; ce altă consecință mai poate avea decît cea mai îngrozitoare mizerie imaginabilă" [45].

Atunci cînd toate terenurile comunale ar fi împărțite și ar fi dificil de procurat un teren pentru cartofi, obișnuința care se va fi format de a se face căsătorii timpurii ar duce la cea mai complicată mizerie. Și de îndată ce din cauza creșterii populației și a diminuării resurselor de subzistență, media producției de cartofi nu ar depăși media consumului, lipsa de cartofi ar fi în orice privință la fel de probabilă ca lipsa de grîu astăzi. Și atunci cînd s-ar face simțită, ar fi incomparabil mai îngrozitoare.

Dacă oamenii de rînd dintr-o țară se hrănesc în principal cu o cereală din cele mai scumpe, ca în Anglia cu grîu, în perioada de lipsă de grîu au mari resurse. Orzul, ovăzul, orezul, supele ieftine și cartofii oferă o hrană

[43] Lucrarea premiată a Dr. Crumpe asupra mijloacelor de a găsi de lucru oamenilor este un tratat excelent și cuprinde informații foarte prețioase. Este însă de-a dreptul o himeră să aștepți succes de la toate proiectele de felul acestora, pînă cînd capitalul țării nu va avea o mai bună proporție față de numărul populației. Înclin foarte mult să cred că obișnuita indolență și recalcitranță poporului irlandez de rînd nu se va ameliora atîta vreme cît sistemul cartofilor le permite să se înmulțească cu mult peste cererea de forțe de muncă normală.

[44] *Travels in France*, vol. I, c. XVII, p. 409.

[45] Ibidem.

mai ieftină şi în acelaşi timp sănătoasă. Dar dacă hrana obişnuită a poporului este cea mai redusă din această scară, atunci evident oamenii rămîn fără nici o resursă, cu excepţia scoarţei de copac, ca bieţii suedezi, aşa că o mare parte dintre ei mor inevitabil de foame.

Salariul se va orienta totdeauna în special după raportul între ofertă şi cererea de forţe de muncă. În sistemul cartofilor, oferta ar fi foarte curînd mai mare decît necesarul pentru satisfacerea cererii, şi această ofertă, din cauza alimentelor ieftine, s-ar menţine la un preţ foarte ieftin. Curînd deci, preţul obişnuit al muncii s-ar orienta în special după preţul cartofilor, în loc după acela al grîului ca acum, ceea ce ar atrage după sine, bineînţeles, zdrenţele şi colibele mizere ale Irlandei.

Cînd cerera de forţă de muncă este ocazional mai mare decît oferta, şi salariul se orientează după preţul celei mai scumpe cereale, atunci de regulă salariul ajunge pentru a procura şi altceva decît doar hrana, şi oamenii de rînd vor fi în stare să se îmbrace şi să locuiască decent. Dacă diferenţa între situaţia muncitorilor francezi şi a celor englezi, descrisă de Young, se apropie cît de cît de adevăr, avantajul este sigur de partea Angliei, şi a fost determinat exclusiv de aceste două circumstanţe. Şi dacă prin introducerea laptelui şi a cartofilor ca alimente generale pentru poporul de rînd, aceste circumstanţe s-ar schimba complet, încît oferta de forţă de muncă ar depăşi mereu cu mult cererea de forţă de muncă, şi salariul s-ar regla după preţul celei mai ieftine hrane, atunci s-ar pierde imediat avantajul muncitorilor englezi, şi nici un efort de binefacere nu ar mai putea împiedica sărăcia cea mai generală şi mai cumplită.

După acelaşi principiu, nu ar fi deloc de dorit ca supele ieftine ale Contelui Rumford să devină hrana principală a oamenilor de rînd. Ele sînt o excelentă invenţie pentru instituţiile publice şi o resursă ocazională; odată însă general adoptate de cei săraci, ar fi imposibil să se împiedice ca preţul muncii să nu se regleze după ele. Iar muncitorul, deşi la început, pe lîngă hrană, ar putea să reţină ceva mai mult pentru alte cheltuieli, i-ar rămîne pînă la urmă mult mai puţin decît înainte.

În ce priveşte fericirea oamenilor de rînd, pare de dorit ca hrana obişnuită a acestora să fie scumpă şi salariul să se orienteze după ea, şi ca în perioadele de criză de alimente sau de alte nenorociri întîmplătoare hrana mai ieftină să fie acceptată uşor şi cu plăcere [46]. Spre a facilita această tranziţie şi spre a face în acelaşi timp o distincţie utilă între cei care depind de ajutorul parohial şi cei care nu depind, aş opta în totul pentru una din propunerile lui Young, după care, să se emită o lege prin care, dacă este vorba de alimente, să se interzică de a ajuta pe săraci cu altceva decît cartofi, orez şi supă; nu doar ca măsură temporară, ci permanent [47]. Nu cred ca acest plan să ducă la introducerea acestor articole ca hrană obişnuită a claselor de jos dar dacă le-ar facilita doar tranziţia în perioadele de criză şi ar trage totodată o linie de demarcare mai clară între dependenţa şi independenţa economică, ar avea un efect foarte binefăcător.

Deoarece se ştie că, introducerea laptelui şi cartofilor sau a supelor ieftine ca hrană generală a claselor de jos ar diminua preţul muncii, vreun poli-

[46] Este desigur de dorit, ca pe lîngă fiecare colibă în Anglia să se găsească o grădină în care se cultivă legume din abundenţă. O mică schimbare în alimentaţie este utilă în orice privinţă. Cartofii sînt indiscutabil de un foarte mare ajutor, cu toate că aş regreta foarte mult, dacă i-aş vedea vreodată că au ajuns alimentul principal al muncitorilor noştri.

[47] *Question of Scarcity* etc. p. 80. Aceasta se poate întîmpla cel puţin în ce priveşte casele de muncă. La ajutarea săracilor în propriile lor case ne-am izbit de dificultăţi practice.

tician nepăsător ar putea eventual propune adoptarea sistemului, în intenţia de a concura pe străini pe pieţele europene. Nu invidiez pe cel care ar putea face o asemenea propunere. Într-adevăr, nu pot să-mi imaginez ceva mai detestabil, ca ideea de a condamna în mod conştient pe muncitorii englezi la zdrenţele şi mizerabilele colibe irlandeze, doar pentru a vinde ceva mai mult postav şi stambă[48]. Bogăţia şi puterea naţiunilor este în definitiv de dorit numai în măsura în care contribuie la fericirea poporului. Din acest punct de vedere sînt departe de a le subevalua, deoarece în general le consider ca mijloace absolut necesare pentru atingerea acestui scop. Dacă s-ar ivi însă un caz special, în care mijloacele şi scopul ar fi în directă opoziţie, în mod raţional nu putem fi în dubiu, asupra a ceea ce trebuie să preferăm.

Din fericire însă, un asemenea sistem, adoptat chiar pe baza celor mai înguste principii politice, nu ar da rezultate. S-a observat totdeauna că oamenii care lucrează de obicei pe proprietatea lor, pentru alţii lucrează alene şi fără plăcere. De aceea, lenea şi răzvrătirea, atît de dăunătoare unei industrii înfloritoare, se generalizează inevitabil, dacă populaţia unei ţări creşte considerabil faţă de cererea de forţe de muncă, în urma introducerii unui aliment foarte ieftin. În ciuda ieftinătăţii muncii în Irlanda, există acolo puţine fabricate care pot fi produse atît de ieftin ca în Anglia, pentru vînzarea în străinătate, şi aceasta datorită în mare parte faptului că oamenii nu s-au deprins să fie harnici, însuşire pe care o poate produce doar o muncă regulată.

CAPITOLUL 12[49]

CONTINUAREA ACELUIAŞI SUBIECT

Creşterea acelei părţi a societăţii, care în ultimii ani a devenit dependentă total sau parţial de asistenţa parohială, împreună cu povara crescîndă a impozitelor pentru săraci, suportată de proprietatea funciară a adus, de cîtva timp,

[48] Cu această observaţie, nu am nici cea mai slabă intenţie să fac aluzie la Young, de care, sînt ferm convins, că doreşte arzător să îmbunătăţească situaţia claselor de jos ale poporului, cu toate că nu cred că, datorită planului său, s-ar atinge scopul urmărit. Sau el nu a văzut acele consecinţe, de care eu mă tem, sau are despre fericirea poporului de rînd din Irlanda o părere mai bună decît mine. În călătoria sa prin Irlanda pare să fi fost foarte impresionat de abundenţa de cartofi şi de absenţa oricărei temeri de lipsă. Dacă ar fi călătorit în anii 1800 şi 1801, impresiile lui ar fi fost altele, în orice caz. Ca urmare a facilităţii care a existat pînă acum în Irlanda în ce priveşte procurarea de terenuri pentru cartofi, epocile de lipsă de alimente au fost rare desigur, şi nu au ieşit încă la iveală toate consecinţele sistemului, deşi s-au văzut destule care arată că sistemul este departe de a fi bun.

După aceea Young a urmărit ideea sa mai amănunţit într-o broşură, intitulată: *An Inquiry into the Propriety of applying Wastes to the better Maintenance and Support of the Poor.* Dar pentru mine rămîne aceeaşi impresie. Mi se pare şi acum că ideea sa este de a asimila situaţia lucrătorului englez cu aceea a claselor de jos ale Irlandei. Young pare să fi uitat în mod inexplicabil toate principiile sale generale în legătură cu acest subiect. El a tratat problema grijei pentru săraci ca şi cînd ar fi vorba doar de modul cum se poate purta de grijă mai bine şi mai ieftin unui *anumit număr* de oameni. Dacă aceasta ar fi fost singura problemă, nu ar fi fost necesare atîtea sute de ani ca să fie rezolvată. Adevărata problemă însă este cum să purtăm de grijă celor care sînt în mizerie, fără ca numărul lor să crească permanent? Şi cititorul va recunoaşte cu uşurinţă, că planul de a da pămînt şi vaci nu poate promite mult succes în această privinţă. Dacă după ce s-ar împărţi toate izlazurile, legile pentru săraci ar continua să rămînă în vigoare, nu poate fi indicat nici un motiv rezonabil, pentru care impozitele în cîţiva ani să nu fie la fel de mari ca în prezent, independent de cheltuielile făcute pentru cumpărarea de pămînt şi vite.

[49] Scris în anul 1817.

o schimbare treptată în opinia publică, în ce privește avantajele pentru clasa muncitoare și pentru societate în general, pe care le aduce o rezervă legală, făcută pentru a veni în ajutorul săracilor. Dar sărăcia cumplită care a urmat după pacea din 1814 și marea și subita solicitare de ajutoare parohiale pe care a provocat-o, au accelerat această schimbare surprinzător de repede. Din zi în zi cîștigă teren opiniile tot mai juste și mai luminate în legătură cu acest subiect. Dificultățile legate de rezerva legală pentru ajutorarea săracilor sînt mai bine înțelese și mai general recunoscute. Se întîlnesc acum în scris sau în vorbire opinii, care cu douăzeci de ani în urmă ar fi fost considerate aproape ca o trădare a intereselor statului.

Această schimbare a opiniei publice, stimulată de mizeria din acea vreme, a îndreptat atenția într-o măsură neobișnuită asupra problemei legilor, pentru ocrotirea săracilor și deoarece se știe că actualul sistem nu și-a atins deloc scopul, s-au făcut unele propuneri pentru înlocuirea lui sau pentru ameliorare. Ar fi util să analizăm pe scurt, în ce măsură planurile deja publicate sînt făcute să atingă țelurile pe care și le-au propus. Se crede în general că o decizie importantă va fi rezultatul stării actuale a opiniei publice. Pentru succesul permanent al unei asemenea măsuri este absolut necesar, ca ea să se ocupe într-o oarecare măsură de sursa reală a dificultăților. Cu toate că problema este mai bine cunoscută în prezent, avem motivul să ne temem că acest punct va fi trecut ușor cu vederea.

Printre planurile care au atras atenția publică într-o măsură considerabilă, se află acela a lui Owen. Într-un capitol despre sistemele egalitare am arătat deja unele păreri ale lui Owen și am vorbit despre experiența lui cu respectul pe care îl merită. Dacă s-ar pune doar întrebarea : cum se pot adăposti, hrăni și instrui mai bine grupuri de 1.200 de persoane, există probabil puțini oameni care să aibă dreptul la mai multă atenție decît Owen. Dar în planul pe care l-a propus pare să fi trecut complet cu vederea natura problemei ce se cere dezlegată. Această problemă este: *Cum se poate purta de grijă celor în suferință spre a preveni creșterea continuă a numărului lor și a proporției lor, față de totalul populației?* Și trebuie să recunoaștem, că planul lui Owen nu numai că nu se apropie cît de cît de atingerea acestui țel, dar pare făcut să acționeze într-o direcție cu totul opusă, adică să crească și să diversifice numărul săracilor.

Dacă instituțiile pe care le recomandă ar putea fi conduse, într-adevăr, așa fel ca să corespundă intențiilor arătate de Owen, ordinea naturii și lecțiile providenței ar fi inversate în modul cel mai evident, căci leneșii și risipitorii ar fi puși într-o situație pe care ar putea-o invidia, pe bună dreptate, cei harnici și virtuoși. Zilierul de la țară sau muncitorul din fabrici, care astăzi locuiește prost, este prost îmbrăcat și trebuie să lucreze 12 ore pe zi, spre a-și putea întreține familia, nu ar avea nici un motiv să continue eforturile sale, dacă pentru slăbirea acestor eforturi și cererea ajutorului de la parohie răsplata ar fi o locuință bună, o îmbrăcăminte bună, întreținerea și educația tuturor copiilor săi și schimbarea celor 12 ore de muncă grea într-o fabrică nesănătoasă, cu 4 sau 5 ore de muncă ușoară la cîmp, la o fermă agreabilă. Sub influența acestor tentații numărul zilierilor agricoli și muncitorilor din fabrici care ar cădea în fiecare an în sarcina noilor colonii, împreună cu rapida creștere a acestor comunități ca urmare a continuării naturale a speciei, ar face ca foarte curînd primele achiziții de teren să devină complet neîndestulătoare pentru întreținerea lor. Ar trebui deci cumpărat mai mult pămînt și întemeiate noi colonii. Și dacă clasele superioare ale societății ar fi silite să urmeze sistemul potrivit spiritului și scopului său, nu poate încăpea nici o îndoială, că întreaga națiune în scurt timp s-ar transforma într-o națiune de cerșetori trăind în comunitate de bunuri.

Acest rezultat nu are poate pentru Owen nimic alarmant. Ba este chiar posibil ca să fi avut în vedere această consecință cînd a propus acest plan, și că a considerat-o ca fiind cea mai bună metodă pentru introducerea în toată liniștea a comunității de bunuri, pe care o crede necesară pentru realizarea virtuții și fericirii societății. Dar pentru cei, care au cu totul altă părere decît el despre efectele ce se pot aștepta de la o comunitate de bunuri, pentru cei care sînt convinși, că însăși doctrina lui favorită, după care un om ar putea fi învățat să producă mai mult decît consumă, ceea ce fără îndoială este adevărat în prezent, și foarte probabil că va înceta de a mai fi adevărat, de îndată ce cultura pămîntului va depăși limitele prescrise de proprietatea privată [50], pentru toți aceștia orice pas făcut către un sistem de acest fel ar fi considerat că duce la lene, sărăcie și mizerie generală.

Presupunînd că planul lui Owen ar putea fi aplicat efectiv și că diferitele asociații de săraci împrăștiate în toată țara ar putea să realizeze la început cele mai optimiste dorințe ale lui Owen, în modul acesta este de așteptat că vor sfîrși nu după multă vreme din cauza acțiunii naturale și inevitabile a legii populației.

Este însă probabil, că altă importantă obiecție împotriva tuturor sisten melor de proprietate comună ar zădărnici chiar de la început experiența lui Owek și ar distruge fericirea pe care el o așteaptă. În societatea de la Uzinele Lanersi sînt în acțiune două puternice stimulente, hărnicia și buna purtare, care ar lipm cu desăvîrșire în societățile propuse. La Lanerk întregul cîștig al fiecărui oii, este al lui și capacitatea de a-și întreține decent și confortabil soția și copia, este exact proporțională cu hărnicia, sobrietatea și economia sa. De asemeneă la Lanerk, dacă un muncitor este mereu indolent și neglijent, dacă se îmbat- și strică ceea ce lucrează sau în ori ce alt mod se poartă cu adevărat rău, el suferă, firește, prin diminuarea cîștigului său, dar mai poate fi și dat afară oricînd și societatea scapă de influența și exemplul unui membru destrăbălat și periculos. Pe de altă parte, în instituțiile pentru săraci propuse în planul de față, hărnicia, sobrietatea și buna comportare a fiecăruia ar fi în realitate doar foarte slab legate cu capacitatea sa de a-și întreține confortabil familia. Și în caz de trîndăvie perseverentă și de purtare proastă, în loc de remediul simplu și eficace prin alungare, trebuie să se recurgă la un sistem de pedeapsă directă de un fel oarecare, stabilită și impusă de puterea supremă, ceea ce este totdeauna penibil și supărător și de regulă ineficace.

Trebuie să mărturisesc că mie cea mai reușită experiență într-o colonie ca aceea de la Lanerk, mi se pare că nu oferă nici un fel de garanție pentru ceea ce s-ar putea face pentru ameliorarea societății într-o colonie, unde produsul tuturor muncilor efectuate s-ar vărsa într-o casă comună, și de unde înlăturarea ar fi imposibilă chiar din cauza naturii și scopului instituției. Dacă în asemenea condiții nefavorabile o bună administrare a acestor așezări ar fi posibilă, ce perspicacitate, ce dîrzenie, ce răbdare ar fi necesare pentru atingerea scopului? Dar unde se găsesc asemenea însușiri în număr suficient spre a dirija un milion sau două de oameni?

Se poate așadar trage concluzia, în general, că planul lui Owen s-ar lovi de obstacole, care par din capul locului de-a dreptul de neînvins. Și dacă, prin indiferent ce mijloace, ar putea fi învins și s-ar realiza succesul cel mai deplin, sistemul, fără cele mai nenaturale și mai injuste legi pentru împiedicarea creșterii populației, ar duce la o stare de sărăcie și mizerie generală, în care deși toți

[50] Vezi vol. II, c. X, cartea III, p. 134.

oamenii bogați s-ar putea să ajungă săraci, nici un singur sărac nu ar putea să ajungă bogat, nici măcar atît de bogat ca muncitorul de rînd de astăzi.

Planul publicat de Curwen pentru îmbunătățirea situației claselor muncitoare este prezentat ca fiind doar o simplă schiță. Dar principiile, și nu detaliile, vrem să le examinăm acum. Și principiile după care vrea să procedeze Curwen, sînt suficient de clar arătate, cînd spune că scopurile principale ale planului său sînt:

1) Ameliorarea actualei situații mizere a claselor poporului de jos.

2) Egalizarea printr-un nou impozit a dărilor actuale pentru săraci, care *trebuie* să fie impus pentru ajutorarea lor.

3) Acordarea dreptului de vot în administrația locală și la împărțirea fondurilor destinate ajutorării, către toți acei care găsesc de cuviință să ceară ocrotire de la administrația fondurilor.

Prima propunere este, bineînțeles, sau ar trebui să fie scopul final al oricărui plan. Și celelalte două pot fi considerate ca metode cu ajutorul cărora se intenționează a-l realiza.

Este evident însă, că aceste două propuneri, deși ambele pot fi bune în alte privințe, nu numai că nu ating de fapt problema principală, dar nici nu intenționează s-o atingă. Dorim să împiedicăm înmulțirea săracilor și să reducem proporția lor față de populația totală, spre a da mai multă bunăstare, mai multă fericire și independență masei claselor muncitoare. Dar egalizarea impozitelor pentru săraci, judecată ca atare ar avea mai curînd o foarte puternică tendință de creștere și nu de diminuare a numărului săracilor dependenți. În prezent, impozitele parohiale apasă atît de greu pe un anumit fel de proprietate, încît persoanele care au sarcina să le stabilească au, în general, mare interes să le mențină cît mai mici posibil. Dacă însă toate proprietățile ar fi impuse la fel și mai ales dacă s-ar percepe impozite din districte mari sau din comitate, cei care fac repartizarea locală ar avea foarte puține motive să le reducă și ne-am putea aștepta să crească cu mare rapiditate.

Trebuie să recunoaștem totuși că greutatea neobișnuită cu care impozitele pentru săraci apasă asupra proprietății funciare este de-a dreptul inechitabilă. Deosebit de greu este pentru unele parohii rurale, unde nașterile depășesc considerabil decesele, din cauza exodului constant către orașe și fabrici, faptul că oricare ar fi circumstanțele momentului, o mare parte din acești emigranți sînt redați parohiilor, cînd sînt bătrîni, invalizi sau au rămas fără ocupație. Aceste parohii uneori nu sînt deloc în măsură să găsească de lucru sau să asigure întreținerea pentru toate persoanele născute în hotarele lor. De fapt, nici nu s-ar fi născut atît de mulți, dacă nu ar fi avut loc acele emigrații. Din această cauză, parohiilor care se găsesc în asemenea situație, desigur le este foarte greu că sînt obligate să primească și să întrețină pe toți cei care se întorc cînd sînt nenorociți. Cu toate acestea, în situația actuală a țării răul cel mai apăsător nu este sarcina impusă pămîntului, ci proporția mereu crescîndă a săracilor. Și deoarece egalizarea impozitelor ar duce sigur la creșterea acestei proporții, mi-ar părea rău dacă s-ar lua o asemenea măsură, chiar dacă s-ar aplica fără dificultăți, afară de cazul cînd ar fi însoțită de o limită puternică și hotărîtă împotriva creșterii continue a impozitului astfel egalizat.

Se va constata, că și cealaltă propunere a lui Curwen, la fel, nu oferă nici o garanție împotriva creșterii sărăciei. Știm foarte bine că fondurile asociațiilor de ajutor, cum sînt ele constituite astăzi, cu toate că sînt administrate chiar de cei care varsă contribuțiile, rareori sînt distribuite cu economia necesară pentru eficiența lor permanentă. Dar cum în societățile naționale propuse o parte considerabilă a fondurilor ar proveni din impozitele pentru săraci, este

ușor de prevăzut, că orice chestiune care ar putea fi influențată de cei care contribuie, ar fi soluționată după principii încă mai îndelungate și mai puțin economicoase.

Din această cauză considerăm pe bună dreptate, că nu ar fi recomandabil să se amestece fondurile statului, care provin din impozite directe, cu contribuțiile claselor muncitoare. Rezultatul probabil ar fi că, în cazul cînd mijloacele acestor societăți nu ar ajunge, din pricina unor calcule eronate sau a unor alocații prea liberale, acoperirea întregului deficit s-ar face prin impozite. Orice instrucțiuni s-ar emite ca să se limiteze eventual în felul acesta sumele cheltuite, ar constitui probabil doar o slabă barieră împotriva pretențiilor bazate pe un plan elaborat de clasele superioare ale societății.

O altă obiecție întemeiată împotriva acestui amestec de fonduri parohiale și de contribuții private este aceea că, membrii acestor societăți de la început nu s-ar putea simți pe deplin independenți. Dacă jumătate sau o treime din fonduri ar fi subscrise de parohie, membrii acestor societăți s-ar afla într-o situație diferită decît aceea în care sînt membrii actualelor societăți de ajutor reciproc. Dacă o parte atît de considerabilă a alocațiilor, la care ar putea fi îndreptățiți în caz de boală sau de bătrînețe, într-adevăr ar proveni din impozitele pentru săraci, ar fi înclinați să considere că planul este ceea ce în multe privințe ar fi de fapt : doar un mod diferit de percepere a impozitelor. Dacă sistemul s-ar generaliza, contribuțiile caselor muncitoare ar avea aproape efectul unui impozit asupra muncii și un asemenea impozit a fost în general considerat ca mai nefavorabil hărniciei și producției decît majoritatea celorlalte impozite.

Partea cea mai bună a planului lui Curwen este aceea de a acorda fiecărui contribuabil un credit proporțional cu mărimea contribuției sale și de a face să depindă de această sumă alocația sa în caz de boală și pensia de vîrstă. Dar acest scop ar putea fi atins ușor fără să fie nevoie de acele accesorii discutabile. Tot atît de just Curwen a spus, că „lipsa de lucru nu justifică nici un fel de pretenție asupra societății, căci dacă s-ar admite o asemenea scuză, ar avea probabil cele mai rele consecințe". Destul de imprudent se dă totuși în același timp de înțeles, că ar trebui să se găsească de lucru pentru toți cei capabili de muncă. Și în altă parte autorul spune, că aceste societăți trebuie să acorde la timp ajutor în cazurile cînd munca încetează temporar, fără să facă o culpă din aceasta.

În sfîrșit, dacă se ia în considerație că acestor societăți li s-ar acorda o sumă mare și probabil crescîndă din impozitele pentru săraci, membrii lor, din această cauză, cu greutate ar putea fi considerați ca independenți de asistența parohială. Și dacă obișnuitele impozite pentru săraci ar fi impuse mai departe ca acum fără nici o restricție, sînt puține speranțe că planul lui Curwen ar reuși să diminueze suma totală a impozitelor și numărul săracilor dependenți.

Există două erori cu privire la tratamentul săracilor, pe care publicul pare înclinat să le facă în momentul de față. Prima este de a acorda prea mare importanță efectelor subscripțiilor făcute chiar de săraci, fără să se dea suficientă atenție modului în care sînt distribuite. Dar modul distribuirii lor este cel mai important punct din cele două. Și dacă acesta este cu desăvîrșire prost, este de mică importanță în ce mod se procură subscripțiile, de la săraci direct, sau din oricare altă parte. Dacă toți membrii claselor muncitoare ar contribui cu o parte din cîștigul lor, care la prima vedere ar putea să pară considerabilă, și ar constitui un fond din care ar primi ajutoare pentru propria lor întreținere în caz de boală și la bătrînețe, în cazul cînd nu au de lucru sau cînd familia are mai mult de doi copii, este cu totul sigur că fondul ar deveni insuficient. O asemenea distribuție ne supune capacitatea de a întreține o populație în creștere rapidă și nelimitată pe un teritoriu limitat, motiv pentru care nu poate să sfîr-

şească decît cu o agravare a sărăciei. Actualele noastre asociaţii prieteneşti sau societăţile de ajutor reciproc au numai obiective limitate, susceptibile de a fi calculate. Şi totuşi multe şi-au ratat ţelul, şi încă şi mai multe îl vor rata probabil, după cît se presupune, din cauza insuficienţei fondurilor de care dispun. Dacă o societate ar încerca să acorde membrilor săi o asistenţă cu mult mai largă, dacă ar face eforturi să imite ceea ce legile pentru săraci fac în parte, sau să atingă acele ţeluri despre care Condorcet credea că s-ar putea realiza după calcule exacte ar fi absolut inevitabil ca pînă la urmă să nu ajungă în situaţia de a-i lipsi fondurile necesare, oricît de mari ar fi de la început şi din orice surse ar proveni. Cu un cuvînt, publicul nu poate fi destul de des şi de stăruitor lămurit, mai cu seamă cînd în discuţie este o problemă referitoare la ameliorarea situaţiei săracilor, că nici o ştiinţă şi nici geniul, nici un efort al săracilor sau al bogaţilor sau al amîndourora împreună, sub formă de contribuţii sau în orice alt mod, nu ar putea pune clasele muncitoare în situaţia de a fi în stare, într-o ţară veche şi dens populată, să se căsătorească toţi la aceeaşi vîrstă, la care se pot căsători fără nici un risc şi cu folos într-o ţară nouă.

O altă eroare către care pare să încline publicul de astăzi, este aceea de a da prea multă importanţă *ocupaţiei* săracilor. Se acreditează părerea, că motivul principal al insuccesului sistemului actual ar fi că partea din Legea 43 a Elisabetei, care ordonă cumpărarea de materiale pentru ca săracii să aibă ce munci, nu ar fi aplicată corespunzător. Desigur, este din multe motive de dorit ca săracii să aibă de lucru, dacă este posibil, cu toate că este extraordinar de dificil să determini la muncă activă pe acei oameni care nu au motivele uzuale şi naturale pentru asemenea eforturi. Pe de altă parte, un sistem de constrîngere implică necesitatea de a încredinţa o mare putere unor persoane, care foarte probabil ar abuza de ea. Este probabil că s-ar putea, totuşi, găsi ocupaţii pentru săraci mai mult decît pînă acum, ocupaţii care să amelioreze obiceiurile şi moravurile lor, fără să dăuneze în alte privinţe. Dar am cădea în cea mai grosolană greşeală dacă ne-am imagina că vreo parte esenţială a relelor provocate de legile pentru ocrotirea săracilor sau dificultăţile împotriva cărora luptăm noi astăzi, provin din faptul că nu dăm de lucru săracilor. De asemenea, am greşi dacă am presupune că un sistem care ar putea să dea de lucru tuturor celor fără ocupaţie, ar putea să ajungă vreodată la sursa acestor rele şi dificultăţi, astfel ca să prevină repetarea lor. Nu se poate imagina nici un caz în care munca forţată a săracilor, oricît de judicios dirijată, să poată avea tendinţa directă de a adapta mai exact oferta de muncă la cererea naturală de muncă. Şi este limpede, că fără cea mai mare grijă şi prevedere se poate ajunge la efecte contrare, direct dăunătoare. Cînd, de exemplu, din cauza unei cereri insuficiente sau a lipsei de capital, salariul are o puternică tendinţă de scădere, dacă îl ţinem la nivelul său obişnuit prin crearea unei cereri artificiale, fie cu ajutorul subscripţiilor publice fie cu avansuri din partea guvernului, în mod evident împiedicăm populaţia ţării să se adapteze treptat la resursele sale diminuate, şi procedăm oarecum ca aceia care doresc să împiedice creşterea preţului la cereale în timpul unei lipse, ceea ce în mod inevitabil ar duce la o creştere a mizeriei.

Nu avem intenţia să respingem toate planurile făcute în scopul de a găsi ocupaţii pentru săraci, din care unele în anumite perioade şi cu restricţiile de nigoare, ar putea fi de folos ca măsuri temporare. Dar pentru a evita eforturi iutile şi decepţii continue, este de mare importanţă să fim perfect conştienţi, că remediul permanent pe care îl căutăm este imposibil să vină din această parte.

Se poate afirma de fapt cu cea mai perfectă încredere, că există doar o singură categorie de cauze, de la care putem aştepta raţional ceva asemănător

unui remediu. Şi aceasta constă din tot ce tinde să crească şi prudenţa şi prevederea în rîndul claselor muncitoare. Aceasta este piatra de încercare la care trebuie să se supună orice propunere de ameliorare a situaţiei săracilor. Dacă un plan este în concordanţă cu poruncile naturii şi ale providenţei şi încurajează şi promovează obiceiurile prevăzătoare înţelepte şi prudente, atunci se poate aştepta de la acest plan un avantaj esenţial şi permanent. Dacă nu are această tendinţă, poate eventual să fie bună ca măsură temporară sau în alt scop, dar putem să fim perfect siguri, că nu atacă de la rădăcină răul specific pentru care căutăm remediul.

Dintre toate planurile propuse pînă acum pentru asistenţa claselor muncitoare, casele de economii mi se par cele mai indicate să aducă o ameliorare permanentă a situaţiei claselor de jos ale societăţii, mai ales dacă s-ar introduce peste tot. Ele asigură fiecăruia în parte întregul cîştig al hărniciei şi prevederii sale, şi de aceea sînt extraordinar de indicate să confirme lecţiile naturii şi providenţei. Un bărbat tînăr care a economisit de la vîrsta de 14 sau 15 ani, în ideea de a se căsători la 24 sau 25 de ani sau chiar mai devreme, ar putea probabil să se hotărască să mai aştepte încă 2 sau 3 ani, dacă vremurile nu sînt favorabile, dacă cerealele sînt scumpe, dacă salariile sînt mici, sau dacă din experienţa căpătată i se pare că suma economisită de el nu îi oferă o garanţie suficientă împotriva sărăciei. Este greu de admis că obiceiul de a economisi o parte din cîştigul actual pentru cheltuieli neprevăzute de mai tîrziu, să poată exista fără obişnuinţa unei comportări pline de înţelepciune şi prudenţă în acelaşi timp. Şi dacă ocazia oferită de casele de economie fiecărui om, de a beneficia din plin de economiile sale, ar face ca acest obicei să se generalizeze, ne-am putea aştepta în mod raţional ca populaţia, în funcţie de resursele schimbătoare ale ţării, să se adapteze la cererea reală de muncă cu preţul unei griji mai reduse şi al unei sărăcii mai mici. În felul acesta remediul pare să atace răul de la rădăcină, pe cît cu putinţă.

Scopul principal al caselor de economii pare să fie totuşi de a preveni sărăcia şi dependenţa, prin posibilitatea pe care o dau celor săraci de a se asigura ei înşişi împotriva împrejurărilor neprevăzute. Într-o stare naturală a societăţii, asemenea instituţii, împreună cu ajutorul unei carităţi particulare bine dirijate, ar constitui probabil toate mijloacele necesare pentru obţinerea celor mai bune efecte realizabile. În condiţiile actuale în această ţară cazul este esenţial diferit. Avînd un număr foarte mare de săraci, dependenţi în mod obişnuit de fondurile publice, instituirea de case de economii nu poate fi considerată ca un înlocuitor al impozitului pentru săraci. Problema enunţată mai sus şi anume, cum să fie ajutaţi cei în suferinţă, astfel ca să nu crească continuu proporţia lor faţă de întreaga societate, rămîne încă de rezolvat. Dacă s-ar adopta însă vreun plan pentru abolirea treptată sau pentru reducerea treptată şi limitarea sumei de impozite pentru săraci, casele de economii ar fi un sprijin pentru acest plan, iar acestea ar primi un foarte mare ajutor în schimb.

În situaţia actuală, casele de economie au fost înfiinţate probabil într-o perioadă foarte nefavorabilă pentru ele, o perioadă de mizerie generală şi de vastă asistenţă parohială. Succesul pe care l-au avut chiar în aceste împrejurări nefavorabile, pare să dovedească limpede, că într-o perioadă de prosperitate şi de salarii bune, combinată cu perspectiva unei asistenţe parohiale reduse, casele de economii ar putea să se răspîndească foarte mult şi să exercite o influenţă considerabilă asupra deprinderilor generale ale unui popor.

În intenţia de a le încuraja cît mai mult în momentul de faţă, s-a emis o lege, în baza căreia este permis ca oamenii să primească un ajutor parohial, după aprecierea judecătorilor, deşi au poate fonduri proprii, care nu trebuie să

depășească o anumită sumă depusă la casa de economii. Aceasta este probabil o politică fără orizont. Ea sacrifică principiul fundamental pentru care au fost înființate casele de economii, spre a obține un avantaj care, tocmai din acest motiv, va fi de o valoare comparativ redusă. Vrem să învățăm clasele muncitoare să se bazeze mai mult pe propriile lor eforturi și rezerve, ca fiind singura modalitate de a-și îmbunătăți într-adevăr situația. Totuși răsplătim economia lor lăsîndu-i mai departe dependenți tocmai de ajutorul pe care dorim să-l evite. Progresul caselor de economii sub influența acestei reglementări nu va fi decît un simptom echivoc și incert al binelui, pe care îl produc. Pe cînd, fără o asemenea reglementare, orice pas înainte ar avea însemnătate, orice nouă depunere ar dovedi o creștere a dorinței de a deveni independent față de asistența parohială. Și atît marea extindere a asociațiilor de ajutor cît și succesul caselor de economii, în raport cu perioada existenței lor dovedesc clar, că în împrejurări favorabile aceste instituții ar putea face mari progrese, fără să fie necesar să se recurgă la o măsură care în mod evident duce la sacrificarea scopului pentru mijloace.

Cît privește planurile pentru reducerea și limitarea impozitelor pentru săraci, despre care s-a vorbit, ele sînt făcute în așa fel, ca să atace răul de la rădăcină, dar ar fi evident injust fără o retractare formală a *dreptului* săracilor la ajutor. Apoi este indiscutabil că mulți ani de-a rîndul ar acționa mult mai dur decît propunerea de abolire, pe care am îndrăznit să o fac într-un capitol anterior. Dacă se crede totuși că această țară nu s-ar putea elibera complet de un sistem împletit timp atît de îndelungat în structura țării sale, o limitare a sumei totale a impozitului pentru săraci, sau mai bine stabilirea ei în raport cu bogăția și populația țării, ceea ce ar fi mai rațional și mai just, însoțită de o comunicare completă și sinceră despre natura schimbărilor ce urmează a avea loc, ar putea să aducă avantaje esențiale și ar contribui mult la îmbunătățirea modului de viață și la creșterea fericirii săracilor.

CAPITOLUL 13

DESPRE NECESITATEA UNOR PRINCIPII GENERALE ASUPRA ACESTUI SUBIECT

Hume a făcut observația că în nici o știință aparențele nu sînt mai înșelătoare ca în științele politice [50]. Această observație este fără îndoială foarte justă, și se aplică mai cu seamă acelei părți din știință, care se referă la metodele pentru îmbunătățirea situației claselor de jos ale societății.

Auzim continuu declarații împotriva teoriei și teoreticienilor, făcute de bărbați care se laudă în mod deosebit că sînt practici. Trebuie să recunoaștem că teoriile proaste sînt un lucru foarte rău, și că autorii acestora sînt membri inutili și cîteodată periculoși ai societății. Dar acești apărători ai metodelor practice se pare că nu știu, că ei înșiși foarte adesea aparțin acestei categorii și că mulți dintre ei pot fi socotiți cei mai supărători teoreticieni ai timpului lor. Cînd cineva relatează corect faptele, care au ajuns în domeniul său propriu de

[51] *Essay*, XI, vol. I, p. 431, 870.

observație, oricît de limitat ar fi fost acesta, el mărește indiscutabil suma cunoștințelor generale și face un serviciu societății. Dar cînd din această experiență limitată, din administrarea modestei sale ferme, sau din detaliile azilului pentru săraci din vecinătatea sa, trage concluzii generale, cum este adesea cazul, se erijează deodată ca teoretician, ceea ce face el este foarte periculos, deoarece experiența, fiind singura bază adevărată a teoriei, lumea este deseori captivată doar la auzul acestui cuvînt și nu mai are timp să facă deosebirea între acea experiență parțială, care în nici un caz nu poate constitui baza pentru o teorie justă asupra acelor subiecte, și acea experiență atotcuprinzătoare, singura pe care se poate constitui o teorie justă.

Există probabil puține subiecte care să fi preocupat mintea omenească mai mult ca încercarea de a ameliora situația săracilor. Și desigur că nu există nici un subiect care să fi suferit un insucces atît de complet. Chestiunea în litigiu dintre teoreticianul care se consideră practic, și adevăratul teoretician, este următoarea : trebuie să scotocim în toate colțurile azilelor pentru săraci și să ne mulțumim cu aplicarea unei amenzi funcționarilor parohiali, pentru că au risipit cojile de brînză și mucurile de luminare, și să distribuim mai multă supă și cartofi ? Sau trebuie să ne refugiem în principiile generale, care ne arată dintr-odată cauza insuccesului, și dovedește că sistemul a fost fundamental eronat chiar de la început. Nu există nici un subiect la care principiile generale să se fi aplicat atît de rar, și totuși mă îndoiesc că, în întregul domeniu al științei umane există vreun subiect în care ar fi mai periculos să fie pierdute din vedere, deoarece efectele parțiale și imediate ale unui anumit fel de asistență sînt adesea în opoziție directă cu efectele generale și permanente.

În unele districte, în care proprietarii de mici căsuțe posedă mici bucăți de pămînt și obișnuiesc să crească vaci, s-a observat, că unii dintre ei, în timpul ultimilor ani cu recoltă proastă, au putut să se întrețină fără asistență parohială, iar alții au avut nevoie de un ajutor relativ redus [52].

Potrivit obiceiului de a se trata acest subiect dintr-un punct de vedere parțial, din asemenea cazuri s-a tras concluzia generală că toți muncitorii noștri ar putea trăi tot așa de confortabil și ar avea nevoie tot atît de puțin de parohii, dacă i-am putea pune într-o situație similară. Această concluzie nu rezultă însă în nici un caz de aici. Avantajul de care se bucură acești proprietari care țin astăzi vaci se datorește, în cea mai mare parte, faptului că este o raritate și s-ar diminua considerabil dacă ar fi generalizat.

Să presupunem că un fermier sau un proprietar funciar ar avea pe moșia sa un anumit număr de căsuțe. El este un om liberal și îi face plăcere cînd toți oamenii în jurul său o duc bine, așa că va adăuga eventual la fiecare căsuță o bucată de pămînt, suficientă pentru ca să poată fi hrănite una sau două veci și în afară de aceasta mai plătește și un salariu ridicat. Muncitorii lui, firește, au cu ce trăi din belșug și vor fi în stare să crească un număr mare de copii. Dar moșia lui poate nu are nevoie de multă forță de muncă, și deși pe cei pe care îi utilizează vrea să-i plătească bine, el nu dorește probabil să țină pe moșia sa mai mulți muncitori, decît are nevoie. Din acest motiv nu mai construiește case, iar copiii muncitorilor săi trebuie, evident, să plece și să se stabilească în alte regiuni. Atîta vreme cît un asemenea sistem este specific doar anumitor familii sau districte, emigranții își vor găsi cu ușurință de lucru în altă parte. Și nu există nici o îndoială, că muncitorii individuali utilizați pe aceste ferme se găsesc într-o situație de invidiat, ceea ce dorim, bineînțeles, să fie situația tuturor

[52] Vezi o cercetare asupra situației micilor proprietari în ducatele Lincoln și Rutland, de Robert Gourlay, Annals of Agriculture, vol. XXXVII, p. 514.

muncitorilor noştri. Dar ţinînd seama de natura lucrurilor este perfect clar că un asemenea sistem nu ar putea avea aceleaşi avantaje, dacă ar deveni general, deoarece nu ar mai exista regiuni spre care să poată emigra copiii, cu aceleaşi perspective de a găsi de lucru. Populaţia ar creşte, evident, peste nevoile oraşelor şi fabricilor şi salariul ar scădea pretutindeni.

În afară de aceasta mai este de observat, că unul din motivele pentru care muncitorilor agricoli care ţin astăzi vaci le merge atît de bine, constă în faptul că laptele pe care nu-l consumă ei, îl pot valorifica bine, un avantaj care evident ar fi cu mult mai mic, de îndată ce sistemul s-ar generaliza. Şi cu toate că au putut să răzbată prin ultimii ani de lipsuri, cu mai puţine ajutoare decît vecinii lor, ceea ce era de aşteptat, pentru că, exceptînd articolul care lipsea în acei ani de criză, dispuneau de resurse, totuşi nu se poate indica nici un motiv pentru care ei, dacă sistemul s-ar generaliza, nu ar fi expuşi să sufere, din cauza lipsei de furaje şi a mortalităţii vacilor [53], aşa cum suferă astăzi muncitorii noştri de rînd din cauza lipsei de grîu. Pentru acest motiv ar trebui să fim foarte prudenţi înainte de a da crezare unor asemenea aparenţe şi înainte de a trage o concluzie generală dintr-o experienţă parţială de acest fel.

Principiul general, adoptat de Societatea pentru creşterea bunăstării şi ameliorării condiţiilor săracilor, este excelent. A pune în acţiune resortul principal al hărniciei noastre, adică dorinţa de a ne îmbunătăţi situaţia [54], este metoda cea mai justă pentru îmbunătăţirea stării claselor de jos. În această privinţă, putem să fim de acord cu observaţia lui Sir Thomas Bernard dintr-o excepţională prefaţă a sa, că tot ce încurajează şi susţine hărnicia, prudenţa, înţelepciunea, virtutea şi curăţenia printre săraci, este în folosul lor şi al ţării şi tot ce slăbeşte sau înlătură stimularea acestor însuşiri este în detrimentul statului şi dăunător pentru individ [55].

Sir Thomas Bernard însuşi pare în general să fie pe deplin conştient de dificultăţile cu care are de luptat societatea pentru atingerea ţelurilor sale. Pare să fie totuşi în pericol de a cădea în greşeala amintită mai înainte, să tragă concluzii generale dintr-o experienţă insuficientă. Nu mai intru în amănunte în legătură cu propunerile privind procurarea de hrană mai ieftină şi înfiinţarea de magazine parohiale de vînzare, recomandate de persoane particulare, al căror efect binefăcător depinde în întregime de faptul că sînt rezervate anumitor familii sau anumitor parohii, dar care s-ar pierde dacă ar fi generale, pentru că ar duce la diminuarea salariilor. Vreau să menţionez doar o observaţie de mai mare importanţă, care se află în prefaţa volumului II al Dării de seamă. Se spune acolo, că experienţa societăţii menţionate mai sus pare să justifice concluzia, că metoda cea mai bună de a ajuta pe săraci este să simtă sprijinul în propriile lor case şi copiii lor să fie duşi cît mai repede posibil în diferite locuri de muncă, de ucenicie etc. Eu cred, într-adevăr, că acesta este cel mai bun şi desigur cel mai agreabil mod .în care se poate acorda cu discernămînt ajutoare ocazionale. Însă este evident că trebuie procedat numai cu prudenţă şi nu poate fi adoptat ca principiu general, care să stea la baza unei metode universale. Aici se poate ridica aceeaşi obiecţiune ca împotriva amintitului sistem al vacilor şi al acelei părţi din Legea 43 a Elisabetei, care dă ordin inspectorilor să găsească ocupaţie pentru copiii săracilor şi să aibă grijă de ei. O anumită parohie, unde

[53] În prezent pierderea unei vaci, care se întîmplă din cînd în cînd, este remediată în general printr-o petiţie şi printr-un ajutor, care de cele mai multe ori se aprobă, dat fiindcă întîmplarea este considerată o mare nenorocire pentru muncitor. Dacă sistemul vacilor ar fi însă general, ar avea loc atît de multe pierderi, încît ar fi imposibil să mai poată fi înlocuite în acelaşi fel şi ar exista permanent familii, care dintr-o viaţă relativ confortabilă ar ajunge în mizerie.

[54] *Prefaţă* la vol. II al Dării de seamă.

[55] *Prefaţă* la vol. III al Dării de seamă.

toţi copiii, de îndată ce ar atinge vîrsta potrivită, ar fi luaţi de la părinţi şi plasaţi în posturi corespunzătoare, ar putea avea o situaţie foarte tihnită. Dacă sistemul s-ar generaliza însă şi săracii şi-ar vedea toţi copiii asiguraţi în felul acesta, curînd toate posturile ar fi asaltate de forţă de muncă excedentară şi consecinţele nu mai trebuie arătate încă odată.

Este cît se poate de limpede, că banii şi eforturile celor bogaţi pot sprijini cu cît trebuie o anumită familie, sau o anumită parohie, ba chiar un anumit district. Dar tot atît de clar este, dacă reflectăm puţin, că este cu totul peste puterea lor să ajute o ţară întreagă în acelaşi mod. Numai dacă nu se găseşte o posibilitate pentru plecarea regulată a populaţiei excedentare prin emigrare sau dacă nu este larg practicată, o anumită virtute printre săraci, pe care extinderea acestei asistenţe tinde evident să o descurajeze.

Chiar hărnicia, în această privinţă, nu se deosebeşte mult de bani. Un bărbat care posedă această însuşire într-o măsură mai mare decît este cazul, de regulă, cu vecinii săi, este aproape sigur că îşi va cîştiga existenţa în mod satisfăcător în condiţiile de acum. Dacă însă toţi vecinii săi ar deveni odată la fel de harnici ca el, aceeaşi cantitate absolută de hărnicie pe care o depunea înainte, nu ar mai fi o garanţie împotriva lipsei. Hume a făcut o mare eroare, cînd a afirmat că, „aproape toate relele morale şi fizice ale vieţii umane provin din lene" ; şi pentru înlăturarea acestor rele nu cerea altceva, decît ca întreaga specie umană să posede de la natură atîta hărnicie, cît sînt în stare mulţi indivizi să dobîndească prin deprindere şi reflecţie [56]. Este evident, că dacă toţi oamenii ar poseda acest anumit grad de hărnicie, şi nu ar mai avea în acelaşi timp, altă virtute, pe care Hume nu o ia în seamnă, hărnicia nu ar reuşi să salveze societatea de sărăcie şi mizerie şi nu ar înlătura aproape nici unul din relele morale şi fizice, la care face el aluzie.

Îmi dau seama că se va face o obiecţie împotriva tendinţei generale a acestor raţionamente, avînd aparenţa de a fi justă. Se va spune că a argumenta în felul acesta înseamnă a respinge dintr-odată orice fel de asistenţă a săracilor, deoarece prin natura lucrurilor este imposibil să ajuţi oamenii individual, fără schimbarea situaţiei lor relative în societate, şi fără a coborî corespunzător pe a altora. Se va spune, de asemenea, că acei care au familie sînt în mod natural cei mai expuşi mizeriei şi cum noi nu sprijinim pe cei care nu au nevoie de ajutorul nostru, cînd vom face totuşi ceva, va trebui, inevitabil, să ajutăm pe cei care au copii şi în felul acesta vom încuraja căsătoria şi creşterea populaţiei.

Am afirmat deja, şi o fac încă o dată aici, că principiile generale privind aceste probleme nu trebuie împinse prea departe, cu toate că trebuie avute permanent în vedere, şi că se pot întîmpla multe cazuri, cînd binele rezultat din alinarea mizeriei prezente, depăşeşte cu mult răul de care ne temem că ar putea rezulta dintr-o consecinţă foarte îndepărtată.

Orice ajutor în cazurile de mizerie, care nu provine din trîndăvia obişnuită şi din nechibzuinţă, este evident de felul acesta. Şi, în general, se poate spune, că numai ajutorul *sistematic* şi *cert*, pe care săracii se pot bizui cu încredere, oricare ar fi comportarea lor, violează principiile într-un mod care ne lămureşte că consecinţele generale sînt mai proaste decît răul particular.

Independent de ajutorul acordat ocazional şi în mod discriminat, ale cărui efecte salutare le-am recunoscut fără rezerve într-unul din capitolele precedente, mi-am dat osteneala să arăt că s-ar putea face mult bine printr-un sistem de educaţie mai bun şi mai general. Tot ce poate fi făcut în această direcţie, este într-adevăr de mare importanţă. Educaţia este unul din acele avantaje la care pot participa toţi fără să se prejudicieze unul pe celălalt, şi în plus ridicarea

[56] *Dialogues on Natural Religion*, part. XI, p. 212.

unuia poate să contribuie la ridicarea celorlalţi. Cînd, de exemplu, un om ajunge prin educaţie la acel decent sentiment de mîndrie şi la acel mod de a gîndi mai just, care îl împiedică să împovăreze societatea cu copii, pe care el nu îi poate hrăni, comportarea sa, dacă efectul unui singur caz poate fi edificator, poate duce evident la ameliorarea situaţiei tovarăşilor săi de muncă, iar o comportare contrară ca urmare a ignoranţei, poate duce tot atît de evident la înrăutăţuirea situaţiei lor.

Nu pot să nu cred, de asemenea, că s-ar putea face ceva pentru ameliorarea situaţiei săracilor printr-o îmbunătăţire generală a caselor lor, dacă concomitent se ţine seama să nu fie făcute atît de mari încît să poată locui în ele două familii, şi numărul caselor să nu crească mai repede decît este necesar pentru acoperirea cererii de forţe de muncă. Unul din cele mai salutare şi mai puţin dăunătoare obstacole împotriva apariţiei frecvente a căsătoriilor timpurii în această ţară constă în dificultatea de a-şi procura o casă şi, de asemenea, obiceiul lăudabil care îl face pe un muncitor de la ţară să mai aştepte cîţiva ani cu căsătoria, decît să se mulţumească să stea într-o colibă mizeră din lut, cum sînt cele din Irlanda [57].

Chiar împotriva sistemului vacilor, aplicat în anumite limite, nu ar fi nimic de obiectat. Dar dacă cei care îl susţin vor să-l introducă în locul legilor pentru săraci şi să dea tuturor muncitorilor dreptul de a cere pămînt şi vaci în raport cu familiile lor, sau dacă vor ca poporul de jos să nu consume grîu şi să se hrănească cu lapte şi cartofi, mi se pare, trebuie să mărturisesc, de-a dreptul ridicul. Dacă dimpotrivă sistemul ar urmări să se asigure celor mai buni şi mai harnici muncitori o situaţie confortabilă, şi s-ar rezolva în acelaşi timp o foarte importantă lipsă printre săraci în general, laptele pentru copiii lor, cred că ar fi extraordinar de avantajos şi ar putea deveni un puternic stimulent pentru hărnicie, economie şi chibzuinţă. Dacă într-adevăr acesta ar fi scopul, evident că în fiecare parohie ar putea fi inclus în plan doar un anumit număr de muncitori. Buna comportare şi nu simpla mizerie ar trebui să fie cel mai justificat motiv de preferinţă. Nici de numărul copiilor nu ar trebui să se ţină prea mult seama. În general cei care au economisit bani destui pentru cumpărarea unei vaci, ar trebui să aibă prioritate faţă de cei care cer să le dea parohia o vacă [58].

Fără îndoială că ar fi o greşeală să nu se utilizeze cît mai mult posibil cunoscutul stimulent pentru hărnicie şi economie, care este dorinţa de a fi proprietar şi ataşamentul faţă de proprietate. Dar trebui să ne amintim, că acest stimulent dă rezultate bune mai cu seamă cînd această proprietate trebuie dobîndită sau păstrată prin eforturi personale. Atunci cînd aceste eforturi lipsesc, rezultatele nu sînt deloc mereu aceleaşi. Dacă un om leneş cu familie ar putea cere şi i s-ar da o vacă şi ceva pămînt, m-aş aştepta să văd foarte des vaca neîngrijită şi pămîntul în paragină.

S-a observat că ţăranii care ţin vaci, sînt mai harnici şi mai ordonaţi în comportarea lor, decît aceia care nu au vaci. Probabil că este adevărat şi în mod natural, de aşteptat. Dar concluzia că pentru a face pe toţi oamenii

[57] De multe ori poate nici nu are de ales, deoarece fiecare parohie se teme de înmulţirea săracilor ei. Există multe căi, cu ajutorul cărora legile noastre pentru săraci acţionează contracarînd prima lor tendinţă vizibilă, creşterea populaţiei, şi aceasta este una din ele. Nu mă prea îndoiesc, că datorită aproape în exclusivitate acestor cauze de contracarare, am putut aplica atîta vreme acest sistem şi că nu a înrăutăţit situaţia săracilor atît de mult cît ar fi fost de aşteptat.

[58] Legea reginei Elisabeta care a interzis construirea de căsuţe ţărăneşti, dacă nu li se dădea şi cîte 4 pogoane de pămînt, este probabil inaplicabilă într-o ţară industrială ca Anglia. Totuşi, după acest principiu, cea mai mare parte a săracilor ar putea să aibă pămînt, pentru că dificultatea de a-şi procura asemenea căsuţe ar acţiona totdeauna ca un puternic obstacol împotriva înmulţirii lor. Un asemenea plan ar avea un cu totul alt efect decît acela al lui Young.

harnici, trebuie să li se dea vaci, nu mai poate fi la fel de adevărată. Cei mai mulţi din cei care ţin astăzi vaci, le-au dobîndit cu preţul propriei lor hărnicii. Din această cauză este mai corect de spus, că hărnicia le-a adus o vacă, decît că o vacă le-a adus hărnicia. Prin aceasta totuşi nu vreau să se înţeleagă că sugerez că dobîndirea neaşteptată a unei proprietăţi nu ar generaliza niciodată hărnicia.

Bunele rezultate obţinute deja practic cu ţăranii din colibe care ţin vaci [59], sînt datorate, în realitate, faptului că acest sistem este asemănător cu planul limitat pe care l-am menţionat. În districtele în care există cei mai mulţi ţărani care cresc vaci, numărul lor nu reprezintă o proporţie considerabilă faţă de populaţia întregii parohii. De regulă, ei sînt muncitorii agricoli cei mai buni, care au fost în stare să-şi cumpere singuri vaca. Bunăstarea de care se bucură în situaţia lor provine tot atît de mult din avantajele lor relative cît şi din cele pozitive.

Observînd hărnicia şi bunăstarea lor, ar trebui să nu ne grăbim să tragem concluzia, că am putea da tuturor celor din clasele de jos aceeaşi hărnicie şi aceeaşi bunăstare, dacă le-am acorda aceeaşi proprietate. Nimic n-a produs un asemenea noian de erori, cum a produs confuzia între relativ şi pozitiv, şi între cauză şi efect.

S-ar putea eventual spune, că orice propunere de a aduce o ameliorare geneală a colibelor săracilor, sau de a da la cît mai mulţi din ei, să ţină vaci, le-ar da, evident, posibilitatea să crească mai mulţi copii, şi ar încuraja în felul acesta creşterea populaţiei, violînd principiile pe care m-am străduit să le stabilesc eu. Dacă am reuşit, totuşi, să fac pe cititor să înţeleagă tendinţa principală a acestei lucrări, atunci va înţelege, că motivul pentru care cred eu, că nu trebuie să se nască mai mulţi copii decît poate hrăni ţara, este tocmai pentru ca să fie hrănit numărul cel mai mare posibil de născuţi. În conformitate cu natura lucrurilor, noi nu putem ajuta pe săraci, oricare ar fi modalitatea, fără să le dăm în felul acesta posibilitatea de a creşte pînă la vîrsta cînd devin adulţi un număr mai mare dintre copiii lor. Dar acesta este dintre toate lucrurile cel mai de dorit, atît pentru indivizi cît şi pentru stat. Orice pierdere a unui copil ca urmare a sărăciei, evident că este precedată şi însoţită de multă mizerie pentru indivizi. Din punct de vedere al societăţii, moartea fiecărui copil sub 10 ani înseamnă pentru naţiune pierderea a tot ce s-a cheltuit cu întreţinerea lui pînă la această perioadă. În consecinţă, din toate punctele de vedere, o reducere a mortalităţii la toate vîrstele, este scopul spre care trebuie să năzuim. Totuşi nu putem atinge acest scop, fără ca, la început, să fim suprapopulaţi într-o oarecare măsură, datorită creşterii unui număr mai mare de copii decît înainte, pînă la vîrsta maturităţii. Dar nu vom face nici un rău în această privinţă, dacă, în acelaşi timp, îi obişnuim pe aceşti copii cu ideea, că pentru a se bucura de aceleaşi avantaje ca părinţii lor, trebuie să amîne căsătoria, pînă au o perspectivă decentă de a putea hrăni o familie. Trebuie să recunoaştem cinstit, că dacă nu realizăm acest lucru, toate eforturile noastre anterioare au fost zadarnice. Prin natura lucrurilor, este imposibil să se obţină o ameliorare permanentă şi generală a situaţiei săracilor, fără creşterea eficienţei obstacolului preventiv. Cîtă vreme aceasta nu se întîmplă, fie cu sau fără efortul nostru, tot ce se face pentru săraci are caracter de ajutor temporar şi parţial. O diminuare a mortalităţii prezente va fi compensată de o mortalitate mai mare în viitor, iar ameliorarea situaţiei lor într-un loc va duce la o înrăutăţire corespunză-

[59] *Inquiry into the State of Cottagers in Lincoln and Rutland*, by Robert Gourlay. Annals of Agriculture, vol. XXXVII, p. 514.

toare în alt loc. Acesta este un adevăr atît de important și atît de puțin înțeles, încît niciodată nu poate fi subliniat îndeajuns.

Paley, în lucrarea sa *Filozofia Morală*, într-un capitol despre populație, subzistență etc., spune că situația cea mai favorabilă pentru creșterea populației și fericirea generală a unei țări, o constituie „un popor muncitor și cumpătat, care lucrează pentru nevoile unei națiuni bogate, căreia îi place luxul" [60]. O asemenea formă de organizare a societății, trebuie să mărturisesc nu are nimic atrăgător. Numai convingerea că este o necesitate absolută ar putea să ne împace cu ideea, că 10 milioane de oameni sînt condamnați la trudă permanentă și la privarea de orice, cu excepția celor strict necesare vieții, pentru a crea condiții de lux excesiv pentru un alt milion. De fapt, însă, o asemenea formă de societate nu este în nici un caz necesară. Nu este absolut necesar ca bogații să ducă o viață luxoasă, pentru ca manufacturile unei țări să poată exista, sau ca săracii să fie privați de orice fel de articole de lux, spre a rămîne suficient de numeroși. Cele mai bune și în orice privință cele mai avantajoase mărfuri fabricate în această țară sînt acelea care se consumă de marea masă a poporului. Fabricatele al căror consum se limitează exclusiv la cei bogați, sînt fără importanță, din cauza cantității lor relativ reduse, și mai au și marele dezavantaj că deseori aduc celor care muncesc pentru producerea lor multă sărăcie și mizerie, din cauza schimbării modei. De aceea, răspîndirea luxului la marea masă a poporului și nu un lux excesiv la cîțiva, pare să fie foarte avantajos atît pentru binele poporului cît și pentru prosperitatea națională. Aș înclina să consider într-adevăr bun și deosebit de avantajos, ceea ce Paley consideră într-adevăr rău și periculos în privința luxului. Într-adevăr, dacă admitem că în orice societate, care nu se găsește în situația unei noi colonii, trebuie să existe vreun obstacol puternic împotriva creșterii populației, și dacă se constată că gustul pentru o viață plăcută și confortabilă reține oamenii de la căsătorie, fiind convinși că din cauza ei pierd aceste avantaje, trebuie să recunoaștem și faptul că greu s-ar putea găsi un alt obstacol împotriva căsătoriei, care să fie atît de puțin dezavantajos pentru fericirea și virtutea societății, ca această înclinație atunci cînd este foarte general răspîndită. În consecință, răspîndirea luxului în acest sens al cuvîntului este de dorit în mod deosebit și unul din cele mai bune mijloace de a crește acel nivel limită al mizeriei, de care s-a vorbit într-unul din capitolele anterioare.

S-a observat pretutindeni, că păturile de mijloc ale societății sînt cele mai favorabile virtuții, hărniciei și dezvoltării talentelor de orice fel. Este însă evident, că nu poate exista doar mijlocul. Trepte superioare și inferioare sînt prin natura lucrurilor absolut necesare și nu numai necesare, ci și extraordinar de utile. Dacă nimeni nu ar putea spera să se ridice în societate, și nimeni nu s-ar teme că ar putea decădea, dacă hărnicia nu ar atrage după sine răsplata și trîndăvia nu ar fi pedepsită, desigur că, nu am putea să vedem nicăieri acea strădanie însuflețită pentru îmbunătățirea situației, care în prezent constituie resortul principal al prosperității publice. Dacă luăm însă în considerație diferitele state ale Europei, observăm o diferență considerabilă în proporția relativă a claselor de sus, a celor de mijloc și a celor de jos ale societății. Ținînd seama de efectul acestor diferențe, pare probabil că cele mai îndreptățite spe-

[60] Vol. II, c. XI, p. 359. După un pasaj din *Teologia Naturală*, a lui Paley, înclin să cred, că în urma unor reflecții ulterioare a fost determinat să modifice unele din ideile sale anterioare despre populație. El spune, pe bună dreptate, (c. XXV, p. 539) că oamenii în orice țară se înmulțesc pînă ajung la un anumit grad de sărăcie și mizerie. Dacă admitem acest lucru, atunci țara aceea, evident, este mai fericită, în care sărăcia, ajunsă la acest punct, este cea mai mică. Și în consecință, extinderea luxului este fără îndoială de dorit, dacă, prin realizarea mai rapidă a obstacolului, tinde la diminuarea acestui grad de mizerie.

ranțe pentru o creștere a fericirii masei societății umane se bazează pe perspectiva creșterii proporției relative a claselor de mijloc. Dacă clasele de jos ale poporului și-ar însuși deprinderea de a adapta oferta de muncă la o cerere staționară sau chiar în descreștere, fără o creștere a mizeriei și a mortalității ca în prezent, am putea îndrăzni să sperăm că într-o perioadă viitoare metodele pentru economisirea muncii umane, care în ultimii ani au făcut progrese atît de rapide ar putea satisface toate nevoile celei mai bogate societăți cu mai puțin efort personal decît astăzi. Chiar dacă nu se va diminua asprimea muncii individuale, s-ar putea diminua totuși numărul celor care depun o muncă aspră. Dacă în felul acesta s-ar diminua clasele de jos ale societății, și ar crește clasele de mijloc, fiecare muncitor ar putea nutri mai îndreptățit speranța de a se ridica prin silință și efort la o situație mai bună. Hărnicia și virtutea vor fi mai des răsplătite, loteria societății umane va avea mai multe bilete cîștigătoare decît necîștigătoare și suma fericirii sociale va fi evident mărită.

Pentru a ne permite totuși visuri de viitor de felul acestora, fără să ne temem de acele rele care de obicei sînt legate de o cerere de forță de muncă staționară sau în descreștere, trebuie să presupunem că săracii ar fi deprins acele obiceiuri prudente, care îi împiedică de a se căsători, atunci cînd salariul lor real împreună cu eventualele economii din timpul cînd erau celibatari, nu le dau posibilitatea de a întreține o soție și cinci sau șase copii, fără ajutor străin. Fără îndoială că o asemenea abstinență înțeleaptă ar produce o uimitoare ameliorare în situația claselor de jos ale poporului.

Se va spune poate, că nici acest grad de înțelepciune nu ar ajuta totdeauna, deoarece nimeni cînd se căsătorește nu poate spune cîți copii va avea, și mulți au peste șase. Aceasta este desigur adevărat și în acest caz mi se pare că nu există nici un pericol dacă s-ar acorda o alocație pentru fiecare copil peste acest număr. Nu pentru a recompensa un bărbat pentru familia sa numeroasă, ci pentru a ajuta un bărbat într-o situație grea, despre care în mod logic nu se poate pretinde, că trebuia să știe de la început. În acest scop, ajutorul ar trebui să fie doar atîta, cît să-l pună exact în aceeași situație ca atunci cînd ar avea 6 copii. Montesquieu dezaprobă un edict al regelui Ludovic al XIV-lea în virtutea căruia celor care aveau 10 și 12 copii li se acordă o pensie, deoarece prin aceasta nu s-ar încuraja creșterea populației [61]. Exact din același motiv pentru care el o dezaprobă, cred eu că o asemenea lege ar putea fi adoptată fără pericol, scoțînd pe unii indivizi dintr-o mare și neprevăzută mizerie, fără să încurajeze în vreun fel la căsătorie.

Dacă într-o perioadă de mai tîrziu s-ar răspîndi din ce în ce mai mult la săraci obiceiurile prudente cu privire la căsătorie, singurele din care poate rezulta o ameliorare permanentă și generală pentru situația lor, nu cred că cel mai zgîrcit politician ar trebui să se alarmeze de faptul că aceasta ar ocaziona o astfel de creștere a salariului, încît concurenții noștri comerciali pe piețele externe ar putea vinde mai ieftin. Există patru circumstanțe legate de aceasta, care probabil ar preveni sau ar contrabalansa complet orice efect de asemenea natură. Acestea sînt: întîi prețul mai echilibrat și mai scăzut al alimentelor, pentru că cererea rareori va depăși oferta. Al doilea, desființarea impozitelor pentru săraci, care împovărează atît de mult agricultura și fac să crească salariile considerabil. Al treilea, economisirea națională a unei mari sume, care se cheltuiește inutil pentru întreținerea copiilor care mor prematur din cauza mi-

[61] *Esprit des Loix*, liv. XXIII, c. XXVII.

zeriei. Şi, în sfîrşit, predominarea generală a economiei şi a hărniciei, îndeosebi la bărbaţii necăsătoriţi, ceea ce ar preveni indolenţa, alcoolismul şi aceea risipă de muncă, în prezent deseori o consecinţă a salariului prea mare.

CAPITOLUL 14

DESPRE AŞTEPTĂRILE NOASTRE RAŢIONALE CU PRIVIRE LA VIITOAREA PERFECŢIONARE A SOCIETĂŢII

Dacă aruncăm o privire generală şi finală asupra aşteptărilor noastre raţionale cu privire la atenuarea relelor pe care le aduce legea populaţiei, putem face observaţia, că deşi creşterea populaţiei în progresie geometrică este indiscutabilă şi perioada de dublare, cînd nu întîmpină obstacole, a fost, în general, luată în această lucrare, mai degrabă mai scurtă decît mai lungă, decît este în realitate, există totuşi unele consecinţe naturale ale progresului societăţii şi ale civilizaţiei, care în mod inevitabil îi limitează efectele. Acestea sînt îndeosebi marile oraşe şi fabricile, în care abia putem spera şi în mod sigur nu putem aştepta să se producă schimbări importante. Fără îndoială, este de datoria noastră şi foarte recomandabil din toate punctele de vedere să facem ca oraşele şi munca din fabrici să fie cît mai puţin dăunătoare duratei vieţii omeneşti. Cu toate eforturile noastre, însă, oraşele şi fabricile vor rămîne probabil totdeauna mai puţin sănătoase decît aşezările de la ţară şi decît ocupaţiile rurale. În consecinţă, acţionînd ca obstacole pozitive, vor diminua într-o oarecare măsură necesitatea obstacolului preventiv.

S-a observat că, în toate statele vechi, un număr considerabil de adulţi rămîn o perioadă de timp necăsătoriţi. Datoria de a respecta în timpul acestei perioade regulile morale obişnuite şi admise, nu a fost contestată niciodată în teorie, deşi în practică s-a procedat deseori contrar. Această ramură a datoriei pe care am numit-o reţinere morală a fost abia atinsă prin argumentările acestei lucrări. Ea se bazează pe acelaşi fundament, ca şi înainte, nici mai puternic nici mai slab. Şi întrucît ştim, cît de incomplet a fost îndeplinită această datorie pînă acum, ar fi iluzoriu să aşteptăm îndeplinirea ei completă în viitor.

Din acest motiv, argumentările acestei lucrări nu se referă la acea parte a constrîngerii morale care priveşte comportarea noastră în timpul celibatului, ci la obligaţia de a prelungi această perioadă, pînă cînd avem perspectiva de a fi în stare să ne întreţinem copiii. Şi nu este deloc himeric de a nutri speranţa într-o schimbare favorabilă în această privinţă, pentru că experienţa a arătat, că acest mod de abstinenţă înţeleaptă este extrem de diferită în diferite ţări şi în aceeaşi ţară în diferite perioade.

Este în afară de orice îndoială, că în Europa, în general, şi în statele nordice în special, a avut loc o schimbare decisivă în acţiunea abstinenţei prudente de cînd au încetat să predomine acele obiceiuri războinice şi îndrăzneţe, care au costat viaţa atîtor oameni. În vremurile din urmă diminuarea treptată şi eradicarea aproape completă a molimelor de care a fost atît de des bîntuită Europa în secolul al şaptesprezecelea şi la începutul celui de al optsprezecelea a produs o schimbare asemănătoare. Şi în această ţară, fără îndoială, proporţia căsătoriilor a devenit mai mică, de cînd construim oraşele noastre mai bine,

de cînd epidemiile apar mai rar şi oamenii s-au deprins cu tot mai multă curăţenie. În timpul ultimilor ani de lipsă[62], numărul căsătoriilor a scăzut evident. Şi aceleaşi motive, care au împiedicat pe mulţi oameni să se căsătorească în acea vreme, ar acţiona exact în acelaşi fel, dacă, în viitor, prin introducerea vaccinării antivariolice, un număr mai mare de copii ar ajunge vîrsta adultă, şi astfel ar suprasolicita locurile de muncă, ar reduce salariul şi ar face mai dificilă întreţinerea unei familii.

În general, practica oamenilor în materie de căsătorie a fost mai bună decît teoriile lor. Şi oricît de mult li s-ar fi vorbit despre datoria de a se căsători şi despre avantajele căsătoriilor timpurii pentru prevenirea viciilor, în practică fiecare om a găsit necesar să ţină seama de mijloacele pentru întreţinerea unei familii, înainte de a risca să facă un pas atît de important. Marea *vis medicatrix reipublicae*, dorinţa de a ameliora situaţia noastră şi teama de a o înrăutăţi, au fost permanent în acţiune şi au îndrumat oamenii permanent pe calea cea bună, în pofida tuturor declaraţiilor care tindeau să îi abată de la ea. Datorită acestei puternice surse de sănătate în fiecare stat, care nu este altceva decît concluzia irezistibilă impusă omului de cursul general al legilor naturii, a crescut obstacolul abstinenţei prudente în Europa, şi nu poate fi absurd să se tragă concluzia, că influenţa sa va continua să crească. Dacă va creşte şi nu va fi însoţită de o creştere vizibilă şi categorică a relaţiilor vicioase între sexe, evident că va rezulta o mărire a fericirii societăţii. Cît despre pericolul unei asemenea creşteri, este consolator să vezi că ţările din Europa, în care căsătoriile se încheie foarte tîrziu sau sînt foarte puţin frecvente, nu s-au făcut remarcate prin vicii de acest fel. S-a dovedit că în Norvegia, în Elveţia, în Anglia şi în Scoţia, obstacolul preventiv acţionează mai mult decît în toate celelalte ţări. Nu vreau să insist în mod deosebit asupra obiceiurilor virtuoase ale acestor ţări, dar cred totuşi că nimeni nu le-ar da ca exemplu de imoralitate. În realitate, atît cît mă ajută puţinele mele cunoştinţe despre continent, aş înclina mai degrabă să le dau ca exemple contrare şi să le consider mai curînd superioare decît inferioare faţă de vecinii lor, în ce priveşte castitatea femeilor şi în consecinţă virtutea bărbaţilor. Experienţa pare deci să ne înveţe că, atît cauzele morale cît şi cele fizice pot să contracareze efectele pe care le-am putea aştepta la început de la un obstacol sporit împotriva căsătoriilor. Dar chiar dacă admitem că aceste efecte nefavorabile se vor produce, se poate afirma categoric că le va contrabalansa în întregime diminuarea viciilor provenite din sărăcie, şi că toate avantajele mortalităţii scăzute şi ale bunăstării sporite, care ar rezulta sigur din creşterea obstacolului preventiv, pot fi considerate integral cîştiguri pentru cauza fericirii şi virtuţii.

Scopul lucrării de faţă nu este atît de a aduce noi propuneri pentru ameliorarea societăţii, cît de a convinge despre necesitatea de a ne declara satisfăcuţi cu modul de ameliorare, în care s-a acţionat, în parte, deja ca fiind dictat de cursul naturii, şi de a nu frîna progresele pe care le aduce, dacă nu întîlneşte obstrucţii.

Fără îndoială, ar fi extrem de avantajos, dacă toate instituţiile noastre pozitive şi întreaga noastră comportare faţă de săraci ar coopera în mod activ cu aceea lecţie de prudenţă pe care o imprimă cursul obişnuit al întîmplărilor umane. Şi dacă uneori luăm asupra noastră sarcina de a atenua pedepsele naturale ale imprudenţei, am putea realiza echilibrul, prin creşterea recompensei pentru comportarea opusă. Dar s-ar face deja mult, dacă doar s-ar schimba încetul cu încetul acele instituţii, care tind direct să încurajeze căsătoria şi dacă

[62] 1800 şi 1801.

am înceta să răspîndim opinii şi să întipărim în minţile oamenilor doctrine, care sînt categoric în opoziţie cu lecţiile prescripţiilor naturii.

Puţinul bine pe care l-am putea face cîteodată, se pierde deseori pentru că încercăm să facem prea mult şi pentru că socotim absolut necesar adoptarea unui anumit plan chiar cînd este vorba de un succes parţial. Sper să fi evitat această eroare, la aplicarea practică a raţionamentelor acestei lucrări. Aş dori să amintesc cititorului, că deşi am arătat unele aspecte noi ale faptelor vechi şi deşi mi-am permis să fac foarte multe presupuneri privind o îmbunătăţire *posibilă*, spre a nu exclude complet acea principală speranţă consolatoare, totuşi, în expunerea aşteptărilor mele privitor la îmbunătăţirea probabilă şi în sugerarea mijloacelor pentru dobîndirea ei, am fost foarte prudent. Abolirea treptată a legilor pentru ocrotirea săracilor a fost deja propusă de multe ori, din cauza dezavantajelor practice care rezultă din aplicarea lor, şi a pericolului de a deveni o povară direct insuportabilă pentru proprietatea funciară a ţării. Introducerea unui sistem mai larg de educaţie naţională nu aduce nici avantajul noutăţii pentru unii, nici dezavantajul pentru alţii că s-au mai făcut alte propuneri similare. Bunele efecte practice ale educaţiei au fost experimentate de multă vreme în Scoţia. Aproape toţi cei care au fost puşi în situaţia de a judeca, şi-au dat părerea în sensul că educaţia pare să contribuie foarte mult la prevenirea crimelor [63] şi la încurajarea hărniciei, moralităţii şi a unui mod de viaţă regulat. Acestea sînt însă singurele propuneri pe care le-am făcut. Cu toate că adoptarea lor în modul în care au fost sugerate ar contribui foarte mult la promovarea ideilor acestei lucrări şi ar îmbunătăţi situaţia săracilor, eu nu pierd complet speranţa unei ameliorări parţiale, şi cred că va fi totuşi efectul expunerii argumentelor generale despre acest subiect.

Dacă principiile pe care m-am străduit să le stabilesc, ar fi eronate, sper cu toată sinceritatea să le văd infirmate complet. Dacă sînt însă juste, subiectul este atît de important şi interesează fericirea umană atît de aproape, încît este imposibil să nu fie cu timpul mai bine cunoscute şi mai general răspîndite, indiferent dacă se fac eforturi speciale în acest scop, sau nu.

La clasele de sus şi cele mijlocii ale societăţii, cunoaşterea acestor principii va avea efectul sper, de a da eforturilor, pentru îmbunătăţirea situaţiei săracilor, o direcţie mai justă, fără ca aceste eforturi să slăbească vreodată. Le va arăta ceea ce pot şi ceea ce nu pot să facă. Sper că îi va convinge că deşi se poate face mult bine prin sfaturi şi învăţămînt, prin încurajarea deprinderilor prudente şi a curăţeniei, prin caritate făcută cu discernămînt şi prin orice mijloc de îmbunătăţire actuală a situaţiei săracilor, îmbunătăţire care duce la creşterea obstacolului preventiv, totuşi, fără acest ultim efect, toate eforturile anterioare ar fi zadarnice. Cei din clasele de sus şi mijlocii mai trebuie să înţeleagă că într-un stat vechi şi dens populat, a ajuta pe săraci în aşa fel ca să se poată căsători oricît de timpuriu, după placul lor şi să hrănească familii numeroase, este o imposibilitate fizică. Cunoaşterea acestor adevăruri i-ar împiedica pe bogaţi să distrugă bunele efecte ale propriilor eforturi şi să-şi risipească forţele într-un scop absolut inaccesibil. În felul acesta, le-ar restrînge atenţia la scopurile cele mai indicate şi le-ar da astfel posibilitatea să facă mai mult bine.

[63] Howrad a găsit în Elveţia şi în Scoţia mai puţini deţinuţi decît în celelalte ţări, fapt pe care îl atribuie unei educaţii mai ordonate a claselor de jos ale poporului. În tot timpul cît Fielding a condus poliţia din Bow-Street, i-au fost aduşi doar şase scoţieni. Obişnuia să spună, că cei mai mulţi acuzaţi erau irlandezi. (Prefaţă la vol. III, of. the *Reports of the Society for bettering the Condition of the Poor*, p. 32).

Printre săraci efectele cunoaşterii principiilor pe care le-am enunţat ar fi şi mai importante. Cea mai statornică şi mai importantă cauză a sărăciei are prea puţină sau nici o legătură *directă* cu forma de guvernare sau cu inegala repartizare a proprietăţii; cei bogaţi în realitate nu au *puterea* să găsească de lucru şi întreţinere pentru săraci, şi în consecinţă săracii, prin natura lucrurilor, nu au *dreptul* să le ceară. Acestea sînt adevăruri importante care izvorăsc din legea populaţiei, care dacă ar fi explicată cum trebuie, ar putea fi înţeleasă de oricine. Este evident că orice om din clasele de jos ale societăţii, care ar cunoaşte aceste adevăruri, ar înclina să suporte cu mai multă răbdare mizeria în care ar putea eventual să ajungă. Ar fi mai puţin nemulţumit şi revoltat împotriva guvernului şi a claselor de sus din cauza sărăciei sale şi în toate ocaziile ar fi mai puţin dispus la insubordonare şi turbulenţă. Cînd ar primi ajutor, fie de la o instituţie publică fie de la un binefăcător particular, l-ar primi cu mai multă recunoştinţă şi ar aprecia mai just valoarea lui.

Dacă aceste adevăruri încetul cu încetul ar deveni mai general cunoscute (ceea ce cu timpul, ca efect natural al schimbului reciproc de opinii, nu pare să fie improbabil), clasele de jos ale poporului luate în total ar deveni mai paşnice şi mai disciplinate, ar înclina mai puţin spre acţiuni tumultuoase în vremurile de lipsă şi ar fi totdeauna mai puţin influenţate de publicaţiile incendiare şi sediţioase, pentru că ar şti cît de puţin depind de o revoluţie preţul muncii şi mijloacele de întreţinere a familiei. Simpla cunoaştere a acestor adevăruri, chiar dacă nu ar avea destulă influenţă pentru ca să producă la săraci o schimbare simţitoare a deprinderilor prudente în privinţa căsătoriei, ar exercita totuşi o foarte binefăcătoare influenţă asupra comportării lor din punct de vedere politic. Fără îndoială, unul din efectele cele mai valoroase ar consta în puterea care rezultă pentru clasele de sus şi de mijloc ale societăţii, de a ameliora treptat sistemul lor de guvernare [64], fără să le fie frică de excese revoluţionare, de teama cărora în prezent Europa este ameninţată să i se răpească chiar şi acel grad de libertate pe care experienţa l-a demonstrat că este posibil şi de ale cărui efecte salutare s-a bucurat atîta vreme.

Făcînd o comparaţie a stării societăţii din perioadele trecute cu cea de astăzi, aş spune cu certitudine, că relele izvorîte din legea populaţiei mai degrabă s-au diminuat decît au crescut, cu tot dezavantajul unei ignoranţe aproape totale asupra cauzei reale. Şi dacă putem să ne lăsăm purtaţi de speranţa că această ignoranţă va fi treptat înlăturată, nu pare deloc nerezonabil să aşteptăm ca aceste rele să fie diminuate în continuare. Creşterea populaţiei absolute, care va avea loc, evident, că va contribui prea puţin la diminuarea acestei perspective, pentru că totul depinde de proporţia relativă între numărul populaţiei şi cuantumul mijloacelor de subzistenţă şi nu de numărul absolut de oameni. În prima parte a acestei lucrări s-a arătat că ţările cele mai slab populate, deseori au suferit cel mai mult de pe urma efectelor legii populaţiei şi nu poate exista aproape nici o îndoială, că în ultimul secol toată Europa, luată la un loc, a suferit mai puţin de foamete şi au bîntuit mai puţine boli din cauza lipsurilor, decît în secolele precedente.

De aceea, dacă perspectivele noastre viitoare în ce priveşte atenuarea relelor care izvorăsc din legea populaţiei nu ar putea să fie atît de strălucite

[64] Nu pot să cred că înlăturarea tuturor motivelor injuste de nemulţumire împotriva autorităţilor constituite ar face poporul nepăsător şi indiferent în faţa unor avantaje într-adevăr realizabile. Avantajele libertăţii civile sînt atît de mari, încît nu necesită desigur nici o falsă înfrumuseţare spre a ni le dori. Mi-ar părea foarte rău dacă clasele de jos ale poporului nu ar putea fi niciodată stimulate să-şi afirme drepturile, decît cu ajutorul unor asemenea promisiuni iluzorii care în general din rezistenţă fac un mijloc mult mai grav decît răul pe care ar trebui să-l înlocuiască.

cît am dori noi, ele sînt departe de a fi descurajante și nu exclud în nici un caz acea treptată și progresivă ameliorare a societății umane, care înainte de recentele speculații fantastice asupra acestui subiect, fusese țelul unor speranțe raționale. Legilor care instituie proprietatea și căsătoria și acelui principiu aparent îngust al interesului personal, care îndeamnă pe fiecare individ să se străduiască pentru îmbunătățirea situației sale, le datorăm aproape toate eforturile cele mai nobile ale spiritului uman și tot ce desparte civilizația de barbarie. O cercetare minuțioasă a legii populației ne obligă să tragem concluzia, că niciodată nu vom fi în stare să aruncăm scara pe care ne-am urcat atît de sus. Aceasta nu dovedește însă în nici un caz că folosind aceleași mijloace nu ne putem ridica și mai sus. Structura societății umane, în trăsăturile ei fundamentale, va rămîne probabil mereu aceeași. Avem toate motivele să credem că va consta totdeauna dintr-o clasă de proprietari și dintr-o clasă de muncitori. Dar situația fiecăruia și relațiile în care stau unii față de ceilalți pot fi modificate în așa fel, ca să crească mult armonia și frumusețea întregului. Ar fi într-adevăr deprimant să ne gîndim, că în timp ce zilnic se extinde cercul de cunoștințe al științelor naturii, dacă împingînd tot mai departe hotarele sale, științele morale și filozofia politică să se închidă între granițe atît de strîmte, sau în cel mai bun caz să aibă o influență atît de slabă, încît să fie incapabile de a contracara obstacolele ridicate de o singură cauză împotriva fericirii umane. Dar oricît de formidabile ar părea aceste obstacole pe alocurea în lucrarea de față, sper că rezultatul final al cercetării să nu fie de natură să ne facă să renunțăm în disperare de cauză la perfecționarea societății umane. Binele parțial, care pare să fie realizabil, merită toate strădaniile noastre. Este suficient pentru a da eforturilor noastre o direcție justă și pentru a însufleți speranțele noastre. Și cu toate că nu ne putem aștepta, ca virtutea și fericirea omenirii să țină pasul cu strălucitul progres al descoperirilor în științele naturii, totuși dacă ne facem partea noastră de datorie, putem cu toată încrederea să nutrim speranța, că vor fi influențate în mare măsură de progresul acestora și vor participa la succesul lor.

INDICE GENERAL

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ

Concepţia lui Malthus este concentrată în următoarele formulări:

Numărul populaţiei este în mod necesar limitat de mijloacele de subzistenţă.

Numărul populaţiei creşte în mod invariabil acolo unde mijloacele de subzistenţă cresc, cu excepţia cazului cînd creşterea populaţiei întîmpină anumite obstacole puternice şi manifeste; acestea şi, în general, obstacolele care reprimă forţa de sporire a numărului populaţiei şi care fac să se menţină efectele ei la acelaşi nivel cu mijloacele de subzistenţă pot fi concretizate în *reţinere morală, viciu şi suferinţă.*

Prof. dr. Vladimir Trebici

ISBN 973-44-0095-9 **Lei 700**